

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

"OSMANLI DEVLETİNDEN ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMİNE AVUKATLIK MÜESSESESİ
VE BARO TEŞKİLATI"

Doktora Tezi

Armağan Seçkin

İZMİR-2023

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

"OSMANLI DEVLETİNDEN ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMİNE AVUKATLIK MÜESSESESİ
VE BARO TEŞKİLATI"

DOKTORA TEZİ

ARMAĞAN SEÇKİN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. TANER KERİMOĞLU

İZMİR-2023

ÖZET

“Osmanlı Devletinden Erken Cumhuriyet Dönemine Avukatlık Müessesesi ve Baro Teşkilatı” isimli tezimizde günümüzden yola çıkarak modern manada avukat denildiğinde ne anlaşıldığını incelemeye çalıştık. Ardından hukuk kurallarını ortaya çıkaran sebeplerin ne olduğu hakkında incelemeler yapmayı uygun bulduk. Bu konu ile ilgili tespitlerimizin ve anlatımlarımızın ardından avukatlık mesleğinin ortaya çıkmasını sağlayan hak olan “savunma hakkı” ile ilgili izahatlarımızı tamamladık.

Osmanlı ülkesindeki avukatlık müessesesi hakkında bilgi vermeden önce mesleğin Batı coğrafyasındaki gelişimi incelemek gibi bir zorunluluk ile karşı karşıya kaldık. Bunun sebebi avukatlık mesleğinin Batı’da tarihsel olarak daha önce profesyonel bir meslek haline gelmesinden kaynaklanmaktaydı.

Batı coğrafyasında avukatlık mesleğinin gelişimini inceledikten sonra İslam Hukuku içerisinde avukatlık mesleği ile ilgili inceleme çalışmalarına giriştik. Türklerin 10. asırdan itibaren topluca İslam dinine tabi olmaları ve kurdukları devlet teşkilatlanmalarındaki ana yapının İslam Hukuku temeline dayanması incelemelerimizin de bu doğrultuda yoğunlaşmasına sebebiyet verdi. Yaptığımız incelemelerin içerisinde İslam Hukuku alanında çeşitli vekâlet akitlerinin olduğu ancak savunma anlamında kişi ya da kişilerin haklarının savunulmasının “davaya vekâlet”, “husumete vekâlet” isimleriyle düzenlenmiş olduğunu tespit ettik. İslam Hukuku içerisinde davaya vekâlet akdi ile ilgili hukuki bilgileri topluca ele aldık. Ardından İslam Hukuku içerisindeki yargı teşkilatlanması ve bu teşkilatlanma içerisindeki dava vekillerinin rolünü inceledik.

İlerleyen süreçte Anadolu Selçuklularının ardından kurulan Osmanlı Devleti’de tıpkı kendinden önceki halefleri gibi devlet teşkilat yapısını İslam Hukuku üzerine inşa etmişti. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken konu Türklerin yüzyıllardır sahip oldukları “Örfi Hukuk” sistemini de İslam Hukuku esasları çerçevesinde kullanmaya devam etmeleridir. Bu sebeple Müslüman Araplar, Osmanlı Devleti ve Müslüman Türkleri, İslam Hukuk kaidelerini tahrif etmeleri

sebebiyle eleştirmişlerdir. Klasik dönem içerisinde tamamıyla İslam Hukuku kaidelerine bağlı olan Osmanlı Devletinde, dava vekilliği ile ilgili hükümler de İslam Hukuku esasları çerçevesinde biçimlenmiştir. Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan süreçle birlikte İslam Hukuku kaideleri terkedilmeye başlanmış ve dava vekilliği Avrupa’da olduğu gibi profesyonel bir meslek olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devletinin ömrünü tamamlamasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, devlet teşkilatlanma yapısında İslam Hukuku ilkelerinden esaslı manada bir kopuş gerçekleştirerek Avrupa Hukuku müktesebatını esas almıştır. Bunun sonucu olarak da zaten Osmanlı Devletinin son dönemlerinde profesyonel manada meslek olarak değerlendirilmeye başlayan avukatlık mesleği, Türkiye Cumhuriyeti’yle birlikte gerçek manada kamusal nitelikli bir müessese kimliğine kavuşmuştur.

ABSTRACT

In our thesis titled “From the Ottoman Empire to the Early Republic Attorneys Office in the Period and the Organization of the Bar Association”, we tried to examine what is understood when the word lawyer in the modern sense is based on the present day. Then, we found it appropriate to examine the reasons that reveal the rules of law. After our determinations and explanations on this subject, we have completed our explanations about the "right of defense", which is the right that enables the profession of attorneyship to emerge.

Before giving information about the institution of law in the Ottoman geography, we were faced with the obligation to examine the development of the profession in the Western geography. This was due to the fact that the legal profession had historically become a professional profession in the West.

After examining the development of the legal profession in the Western geography, we started to study the legal profession in Islamic Law. The fact that the Turks have been collectively subordinated to the religion of Islam since the 10th century and the main structure of the state organizations they established was based on Islamic Law caused our investigations to intensify in this direction. In the examinations we have made, we have determined that there are various mandate contracts in the field of Islamic Law, but in the sense of defense, the defense of the rights of the person or persons is regulated under the names "power of attorney to case", "power of attorney to enmity". We have collectively discussed the legal information about the power of attorney contract in Islamic Law. Then, we examined the judicial organization in Islamic Law and the role of attorneys in this organization.

In the following process, the Ottoman Empire, which was established after the Anatolian Seljuks, built its state organizational structure on Islamic Law, just like its predecessors. However, the point that should not be overlooked here is that Turks continue to use the "Custom Law" system they have had for centuries within the framework of Islamic Law, which was criticized by Muslim Arabs for distorting the

rules of Islamic Law by the Ottoman State and Muslim Turks due to the customary law system. In the Ottoman Empire, which was completely dependent on the principles of Islamic Law in the classical period, the provisions related to attorneyship were evaluated within the framework of the principles of Islamic Law. With the process that started with the Tanzimat Edict and called the Tanzimat Period, the rules of Islamic Law began to be abandoned and attorneyship began to be described as a professional profession, as in Europe.

The Republic of Turkey, which was established after the end of the Ottoman Empire's life, made a fundamental break from the principles of Islamic Law in its state organizational structure and took the European Law *acquis* as its basis. As a result of this, the profession of lawyer, which started to be considered as a profession in the last period of the Ottoman Empire, became an institution in the real sense with the Republic of Turkey.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM:	5
HUKUK KURALLARI- AVUKATLIK MÜESSESESİ-BARO	5
1. Toplumsal Yaşam ve Toplumsal Düzen Kuralları	5
2. Hak Kavramı	19
3. Savunma Hakkı	26
4. Avukatlık Müessesesi	30
5. Baro ve Barolar Birliği Kavramları	36
6. Avukatlık Müessesesinin Batı Dünyasındaki Tarihçesi	40
II. BÖLÜM:	59
İSLAM HUKUKU ve KLASİK DÖNEMİN HUKUKİ ESASLARI	59
1. İslam Hukukunun Kaynakları ve Osmanlı Uygulaması	62
2. İslam Hukukunda ve Klasik Osmanlı Döneminde Dava Vekâleti Müessesesi	86
3. Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Avukatlık Müessesesi	95
4. Klasik Dönem Osmanlı'da Gayrimüslimlerin Hakları ve Statüleri	107
III. BÖLÜM:	112
MİLLET SİSTEMİNİN BOZULMASI ve TANZİMAT DÖNEMİ	112
1. Modernleşme Süreci ve Fermanlar	120
2. Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği Hakkında Yapılan Düzenlemeler	153
3. Yeni Ticaret Mahkemeleri ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler	161
4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler	164

5. Şura-yı Devlet ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler.....	166
6. Tanzimat Dönemi Kanunnameler ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler.....	167
IV. BÖLÜM:	185
OSMANLI DEVLETİNİN ANAYASAL DÖNEMİ ve DAVA VEKİLLİĞİ	185
1. Birinci Meşrutiyet	185
2. Osmanlı Devletinde Usul Hukuku Kapsamında Yapılan Çalışmalar	195
3. I. Meşrutiyet Sonrasında Dava Vekâletine Ait Düzenlemeler	202
4. Osmanlı Devletinde Baro Faaliyetleri.....	213
5. Osmanlı Devletinde Hukukçu Yetiştirilmesi Amacıyla Kurulan Okullar	222
6. II. Meşrutiyetle Birlikte Dava Vekilliği Hakkında Yapılan Düzenlemeler	228
7. Dava Vekâleti Ruhsatnamesinin İstihsaline İlişkin Nizamname	234
V. BÖLÜM:	236
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AVUKATLIK MÜESSESESİ	236
1. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununa Kadar Yargı Erki	238
2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun İlanı	238
3. Lozan Sonrası İslam Hukuku ve Yeni Cumhuriyet	241
4. Muhamat Kanunu.....	244
5. 1924 Anayasası	262
6. Ankara Hukuk Mektebi.....	272
7. Hukuk Devrimi	281
8. Muhamat Kanunu'nda Yapılan Tadilatlar	297
9. Harf İnkılabının Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri	299
10. Türk Kadınının Siyasal Haklarının Tanınması	301
11. 1938 Tarihli Avukatlık Kanunu	304
12. 1938 Senesinin Sonuna Kadar Türkiye'de Faaliyete Geçmiş Bulunan Barolar	309
SONUÇ	318
KAYNAKÇA.....	325

ÖNSÖZ

İnsan, doğumu ile birlikte, önce kendisini içinde bulduğu “aile” adı verilen çekirdek yapıyı, ardından tabii olarak yaşadığı klanı, ardından toplumsal yaşam süreciyle birlikte yaşadığı toplumu savunmak durumundadır. Aynı ortak paydalarda bulunduğu toplum içerisinde gerçekleşecek hak ihlallerinde ise adına “devlet” adını verdiğimiz bir erk sayesinde sahip olduğu hak ve menfaatlerin korunması sağlanmalıdır. Savunma, sadece gücü elinde bulunduranların haklı olduğu değil güçlü bir iradenin otoritesi sayesinde adaletin gerçekleşmesiyle yerini bulabilecek bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde akıllı ve bilinci sayesinde modernleşen insan, toplum içerisinde sahip olduğu hakların korunması için bu işi meslek edinen profesyonellerden destek alır. Bu kişiler ise modern toplum içerisinde avukat olarak anılmışlardır.

Çalışmamızın konusu da tarihsel süreç içerisinde avukatlık mesleğinin nasıl gelişerek bugün sahip olduğu değerlere ulaşımında geçirdiği serüveni kapsamaktadır. Yöntem olarak avukatlığın ilk halinden günümüzde ulaştığı yapı yerine, bugün sahip olduğu kurumsal yapı hakkında bilgi vererek mesleğin ne gibi süreçlerden geçmek suretiyle günümüz noktasındaki değerlere ulaşıldığının anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Öncelikle tarihsel açıdan yazılı kaynaklarına ulaştığımız Antik Yunan’dan itibaren avukatlık mesleğinin gelişimini ele alırken Roma İmparatorluğu, Cermen Hukuku, Fransız Hukuku, İngiliz Hukuku ve Engizisyon Sistemi içerisinde avukatların aldıkları rolü inceledik. Daha sonra kendi kültürümüzde avukatlık mesleğinin serüvenini ele aldığımızda bir İslam devleti olan Osmanlı hukuk sistemi içerisindeki avukatlık mesleğinin durumuna bakmadan önce İslam Hukuk sisteminde avukatlık müessesesi ve esaslarına atıfta bulunduk. Buradaki esas ilkeler ile Osmanlı Devletinin klasik dönemleri arasında bir fark bulunmamaktaydı. Ardından Tanzimat Fermanı ile İslam Hukuk sisteminin ilkelerinden ayrılan Osmanlı Devletinde yeni hukuk sistemi içerisinde avukatların aldıkları rolü ve Osmanlı Devletinde faaliyete geçen Barolar hakkında incelemelerde bulunduk. Nihayetinde avukatlık mesleğinin modern anlamda hak ettiği itibarını mesleğe veren Türkiye Cumhuriyetinde avukatlık müessesesi ile incelememiz tamamlanmış oldu.

Bu çalışma esnasında ilgili konulara, kaynaklara tarafsızca bakılmaya önem verilerek tez araştırması yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde öncelikle resmi yayınlar, bilimsel yayınlar ve süreli yayınlar taranmış, günlük gazetelerden faydalanılmıştır.

Bir avukat olmam sebebiyle beni avukatlık mesleğinin tarihsel süreci konusunda çalışma yapmak için yönlendiren, yapmış olduğum incelemeler sonucunda Kara Avrupası'nın Engizisyon Sistemi üzerinden Avrupa ülkelerinin de kendi hukuk sistemlerinden tam olarak yok etmeği başaramadığı ve dolayısıyla Türk hukuk sistemi içerisine dâhil olan bu sistemin kalıntılarıyla mücadele etmeyi ömrümün kalan kısmında yaşantımın ana misyonu olmasını sağlama yolunda bana vesile olan, Osmanlıca metinleri çözümlemem konusunda benimle birlikte sarf ettiği zaman için tez danışmanım değerli hocam Sayın Doç. Dr. Taner Kerimoğlu'na, tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Fevzi Çakmak'a, Dr. Taner Bulut'a; doktora öğrenimim sürecinde çok büyük anlayış, destek ve katkıları bulunan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim üyeleri ve çalışanlarına, çalışmalarım boyunca benden her türlü destek ve fedakârlığını esirgemeyen, vakitli vakitsiz çalışma yapmama katlanan başta biricik eşim Burcu Seçkin'e, canım kızım Sude Seçkin'e, Fenerbahçeli oğlum Berke Hürkan Seçkin'e, üzerimdeki emeklerini asla ödeyemeyeceğim anneciğim Nebahat Fidan'a, can parçası kardeşim Ozan Seçkin'e, öğrenim sürem ve tez aşamasında beni hep daha zoru başarmam için teşvik eden hemen her gün telefonla hatırımlı soran çok değerli dostum hukukçu meslektaşım Dr. Cüneyt Gülabi Vurucu 'ya, varlığı ile adeta bir kardeşin yapması gereken fedakârlıkları benim için yapmaktan vazgeçmeyen Mustafa Yıldırım'a, Aslanapa'nın biricik noteri Engin Gencer'e teşekkürü bir borç bilir, yüksek lisans öğrenim yılımda kaybettiğim çok sevgili babam Hüsamettin Seçkin'i rahmetle anarım.

İzmir, 2023

Armağan SEÇKİN

KISALTMALAR

A.} DVN. MKL.	: Sadaret Divân-ı Hümâyûn Mukavelename
A.}MKT.UM.	: Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AAD	: Adam Akademi Dergisi
ABD	: Ankara Barosu Dergisi
AD	: Adalet Dergisi
AE.SMST.	: Ali Emiri
AED	: Avrasya Etütleri Dergisi
AHBVÜHFD	: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AHFD	: Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi
akt.	: Aktaran
ASBD	: Akademia Sosyal Bilimler Dergisi
AÜEBD	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi
AÜEHFD	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYD	: Anayasa Yargısı Dergisi
Bakınız	: Bkz.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım	: b.
BEO	: Bâb-ı Âli Evrak Odası
BD	: Bilimler Dergisi

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.İKTS.	: Cevdet İktisat
Cilt	: C.
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
Çeviren	: Çev.
ÇTAD	: Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
DBD	: Doğu Batı Dergisi
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi
DH.EUM.MTK.	: Dâhiliye Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti
DH.MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemi
DH.SN.THR.	: Dâhiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DÜHFD	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi
EAD	: Ekev Akademi Dergisi
EBYÜHFD	: Erzinan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi
Editör	: Ed.
FSMİAD	: Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar Dergisi
FÜDAD	: Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi
GBY	: Gaziantep Barosu Yayınları
GD	: Günışığı Dergisi
GSED	: Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi
GÜİFD	: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
GÜİİBFD	: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
HGD	: Hukuk Gündemi Dergisi
HHFD	: Hacettepe Hukuk Fakóltesi Dergisi

HR.HMŞ.İŞO.	: Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi
HSDHADB.	: Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı
HTM	: Hayat Tarih Mecmuası
IAS	: Institute for Advanced Studies
İ. ŞD.	: İrade-i Şûrâ-yı Devlet
İ.DH.	: İrade-i Dâhiliye
İ.MMS.	: Meclis-i Mahsus
İAD	: İslami Araştırmalar Dergisi
İBD	: İstanbul Barosu Dergisi
İBM	: İstanbul Barosu Mecmuası
İCLQ	: International and Comparative Law Quarterly
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İHFM	: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası
İJAVS	: International Journal of Academic Value Studies
İJMES	: International Journal of Middle East Studies
İMM	: İslam Medeniyeti Mecmuası
İTED	: İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜHFD	: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
KBD	: Kocaeli Barosu Dergisi
KSBD	: Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
M.M.Z.C.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MD	: Muhamat Dergisi
MF. MKT.	: Maarif Nezâreti Evrakı
MHD	: Mizan-ül Hukuk Dergisi
MUIİHD	: Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi
MÜHFHAD	: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi

MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
NAFD	: Nesil Aylık Fikir Dergisi
NEÜHFD	: Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
OAD	: Osmanlı Araştırmaları Dergisi
OMEF	: Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
RTM	: Resimli Tarih Mecmuası
Sayı	: S.
SD	: Skylife Dergisi
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
ŞD.	: Şurâ-yı Devlet Evrakı
ŞİAD	: Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi
TAAD	: Türkiye Adalet Akademi Dergisi
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TALD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBD	: Toplum ve Bilim Dergisi
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TGD	: Tarih ve Gelecek Dergisi
THD	: Terazî Hukuk Dergisi
THED	: Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi
THTAD	: Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi
TİAD	: Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
TJASSS	: The Journal of Academic Social Science Studies

TMD	: Tarih ve Medeniyet Dergisi
TS.MA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı
TTD	: Tarih ve Toplum Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜEFD	: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
UBBED	: Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi
USAD	: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
UÜFEFSBD	: Uludağ Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
VUTAD	: Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrak
Y.PRK.MF.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maarif Nezareti
Yay.	: Yayını
YBHD	: Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi
YTD	: Yeni Türkiye Dergisi

GİRİŞ

“Osmanlı Devletinden Erken Cumhuriyet Dönemine Avukatlık Müessesesi ve Baro Teşkilatı” isimli çalışmamıza başlama süreci ile birlikte bu konu ile yapılmış tez çalışmalarına, yazılmış kitaplara, makalelere, dergilere kısacası literatürde yapılmış tüm çalışmalara ve devlet arşivlerine elimizden geldiği kadarıyla ulaşp, dava vekâleti, dava vekilliği ve avukatlık kapsamına giren belgeleri inceledik. Yapmış olduğumuz okumalar sonucunda bu konu üzerinde yazılmış eserlerin her birinde kanaatimizce eksikler vardı. Her şeyden önce yapılan çalışmalardaki en önemli noksanlık, konunun hep dar bir kapsam içerisinde değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda tarihsel süreç tümüyle ele alınmaktansa hep dönemsel incelemeler üzerinde çalışma yapıldığını gördük. Ayrıca ortaya çıkan eserlerin tamamı adeta hukukçuları bilgilendirmek üzerine hazırlanmış gibiydi. Oysaki bu konu üzerinde hazırlanacak bir eser, içerikle ilgili bilgi edinmek isteyen herkes için kapsayıcı ve yine herkes tarafından anlaşılabilir bir nitelik arz etmeliydi. Çalışmamızı yapılan çalışmalardan ayıran en önemli nokta bu olmalıydı.

Konunun geniş bir kapsamda açıklanmasının sağlanması gerekliliği bizleri öncelikle çalışma içerisinde geçecek kavramların ne olduğunu ve bu kavramların ortaya çıkış serüvenini ele almak zorunda bıraktı. Sonuçta avukatlık müessesesinin varlığı savunma hakkının kullanımına ve gelişimine bağlıydı. Bu nedenle savunma hakkının nereden doğduğunu özellikle de hukuk sistemi içerisindeki yerini tespit etmek zorundaydık. Şartlar bu konu ile ilgili olarak bir inceleme yapabilmemiz için bizi adeta hukuk fakültelerinin birinci sınıfında okutulan “hukuk başlangıcı” gibi bir kitabı yazmak zorunda bıraktı. Birinci bölümde öncelikle toplumun ortaya çıkışını sonrasında hukuk kurallarının doğumuna sebep olan toplumsal düzen kurallarının ne olduğunu ve bunların kaynaklarını ele aldık. Ardından hukuk kurallarının ne olduğunu ve hak kavramı ile ilgili bilgileri inceledik. Sonrasında avukatlık mesleğinin ortaya çıkmasına sebep olan savunma hakkının ne olduğunu irdeledik. Bu sayede konu hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmayan okurların dahi hukuk başlangıcı ile ilgili temel bilgi sahibi olmasına katkıda bulunmaya çalıştık. Buradaki

en büyük zorluk: matematik konusunda uzman olan bir kişinin mutlak suretle bir geometri eseri yazma isteği gibi hukuk mezunu olan hukukçuların, hukuk başlangıcı ile ilgili bir eser yazmış olmasıydı. Bu konudaki eser sayısının çokluğu, bizi bu konuda özgün bir bölüm oluşturma hususunda oldukça zorladığını itiraf etmek zorundayız. Sıra savunma hakkının savunucusu olan avukatlık mesleğine duyulan ihtiyaca atıfta bulunmaya gelmişti. İnsanların büyük bir kısmının toplum içerisinde bulundukları statülerinin yanında yetiştikleri ortamlar ve kişisel yapıları sonucunda kendi haklarını yeterli derecede koruma yetisine sahip olamayacakları da hayatın bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu sebeple kendi haklarını yeterli düzeyde savunma imkânı olmayan insanların bu görev için profesyonellerden yardım alması kaçınılmaz bir durumdu. Başlangıçta avukatlık mesleğinin nasıl bir meslek olduğunu anlatmak yerine konuyu günümüzden geçmişe döndürmenin daha faydalı olduğuna karar verdik. Bu sayede avukatlık mesleği açısından insanoğlunun ulaştığı seviye daha iyi anlaşılmış olacaktı. Bunun için avukatlık mesleğinin ortaya çıkışından önce modern manada avukatlık mesleğinin tanımını, özelliklerini ve kanunlarda avukatlık mesleği hakkında yapılmış düzenlemeleri aktardık. Bu arada modern anlamda avukatların bağlı oldukları ve bir kamu kurumu niteliğine sahip olan baro ve barolar birliği hakkında gerekli bilgiler ışığında değerlendirme yapmaya çalıştık. Ardından avukatlık mesleğini yazılı kaynaklar üzerinden ulaşmayı başardığımız Antik Yunan'dan başlamak suretiyle, Osmanlı Devletinden Erken Cumhuriyet Dönemine kadar olan serüvenini akademik açıdan ele aldık.

Modern anlamda avukatlık müessesesinin Türk Hukuk sistemine girişi Osmanlı'nın, Batı Hukuk sistemine entegrasyonu süreci ile başlamaktaydı. Bu sebeple avukatlık müessesesinin Osmanlı'ya giriş sürecinden önce Batı dünyasında avukatlık mesleğinin ortaya çıkışı ve incelenmesi, Batıda avukat olabilmek için daha başlangıçtan itibaren aranan asgari şartların ne olduğunu tespit edebilmemiz, bizlere aynı zamanda mesleğin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ve bugününü kıyaslama imkânını da sağlamış olacaktı. Yaptığımız araştırmalar sonucunda yukarıda da belirttiğimiz gibi Antik Yunan, Roma, Cermen, İngiliz ve Fransız hukuk sistemlerinde avukatlık müessesesi ve mesleğin gelişimini inceledik.

İkinci bölümde İslam Hukuk sistemi üzerinde inşa edilen Osmanlı'nın Klasik Dönemini ele aldık. İslam Hukuk sisteminin esasları Osmanlı'nın Klasik Döneminin esası olduğu için İslam Hukuk sistemi hakkında gerekli incelemeleri yaparak İslam Hukukunun genel esaslarını anlattık. Bu arada İslam Hukuk sistemi içerisindeki adli teşkilat yapısını ele aldık. Bu adli teşkilat yapısı içerisinde avukatlık mesleğinin ne ifade ettiğini bulmaya çalıştık. Bu bölümde İslam Hukukunda dava vekâleti kavramını ve esaslarını inceledik. Bu alanda yapılan çalışmalarda akademik yaklaşımdan uzak bir sistematığın tercih edilmesi, akademik sistematığa bağlı olmak zorunda olan bizleri oldukça çaba göstermek zorunda bıraktı. Bu bölümde ayrıca klasik dönemde avukatlık mesleğinin kimler tarafından ifa edildiğini detaylandırdık.

Osmanlı Devlet'i içerisinde birden fazla etnisitenin bulunması sebebiyle çoklu bir hukuk sistemi bulunmaktaydı. Bu açıdan İslam Hukuku çerçevesinde Müslümanların ve Gayrimüslimlerin hukuki statülerini inceledik. Sonuçta Osmanlı'nın Klasik Döneminin kapanmasının sebeplerinden birisi de Gayrimüslimlerin statükolarından doğan farklılıkların giderilmesi esasına dayandığını ortaya koyduk.

Üçüncü bölümde millet sisteminin sona ermesi ve bunun sebeplerini inceledik. Ardından Osmanlı'nın modernleşme sürecinin başlangıcı olan Tanzimat Fermanına gidiş sürecini, içeriğini, temel hak ve hürriyetlere yapılan atıfları ve önemini inceledik. Devamında bu seferde Islahat Fermanı sürecini, içeriğini ve önemini ele aldık. Bu süreçte devletin rejiminin değişmesiyle birlikte yine değişen kurumlarla birlikte adli teşkilat yapısını inceledik. Fermanlar hakkında genel bir değerlendirmenin ardından avukatlık mesleğinin artık dava vekâleti şeklinde sürdürülmesinin mümkün olamayacağını ortaya koyduk. Çünkü temel hak ve hürriyetlerin fermanlarda düzenlenmesi sonucunda savunma hakkının kurumsallaşması beraberinde avukatlık mesleğini de bir takım esaslara bağlamak zorunda bırakıyordu. Bu dönem içerisinde avukatlık mesleğine dair yapılan düzenlemelerle birlikte diğer yargı kurumlarının düzenlemeleri içerisinde dava vekilliğine dair yapılan atıfları ayrıntılı bir biçimde açıkladık.

Dördüncü bölümle birlikte Osmanlı Devleti'nin anayasal düzene geçiş süreci hakkında izahat verdik. Kanun-i Esasi'nin yapılması ile birlikte devletin yasal rejimi yine değişmiş oluyordu. Anayasa içerisinde kişi hak ve hürriyetlerinin gelişimini ve bunların teminat altına alınması sürecini ele aldık. Yine bu dönem içerisinde avukatlık mesleği ile yapılan düzenlemelere ve atıflara değindik. Tanzimat Fermanı ile başlayan dönüşüm ve bu dönüşümün avukatlık mesleğine etkileri ele alınırken Osmanlı Devleti'ndeki baro yapılanmalarını da inceledik. Bu arada Osmanlı Devleti'nin modern kanunlar sebebiyle ihtiyaç duyduğu hukukçuların yetişmesinin sağlanmasının amaçlandığı hukuk okulları hakkında izahatta bulunduk.

II. Meşrutiyetin avukatlık mesleği açısından yapmış olduğu yeniliklerin ardından geçiş yaptığımız beşinci bölümde 1921 Anayasası hakkında bilgi verdik. Cumhuriyetin ilanının ardından devletin yeni bir anayasaya ihtiyacı ortadayken tercihin Muhamat Yasasından kullanılmış olmasının sebepleri ile birlikte Muhamat Yasası hakkında ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirdik. Yasaya eklenen geçici madde ile avukatlık mesleği içerisinde yapılan tasfiyelerle ilgili bilgileri paylaştık. Ardından devletin temel yapısını teşkil edecek olan 1924 Anayasasındaki devlet yapısı, yasama, yargı ve temel hak ve hürriyetlerle ilgili düzenlemeleri aktardık. Yeni devletin yapılacak hukuk devrimi neticesinde ihtiyaç duyacağı hukukçu neslin yetişmesi için açılan okul hakkında tespitlerimizi aktardık. Türk hukuk devrimi ve yeni oluşan adli teşkilatla ilgili tespitlerimizin ardından Muhamat Yasasında yapılan değişiklikler ve sonuçlarını ele aldık. Harf inkılabının adli düzene etkileri, kadınlara tanınan hak ve hürriyetlerinin genişlemesine dair yapılan düzenlemelerle birlikte 1938 yılında yapılan Avukatlık Yasası ve 1938 yılının sonuna kadar Türkiye'de faaliyette bulunan barolar hakkındaki bilgilendirmenin ardından çalışmamız tamamlanmış oldu. Kapsam itibariyle çalışmamızın avukatlık mesleğinin tarihçesi açısından bir el kitabı niteliğinde olduğu kanaatindeyiz.

I. BÖLÜM:

HUKUK KURALLARI- AVUKATLIK MÜESSESESİ-BARO

1. Toplumsal Yaşam ve Toplumsal Düzen Kuralları

İnsan, doğası gereği istisnai durumlar dışında tek başına yaşamayı gerektirecek bir yaşam formunu seçmez. Başta Aristoteles olmak üzere birçok filozofun ortak görüşü de bu yöndedir.¹ İnsan, sosyal bir varlıktır.² Normal şartlar altında, bir insanın toplum yaşamı dışında varlığını sürdürmesi imkânsızdır. Günümüz modern dünyasında dahi bireyler gelişmiş ya da az gelişmiş bir toplumda yaşıyor olsunlar, bir arada yaşama isteği süreklilik arz etmektedir. Toplumsal yaşamın insanlığa bahsettiği beraberlik, dayanışma, yardımlaşma, paylaşma gibi imkânlar sayesinde insan, yaşadığı ortamın olumsuzluklarına karşı maddî ve manevî bir direnç gösterir. Ayrıca yaşadığımız evrende toplumsal yaşamı kanıksayan tek tür de insanoğlu değildir, birçok tür beraber yaşama arzusundadır. İnsanların bir araya gelmesi bir toplumu ifade eder ve oluşan bu toplum sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde. Oysa canlı-cansız diğer hiçbir tür bu özelliğe sahip değildir.

İnsan haricindeki yaşayan canlı türlerinin bir araya gelmesi “sürüyü”, cansız varlıkların bir araya gelmesi ise ancak bir “yığını” teşkil eder. İnsanoğlunu sürülerden yani diğer canlı türlerinden ayıran en önemli özellikler, “akıl” ve “bilinç” sahibi olmasıdır.³ Toplumsal yaşamın bir parçası olan insan, artık tabiat kurallarına bağlı yaşayamaz. Toplumsal yaşam insanlara bazı sorumluluklar yükler. Toplumsal yaşamla birlikte sınırsız özgürlükler sona erer. Özgürlük artık insanın içerisinde bulunduğu toplumun yaşam koşullarına bağlıdır. Bu konuda çok eskilere gitmeksizin günümüzden dahi örnek verebiliriz. Bugün bazı toplumlarda zina bir suç teşkil ederken, bazı toplumlarda ise herhangi bir suç teşkil etmez.

¹ Muhammet Özkes, **Temel Hukuk Bilgisi**, On İki Levha Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 55; Necip Bilge, **Hukuk Başlangıcı**, 30. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s.s. 2-4.

² Ender Ethem Atay, **Hukuk Başlangıcı**, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2017, s. 3; Yahya Deryal, **Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş)**, 7. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 2011, s. 4.

³ Adnan Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, 19. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 1; Aydın Aybay, Rona Aybay, **Hukuka Giriş**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 13-15; Cevdet Atay, **Hukuka Giriş, Hukuksal Kavramlar ve Kurumlar**, Sentez Yayınları, Bursa, 2012, s.s. 27-20.

Toplumsal yaşama adapte olan insanın, toplumsal yaşam kurallarına uyması için toplumsal koşulların varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda bu toplum kurallarına herkesin uyacağına dair bir güvene ve güvenceye de ihtiyaç vardır. Toplum düzeninin varlığının tehdit altında kalmaması için insan aklı pratiği “toplum düzen kurallarını” icat etmiştir.⁴ İnsanların bir arada yaşamasının sürdürülebilir olması ancak disipline edilmiş toplum kurallarına riayet edilmesi sayesinde gerçekleşir.⁵ Böylelikle insan ilişkileri birtakım kurallara bağlanmış olur.

Thomas Hobbes’a göre, insanlık varlığını sürdürmek için toplum yaşamının oluşmadığı doğal yaşam içerisinden, emniyetin ve sükûnetin sağlandığı “sosyal yaşam düzenine” aklı sayesinde geçmiştir.⁶ Toplumsal düzene geçiş için Hobbes, her ne kadar aklı öne çıkarsa da böyle bir yapının kurulması için sadece aklın değil insanlığın içinde beslediği bir takım duyguları da (ahlak, vicdan ve merhamet gibi) göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim Rousseau’ya göre insanlık sahip olduğu bu duygular sayesinde düşünce yapısını geliştirmekte ve toplumsal dayanışmanın artmasını sağlamaktadır.⁷

Toplumsal yaşam, karmaşık sosyal ilişkiler bütünüdür. Her birey, hayatı süresince, toplumun diğer üyeleriyle bir şekilde ilişki halindedir. Basit haliyle bu ilişkiler kan bağı sonucunda oluşacağı gibi insanın sosyalleşme süreci içerisinde geçireceği evrelerin bir sonucu olarak da karşımıza çıkabilir. İşçi-İşveren ilişkisi, ticari ilişkiler, eğitim ve öğrenim süreçleri sonucu ortaya çıkan ilişkiler, hasta-sağlık çalışanları ilişkileri, alım-satım sonucu ortaya çıkan ilişkiler ve örneklerini arttıracığımız her türlü ilişki aslında birer sosyal ilişki örneğidir.

⁴ Kemal Gözler, **Hukuka Giriş**, 16. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019, s. 1; Atay, **a.g.e.**, s. 3; Şanal Görgün, Mehmet Kodakoğlu, **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s.s. 23-42.

⁵ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, 12. Baskı, 1. Cilt, Beta Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 1; Nurullah Aydın, **Hukuka Giriş Temel Kavramlar**, 7. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007, s.s. 3-17.

⁶ Thomas Hobbes, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti**, 5. Basım, Çeviri: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96.

⁷ Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 6. Basım, Çeviri: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1998, s.s. 120-124.

Genel olarak toplum düzen kuralları, insanların toplumsal süreçle ilgili hal ve hareketlerini düzenlediğinden bu kuralları toplumsal davranış kuralları olarak da tarif etmek mümkündür.⁸ İnsanların birbirleriyle iletişim içerisinde yaşamaları toplumsal yaşamı; toplumsal yaşam da bu düzenin devamını sağlayan toplum düzen kurallarını ortaya çıkarmıştır ki bunun neticesinde de hukukun ana konusu olan toplumsal hayat nizamı doğmuştur.⁹

İnsanların yaşadıkları toplum içerisinde hürriyetleri kısıtlanmadan hareket edebilmeleri her ne kadar genel bir esassa da, sınırları belirlenmemiş özgürlükler aslında en büyük hürriyetsizliklerin doğmasına yol açar. Eğer herkes her istediğini yapma yetkisine sahip olursa, bu yetkiden daha çok istifade edenler mütecavizler ve zorbalar olurdu. Oysaki bir toplumun gelişmesi; bireylerin toplum içinde haksız bir biçimde ezilmemesine ve özellikle kişisel hak ve hürriyetlerin korunmasına bağlıdır. Sağlıklı bir toplum ancak güçlü bir düzen sayesinde olabilir. İşte toplumun düzenini sağlayan “Toplumsal Düzen Kuralları” olarak nitelendirdiğimiz kurallar, insanların toplum içerisinde uymaları, uymamaları gereken hususları düzenlediği gibi bunların ihlal edilmesi durumunda karşı karşıya kalınacak yaptırımları da ihtiva eder.¹⁰

İnsanlar sosyal ilişkileri normal şartlar altında sorunsuz sürdürebilecekleri gibi hiç öngöremeyecekleri çeşitli problemlerle de karşı karşıya kalabilirler. İnsanların sosyal ilişkilerinden doğan bu problemler zaman içerisinde kişilerin birbirlerine karşı varlıklarını tehdit eder bir hale gelebildiği gibi, bu problemlerin toplum yaşamında artması sonucunda toplum yaşamının bir düzen içerisinde sürekliliğini devam ettirme imkânını da tehdit eder bir hale gelebilir.

⁸ Ömer Anayurt, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kaynakları**, Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, Ankara, 2011, s.s. 25-26; Halil Kalabalık, Murat Erdem, **Temel Hukuk Bilgisi**, 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 36.

⁹ Mukbil Özyörük, **Hukuka Giriş**, Ege Matbaası, Ankara, 1959, s. 5; Fatih Bilgili, Ertan Demirkapı, **Hukukun Temel Kavramları**, 7. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2012, s.s. 4-5.

¹⁰ Halil Kalabalık, **Temel Hukuk Bilgisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 32; Ahmet Battal, **Hukukun Temel Kavramları**, 7. Basım, Seçkin Eğitim Teknikleri Yayınları, Ankara, 2011, s.s. 4-8; Şevki Özbilen, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 71.

İnsanların uyması gerekli olduğu konular emirleri, yapmaktan kaçınması gereken konular ise yasak hâlleri gösterir. “Borcun ödenmesi”, “herkese saygılı olunması”, “iyi davranışlar sergilemek” emir şeklindeki kurallara örnek verilebilir. “Yalan söyleme”, “suç işleme”, “ahlaksızlık yapma” şeklindeki kurallar ise yasaklar kapsamındadır. Emir ve yasaklara uyulmasının sağlanması ihtiyacı ortaya “yaptırımların” çıkmasını sağladı. Yaptırımlar, genel anlam itibariyle emir ve yasaklara uyulmaması durumunda maruz kalınacak tepkidir. Bu tepkiler kişinin ruhsal yapısında netice doğmasına sebep olan manevi nitelikli olabileceği gibi, fiziksel nitelik içeren maddi yaptırımlarda (işkence, hapis vs.) olabilir.¹¹

Emredici ve yasaklayıcı kuralların ihlal edilmeleri durumunda karşı karşıya kalınacak olan yaptırımların çeşidi, ihlal edilen kuralların niteliğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedirler. Tüm bunların yanında asıl önemli olan bu yaptırımları uygulayacak ve toplum içerisindeki herkesin itaat edeceği bir “Erk’in” (gücün) varlığıdır. Aksi halde yaptırımı olmayan ve uygulanmayacak olan bir toplumsal kural ancak tavsiye kararı niteliğine sahip olurdu. İşte herkesin itaat edeceği erk olan “devletin” görevi hukuka dayalı bir düzen kurarak toplum içerisindeki adaletin gerçekleşmesini sağlamaktır.¹²

Toplum yaşamını düzenleyen toplum kurallarını; hukuk, din, örf ve âdet, ahlak kuralları olmak üzere dört ana başlık altında toplamamız mümkündür.¹³ Bu kurallar özellik itibariyle genellik, süreklilik ve yaptırım içeren emirler niteliğindedirler.¹⁴ Aşağıda bu toplum kurallarının ne anlamlar ihtiva ettiğini, ortaya çıkışlarını, geçmişten günümüze nasıl gelişim gösterdiklerini maddeler halinde açıklamayı uygun gördük.

¹¹ Şeref Gözübüyük, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 40. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2020, s. 8; Gülden Şişman, Şenel Sarsıkoğlu, Nibal Fatma Savrun, **Hukuk Başlangıcı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022, s.s. 16-17.

¹² Mahmut Koca, İlhan Üzülmüş, **Türk Ceza Hukukunda Genel Hükümler**, 7. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 31; Aybay-Aybay, **a.g.e.**, s.s. 17-33; Atay, **a.g.e.**, s. 32.

¹³ Yasemin Işıktaç, **Hukuk Başlangıcı**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 78; Şişman, Sarsıkoğlu, Savrun, **a.g.e.**, s.s. 16-17.

¹⁴ Bilge, **a.g.e.**, s. 6; Atay, **a.g.e.**, s. 3.

A) Din Kuralları

Dini kurallar, bir yaratıcı tarafından konulmuş ve yaratıcıyı temsil eden peygamberler aracılığı ile insanlara ulaştırılmış olan emir ve yasaklardır.¹⁵ Kemal Gözler'e göre, din kuralları, "*İlahî irade tarafından konulduğuna inanılan ve insan davranışlarını düzenleyen, ölünce öbür dünyada cehennem azabı çekileceği korkusuyla müeyyidelendirilen emir ve yasaklar zinciri*" şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶

Din kurallarında, insan davranışlarının tâbi olması gerektiği emir ve yasaklar açıkça düzenlenmiştir. İnsanların bu emir ve yasaklara aykırı davranışları onların ilahi emir ve yasaklara uymaması demektir ki; bu toplum içerisinde manevi yaptırımla karşı karşıya kalınması demek olduğu gibi, işlenilen emir ve yasağın niteliğine göre maddi yaptırımla da karşı karşıya kalınması demektir.¹⁷ Halil Kalabalık'a göre, manevi yaptırıma dayalı din kurallarının toplum ilişkilerini etkili bir biçimde düzenlemesi mümkün değildir.¹⁸ Örneğin; fakirlere destek olmak, din kurallarının emirlerinden biridir. Ancak, fakirlere destek olmayan zenginler için bu dini kuralı yerine getirmemek bir yaptırımı gerektirmez. Buna rağmen dini kurallara göre, emir ve yasak ihlallerinin tespit edilmemiş olmasının inananlar için herhangi bir önemi yoktur. Çünkü bunun cezası her şeyi kayıt altına alan yaratıcı tarafından mutlak surette ahirette verilecektir.¹⁹

Din kuralları, insanların yaratıcıya karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmeleri yanında, bireylerin toplum içerisindeki fertlere karşı da ne gibi yükümlülükleri olduğunu belirlemiş kurallar bütünüdür. Konumuz itibarıyla asıl önemli olan bu ikinci kısımdaki kurallardır. Bu kurallar incelendiğinde, dinler arasında ibadet ve inanç konusunda çok büyük farklılıklar olmasına rağmen, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde yüklenen vazifeler üç yukarı beş aşağı

¹⁵ İsmail Kayar, İlhan Üzülmüş, **Hukukun Temel Kavramları**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 27; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 18-19; Güriz, Hukuk Başlangıcı, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁶ Kemal Gözler, **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Basım, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s. 19.

¹⁷ Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 20; Gözler, **a.g.e.**, s. 48; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s.s. 7-8.

¹⁸ Kalabalık, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹ Battal, **a.g.e.**, s. 29; Özbilen, **a.g.e.**, s. 36.

aynıdır.²⁰ Buradaki en büyük fark İslam dininin şahıslar arasındaki ilişkileri somut olarak düzenlemiş olmasıdır. Yüzyıllarca hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal hayat hep dini kurallar çerçevesinde şekillendirilmiştir.²¹

Toplumsal düzen kuralları içerisinde en eski geçmişe sahip olan kurallar “dinsel nitelikteki kurallardır”. Gücünü ilahi bir varlıktan alan din kurallarının cezai yaptırımları, sadece sosyal düzeni şekillendirmekle kalmamış, hukuk kurallarının da kendi uhdesinden doğmasına yol açmıştır.²² Peki dini inanç nedir, bu konu tartışmalı olmakla beraber din kavramını genel olarak “*insanın doğasına ve evrenin yapısına, insanların nasıl yaşaması gerektiğine, gerçeklik ve değerlerle ilgili doğruları araştırmanın en iyi yöntemlerine ilişkin birbirleriyle içten bağlantılı bir inançlar kümesi ve bu inançlar tarafından belirlenen tutumlar ve pratikler*” şeklinde kabul edebiliriz.²³

Din kuralları, toplumların başlangıcı olan dönemden günümüze kadar varlığını sıkı bir biçimde korumaya devam etmiştir. Eski Yunan’da, “hukuk”, rahiplerin belirlediği kararlar ile şekillenmiş ve bu kararların yaratıcının görüşlerine dayandığı inancı toplum tarafından benimsenmiştir. Roma Hukukunun başlangıç dönemlerinde de, hukukun yarı dinsel bir nitelikte olduğu hukuk tarihçilerinin ortak kanısıdır.²⁴ Ortaçağ, dini kurum ve kuralların devlet yönetimleri ve hukuk üzerindeki etkilerin en ağır bir biçimde hissedildiği dönem olmuştur. Hristiyan dünyası, “Papalık ve ona bağlı kiliseler” şeklinde kurumsallaşarak, düşünsel ve siyasal yaşamı belirlemiştir.²⁵ Thomas Aquinas (1225-1274), kilise ve devlet erklerinin birbirinden ayrı olmasını, devletin ve kilisenin keyfi olmayan sınırlandırılmış bir yönetime sahip olması gerektiğini dile getirerek dönemin düşünürlerinin aksine bir tavır

²⁰ Özyörük, **a.g.e.**, s.s. 10-11; Işıktaç, **a.g.e.**, s.s. 80 vd.; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 19.

²¹ Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Bilimine Başlangıç**, 7. Baskı, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s. 50.

²² Mebrude Tosun, Kadriye Yalvaç, **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 1.

²³ Stanley M. Honer, Thomas C. Hunt, **Felsefeye Çağrı: Sorunlar ve Seçenekler**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 258; Anayurt, **a.g.e.**, s. 30; Battal, **a.g.e.**, s. 29.

²⁴ Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s.s. 6-7; Atay, **a.g.e.**, s.s. 15-17; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 19.

²⁵ Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 8.

sergilemiştir.²⁶ Thomas'ın ardından Padova'lı Marsilius (1270-1342) ve Ockhamlı William' da (1287-1347), dini kuralların siyasal ve toplumsal yaşam üzerindeki belirleyiciliğine son verilmesine ilişkin görüşlerini topluma ifade etmişlerdir.²⁷ Bu düşüncelerin ardından ortaya çıkan rönesans ve reform hareketleri çok önemli toplumsal ve siyasal dönüşümler meydana getirmiştir. Bu tarihsel dönüşümü izleyen süreç içerisinde Niccolo Machiavelli (1469-1527), Jean Bodin (1530-1596), Francisco Suarez (1548-1617), Thomas Hobbes (1588-1679) ve John Locke (1632-1704) gibi düşünürler de din ve devlet ilişkisinin sonlandırılarak, aralarındaki sınırların belirlenmesini savunmuşlardır.²⁸

Günümüzde "laiklik" ilkesini benimsemiş olan devletlerde, din kurallarının toplum üzerinde herhangi bir maddi yaptırım gücüne kavuşması artık imkânsız hale gelmiştir.²⁹ Ancak devlet laik olsa dahi, hukuk kurallarına karşı olmayan dini kuralların toplum içerisinde uygulanmasına müdahale edilmez. Laiklik ilkesi ile birlikte her ne kadar dini kurallar fiilen yürürlükte değilse de, din kuralları halen toplumsal yaşam üzerinde oldukça etkilidir. Din kuralları ile örtüşen hukuk kuralları (adam öldürme, hırsızlık vs.) toplumsal düzen açısından da oldukça önemlidir. Nitekim hukuk kurallarının maddi yaptırımlar getirdiği birçok hukuk dışı eylemin yapılmasında, insanlar arasındaki cehennem inancı toplum içerisinde bu tür eylemlerden uzak durulmasını sağlamada halen etkindir.

B) Ahlak Kuralları

İnsanoğlu sahip olduğu akli melekeleri sayesinde dünyadaki diğer canlılardan ayrılır. Bu akli melekeler sayesinde gözlemler, karşılaştırmalar yapar ve elde ettiği verileri birbiriyle ilişkilendirirken aynı zamanda insanlığın yararına da çeşitli projeler geliştirir. İnsanlık, evrendeki doğa yasalarına karşı koyamasa da, kendisine dokunan zararı minimuma indirmeye çalışarak doğayı değiştirmeye çalışır. Tüm bunları

²⁶ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 42-44; Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 4. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 233-245; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 8.

²⁷ Jacop Ben-Amittay, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çeviri: Mehmet Ali Kılıçbay ve Levent Köker, Savaş Yayınları, Ankara, 1983, s.s. 111-113; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 8.

²⁸ Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 9.

²⁹ Battal, **a.g.e.**, s.s. 76-81; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 115.

yaparken insan aklı sorumluluk taşıdığı topluma karşıda bir takım norm ve değerler üretir. Eylemlerini de, bu norm ve değerler çerçevesinde sınırlar. Böylece ortaya ahlaki yargılar çıkar ki, insanların iyiliğin gerçekleşmesi için hangi kıstaslara uyması gerektiği belirlenmiş olur. Bu açıklamaların ışığında ahlak kavramını genel olarak insanın davranışlarını iyi ya da kötü olarak toplumsal açıdan değerlendiren kurallar bütünü olarak tarif edebiliriz.³⁰

Ahlak kelimesinin genel olarak iki tür kullanımı vardır. “Objektif Ahlak”, toplumca belirlenmiş ve halen yürürlükte olan kurallar bütünüdür. Bu durumda insanların uyması gerektiği kurallar zaten belirlenmiştir ve bu kurallara uyulması beklenir. “Sübjektif Ahlak”, ise bireyin kendi manevi varlığı ve değerlerini geliştirmesi için uymak zorunda hissettiği davranış kurallarıdır.³¹ Bunlara ilaveten ahlak kurallarının, Tanrıya ve hayvanlara³² karşı vazifeler ihtiva ettiğini ileri süren görüşlerde vardır.

Ahlak kuralları, hukuk kurallarına dönüşmediği sürece hukukun ilgi alanı dışındadır. Medeni Kanunun 364. maddesi (*herkes, yardım etmediği takdirde yoksulluğa düşecek üstsoyu, altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlüdür.*³³) ahlak kurallarının hukuk kuralı haline dönüşmüş olmasına örnek teşkil eder. Ahlak kurallarından, hukuk kurallarına dönüşmüş olan bir takım ahlaki kurallar, beraberinde kişilere karşı bir takım yaptırımları da içermektedir.³⁴ Görüldüğü üzere yürürlükte olan hukuk kurallarının bazılarının ana kaynağı tamamen ahlak kurallarına dayanmaktadır. Medeni Kanunun 2. maddesi gereğince dürüstlük ve hakkın kötüye kullanılmasının yasaklanması, Borçlar Kanununun 27. maddesinin 1. fıkrasına göre ahlaka aykırı işlemlerin geçersizliğinin kaynağını ahlaki kurallardır.³⁵

³⁰ Aybay-Aybay, **a.g.e.**, s. 12; Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 16; Atay, **a.g.e.**, s.s. 21-29; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 20-21.

³¹ Atay, **a.g.e.**, s.s. 23-24; Anayurt, **a.g.e.**, s. 31; Battal, **a.g.e.**, s. 26.

³² Abdülhak Kemal Yörük, **Hukuk Başlangıcı**, Tan Matbaası, İstanbul, 1956, s. 21.

³³ **Türk Medeni Kanunu**, Kanun No:4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, **Resmî Gazete**, Sayı 24607 (08.12.2001), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 41, 364. Madde.

³⁴ Şaban Kayıhan, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 37.

³⁵ **Türk Medeni Kanunu**, Kanun No:4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, **Resmî Gazete**, Sayı 24607 (08.12.2001), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 41, 2. Madde, **Türk Borçlar Kanunu**, Kanun No: 6098, Kabul Tarihi: 11.01.2011, **Resmî Gazete**, Sayı 27836 (04.02.2011), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 50, 27. Madde 1. Fıkra.

Burada akla gelen soru ahlak kurallarının kaynağı ve bu kuralların kim ya da kimler tarafından koyulduğudur. Hiçbir insanın olmadığı bir yerde bir şekilde yalnız yaşamak zorunda kalmış bir insanın ahlaksızlığından bahsedilebilir mi? Kime karşı ve neye karşı ahlaksızlık? O halde kesin olan bir şey varsa o da ahlak kurallarının tamamen toplumsal kaynaklı ve beşeri olduğudur. Oysa doğada ahlak diye bir kavram yoktur, olsa olsa “doğa yasaları” vardır.

İnsan uyması gerektiği ahlak kurallarını doğduğu toplum içerisinde hazır olarak bulur. Ancak insanın içinde bulunduğu toplumsal gruplar değiştikçe, yeni ahlak kuralları ile karşı karşıya kalır.³⁶ Örnek vermek gerekirse ailenin ahlak kuralları, sokağın ahlak kuralları, meslek gruplarının ahlak kuralları, öğrencilerin ahlak kuralları, akademisyenlerin ahlak kuralları insanın yaşamı süresince içinde bulunacağı toplumsal gruplara göre uymak zorunda kalacağı ahlak kuralları örneklerindendir.³⁷

İnsan, bireysel olarak yapmış olduğu değerlendirmeler sonucunda bir takım ahlak kurallarını benimsemese de, birçok konu üzerinde ahlaki kurallar konusunda toplumsal gruplar içerisinde mutabakata varılmış olması sebebiyle bu kurallara uymak zorunda kalır. Böylelikle ahlak kurallarını içinde bulunduğu toplumsal gruplar içerisinde öğrenen insan, bu kurallara ahlaki nitelik yükleyerek ahlak kurallarının koyucusu haline gelmiştir. Kişinin bir ahlak kuralına uymaması sonucunda kendisine çizdiği sınırların dışında hareket etmesi iç dünyasında çelişki yaratır. Bu durumun sonucu insanın vicdan azabı çekmesine sebep olur. Topluma karşı ödevlerini yerine getirmeyen bireyler, içerisinde yaşadığı toplumsal grup tarafından ahlaklı ya da ahlaksız olarak tanımlanırlar.³⁸ Toplumun genel ahlakına aykırı davranan kişi, toplum tarafından dışlanma, kınanma ve ayıplanma yaptırımları ile karşı karşıya kalır.

³⁶ Sadri Maksudi Arsal, **Hukukun Umumi Esasları**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1937, s.s. 46-48; Battal, **a.g.e.**, s. 26; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 29.

³⁷ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Yayınları, Ankara, 1992, s. 13; Anayurt, **a.g.e.**, s. 28; Özbilen, **a.g.e.**, s. 38.

³⁸ Hasan Pulaşlı, Ömer Korkut, **Temel Hukuk**, Karahan Kitabevi, Adana, 2017, s. 7; Ansay, **a.g.e.**, s. 48.

Turhan Esener'e göre ahlak kurallarının konusunu insan davranışları oluşturur, koruyucusu insanın kendi vicdanıdır, yaptırımı kişinin kendi vicdanıdır, amacı; iyi ve kötü davranışları birbirinden ayırarak, insanın iyi olan davranışı hayatına uygulamasıdır. Hukuk kuralına dönüşmemiş bir ahlak kuralı maddi nitelikli bir yaptırım içermesi mümkün değildir.³⁹ Görüleceği üzere kişi bir ahlak kuralına kendi verdiği değer ölçüsünde uyar, bu sebeple de ahlak kuralları, toplum düzenini sağlamada oldukça yetersiz kalan kurallar bütünüdür.

C) Örf ve Âdet Kuralları

Örf ve âdet kuralları, belirli bir toplumsal alan dâhilinde, oldukça uzun bir süreç sonrasında şekillenmiş olan kurallar bütünüdür. Kuralların ne zaman ve kimin tarafından konulduğuna dair bir ipucu yoktur, fakat toplumda bu kurallara riayet edilmesi gerektiğine dair bir konsensüs vardır.⁴⁰ Örf ve âdet kuralları toplumun tüm fertlerini kapsayacağı gibi belirli zümreler içerisindekileri ilgilendiren özel nitelikli de olabilirler.⁴¹ Örneğin çeşitli meslek grupları içerisindeki davranışlar, devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri özel nitelikteki örf ve âdet kurallarıdır.

Nitelik olarak örf ve âdet kuralları arasında ülkeler bazında farklılıklar olabileceği gibi, aynı ülkenin farklı coğrafi bölgelerinde, uygulanış açısından da değişiklik gösterebilirler.⁴² Örf ve âdet kuralları, katı kurallar değildir. Zaman içerisinde toplum yaşamının bir takım faktörlerce değişmesi sonucu örf ve âdet kurallarının da farklılaşması kaçınılmazdır. Genel olarak din, ahlak kuralları ile örf ve âdet kurallarının kesin bir ayrışma içerisinde oldukları söylenemez. Ancak yaptırım açısından örf ve âdet kuralları manevi içerikli olabileceği gibi (kınama, dışlama, ayıplama), kişinin vücut bütünlüğüne kasteden maddi içerikli de (töre cinayeti gibi) olabilirler.⁴³

³⁹ Turhan Esener, **Hukuka Giriş**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 27.

⁴⁰ Atay, **a.g.e.**, s. 32; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 9; Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>, E.T. 19.02.2023.

⁴¹ Anayurt, **a.g.e.**, s. 31; Özbilen, **a.g.e.**, s. 42.

⁴² Battal, **a.g.e.**, s. 51; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 32.

⁴³ Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 32; Kalabalık, **a.g.e.**, s.s. 35-36.

Maddi ve manevi içerik açısından din, ahlak ve hukuk kurallarından ayrışır. Özellikle belirtmek gerekirse hukuk kurallarının yaptırım kanuni bir temele dayanırken, örf ve âdet kurallarının yaptırımları tamamen toplumsal yapının gelenekselliğinden süregelen kaidelerdir.⁴⁴

Hukuk kuralları, bir takım örf ve âdet kurallarına atıfta bulunabilirler. Bu sayede atıfta bulunulan örf ve âdet kuralları, yasal maddi yaptırım içerikli kurallar haline dönüşebilir. Türk Medeni Kanununun 1. maddesinin 2. fıkrası, “*Kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa hâkim, örf ve âdet hukukuna göre, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir.*” demektedir.⁴⁵ Ayrıca hukuk kuralları, toplum içerisinde kabul gören fakat hukuka aykırı olan örf ve âdet kurallarıyla mücadele ederek, hukuka aykırı olan örf ve âdet kurallarını bertaraf etmeyi amaçlar. Örneğin kan davası saikiyle adam öldürmek modern ceza hukukunda yaptırımın ağırlaşması sebebini doğuran bir sonuçtur.⁴⁶

Örf ve âdet kuralları içerisinde yer alan “görgü kuralları” ise daha çok bireylerin toplum içerisinde geçirilecekleri süre zarfında kendilerinden yapmaları gereken davranış tarzıyla hareket etmelerini içeren bir anlayış bütünüdür.⁴⁷ Bunlar herkesin bildiği selamlaşma, yemek yeme usulü, giyinme tarzı gibi bulunulan ortamın gerektirdiği davranış adabından oluşur. İnsanların örf ve âdet kurallarına aykırı davranması bir toplumun dağılmasına, çözülmesine sebep olmaz.⁴⁸ Fakat genel olarak görgü kurallarına riayet edilen bir toplumda bireylerin sosyal ilişkileri daha kuvvetli ve daha mülayim olacaktır, bunun sonucunda da sosyal bağlar daha da kuvvetlenecektir.⁴⁹

⁴⁴ Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 32; Kalabalık, **a.g.e.**, s.s. 35-36.

⁴⁵ **Türk Medeni Kanunu**, Kanun No:4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, **Resmi Gazete**, Sayı 24607 (08.12.2001), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 41, 1. Madde, 2. Fıkra.

⁴⁶ Bkz. **Türk Ceza Kanunu**, Kanun No: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, **Resmi Gazete**, Sayı 25611 (12.10.2004), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 43, Madde 82/(1), J. bendi.

⁴⁷ Battal, **a.g.e.**, s. 51; Atay, **a.g.e.**, s. 36; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁸ Özyörük, **a.g.e.**, s. 15; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s.s. 12-15.

⁴⁹ Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 23-24; Güriz, Hukuk Felsefesi, s. 14.

D) Hukuk Kuralları

Hukuk kelimesinin kökeni Arapça olup, Arap dili gramer kurallarına göre hukuk, hak kelimesinin çoğuludur.⁵⁰ Peki, hukuk nedir sorusuna net bir cevap vermek mümkün müdür?⁵¹ Bizce hukukun tanımlanması için yapılacak bir tarif yeterli olmasa da genel olarak hukuk; toplum ilişkilerini düzenleyen ve devlet otoritesiyle maddi yaptırımı olan, devlet eliyle yürürlüğe konulmuş toplumsal düzen kurallarıdır.⁵² Ancak özele inildiğinde hukuk, devletin koyduğu kanunların çok ötesinde bir kavramdır.

Hukuk kurallarını devlet koymasına rağmen devlet mekanizmasının biçimi, sınırları, yetkileri ve gücü hukuk tarafından belirlenmektedir.⁵³ Bu sebeptendir ki devletsiz hukuk olamayacağı gibi hukuksuz devlette olamaz. Romalı hukukçuların tabiriyle, “*Ubi societas ibi jus*” yani toplumun olduğu yerde hukuk vardır özdeyişi, hukuk kurallarının olmadığı yerde toplum olamayacağı manasını taşımaktadır.⁵⁴

Hukuk kurallarının ve hukuk kurumlarının oluşturduğu düzene “hukuk düzeni” denir.⁵⁵ Hukuk kuralları ile diğer toplum düzen kuralları arasında sıkı bir ilişki vardır. Buraya kadar incelemiş olduğumuz toplum kuralları, yaptırımsal açıdan toplum içerisindeki ilişkileri düzenlemekte oldukça yetersiz kurallardır.⁵⁶ Lakin tüm toplum kurallarının ana amacı; “toplum içerisindeki ilişkilerin daha sağlıklı bir zeminde gerçekleşmesini” sağlamaktır.⁵⁷ Hukuk kuralları ise, bu amacın yanında siyasi otoritenin örgütlenmiş şekli olan devletle ortaya çıkacak husumetleri de

⁵⁰ Özyörük, **a.g.e.**, s. 31; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 25.

⁵¹ Yasemin Işıktaç, “Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorunluluğu”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 2, Ankara, 1998, s. 128.

⁵² Turgut Akıntürk, **Medeni Hukuk**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 11; Gözübüyük, **Hukuka Giriş...**, s. 8.

⁵³ Anayurt, **a.g.e.**, s. 33; Battal, **a.g.e.**, s. 31; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s.s. 55-62.

⁵⁴ İrem Karakoç, “Türk Hukuk Tarihinde Uluslararası Andlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6. Cilt, Sayı: 2, İzmir, 2004, s. 199; Güriz, **a.g.e.**, s. 2.

⁵⁵ Mustafa Dural, Suat Sarı, **Türk Özel Hukuku (Temel Kavramlar ve Medeni Kanunun Başlangıç Hükümleri)**, 1. Cilt, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 165; Atay, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁶ Ufuk Aydın, **Temel Hukuk Dersleri**, Dördüncü Basım, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2011, s. 10; Işıktaç, **a.g.e.**, s. 78; Atay, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁷ Mustafa Uzunpostalcı, **Hukuk ve İslam Hukuku**, Şahsi Yayın, Konya, 1987, s. 16.

ortadan kaldırarak adaleti sağlamaya çalışır.⁵⁸ Satılan bir malda bulunan kusur sebebiyle, malın satıcıya iade edilmesi ve satıcı tarafından da satış bedelinin alıcıya geri verilmesi, gasp fiilini işleyenlerin cezalandırılması, kişiler arasındaki hukuki ilişkilerin sonlandırılması (boşanma) gibi konulardan doğacak toplumsal problemleri ancak hukuk kuralları çözümleyebilir.

Zaman içerisinde bazı din kuralları, ahlak kuralları, örf ve âdet kuralları hukuk kurallarına dönüşmüş olarak karşımıza çıkabileceği gibi yine zaman içerisinde bir hukuk kaidesi hukuki niteliğini kaybederek örf ve âdet kuralı haline dönüşebilmektedir.⁵⁹ Fakat toplum hayatının devamı ancak hakkaniyetli, yaptırımları toplum içerisindeki yaşayan herkese eşit olarak uygulanan ve herkes için bağlayıcı hukuk kuralları sayesinde olur.⁶⁰

Hukuk kuralları dışındaki toplumsal kuralların yaptırımlarının uygulayıcısı, toplum içerisindeki çeşitli kişi ya da organların olması, toplum içerisinde tamir olunamaz tahribatlara yol açar. Bu nedenle toplum ilişkilerini düzenleyen ve yaptırımı maddi olan kurallara karşı çıkıldığında ya da ihlal edildiğinde, maddi yaptırımları uygulayacak olan mutlak bir “erk’e” (güce) ihtiyaç vardır. Burada karşımıza “devlet” adını verdiğimiz otorite ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Devlet, içerisinde hukuk kurallarını koyan yani yasama gücünü elinde bulunduran iktidarlar bulunur. Parlamenter sistemlerde yasama işlevini parlamento, monarşilerde kral ya da kraliçe, oligarşik yapılarda demokratik meşruiyete sahip olmayan bir parti, bir kurul ya da bir komite yerine getirir.⁶²

⁵⁸ Nilüfer Eyüpoğlu, “Meslekler, Kişilik Özellikleri Ve Avukatlar İle Muhasebecilerin Kişilik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1993, s. 26.

⁵⁹ Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 25; Bilge, **a.g.e.**, s.s. 12-13.

⁶⁰ Murat Doğan, Aynur Hasoğlu, Gökhan Şahan, Ahmet Hulusi Akkaş, İsmail Atamulu, **Hukukun Temel Kavramları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 37; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 36; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 26.

⁶¹ Sami Selçuk, **Demokrasi Manifestosu ve Yeni Bir Anayasa Önerisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33; Şanal-Kodakoglu, **a.g.e.**, s.s. 42-47; Gözler, **a.g.e.**, s. 59; Özbilen, **a.g.e.**, s. 191.

⁶² Anayurt, **a.g.e.**, s. 47; Fatih-Demirkapı, **a.g.e.**, s. 15.

Tüm bunların yanında toplumun değişen ihtiyaçlarının karşılanması, “doğal hukuk’a” (olması gereken hukuk) ulaşmak için gerekli reformların yapılması ve adaletin⁶³ gerçekleştirilmesinin sağlanması, hukukun diğer amaçlarındandır.⁶⁴ Toplumsal yaşamın var olmasını belirli bir düzene bağlayan hukuk sistemi, toplumsal yaşamın everilmesi sonucunda gelişimini sürdürmek zorundadır.⁶⁵ Bu açıdan yürürlükte olan hukuk “pozitif hukuk” olarak tanımlanırken olması gereken hukuk “doğal hukuk” olarak tanımlanır.⁶⁶ Doğal hukuk bağlayıcılığını devletten değil adalet esaslarından alır.⁶⁷ Ernest Hırş’e göre, doğal hukuk bir “fikirler örgüsü”dür.⁶⁸ Sancar’a göre, doğal hukuk, dönemden döneme ya da akımdan akıma kaynağını devletin üstünde bir güçten alan yasalar bütünüdür.⁶⁹ Adnan Güriz, yasa koyucunun, insanın doğuştan gelen haklarına saygı göstermek zorunda olmasını doğal hukukun bir ilkesi olduğuna vurgu yapar.⁷⁰ Bu anlamda pozitif hukukun adaleti sağlayabilmesi devletin siyasal rejimine, demokratik yapısına, yönetime halkın katılım yapısına ve en nihayetinde insan haklarına duyduğu saygıya bağlı olduğunu söylersek bu tezimizde pek de yanılmış olmayız.

Hukuk kuralları soyut, nesnel, genel, caydırıcı ve süreklilik arz eden kurallar bütünüdür.⁷¹ Hukuk kuralları tek bir somut olay için değil benzer olan tüm olayları kapsayıcı ve bağlayıcı niteliktedir. “Hukuk Devleti” kavramı, hukuk kurallarının benzer olaylarda aynı şekilde uygulanması için vardır.⁷²

⁶³ Bkz. **Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü**, <http://sozluk.gov.tr/> (Hakkı gözetmek, herkese kendine uygun düşeni, hakkı verme, doğruluk.), E.T. 21.11.2021.

⁶⁴ Bilge, **a.g.e.**, 2007, s. 20-21; Özkes, **a.g.e.**, s. 38; Aybay-Aybay, **a.g.e.**, s. 72.

⁶⁵ Hüseyin Bal, **Hukuk-Hukuk Sosyolojisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003, s. 14; Kayar-Üzülmüş, **a.g.e.**, s. 49.

⁶⁶ Anayurt, **a.g.e.**, s. 46; Atay, **a.g.e.**, s.s. 69-70; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 100-101.

⁶⁷ Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 36; Anayurt, **a.g.e.**, s. 46

⁶⁸ Ernest Hırş, **Hukuk Kavramı**, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, Editör: Hayrettin Ökçesiz, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 177.

⁶⁹ Mithat Sancar, **“Devlet Aklı” Kısacasında Hukuk Devleti**, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 106.

⁷⁰ Güriz, Hukuk Felsefesi, s. 211.

⁷¹ Kalabalık, **a.g.e.**, s. 52-54.

⁷² Cihan Kanlıgöz, “Hukuk Devletinin Maddi (Siyasal ve Toplumsal) Boyutu Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Yıl 54, Ankara, 1997, s.s. 65-70; Atay, **a.g.e.**, s. 371; Özbilen, **a.g.e.**, s. 191.

Devlet mekanizmasının hukuk kuralları açısından taşıdığı en önemli oluşum “örgütlü yargılama” eyleminin gerçekleştirilmesidir.⁷³ Eğer bir devlet sahip olduğu sınırlar içerisinde örgütlü bir yargılama yapamıyorsa, bu durum devletin sınırları içerisinde mutlak bir güce sahip olmadığına göstergesidir. Diğer toplum kurallarında yargılama kişi ya da toplum tarafından yapılırken, burada karşımıza sürekli, etkin ve örgütlenmiş bir yargılama mekanizması çıkmaktadır. Yargılama, devletin belirlediği adalet mekanizması sayesinde toplum içerisinde haklı olanın hakkını elde etmesi için yapılabileceği gibi, hukuk kuralları ile suç olduğu belirlenmiş olan maddeleri ihlal edenlerin yaptıkları fiillerden dolayı karşı karşıya kalacakları maddi yaptırımların belirlenmesini de sağlar.⁷⁴

Devletin, örgütlü yargılama mekanizmasını gerçekleştirmesi aşamasında karşımıza çıkan en güçlü yapı “mahkemelerdir”.⁷⁵ Mahkemeler, gerçek kişiler ve tüzel kişiliklerin arasındaki suç olmayan uyuşmazlıkları çözümleme yetkisine sahip oldukları gibi, aynı zamanda devlet tarafından suç olduğu belirlenmiş konuları ihlal edenleri cezalandırma görevlerini de yerine getiren kurumlardır.⁷⁶ Mahkemelerin yetkileri, görevleri, yargılama usulleri hukuk kuralları tarafından belirlenmiştir. Oysaki ahlak kuralları, örf ve âdet kurallarında böyle bir örgütlenmiş yapıya rastlanmaz.

2. Hak Kavramı

Toplumsal yaşam içerisinde kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri bir takım hukuki neticelerin doğmasına yol açar. Bunun sonucunda yürürlükte olan hukuk normu kişilere, başka kişiler ve nesneler üzerinde bir takım yetkiler sunar. Bu yetkilere genel olarak “hak” tabirini kullanırız.⁷⁷ Ali Bardakoğlu’na göre hak: “*Temelde şâriin, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk sisteminin tanıdığı yetki, güç ve*

⁷³ Hamide Topçuoğlu, **Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, Işın Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 66 ve devamı; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 69.

⁷⁴ Beytullah Çetin, “Savunma Hakkının Kısıtlanması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2012, s. 4

⁷⁵ Vecdi Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 16 ve devamı.

⁷⁶ Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 175-178.

⁷⁷ Bilge, **a.g.e.**, s. 210; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 153; Atay, **a.g.e.**, s. 313.

imtiyazlardır.”⁷⁸ Hukuk bir sistemi, hak ise hukuk düzeni tarafından korunan bir menfaati simgeler. Hak açısından hukuk, hakkın yerine getirilmesi için konulmuş kurallar manzumesidir.⁷⁹ Hak kişiseldir ve özeldir, hukuk ise geneldir.⁸⁰ Hüseyin Hatemi, hak kavramını, objektif hukukun kişilere tanıdığı bir yetki olarak tanımlar.⁸¹ Erdal Adar’a göre ise, “*kişilere hukuk düzeni tarafından tanınmış ve yaptırımlarla sağlam hale getirilen yetkilerdir*”. Hukuk objektif düzeni ifade ederken, hak ise bir kimsenin bu düzen tarafından korunmuş çıkarıdır.”⁸²

2.1. Hak Çeşitleri

Hak kavramı birçok unsuru içinde barındırır. Toplumsal ilişkiler değiştikçe, geliştikçe hukuk kuralları da değişir ve gelişir.⁸³ Korunan hakkın devir edilen bir hak olup olmaması, korunacak olan hakkın kimlere karşı ileri sürülebileceği, hakkın nitelikleri, hangi hukuk kolunu yetkilendirmesi, koruma yetkisinin içeriği gibi kapsamlı birçok unsur ele alınarak haklar çeşitlere ayrılmıştır.⁸⁴

A) Kamu Hakları

Kamu hakları, adından da anlaşılacağı üzere kamu hukukundan doğan yani kişilerin devlet önünde, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerini düzenleyen haklardır.⁸⁵ Vatandaşlar ya da ülke sınırları içerisinde bulunan yabancılar, hakkı ihlal eden devletin kanunları tarafından kendilerine tanınan hakları, kamu otoritesine karşı kullanırlar.⁸⁶ Kamu hakları, ülkelerin kendi kanunlarında açıkça düzenlenmiştir.

⁷⁸ Ali Bardakoğlu, “Hak” (Fıkıh), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hak>, E.T. 07.01.2021.

⁷⁹ Aydın Kudat, “Hak ve Hukuk Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adam Akademi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Ankara, 2014, s. 1.

⁸⁰ Gözübüyük, *Hukuka Giriş...*, s. 92; Anayurt, **a.g.e.**, s. 349; Özbilen, **a.g.e.**, s. 201.

⁸¹ Hüseyin Hatemi, “İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları”, **Doğu ve Batı’da İnsan Hakları Sempozyumu**, Ankara, 1996, s.s. 1-16.

⁸² Erhan Adal, **Hukukun Temel İlkeleri**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 81; Bilgili-Demirkapı, **a.g.e.**, s. 108.

⁸³ Enver Bozkurt, **Hukukun Temel Kavramları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 211.

⁸⁴ Sulhi Selahattin Tekinay, **Medeni Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku**, 6. Basım, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 129; Anayurt, **a.g.e.**, s. 367; Atay, **a.g.e.**, s. 315; Kayar-Üzülmüş, **a.g.e.**, s. 331.

⁸⁵ Anayurt, **a.g.e.**, s. 367; Bilge, **a.g.e.**, s. 204; Kayar-Üzülmüş, **a.g.e.**, s. 335; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 157-158; Atay, **a.g.e.**, s. 315.

⁸⁶ Yılmaz Altuğ, **Devletler Özel Hukuku**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1995, s.132.

Devletler, kendi kanunlarında belirtilen hak ve özgürlüklere saygı duymalı ve bunları korumak için gerekli özeni göstermelidir.⁸⁷

Kamu hakları “özel nitelikli” ve “genel nitelikli” kamu hakları olarak ikiye ayrılırlar.⁸⁸ Özel nitelikli kamu hakları, kamu kuruluşlarıyla kişiler arasındaki hukuki ilişki neticesinde ortaya çıkar. Kamu kuruluşunda çalışan bir kişinin özlük haklarından faydalanması özel nitelikli kamu haklarından birisine örnek teşkil eder. Bu haklarda kişi iradesine yer yoktur. Bu haklara ilişkin tüm düzenlemeler yasalarla belirlenmiştir. Genel nitelikli kamu hakları ise üçe ayrılırlar.⁸⁹ “Negatif Kamu Hakları”, devletin müdahale edememesini sağlayan haklar statüsündedir. Devlet, kişilerin sahip olduğu bu hakları kullanmasına engel olmaktan kaçınmakla yükümlüdür. Özel hayatın korunması, inanç hürriyetleri ve kişi dokunulmazlığı bu haklar arasındadır.⁹⁰ “Pozitif Statü Hakları” ise bireylerin devletten isteyeceği haklardır. Sosyal güvenlik hakları, bireylerin ve çeşitli grupların korunması bu haklara örnek olarak verilebilir. Negatif Kamu Hakları ile Pozitif Statü Hakları arasındaki en büyük fark, bu hakların korunması için devletten olumlu yönde bir hareket beklenmesi esasıdır.⁹¹ Kamu hakları itibarıyla son tür ise “Aktif Statü Haklarıdır”. Kişilerin seçme ve seçilme hakları, dilekçe hakları hep bu hak kapsamı içerisinde değerlendirilir ve bu haklar demokrasinin işlemesi için vazgeçilmezlerdir.⁹²

B) Özel Haklar

Özel haklar, kamu haklarının dışında kalan ve toplum içerisindeki bireylerin birbirlerine karşı olan haklarının düzenlendiği, “özel hukuk düzeni” içerisinde yer alan haklardır. Özel haklar, genel itibarıyla dörde ayrılırlar.⁹³

⁸⁷ İsmail Giritli, Pertev Bilgen, **İdare Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.s. 21-22.

⁸⁸ Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 208-211; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 338.

⁸⁹ İbrahim Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 21; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 158; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 210-211.

⁹⁰ Anayurt, **a.g.e.**, s. 371; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 338.

⁹¹ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.s. 6-7.

⁹² Halil Can, Semih Güner, **Hukukun Temel Kavramları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 152; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 211.

⁹³ Bilge Öztan, **Medeni Hukukun Temel Kavramları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 83; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 158-165.

“Niteliklerine” göre özel haklar, hak sahiplerinin ne ölçüde ve kime karşı bu hakları öne sürebilme hakkına sahip bulunduğu haklardır. Bu tür özel haklarda kendi içerisinde “mutlak haklar” ve “nisbi haklar” olarak ikiye ayrılırlar.⁹⁴ Mutlak haklar, kişilerin içerisinde bulunduğu statüye göre herkese karşı ileri sürebilen haklardır.⁹⁵ Hak, sahibi kişi dışında herkes tarafından ihlal edilebilir. Mutlak haklar, hukuk kurallarınca düzenlenmiş ve sayıca kanunla sınırlandırılmıştır. Kişilerin kanunlarla düzenlenmemiş olan bir hakkı mutlak hak kapsamına sokması mümkün değildir. Mutlak hak sahibi yasaların öngördüğü çerçeve içerisinde hak sahibi olduğu şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilme özgürlüğüne sahiptir.⁹⁶ Nisbi haklar, o hakka muhatap olan şahıs ya da şahıslara karşı yöneltilebilen haklardır.⁹⁷ Bu haklar genel olarak borç ilişkisinden doğar. Dolayısıyla hakkı ihlal eden borçlu ya da borçlulardır. Buna rağmen hukuk düzeni bazen istisnai düzenlemeler yaparak nisbi hak kavramını genişletebilir. Örneğin Türk Medeni Kanunun 364. maddesi bir borç-alacak ilişkisinden doğmamakla birlikte, sırf aile statüsü gereği, aile bireylerine çeşitli yükümlülüklerin yerine getirilmesini görev olarak yükler.⁹⁸

Özel hakların ayrıştığı bir diğer durum ise hakkın “konusuna” bağlıdır. Bu ayrışmayı genel olarak “konularına” göre özel haklar tabiriyle tanımlarız⁹⁹. Bu tür hakların kaynağı da ikiye ayrılır. Bu haklar ya maddidir ya da manevidir.¹⁰⁰ Maddi haklar, parasal bir ölçüye tabi olan haklardan oldukları için bu haklar “malvarlığı hakları” olarak nitelendirilirler. Hukukta bir kişinin sahip olduğu mal varlığı “mamelek” olarak nitelendirilir.¹⁰¹ Mal varlığı pozitif yönde olabileceği gibi negatif

⁹⁴ Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 340; Atay, **a.g.e.**, s.s. 317-321; Özbilen, **a.g.e.**, s. 214.

⁹⁵ Şeref Gözübüyük, **İdari Yargı**, 2. Baskı, Doğan Yayınevi, Ankara, 1973, s. 92.

⁹⁶ Erol Cansel, Çağlar Özel, Mehmet Yüksel, Burcu Özcan Büyüktanır, **Hukuka Giriş**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 210; Anayurt, **a.g.e.**, s. 381; Özbilen, **a.g.e.**, s. 214.

⁹⁷ Anayurt, **a.g.e.**, s. 382; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 219-221; Mustafa Dural, Suat Sarı, **a.g.e.**, s. 165.

⁹⁸ **Türk Medeni Kanunu**, Kanun No:4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, Resmi Gazete, Sayı 24607 (08.12.2001), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 41, 364. Madde.

⁹⁹ Dilşad Keskin, Reyhan Huriye Demircioğlu, **Medeni Hukuk-II (Eşya Hukuku-Miras Hukuku)**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018, s. 28 vd.; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 162; Atay, **a.g.e.**, s.s. 321-322; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 347.

¹⁰⁰ Süleyman Yılmaz, Abdülkerim Yıldırım, **Medeni Hukuk I (Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku- Aile Hukuku) – Temel Hukuk Dizisi**, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022, s.s. 95-98; Atay, **a.g.e.**, s.s. 321-322; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁰¹ Selahattin Tekinay, Sulhi Akman, Sermet Burcuoğlu, Haluk Altop, **Eşya Hukuku**, Cilt I, 5. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 4; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 347.

bir yönde de olabilir. Bir kimsenin borcu ya da borçları bu kapsamda olduğu gibi, miras hakları, ayni hakları, fikri ve alacak hakları da bu kapsam içerisinde. ¹⁰² Manevi nitelikli özel haklar ise karşımıza “kişilik hakları” olarak ortaya çıkar. Kişinin sahip olduğu ismi, şerefi ve vücut bütünlüğü bu tür hakları içerir. ¹⁰³

Bir kişinin sahip olduğu bir hakkı kullanması halinde doğuracağı neticeler, “etkilerine” göre özel haklar meydana getirir. ¹⁰⁴ Şayet kullanılan hak yeni bir hukuki durum ortaya çıkarıyorsa bu haklara “yenilik doğuran özel haklar” denilir. ¹⁰⁵ Bu tür haklar, hak sahibinin tek taraflı bir iradesi ile hukuki durumu değiştirme sonucu doğururlar. Yaratılan etkinin niteliğine göre “kurucu”, “bozucu”, “değiştirici” nitelikte olabilirler. Kullanılan hak ile mevcut hukuki ilişki yeni bir hukuki netice doğuruyorsa, bu “kurucu” nitelikte bir haktır. ¹⁰⁶ Örneğin “şufa hakkı” niteliği itibariyle kurucu nitelikte bir haktır. ¹⁰⁷ Kişinin mevcut bir hukuksal durumu sona erdirmesi ya da bozmasına imkân veren haklar “bozucu” nitelikte olan haklardandır. ¹⁰⁸ Bir avukatın vekili tarafından azledilmesi, bozucu nitelikte bir özel hakkın kullanımıdır. Bir hukuki ilişkide kişiye kendi menfaatine göre davranması imkânının tanınması üzerine bu hakkı kullanan kişi “değiştirici” nitelikte bir etki meydana getirmiş olur. ¹⁰⁹ Şayet kullanılan hak hukuki durumda bir değişiklik yapmıyorsa bu takdirde “yenilik doğurmayan özel haklar” karşımıza çıkar. ¹¹⁰ Örneğin bir kişinin yeni satın aldığı bir arabayı kullanması hukuk düzeninde yenilik doğurmayan bir haktır.

¹⁰² Yılmaz-Yıldırım, **a.g.e.**, s.s. 100-101; Anayurt, **a.g.e.**, s.s. 378-380; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 224.

¹⁰³ Dural-Sarı, **a.g.e.**, s. 173; Bilge, **a.g.e.**, s. 228; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 224.

¹⁰⁴ Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 225; Atay, **a.g.e.**, s.s. 322-323; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁰⁵ Kemal Oğuzman, Nami Barlas, **Medeni Hukuk, Giriş-Kaynaklar Temel Kavramlar**, 10. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 108; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 226; Gözler, **Hukukun Temel Kavramları**, s. 278; Bilge, **a.g.e.**, s. 230; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 164.

¹⁰⁶ Fikret Eren, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 8. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60; Anayurt, **a.g.e.**, s. 385; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 350.

¹⁰⁷ Atay, **a.g.e.**, s. 322; Aybay-Aybay, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁰⁸ Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 351; Anayurt, **a.g.e.**, s. 385; Atay, **a.g.e.**, s. 322.

¹⁰⁹ Harun Demirbaş, **Yenilik Doğuran Haklar**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 59.

¹¹⁰ Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 165; Anayurt, **a.g.e.**, s. 386; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 350.

“Kullanılmalarına” göre ise özel haklar, “devredilebilen” ve “devredilemeyen” haklar olarak ikiye ayrılırlar. Örneğin kişi yaşam hakkını devir edebilme hakkına sahip değilken, sahip olduğu evi bir başkasına satması, devredilebilir bir haktır.¹¹¹

2.2. Hak Kullanıcıları

Hukuk düzenlerinde hakkın sahibi ya da haklardan istifade eden kişiler “gerçek” ve “tüzel” kişilikler olarak ikiye ayrılırlar.¹¹² Her birey bir kişiliktir ve her kişi hukuk açısından “gerçek kişi” olarak nitelendirilir. “Tüzel Kişiler” ise hedeflenmiş bir gayenin oluru için gerçek kişilerin katılımıyla kurulmuş, kanunların tanıdığı yasal sınırlar içerisinde hareket kabiliyeti olan, yine kanunların belirlediği çerçevede haklara sahip olan topluluklardır.¹¹³ Kişi topluluklarına verilecek en güzel örnek “derneklerken”, mal topluluklarına ise hukuken “vakıf toplulukları” adını veririz.¹¹⁴

Gerçek kişiler herhangi bir koşul olmaksızın “hak ehliyetine” sahiptirler. Yani hak ve borçlara doğumlarıyla birlikte sahip olurlar. Fakat hak ehliyeti, “fiil ehliyeti” ile karıştırılmamalıdır. Fiil ehliyeti, kişinin ayırt etme yetisine ve kanunlarca belirtilen ergin olma şartının oluşmasıyla meydana gelir.¹¹⁵ Tüzel kişilerin sahip oldukları hak ehliyeti kuruluş amaçlarının dışında olamaz. Tüzel kişiler yasaların belirlediği çerçevede amaçları doğrultusunda haklarını kullanabilen kişiliklerdir.¹¹⁶

¹¹¹ Ergun Özsunay, **Medeni Hukuka Giriş**, 5. Basım, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1986, s. 239; Bilgili-Demirkapı, **a.g.e.**, s. 109; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 163; Battal, **a.g.e.**, s. 143.

¹¹² Şaban Kayıhan, Mustafa Ünlütepe, **Medeni Hukuk Bilgisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s.s. 155-156, 211-246; Battal, **a.g.e.**, s. 162; Enver Bozkurt, **a.g.e.**, s. 211; Atay, **a.g.e.**, s.s. 327-328.

¹¹³ Aydın Zevkliler, **Medeni Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku, Gerçek Kişiler-Tüzel Kişiler, Aile Hukuku**, Savaş Yayınları, Ankara, 1989, s. 179.

¹¹⁴ Hakan Pekcanitez, Oğuz Atalay, Muhammet Özkes, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s.s. 197-198; Kayıhan-Ünlütepe, **a.g.e.**, s. 238; Anayurt, **a.g.e.**, s.s. 355-356;

¹¹⁵ Battal, **a.g.e.**, s.s. 145-146; Atay, **a.g.e.**, s.s. 332-340; Özbilen, **a.g.e.**, s.s. 264-272.

¹¹⁶ Kayıhan-Ünlütepe, **a.g.e.**, s.s. 217-223; Atay, **a.g.e.**, s.s. 328-340.

2.3. Hakların Korunması

Modern anlamda hukuk düzenine sahip bir devlette haklar 3 şekilde korunur. Bunlardan birincisi “talep” yoludur.¹¹⁷ Hakkı zarara uğrayan gerçek ya da tüzel kişiliğin bu zararın giderilmesi için yaptığı tüm işlemler bu sınıfa girer. İkinci olarak başvurulacak yol “dava” yoludur. Hukuk devleti, talep yolu ile elde edilemeyen hakların elde edilebilmesi için kişilere devletin mahkemelerine başvurma hakkını tanımıştır. Bu yolun seçilmesi ile “dava yolu” seçilmiş olur.¹¹⁸ Ceza hukuku kapsamında açılan davalar “kamu davası” olarak karşımıza çıkar.¹¹⁹ İdare hukukunda açılan davalar “iptal davası” ya da “tam yargı” nitelikli davalardır.¹²⁰ Özel hukukta ise “eda davaları”, “tespit davaları” ve “inşai” nitelikte davalar açılmaktadır.¹²¹

Hakların korunmasını sağlayan diğer bir yol ise “kendi hakkını kendi koruma” yoludur. Hukuk düzeni bu durumu “ihkak-ı hak yasağı” şeklinde tarif etmiştir.¹²² Hak sahibi kanunda belirtilen istisnalar dışında hakkını bizzat kendi eliyle almaya kalkması durumunda hukuki ve cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Esas olan hakların devlet eliyle korunmasını sağlamak olmakla birlikte, bir takım koşulların oluşması durumunda haklar bizzat hak sahibi tarafından korunurlar. Örneğin, “meşru müdafaa hakkı”¹²³, kişinin kanunun öngördüğü belirli bir karşıtlık oranını aşmaması kaydıyla hakkını koruması halidir.¹²⁴

¹¹⁷ Aytekin Ataay, **Medeni Hukukun Genel Teorisi**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 425; Anayurt, **a.g.e.**, s. 412.

¹¹⁸ Dural-Sarı, **a.g.e.**, s. 265; Anayurt, **a.g.e.**, s. 414; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 68.

¹¹⁹ Fikret Birdişli, **Ceza Hukuku Ders Notları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 31.

¹²⁰ Halil Kalabalık, **İdari Yargılama Usulü Hukuku**, Sayram Yayınları, Konya, 2011, s.s. 630-634.

¹²¹ Ansay, *Hukuk Bilimine...*, s. 213; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 383.

¹²² Kalabalık, **a.g.e.**, s.s. 252-254; Anayurt, **a.g.e.**, s. 416; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 390

¹²³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Bahri Öztürk, Mustafa Ruhan Erdem, Veli Özbek, **Ceza Hukuku-Genel Hükümler ve Özel Hükümler (Kişilere ve Mala Karşı Suçlar)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s.58; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s. 174; Anayurt, **a.g.e.**, s. 416.

¹²⁴ Haluk Hadi Sümer, **Hukuka Giriş: Kavramlar ve Kurumlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s.198; Berrin Akbulut, **Türk Ceza Hukuku Temel Bilgiler**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 13 ve devamı.

3. Savunma Hakkı

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre, savunma kelime anlamı itibariyle saldırıya karşı koymak (müdafaa), bir kişinin bir düşünce hakkındaki görüşlerini desteklemek amacıyla yazdığı yazı, konuşma, savunum ve tüm bunları gerçekleştirmek için gösterdiği çaba demektir.¹²⁵ Savunma Hakkı ise özü itibariyle bir kişinin ifade hürriyetini kapsayan temel bir insan hakkıdır.¹²⁶ İnsanların bu hakkı farklı kişiler eliyle kullanması avukatlık mesleğini ortaya çıkarmıştır. Savunma içinde bulunduğumuz evrenin yaşam koşulları itibariyle canlıların adeta mütemmim cüzi gibidir.

Hak kavramı açısından savunma hakkı, “dar” (pasif) ve “geniş” (aktif) kapsamlı olmak üzere ikiye ayrılır. Dar (pasif) manasıyla savunma hakkı insanın kendisine isnat edilen her türlü iddiaya karşı verdiği cevaplardır. Geniş (aktif) manasıyla savunma hakkı ise mer’i kanunların kişilere tanıdığı ve yine mer’i kanunlar tarafından korunan yetkileri ifade etmektedir.¹²⁷

Hak arama hürriyeti kavramıyla haklarının zarara uğradığını düşünen herkesin; hakkını arama, hakkını özgürce kullanabilme ve gasbedilen haklarının iadesi için başvuracağı hukuki yollar kastedilmektedir.¹²⁸ Hukuki açıdan savunma kavramının tanımı değişiklik göstermez. Gerek özel hukuk gerekse kamu hukuku açısından savunma, kişi ya da kişilerin kendi aleyhlerine karşı ileri sürülen iddialara karşı kendi haklarını korumak için ileri sürdükleri iddialarıdır.¹²⁹ Savunma hakkı hem hukuk davalarının hem de ceza davalarının konusunu oluşturur.¹³⁰

¹²⁵ Türk Dil Kurumu, Sözlük, “Savunma”, <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 15.12.2021.

¹²⁶ Topçuoğlu, **a.g.e.**, s. 64 ve devamı; Çetin, **a.g.t.**, s. 5.

¹²⁷ Hamide Zafer, “Savunmanın Hakkı ve Sınırları”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 19. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2013, s. 509-511; Teoman Ergül, “Savunmanın Teori ve Uygulaması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, Ankara, 1990, s. 590; Metin Feyzioğlu, **Ceza Muhakemesinde Vicdani Kanaat**, İslık Yayınları Ankara, 2002, s.s. 203-205.

¹²⁸ İsmail Köküarı, “Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15. Cilt, Sayı 1, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 165.

¹²⁹ Aydın Erdoğan, “Savunma Hakkı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 13, Aydın, 1984, s. 406; Zafer, **a.g.m.**, s. 512; Teoman Ergül, **a.g.m.**, s. 591.

¹³⁰ Şanlı Aslangül, “Hak Arama Özgürlüğü ve Savunma Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1988, s. 26; Nurullah Kunter, Feridun Yenisey, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 12. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 248.

Toplumsal yaşama geçiş yapmayan insan önce kendisini sonra ailesini sonra içerisinde yaşadığı klanı, başka klanlara karşı korumak zorundadır. Hakeza toplumsal yaşam sürecine geçiş yapmış olan ve aynı ortak paydayı paylaşan insan toplulukları da kendi toplumunu saldırılardan korumak zorundadır. Bunun sebebi ise insanların ve toplumların kendilerini emniyette hissetme arzusudur. İnsanlık tarihi açısından savunma, sadece bireyin kendisini koruma ihtiyacından öteye geçerek milli, dini, kültürel gibi manevi değerlerin yanında maddi açıdan da korunulması durumuna geçmiş ve şahsiliikten uzak bir sisteme dönüşmüştür. Zaman içerisinde akli ile modernleşen insan, savunma haklarının kendisine verdiği yetkilerin korunması için bu işi meslek edinen ve konularının uzmanı olan kişileri (avukatları) yetkilendirmeye başlamışlardır.¹³¹

Günümüzde savunma yetkilerini korumak için ortaya çıkan avukatlık müessesesi birçok düzenlemeler sayesinde bağımsız bir mesleki kurum haline gelmiştir.¹³² Savunma artık sadece kuvvetlinin haklı olduğu bir kavram olmaktan çıkmış ve güçlü bir otoritenin (devletin) varlığı altında adaletin tesisi için ortaya çıkan kurallar bütünü oluşturmuştur.¹³³

Mahkemelerde yapılan yargılamaların vazgeçilmez unsurlarının en önemlilerinden birisi “savunma hakkıdır”. Modern hukuk devletlerinde savunma hakkının garantörü yine yargılamanın görüldüğü devlettir.¹³⁴ Kişiler savunma haklarını başka kişilere karşı kullanabildiği gibi devlete karşı da serbestçe kullanabilmelidir. “İnsan Hakları” kavramının kaynağı, insanı kamu gücüne karşı koruma amacını içermektedir.¹³⁵

¹³¹ Oya Akgönenç, “Savunmanın Tarihsel Gelişimi Üstüne Düşünceler”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1988, s. 18-19.

¹³² Semih Güner, **Avukatlık Hukuku**, Yetkin Kitabevi, Ankara, 2011, s.s. 39-72.

¹³³ Yasin Dıvrak, Hasan Ahmet Kılıç, “Savunma Hakkı”, **Çağrı Avukatlar Grubu**, Yayın No: 4, 1. Basım, Yıldızlar Matbaacılık A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11: Aral, **a.g.e.**, s. 16.

¹³⁴ Müberra Öztürk, “Hukuka Kesin aykırılık Hali Olarak Savunma Hakkının Kısıtlanması”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2019, s. 4.

¹³⁵ Ömer Adil Atasoy, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanmasında Yeni Bir Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyma Zorunluluğu”, s. 1. <http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa-yargisi/anyarg19/atasoy.pdf>, E.T. 06.01.2022.

Bir hukuk devletinde, devletin hürriyetinin yanında insanın hürriyeti de olmalıdır. Çünkü gerçeğin ortaya çıkması ve adaletin gerçekleşmesi ancak bu sayede olur. Hukuk devletinin ana gayesi insan haklarını korumaksa, bunu sağlanmanın temel yollarından birisi adaletin hakkaniyete uygun bir şekilde tesis edilmesinin garanti altına alınmış olmasından geçecektir.¹³⁶

Savunma hakkı, yargılama süresinin sonuna kadar devam eder. Savunma hakkı, sadece ceza yargılamalarında geçerli bir hak değildir. Hukuk davalarında yapılan yargılamada davacının iddialarına karşı, davalı taraf tarafından verilen cevap dilekçesini de savunma hakkının kullanılması kapsamında değerlendirmek gerekir.¹³⁷ Savunma hakkı, hukuk davaları açısından hem davacı hem de davalıya, ceza davaları açısından sanık lehine fayda sağladığı gibi¹³⁸, toplumsal yaşamdaki huzur ve sükûnetin korunması açısından da çok önemli bir temel taşıdır. Gerek hukuk gerekse ceza davalarında yargılamayı gerçekleştiren bir yargıç, iddialar, savunmalar ve deliller ışığı altında gerekli incelemeleri yapıp, toplum adına, toplumun adalete olan güvenini sarsmadan, toplumsal vicdana uygun bir karar vermekle yükümlüdür.¹³⁹ Hukuk davalarında, savunma hakları davaya muhatap olmuş kişi ya da kişilerin bizzat kendileri tarafından kullanılabilir.¹⁴⁰ Ancak ceza davalarında sanığın ya da sanıkların savunma haklarını kullanması “müdafii”¹⁴¹ aracılığı ile gerçekleştirilir. Müdafii, bağımsız bir adalet organıdır. Görevi ise maddi gerçeğin hukuk kuralları çerçevesinde ortaya çıkmasına yardımcı olmasının yanında, yargılama sırasında adli makamların görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını denetlemektir.

¹³⁶ Turan Tufan Yüce, **Ceza Hukukunda Hukuk Devleti Esasları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1985, s. 4; Aslangül, **a.g.m.**, s. 27.

¹³⁷ Cahit Nalbantoğlu, “Uygulamada Savunmanın Yeri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1998, s. 114; Erdoğan, **a.g.m.**, s. 408.

¹³⁸ İbrahim Durhan, “Ülkemizde Avukatlık Kanunun Tarihsel Gelişimi”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2004, s.s. 23-24.

¹³⁹ Öztekin Tosun, **Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri**, 4. Basım, 1. Cilt, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul, 1984, s. 258; Yüce, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁴⁰ Süleyman Çetin, Derya Ateş, **Avukatlık ve Noterlik Hukuku**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s.s. 24-26.

¹⁴¹ Bkz. **Türk Ceza Kanunu**, Kanun No: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, **Resmi Gazete**, Sayı 25611 (12.10.2004), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 43, Madde 2/1-c, “Müdafi: Şüpheli veya sanığın ceza muhakemesinde savunmasını yapan avukatı.” şeklinde tanımlanmıştır.

Savunma Hakkı, ulusal ve uluslararası düzenlemelerle teminat altına alınmıştır.¹⁴² Ulusal anlamda her hukuk devleti savunma haklarını kendi anayasa ve ceza kanunlarında ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Uluslararası anlamda ise savunma haklarını oluşturan temel ilkeler, 1953 yılında kabul edilen “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” tarafından ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, sadece savunma haklarını düzenlemekle kalmamış, ayrıca hakların ihlali durumunda uygulanması gereken yaptırımlar için, yaptırımı uygulayacak olan “Avrupa İnsan Hakları Komisyonu” ve “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesini” de kurmuştur.¹⁴³

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini¹⁴⁴ 10 Mart 1954’te kabul etmiş, yargılama yetkisini ise 22 Ocak 1990 tarihinde tanımıştır.¹⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti’nin iç hukuk sistemine göre de savunma hakkı anayasal bir hak olup, kişilerin sahip olduğu temel haklardandır.

Savunma Hakkı, sübjektif bir kamu hakkı olup kullanılabilmesi için devletin aktif bir hareketine ihtiyaç vardır.¹⁴⁶ Gerek 1961 Anayasasının 31. maddesi gerekse 1982 Anayasasının 36. maddesi, savunma haklarının teminatına ilişkindir. Maddeler incelendiğinde garanti kapsamına sadece savunma hakkının girmediği iddia hakkının da teminat altına alınmış olduğu görülecektir. Çünkü iddia ve savunma birbirinden ayrılması mümkün olmayan kavramlardır.¹⁴⁷

¹⁴² Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, **a.g.e.**, s.s. 178-179.

¹⁴³ Ayrıntılı Bilgi İçin Enver Bozkurt, Sezercan Bektaş, Selim Kanat, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, 5. Baskı, Yetkin Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 3 ve devamı.

¹⁴⁴ Funda Ata Keskin, **Avrupa Birliği ve İnsan Hakları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 17

¹⁴⁵ Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması**, 10. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013, s. 25.

¹⁴⁶ Faruk Erem, “Savunma Diyalektiği ve Son Gelişmeler”, TBB Yönetim Kurulu Kararı Açıklayıcı Konferans, Edirne Barosu, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, Ankara, 1973, s. 3.

¹⁴⁷ İzzet Özgenç, Şahin Cumhur, “İddia ve Savunma Hakkı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı: 1-2, Ankara, 2001, s. 288.

4. Avukatlık Müessesesi

İnsanlığın toplumsal yaşam sürecine geçmesiyle birlikte oluşan yaşam formu çerçevesinde kişilerin birbirleriyle ya da tabi oldukları otorite ile aralarında bir çekişme konusunun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Toplumsal yaşamın vazgeçilmez ögesi: “toplumun huzur ve güvenliğidir”. Bunun için tarihsel süreç içerisinde bir takım kurumlar oluşmuştur. Bu kurumların başında yargısal faaliyette bulunan mekanizmalar gelir.

İlerleyen süreç içerisinde yargısal faaliyetlerde bulunan kurumlarda haklarını arayan kişiler, hukuk konularında uzman olan kişilerden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Bu ihtiyaç toplum içerisinde avukat olarak anılan kişiler tarafından yerine getirilmiştir. İnsanlığın geldiği noktada artık daha da karmaşık bir yapı haline gelen hukuk konuları ve hukuki ilişkiler ele alındığında avukatlara duyulan ihtiyaç çok büyük bir gereksinime dönüşmüştür.

Günümüz anlamı itibariyle avukatlar, hukuk eğitimi almış, dolayısıyla hukuk kurallarına hâkim, profesyonel ve kamusal nitelik taşıyan bir mesleği icra eden, temel hukuk ilkelerini özümsemiş ve iş hayatlarında bu ilkelere riayet eden kişilerdir.¹⁴⁸

Ana Britannica Ansiklopedisi’ne göre, “Avukat *hukuki sorunlarda görüş bildirmek, hukuki belgeleri düzenlemek, resmi dairelerde ihtilaflı işleri izlemek, mahkemeler ve hakem kurulları önünde gerçek ve tüzel kişilere ait hakları savunmak, yasaların ve hukuk kurallarının yargı mercileri ve öteki resmi mercilerce tam olarak uygulanmasına yardımcı olmak üzere hukukçuluk mesleğini yerine getiren kişiler*” olarak tarif edilmişlerdir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Zeynep Pelin Ataman, **Avukatlar İçin El Kitabı 1-Savunma Etiği**, Türkiye Barolar Birliği ve Karakatür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 1; Mustafa Tören Yücel, “Avukatlık Meslek Etiğine Kriminolojik Bir Yaklaşım”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 75, Ankara, 2008, s. 268; H. Argun Bozkurt, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesine Bir Bakış”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:76, Sayı 4, Arcs Ofset Matbaacılık Yayınları, Ankara, 2018, s. 211; Mehmet Harun Elçi, “Avukatlık Mesleği”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı 3, Toprak Ofset Matbaacılık Yayınları, İzmir, 2010, s. 30.

¹⁴⁹ **Ana Britannica Ansiklopedisi**, 3. Cilt, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 416.

Avukatların mesleki açıdan esas görevi, yasaların belirlediği sınırlar ilkesinde müvekkillerinin savunma haklarını koruyarak bu hakların kendisine verdiği yetkileri her derece yargı organları, resmi ve özel kişi, kurul ve kurullar ile hakemler karşısında sonuna kadar kullanmaktır.¹⁵⁰ Tüm bu yetkileri kullanan avukatın genel amacı adaletin gerçekleşmesini sağlamaktır.¹⁵¹

Yukarıda günümüz anlamıyla bir avukat tanımı yapmaya çalıştık. Fakat bu tanıma ulaşıncaya kadar avukatlık müessesesinin tarihsel dönüşümüne baktığımızda avukatlık müessesesinin tarihçesini üç başlık altında toplayabiliriz:

- a) Klasik Dönem Öncesi Avukatlık Müessesesi olarak elimizde yazılı deliller bulunan ve savunma hakkını tanıyan toplumlar döneminden, 13. yüzyıla kadar geçen dönem,
- b) Klasik Dönem Avukatlık Müessesesi olarak 13. yüzyıldan başlayıp ulus devletlerin ortaya çıkışına kadar ki dönem,
- c) Klasik Dönem Sonrası Avukatlık Müessesesini ise aşağıdaki şekilde ele almanın daha uygun olduğu kanaatindeyiz:
 - c1) Modern Dönemde Avukatlık Müessesesi olarak ulus devletlerin ortaya çıkmasından global dünya aşamasına kadar devam eden dönem,
 - c2) Modern Sonrası Dönemde Avukatlık Müessesesi olarak ise global dünya aşamasına geçilen ve halen içerisinde bulunduğumuz dönem.

¹⁵⁰ Veysel Başpınar, “Avukatın Özen Borcu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 1-2, Ankara, 2008, 39-62; Serhat Sinan Kocaoğlu, “Üst ve Büro Araması, Postada Elkoyma, İletişimin Denetlenmesi Gibi Çeşitli Koruma Tedbirlerinin Pasif Öznesi Olarak Kuram ve Uygulamada Avukatın Bağımsızlığı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2012, s. 47; Yücel, **a.g.m.**, s. 272; Elçi, **a.g.m.**, s. 18; Mehmet Gayretli, “İslam Adliye Teşkilatında Avukatlık”, s 1, <http://www.eakademi.org/makaleler/mgayretli-1.pdf>, E.T. 28.12.2021.

¹⁵¹ Gülriz Uygur, “Hukuk Etiğine Giriş”, www.bahum.gov.tr, E.T. 17.12.2021; Yücel, **a.g.m.**, s. 281; Akil Cenk, “Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu Kararları Işığında Avukatın Görevini Özenle Yerine Getirme Yükümlülüğü”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2012, s. 11; Ataman, **a.g.e.**, s. 15.

4.1. Mesleki Özellikler

Avukatlar, adaletin gerçekleşmesi için adalet hakkında hüküm vericilerin doğruyu bulmalarına yardımcı olan bir organdır.¹⁵² Bize göre bir avukat; kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinde ortaya çıkan problemlerin çözüme kavuşmasını sağlayan, hakkın yerine gelmesi için sahip olduğu bilgi ve deneyimi adaletin hizmetine harcayan, hukuki ilişkilerin düzenlenmesi ve hukuk kurallarının adaletle uygulanması için çaba gösteren, bunun için de devlet içerisindeki her türlü kuruma yardımcı olan, kanunların aradığı şartları taşıyan, ikamet ettiği yerdeki baroya kayıtlı olan kişidir.

Bir avukat, hakkın yerine gelmesi için mahkemelerde dava açar. Yerine göre suçlamalar yerine göre ise savunmalar yapar. Dava konusu ile ilgili çözümler hakkında daha önce bu konuda verilmiş kararları inceler. Yasaların öngördüğü şartları yorumlar. Mevzuattaki değişiklikleri inceler. Yargılamanın her safhasında kendisine verilen yetkileri kullanır. Müvekkil ya da müvekkillerini her türlü hak ve görevleri konusunda aydınlatır.¹⁵³

Kanaatimizce bir avukatın başarılı olabilmesi için evrensel hukuk ilkelerini bilmesi, özümsemesi, yaşadığı toplumun değerlerini bilmesi, analitik düşünce yeteneğine sahip olması, bu sayede hukuk kural ve kaidelerini ortaya çıkan problemlerin çözümüne uyarlayabilmesi, önüne gelen bir olayın unsurlarının sınıflandırmasını yapabilmelidir. Kısacası mevzuata hâkim olmasına rağmen hakkında hüküm bulunmayan bir konuda içtihat niteliğinde olabilecek bir hüküm çıkmasına katkıda bulunamayan bir avukatın mevzuata hâkim olmasının bizce bir anlamı yoktur. Tüm bunları hakkıyla yerine getirebilmek için sıkı bir otokontrol ve çalışma disiplini de geliştirmiş olması gereklidir.

¹⁵² Hasan Uzun, “Meslekler Sosyolojisi açısından Avukatlar ve Avukatlık Mesleği Elazığ Barosu Avukatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Elazığ, 2000, s. 74; Atilla Özen, **Avukatlık Hukuku Ders Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s.s. 31-33; Kocaoğlu, Üst ve Büro Araması..., s. 48; Başpınar, **a.g.m.**, s. 42.

¹⁵³ Filiz Berberoğlu Yenipınar, **Avukatlık Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 20; Eyüpoğlu, **a.g.t.**, s. 78; Ataman, **a.g.e.**, s.s. 26-31; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 32.

Modern hukuk devletlerinde avukatlık mesleği bir “kamu görevi” niteliği taşımaktadır.¹⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Avukatlık Kanununun 1. maddesi’ne göre de bu husus teyit edilmiştir. İlgili maddeye göre avukatlık, “serbest meslek” sınıfı arasında yer alır.¹⁵⁵ Avukatlığın, serbest bir meslek olduğunu ifade etmek bir kimsenin hukuk alanında uzmanlaşmasını ifade ettiği gibi, aynı zamanda ticari bir faaliyet gütmeksizin, bir işverene bağlı olmaksızın, şahsi sorumluluğu altında kendi nam ve hesabına çalışma yapılan kişisel bir meslek dalı akla gelmelidir.

Avukatlık Kanununun 57. ve 62. maddeleri de incelendiğinde avukatlık hizmetinin bir kamu hizmeti olduğunun teyit edildiği görülecektir. 57. Maddede bir avukata karşı, avukatlık görevinin ifası sırasında suç işlenmesi durumunda suçluların görevini ifa eden bir hâkime karşı suç işlemiş gibi yargılanacağı kayıt altına alınmıştır. 62. Maddede ise bir avukatın üstlendiği görevleri yerine getirirken görev ve yetkilerini ihmal etmeleri ya da kötüye kullanmaları durumunda eylemleri başkaca bir suç oluşturmamışsa Türk Ceza Kanunu’na göre cezalandırılacakları belirtilmiştir.¹⁵⁶ Avukatlar, müvekkillerini temsil vazifelerinin yanında adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunmaları hasebiyle aynı zamanda yargının bir çalışanıdır. Bu sebeptendir ki avukatlar, yargının “kurucu” unsurlarından bir tanesi olarak kabul edilmelidirler.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Atilla Özer, **Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları**, Tugiad Yayınevi, Ankara, 1986, Tüm kitap; Dilşad Yılmaz, “Türk Hukukunda Kamu Hizmeti Kavramı ve Kriterleri”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 1-2, Ankara, 2008, s. 1215-1234; Turgut Tan, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı 8, Ankara, 1991, s. 236; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 36; Özen, **a.g.e.**, s. 31; Ataman, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁵⁵ **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, **Resmi Gazete**, Tarih: 7.4.1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 1. Madde; Refik Korkusuz, Halit Korkusuz, **Avukatlık Hukukuna Giriş**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, s. 6; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 32; Ataman, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁵⁶ Saim Üstündağ, **Medeni Yargılama Hukuku**, C. I-II, 5. Basım, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1992, s. 399; **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, **Resmi Gazete**, Tarih: 7.4.1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 57. ve 62. Maddeler.

¹⁵⁷ Meral Özkan Sungurtekin, **En son Değişiklikle Avukatlık Hukuku**, Barış Yayınları, İzmir, 2006, s. 2; Hasan Tahsin Gökcan, “Yeni Türk Ceza Kanunu Hükümleri Karşısında Avukatlık Mesleği”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Yıl 67, Ankara, 2009, s.s. 151-156; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 36; Özen, **a.g.e.**, s. 33; Elçi, **a.g.m.**, s. 31.

Bu mesleği icra edenler Avukatlık Kanununun 34. maddesi gereğince mesleki görevlerini “onurlu” bir biçimde icra etmek zorundadırlar.¹⁵⁸ İlgili maddeye göre avukat ifa edeceği vazifesinde gerekli özen ve güveni göstermekle beraber ayrıca mesleki sırları da saklaması gerekmektedir.¹⁵⁹ Avukatların yüklendikleri kamu görevlerini yerine getirmelerinin ana şartı “sır saklama” ödevidir. Avukatlık, dünyada meslek ahlakı ve meslek kurallarının sıkı sıkıya düzenlendiği mesleklerin en başında gelenidir. Tüm bunların yanında bir avukat, mesleki faaliyetlerinin dışında kalan davranışlarında dahi yine mesleğin kendisine yüklediği yükümlülüklerle bağlı kalmak zorundadır.¹⁶⁰

Temel hakların başında gelen savunma hakkını gerek bir kişi adına gerekse toplum adına kullanacak olan avukat, faaliyetlerinde “bağımsız” olmalıdır.¹⁶¹ Mesleki icraatlarda bağımsız olmak, bir avukatın görevlerini ifa ederken doğrudan ya da dolaylı bir baskı, zorlama altında kalmamasını garanti eden, eşitliği koruyabilmesine imkân veren, “adli, hukuki, idari ilkelerin konulması ve korunmasını” ifade eder.¹⁶² Unutulmaması gereken nokta bu bağımsızlığın müvekkilin verdiği talimatlar içerisinde kalma zorunluluğudur. Fakat bu durumda karşımıza müvekkilin talimatlarıyla avukatlık mesleğinin etiksel açıdan çatışması durumunda avukatın nasıl bir yol izlemesi gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Yargıtay’ın 4. Hukuk Dairesi’nin 23.11.1970 tarihli ve 2497/8629 esas sayılı kararıyla bu durum açıklığa kavuşturulmuştur. Karar aynen şöyledir; “Avukat, müvekkilinin her isteğini sınırsız biçimde yerine getirmek şöyle dursun, hukuk konusunda bilgi ve deneyimlerini yasalar ve adalet yararına kullanma ödeviyle bağlı ve yükümlüdür”.¹⁶³ Kararda açıkça görüleceği üzere avukatlar, müvekkillerinin yasa sınırları dışında kalan isteklerini mesleğin onuru ve bağımsızlığı sebebiyle yerine getirmekten imtina etmek zorundadırlar.

¹⁵⁸ **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, **Resmi Gazete**, Tarih: 7 Nisan 1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 34. Madde.

¹⁵⁹ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, Zirve Ofset Yayınları, Ankara, 1992, s. 267.

¹⁶⁰ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 40; Cenk, **a.g.m.**, s. 13.

¹⁶¹ Metin Başalan, “TBB, Barolar ve Avukatların Bağımsızlığı”, **Aydın Barosu Dergisi**, Sayı 6, Aydın Barosu Yayınları, Aydın, 2014, s.s. 25-27; Ataman, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁶² Güner, **a.g.e.**, s. 110; Başpınar, **a.g.m.**, s. 53; Cenk, **a.g.m.**, s. 18.

¹⁶³ **Yargıtay 4. Hukuk Dairesi**, 23.11.1970 tarihli ve 2497/8629 Esas Sayılı Kararı.

Avukatlık mesleğinin bağımsızlığı sadece müvekkillere karşı geçerli değildir. Bir avukat “devlete”, dolayısıyla devletin kendilerine kamusal yetki verdiği kişi ve kurumlara karşı da bağımsız olmalıdır.¹⁶⁴ Bağımsız bir avukatın varlığı, bağımsız bir yargının da güvencesidir. Birleşmiş Milletler, avukatların bağımsızlık haklarının korunması hakkında, “Avukatın Bağımsızlığına İlişkin Evrensel Kurallar” içeriğinde “Havana Kuralları” olarak bilinen “Avukatların Rolüne Dair Temel Prensipler’in”, “Avukatlık Faaliyetlerin Güvencesi” başlığının 16. maddesi altında önemli düzenlemeler yapmıştır. Avukatların bağımsızlık haklarını düzenleyen metin, avukatların icrai faaliyetlerde uyması gereken kuralları da belirtmiştir.¹⁶⁵

Müvekkili ya da aynı hukuki olayda müvekkillerinin haklarını savunan bir avukat, bu savunma hakkını gerçekte toplum adına kullanmaktadır. Çünkü haksız yere yitirilmiş ya da zarar görmüş hakların yeniden eski durumuna getirilmesinin gerçekleştirilmesi, o toplum içerisindeki bireylerin hukuka duydukları güvenin artmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda da toplum içerisindeki emniyet, huzur ve güvenin tesis edilecektir.

Avukatlık mesleği, “tekelci” bir meslektir. Avukatlık Kanununun 35. maddesi yalnız baroya kayıtlı olmak şartıyla avukatlar tarafından yerine getirilmesi mümkün olan işleri düzenlemiştir.¹⁶⁶ Fakat kanun tarafından düzenlenmiş olan işler, dava konuları ile sınırlandırılmaz. Bu nedenle bu maddeyi “avukat tekeli” şeklinde savunan görüşler de vardır.¹⁶⁷ Her halükarda avukatlık mesleğinin temelinde kişi ve kamu menfaati ön plandadır. Kişi menfaati, hukuki yardıma gerek duyan kişilerin bir uzman tarafından haklarının savunulmasını ön plana çıkartırken, “kamu menfaati” yargılamanın kaliteli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Lütfi Başöz, “Avukatın Bağımsızlığı”, **Günışığı Dergisi**, Sayı 4, Günışığı Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 41; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 32; Ataman, **a.g.e.**, s.s. 27.

¹⁶⁵ Lamih M. Çelik, “Meslek Kurallarında Avukatın Özen Yükümlülüğü”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 72, Ankara, 2007, s. 338; Yenipınar, **a.g.e.**, s.s. 31-36.

¹⁶⁶ **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, Resmi Gazete, Tarih: 7 Nisan 1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 35. Madde; Ataman, **a.g.e.**, s. 29; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁶⁷ Nejat Aday, **Avukatlık Hukukunun Genel Esasları**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, s. 36.

¹⁶⁸ Sungurtekin, **a.g.e.**, s. 22; Kocaoğlu, Üst ve Büro Araması..., s. 54.

5. Baro ve Barolar Birliği Kavramları

Baro kelimesi Türkçe'ye Fransızca'dan ithal edilmiş bir kavramdır. Sözcüğün Fransızca'da yazılışı “barreau” şeklindedir. Barreau'nun Türkçe karşılığı mahkeme salonlarında avukatlara ayrılmış bulunan kısım anlamına geldiği gibi “parmaklık” anlamına da gelmektedir.¹⁶⁹ İngilizce “bar” kelimesi “çubuk” anlamına gelmektedir, fakat hukuki bir terim olarak bar, mahkemede savunmayı temsil edenleri diğerlerinden ayıran “separatör” anlamına gelmektedir. Nitekim İngilizce de dava vekilliğinin karşılığı olan “barrister” sözcüğü bar kelimesinden türemiştir.¹⁷⁰ Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre ise baro; “*Bir şehir veya bir bölge avukatlarının bağlı oldukları meslek kuruluşudur*”.¹⁷¹ Avukatlar, yasaların önceliği olmakla birlikte bağlı bulundukları baroların esaslarına uygun davranmak zorundadırlar.¹⁷²

Günümüz anlamında baro denildiğinde ilk akla gelen avukatların mesleki örgütlenmesi sonucu ortaya çıkan teşkilattır.¹⁷³ Baroların genel amacı; üyeleri olan avukatların mesleki faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması için gerekenleri yapmanın yanında, avukatların mesleki faaliyetlerinin icrasını rahat bir şekilde yerine getirmelerini sağlamak, avukatların birbirleriyle ve müvekkilleri ile olan hukuki ilişkilerde dürüstlük ve güven açısından uygun koşulları sağlamak ve bu koşulları muhafaza etmek, meslek içi disiplin ve meslek ahlakını koruyup, avukatlık mesleğinin değişen ve gelişen koşullarla birlikte gelişmesini sağlamaktır.¹⁷⁴ Görüleceği üzere baronun amaçları aynı zamanda baroların ortaya çıkmasının sebeplerini de içermektedir.

¹⁶⁹ Tahsin Saraç, **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 116.

¹⁷⁰ <https://www.etymonline.com/search?q=bar>, E.T. 07.01.2023.

¹⁷¹ <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 07.01.2023; Ataman, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁷² Ömer Aytac, “Sosyoloji Açısından Kamu Bürokrasisinde Memurlar ve Memur Bilinci (Elazığ Uygulaması)”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Elazığ, 1996, s. 45; Özen, **a.g.e.**, s.28; Canan Ruhi, Ahmet Cemal Ruhi, **Avukatlık Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s.s. 50-51.

¹⁷³ Özen, **a.g.e.**, s.s. 35-62; Ruhi-Ruhi, **a.g.e.**, s. 173; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s.s. 153-164; Ataman, **a.g.e.**, s. 19; Güner, **a.g.e.**, s. 376.

¹⁷⁴ Zafer Cırhınoğlu, **Meslekler Sosyolojisi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s. 100.

Profesyonel bir meslek icra eden avukatların bağımsızlıklarını gerek toplumdan gerekse siyasi iradedden korunma ihtiyacı avukatları bir teşkilat yapısı içerisinde örgütlenmeye zorlamıştır. Avukatlar bağlı oldukları barolar aracılığı ile gerçek hukuk devletine ulaşmak için çaba gösterirler, bu sayede hukuk devletine ulaşan toplum daha demokratik bir yapı altında yaşama şansına kavuşur, avukatlarda vazifelerini hakkıyla yerine getirebilir oldukları inancındalardır.¹⁷⁵ Barolar sayesinde avukatların bir düzene uyma zorunluluğu oluştuğundan dolayı üyeler arasında gerçek bir otorite de sağlanmış olmaktadır.¹⁷⁶

Barolar, “tüzel kişiliğe” sahip olup, “kamu kurumu” kapsamında olan örgütlerdendir. Bu sebeple devletin çıkarlarını korumakla görevli olan savcılar gibi baroların da en önemli görevlerinden bir tanesi devletin menfaatlerini korumak için üzerine düşenlerin yerine getirilmesidir. Ancak avukatların siyasetle iç içe olması dolayısıyla barolar da siyasi bir kimliğe büründürmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁷ Tüm dünyada bu husus kanaatimizce acı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya parlamentoları ve TBMM’ye bakacak olursak milletvekillerinin çoğunluğunun hukukçulardan oluştuğu görülmektedir.¹⁷⁸ Bu durumda akla “siyasallaşan” avukatlık müessesesi ve baro teşkilatlarının ne kadar bağımsız olabilecekleri sorusunu getirmektedir.

Avukatların, “baro” tarzı örgütlenmelerinin tarihsel gelişimine baktığımızda karşımıza ilk olarak lonca tipi örgütlenme çıkmaktadır. Batının antik döneminde, ortaçağ döneminde, kıta Avrupası’nda ve İngiltere’de, avukatlar bir lonca örgütü şeklinde teşkilatlanmışlardır. Bu dönemde avukat olmak isteyenlerin loncalara girdiğini ve lonca içerisinde usta-çırak hiyerarşisine uymak suretiyle “avukatlık beratı” aldıkları görülmektedir. Bu dönemde avukatlık beratını alanlar, lonca içerisindeki yemin, cübbe ve peruk gibi ritüellere uymak zorundadırlar.

¹⁷⁵ Uzun, **a.g.t.**, s. 63.

¹⁷⁶ Sezgin Kızılçelik, **Sosyoloji Teorileri**, Mimoza Yayınları, Konya, 1992, s. 279; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s.s. 96-98; Özen, **a.g.e.**, s. 435.

¹⁷⁷ Zafer Cırhinlioğlu, **Meslekler Sosyolojisi**, s. 95.

¹⁷⁸ Zafer Cırhinlioğlu, **Türkiye’de Hukuk Mesleği**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 107.

Lonca tipi örgütlenme, Fransız İhtilali neticesinde sona ermiş, 1810 yılında Napolyon döneminde ise ilk kez “Baro” ismiyle tekrardan faaliyete geçmiştir. Bu tarihe kadar lonca şeklinde örgütlenmiş olan avukatlar, yeniden teşkilatlandıkları bu dönemde loncalardaki yarı-tabii olarak bağlı oldukları teşkilat yapısı yerine artık mesleki çıkarlarını ön planda tutmayı tercih etmişlerdir. Mesleki temellerin atıldığı bu yeni teşkilatlanma yapısı günümüze kadar devam etmiş ardından klasik sonrası dönemle birlikte avukatların bireysel çıkarları ve aynı zamanda yapılan iş karşılığı gelir elde edilmesinin önünün açılmasının avukatlara bir hak olarak tanınmasıyla birlikte avukatlar “serbest meslek” sıfatına kavuşmuştur.

İlk zamanlarda barolara kayıt yaptırmak için üniversite mezunu olmak aranmamıştır. İlerleyen tarihsel süreç içerisinde bu şart önce üniversite mezunu ardından ise hukuk fakültesi mezunu olma şartına bağlanmıştır. Bazı ülkelerde hukuk fakültesini bitirmek yeterli sayılmamış ek olarak yeterlilik sınav şartı getirilmiştir. Tüm bu şartların getirilmesindeki ana amaç avukatlık mesleğinin toplum içerisindeki saygı ve itibarının korunmasını amaçlamaktadır.¹⁷⁹

Bugün Türkiye dâhil Avrupa’nın birçok ülkesinde avukatlık yapmak için (Almanya, Portekiz, Avusturya, Fransa, Belçika, İngiltere, Danimarka, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg İspanya, Hollanda, İsveç, İtalya, Finlandiya) hukuk fakültesi mezunu olmak ve bir baroya kayıtlı olmak ön koşuldur. İrlanda ve İngiltere’de ise temsil hizmeti sunan kişilerin (solicitor), Finlandiya’da hukuk danışmanlarının (lawyer) baroya kayıt yaptırmaları zorunlu değildir. Finlandiya ve İsveç’te hukuk danışmanı olmak için hukuk fakültesi mezunu olma şartı aranmaz. Belçika ve Türkiye haricindeki ülkelerde, avukatlık yapabilmek için yeterlilik sınavından geçmek şarttır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ İdil Elveriş, **Barolar ve Siyaset**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.s. 33-38; Elçi, **a.g.m.**, s. 26.

¹⁸⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız Iain Paterson, Marcel Fink, Anthony Ogus, “Economic impact of Regulation in the field of liberal professions in different member States”, **Institute for Advanced Studies**, Vienna, 2003, Tüm Makale. https://ec.europa.eu/competition/sectors/professional_services/studies/prof_services_ihs_part_3.pdf, E.T. 11.01.2023; Elçi, **a.g.m.**, s.s. 38-41; Güner, **a.g.e.**, s. 133, dip not 9.

“Barolar Birliği”, ülke sınırları içerisinde tüm baroların tabii olduğu en üst kuruluştur. Avukatların, mesleki açıdan kanunların öngördüğü şartlar dâhilinde vazifelerini devamlı ve düzenli bir şekilde yerine getirmeleri için tüm baroların üzerinde bir “vesayet hakkı”, barolar birliğine aittir.¹⁸¹ Ancak çeşitli ülkelerdeki adalet bakanlıklarının, avukatlık mesleği hakkındaki bazı yetkileri elinde bulundurmasının yanında avukatlık mesleği ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapma hakkını da saklı tutması ortaya bağımsız bir teşkilatın çıkmasına engel teşkil etmektedir.¹⁸² Bu açıdan bakıldığında devletlerin, yönetsel açıdan kendilerine rahatsızlık verme ihtimali bulunan avukatlar ve avukat teşkilatlanmalarını kontrol etme arzusunu daima uhdelarinde tutmak istedikleri aşikârdır.

Türkiye’de barolar birliği, baroların kamu kuruluşu olması hasebiyle doğal olarak kamu hizmeti niteliğinde bir kamu kuruluşudur ve barolarla birlikte avukatları da denetleme yetkisine sahiptir.¹⁸³ Buna rağmen gerek Fransa gerekse Anglo-Sakson ülkelerinde barolar birliği, kamu tüzel kişiliğine sahip değillerdir.¹⁸⁴ Kıta Avrupası’nda barolar birliği teşkilatına nitelik anlamında Türkiye ile aynı statüyü veren tek ülke Almanya’dır.¹⁸⁵ Bu konu üzerinde önemle durmamızın ana sebebi; kamu kurumu niteliğine sahip olan kuruluşların toplumun huzuru ve güveni için kamu düzeninin sağlanmasında devlet tarafından verilen bir takım görevleri yerine getirme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.

¹⁸¹ Emrullah Koçdemir, “Devletli Sivil Toplum ve Mesleki dayanışma: Türkiye Barolar Birliği Örneği”, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2018, s. 66; Yenipınar, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁸² Atilla Sav, “Barolar ve Türkiye Barolar Birliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1580; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁸³ Meral Sungurtekin Özkan, **Avukatlık Mesleği-Avukatın Hak ve Yükümlülükleri**, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, 2012, s. 10; Özcan Bilgici, “Baskı Grupların Siyasi Karar Alma Organları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Barolar Birliği Örneği”, **T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya, 2010, s.76; Çetin-Ateş, **a.g.e.**, s. 165; Özen, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁸⁴ Mustafa Avcı, **Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 1.

¹⁸⁵ Tuncay Yılmaz, Şerife Yazıcı, Mirel Amon Paltura, **Yabancı Ülkelerin Avukatlık Kanunları 2. Kitap**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013, s.s. 252-276.

6. Avukatlık Müessesesinin Batı Dünyasındaki Tarihçesi

Avukatlık mesleğinin tarihçesini incelemeye karar verdiğimizde bu konu ile ilgili olarak bugünkü insanlık tarihi içerisinde bilgi sahibi olduğumuz kültürel toplumlardaki savunma haklarını yerine getiren kişilerle ilgili olarak ulaşabildiğimiz deliller üzerinden hareket etmek zorundayız. Avukatlık müessesesi, bugünkü modern anlamına yaklaşık olarak 13. yüzyılın sonlarından itibaren 800 yıllık bir süreç içerisinde ulaşmıştır.¹⁸⁶

Düşüncemize göre bilinen insanlık tarihi bilgilerimizin dışında da savunma haklarını başkaları adına yerine getiren temsilcilerin daha eski tarihlerde de olduğu yönündedir. Eski Mezopotamya’da, Sümer’ler de, Asur’lar da ve Mısır’da siyaset ve hukuk insanların olmadığı söylemek bilimden uzaklaşmamıza yol açar. Ancak elimizde bu dönemlere ait yetersiz verilerin olması sebebiyle konuyu Antik Yunan tarihinden itibaren ele almayı uygun görmekteyiz. Bunun ana sebebi, yazılı kaynakların bu dönemden itibaren başlamasıdır.¹⁸⁷

Antik çağlar içerisinde en önemli yargılama sistemleri ve savunma haklarının kullanılması Antik Yunan ve Roma’da hayat bulmuştur. Antik Yunan ve Roma kültüründe avukatlar ile ilgili olarak yapılan bir takım düzenlemeler ki bunlar; meslek bağımsızlığı, yapılan mesleğin savunma anlamındaki niteliği, yapılan faaliyetlerden dolayı avukatlara ücret takdir edilmesi, avukatların örgütlenmeleri gibi kavramlar oldukça dikkat çekici ve avukatlık mesleğinin tarihçesi açısından es geçilmesi mümkün olmayan hususlardır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Haluk İnancı, “Türkiye’de Avukatlık İdeolojisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 87, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.s. 135-136; Orhan Seyfi Güner, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesi”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 1**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 2003, s. 383; Güner, **a.g.e.**, s.s. 39-72.

¹⁸⁷ Faruk Erem, “Savunma Hakkının Tarihsel Gelişimi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Ankara, 1990, s. 210.

¹⁸⁸ Serhat Sinan Kocaoğlu, “Tarihsel Perspektifi ile Batı Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafii”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 68, Sayı 3, Ankara, 2010, s. 119; Ataman, **a.g.e.**, s. 16.

A) Antik Yunan'da Avukatlık Müessesesinin Gelişimi

Antik Yunan, kuzeyde Makedonya sınırlarından başlayan, güneyde Girit' e kadar uzanan ve Ege kıyılarını 'da içerisine alan, dünya ölçeği açısından sınırları oldukça küçük bir alandır. Bu küçük sınırlara rağmen insanlık tarihine yön veren uygarlıklar, bu topraklar üzerinde tesis edilmiş ve buralarda yaşayan uygarlıklar için en önemli kavramlardan birisi de adaletin gerçekleşmesi olmuştur. Batı dünyasında avukat kelimesinin kökeni de Antik Yunan'a dayanmaktadır. Antik Yunanca 'da yüksek vasıflara sahip, nitelikli ve kaliteli konuşan kişilere “Advo-Catus” denilirdi.¹⁸⁹

Savunma görevi ile ilgili ilk emarelere de Yunan mitolojisinde rastlamaktayız. Mitolojide Tanrı Zeus'un kızları olan “Litailer”, suç işleyenlerin diğer kız kardeşleri ve aynı zamanda suç tanrıçası olan “Ate” tarafından kandırıldıklarını, dolayısıyla babalarından bu kişilerin affedilmesini istemekteydiler. Ayrıca Litailer, suç tanrıçası olan Atenin insanları suça teşvik ederek onları kandırmalarının önüne geçmek için de çaba göstermekteydiler. Avukatlık mesleğinin ilk temsilcisi olarak kabul edilen Litailer, çirkin görünüşlerine rağmen asil bir ruha sahip oldukları düşünülürdü.¹⁹⁰

Antik Yunan'da bir kişi hakkında kovuşturmanın başlayabilmesi için suçtan zarar gören hür bir kimsenin ya da bir yakınının bu konuda bir talebi olması şarttı. O dönemdeki otorite, şahıslardan bu yönde bir talep gelmemesi durumunda doğrudan doğruya geliştirilmiş bir kovuşturma mekanizmasına sahip değildi.¹⁹¹

¹⁸⁹ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, 12. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 1; Şener Battal, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 5-6, Ankara, 1985, s. 675; Vedat Ahsen Coşar, “Avukatlık Mesleğinin ve Baroların Tarihsel Gelişimi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2018, s. 225; Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 16. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016, s. 1-2; Ataman, **a.g.e.**, s. 16; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 383; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 30.

¹⁹⁰ Seçkin Türkoğlu, “Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2020, s. 160; Argun Bozkurt, “Antik Yunan'da Hukuk ve Mitoloji”, **Hukuk Gündemi Dergisi**, Sayı 11, Ankara, 2009, s. 75; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 487; Coşar, **a.g.m.**, s. 225.

¹⁹¹ Öztürk, **a.g.t.**, s. 8; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s.s. 119-120.

İnsanlar, Antik Yunan'da "Agora" adı verilen merkezlerde toplanırdı. "Kent Meclisi" (Heliaia-Ecclesia) adı verilen mahkemeler de burada faaliyet gösterirlerdi.¹⁹² 20 yaşını doldurmuş olan hür ve özgür Yunanlı erkekler Kent Meclislerine ayda iki ya da üç kez katılma hakkına sahiptiler.¹⁹³ Yasalar, Agora duvarlarına yazılarak halka ilan edilmiş olunurdu. Günümüz anlamıyla mahkemelerde yargıçlar olmayıp, yargılamayı gerçekleştirecek olan insanlar hür kişiler arasından seçilirdi. Mahkemede iddialar dinlenir suçlanan kişi ya da kişilerin savunması alınırdı. Yargılamada taraflar, iddialarını ve savunmalarını sözlü olarak yaparlardı.¹⁹⁴ Karar mercii mahkemelerde hazır bulunan jürilerdeydi. Yargıç, jürilerin oylarıyla yargılananların suçlu ya da suçsuz olduklarına karar verirdi.¹⁹⁵

Yapılan yargılamalarda ana usul, esas açısından yargılananları "itham" etmek üzerine kuruluydu.¹⁹⁶ Dolayısıyla bu sistem savunma mesleğinin ortaya çıkmasını sağladı.¹⁹⁷ Antik Yunan'da, mahkemelerin ilk dönemlerinde yargılamalar, yargılananların "çileye dayanmalarına" bağlıken zamanla bu usul terkedilerek yerini yazılı savunmalar almaya başladı.¹⁹⁸ Birçok tarihçi savunma hakkının ilk temsilcisinin Sokrates olduğu kanısındadırlar. Buna delil olarak Sokrates'in yargılandığı kent meclisindeki yazılı savunması gösterilir. Yazılı savunma tarihinin nirengi taşını Sokrates'in yaptığı bu savunma oluşturur.¹⁹⁹

¹⁹² Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 67; Ejder Yılmaz, "Bir Meslek Dalı Olarak Düünden Yarına Doğru Avukatlık", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 44. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1995, s. 193; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 119.

¹⁹³ Türkoğlu, **a.g.t.**, s. 133; Bozkurt, Antik Yunan'da..., s.s. 71-73.

¹⁹⁴ Mahmut Koca, "Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998, s. 46.

¹⁹⁵ Bozkurt, Antik Yunan'da..., s.s. 73-75; Coşar, **a.g.m.**, s. 226.

¹⁹⁶ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 119.

¹⁹⁷ Bozkurt, Avukatlık..., s. 211; Faruk Erem, Savunma..., s. 211; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 120.

¹⁹⁸ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 120.

¹⁹⁹ Nur Centel, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Müdafî**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1984, s. 21; Elçi, **a.g.m.**, s. 20; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 120.

Antik Yunan'da, açılan davalarda kişilerin kendi haklarını koruması ilkesi esastı.²⁰⁰ Yapılan yargılamalarda ceza davalarında itham edenler, sanık ya da sanıklar hukuk davalarında ise taraflar bizzat mahkemede bulunarak iddialarını ve savunmalarını ortaya koymak zorundaydılar. Bu zorunluluk bizzat “Solon Kanunu” tarafından getirilmişti.²⁰¹ Davacı ya da davalı taraf kendisini savunma yetisine sahip görmediği takdirde, savunma görevini yerine getirmesi için yargılama sırasında hür ve erkek olan arkadaşlarından ya da akrabalarından yardım isteyebilirdi. Bunlara “synagore” adı verilirdi.²⁰²

Zaman içerisinde yargılama öncesinde savunma hazırlayan kişilere “legographes” (arzuhalci) adı verilmeye başlandı.²⁰³ Legographesler yargılanan kişilere yapacakları savunmaları önceden hazırlayıp kendilerine ücret karşılığında teslim ediyorlardı.²⁰⁴ Mahkemelerde yargılama usulü sözlü olarak yapıldığı için, legographeslerin hazırladıkları metinleri ezberleyemeyen kişiler zamanla legographesleri mahkemelerde yanlarında hazır bulundurmaya başladılar. Davaların esasını da legographeslerin savunmalarında yaptıkları iddialar oluşturmaya başladı.²⁰⁵ Legographesler yargılamalar sırasında temsil ettikleri tarafların yanında duruşmalara katılmasıyla birlikte kendileri zamanla avukat olarak anılmaya başlandı.²⁰⁶

Antik Yunan'da, ceza davalarında taraflar bir kez söz alır ve bu söz hakkı tamamlanıncaya kadar asla kesilmezdi. Bu usul tarafları temsil eden avukatlar içinde geçerliydi. Tarafların “sözlerini kesmeme hakkı”, savunma hakkının zedelenmemesi

²⁰⁰ Adil Giray Çelik, **Tarihte Savunma ve Meslek Kuralları**, Basım Ajans Matbaası, Denizli, 1999, s. 8; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 120.

²⁰¹ Faruk Erem, Savunma..., s. 206; Öztürk, **a.g.t.**, s. 8; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 383.

²⁰² Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 121; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193.

²⁰³ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Elçi, **a.g.m.**, s. 20; Güner, **a.g.e.**, s. 24; Aday, **a.g.e.**, s. 21; Öztürk, **a.g.t.**, s. 9.

²⁰⁴ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 383; Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Bozkurt, **a.g.m.**, s. 212.

²⁰⁵ İbrahim Ercan, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Bağlamında Medeni Yargıda Avukat İle Temsil Zorunluluğu”, **Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi**, Legal Yayınevi, 2. Cilt, Sayı 5, İstanbul, 2006, s. 1275; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Elçi, **a.g.m.**, s. 20; Güner, **a.g.e.**, s.25; Aday, **a.g.e.**, s. 22.

²⁰⁶ Ercan, **a.g.m.**, s. 1276; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 487; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 211; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 123.

amacıyla yapılır ve buna yargıçlar dahi sıkı sıkıya uymak zorunda kalırdı.²⁰⁷ Savunma adına yapılan bu konuşmalar bir süreye tabi idi ve bu süre herkes için aynıydı. Bunu sağlamak için mahkemelere su saatleri getirilirdi.²⁰⁸ Bu da Antik Yunan'da savunma hakkına verilen önemi gözler önüne sermektedir.²⁰⁹

Antik Yunan'da, avukatlık saygın bir görev olarak kabul edilmiştir. Dönem itibariyle herkesin avukatlık yapabilmesi mümkün değildi. Köleler, yabancılar, kadınlar ve reşit olmayanlar avukat olamazlardı.²¹⁰ Antik Yunan'da, iyi konuşmasıyla ün yapmış, dönemin siyasasına ve kanunlarına hâkim olan Demosthenes, savunma mesleğini bugünkü avukatlık mesleğine yakın olarak yapmış ilk kişidir.²¹¹

Ulaşabildiğimiz tarihsel bilgilerin ışığı altında ilk baronun, Atina'da faaliyete geçtiğini görmekteyiz.²¹² Atina şehir devletinin ünlü yöneticilerinden olan Draca ve Solon, baro faaliyetlerine çok sıkı çalışma prensipleri getirmişlerdir.²¹³ Bu prensiplere göre Atina'da görev yapacak olan avukatların, hür kişilerden olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanında anne ve babasına karşı saygısızlıktan ceza alanlar, kanuni görevlerini yerine getirmekten imtina edenler, vatan müdafaasını reddedenler, uygunsuz yerlerde bulundukları tespit edilenler ve miras yolu ile kendisine kalan malları hoyrat bir biçimde tüketenler avukat olamazlardı.²¹⁴ Tüm bu şartlar incelendiğinde savunma hakkını koruyacak olan avukatların, nasıl bir kişiliğe sahip olmasının istendiği oldukça açık ve şeffaftır. Kadınların baroya kabul edilmeleri ise yasaktı.²¹⁵

²⁰⁷ Centel, **a.g.e.**, s. 23; Öztürk, **a.g.t.**, s. 9.

²⁰⁸ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 121.

²⁰⁹ Centel, **a.g.e.**, s. 23.

²¹⁰ Koca, **a.g.t.**, s. 46; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 122.

²¹¹ Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 212.

²¹² Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Erem, Savunma..., s.s. 206-207; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 122; Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 487.

²¹³ Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 383; Coşar, **a.g.m.**, s. 226; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 119; Erem, Savunma..., s.s. 206-207; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193.

²¹⁴ Faruk Erem, **Meslek Kuralları**, 3. Basım, Türkiye Barolar Birliği, No 25, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s.s. 1-2; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 193; Erem, Savunma..., s.s. 206-207; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 122; Coşar, **a.g.m.**, s. 226.

²¹⁵ Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Aday, **a.g.e.**, s.s. 21-22; Centel, **a.g.e.**, s. 22; Koca, **a.g.t.**, s. 56; Öztürk, **a.g.t.**, s. 9; Erem, Meslek Kuralları..., s.s. 1-2; Elçi, **a.g.m.**, s. 20.

İlginç olan, bir avukatta olması gereken vasıfları sıralayan bu prensiplerden bazılarının günümüzde şart olarak koşulmamasıdır. Oysaki bu kurallar avukat olan bir kişide bulunması gereken temel vasıfları ihtiva eder. Kendisine kalan bir mirası hoyratça bitiren ya da uygunsuz yerlerde vakit harcayan, büyüklerine karşı yaptığı bir fiilden dolayı ceza alan bir kişinin savunma haklarını hakkıyla yerine getirebilmesi mümkün müdür? Bu açıdan değerlendirdiğimizde modern toplum adını verdiğimiz bugünün toplumsal yaşantısı içerisinde bir avukatta olması gereken şartların, Antik Yunan’da bir avukatta olması gereken şartların gerisinde olması insanlığın gelişimi adına oldukça düşündürücüdür.

Draca döneminde, yargılamalarda esas olan haklının kazanmasından ziyade daha çok bir avukatın “retorik” (belagat) gücünü kullanarak jüri üyelerini kendi iddialarına inandırarak temsil ettiği tarafın kazanmasını sağlaması amacına dayanmaktaydı.²¹⁶ Antik Yunanda, retorik çok önemli bir sanattı, fakat bu sanat haklının ortaya çıkmasına yardımcı olmaktan ziyade akıllı insanlar elinde kullanılarak haklıyı haksıza çevirebiliyordu. Tarihsel süreç içerisinde avukatlardan nefret edilmesinin ana kaynağı kanaatimizce burada yatmaktadır.

İlerleyen süreç içerisinde retorik sanatının yarattığı haksızlıkların ortadan kaldırılması amacıyla hitabetle ilgili düzenlemeler yapılmış, yargılamalarda merhamet ve nefret söylemleri yasaklanmış, avukatların konuşma süreleri sınırlandırılmış, akli duygulara yenik düşüren konuşmacılar mahkeme dışına atılmışlardır.²¹⁷ Mahkemeler için önemli olan iyi konuşmaların hazırlanmasından ziyade adaletin dolayısıyla hakkın yerini bulmasıdır.

²¹⁶ Paul Veyne, **Yunanlar Kendi Mitlerine İnanmış Mıydı?**, Çeviri: Mehmet Alkan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 117.

²¹⁷ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 194.

B) Roma'da Avukatlık Müessesesinin Gelişimi

Roma'nın otoriter bir devlet olması sebebiyle, yapılan yargılamalarda otoriter bir sistematığa bağlıydı.²¹⁸ Antik Yunan'daki tarafların mahkemede bizzat bulunma ve kendi savunmalarını yapmaları ilkeleri, ilk dönemlerde Roma Hukukunda da aynen geçerliydi.²¹⁹ Erken Roma döneminde, suç işlenmesiyle Tanrılar ve kişiler arasındaki irtibatın sekteye uğradığına inanılırdı. Bu sebeple suç işleyenlere yardım edebilmesi amacıyla savunmalarını rahiplerin yapmasına izin verilirdi.²²⁰

Roma İmparatorluğu sınırları oldukça geniş bir medeniyetti. Toplumsal yapı içerisinde halk kendi içerisinde ayrı sınıflara ayrılmıştı. Aynı atadan gelenler “gens” adı verilen büyük toplulukları oluşturmaktaydı. Gens sınıfının büyümesiyle beraber zaman içerisinde ikiye ayrılarak asil sınıfı oluşturan ve her türlü haklardan yararlanan “patricii” (patricus) ve bunun aksine patricusların sahip olduğu hakların hiç birisine sahip olamayan “pleb” sınıfı ortaya çıkmıştı.²²¹ Bunların aralarındaki çekişmeler de savunma ihtiyacını doğurmuştu.²²²

Mahkemelerde patron sıfatına sahip olan “patrisienler” ve patronun yakın arkadaşı “plebisienler” duruşmalarda taraflara yardımcı olmak amacıyla hazır bulunabilirlerdi. Başlangıçta patrisienlerle davalı olan plebisienlerin, mahkemelerde avukatlık mesleği anlamında bir yardımcı seçme hakkı bulunmazken zaman içerisinde kendilerine bu hak verildiği gibi istedikleri gibi müdafii seçme hakkına da kavuşmuşlardır.²²³

²¹⁸ Apa Wilinski, “Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı”, Çeviri: B. Erdoğan, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Diyarbakır, 1983, s. 329; Öztürk, **a.g.e.**, s. 10; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 63.

²¹⁹ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 195; Elçi, **a.g.m.**, s. 21.

²²⁰ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 122; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 195.

²²¹ Ekrem Buğra Ekinci, **Hukukun Serüveni**, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 152; Şahin Akıncı, **Roma Hukuku Dersleri**, 11. Basım, Sayram Yayınları, Ankara, 2017, s.s. 9-11; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 29; Muhammed Necat Artukoğlu, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzincan, 2019, s. 8.

²²² Ziya Umur, **Roma Hukuku Ders Notları**, 3. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 8.

²²³ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 122; Elçi, **a.g.m.**, s. 21.

Formula (Formulaire) yargılaması döneminde²²⁴ artık tarafların mahkeme huzurunda bulunmaları şartı terkedilmişti. Tarafların kendilerini mahkeme huzurunda bir başkası aracılığı ile temsil edebilmelerine izin verilmesiyle birlikte, taraflar mahkemeye vekil gönderebiliyorlardı.²²⁵ Bunun istisnasını ise mahkeme önünde dava ehliyetine sahip olmayan kişiler oluşturuyordu. Kişinin kısıtlılık durumuna göre mahkemede sahipler, vasiler ya da kayyumlar hazır bulunmak zorundaydılar.²²⁶

Bir süre sonra artık profesyonel bir hale gelen avukatlık mesleğinin temsilcileri, yaptıkları hizmet karşılığında hatırı sayılır bir oranda vekâlet ücreti almaya başladılar. Bu ücret günümüz anlamıyla bir vekâlet ücreti değildi. Toplum içerisinde bir avukatlık hizmetine ihtiyaç duyan kimseler, avukatlara bağış ve hediye adı altında örtülü ödemeler yapıyorlardı. Dönemin yöneticileri tarafından hoş karşılanmayan bu durumun önüne geçebilmek için M.Ö. 204 yılında “Cincia Yasası” (la loi de Cincia) yasası çıkarılarak avukatlara hizmetleri karşılığında verilen her türlü hediye ve bağış yasaklandıysa da bu yasa amacına ulaşamadı.²²⁷ Artık avukatlık hizmeti profesyonelleşmişti ve profesyonelleşen her meslek gibi verilen emeğin bir karşılığı olmalıydı.²²⁸ Nitekim Roma İmparatoru Claudius, avukatların yaptıkları hizmetler karşılığında bir vekâlet ücreti olması gerektiğini kabul ederek, bunu ancak bir tavanı olması şartıyla yasalaştırdı.²²⁹

²²⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Serap Elmacı, Selahattin Eren, “Legis Actiones Sisteminde Exceptioların Dikkate Alınması Sorunu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 28. Cilt, Sayı 1, İstanbul, 2022, s. 1 ve devamı; Gökçe Türkoğlu Özdemir, “Roma Medeni Hukukunda Formula Yargılaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1, İzmir, 2005, s.s. 167-121.

²²⁵ Özcan Karadeniz Çelebican, **Roma Hukuku**, 9. Baskı, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 2004, s. 296; Ziya Umur, **Roma Hukuku**, 3. Basım, Betaş Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 273; Elçi, **a.g.m.**, s. 21; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 195.

²²⁶ Ziya Umur, **Roma Hukuku**, s. 273; Elçi, **a.g.m.**, s. 21.

²²⁷ Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s.s. 213-214; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 384; Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 30.

²²⁸ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 195; Aday, **a.g.e.**, s. 23; Elçi, **a.g.m.**, s. 21; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 31.

²²⁹ Özkent, **Avukatın...**, s. 41; Güner, **a.g.e.**, s. 27; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 195; Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Kocaoğlu, **Tarihsel Perspektifi İle...**, s. 126.

Süreç içerisinde patronun yanında ihtiyaç bulunduğu anda yardıma çağırılan dost olarak “advocatuslar” bulunmaya başladılar.²³⁰ Advocatuslar suçlananın yanında bulunurlardı. Latince de avukat kelimesinin manası “imdadına çağrı” anlamında kullanılan “advocatus” kelimesinden gelmekteydi.²³¹ M.S. 2. yüzyıldan itibaren advocatuslar “güzel konuşma eğitimi” almış olan kişilerden seçilmeye başlandılar. Bu kişilere “orator” adı verilirdi.²³² Orator olmak için hukukçu olma şartı aranmaz ve oratorların bu hizmeti bir bedel karşılığında yapmasına izin verilmezdi.²³³ Buna Roma hukukunda “quato litis” denilirdi. Bu kavram ücret yasağı anlamına gelirdi. Ücret yasağındaki ana gaye oratorların bağımsızlıklarını korumasını sağlamak ve müvekkilinin elde edeceği kazancın hissedarı olmasının önüne geçmektir. Romanın en ünlü avukatlarından Ovidus, “*Güzel kadınların güzelliklerini satmaları ne kadar utanç verici ise bir avukatın yardımını satması da o kadar utanç vericidir*” diyerek o dönemki vekâlet ücreti anlayışının toplumda ne anlama geldiğine vurgu yapıyordu.²³⁴

Roma’da da tıpkı Antik Yunan’daki gibi sadece hür erkekler avukatlık yapabiliyordu. Kadınlar erkek otoritesine bağlı oldukları için avukatlık yapmalarına izin verilmezdi.²³⁵ Mahkemelerde doğruluk yemini eden avukatlar, müvekkillerinin iddialarında haksız olduklarını anladıkları takdirde davadan çekilmek zorundaydılar. “Davadan Çekilme Hakkı’nın” ilk doğuşu bu döneme rastlar.²³⁶ Ceza davalarında ise avukatlar temsil ettikleri kişinin suçlu olabilmesi ihtimaline karşılık yemin etmezlerdi.²³⁷

²³⁰ Ali Haydar Özkent, **Avukatın Kitabı**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 2002, s.s. 178-179; Elçi, **a.g.m.**, s. 21; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 194; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 30.

²³¹ Belkıs Konan, “20. Yüzyılın Başında Osmanlı Hukukçularının Mesleğe Bakışı”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 1, Konya, 2022, s. 127; Haşım Mısır, “Mitolojide Savunma”, **Gaziantep Barosu Yayınları**, Gaziantep, 2012, s. 17.

²³² Elçi, **a.g.m.**, s. 21; Kocaoğlu, *Tarihsel Perspektifi İle...*, s. 124.

²³³ Yılmaz, *Bir Meslek...*, s.s. 1-4; Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Elçi, **a.g.m.**, s. 21; Güner, **a.g.e.**, s. 26; Coşar, **a.g.m.**, s. 227.

²³⁴ Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 383; Çelik, **a.g.e.**, s. 15; Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 195.

²³⁵ Erem, *Savunma...*, s. 208; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 383.

²³⁶ Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 487; Ataman, **a.g.e.**, s. 17.

²³⁷ Erem, *Savunma...*, s. 209; Kocaoğlu, *Tarihsel Perspektifi İle...*, s. 122.

M.S. 359 yılından itibaren Roma İmparatorluğu içerisindeki avukatlar topluluk halinde örgütlenmeye başlamalarıyla birlikte ortaya baro teşkilatı çıkmış oldu. Topluluk içerisindeki en kıdemli üye, baro başkanı olarak göreve atanırdı.²³⁸ Avukatlık mesleği Roma İmparatorluğunda o kadar önemli bir hal almıştı ki devletin üst kademelerine yükselmenin ana yolu avukat olmaktan geçmiştir.²³⁹ Roma döneminin en ünlü avukatı, aynı zamanda çok iyi bir siyasetçi olan Cicero'dur. Mesleğindeki üstün başarıları Cicero'ya konsüllüğün yolunu açmıştır. Hatta Roma devletinin bir İmparatorluğa dönüşmesini sağlayan Sezar'da, konsül olmadan önce Roma Barosuna kayıtlı bir avukattı.²⁴⁰

Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun ardından başlayan ortaçağ döneminde itham sistemi son bulmuş, tahkik sistemine geçilmiş böylece hukuk davaları haricinde artık avukatlık mesleğinin bir önemi kalmamıştı. Avrupa'da orta çağ döneminde yargılama usulü olarak öylesine bir geriye dönüş başlamıştı ki, artık davalarda ceza yargılama usulünün esası sadece "işkence" ve "itiraf" üzerine inşa edilmiş ve savunma hakkı yok sayılmıştı.²⁴¹

C) Cermen Hukuku'nda Avukatlık Müessesesinin Gelişimi

Cermen Hukukunda, Avukatlık Müessesesinin gelişimi, Antik Yunan ve Roma dönemlerinden farklı olmamıştır. Zaten Cermen Hukuk Sistemi, Roma Hukuk Sisteminin doğal bir mirasçısı idi.²⁴² Yargılamalarda fiil ehliyetinde bir eksiklik olmadığı takdirde taraflar mahkemede hazır bulunmak zorundaydılar. Fiil ehliyetinde kısıtlılık olması durumunda kısıtlılık hallerine göre mahkemelerde bu kişileri temsilen yetkili kişilerin duruşmalara katılmasına izin verilirdi.²⁴³

²³⁸ Erem, Savunma..., s. 210; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 125; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384; Ataman, **a.g.e.**, s. 17; Bölükbaşı, **a.g.m.**, s. 30.

²³⁹ Bülent Tahiroğlu, Belgin Erdoğan, **Roma Hukuku Dersleri**, 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s.s. 7-8; Coşar, **a.g.m.**, s. 227; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 124.

²⁴⁰ Saffet Nezihi Bölükbaşı, "Ülkemizde Avukatlık ve Savunma", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınevi, Ankara, 1988, s. 30; Coşar, **a.g.m.**, s. 227; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 124.

²⁴¹ Güner, **a.g.e.**, s. 488; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 126.

²⁴² Coşar, **a.g.m.**, s. 234; Elçi, **a.g.m.**, s. 22.

²⁴³ Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Coşar, **a.g.m.**, s. 234.

Yargılama usulü olarak sözlü muhakeme esastı. Ancak sıradan halktan olan kişilerin mahkemeler önünde kendilerini ifade edememeleri sebebiyle 8. yüzyıldan itibaren güzel konuşabilme sanatına sahip kişilerin, taraflar adına duruşmalara katılmalarına izin verilmiştir. Bu kişilere “vorsprecher” (önceden söyleyen) ya da “fürsprecher” (aracılık eden) adı verilirdi.²⁴⁴ Bir duruşmada temsil ettiği kişinin iddialarını veya savunmalarını dile getiren vorsprecherin ifadeleri ancak temsil ettiği kişinin bunları onaylamasıyla geçerli olurdu.²⁴⁵ Vorsprecher duruşmada temsil ettiği kişi adına sadece bir defa duruşmalar katılır ve yapmış olduğu hizmet karşılığında herhangi bir ücret talep edemezdi.²⁴⁶ Tıpkı Antik Yunan ve Roma dönemlerindeki gibi zaman içerisinde ve özellikle de orta çağın sonlarından itibaren vorsprecherler yaptıkları hizmet karşılığında bir vekâlet ücreti almaya hak kazanmaya başladılar.²⁴⁷

1532 Yılında Avrupa’da yayımlanan “Constitutio Criminalis Carolina’nın” yürürlüğe konması ile Katolik kilisesine bağlı olarak çalışan “Engizisyon” yargılama sistemine geçildi.²⁴⁸ Engizisyon yargılama sisteminde²⁴⁹, 1670 yılında uygulamaya konulan “emirname” ile “işkence” kurumsal bir yapıya kavuşturuldu.²⁵⁰ Sistem Kara Avrupası’nın bütün ülkelerinde yargılama hukuku esası olarak uygulanan ortak bir hukuk sistemi haline geldi.²⁵¹ Engizisyon yargılama sistemi aslında “tahkik” sistemini yani “iddia yargılaması” sistemini ifade eder. Döneme hâkim olan “engizisyon” adı doğrudan doğruya mahkemeler için de geçerli olması sebebiyle sistem engizisyon sistemi ismi ile anılır hale gelmiştir.

²⁴⁴ Coşar, **a.g.m.**, s. 234; Elçi, **a.g.m.**, s. 22.

²⁴⁵ Güner, **a.g.e.**, s. 29; Aday, **a.g.e.**, s. 23; Elçi, **a.g.m.**, s. 23.

²⁴⁶ Aday, **a.g.e.**, s. 23; Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Güner, **a.g.e.**, s. 29.

²⁴⁷ Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Güner, **a.g.e.**, s. 29; Aday, **a.g.e.**, s. 23.

²⁴⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Vasfi Raşit Seviğ, “Engizisyon Muhakeme Usulü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 18. Cilt, Sayı: 1-4, Ankara, 1961, Tüm Makale; Elçi, **a.g.m.**, s. 22.

²⁴⁹ Ziya Paşa, **Ortaçağın Karanlık Çehresi: Engizisyon Mahkemeleri**, Çeviri Cahit Külekçi, 1 Basım, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011, s.s. 20-21; Bahri Öztürk, Mustafa Ruhan Erdem, Sırma Özge, Yasemin Saygılar, **Ceza Muhakemesi Hukuku-Temel Bilgiler**, 4. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 5; Doğan Soyaslan, **Ceza Muhakemeleri Usulü Hukuku**, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 66; Nur Centel, Hamide Zafer, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 6. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105; Nevzat Toroslu, Metin Feyzioğlu, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2006, s. 42; Seviğ, **a.g.m.**, s. 3 ve devamı.

²⁵⁰ Vasfi Raşit Seviğ, “Engizisyon Muhakeme Usulü ve 1670 Emirnamesi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı: 1, Ankara, 1959, s. 6; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12; Soyaslan, **a.g.e.**, s. 54; Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Koca, **a.g.t.**, s. 61.

²⁵¹ Koca, **a.g.t.**, s. 60; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12.

Otoriter bir devlet sisteminde yargıçlar, ceza yargılamalarına resen başlarlar, yani itham ederler, delilleri toplarlar dolayısı ile yargılananların haklarından daha üstün haklara sahip olurlar. Buda savunma anlamında itham edenle itham edilenler arasında büyük bir eşitsizlik doğurur. Otoriter bir kudret eliyle yerine getirilen yargılamaların amacı her ne olursa olsun sanıkları cezalandırmak esasına dayanır bu sayede yapılan hukuksuzluklar, otoritenin sarsılmasına engel olur.²⁵²

Engizisyon Sistemi, aslında dönemin konjonktürüne karşı gelenlerin tasfiyesine dayalı bir adalet mekanizmasından ibarettir. Bu nedenle mahkemelerde yapılan savunmaların herhangi bir önemi ve gereği yoktur.²⁵³ Yargılamaların amacı sanığı “ıslah” etmekten ziyade cezalandırılması esasına dayanmaktadır. Bu sistem için delillerin ana kaynağı “tanıklık” ve “ıkrar”dır.²⁵⁴ İkrar, elde edilen deliller içerisinde “kraliçe” niteliğine sahip olandır.²⁵⁵ Tüm bu gelişmelerin sonucunda mahkemelerde tarafları temsil etmesi için herhangi bir temsilciye de gerek kalmamıştı. Bu dönemde savunma hakkı, tabiri yerindeyse rafa kaldırılmış, avukatlık mesleği ise yok olmuştur.²⁵⁶

Engizisyon yargılamasında, kişinin suçlu ya da suçsuz olmasının önemi yoktur. Çünkü cezalandırılmak istenen kişi ya da kişilerin suçlarını kabul etmeleri için işkence yapıyordu. Yargılama sırasında hazır bulunan müdafilerin görevi sanığı korumaktan ziyade onların suç ya da suçlarını itiraf etmesine yardımcı olmanın ötesinde değildi.²⁵⁷ Yargılamalar otoritenin sahip olduğu yetkileri kendini koruması amacına dayanması sebebiyle gerçeğin ortaya çıkması da önemli değildir. Sanıkların savunma hakları elinden alınmış ve kendileri yargılamanın bir objesi haline gelmişlerdir.²⁵⁸

²⁵² Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 130.

²⁵³ Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Erem, Savunma..., s. 211; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 130.

²⁵⁴ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi İle..., s. 131; Erem, Savunma..., s. 21; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12.

²⁵⁵ Seviğ, **a.g.m.**, s. 11; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12; Koca, **a.g.t.**, s. 60.

²⁵⁶ Nurullah Kunter, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Kazancı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1986, s.s. 45-46; Toroslu-Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 39; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile.... s. 129; Erem, Savunma..., s. 211.

²⁵⁷ Feridun Yenisey, **Hazırlık Soruşturması ve Polis**, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1987, s. 58; Centel, **a.g.e.**, s. 30; Koca, **a.g.t.**, s. 61; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12.

²⁵⁸ Centel, **a.g.e.**, s. 21; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 129.

18. yüzyıla gelindiğinde ise konjonktür avukatlar adına daha sıkıntılı bir hal almıştır. Avukatlara karşı özel bir nefreti olan Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm (1688-1740), öncelikle imparatorluk içerisindeki avukatların sayısını üçte bir oranında azaltmıştır.²⁵⁹ Ardından 1726 tarihli bir hükümet kararnamesi ile avukatların dizlerine kadar inmiş olan bir siyah manto giymelerini zorunlu kılınmıştır. Kararnamenin içerisine avukatların giyeceği siyah manto ile toplum tarafından kolayca tanınacakları ve onlardan uzak durulması gerektiğinin anlaşılabacağı, ancak bu sayede insanların bu “dolandırıcılardan” korunabilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir.²⁶⁰ 1775 tarihli “Avukatlık Yasası” ile de avukatlar tamamen dolandırıcı muamelesi görmeye başlamışlardır.²⁶¹

Bu durum hukuk devleti ilkesinin ve temel hakların ortaya çıkmasıyla değişmeye başlamıştır. Aydınlanma çağı düşünürleri Montesque, Beccaria ve Voltaire, mahkemelerde yapılan yargılama usullerinin yeniden gözden geçirilerek işkencenin ortadan kaldırılmasını, dini kuralların mahkemelerde geçerli olmamasını ve itham sisteminin yeniden hayata geçirilmesini savunmuşlardır.²⁶² Yapılan mücadeleler sonucunda hak ve özgürlükler alanının gelişmesi sayesinde savunma hakkının değeri adeta yeniden keşfedilmiştir.

Prusya’da, 1849 ve 1852 tarihli yayımlanan yasalarla tahkik sistemi tamamen terkedildi.²⁶³ 1850 yılında Avusturya, itham sistemini yargılama usulü olarak yasallaştırdı.²⁶⁴ 1877 yılında yürürlüğe giren Alman Ceza Usulü Kanunu da, itham sistemi esas alınarak yayımlanmıştır.²⁶⁵ Çalışma özgürlüğü serbestisiyle birlikte serbest avukatlık fikri ortaya çıktı. 1878 tarihli Prusya Avukatlık Yasası’nın çıkışıyla birlikte avukatlar, imparatorluk içerisinde hakları olan statüye kavuşmuşlardır.²⁶⁶

²⁵⁹ Ejder Yılmaz, “Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Ankara, 1984, s. 203, dip not 8; Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Coşar, **a.g.m.**, s. 234.

²⁶⁰ Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Coşar, **a.g.m.**, s. 234; Güner, **a.g.e.**, s. 29.

²⁶¹ Güner, **a.g.e.**, s. 29; Elçi, **a.g.m.**, s. 23.

²⁶² Öztürk, **a.g.t.**, s. 12; Koca, **a.g.t.**, s. 64.

²⁶³ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Elçi, **a.g.m.**, s. 22; Coşar, **a.g.m.**, s. 234; Güner, **a.g.e.**, s. 29.

²⁶⁴ Aynı yer.

²⁶⁵ Centel, **a.g.e.**, s. 31.

²⁶⁶ Teoman Oğuzhan, “Türk Alman Hukukunda Avukatın Hukuki Konumu”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 77. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2002, s. 399; Elçi, **a.g.m.**, s. 24; Coşar, **a.g.m.**, s. 234.

D) İngiltere’de Avukatlık Müessesesinin Gelişimi

İngiltere’de gerçek bir hukuki gelişim Magna Charta’nın (Magna Charta Libertatum: “Büyük Özgürlükler Sözleşmesi”, M.S. 1215) imzalanıp, ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁶⁷ Magna Charta’nın, 39. ve 40. maddelerinde atıfta bulunulan “adil yargılama hakkı”, ilk kez yazılı bir metinde yer almıştır.²⁶⁸ Bu sayede pozitif yönde değişen toplumsal yapı, “Common Law’ı” (İngiliz Ortak Hukuku) meydana getirmiştir.²⁶⁹ Bu sistemde yargıçlar, yargılamaların “aktif öznesi” olması sebebiyle, 11. yüzyılda ortaya çıkan ve 13. yüzyılda lonca şeklinde örgütlenen avukatlar, sistemin dışında önemsiz bir meslek olarak geri planda kalmışlardır.²⁷⁰

13. yüzyıla kadar genel olarak din görevlileri tarafından yerine getirilen avukatlık görevi, 1340’lı yıllardan itibaren herhangi bir hukuki eğitime sahip olmayan bir takım kişilerin halkın hukuki sorunlarını çözmek amacıyla mahkemelerde “dava vekili” sıfatıyla faaliyet göstermeye başlamasıyla el değiştirmiştir. Halk arasında “attorney” olarak anılan bu kişiler, hukuki sorunlara sahip olan ve bunları mahkeme yoluyla çözmek isteyen kişilere yardımcı olmaktaydılar.²⁷¹ Attorneyler, hukuki ihtilafa düşmüş kişilerin haklarını yasal yoldan aramaları için ancak mahkemelere müracaat safhasına kadar olan işlemleri yapabilirlerdi. Attorneylerin davalara katılma hakları yoktu. Bu dönemde İngiltere’de yargılama sırasında tarafları temsil etme haklarına sahip olan kişilere “barrister” adı verilmekteydi.²⁷² Dolayısıyla barristerlerin hukuki statüleri attorneylerden daha farklı idi. Barristerlerin tecrübeli ve kıdemli olanları “serjeant” olarak anılırlardı.²⁷³

²⁶⁷ Adviye Erbay, “İnsan Hakları ve Demokrasi Açısından Yurttaşlık”, **İnternational Congress On Intercultural Dialogue and Education**, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2009, s. 8.
<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.459.5162&rep=rep1&type=pdf>, E.T. 31.12.2021.

²⁶⁸ Hasan Sınar, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı 21, Türkiye Adalet Akademisi Yayınevi, Ankara, 2015, s. 185.

²⁶⁹ Rene David, **Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri**, Çeviren Argun Köteli, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 283; Coşar, **a.g.m.**, s. 229; Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 3; Anayurt, **a.g.e.**, s. 69; Atay, **a.g.e.**, s. 163; Özbilen, **a.g.e.**, s. 53.

²⁷⁰ Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s.s. 384-385; Coşar, **a.g.m.**, s. 229.

²⁷¹ Coşar, **a.g.m.**, s. 229; Elçi, **a.g.m.**, s. 24.

²⁷² Elçi, **a.g.m.**, s. 24; Coşar, **a.g.m.**, s. 229; Güner, **a.g.e.**, s. 31.

²⁷³ Güner, **a.g.e.**, s. 31; Elçi, **a.g.m.**, s. 24; Coşar, **a.g.m.**, s. 230.

Zaman içerisinde gerek attorneyler gerek barristerler ve gerekse serjantlar dava vekilliği sıfatını ortak bir şekilde kazanarak avukat olarak anılmaya başladılar. Ancak mesleki gelişim süreci içerisinde İngiltere’de avukatlar arasında kast sistemi temelinde farklı iki statü doğdu. Toplum içerisinde kıdemli ve imtiyazlı serjeantlar, bunların altında barristerler ve nihayet barristerlerin bir alt kademesinde attorney adı verilen meslek grupları ortaya çıktı.²⁷⁴

15. yüzyılda İngiltere’de 3 adet avukat loncası bulunmaktaydı.²⁷⁵ Avukatlık mesleğinin profesyonelleşmesiyle birlikte loncalar içerisinde usta-çırak ilişkisi şeklinde yetişen “solicitor” adı verilen kişiler ortaya çıkmıştır.²⁷⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde attorney yerine “solicitor” ünvanı kullanılmaya başlandı. 20. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere toplumu attorney ve serjeant kelimelerini terk etti. Günümüzde İngiltere’de solicitor ve barristerlerin olduğu ve halen bir kast temeline bağlı olan iki ayrı avukat topluluğu varlığını sürdürmektedir.²⁷⁷ Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar ışığında genel bir betimleme yapacak olursak lawyer genel manada hukukçuları ifade eden bir kavramdır. Solicitor ve attorney ise kişi, kişileri ya da şirketleri temsil etme ve bunlara vekâlet eden anlamında kullanılırlar. Barrister kelimesinin karşılığı ise dava vekilliği anlamına gelmektedir.²⁷⁸

Eski Yunan ve Roma’da tatbik edilen itham sistemi Ortaçağ’da, Kara Avrupası’nda engizisyon adı verilen tahkik sistemine dönüştüğünü yukarıda ele aldık. Bu dönemde Kara Avrupası’nda gerileyen hukuk sisteminden kendisini korunmayı başaran ülke İngiltere’ydi. Aslında bu bir tesadüf eseri değildi. İngilizler, Anglikan Kilisesi’ne bağlıydı ve bu kilise zaten Katolik Kilisesine muhalifti.²⁷⁹

²⁷⁴ Elçi, **a.g.m.**, s. 25; Güner, **a.g.e.**, s. 32.

²⁷⁵ Özkent, **Avukatın Kitabı**, s.s. 169-181; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Ataman, **a.g.e.**, s. 18.

²⁷⁶ Kasım Akbaş, **Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politikası Avukatların Sınıfsal Konumlarındaki Değişim: İstanbul Örneği**, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2011, s. 158; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Elçi, **a.g.m.**, s. 25.

²⁷⁷ Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Güner, **a.g.e.**, s. 32; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Elçi, **a.g.m.**, s. 25; Coşar, **a.g.m.**, s. 230.

²⁷⁸ Kasım Akbaş, **a.g.e.**, s. 155; Coşar, **a.g.m.**, s. 230.

²⁷⁹ Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Coşar, **a.g.m.**, s. 229.

Antik Yunan ve Roma dönemlerindeki birçok yapılan uygulama modernleştirilmiş olsa da Anglo-Sakson Hukukunda ve bu sistemi kendi devletlerinde uygulayan ülkelerde halen bir kişinin cezalandırılabilmesi için itham sistemi kullanılır. Bu hukuk sistemini esas model alan ülkelerde itham eden iddiasını ispatlamak zorundadır.²⁸⁰

E) Fransa’da Avukatlık Müessesesinin Gelişimi

Roma İmparatoru Jül Sezar, M.Ö. 58-51 yılları arasında yapılan Gallia savaşları sonucunda Fransa’yı kendi topraklarına katmıştır.²⁸¹ Bu tarihlerden sonra Fransa’da, Roma Hukuku uygulanmaya başlanmıştır.²⁸² Rönesans ile birlikte Fransa’da avukatlık mesleği de yeniden faaliyete geçti. 14. yüzyılda avukatlar şehir şehir gezerek savunma vazifelerini yerine getirmek için olağanüstü çaba sarf ettiler. Buda onların toplum tarafından “adaletin gezici şövalyeleri” olarak anılmalarına yol açtı.²⁸³ Şövalyelik düzenine bağlanan ve “kamu şövalyeleri” olarak anılan avukatlar meslek onurlarını her şeyden üstün tutmak zorundaydılar.²⁸⁴ Mesleğin toplum içerisindeki önemini Fransa Kralı Louis; “*Fransa Kralı olmasaydım, Bordeaux’da avukat olmak isterdim*” sözüyle ortaya koymuştur.²⁸⁵

1340 Yılına gelindiğinde dönemin Fransa’sında, Avukatlık Barosu oluşturuldu. Kral VI. Philippe, 1344 yılında “avukatlık barosu” oluşturulması yasal güvence altına alınmış oldu. Avukatlık mesleğini yapmak için baroya kayıt olunması şartı getirildi. Tüm bunların yanında avukat olarak levhaya kayıt yaptırmak isteyenlerde ne gibi şartların olması gerektiği düzenlendi. Levhaya kayıt için ayrıca bir sınav şartı getirildi ve ancak bu sınavdan başarılı sonuç alanların baroya kayıtlarına izin verildi.²⁸⁶

²⁸⁰ Toroslu-Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 40; Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s.s. 127-128.

²⁸¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: G. Julius Sezar, **Gallia Savaşı**, Çeviri Hamit Dereli, Maarif Basımevi, İstanbul, 1942, Tüm Kitap.

²⁸² Elçi, **a.g.m.**, s. 26; Coşar, **a.g.m.**, s. 228.

²⁸³ Fernand Payen, **Baro**, Çeviri Ali Haydar Özkent, Arkadaş Kitabevi, İstanbul, 1935, s. 27; Coşar, **a.g.m.**, s. 227; Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Mısır, **a.g.m.**, s. 35.

²⁸⁴ Güner, **a.g.e.**, s. 384; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384.

²⁸⁵ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384; Erem, Savunmanın..., s. 214.

²⁸⁶ Elçi, **a.g.m.**, s. 26; Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384; Erem, Savunmanın..., s. 211.

Hukuken haksız davaları alan, kendilerine dava yoluyla çıkar sağlayan ve meslek etiği ile bağdaşmayan hareketlerde bulunan avukatlar yaptırım olarak barodan atıldılar.²⁸⁷ Zaman içerisinde avukatlar, loncalar halinde örgütlendiler. Öyle ki 1574-1715 yılları arasında bir loncaya bağlı olmaksızın avukatlık yapılması yasaklandı. Bu imtiyazla birlikte yüklü kazanç elde eden loncalar, yüksek vergilere tabi olmaktan kurtulamadılar. Ağır vergilerden kurtulmak içinse çıraklık süresini ve ustalığa geçiş bedelini yüksek tutmuşlardır.²⁸⁸

Avukatlar açısından bir locaya bağlı olma zorunluluğu avukatlık mesleğinin gelişmesi açısından çok büyük bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sistem de locaya bağlı olan bir avukatın bağımsızlığını koruması adeta imkânsız hale gelmiştir. İşte bu sebep avukatlık mesleğinin modern anlamda gelişme serüvenini yavaşlatan etkenler arasında en öncelikli sırada yer almıştır. Avukatlık loncaları, Fransa içerisinde oldukça ayrıcalıklı kurumlardandır. Avukatlık loncalarının bayrağını taşıyan asanın ismi, baro başkanı isimlerine kaynaklık etmiştir. Lonca döneminde avukatların mesleğe kabul edilme ritüelleri, peruk, cübbe gibi simgeler kullanmaları ayrıcalık nitelikleri olarak kabul edilmiştir.²⁸⁹

Kişi hak ve özgürlükleri açısından “Fransız İhtilali” (1789), bir dönüm noktası olmuştur.²⁹⁰ Bunun en önemli nedeni bildirinin, “evrensel nitelikli bir özgürlük” anlayışına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹¹ Bildirinin 7., 8. ve 9. maddeleri adil yargılanma ve savunma haklarına atıfta bulunmaktadır. Özellikle 9. maddedeki masuniyet karinesinin tanınması ve işkence yasağı, insanlık onuru açısından insanlığa yeniden gereken değerin verildiğini gösterir.

²⁸⁷ Güner, **a.g.e.**, s. 32, dip not 24; Elçi, **a.g.m.**, s. 26.

²⁸⁸ Ahmet İnel, **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi, Fransız Devriminde Bireysel Hak ve Toplu Çıkarlar “La Chapelier Kanunu”**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 267; Coşar, **a.g.m.**, s. 228; Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384.

²⁸⁹ Haluk İnanıcı, **Demokratikleşme İnsan Hakları ve Hukuk Devleti Bağlamında Avukatlık Mesleği Sempozyumu, Sorunlar Çözümler-Perspektifleri**, Antalya, 1995, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2000, s. 357; Ataman, **a.g.e.**, s. 18; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 384.

²⁹⁰ Coşar, **a.g.m.**, 229; Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s. 215; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385.

²⁹¹ Sınar, **a.g.m.**, s.194.

Avukatlık mesleği ile lonca bağının kopması “Fransız İhtilali” sonucunda gerçekleşmiştir. Çünkü avukatlık loncasının sağladığı imtiyazlar, ihtilalin ana gayesi olan “eşitlik, özgürlük ve kardeşlik” ilkelerine uymamaktaydı. İhtilal sayesinde lonca düzeninden kurtulan avukatlar, bağımsızlıklarına kavuşmaları sayesinde mesleki gelişim ve toplum adına daha fazla katkıda bulunma fırsatını ellerine geçirmişlerdi. Ancak kendisi de avukat olan bu sebeple de kanuna adını veren La Chapelier’in daha çok burjuvazinin çıkarlarını koruyan 1791 tarihli “La Chapelier Kanunu” ile birlikte her türlü mesleki eylem birlikteliğine son verilmiştir.²⁹² Kanundan sendikalar da ağır bir darbe almışlardır.²⁹³ Fakat alınan bu karara rağmen herhangi bir ortak faaliyete girişmemek şartıyla dernekler, bu kanunun kapsamı dışında kalmayı başarmışlardır.²⁹⁴

Fransız ihtilali sonucunda 1791 yılında faaliyetine son verilen avukat locaları, avukatlardan nefret eden Napolyon’un 1810 yılında verdiği izinle, mesleki örgütler adı altında yeniden faaliyete geçmişlerdir.²⁹⁵ Napolyon’un avukatlardan nefret etmesinin sebebi, dönemin avukatlarının Fransa imparatorunu ve genelkurmayını hiçbir şeyden korkmaksızın eleştirmesinden kaynaklanmaktaydı.²⁹⁶

La Chapelier Kanunu’nun, 1848 yılında kaldırılmasıyla avukatlar rahat bir nefes almışlar ve kaybedilen yılları telafi etme çabası içerisine girişmişlerdir. Lonca sürecinden kopuş ile birlikte avukatların sahip olduğu “imtiyaz” sistemi sona ermiş ve 1850’lerden sonra dünyevi bir hale gelen ayrıcalıklar, avukatlara “nitelikli olarak toplumsal bir fonksiyonu” yerine getirmeleri karşılığında “tekeli imtiyazına” dönüşmüştür.²⁹⁷ 1852-1870 Yılları arasında avukatlar, baro başkanlarını kendileri seçme hakkına kavuşmuş ve 1920 ve 1930 tarihli kararnamelerle de Fransa’da baroların bugünkü klasik şekli ortaya çıkmıştır.²⁹⁸

²⁹² Coşar, **a.g.m.**, 229; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385.

²⁹³ Aynı Yer.

²⁹⁴ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Erem, Meslek..., s. 4.

²⁹⁵ Elçi, **a.g.m.**, s. 26; Özkent, **a.g.e.**, s. 182; Erem, Savunmanın..., s. 211.

²⁹⁶ Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 215; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385.

²⁹⁷ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Coşar, **a.g.m.**, s. 229; Haluk İnanıcı, Türkiye’de..., s. 137.

²⁹⁸ Coşar, **a.g.m.**, s. 229; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 385; Güner, **a.g.e.**, s. 385.

Fransız hukukunda, avukatlık mesleğinin icrası açısından iki davaya değinmeden geçmek mümkün değildir. İlki 1894 yılında Fransa’da görülen “Dreyfus Davasıdır”.²⁹⁹ Davada Yüzbaşı Alfred Dreyfus’u savunma görevini icra eden avukat Labori ve avukat Demenge yaptıkları açıklamalarla birlikte ceza usul hukuku açısından yepyeni hukuksal ilkeleri hukuk sistemine kazandırmışlardır: “sanık ve vekilinden gizli kayıtlı bir belgenin saklanamayacağı ilkesi”.³⁰⁰

Diğer dava ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa eski başbakanı Laval’ın vatan haini ilan edilmesiyle ilgili olan davadır. Laval, yargılama yapılmadan zaten vatan haini ilan edildiği için, avukatlar yapılan yargılamalara katılmayı protesto etmişlerdir. Bunun üzerine dönemin Devlet Başkanı De Gaule, Laval hakkında savunma yapılmaksızın verilecek kararın Fransa adalet tarihine büyük bir leke süreceğini belirterek, avukatların protestolarından vazgeçerek davaya katılmalarını rica etmesi ve bu sayede davaya katılan avukatların mahkeme heyetini dize getirmesi, avukatlık mesleğinin dolayısıyla savunma hakkının kutsallığının öneminin bir göstergesi olmuştur.³⁰¹

²⁹⁹ Emile Zola, **Dreyfus Olayı-Adalet İçin Bir Savaşın Öyküsü**, Çeviri Muammer Tuncer, Yalçın Yayınları, İstanbul, 2004, Tüm Kitap.

³⁰⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Sami Selçuk, **Dreyfus Davası-Dünyaca Unutulamayan Yargılama Yanılgısı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 12 ve devamı; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 215.

³⁰¹ Çelik, **a.g.e.**, s. 28.

II. BÖLÜM:

İSLAM HUKUKU ve KLASİK DÖNEMİN HUKUKİ ESASLARI

Genel olarak hukuk tarihçileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemi, klasik dönem, tanzimat dönemi ve anayasal dönem olarak üçe ayırmaktadırlar.³⁰² Klasik dönemin hukuk kaideleri, tamamıyla İslam Hukukunun genel hükümlerine tabidir. Bu sebeple İslam Hukuku üzerinde yaptığımız anlatımlar aynı zamanda Osmanlı'nın klasik döneminin esaslarıdır.³⁰³

İslam Hukukunun ortaya çıkışı, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'e elçilik görevinin verilmesiyle başlamıştır. Ancak hukuk tarihçileri bu konuda ayrışma içerisindeyler. Bunun sebebi Mekke'de inen ayetlerin daha çok iman esasına dayanması, Medine'de inen ayetlerin ise daha çok hukuk esasına dayanmasıdır.³⁰⁴ Bu gerçeklik hukuk tarihçilerini, İslam Hukukunun başlangıç noktasının ne zaman olduğuna dair uzlaşmasına engel teşkil etmektedir.

İslam medeniyetinde, hukuk kavramı her halükarda batı medeniyetindeki hukuk kavramından daha geniş bir mevhumdur. Batı medeniyetinin içerdiği pozitivist anlayış sebebiyle hukuk, toplumsal ilişkileri düzenleyen bir kavramdır. İslam medeniyeti açısından bakıldığında hukuk, toplumsal ilişkileri aşan aynı zamanda kişilerin ya da toplumun yaratıcıya karşı olan vazifelerini de ihtiva eden bir kavramdır.³⁰⁵ Konu bu açıdan ele alındığı takdirde İslam Hukukunun başlangıcının bizce Hz. Muhammed'e gelen ilk ayetle başladığını kabul etmek gerekmektedir.

³⁰² Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2001, s. 61.

³⁰³ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat**, Derleyen Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi VII, Sayı 142, Ankara, 1992, s. 11; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 8.

³⁰⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, "Hicret Yurdunun İslam Teşriindeki Önemi", **Nesil Aylık Fikir Dergisi-1400. Yıl Hicret Özel Sayısı**, Sayı IV/37-38, Nesil Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 42-46.

³⁰⁵ Muhammed Hamidullah, "La Philosophie juridique chez les Musulmans", *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, (XVIII/29-32 [1968], s. 137-152, Çeviri İbrahim Kâfi Dönmez, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, IV/4, Recep 1400, İstanbul, 1980, s. 20.

İslam devletinin, ana felsefesi “adalet” dayanmaktadır. Bu nedenle İslam dininde “hukuk” çok önemli bir kavramdır. İslam devletinde adalet, “arızı” değil “asli” bir unsurdur. Gerek İslam devleti gerekse İslam devleti sınırları içerisinde yaşayan bireyler, her türlü toplumsal olaylarda öncelikle adaleti gözetmek durumundadırlar.³⁰⁶ İslam Hukukunda, “daire-i adalet teorisine” göre; adaletin olabilmesi için devlet gereklidir, devletin olması için ordu gereklidir, ordunun olabilmesi için para gereklidir, paranın olabilmesi için halk gereklidir ve nihayetinde halk içinse adalet gereklidir.³⁰⁷

Gerek İslam Hukukunda gerekse klasik dönem Osmanlı Hukuk sisteminde adaletin gerçekleşmesi, devletin fıkhi esaslara uymasıyla mümkün olabilirdi. Bu sebeple fıkıh, İslam devletinin diğer devletlerle ilişkisinden, kendisini Müslüman olarak tanımlayan bir kişinin tüm yaşantısını düzenleyen kurallar bütünüdür.³⁰⁸ Fıkıh bu tarz bir yaklaşımla algılayan Osmanlı Devleti idarecileri adaleti gerçekleştirme görevini kendilerine düstur edindikleri için fıkıh ilminin öğrenimine çok önem vermişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde, adalet düşüncesi “Nizam-ı Âlem” mefhumu olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁹ Nizam-ı Âlem ülküsü, arzulanan ve ulaşılmak istenilen bir sosyal düzeni ifade eder, varlığını bilgi ve adalet ile sürdürür.³¹⁰ Adalet kavramına toplumun tüm kesimlerindeki bireyler uymak zorunda olduğu gibi devleti idare edenler de uymak zorundadır. Osmanlı’nın klasik döneminde kaleme alınan eserlerin çoğunda mülkün temelini “adalet” olduğu belirtilmiştir.³¹¹

³⁰⁶ Bedri Gencer, “Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 229.

³⁰⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 115

³⁰⁸ Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Şerif Mardin, **a.g.e.**, s.s. 103-105.

³⁰⁹ Tahsin Görgün, “Osmanlı’da Nizam-ı Âlem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, 13. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2000, s. 187.

³¹⁰ İhsan Fazlıoğlu, “Nizam-ı Âlem “İnsan” Demektir”, **Anlayış Dergisi**, Anlayış Dergisi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 5.

³¹¹ Rıdvan Değirmenci, “Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal’in Hukuk Anlayışı”, **T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2015, s. 18.

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde, İslam Hukukunun esaslarının yanı sıra eski Türk törelerine de rastlamaktayız. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hükümdar adil olmazsa sahip olduğu yetkiler elinden alınırdı.³¹² Yani hükümdarın her halükarda adil ve hakkaniyetli olması devlet yönetiminin vazgeçilmeziydi. Bu esas İslami davete uyarak Müslümanlığı kendilerine din olarak kabul eden Türk devletlerinde de aynen devam etmiştir. Nitekim Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig isimli kitabında devletin varlığını ancak adalet üzerine tesis etmesi durumunda devam ettirebileceğinden bahseder.³¹³

Klasik Osmanlı döneminin en önemli mütefekkirlerinden Kınalızade'ye göre bir devlet yönetiminin olmazsa olmazı devlet içerisinde adaletin gerçekleştirilmesidir. Kınalızade, bir İslam devletinde adaletin gerçekleşmesinin İslam şariatına uyulmasına, adaletli yöneticilere sahip olunmasına ve faydalı ticari emtialara bağlamaktadır.³¹⁴ Tüm bunların yanında taht kendisine nasip olan hükümdar hikmet ve basiret sahibi olmalıdır. Ancak bu sayede bir hükümdarın “padişah-ı kâmil, halife-i âlim ü amil” vasfına sahip olması mümkündür.³¹⁵ Aslında Kınalızade klasik dönem Osmanlı Devleti'ndeki hukuk sistemine nasıl bakıldığını özetlemiştir.

Türk tarihçilerinin duayenlerinden olarak kabul edilen Halil İnalcık'a göre, klasik dönem Osmanlı Hukuk sisteminde adalet, insanların beşeri arzularını takip etmeleri durumunda ortaya çıkacak kaosu önleme tedbirleri olarak uygulanmıştır. İnalcık'ın Tursun Bey'den aktardığına göre klasik Osmanlı döneminde alınacak bu tedbirler ilahi kaynaklı olmalıydı. Akli melekeler dayanan beşeri kaynaklı tedbirlerin adaleti gerçekleştirmesi asla beklenemezdi.³¹⁶

³¹² Nevzat Köseoğlu, **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler' de - İslam'da ve Osmanlı'da Devlet**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2004, s. 38.

³¹³ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, s. 101.

³¹⁴ Fahri Unan, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 107.

³¹⁵ Aynı Yer, s. 108.

³¹⁶ Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s. 101.

1. İslam Hukukunun Kaynakları ve Osmanlı Uygulaması

İslam Hukukunun esasları “Şer’i Hukuktur”. Şer’i Hukuk, bugün daha çok “özel hukuk” olarak adlandırdığımız kişilerin birbirleriyle olan ilişkileriyle, miras ve aile hukukunu kapsayan alanlarda gelişme göstermiş hukuk dalıdır.³¹⁷ Şer’i Hukukun ana kaynakları dörde ayrılır.³¹⁸ Birinci kaynak, “Kur’an-ı Kerim” olmak üzere aksine bir hüküm olmadıkça ilahi yolla gönderildiği düşünülen tüm ilahi kitaplardır. İkinci kaynak, Hz. Muhammed tarafından yapılan hareket tarzları olarak adlandırılan “Sünnet”, “Hadis-i Şerifler” (bizzat Hz. Muhammed tarafından söylenmiş sözler) ve aksine bir durum belirtilmediği sürece daha önceden gelen örf ve adet kurallarını kapsar. Üçüncü kaynak, son yüzyıldaki İslam hukukçularının arasında oluşmuş ittifak neticesinde ilk iki kaynak arasında sükût halinde yapılan ortak anlaşma: “İcma”³¹⁹. Dördüncü ve son kaynak ise ilk iki kaynak arasında açık bir hüküm bulunmayan bir konu üzerinde hukukçuların ferdi kanaatleri: “Kıyas”.³²⁰ Bu dört ana kaynaktan yararlanmak suretiyle hüküm çıkarabilmek için ise “fıkıh” (hukuk) ilmine vakıf olmaktan geçer.³²¹

Her ne kadar asli kaynaklar dört madde ile sınırlandırılmış olsa da İslam Hukuku kendi gelişimini sağlamak açısından çok katı değildir. İslam Hukukuna ters düşmeyen örf ve adet kuralları ile yeni oluşturulmuş kurallar manzumelerinin sistem içeriğine dâhil edilmesi İslam Hukuku açısından bir sıkıntı oluşturmaz. Tüm bunların yanında yine asli kaynaklara aykırı bir hüküm içermemesi kaydıyla yapılan ikili ya da çok taraflı anlaşmalar, “karşılık esası” (mütekabiliyet) ve “maslahat-ı amme” (kamu menfaati) ilkeleri de İslam Hukukunun kaynakları arasındadır.³²²

³¹⁷ Şükrü Karatepe, **Osmanlı Siyasi Kurumları Klasik Dönem**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 134; Özbilen, **a.g.e.**, s. 54; Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 65.

³¹⁸ Serkan Çelikan, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Külli Kaidelerinin (Kavâid-i Fıkhiyye) Hadis Literatüründeki Kaynakları”, **T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Adana, 2017, s. 59; Anayurt, **a.g.e.**, s. 71; Atay, **a.g.e.**, s. 167.

³¹⁹ Ayrıntılı Bilgi için Bkz: İbrahim Kâfi Dönmez, “İcma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 417.

³²⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik”, Çeviri: Bülent Davran, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, İstanbul, 1953, s. 63-67.

³²¹ Coşar, **a.g.m.**, s. 236.

³²² Kayar-Üzülmez, **a.g.e.**, s. 65; Anayurt, **a.g.e.**, s. 73.

İslam Hukukunda buraya kadar belirttiğimiz kaynakların dışında bir de devlet başkanlarının (halifelerin) bizzat kendileri tarafından oluşturulan bir takım hukuki düzenlemeleri vardır ki buna da “Örfi Hukuk” denilmektedir.³²³ Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus örfi hukuk (padişah buyruğu, ferman, kanunname)³²⁴ ile örf ve adet kurallarının birbirine karıştırılmamasıdır. Örfi hukuk, bir konu ile ilgili olarak İslam devlet başkanları tarafından yine İslam hukuk kuralları dairesinde hakkında hüküm olmayan konularla ilgili olarak yapılan düzenlemeleri ifade etmektedir.³²⁵ Kısaca özetlemek gerekirse; İslam Hukukunu bir daire olarak düşünecek olursak örfi hukuk kuralları bu dairenin dışında değil içinde yer alırlar. Bu açıdan bakıldığında bir İslam devlet başkanının, yasama yetkilerini kullanarak yaptığı düzenlemeler örfi hukuk kapsamına dâhildir.³²⁶

İslam Hukukunda, devlet teşkilatı ve yönetimine dair liyakat, adalet, danışma ve ehliyet ilkelerinin haricinde belirtilen hüküm ya da hükümler yoktur.³²⁷ Buna rağmen eski bir devlet teşkilatı tecrübesine sahip olan Türkler, örfi hukuklarından gelen birikimlerini kurdukları İslam devletlerinde kullanarak devlet yapısını İslam dinine göre şekillendirmeyi başarmış aynı zamanda tebaa ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek, bu ilişkilerden doğan hukuki sorunları çözmüşlerdir.³²⁸ Örfi hukuk kaideleri Mecelle’nin: “36. maddesinde (*Âdet muhakkemdir; yani hükm-i şer’îyi isbat için örf ve âdet hakem kılınır; gerek âmm olsun, gerek hâs olsun.*), 38. maddesinde (*Âdeten mümteni olan şey hakîkten mümtenidir.*), 43 maddesinde (*Örfe maruf olan şey, şart kılınış gibidir.*) kayıt altına alınmıştır.³²⁹

³²³ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 15. Basım, Beta Yayınları, İstanbul 2018, s. 66; Hasan Ellek, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 6, Gümüşhane, 2014, s. 138; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 8; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri..., I. Cilt, s. 49.

³²⁴ Colin İmber, **Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk**, Çeviren Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49.

³²⁵ Anayurt, **a.g.e.**, s. 78; .

³²⁶ Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 11

³²⁷ Köseoğlu, **a.g.e.**, s. 210.

³²⁸ Mehmet Canatar, “Yasa, Yasak, Yasakname Tabirleri”; **Adalet Kitabı**, (Editörler Halil İnalcık, Bülent Arı, selim Arslantaş), Kadim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

³²⁹ Ekrem Buğra Ekinci, Ahmet Şimşirgil, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul, 2013, s. 121-123.

9. yüzyılda İslam uleması, şeriat kurallarının en üst mertebeye ulaştığı iddiasıyla “icthāt kapısının” kapandığını iddia etmişlerse de,³³⁰ Osmanlı padişahları, hanefi mezhebinin hukuki esasları çerçevesinde³³¹ yasama yetkilerini kullanarak “kanunname”³³² adı verilen örfi yasalar yapmışlardır.³³³ Hanefi mezhebinin hukuki esasları, Osmanlı’dan önce Selçuklular tarafından da resmi hukuk sistemi olarak uygulanmıştır. Diğer mezhepler adına hüküm kurulması için bu konu ile ilgili olarak Osmanlı padişahının bizzat izni gerekmiştir.³³⁴

Osmanlı’da örfi hukukla ilgili olarak yapılan ilk düzenleme, Fatih Sultan Mehmet döneminde karşımıza çıkmaktadır.³³⁵ Fatih Sultan Mehmet’ten sonra gelen padişahlarda örfi hukuk düzenlemelerini devam ettirmişlerdir.³³⁶ II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim kanunnameleri ve 17. yüzyılın sonuna kadar Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlanan “Kanun-i Osmanlı” yürürlükte kalmıştır.³³⁷ Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus örfi hukukun, padişah tarafından düzenlemiş emir ve yasakları ihtiva etmesi sebebiyle sadece Müslümanları değil tüm tebaayı da kapsayıcı nitelikte olmasıdır.³³⁸ Yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik döneminde, yargılamada kanunnamelere ancak şeriat doktrininin yetersiz kalması durumunda başvurulduğunu görmekteyiz. Bizim düşüncemize göre kanunnameler, şeriat hükümlerini tamamlayıcı nitelikte bir yorum yapabilme imkânını sağlamıştır.

³³⁰ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 227.

³³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, 4. Basım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2014, s. 91.

³³² Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1973, s. 133.

³³³ Arzu Oğuz, **Karşılaştırmalı Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 99.

³³⁴ M. Akif Aydın, **Kadı Sicillerinde İstanbul**, TDV İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35.

³³⁵ Bilgi için Bkz. Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri**, 1. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s.s. 307-631; İnalçık, **Osmanlı Hukukuna...**, s.s. 110-124.

³³⁶ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası**, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

³³⁷ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri...**, 1. Cilt, s. 83; Ellek, **a.g.m.**, s.s. 126-136.

³³⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Adalet Kitabı**, (Editörler. Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş), Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s.96.

Türk tarihinde örfi hukukun yazılı olarak elimize ulaştığı ilk hükümlere “Orhun Abidelerinde” rastlamaktayız. Abide de hakanın yetkisini Tanrıdan aldığını fakat adaletli davranmazsa bu yetkinin hakandan alınacağı, adaletli davranmanın ilk şartının ise törelere uymak olduğu şerh altına alınmıştır. Kimi tarihçilere göre Türk devletlerinin yazılı ilk anayasasını bu töre oluşturmuştur.³³⁹ Kaynağı örfi hukuk sistemine dayanan bu yasalar Orta Asya Türk toplumlarınca uygulanmış, bunun yanında Çin, Cengiz ve İlhanlı yasalarının getirdiği yeniliklerle de desteklenmiştir.³⁴⁰

İslam Peygamberi, aynı zamanda “İslam Devletinin Başkanı” sıfatına haizdir. İslam Hukukuna göre Hz. Muhammed’den sonra bir İslam devletinin başında olan kişi aynı zamanda “Halife” niteliğine sahiptir. Bunun sebebi İslam devletinin başına geçen kişinin Hz. Muhammed’in “halefi” olmasından kaynaklanmaktadır. İslam Devlet Başkanı, görevlerini devlet adına yerine getirir. Bu görevler yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını kapsadığı gibi tebliğ vazifesini de kapsamaktadır.³⁴¹ Yavuz Sultan Selim’den itibaren halifelik kurumunun Osmanlılara geçmesiyle birlikte Osmanlı Padişahları, artık Hz. Muhammed’in vekili sıfatıyla hüküm sürmüşlerdir.³⁴²

İslam Hukukunda, devlete ait yazılı ilk anayasa Hz. Muhammed döneminde hazırlanan “Medine Vesikasıdır”.³⁴³ Günümüze kadar tüm maddeleri elimize ulaşan vesika, Hz. Muhammed’in, Medine’ye hicret etmesinden sonra dış tehdit ve Mekkelilere karşı kendilerini daha iyi bir şekilde korunması esasına dayalı toplumsal bir uzlaşma metnidir. Bu sayede Medine Devleti fiilen kurulmuştur.³⁴⁴ Hz. Muhammed, devlet başkanı sıfatıyla yargı erkini de elinde bulundurduğundan dolayı kendisi İslam

³³⁹ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 300.

³⁴⁰ Yunus Koç, Murat Tuğluca, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 2, İstanbul, 2006, s.9; <https://hukuktarihimerkezi.istanbul.edu.tr/tr/content/turk-hukuk-tarihi-arastirmalari/turk-hukuk-tarihi-arastirmalari#title15555056442904>, E.T. 24.03.2022.

³⁴¹ Ebu’l-Hasan El-Maverdi, **El-Ahkamu’s-Sultaniye (İslam’da Hilafet ve Devlet Hukuku)**, Çeviri Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s.s. 19-20.

³⁴² Şahin Anıl, **Osmanlı Düzeninde Kadılık**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.17.

³⁴³ Muhammed Hamidullah, “Usul al Fıkıh’ın Tarihi”, Çeviri Fuad Sezgin, **İslam Tetkikleri Dergisi**, 2. Cilt, İstanbul, 1956, s.s. 1-2, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuislamtd/issue/1188/13974>, E.T. 12.01.2022.

³⁴⁴ Muhammed Hamidullah, **İslam Anayasa Hukuku**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1985, s. 82.

devletinin ilk “Kadı” olmuştur.³⁴⁵ Medine Vesikasına uygun olarak Hz. Muhammed, Medineliler arasındaki hukuki ihtilafları hâkim sıfatıyla çözümlenmiştir. Bu uygulama dört halife döneminde de sürdürülmekle beraber, dört halife devrinde de tıpkı Hz. Muhammed dönemindeki gibi hukuki meseleleri çözmek için kadılar yetkilendirilmiştir.³⁴⁶

İslam Hukukunda yargılama tek kademeli olmak kaydıyla “Şer’iyye” adı verilen mahkemeler tarafından yürütülmüştür.³⁴⁷ Yargılama safhalarında davalar, hukuk ve ceza davası olarak bir ayrıma tabi tutulmamıştır.³⁴⁸ Bir başka ifadeyle her mahkeme dava konuları arasında herhangi bir ayrım gözetmeksizin yargı görevini yerine getirmiştir.³⁴⁹ Fakat modern hukuk sistemlerinde, hatta Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nde de bu usul terk edilmiştir.³⁵⁰

İslam Hukukunda, ceza yargılamalarında gerçekleşen fiilden dolayı zarar gören kişi ya da kişiler yargılamanın iddiacısı ve davacısıdır; sanık ya da sanıklar ise hukuk davalarındaki davalı ile aynı konumdadırlar.³⁵¹ Osmanlı İmparatorluğunun klasik döneminde, yasama yetkilerini bizzat elinde bulunduran padişahlar, yürütme yetkilerini de ellerinde bulundurlardı. Padişah tarafından verilen yetki sayesinde şeyhülislam, vezirler, sadrazamlar ve divan-ı hümayun görevlileri yürütme fonksiyonunun yerine getirilmesine yardımcı öğeler olarak dâhil olurlardı. Kimi görüşlere göre padişahın yürütme açısından yetkileri sınırlı olsa da aslında bu gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü padişahın yürütmeden kaynaklı işlemlerini denetleme mekanizmasını yerine getirecek olan şeyhülislam ve kazaskerler yine padişahın atadığı kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla atanmışların, asilin yetkilerini

³⁴⁵ Yılmaz Yurtseven, Gamze Nur Şahin, “Klasik Dönem Osmanlı Hukuku’nda Padişahın Yargı Yetkisi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2016, s. 179.

³⁴⁶ Sami Zubaida, **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Çeviren Burcu Koçoğlu Birinci-Hasan Hacak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 68.

³⁴⁷ Serhat Sinan Kocaoğlu, “Tarihsel Perspektifi ile Türk-İslam Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafî”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 68, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2010, s. 64.

³⁴⁸ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, 1. Cilt, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1989, s. 393; Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Yargılama Usulleri**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1950, s. 9.

³⁴⁹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 20. Basım, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018, s.s. 83-84.

³⁵⁰ Tosun, **a.g.e.**, s. 177.

³⁵¹ Kunter-Yenisey, **a.g.e.**, s. 201.

kısıtlaması imkânı hukuken var olsa da kanaatimizce pratikte bunun olması pek mümkün görülmemektedir.

İslam Hukuku yargılamalarında, yargılama usulü açısından davaların açıldığı ilk mahkeme, aynı zamanda son mahkeme olmaktaydı. Verilen kararlar kesin hüküm niteliğindeydi (Kaziye-i Muhkeme).³⁵² Kaziye-i Muhkeme, kesin bir hüküm olmakla beraber, karar hakkında şeklen inceleme mümkündü.³⁵³ Şekli hukuk açısından durum böyle görülmekle beraber maddi hukuk açısından temyiz usulüne başvurulması İslam Hukukuna aykırılık teşkil eden bir husus değildir. Abbasilerde, şer’iyye mahkemelerinde verilen kararların şer’i hukuka ve adalete uygun olup olmadıkları “Mezalim Divanlarında”³⁵⁴ kontrol edilirken Osmanlının klasik döneminde aynı görev “Divan-ı Hümayun” tarafından yerine getirilmiştir. Osmanlı Devletinde “Divan-ı Hümayun”, bir taraftan örfi hukukun oluşmasında padişah adına yasama yetkilerini kullanırken, bir yandan da hukuki uyuşmazlıkları karara bağlayan yüksek bir yargı organı idi.³⁵⁵ Osmanlı yargılama sisteminde kadıların vermiş olduğu kararlar için divan-ı hümayun’a itiraz edilirdi.³⁵⁶ Yapılan itiraz üzerine divan-ı hümayun, mahkemenin verdiği kararı inceler, herhangi bir hukuka aykırılık durumunda, kararı davayı gören kadıya tekrar göndereceği gibi başka bir kadıya da gönderebilirdi. Tüm bunların dışında divan-ı hümayunun dosyayı resen karara bağlama hakkı da vardı.³⁵⁷

Yapılan yargılamalara karşı şikâyetlerin yoğunlaştığı bölgelere divan-ı hümayun, “Mehayıf Müfettişleri” adı verilen kadıları gönderirdi. Mehayıf Müfettişleri, hazırladıkları raporları doğrudan divan-ı hümayun’a gönderirlerdi. Bugünkü anlamıyla bir yargı müfettişliği sıfatını karşılamayan mehayıf memurlarının

³⁵² Mustafa Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 6. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 300.

³⁵³ Fahrettin Atar, **İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayinevi, Ankara, 1979, s. 150.

³⁵⁴ Celal Yeniçeri, “Mezalim” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, Ankara, 2004, s.s. 515-516; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 70.

³⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.s. 1-3.

³⁵⁶ Ekinci, *Tanzimat Devri...*, s. 59.

³⁵⁷ Mehmet Akif Aydın, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye” maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994, s. 387.

yargı örgütünün başı olan kazaskerlere değil de doğrudan divan-ı hümayun'a bağlı olmaları ilginç bir husustur.³⁵⁸ Divan-ı hümayun kararlarına karşı itiraz mercii ise padişahı.³⁵⁹ Padişah incelediği karar üzerinde bir hukuka aykırılık ya da yanlışlık tespit ederse konuya ilişkin yeni bir hüküm verme yetkisine sahipti.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde, hukuki uyuşmazlıklarda her ne kadar itiraz mercii divan-ı hümayun'sa da yapılan yargılamalara ilişkin itirazlar "Cuma Divanı" adı verilen divanda da ele alınabilirdi. Kadıların vermiş olduğu kararlardan dolayı itiraz edenin başvurusu üzerine cuma günleri sadrazamın başkanlığında kazaskerlerce oluşturulan divanda dava konusu yeniden ele alınırdı. Cuma divanına bu sebeple "Huzur Murafaası" veya "Huzur Muhakemesi" adları da verilmiştir.³⁶¹

Osmanlı devletinde hem şer'i hem de örfi sorunlar ayrıca "Çarşamba Divanı" adı verilen bir başka divanda da ele alınırdı. Çarşamba divanına, sadrazam başkanlık etmesine rağmen divan-ı hümayundan başkaca bir üye bu divana katılamazdı. Adından da anlaşılacağı üzere her çarşamba sabahı toplanan bu divana, İstanbul kadısı ile "Bilad-ı Selase" denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları katılırdı.³⁶² Öncelikle yargısal sorunların ele alındığı divanda yargısal faaliyetlerin dışında kalmakla birlikte kadıların yetkilerine giren İstanbul'un diğer sorunları da ele alınmıştır.³⁶³

Osmanlı Devletinin yine merkezinde bulunan ve yargı yetkisine sahip bulunan bir diğer divan da "Kazasker Divanı"dır".³⁶⁴ Divan, salı ve çarşamba günleri dışında her gün toplanırdı. Bu divan kazaskerlerin yukarıda belirttiğimiz görevlerini ifa etmenin dışında askeri sınıftan olan kamu görevlilerinin her türlü davalarına bakmakla da yükümlüydü.

³⁵⁸ Ahmet Mumcu, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, 2. Basım, Ankara, 1986, s. 86.

³⁵⁹ Ekinci, *Tanzimat Devri...*, s. 60.

³⁶⁰ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 228.

³⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmi Teşkilatı**, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.s. 211-212.

³⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 140.

³⁶³ Mumcu, *Hukuksal...*, s. 148.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 154.

İslam Hukukunda, şer'iyeye mahkemelerinde, görülen davalarda yargılamanın tarafları arasındaki ilişki bakımından "İtham" sistemi esas alınmıştı.³⁶⁵ Bu esas Osmanlı İmparatorluğu'nda da geçerliliğini aynen devam ettirmiştir. Yukarıda itham sisteminin, Antik Yunan ve Roma İmparatorluğunun ilk dönemlerinde uygulandığını da belirtmiştik. İtham sistemi, suçtan zarar görenlerin ya da hak kaybına uğrayanların devletin yargılama makamlarına başvurmak suretiyle suçluların cezalandırılmasını ya da zarar gören hakların giderilmesini istemesi esasına dayanır. Bu sistemde gerek iddia eden ve gerekse suçlu ya da davalı pozisyonunda olanların yargılama makamlarından daha etkin ve faal olmaları bir gerçekliktir. Bu sistemde amaç kamusal yarardan ziyade bireysel hak ve menfaatlerin korunması esastır.³⁶⁶

İtham sisteminde genel olarak davacı ya da davacılar, davalı ya da davalıları itham etmeli ve itham ettikleri hususları ispat etmelidirler. Bu sistemde itham ve savunmanın eşitliği ilkesi geçerlidir.³⁶⁷ Sistem her ne kadar liberal ve bireylerin haklarının savunulması esasına dayansa da uygulamada itham sonrası yargılama faaliyetlerinin herkese açık ve ortada oluşu sebebiyle delillerin karartılabilmesi ve bu sebeple adaletin tecellisinin gerçekleşmemesi ihtimali sistemin şartlarının getirdiği olumsuz bir yöndür.³⁶⁸

İslam Hukukunda, ceza yargılaması oldukça sıkı kurallara bağlı olarak yürütülmüştür. Davanın şikâyetçisi, en az iki yetişkin Müslüman erkeğin şahitliğine ihtiyaç duyardı. Bu şart sağlanamadığı takdirde şikâyetçi iddiasında haklı olduğunu ispatlamak için karşı tarafa "yemin" teklifinde bulunurdu. Davalının haklı olduğu ya da davacının iddialarının gerçek olmadığına dair yemin etmesi durumunda davayı kazanmış olurdu. Çapraz sorgu müessesesi gerek İslam Hukukunda gerekse Osmanlı Hukukunda bulunmamaktaydı.³⁶⁹

³⁶⁵ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.s. 198-203.

³⁶⁶ Çetin, **a.g.t.**, s. 12.

³⁶⁷ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 127.

³⁶⁸ Nurullah Kunter, **a.g.e.**, s. 56.

³⁶⁹ Kocaoğlu, Tarihsel Perspektifi ile..., s. 128.

İslam Hukukunda, ceza gerektiren bir fiilin toplum yapısına uygun olmayan bir davranış olmasının bir önemi yoktur. Bu da İslam Hukuk sisteminde kamusal anlamda bir iddia görevini (savcılık kurumu gibi.) yerine getirecek olan mekanizma veya müessesenin varlığının oluşmasına engel teşkil etmiştir.³⁷⁰

İslam Hukukunda, tarafların davalarda hazır bulunmaları şarttı. Şer’iyye mahkemelerinde bugünkü manada olmasa da bir uyuşmazlık sebebiyle mahkeme önüne çıkanlar, davalarda kendilerine güvendikleri kişileri vekil tayin edebilme yetkisine sahiptiler.³⁷¹ Vekiller müvekkillerinin haklarını savunurlardı, mahkemede asilin bulunması buna engel teşkil etmediği gibi asil kendi elinde bulunan delilleri direk olarak mahkemeye sunma özgürlüğüne de sahipti.³⁷² Yargılama sırasında davada hazır bulunmayan ve kendisini bir vekille temsil ettirmeyen taraf duruşmalara zorla getirilirdi. Osmanlının klasik dönemi içerisinde davaya katılmayan tarafın evine mahkeme kâtibi farklı zamanlarda üç kez gider ve celpname okurdu. Üçüncü kere dahi duruşmaya katılmayan tarafın evi mahkeme kâtibinin emriyle giriş ve çıkışa kapatılabilirdi.³⁷³

1.2.İslam Hukuku’nda Yargılama İlkeleri

İslam Hukukunun ana gayesi Allah’ın vermiş olduğu emirlere uyularak, mahkemelerin adaleti sağlamasından ibarettir. Modern anlamdaki adalet mekanizması ile İslam Hukuk Sisteminin adalet mekanizmaları bu yönden ayrışır. Modern anlamdaki hukukun ana kaynağı insan aklıdır. Böyle keskin bir ayrışmaya rağmen İslam Hukukunun evrensel hukuk kurallarının ilkelerini kapsadığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu ilkeleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

³⁷⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Türk Hukuk Tarihi**, Filiz Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 362.

³⁷¹ Nevin Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 52. Cilt, Sayı 4, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003, s. 148.

³⁷² İbrahim Orkun Atalay, “Osmanlı Ceza yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2007, s. 74.

³⁷³ Knut Sigurdson Vikór, **Between God and the Sultan: A History of Islamic Law**, C. Hurst & Co. Publishers, London, 2005, s. 174.

A) Yargılama herkes için “geneldir”. Yargılama yapılırken yargılamanın genellik ilkesine dayanması, yürürlükte olan kanunların herkese eşit bir biçimde uygulanmasını ifade eder. Kanun karşısında İslam Hukuku çerçevesinde; kişi, cins, renk, sınıf farkı gözetilmez.³⁷⁴ Bundan dolayı da hakkında hüküm verilmiş kişiler hakkındaki yaptırımlar eşit bir şekilde hiçbir kimse ve kuruma herhangi imtiyaz verilmeden uygulanırdı.³⁷⁵

B) Yargılama “yürürlükte olan kanunlara” tabidir. İnsanların yapmış oldukları fiillerin suç teşkil edebilmesi için bu fiiller hakkında kanunda bir yaptırımın bulunması gerekmektedir.

“Kanunsuz suç olmaz” hukuk sistematığının evrensel bir prensibidir. Bu prensip İslam Hukuk sistematığının en başından itibaren kurumsallaşmıştır. İslam Hukuk sistematığında, hakkında kanun bulunmayan bir suç için ceza verilmesi mümkün değildir. Unutulmaması gereken en önemli hususlardan bir tanesi de özellikle İslam ceza hukukunda amaç sanığın cezalandırılmasından çok İslamiyetin arzuladığı erdemli bir toplum sınıfının oluşmasını sağlama isteğidir.³⁷⁶ Sanığın cezalandırılması başvurulacak son tedbirdir.

C) Verilen hüküm “şahsa münhasırdır”. İslam Hukukunda bir yargılama sonucunda verilen karar davanın taraflarını bağlar ki istisnai durumlar bu hususun dışındadır. Özellikle ceza yargılama usulü açısından İslam Hukuku bu kurala sıkı sıkıya uyar. Ceza hukukunda evrensel anlamda hukuk sistemlerinde kabul edilen esas budur. Kimse bir başkasının cezasını çekemez.³⁷⁷

³⁷⁴ Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 154.

³⁷⁵ Şamil Dağcı, **İslam Ceza Hukukunda Şahıslara karşı Müessir Fiiller**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 36.

³⁷⁶ Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş**, Mimoza Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008, s. 19.

³⁷⁷ Halil İbrahim Bozaslan, “Osmanlı’da Ceza Adaletinin Dönüşümü: Hukuki Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat Fermanı”, **T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ceza Adaleti Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2020, s. 11.

1.3. İslam Hukukunda Adliye Teşkilatının Öğeleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemleri de dâhil olmak üzere İslam devletlerinde, yargılama faaliyetlerinin görüldüğü özel bir takım mahkeme salonları bulunmamaktaydı.³⁷⁸ Yargılamalar, kadıların evlerinde görüldüğü gibi kimi zaman camilerde ya da kadının o an için hali hazırda bulunduğu yerde dahi yapılır ve karara bağlanırdı. Yargılama faaliyetleri sırasında Şer'i Hukuk kaideleri sıkı sıkıya tatbik edilirdi. Hakkında hüküm verilmiş olan davalardaki yaptırımlar derhal uygulanırdı.³⁷⁹

İslam adliye teşkilatında yargılama işlevini yerine getiren kimseler asıl ve yardımcı olarak ikiye ayrılmaktaydılar. Yargılamanın asıl ve temel ögesi kadılardır.³⁸⁰ Yargılamanın yardımcı öğeleri ise avukatlar (dava vekilleri), kassamlar, kâtipler, noterler, müftüler, naibler ve diğerlerinden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, adliye yapısının teşkilat öğelerinde önceki İslam devletlerinden bir farklılık görülmemekle beraber, teşkilat yapısının bağlı olarak çalıştığı kurumlar farklılık gösterebilmektedir. İdari teşkilat yapısı bakımından Osmanlı'da devlet toprakları eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar ise kazalara ayrılmıştı. Bu sebeple idari teşkilat yapısı gereğince kadılar, doğrudan doğruya ilmiye sınıfına bağlı olarak görevlerini yerine getirmek zorundaydılar.³⁸¹

A) Yargılamanın Temel Ögesi; Kadılık Müessesesi

İslam adliye teşkilatında yargılamanın asıl yetkilisi “kadılardır”.³⁸² Bunun sebebi şer'iyeye mahkemelerinde yargılamanın tek bir yetkili (kadı) tarafından görülmesidir.³⁸³ Kadılar, hukuki problem ve uyuşmazlıkları karara bağlayan kişilerdir.³⁸⁴ İslam hukukunda kadıların yetkilerinin ana kaynağı bizzat İslam

³⁷⁸ Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 24.

³⁷⁹ Ekinci, Tanzimat Devri..., s.s. 59-60.

³⁸⁰ Coşar, **a.g.m.**, s. 236.

³⁸¹ Şakar, **a.g.t.**, s. 101.

³⁸² Coşkun Uçok, “Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye’de Kuruluşu”, **Sabri Şakir Ansay’a Armağan**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1964, s. 35; Coşar, **a.g.m.**, s. 236.

³⁸³ Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Muzaffer Şakar, Bir Bürokrat Olarak Türkiye’de Hâkim (Osmanlı İlmiyesinden Cumhuriyet Bürokrasisine), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Doktora Tezi)**, Ankara, 2017, Tüm tez.

³⁸⁴ Atar, İslam Adliye..., s. 148.

devletinin başındaki halifeye dayanmaktaydı.³⁸⁵ Devlet başkanının atadığı kadılar yargılama görevlerini icra ederlerken aynı zamanda bulundukları yerdeki ihtiyaç durumuna göre mali askeri ve dini görevleri de yerine getirirlerdi.³⁸⁶

Kadılar görevlerini yerine getirirken şer'i hükümlere sıkı sıkıya bağlıydılar. Kadıların kendi içtihatlarında dahi şer'i dairenin dışına çıkması mümkün değildi. Şer'i hükümlerin usulü dört adet olup bunlar; “Kuran-ı Kerim'i bilmek, Hz. Muhammed'e ait olan hadis ve fiili sünnetlerini bilmek, tevatür, meşhur veya ahad yoluyla geliş tarzına vakıf olmak, fasid hükümleri bilmek, selevin icmada bulunduğu hükümleri ve aralarında ihtilafa düştükleri yerleri bilip buna göre ihtilaflı konularda içtihadî görüşe uygun hükmetmek, daha önceden fûrua ait bir kıyasla birlikte bunun sebeplerini bilmek ve yeni olaylara uyarlayarak uygulamak suretiyle hak ve batılı ayırt etmek” esasına dayanmaktadır.³⁸⁷ Kadıların bilgileri bu dört usule de vakıf ise, bu takdirde “fetva” verme yetkisine de haiz olurlardı.³⁸⁸

Önüne gelen bir hukuki mesele karşısında Kuran, hadis, fiili sünnet ve icma yoluyla çözüme ulaşamayan kadı, bu asli kaynaklara bağlı kalmak şartıyla gerekçelerini oluşturarak bir sonuca ulaşması mümkündü. Bu sebeple İslam Hukukunda farklı mahkemelerin kadıları, kendileri içtihat etme yolunu tercih ederek benzer konularda farklı bir takım kararlar vermişlerdir.³⁸⁹

İslam Hukukunda, kadılarda olması gereken vasıflar bazı farklılıklar göstermek birlikte genel olarak şöyledir; Müslüman ve erkek olmak, görme, duyma ve dil gibi duyu organlarının sağlıklı olması, hür olmak, haramlardan ve günahlardan kaçınmak, adaletli olmak, akıl ve buluğa ergin olmak, Kur'an-ı Kerim, hadis, icma ve kıyas gibi İslam Hukukunun temel kaynaklarını bilmek yani fıkıh bilgini olmak, doğru sözlü olmak, emanete sahip çıkmaktır.³⁹⁰

³⁸⁵ Ekinci, Tanzimat Devri..., s. 764.

³⁸⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, 8. Cilt, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 210.

³⁸⁷ El-Maverdi, **a.g.e.**, s. 75.

³⁸⁸ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 24.

³⁸⁹ Ebu'l A'la El-Mevdudi, **İslam'da Hükümet**, Çeviri Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara, 1967, s. 584.

³⁹⁰ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s.s. 97-102.

Osmanlı Devleti döneminde kadılık kurumu artık bir “meslek”³⁹¹ hüviyetini kazanmıştır. Osmanlı Devleti’nde, kadı olmak için bir kişinin yukarıdaki temel şartlara vakıf olması esas kabul edilmekle beraber bu şartların dışında ilave bir takım şartların varlığı da gerekmiştir. Osmanlı Devleti yönetimi, geçmiş dönemlerden farklı olarak kadı olacak kişilerin, mutlak suretle dönemin medreselerinin yüksek kısmından mezun olmaları şartını aramaktaydı.³⁹² Tüm şartları yerine getiren kişiye icazet verilerek “Mülazım” sıfatıyla matlab veya tarik defterlerine kayıtları yapılırdı. Mülazım sıfatını taşımaya hak kazanan kişi kadılıktan başka bir göreve atanmayı tercih etme hakkına sahipti. Ancak bu kişi kadılığı tercih ettiği vakit, bu tercihi uygun görülürse kadı olmaya hak kazanırdı.³⁹³

İslam Hukukunda, devlet başkanları yargılamaları gerçekleştirmeleri için her ne kadar kadıları görevlendirmiş olsalar da kadıların yargılama bağımsızlıklarına asla dokunmamışlardır.³⁹⁴ Devlet başkanları, yargı erkini bizzat kendi ellerinde bulundurmalarına rağmen, yeri geldiğinde kendileri de bir davanın tarafı olmaktan kurtulamamışlardır.³⁹⁵ Bu durum İslam Hukukunda, yargı bağımsızlığına verilen önemi gözler önüne sermektedir.³⁹⁶ Yargı bağımsızlığı, Osmanlı İmparatorluğunda da sıkı sıkıya teminat altına alınmış, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Kanun-i Osmani ’de hüküm teşkil etmiştir.³⁹⁷

İslam devletlerinde kadılık müessesesi farklı isimler adı altında hiyerarşik olarak bir kuruma bağlı olarak görevlerini yerine getirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Emeviler döneminde bir danışma müessesesini teşkil eden kadılar, Abbasi’ler

³⁹¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz., Ömer Tutkun, Mustafa Koç, “Mesleklere Atfedilen Kalıp Yargılar”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 41. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008, Tüm Makale.

³⁹² İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s.s. 9-23.

³⁹³ Bal, **a.g.t.**, s. 7.

³⁹⁴ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 15.

³⁹⁵ Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Muhammed Hamidullah, **İslam’da Devlet İdaresi**, Çeviri Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 163.

³⁹⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuk Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 183.

³⁹⁷ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 4. Cilt, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 305.

döneminde kısmi bir özerkliğe kavuşmuştur.³⁹⁸ Abbasi'ler döneminde kadıların kadısı manasına gelen “Kadıkudatlık” kurumu oluşturulmuştur.³⁹⁹ Bu kuruma Endülüs Emevileri’nde “Kadıyü’l-cema’a”, Selçuklu’larda “Kadi-leşker” adı verilirken⁴⁰⁰, Osmanlı’lar da bu görevi “Kazasker” yerine getirmiştir.⁴⁰¹

Osmanlı padişahları, derhal kadı atamak suretiyle fethedilen topraklarda Osmanlı Devleti’nin ve İslam dininin egemen olduğunu gösteriyorlardı. Osmanlı Devleti’nde Osman Gazi, Tursun Fakih’i, Karacahisar’a tayin ettirerek ilk kadı atamasını gerçekleştirmiştir.⁴⁰² Devletin sınırları genişledikçe Çandarlı Kara Halil önce Bilecik, sonra İznik ardından Bursa kadılığına tayin edilmiştir.⁴⁰³ Sultan I. Murat devrinde oluşturulan “kazaskerlik” kurumunun görevi kadıların tayinini gerçekleştirmek olmuştur.⁴⁰⁴ Süreç içerisinde kadıları denetleme ve divan toplantılarında hatalı veya eksik kararları da düzelterek adeta yargı müessesesinin başı ve temyiz görevini icra eden bir kurum haline dönüşmüştür.⁴⁰⁵ Osmanlı yargısının kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlayan bu kurum, zamanla Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır.⁴⁰⁶

Osmanlı Devleti’nde, divan-ı hümayun makamında, vezirlerden sonra ikinci sırada yer alan kazaskerler üç ayda bir tevcihat⁴⁰⁷ divanlarını toplayarak kadı atamalarını gerçekleştirmişlerdir.⁴⁰⁸ Atanacak kadı ve müderrislerin tespit ve tayini,

³⁹⁸ Şakar, **a.g.t.**, s.s. 100-101.

³⁹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1. Cilt, TDV Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 42.

⁴⁰⁰ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, 1. Basım, Arı- Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 368.

⁴⁰¹ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, **Belleten**, 65. Cilt, S. 244, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 961; <https://belleten.gov.tr/tam-metin/5/tur>, E.T. 13.01.2022.

⁴⁰² Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı-Sanat Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 367.

⁴⁰³ Oğuzhan Aslantürk, “Tanzimat Dönemi Yargı Bürokrasisi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Trabzon, 2010, s. 55.

⁴⁰⁴ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 17. Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s.s. 124-131.

⁴⁰⁵ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 198.

⁴⁰⁶ İlhami Yurdakul, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 93.

⁴⁰⁷ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1970, s. 1282.

⁴⁰⁸ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 68.

kazaskerlerin en mühim vazifesiydi.⁴⁰⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda, kadılarında kendi içlerinde dereceleri vardı. İkinci derece kadılar “Kaza Kadıları” olarak anılırken ilk derece kadıları “Mevleviyet Kadıları” olarak anılmışlardır.⁴¹⁰ Mevleviyet sınıfı içerisinde yer alan kadılara “Mevali” denmiştir. Mevleviyet kadıları, zaman içerisinde gösterdikleri başarıya göre kazaskerliğe, hatta şeyhülislamlığa kadar yükselebilirlerdi.⁴¹¹ İkinci derece kadılar kazalarda görev yaparken, mevleviyet kadıları imparatorluğun en önemli illerinde, eyaletlerinde ve sancaklarında görev yaparlardı.⁴¹² Kaza kadılarının en yüksek derecesi “sitte” ya da “eşref-i kuzat” olarak anılırdı.⁴¹³ Kadı atamalarında kazaskerin atama yapmasının tek sınırını “mevleviyet” derecelerine ulaşmış olan kadılar oluştururdu. Bu tür kadıların atamaları bizzat veziriazam arzıyla yapılmıştır.⁴¹⁴ Yapılan atamalar “Tarik, Matlab veya Ruznamçe-i Hümayun”⁴¹⁵ adı verilen defterlerde kayıt altına alınmıştır.⁴¹⁶ Padişah huzuruna çıkıldığı vakit yapılan atamalar, bu defterlerden padişaha iletilmiş ve yapılan atamaların padişahça onaylanması beklenmiştir.⁴¹⁷

Osmanlı idaresinde görev yapan kadılar, şer’i hükümlerin yanında örfi hukuk kaidelerini ve ayrıca açıklanan mülki düzenlemeleri de takip etmek zorundaydılar. Yapılan her türlü düzenlemenin uygulayıcıları olmak sorumluluğu da kadılara yüklenmiş bir vazifeydi. Bu nedenle kadılar sadece yargılama yetkilerini yerine

⁴⁰⁹ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 16.

⁴¹⁰ İlhan Yerlikaya, **Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri**, Osmanlı-Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 130-131.

⁴¹¹ Selma Kuşu, “Şer’iye Sicillerine Göre 1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, **T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 2009, s. 4.

⁴¹² Fahri Unan, “Mevleviyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.s. 467-468.

⁴¹³ Ahmet Akgündüz, **Şer’iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri**, Cilt 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 69.

⁴¹⁴ Mehmet İpşirli, XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kazaskerlik Müessesesi, **T.C. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi)**, İstanbul, 1980, s. 127.

⁴¹⁵ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1051.

⁴¹⁶ Emel Bengü Bal, “Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab”, **T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya, 2016, s. 5.

⁴¹⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez...**, s.s. 233-234.

getirmekten mesul değil aynı zamanda devlet kanunlarını da uygulamakla görevli birer devlet memurlarıydılar.⁴¹⁸

Osmanlı Devleti'nde, kadılar bulundukları yerdeki tüm mahalli otoritelerden bağımsız olarak görevlerini doğrudan merkeze bağlı olarak yerine getirirlerdi. Adli konuların yanında görev yaptıkları yerin mülki ve mali yönden idare konuları da yetkileri kapsamındaydı. Kadılar bulundukları yerdeki vakıfların tabii müfettişi ve şehrin belediye başkanı sıfatına da haizdiler. Şehrin güvenliğinden sorumlu olan zabıta, subaşılar ve asesbaşlarının amirliği yine kadılara aitti.⁴¹⁹

Kadılar, atanmalarının gerçekleştiği yerde görevlerini belirli süreler içerisinde gerçekleştirirlerdi. Bu süreler genel olarak kadının atandığı yer merkezden uzaksa 24 ay yakınsa 18 ay olarak saptanmıştır.⁴²⁰ Görüleceği üzere kadıların atandıkları yerde görev yapma yetkileri gerçekten de oldukça kısadır. Bunun sebebi kadıların görev yaptığı yerdeki toplumsal yapı ile güçlü bir ilişki kurmasını engellemeye yönelik bir tutumdur. Osmanlı idare anlayışına göre uzun süreli bir görev yetkisi kadıların tarafsızlıklarını yitirmelerine sebep olacağı düşüncesiydi.⁴²¹ Yoğun olarak yapılan yargılama faaliyeti, kadıların ilmi hayatla bağlarını koparacağı ve bunun sonucunda da mesleki açıdan gerileyecekleri öngörülmekteydi.⁴²² Bu sebeplerden dolayı kadılar belirli bir zaman için yargılama görevini yerine getirmezlerdi. Bunun yerine İstanbul'a gider, kafalarını dinler ve ilmen kendilerini geliştirmeye çalışırlardı.⁴²³

Kadıların azli, ancak kadı olan kişinin akli melekelerini yitirmesi ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi ile mümkündü. Bunun haricinde görevinde irtikâp suçunu işlemesi ya da kanunu ihlal etmesi de kadının görevden azlini gerektirirdi.⁴²⁴

⁴¹⁸ Zubaida, **a.g.e.**, s.181.

⁴¹⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 30. Cilt, Ankara, 1975, s. 118.

⁴²⁰ Kenan Yakuboğlu, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006, s. 204.

⁴²¹ Şakar, **a.g.t.**, s. 107.

⁴²² Aydın, Kadı Sicillerinde..., s. 29.

⁴²³ Hacer Yetim, "1217-1224 Tarihli Mülazemet Defterleri ve Mülazamet Sistemi", **T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009, s. 11.

⁴²⁴ Ortaylı, Hukuk ve İdare..., s. 119.

B) İslam Hukuku Yargılama Teşkilatının Yardımcı Öğeleri

İslam adliye teşkilatında yargılamaya yardımcı olanlar; naibler, avukatlar, savcılar, noterler, müftüler, kâtipler, kassamlar (feraiz icra memurları) ve diğer görev verilen kimselerdir.⁴²⁵

İslam adliye teşkilatında naibler, belirli bir süre ya da belirli bir takım hizmetleri görmeleri için kadılar tarafından görevlendirilirlerdi. Kadılar, naiblerin yerine getirdikleri hizmetleri denetlerlerdi.⁴²⁶ Kadı tarafından tayin edilmiş olan naibler, yine kadılar tarafından görevlerinden azledilirlerdi.⁴²⁷ Belirli durumlarda davayı yürütmek, kadının talebi üzerine keşif icrasında bulunmak naiblerin görevleri arasındaydı.⁴²⁸ Kadılar, mahkemede bulunma zorunluluğuna tabi olduklarından dolayı tahkikat, keşif gibi işleri yerine getirmek zorunda olan naibler, kadılara oranla halkla daha çok bir araya gelirlerdi. İş yüküne göre kadılar tarafından birden fazla naib görevlendirilebilirdi. Kadılar birden fazla naibi atamaları durumunda ortaya “niyabet kadrosu” adı verilen bir teşkilat çıkardı. Ancak niyabet kadrosu kurmak için kadı, merkezden bu konuya dair bir izin almak zorundaydı.⁴²⁹

Uygulamada naiblerin pek çok zaman “sorgu hâkimliği” yaptığı görülmektedir. Ancak sorgu hâkimleri son kararı verme yetkisine sahip değillerdi. Son ve kesin karar ancak kadılar tarafından verilebilirdi. Yargılama safhasında kadı ölür ya da görevinden el çektilirirse, yeni kadı tayinine kadar yargılamayı sonlandırmamak şartıyla naibler yargılamayı sürdürürdü.⁴³⁰ Osmanlı Devletinde, adliye teşkilatının yozlaşmasının sebeplerinden birisi de naiblik müessesenin kötüye kullanılması olmuştur. Makam ve mevkiye doymuş, kadılar bulundukları yerden tayin edildikleri yerlere gitmeyip yerlerine naibler göndermeyi tercih etmişlerdir.⁴³¹

⁴²⁵ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s. 93; Coşar, **a.g.m.**, s. 237.

⁴²⁶ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. Basım, Sayram Yayınları, Ankara, 2011, s. 181.

⁴²⁷ Ortaylı, Hukuk ve İdare..., s. 46.

⁴²⁸ Ortaylı, **aynı yer**, s. 31.

⁴²⁹ Ortaylı, **aynı yer**, s. 30.

⁴³⁰ Abdülaziz Bayındır, “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör Güler Eren, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 436.

⁴³¹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 84.

İslam Hukukunda yargılamaların yardımcı unsurları arasında modern manada olmamakla birlikte avukatlarda bulunmaktaydı. Davanın taraflarından her birisi kendisini mahkemede temsil etmesi için vekil atama özgürlüğüne sahipti.⁴³² Dönem itibariyle bu kişilere “dava vekili” denilirdi. Yargılama sırasında yetkili vekiller tarafının haklarını korumaya çalışmaktaydılar.⁴³³ Bir davada vekillik görevini kabul eden kişinin hukuki bilgisinden daha önemli olan toplum içerisinde güçlü bir mevkie ve çevreye sahip olmasıydı. İslam Hukukunda, meslek olarak vekilliği benimsemiş kişiler kısa yoldan para kazanma hırsına sahip olan ve bu sebeple insanları aldatmaya meyilli kimseler olarak görülmekteydi.⁴³⁴ Kadıların taraflar adına resen vekil tayin etme yetkisi olduğu gibi tarafların tayin ettiği vekilleri reddetme yetkisi de bulunmaktaydı. Davaya katılmayan tarafın vekili, suç ikrarı hariç her türlü yetkiye sahipti. Mahkemelerde çocuklar, köleler, Gayrimüslimler ve mahkemelere katılmak istemeyen kadınlar adına vekilleri, davalarda hazır bulunmak zorundaydılar. Vekillerin, davanın diğer tarafınca kabul edilmesi esastı. İlerleyen dönemlerde bu hal zorunlu olmaktan çıkmıştır.⁴³⁵ İslam Peygamberi tarafından kadınlara verilen yetki de aslında bir tür “yargı yetkisi vekilligidir”. Yani kadılar Hz. Muhammed’in vekili sıfatıyla yargı faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde de kadılar, İslam devlet başkanlarının vekili sıfatıyla görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında İslam Hukuku açısından “vekâlet” kavramı sadece davalı ya da davacının temsili kavramından ibaret bir husus değildir.

Mahkemelerde görev yapan kadıların teknik bilgi gerektiren konularda uzmanlaşmış kişilerden yardım ve bilgi almalarına İslam Hukuku cevaz vermiştir. Bu kişiler “Müşir” (danışman) sıfatıyla anılmışlardır.⁴³⁶ Hanefi ve Şafii mezheplerinde⁴³⁷ bu kişilerden yardım isteme hakkı tamamen kadıya terkedilmiştir.

⁴³² Vikór, **a.g.e.**, s. 175.

⁴³³ Üçok, **a.g.m.**, s.s. 35-36.

⁴³⁴ Zubaida, **a.g.e.**, s.s. 45-46.

⁴³⁵ Vikór, **a.g.e.**, s. 175.

⁴³⁶ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 20.

⁴³⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. İbrahim Haydarizade, **İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi**, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1981, Tüm Kitap.

İslam Hukukunda, “savcılık müessesesi” yoktur. Kişilerin can ve mal güvenliğine karşı işlenen suçlarla ilgili olarak bir kadının davaya bakabilmesinin ana şartı, kadıya doğrudan bir müracaata bağlıydı.⁴³⁸ İslam ceza hukukunda davanın kimin tarafından açılacağı ise işlenen suçun mahiyetine bağlıdır.⁴³⁹ Eğer işlenen suç Allah haklarının ihlal edilmesine dayanıyorsa, bu takdirde suçtan haberi olan herhangi bir Müslüman vatandaş tarafından gerekli mercilere şikâyetle bulunulabilirdi. Şayet işlenen suç kamu ve şahıs haklarını ihlale dayanıyorsa bu takdirde davayı suçtan zarar gören ya da suçtan zarar görenin mirasçıları açabilirdi.⁴⁴⁰ Savcıların görevleri kimi zaman halifelerce, kimi zaman kadılarca, kimi zaman zabıtlarca, suçun zaman ve yerine göre işlendiği anda tespit eden halktan kişilerce ve “Muhtesiblerce” (bir çeşit belediye ve ahlak zabıtası) yerine getirilmiştir.⁴⁴¹

Osmanlı arşivlerine baktığımızda dava vekillerinin adeta bir savcı gibi hareket ettiklerine de şahitlik etmekteyiz. Nitekim Şire’de kalpazanlık yapanların suçüstü yakalanmasını sağlayan Şire dava vekili Mösyö Anito’ya “nişan-ı hümayun” verilmiştir.⁴⁴² Tehditte para alarak mala zarar veren şahısları ihbar ettirerek yakalanmalarını sağlayan dava vekili Hacı Şükrü Bey’e de 5.000 kuruş atıyye verilmesi Dâhiliye Nezareti tarafından Sadaret ’ten talep edilmiştir.⁴⁴³

Osmanlı Devletinde suçluların takibi, yakalanması gerektiğinde suç işleyenlerin zorla mahkemeye götürülmesi ve haklarında hüküm verilen kişilerin infaz görevi Asesbaşı ve Subaşılar aitti.⁴⁴⁴

⁴³⁸ J.F Michaud, J.J.F Poujoulet, **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, Çeviri Nedim Demirtaş, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 355.

⁴³⁹ Üçok, **a.g.m.**, s.s. 35-36.

⁴⁴⁰ Abdülkadir Udeh, **Mukayeseli İslam Ceza (Suç) Hukuku Genel Hükümler**, Çeviri Ali Şafak, Birinci Cilt, 2. Basım, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 627.

⁴⁴¹ Selahattin Keyman, **Ceza Muhakemesinde (Asıl Ceza Muhakemesinde) Savcılık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s.s. 62-63.

⁴⁴² **BOA**, AE.SMST., 252-81 (H-16-01-1275).

⁴⁴³ **BOA**, DH.MKT., 1721-93 (H-11-09-1307).

⁴⁴⁴ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87.

İslam Hukukunda, yargılamanın diğer yardımcı kişilerinden birisi de “Müftülerdir”. Müftüler, kadıların teknik danışmanıydılar. Aynı zamanda şer’i konuları İslam esasları dairesinde çözme görevi müftülere aitti.⁴⁴⁵ Kadılar, bir takım hukuki konularda müftülerden yardım isterler, istenilen konunun ayrıntısı Kur’an ve hadis-i şerifler aracılığı ile izah edilir, şayet konu ile ilgili bir Kur’an ayeti ya da hadis-i şerif ya da sünnet olmadığı takdirde esas kaynaklara bağlı kalmak şartıyla, müftüler kendi içtihatlarıyla da “fetva” verirlerdi.⁴⁴⁶ “İfta”, şer’i bir konu hakkında yanıt vermek demektir. “Fetva” ise “iftanın” yazılı şeklidir.⁴⁴⁷

Müftüler, kadı tayin edilmemiş yerlerde kadılık görevlerini de icra etmişlerdir.⁴⁴⁸ Buna rağmen kadıların verdiği kararlarla müftülerin verdiği kararların uygulanması açısından çok büyük bir fark vardır. Kadıların verdiği kararların derhal uygulanması konusunda bir sıkıntı yoktur. Taraflar kadıların verdiği kararlara uymazsa karar zorla yerine getirilirdi. Buna karşın kadının olmadığı yerde uyuşmazlık konusunu ele alıp bu konuda karar vermiş bir müftünün kararına, taraflar istemedikleri takdirde uymazlardı. Dava konusunu fiilen bir kadının olduğu mahkemeye taşıyabilirlerdi.⁴⁴⁹

Osmanlı’da müftüler, şeyhülislamın arzusu ve iradesi doğrultusunda, veziriazam yazısıyla padişah tarafından göreve atanırdı. Bazı bölgelerde müftü olmaması sebebiyle müftülerin görevlerini de kadılar yerine getirirdi.⁴⁵⁰ Kadılar müftülerin vermiş oldukları fetvalara uymak zorunda değillerdi, bunun tek istisnası fetvanın “şeyhülislamdan” alınmış olmasıydı. Bu durumda kadı, fetvaya harfiyen uymak zorunda kalırdı.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s. 118.

⁴⁴⁶ Fuat Sezgin, **Buhari’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956, s.s. 3-16; Coşar, **a.g.m.**, s. 237.

⁴⁴⁷ Elçi, **a.g.m.**, s. 26; Aday, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁴⁸ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s. 117.

⁴⁴⁹ Ali Himmet Berki, **İslam Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962, s.s. 8-9.

⁴⁵⁰ Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü 1208-1808)**, Çeviri Mehmet Harmanlı, 1. Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 197.

⁴⁵¹ Ekinci, Osmanlı Hukuku Adalet..., s. 376.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, saltanat müftüsü “şeyhülislamdır”. İslam’a izafe edilen “şeyh” kelimesinden türeyen şeyhülislam, kelime manası itibariyle yaşlı, bilge ve reis manalarını ifade eder.⁴⁵² Tarihsel süreç içerisinde Fahrü'l-İslam, Burhanü'l-İslam, İmamü'l-Ümme, Hücetü'l-İslam, Allame gibi lakaplarla da anılmışlardır.⁴⁵³ Halifelüğün fiilen Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahlarına geçmesiyle birlikte artık Osmanlı padişahları hem mutlak monark hem de halife sıfatına sahip olmuşlardır. Devlet yönetiminde Osmanlı Padişahları devletin idare yetkilerini kendi inisiyatiflerinde bulundururken, hilafet kısmında yetkiyi şeyhülislamlara bırakmışlardır.⁴⁵⁴

Ulaşılabildiğimiz kaynaklar açısından ilk kez Fatih Sultan Mehmet dönemindeki “Teşkilat Kanunnamesinde”, “şeyhülislam” tabirine yer verilmiş ve ulemanın başı olarak ilan edilmiştir.⁴⁵⁵ Kanuni Sultan Süleyman öncesine kadar şeyhülisamlık kurumu ilmiye sınıfı derecesi açısından kazasker kurumunun bir mertebe aşağısında iken, bu dönemden sonra şeyhülislam ilmiye sınıfının en üst mertebesine terfi etmiştir. Bu sayede din adamları ve hukuk adamlarının terfilerini şeyhülislam yapmış, devletin dini bütünlüğünün temsilcisi olmuştur.⁴⁵⁶ Yine Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren şeyhülislam, veziriazam (padişahın mutlak-ı vekili) ile aynı statüde kabul edilmiş 17. yüzyıldan itibaren de kazaskerlerin tayinlerinde söz sahibi olarak⁴⁵⁷ yargı teşkilatına dolaylı olarak dâhil olmuştur.

İslam Hukukunda yargılama teşkilatının yardımcı unsurlarından biriside “Noterlik” ve “Şühûdü'l-Hal” müesseseleridir. İslam Hukukunda gerek ticari anlaşmalar gerekse hukuki konuların yazılı bir şekilde düzenlenmesi önemli bir husus olmuştur. Bu tür konularla ilgili yapılan işlemlerin yazılı kayda geçmesi bizzat

⁴⁵² Murat Akgündüz, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülisamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

⁴⁵³ Esra Yakut, **Şeyhülisamlık (Yenileşme Dönemi Devlet ve Din)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 26.

⁴⁵⁴ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁵⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 182.

⁴⁵⁶ Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Anayasa...**, s. 143.

⁴⁵⁷ Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, s. 369.

Kur'an-ı Kerim'in "Bakara" suresinde açıkça emredilmiştir.⁴⁵⁸ İlgili surede sadece peşin alışverişlerde yazılı olma şartı aranmamıştır.

Tüm bunların yanında İslam Hukukunda "yazı" ve "mühür" anlaşmaların geçerli olmasında yeterli görülmemiş, bu tür hukuki işlemler için adil olduklarından şüphe edilmeyen kişilerin yardımına ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁵⁹ Bu konu ile alakalı olarak görev alan kişiler genel olarak "Adl", "Şühûd", "Katib'ul-Vesaik" isimleri ile anılmışlardır.⁴⁶⁰ İslam Hukukunda ilk noterlik Hz. Muhammed döneminde ortaya çıkmıştır. Fıkıh literatüründe noterlik görevini yerine getiren bu kişilere "Katib-i Adl", "Katibü'l-Adl" ve "Katibü'l-Vesaik" gibi isimlendirmeler yapılmıştır.⁴⁶¹ İlerleyen süreç içerisinde adliye teşkilatının oluşmasıyla birlikte yazılı olarak yapılan anlaşmaların resmi bir nitelik kazanması için kişiler, kadılara müracaat etmişlerdir. Osmanlı'nın klasik dönemi içerisinde kadıların bir görevi de noterlik olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtiyaç durumunda kadılar noterlik görevini yerine getirmek için kendilerine yardımcılar atamışlardır.⁴⁶²

İslam Hukuk sistemi içerisinde kadılarında insan olması hasebiyle yanlış karar verme, görevlerinde suiistimalde bulunmaları ihtimaline karşılık kadıların yargılama faaliyetlerini inceleyen bir organın oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu organa İslam Hukuk sistemi içerisinde "Şühûdü'l Kaza", "Eş-Şühûdü'l-Udûl", "Eş-Şühûd" isimleri verilirken; Osmanlı hukukunda ise "Şühûdü'l-Hal" olarak adlandırılması uygun görülmüştür.⁴⁶³ Şühûdü'l-Hal, sözleşmelerin hazırlanması ve onaylanması gibi işlemlerde şahitlik görevini yerine getirdiği gibi yine noterlik işlemlerini de yaptıkları bilinmektedir. Şühûdü'l-Hal, ayrıca mahkemelerde yargılama safhasında bulunarak işhad (şahit) görevinde bulunmuş ve müşahid

⁴⁵⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 282. Ayet.

⁴⁵⁹ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 390.

⁴⁶⁰ Ömer Ulukapı, Murat Atalı, **Noterlik Hukuku**, 3. Basım, Mimoza Yayınları, Konya, 2013, s.s. 15-16.

⁴⁶¹ Fahrettin Atar, "Noter", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 33. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 210.

⁴⁶² Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 8, Yayınevi Yok, Ankara, 1997, s. 50.

⁴⁶³ Nâsi Aslan, **İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hal" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 19-20.

(gözlemci) olarak görev yapmıştır. Şühûdü'l-Hal, görevini yerine getiren kimseler hukuki konularda uzman olan müftüler, emekli kadılar ve müderrislerden oluşmuştur. Şühûdü'l-Hal, yapılan yargılamalarda görüş belirtmekle birlikte, kadıların verdiği kararlar üzerine herhangi bir etkisi olmamıştır.⁴⁶⁴

Osmanlı'da, şühûdü'l-hal görevini yerine getirecek kişiler dönemin önde gelen hukukçularından seçilmiştir. Emekli kadılar, kazaskerler gözde şühûdü'l-hal olmuşlardır.⁴⁶⁵ Kimi zaman görülen davanın niteliğine göre de mahkemede görev yapacak şühûdü'l-halin niteliği farklılık göstermiştir. Ulemanın yargılandığı bir davada şühûdü'l-hal ulemadan oluştuğu gibi, yeniçeriler hakkında görülen bir davada şühûdü'l-hal yeniçerilerden oluşmuştur.⁴⁶⁶ Şühûdü'l-Hal, Osmanlı'nın klasik döneminde yargı bağımsızlığına uyulup uyulmadığını incelemiş, bu konuda raporlar düzenlemiş ve ayrıca kadılara yapılacak baskıların önleyicisi olmuşlardır.⁴⁶⁷ Şühûdü'l-Hal, temyiz müessesesinin sadece istisnai olarak yapıldığı İslam Hukuku ve Osmanlı Hukukunda yargılamanın önemli bir yardımcısı olmuştur.⁴⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat dönemine geçişiyle beraber noterlik görevi 1879 yılından itibaren "Katib-i Adl" adı verilen kişiler tarafından yerine getirilmiştir.⁴⁶⁹

Adliye teşkilatının dünya sahnesinde ortaya çıkışından beri dava dosyalarını muhafaza eden, dava sırasında tarafların beyanlarını kaydetmekle görevli kişiler "kâtiplerdir". İslam Hukuku açısından da kâtiplik görevi başlangıçtan itibaren olmakla birlikte, Hicri 120 tarihinden itibaren görülen davalar artık tescil edilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde de adliye görevlerinin yardımcı unsuru olan kâtipler, kadıların mahkemede verdikleri kararları "Sak Usulüne"⁴⁷¹ göre "şer'iyye defterlerine" kaydederlerdi. İş görevleri sebebiyle hukuki metinleri kaleme alma

⁴⁶⁴ Aslan, **a.g.e.**, s. 25.

⁴⁶⁵ Hasan Turgut, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Hukukunda Yargı Etiği ve Hâkimin Vasıfları**, 1. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 83-86.

⁴⁶⁶ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s.s. 84-85.

⁴⁶⁷ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 181.

⁴⁶⁸ Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 85.

⁴⁶⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 213.

⁴⁷⁰ Berki, **a.g.e.**, s. 60.

⁴⁷¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 96.

hususunda profesyonel bir niteliğe sahiplerdi. Mahkeme tutanaklarının arşivlenmesi, kadının mahkeme kayıtlarını kaybetmesi veya kayıtların tahrif edilmesi, kadı açısından ceza gerektiren bir durumdu. Görev mahalline atanan bir kadı selefinin kaydettirdiği evrakları inceler ve denetlerdi.⁴⁷² Tüm bunların yanında İstanbul'dan gönderilen emir ve padişah fermanları da yine şer'iyye defterlerine kaydedilirdi.⁴⁷³ Bugün bile önemini koruyan kâtiplik görevi yapılan yargılamaların eksiksiz bir şekilde tamamlanmasındaki önemli faktörlerden birisidir.

Yukarıda kadıların görevlerinin birçoğundan bahsetmiştik. Bu görevler arasında ölen bir kişinin yani murisin terekesinin mirasçılara pay edilmesi de kadıların görevleri arasındadır. Ölen kişinin malları İslam Hukukunun belirlediği hükümlere tabidir. İslam Hukuk sistemi içerisinde mirasla ilgili hükümler “Feraiz” başlığı altında düzenlenmiştir. Mirasçılık ile ilgili tüm araştırmalar, kadılar tarafından vazifelendirilen “Kassam” adı verilen görevliler tarafından yapıldı.⁴⁷⁴ Kassamlar, dava konusu olan tereke üzerinde yapmış olduğu incelemeleri kadıya sunar ve davanın bir karara ulaşmasıyla birlikte mal taksimini fiilen yaparlardı.⁴⁷⁵ Her kadının şer'iyye defterleri yanında bir de kassam defterleri bulunmaktaydı. Bu defterlerde murisin, mirasçılarının isimleri ve murisin tereke bilgileri bulunurdu.⁴⁷⁶

Klasik Osmanlı döneminde, kassamlar bağlı oldukları kurum açısından ikiye ayrılırlardı. Bir kısım kassamlar doğrudan mahalli kadılara bağlı olarak çalışırlardı. Diğer kassamlar ise doğrudan doğruya kazaskerlere bağlıydılar ve “Kazasker Kassamları” olarak anılırlardı. Mahalli kadıların emrinde olan kassamlar ile kazasker kassamları arasındaki fark; kazasker kassamlarının askeri ve kamu görevlilerinin miras davalarına da bakma yetkisinden doğmaktaydı. Kazasker kassamları, bağlı oldukları kazaskerlikçe göreve atanırlardı.⁴⁷⁷

⁴⁷² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁷³ Abdullah Demir, **Osmanlı Mahkemesi**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010, s. 43

⁴⁷⁴ Aydın, Hukuk Tarihi, s. 84.

⁴⁷⁵ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s.s. 142-143.

⁴⁷⁶ Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 78.

⁴⁷⁷ Gür, **aynı yer**, s.s. 79-80.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz görevlilerin haricinde İslam teşkilatında bulunan diğer görevliler ise mübaşirler, hademeler, kapıcılar ve tezkiye memurlarıdır. “Mübaşirler”, duruşma sırasında davalıları mahkeme huzuruna çağırırlar, duruşma düzenini sağlarlar ve nihayetinde kadıların davanın sonunda vermiş olduğu kararları davalılara tebliğ vazifesini ifa ederlerdi.⁴⁷⁸ Osmanlı adliye teşkilatında mübaşir tanımlaması aynen devam etmekle beraber, Osmanlı öncesi İslam adliye teşkilatında mübaşirler, ciltvaz⁴⁷⁹ ve şurti⁴⁸⁰ isimleriyle de anılmışlardır. Duruşma günlerinde kadılar güvenliğin sağlanabilmesi için yanlarında “hademe” denilen kişileri yanlarında bulundururlardı. Duruşmalardaki düzenin sağlanmasında hademeler aktif rol alırlar, tarafların gereksiz söz ve davranışlarda bulunmalarını engellerdi. Hademelerin, kadıların makamından uzakta durmaları ve hademe olacakların güçlü kuvvetli kişilerden seçilmeleri makamlarının itibarını arttırmıştır.⁴⁸¹ Mahkemeler de görev yapan “Kapıcılar” ise kadıya başvuruda bulunmak isteyen kişileri sıraya koyarlardı.⁴⁸² İslam adliye teşkilatında şahitlerin kişilikleri hakkında güvenlik soruşturmalarını yürüten memurlara “Tezkiye Memurları” adı verilmiştir. Osmanlı adliye teşkilatında da görev yapan tezkiye memurları “Müzekki” ismiyle de anılmışlardır.⁴⁸³

2. İslam Hukukunda ve Klasik Osmanlı Döneminde Dava Vekâleti Müessesesi

Vekâlet kelimesi Türkçemize, Arapçadan geçmiş bir kelimedir.⁴⁸⁴ Türkçedeki hukuki terimlerin çoğunluğu yabancı dil kökenlidir. Türk Devrimi sırasında her ne kadar dilde sadeleştirme yapılmışsa da hukuki terimler üzerinde sadeleştirilmeye gidilmemiş ve bugün dahi hukuki terimlerimizin kökeninin çoğunluğu yabancı kelimelerden oluşmuştur. Örneğin günümüzde noterlik aracılığı ile çıkarılan bir

⁴⁷⁸ Abdülaziz Bayındır, **İslam Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması**, 2. Basım, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 107.

⁴⁷⁹ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015, s. 160.

⁴⁸⁰ Kazıcı, **a.g.e.**, s. 204.

⁴⁸¹ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 30.

⁴⁸² Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 182.

⁴⁸³ Atar, **a.g.e.**, s.s. 141-142; Bayındır, **a.g.e.**, s.s. 107-108.

⁴⁸⁴ Türk Dil Kurumu, **Sözlük**, <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 01.03.2022.

vekâletname içerisinde Türkçemizde kullanılmayan ahzu kabz, tevkil, teşrik gibi kelimeler halen aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Vekâletin genel kelime manası, bir kimsenin kendisinin yapabileceği tasarrufun veya bir şeyin koruma yetkisinin güvenilir bir kimseye teslim edilmesi demektir.⁴⁸⁵ Vekâlet sözleşmesi ise bir kimsenin dinen ve hukuken tasarrufta bulunmaya yetkili olduğu ve niyabet kabul eden bir konuda kendisi adına hareket etmesi için bir başkasını görevlendirdiği sözleşme türüdür. Tevkil ise “bir kimsenin vekil tayin edilmesi” ya da “kendi işini görme imkânı olmayan birisinin bu işini görme imkânına sahip olan güvendiği bir kişiye havale etmesi” manasını taşır.⁴⁸⁶

Bir işin yerine getirilmesi için bu işi kendisine ihale edilen kişi “vekil”, bu işi gönderene “müvekkil”, ihale edilen işe ise “müvekkelün bih” ya da “müvekkelün fih” denilmektedir.⁴⁸⁷ Buradaki atıflarımızın Ömer Nasuhi Bilmen eserlerine dayanmasının ana sebebi, eserdeki tanımlamaların Türk Hukuk Tarihi açısından İslam Hukuku içerisindeki ulaşılmış en olgun manaları taşıması sebebiyledir.

İslam Hukukunda da vekâlet sözleşmesi zaruri bir sözleşme olarak görülmüştür.⁴⁸⁸ İslam Hukuk sistematigi içerisinde temsil ve vekâlet terimleri uygulamada birbirinden farklı manalarda değerlendirilmiştir. Oysaki Batı hukukunu incelediğimizde temsil ve vekâlet tanımlarının 14. yüzyıla kadar aynı hukuki işlem statüsünde değerlendirildiğini görmekteyiz.⁴⁸⁹ Modern hukuk sistemimizdeki vekâlet sözleşmesi, hizmet ve istisna akitlerinin hükümlerine tabi olmayan iş ve hizmetlerin

⁴⁸⁵ Bilmen, **a.g.e.**, s. 311.

⁴⁸⁶ Ahmet Yaman, Halit Çalış, **İslam Hukukuna Giriş**, 8. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 321; Bilal Aybakan, “İslam Borçlar Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1990, s. 12.

⁴⁸⁷ Yusuf Kılıç, “Osmanlı Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2019, s. 8; Yaman-Çalış, **a.g.e.**, s. 321; Bilmen, **a.g.e.**, s. 311.

⁴⁸⁸ Murtaza Köse, “İslam Hukukunda Temsil kavramı ve Vekâlet-Temsil ilişkisi”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 12, Sayı 34, Ekev Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 336.

⁴⁸⁹ Köse, **a.g.e.**, s. 248.

görülmelerini vekâlet kapsamında değerlendirdiğinden dolayı İslam Hukuku sistematigindeki vekâlet sözleşmesi ile ayrılmaktadır.⁴⁹⁰

Dünyadaki bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslam Hukuk sisteminde de birden fazla vekâlet akdi vardır. Vekâlet akidleri konularına göre “Vekâlet-i Amme” ve “Vekâlet-i Hassa” olmak üzere ikiye ayrılırlar. Vekâlet-i Amme genel vekâlet manasına gelmektedir. Rükûnları açısından ise “muallaka”, “muzafe”, “mutlaka” ve “mukayyede” olmak üzere dört çeşittir.⁴⁹¹ Konumuz itibariyle önem arz eden ve Mecelle ’de özel olarak düzenlenmiş olan vekâlet akdi ise “dava vekâletidir”.⁴⁹² İslam Hukukunda bir kimsenin kendisini davalarda temsil etmesi için verdiği vekâlet türü “Dava Vekâletidir”.⁴⁹³ Gerek İslam Hukukunda gerekse Osmanlı Devletinde modern manada bir avukatlık müessesesi olmasa da, “dava vekilliği” önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁹⁴ İslam Hukukunda kaleme alınmış olan fıkıh eserlerinde vekâlet türleri genel bir başlık altında incelenmesine rağmen dava vekâleti özel bir başlık altında ele alınmıştır.⁴⁹⁵

Dünyadaki tüm hukuk sistemleri bir akdin kuruluşu için gerekli olan unsur ve şartları düzenlemiş olduğu gibi, İslam Hukuk sistematigi de bir akdin kurulması için gerekli olan unsur ve şartları bir takım kaidelere bağlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus mutlak suretle kurulacak olan vekâlet akdinin cinsine göre aranılacak olan unsur ve şartların birbirinden farklı olmasıdır ki, özellikle dava vekâletinin şartları diğer vekâlet türlerinde aranan şartların çok ötesindedir. Klasik dönem Osmanlı Devletinde dava vekilliği, husumete vekâlet tarzında düzenlenmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Aybakan, **a.g.t.**, s. 88.

⁴⁹¹ Ekrem Buğra Ekinci, **İslam Hukuku Umumi ve Hususi Hükümler**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, s. 162.

⁴⁹² Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 664.

⁴⁹³ Elif Çal, “İslam Hukukunda Dava Vekâleti”, **T.C. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2014, s. 1.

⁴⁹⁴ Müge Vatansever Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Avukatlık (Dava Vekilliği) Kurumu”, **Terazi Hukuk Dergisi**, Sayı 146, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 46; Elçi, **a.g.m.**, s. 26.

⁴⁹⁵ Bu iddiamızın muteberliği için bkz. Şemsüleimme Serahsi, **El-Mebsut**, Çeviren Cevat Akşit, Gümüşev Yayınevi, İstanbul, 2008, Tüm Kitap; İmam Şafii, **El-Ümm**, Çeviren Musa Özdemir, Buruc Yayınevi, İstanbul, 2011, Tüm Kitap.

⁴⁹⁶ Ahmet Akgündüz, “Husumet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 18. Cilt, İstanbul, 1998, s.s. 417-418.

İslam Hukuk sistemindeki bu bölümdeki anlatılarımız hukuk sistematığının özel bir alanına girdiği için elimizden geldiği kadarıyla konuları genel hükümlere bağlı kalarak anlatmakla birlikte; İslam Hukukundaki mezheplerin birbirleriyle ihtilafa düştükleri konularda Osmanlı Devletinin bağlı olduğu Hanefi mezhebinin esaslarına bağlı kalmak suretiyle mevzuları ele almayı uygun görmekte bulunduğumuzun dikkate alınmasını belirtiriz.

İslam Hukuk sisteminde vekâlet akdini aralarında kuracak olan vekil ve müvekkilin, böyle bir akdin kurulması için sahip olmaları gereken vasıfları taşımaları gerekmektedir.⁴⁹⁷ Müvekkil açısından bakıldığında, müvekkil akit yapabilme ehliyetine sahip olması gerektiği gibi, kendisi adına temsil yetkisi verdiği konuda tasarrufta bulunabilme yetkisine de sahip olmalıdır. Müvekkilin vereceği temsil yetkisi kendisinin dışında kısıtlılık ya da küçüklük nedeniyle fiil ehliyetinden yoksun olan ve fakat müvekkil tarafından bunlar adına tasarrufta bulunma yetkisinden de kaynaklanabilir. Vekil olacak kişinin ise vekâlet akdinin sebebini oluşturan konuda ehliyetli olması arandığı gibi ayrıca vekilin şahsen belirlenmesi gereklidir.⁴⁹⁸ Hanefi mezhebine göre vekil olarak seçilecek kişinin bir köle, bir Gayrimüslim ya da bir mürted olmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁴⁹⁹ Her halükarda vekil ya da müvekkil olacak olan kimseler temyiz kudretine sahip ve akıl sağlıklıları yerinde olması gerekmektedir.⁵⁰⁰ Başka bir deyişle İslam Hukukuna göre bir kimsenin vekil olabilmesi için akli dengesi ve yaş şartının gerçekleşmesi yeterli görülmüştür.⁵⁰¹ Ancak dava vekâleti açısından her halükarda davaya vekâlet edecek kişinin hukuk alanında bilgi sahibi olması ve muhakeme yapabilme yeteneğine sahip olması gerekir.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Sinan Güllüce, “Klasik Devir Osmanlı Muhakeme Hukukunda Vekâlet Akdi: Husumete Vekâlet”, **T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2014, s.s. 16-20.

⁴⁹⁸ Hasan Mahmud Selman, **El-Muhâmat Târihuha Fi’n-Nizamve Mevkîfû’s-Şeriatî’l-İslâmiyye Minha**, Yayınevi Yok, Ürdün, 1987, s. 171.

⁴⁹⁹ Hoca Emin Efendizade Ali Haydar, **Mecelle Şerhi – Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm**, 3. Cilt, 1. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 560.

⁵⁰⁰ Aybakan, **a.g.t.**, s. 28; Güllüce, **a.g.t.**, s. 10.

⁵⁰¹ Güner, **a.g.e.**, s. 72.

⁵⁰² Atar, **İslam Adliye Teşkilatı...**, s. 131.

Genel vekâlet akitleri ve dava vekâletinin unsur ve şartlarına bakacak olursak:⁵⁰³

- a) Tarafların bir akit kurulması için karşılıklı “rıзалarı” olması gerekir. Vekâlet aktidinin kurulması da tarafların icap ve kabulü ile gerçekleşir.⁵⁰⁴ İcap ve kabul sözleşle yapılabileceği gibi işaretleşmeyle de kurulabilir. Aktin kurulması için icapta bulunması gereken kişi müvekkildir.⁵⁰⁵

Akıl hastalarına ve küçüklere, İslam Hukukuna göre hâkim tarafından resen vekil tayin edilmesi gerekir.⁵⁰⁶ Vekâlet akdinin kurulması için vekilin hazırda bulunması aranmaz. Ancak Hanefi mezhebine göre vekil olacak kişinin müvekkil tarafından kendisine yöneltilen icaptan haberi olması şarttır.⁵⁰⁷

Tarafların aynı yerde bulunmamaları sebebiyle müvekkil talebini karşı tarafa bir mektupla bildirebileceği gibi, güvenilir iki kişi aracılığı ile haber göndermek⁵⁰⁸ ve vekilin kabul etmesi suretiyle de akdin kurulması sağlanabilir.

- b) İslam Hukukuna göre bir dava vekâlet akdinin oluşması için “konusu” açısından vekâlet şartlarının da gerçekleşmiş olması gerekir.⁵⁰⁹ Konu açısından aranan ilk şart vekâlete tabi olan hususun “niyabete”⁵¹⁰ uygunluğudur. Niyabet esasına göre bir akdin dava vekâletine tabi olması için vekâlete tabi olan hususun başkası tarafından icrası neticesinde de bir hukuki sonuç doğurması gerekmektedir. Kefalet, satış, boşanma, evlenme, kira gibi hukuki işlemlerin başkası tarafından yerine getirilmesi mümkündür. Fakat had ve kısas konularında müvekkil olmaksızın bir vekil aracılığı ile iş

⁵⁰³ Güllüce, **a.g.t.**, s.s. 56-64; Aybakan, **a.g.t.**, s.s. 19-37; Çal, **a.g.t.**, s.s. 9-19; Kılıç, **a.g.t.**, s.s. 33-39.

⁵⁰⁴ Karaman, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 47; Kılıç, **a.g.t.**, s. 9.

⁵⁰⁵ İbrahim Halebi, **İzahlı Mülteka El Ebhur**, 3. Cilt, Çeviren Mustafa Uysal, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 266.

⁵⁰⁶ Üçok, **a.g.m.**, s. 36.

⁵⁰⁷ Orhan Çeker, **İslam Hukukunda Akidler**, İttifak Holding A.Ş. Yayınları, Konya, 1999, s. 53.

⁵⁰⁸ Çeker, aynı yer, s. 53.

⁵⁰⁹ Güllüce, **a.g.t.**, s.s. 27-30.

⁵¹⁰ Bilal Aybakan, “Niyabet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 33. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 161-163.

görülmesi mümkün değildir.⁵¹¹ Bunun yanında oruç ve namaz gibi ibadetlerin vekil aracılığı ile yerine getirilmesi de olanaksızdır. Ancak hac, zekât ve sadakanın vekil aracılığı ile yerine getirilmesinde dinen bir sakınca görülmemiştir.⁵¹²

Konu açısından vekâlet akdinde aranılan ikinci şart vekâletin “belirli bir konuyu kapsamaması ve bu konunun bilinir” olmasıdır. Burada konunun bilinir olmasından kasıt vekilin, vekâlet akdi açısından, müvekkilinin amacının kendisi açısından gerçekleştirilebilmesi esasıdır.⁵¹³

Konu açısından aranan üçüncü ve son şart ise vekile verilen vekâlete dair “yetkiye”, vekilin mutlak suretle sahip olmasıdır. Medeni hukuku ilgilendiren kişi haklarında vekâlet vermek İslam Hukuku açısından sorun teşkil etmemekle birlikte kamu hukuku kapsamındaki Allah hakları açısından vekâlet verilmesi islam hukuku açısından ihtilaflı bir konudur.⁵¹⁴

- c) Vekâlet akdi genel olarak ivazsız, yani bedele bağlı olmayan bir akiddir. İslam Hukukuna göre para kazanmak amacıyla yapılan dava vekâlet akidleri meşru görülmemiştir.⁵¹⁵ Ancak çeşitli şartların oluşması durumunda yapılan iş karşılığında bir ücret tahakkuk etmesi de normal bir durumdur. Dava vekâleti açısından ücretin olması şartı aranmamasına rağmen şayet vekil ve müvekkil arasında yapılacak hizmet için bir ücret kararlaştırılmışsa ya da bu konuda toplum içerisinde uygulana gelen bir örf varsa bu takdirde vekil hak ettiği ücreti müvekkilinden alır.⁵¹⁶

⁵¹¹ Halebi, **a.g.e.**, s. 267.

⁵¹² İbn Rüşd, **Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku**, 3. Cilt, 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 295.

⁵¹³ Halebi, **a.g.e.**, s. 267.

⁵¹⁴ Evrengzib Alemgir, **Fetavayi Hindiye**, Çeviren Mustafa Efe, 7. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985, s. 157.

⁵¹⁵ Gayretli, **İslam Adliye...**, s.s. 1-2.

⁵¹⁶ Ali Bardakoğlu, “İcare”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 380.

Vekâlet sözleşmelerinde doğacak olan ücrete “Ecr-i Misil” adı verilir.⁵¹⁷ Zaman içerisinde dava vekilliği para kazandıran bir meslek haline gelmiş ve 10-11-12. yüzyıllarda baro benzeri birtakım teşkilatlanmalar oluşmuştur.⁵¹⁸

- d) Vekâlet akidlerinde, vekilin yapmakla yükümlü olduğu işlemleri tamamlaması herhangi bir süre kısıtlamasına tabi değildir. Ancak tarafların aralarında anlaşması ya da yapılacak işin mahiyeti açısından süre sınırlandırıcı bir işlemle karşı karşıya kalındığında asıl olan süreye tabi olunmasıdır. Şayet yapılan vekâlet akdinde yapılacak iş bir ücrete tabi ise bu takdirde vekâlet akdinin süresinin de belirlenmiş olması zorunludur. Kimse kurulan bir vekâlet akdinden dolayı ömür boyu müvekkiline bağlı kalarak çalışılmasını bekleyemez. Ancak müvekkil işin tamamlanmaması durumunda ücret ödeme hakkını saklı tutma hakkına sahiptir.⁵¹⁹

Tüm bu genel hükümlerin yanında İslam Hukukunun dini esaslara dayalı bir sistem olması sebebiyle dava vekilliği için ayrıca bir takım özel şartlar daha aranmaktadır. Bu şartlar arasında en öncelikli gelen husus, dava vekilinin bir davada vekilliği kabul edebilmesi için müvekkilinin haklı olup olmadığını resen araştırması zorunluluğudur.⁵²⁰ Bu husus günümüz Türkiye’sinde de geçerliliğini halen korumaktadır. Nitekim Avukatlık Kanununun 38. maddesine göre, bir avukat kendisine karşı yapılan teklifin yolsuz veya haksız olduğunu anlaması ya da sonradan bu duruma kanaat getirmesi durumunda kendisine teklif edilen işi reddetmek zorundadır.⁵²¹ Bu husus dava vekillerine ve avukatlara tanınmış bir haktır.

Dava vekilliği açısından ikinci bir hususta davada herhangi bir töhmet sebebinin bulunmamasıdır. Bir davada dava vekili olan vekilin, müvekkil, karşı taraf ve davanın hâkimi arasında dava neticesini töhmet altında bulunmasına sebebiyet

⁵¹⁷ Fahrettin Atar, “Avukat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 4. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 166.

⁵¹⁸ Fahrettin Atar, **İslam Yargılama Hukukunun Esasları**, 2. Basım, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 2017, s. 144.

⁵¹⁹ Çal, **a.g.t.**, s. 19.

⁵²⁰ Mehmet Gayretli, **İslam Adliye...**, s. 11.

⁵²¹ **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, Resmi Gazete, Tarih: 7.4.1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 38. Madde.

verecek bir yakınlığın bulunmaması gereklidir. Örneğin bir kimse tarafından azledilmiş bir vekil, gerek görülmekte olan bir davada gerekse başkaca bir davada, azleden kişiye karşı onun rızası olmaksızın dava vekilliği yapması kabul edilemez. Yine aralarında husumet bulunan kişilerin birbirleri aleyhine ya da karşı taraf lehine dava vekilliği yapılması geçerli değildir. Aksi takdirde bir dava vekilinin müvekkiline karşı sorumluluklarının ihlali durumu ile karşı karşıya kalınması, kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkardı. Avukatlık Kanununun 13. maddesi gereğince de bir hâkim ya da cumhuriyet savcısının eşi, sebep ve nesep itibariyle usul ve fürundan veya ikinci dereceye kadar hısımlarından olan bir avukat, o hâkim ya da cumhuriyet savcısının baktığı dava ve işlerde avukatlık yapamaz.⁵²²

Dava vekâleti açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer hususta aynı konu hakkında tarafların vekâletinin tek kişide birleştirilememesi esasıdır. Yani bir kişinin aynı anda hem davacının hem de davalının vekili olabilmesi mümkün değildir. Çünkü dava vekilliğinde birbirine tezat teşkil eden iki amacın birleştirilmesi söz konusu olamaz. Avukatlık Kanununun 35. maddesinde de bu husus gözetilmiştir.⁵²³

Davaya vekâletin kabul olabilmesi için vekâlet akdinin mahkeme huzurunda ispat edilmiş olması gerekmektedir. Bu yönüyle dava vekâlet akdi diğer vekâlet akitlerinden ayrılır. Çünkü dava vekâlet akdi, direk olarak yargılamayı etkiler. Dava vekâleti sadece davanın bir tarafı olan müvekkil-vekil ilişkisiyle sınırlı olmayıp davanın diğer tarafının haklarını da ilgilendirdiği için davanın tarafları ve vekillerinin kimlik ve adresleri mahkeme tarafından tespit edilmiş olması gerekmektedir.⁵²⁴

Osmanlı Devletinde, Mecelle sonrasında bir kişinin dava vekili olabilmesi için vekâletinin tescil edilmiş olması şartı getirilmiştir. Buna göre dava vekâletnamesinin davanın görüldüğü mahkemeye arz olunması veya başka bir mahkemede daha önceden bu vekâlet tescil edildiyse tescilin açıklandığı şer'i bir "Hüccetin" fetvahaneden tasdik edilerek mahkemeye ibrazı gerekir.⁵²⁵ Hüccet,

⁵²² **Avukatlık Kanunu**, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, Resmi Gazete, Tarih: 7.4.1969 Sayı: 13168, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8, Sayfa: 1694, 13. Madde.

⁵²³ Faruk Erem, **Avukatlık Meslek Kuralları**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2007, s. 154.

⁵²⁴ Atar, *İslam Yargılama...*, s. 142.

⁵²⁵ Haydar, **a.g.e.**, Cilt III, s. 560.

şer’iyye sicillerindeki taşıdığı anlam itibariyle, bir hâkimin hüküm ihtiva etmeyen, taraflardan birisinin ikrarı sonucunda diğer taraf tarafından da tasdik olunan ve üzerinde hâkimin mührünü ve imzasını içeren bir senettir.⁵²⁶ İlerleyen dönemlerde vekâletnameler, mahkemeler tarafından yapıldığı gibi bugünkü noterlere karşılık olarak gelen kâtabi adl vasıtasıyla tescil edilmeye başlandığı için vekillere vekâlete dair bir hüccet verilmiş, bu belgeye sahip olan vekillere de “Vekil-i Müseccel” denilmiştir.⁵²⁷

Vekâlet akdinin kurulması sonucunda gerek vekil gerekse müvekkil karşılıklı olarak, kendilerini birbirlerine karşı yükümlülükler altına sokmuşlardır. Vekilin borçları talimatlara uygun hareket etme, vekilin işini şahsen, özenle ve sadakatle yerine getirme, hesap verme, istişare ve aydınlatma, amaca giden en uygun ve güvenilir yolu seçme, vekâletten uygun olmayan zamanda çekilmekten kaçınma, sır saklama, yapılacak olan işlemler sonucu elde edilen menfaatleri müvekkiline derhal teslim etmek olarak sıralayabiliriz.⁵²⁸ Müvekkilin borçları ise vekile vekâlet sebebiyle doğacak olan ücreti ödemesi, vekilin vekâlet sözleşmesi kapsamında yapacağı giderleri ve yapılan işlemler sonucunda uğradığı zararı tazmin etmesidir.⁵²⁹

İslam Hukukunda yargılama usulü olarak asıl olan “basit usulde” yargılamadır. Bu sebeple İslam Hukuku açısından her türlü davada vekil tayin edebilmek mümkündür.⁵³⁰ Konusu hukuk davalarına dayanan uyuşmazlıklarda asılın davada bulunması şart değildir. Ancak had ve kısas davalarında şüphe ve af müesseseleri sanık lehine fayda sağladığından dolayı bu tür davalarda vekille birlikte mutlak surette asılın davada bulunması zaruridir.⁵³¹

⁵²⁶ Bayındır, **a.g.e.**, s.12.

⁵²⁷ Bilmen, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 346.

⁵²⁸ Haluk Songür, “İslam Hukukunda Avukatlık Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Sayı 1, Isparta, 1994, s. 243; Çal, **a.g.t.**, s.s. 83-96; Aybakan, **a.g.t.**, s.s. 49-59; Kılıç, **a.g.t.**, s.s. 25-31; Güllüce, **a.g.t.**, s.s. 32-36.

⁵²⁹ Güllüce, **a.g.t.**, s.s. 30-32; Kılıç, **a.g.t.**, s.s. 31-33; Çal, **a.g.t.**, s.s. 101-103.

⁵³⁰ Atar, **İslam Adliye Teşkilatı...**, s. 129.

⁵³¹ Karaman, **a.g.e.**, s. 218.

İslam Hukukuna göre vekâlet akidleri bağlayıcılığı olmayan sözleşmeler sınıfında yer alırlar.⁵³² Bu da vekâlet akitlerinin taraflarca her zaman sonlandırılabilmesi manasına gelir. Yine İslam Hukukuna göre dava vekâletnameleri diğer vekâlet akitlerinden farklı bir statüde değerlendirilmediği için genel vekâlet akitlerinin sona erme usulleri dava vekâletnameleri içinde aynen geçerlilik arz eder.

Vekâlet akdinin sona ermesi;

- a) Müvekkilin, vekili azletmesi veya vekilin vekilliğinden istifa etmesi,
- b) Taraflardan birisinin ölmesi veya ehliyetini kaybetmesi,
- c) Müvekkilin tasarruf yetkisini kaybetmesi,
- d) Konunun sona ermesi veya erdirilmiş olması şeklinde gerçekleşir.⁵³³

3. Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Avukatlık Müessesesi

Osmanlı Devletinde, adalet mekanizmasının işleyişi çok büyük bir önem taşımaktaydı. Bir açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin varlığının uzun sürmesinin sebeplerinden bir tanesi de adalet mekanizmasının sağlam bir yapıda olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim adalet mekanizmasının tıkanması devletin çöküş sürecini hızlandıran sebeplerden birisi olmuştur.⁵³⁴

İslam Hukuku üzerine araştırmalar yapan Amedroz'a göre İslam Hukukunda bir avukatlık müessesesi yokken, İslam tarihi üzerine çalışmalar yapan Pröbster bu görüşün aksini iddia etmiştir. Tyan, dava vekâletinden dolayı avukatlık müessesesinin varlığını kabul ederken, İslam Hukuk sisteminde bir baro olmaması sebebiyle dava vekillerinin Batı Hukuk sistematigi mantığında bir teşkilata sahip olmadığından bahseder. Atar, İslam adliye teşkilatında bir baro örgütü olmadığını kabul etmekle birlikte dava vekâletinin bir avukat mesleği oluşturduğunu savunur.⁵³⁵

⁵³² Aydın, Hukuk Tarihi, s.s. 382-386.

⁵³³ Güllüce, **a.g.t.**, s.s.45-49, 93-104; Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. **Mecelle** md. 1521, md.1522,md. 1526, md.1527, md. 1529, md. 1530; Kılıç, **a.g.t.**, s.s. 52-60; Aybakan, **a.g.t.**, s. 71-87; Çal, **a.g.t.**, s.s. 105-113.

⁵³⁴ Yaşar Şahin Anıl, **Osmanlı'da Kadılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9.

⁵³⁵ Atar, İslam Adliye Teşkilatı..., s. 126.

Sabri Şakir Ansay'a göre İslam Hukuk sistematğinde avukat ya da dava vekili sınıfı olmasa da husumetlerini mahkemeye taşımış olan tarafların kendilerine diledikleri zaman vekil tayin etmelerinde bir beis yoktur.⁵³⁶ Daha önce belirttiğimiz gibi Üçok'a göre ise İslam Hukuk sistematğinde baro müessesesi 10. yüzyıldan itibaren faaliyete geçmiştir. Mardini Muhtar Bey'e göre, Osmanlı Devletinde, dava vekilliği süreci şer'iyye mahkemelerinin kurulması ile başlamıştır.⁵³⁷ Şer'iyye mahkemelerinde görülmüş olan davalar arasından dava vekilliğinin kayıt altına alınmış olduğu bir örnek aşağıda sunulmuştur:

*“...Meclis-i Şer‘i de Beşiktaş sakinlerinden Aişe hatun ibnete Sebük Çavuş kibelinden tasdik ve şer‘an **vekâleti sabite** olan zevci Mahmud beğ ibn ‘Abdullah nam kimesne mahzarında ikrar ve iltiraf kılub eytam-ı mezbûrun mezbûre Aişe hatun zimmetinde karzdan vaki on sekiz bin akçenin altı bin akçesinin mezbûr Aişe nam hatunun müvekkili olan Mahmud bey yedinden alub kaba eykedim deyücek gıbbe’t-tasdik ve’t-taleb kayd olundu. Takriren fi eva’il-i zi’l-ka‘de sene 386”.*⁵³⁸

Buraya kadar atıfta bulunduğumuz üstatların görüşleri üzerinden fikir beyan edecek olursak klasik dönem Osmanlı hukuk sisteminde her ne kadar kurumsal anlamda dava vekilliği bir meslek kuruluşu haline ulaşamamış olsa da yukarıda ki dava sicilleri ve daha yüzlerce davada, dava vekilliği yapıldığının inkâr edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Osmanlı’da bir vekillik müessesesinin varlığının ilk dönemden itibaren olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu dava vekillerinin filleri gerçek anlamda bir savunma yapmaktan uzaktır. Yaptıkları, tarafların yapacakları savunma ve bu savunmaların yöntemlerini kendilerine ifade etmekten ibarettir.⁵³⁹ Tüm bunların yanında herkesin dava vekili olabilmesi mümkündü. Dolayısıyla dava vekâleti için bir kıstas bulunmamaktaydı.

⁵³⁶ Şakir Sabri Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 3. Baskı, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s. 299.

⁵³⁷ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s.31.

⁵³⁸ Gül Akyılmaz, “Tanzimattan Önce Avukatlık Müessesesi”, **Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi**, Türk Hukuk Enstitüsü Yayınevi, Yıl 1, Sayı 12, Ankara, 1996, s. 17.

⁵³⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 40.

Üçok ise bu tezin karşısındadır.⁵⁴⁰ Ancak avukatlık mesleğinin bir kamu görevi olduğu düşünüldüğünde Osmanlının klasik döneminde bu konu ile ilgili olarak herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış olması, Üçok'un bu konuda sadece dava vekillerinin yaptıkları fiiller sebebiyle bu sonuca ulaştığını söylemekle yanılmış olmadığımız kanaatindeyiz. Bunun yanında şer'i hükümlerin topluca bir yerde kaleme altına alınmadığı ve verilen mahkeme kararlarında aynı konu üzerinde kadıların içtihatlarının birbirleriyle farklı olduğu bir ülkede savunma mesleğinin yerine getirilmesi ne kadar mümkün olabilirdi ki! Kanaatimizce burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus geçmişe günümüz şartlarından bakılmaması gereğidir.

Bir başka konuyu irdelleyecek olursak, bu da İslam Hukukunda yargılama da “gıyap müessesesinin” kabul edilmemesidir. Her ne sebeple olursa olsun yargılamaya katılması sağlanamamış kişiler adına sırf hüküm tesis edebilmek amacıyla⁵⁴¹ gıyapta vekil tayin edilmesi uygulaması, davaya katılamayan bu kişilerin savunma haklarını ihlal etmek değil midir? Bu husus da ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir başka olgudur.

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı Devletinde dava vekâleti sebebiyle dava vekilliği yapan kişiler hukuk eğitimi almış kişilerden oluşmamıştır. Zaten dava vekâleti açısından da vekil olacak kişilerin bilgili ve idrak sahibi olmaları belirtilmişse de bu kişilerin hukuki bilgilerine herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Bu sebeple dava vekilleri ve dolayısıyla savunma, yargının kurucu bir unsuru olamamıştır. Dava vekilliği kurumu ancak şeriatın izin verdiği ölçüde bir gelişim sağlayabilmiştir.⁵⁴² Klasik dönemde dava vekili olan kişiler muhızır, arzuhalci, vekil-i müsahhar ve ayak kavafî-kâğıt kavafî isimleriyle anılmışlardır.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Argun Bozkurt, **Hukukun Öyküsü**, Kişisel Basım, Ankara, 2006, s. 101.

⁵⁴¹ Ali Mazaheri, **Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları**, Çeviren Bahriye Üçok, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s. 141.

⁵⁴² Akyılmaz, **a.g.m.**, s. 16.

⁵⁴³ Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s. 216; Özkent, **a.g.e.**, s. 50.

A) Arzuhalci Uygulaması

“Arzuhal: Gerek şahsa ve gerek ammeye taalluku olan bir hakkın temini veya bir haksızlığın kaldırılması, tazmini ve siyasi, idari ve adli bir muamelenin yapılması için hakiki ve hükmî şahıslar tarafından mercilerine verilen dilekçeye veya bazen de ihbar ve şikâyet kâğıdına” denmektedir.⁵⁴⁴ Arzuhalci, arzuhal tanımlamasındaki işlemleri yapan kişiye denir.⁵⁴⁵ Arz ve arzuhal arasındaki fark ise: “Arz”, devlet görevlilerinin resmi, “Arzuhal” ise köylü ve askeri sınıfın kişisel dilekçelerinden oluşurdu.⁵⁴⁶ Arzuhalcilerin hazırladıkları dilekçeler daha çok halktan insanların savunma ya da şahsi hak talepleri ile ilgili dilekçelerdi. Arzuhalcilerin hazırladıkları dilekçelerde, dilekçenin sahibinin ismi, adresi ve imzasının bulunması gereklidir. Osmanlı Devletinde okuryazarlık oranının düşük olması sebebiyle arzuhalciler toplum içerisinde ön plana çıkmışlar ve halkın resmi makamlarla olan işlemlerin çözümlenmesinde aracı olmuşlardır.⁵⁴⁷ Bu sebepten dolayı arzuhalcilik, Osmanlı’da avukatlık müessesinin oluşumunda karşımıza çıkan önemli bir öznedir.⁵⁴⁸ Ejder Yılmaz’a göre Antik Yunan’da ki legographeslerin ardından yüzlerce yıl sonra bizde de arzuhalcilerin ortaya çıkması sosyal hayat açısından oldukça ilginç bir durumdur.⁵⁴⁹ Ali Haydar Özkent’e göre; modern manada avukatların görevlerinden olan yazılı savunma vazifesini yerine getirmiş olan arzuhalciler, Türk avukatlık müessesesinin çekirdeğini oluştururlar.⁵⁵⁰

Arzuhalcilik, Osmanlı’da bir meslek olarak tanımlanmıştır.⁵⁵¹ Arzuhalciler yaptıkları işin karşılığını, loncaların tayin ettiği bir bedel üzerinden tahsil ederlerdi.⁵⁵² Bu sebeple Osmanlı’da dava vekilliğinin temelini oluşturan arzuhalcilerin, görevlerinin niteliği itibarıyla kişilikleri üzerinde önemle durulmuş ve

⁵⁴⁴ **Türk Hukuk Lügati**, 4. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, s. 21.

⁵⁴⁵ Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388; Ataman, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁴⁶ Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s. 216; Elçi, **a.g.m.**, s. 27; Argun Bozkurt, **a.g.e.**, s. 290.

⁵⁴⁷ Bilgin Akgün, **Osmanlı Yargı Örgütü**, 1. Basım, Aristo Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 280.

⁵⁴⁸ Özkorkut, **a.g.m.**, s. 150; Coşar, **a.g.m.**, s. 216.

⁵⁴⁹ Yılmaz, **Bir Meslek...**, s. 196.

⁵⁵⁰ Özkent, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁵¹ Pakalın, **a.g.e.**, Cilt I, s. 90.

⁵⁵² Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s. 217.

kendilerinin bu görevi yapabilmeleri rûs belgesini⁵⁵³ almaları şart koşulmuştur. Osmanlı Devletinde yukarıda belirttiğimiz gibi arzuhalcilik bir meslek olarak nitelendirildiği için 14. yüzyıldan itibaren her meslek için kurulmuş olan bir ocaktan yetiştirilmeleri şartı getirilmiştir.⁵⁵⁴ Bu nedenle arzuhalcilik, diğer dava vekillerinden ayrılmaktadır. Arzuhalcilik toplum içerisinde saygınlık açısından da klasik dönem diğer dava vekillerine göre daha itibarlı bir meslektir.⁵⁵⁵ Ocakların yapısı itibarıyla arzuhalciler, ocağın başındakilere bağlı olmak zorundaydılar. Arzuhalcilerin başları ocağa, ocaklar ise Çavuşbaşıliğa tabidirler.⁵⁵⁶ Çavuşbaşılığın bugünkü anlamı Adalet Bakanlığı'na denk gelmektedir.⁵⁵⁷ Arzuhalciler aldıkları eğitimden başarılı çıkmaları durumunda ocak başları veya ocak zabitleri tarafından kendilerine bir ruhsatname verilirdi.⁵⁵⁸ Arzuhalci başı olarak isimlendirilen kişiler ocak tarafından yetiştirilmiş olan arzuhalcilerin yaptıkları işlerin denetiminden sorumluydular.⁵⁵⁹ Nitekim arzuhalci Molla Ali, Reîsü'l-Küttâb tarafından uyarılmasına rağmen kelime tahririne devam etmesi sonucunda Bursa'ya sürülmesine karar verilmiş, kararın bir suretinin Bursa kadısına bir suretinin ise Çavuşbaşı Ali'ye gönderilmesine dair hüküm verilmiştir.⁵⁶⁰

Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, “Seyahatnamesinde” yazıcılık ve arzuhalcilik mesleğine atıfta bulunmayı ihmal etmemiş ve yapmış olduğu gözlemlerin neticesini şu şekilde sayfalara geçirmiştir: “*esnâf-ı yazıcıyan (yazıcılar esnafı) 400 dükkân, 500 nefer olup, bu tayfa Ordu ve pazarda, Sadrazam Kapısı'nda arzuhal ve mekâtib*

⁵⁵³ Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk..., s. 486.

⁵⁵⁴ Özkent, **a.g.e.**, s.s. 46-49; Elçi, **a.g.m.**, s. 27.

⁵⁵⁵ Belkıs Konan, **Türk Hukuk Tarihinde Avukatlık Kurumu**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2021, s. 49.

⁵⁵⁶ Ali Galip Taş, “Bizim Tarih”, **İstanbul Barosu Dergisi**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1931, s. 162.

⁵⁵⁷ Osman Kuntman, “Türkiye’de Avukatlık Mesleğinin, İstanbul Barosunun Tarihçesi ve Yabancıların Kurduğu Baro”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 62. Cilt, Sayı 4-5-6, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1988, s.s. 254-288.

⁵⁵⁸ Betil Aden, “100. Yılında Bir Baro”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 52. Cilt, Sayı 1-2-3, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1978, s.s. 26-27; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388; Taş, **a.g.m.**, s. 161.

⁵⁵⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 39; Elçi, **a.g.m.**, s. 27.

⁵⁶⁰ BOA, AE.SMST.III, 201-15810 (H-20-09-1178).

(mektuplar) tahrir ederler. Pirleri Kasım İbn-i Abdulkufi'dir. Selman-ı Farisi belini bağladı. Kabri Cidde kurbinde, ceddemiz Hz. Havva yanındadır.”⁵⁶¹

II. Ahmed döneminden itibaren arzuhalciler, Arzuhalcibaşı, Çavuşlar Emni ve kâtiplerden oluşan bir heyet karşısında arzuhalci olabilmek için sınava tabi tutulmuşlardır. Heyet karşısında başarılı olan arzuhalci adaylarına arzuhalcilik yapabilmeleri için “izin tezkeresi” verilirdi. Bu sınava katılan arzuhalci adaylarının Arapça ve Farsça bilgileri ölçülür, yazım ve imla kurallarına hâkimiyetleri test edilir, yazı ve hat sanatına dair yeteneklerine bakılırdı.⁵⁶² Anlaşıldığı üzere arzuhalcilik mesleğinin önemi sebebiyle bu mesleğin zaman içerisinde güvenilir ve sözünün eri olan insanların yapması istenmiştir. Bu sebeple arzuhalciler daha çok Divan-ı Hümayun ve Bab-ı Âli kalemlerinde yetişmiş kişilerden oluşmaya başlamış ve meslek tekeli Divan-ı Hümayun ve Bab-ı Âli'nin eline geçmiştir.⁵⁶³

Arzuhalcilerin ana görevi halk adına devlet nezdindeki işlerinin hallolması için dilekçeler yazmaktı. Devlet nezdinde kaleme alınan dilekçelerin yazılmaları şekle tabiydi.⁵⁶⁴ Devlete sunulmak üzere yazılan dilekçelerdeki hususların yürürlükteki kanun ve nizamnamelere aykırı olmamasının tespiti arzuhalciler tarafından dikkatlice kontrol edilmeliydi. Diğer bir tabirle yazılan dilekçeler Ahkâm-ı Şer'iyye ye uygun olması zorunluydu. Çünkü bu dilekçeler kapıcılar kethüdasına sunulur ve padişah tarafından okunurdu. Padişah incelemesinden geçen bu dilekçeler mühürlenerek gereğinin yapılması için sadrazama teslim edilirdi.⁵⁶⁵ Tüm bunların yanında arzuhalciler senet düzenleyip, mektup yazıp, pusula ve mazhar düzenleyerek, taraflar arasındaki sözleşmeleri de kaleme alırlardı.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 524.

⁵⁶² Elvan Topallı, “From the 19th Century up to Present Day Thescribers Parallel to Orientalist Paintings: Historical and Sociological Background”, **Uludağ Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 18, 11. Cilt, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Bursa, 2010, s. 63; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 217; Necdet Sakaoğlu, “Geçmiş Zaman Olur ki”, **Skylife Dergisi**, İstanbul, 1999, s. 27.

⁵⁶³ Turan Tanyer, “Eski İstanbul'da Arzuhalciler”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Sayı 53, Ankara, 2004, s. 271.

⁵⁶⁴ Özkent, **a.g.e.**, s. 34; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 216.

⁵⁶⁵ Yılmaz Öztuna, “Klasik Osmanlı Düzeninde Kadı ve Mahkeme”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1977, s. 6; Elçi, **a.g.m.**, s. 27.

⁵⁶⁶ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s. 277.

Zaman içerisinde kadınlar, mahkeme kâtipleri ve mübaşirler ile yakın ilişkiler içerisinde olan kişiler, kendi keyiflerince arzuhalcilik mesleğini ifa etmeye başladılar. Bu da arzuhalcilik mesleğinde bozulmaların meydana gelmesine sebep oldu. Artık arzuhalci olmak isteyenler kendilerini herhangi bir kurala bağlı olmak zorunda hissetmiyorlardı. Arzuhalcilik ruhsatını temin etmek isteyenler rüşvet yoluyla gerekli izinleri temin ediyorlardı. Tüm bunların sonucunda ise ortaya büyük haksızlıklar çıkıyordu.⁵⁶⁷ Arzuhalcilik mesleğindeki bu yozlaşmalar sonucunda 1762 yılında “İstanbul Arzuhalcilerinin Usul ve Nizamına Dair Rûûs” yayınlanmıştır.⁵⁶⁸ Rûûsta arzuhalcilerin özellikleri ve arzuhalci olabilmenin şartları şöyledir: “*Hala arzuhalcibaşı Osman nam kimsenin verdiği arzuhalinde arzuhalci taifesinden adimûlbizaa ve fenni inşadan bibehre olan kimseler dükkân ve cami havlilerinde kıraat olunamaz... Arzuhalci taifesi kadim (eski) den beru Arzuhalcibaşı ve Divan-ı Hümayun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve kâtibi marifetiyle müstakim (doğru) arzuhal tahririne (yazımına) kadir hoşnüvis (güzel yazan) ve ehl-i ırz (namuslu) ve şer’i şerife ve kanun-ı münife ve kaide-i miriyeye vakıf (yüce yasalar ve devletin kurallarına vakıf) mücerrebül etvar (denenmiş durumlar) kimesneler intihab (kimseler seçip) ve çavuşbaşı bulunanlar tarafından izinlerini havi tezkere verilerek...*”⁵⁶⁹

18. yüzyıla kadar arzuhalciler görevlerini resmi dairelerin önlerinde ve genellikle saray ve Bâb-ı Âli’ye yakın olan yerlerde seyyar bir şekilde görevlerini yerine getirmeye devam etmişlerdir. 19. yüzyılda ise yoğun olarak Eminönü’nde, Topkapı’da ve Beyazıt Meydanı’nda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁵⁷⁰

1908-1914 yılları arasında Alman Ordusu Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Moltke, İstanbul’da bulunduğu sırada kaleme aldığı anılarında arzuhalciler ile ilgili gözlemlerini şu şekilde kaleme almıştır: “*Kılıç Ali Cami avlusunda Türk mektup yazıcısı, dizinin üstünde bir tabaka kalın kâğıt, elinde bir kamış kalem, oturuyor.*

⁵⁶⁷ Giray, **a.g.m.**, s. 38.

⁵⁶⁸ Elçi, **a.g.m.**, s. 27; Aday, **a.g.e.**, s. 26; Güner, **a.g.e.**, s. 35.

⁵⁶⁹ Ahmet Refik Altınay, **Eski İstanbul**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 50.

⁵⁷⁰ Necdet Sakaoğlu, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 335; Bozkurt, **Avukatlık Mesleğinin...**, s. 218; İlber Ortaylı, **İstanbul’dan Sayfalar**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 130.

Geniş mantolu sarılı kadınlar hararetili hararetili el hareketleriyle ona meramlarını anlatıyorlar ve Türk, yüzünde en ufak bir değişme olmadan harem sırlarını, bir dava işini, padişaha bir dilekçeyi veya bir matem haberini yazıyor, kâğıdı ustalıkla katlıyor, bir parça müsline sarıyor, üzerine kırmızı mumla mühür basıyor ve ister bir sevinç mektubu ister bir matem haberi olsun karşılığında 20 para alıyor.”⁵⁷¹

Arzuhalcilerin bilgili olmaları sebebiyle devlet mekanizmaları içerisine kendilerini dâhil etmek istememelerinin sebebi aslında kendi tercihlerinden kaynaklanmaktaydı. Bunun sebebi devlet kadrolarında yer alanların maaşları her ay belli olmasına rağmen, bir arzuhalcinin kazancı ay bazında değişmekle birlikte birçok memur kesiminin maaşlarından çok daha üst bir düzeydeydi.⁵⁷² Sadece İstanbulluları düşünmeyip imparatorluğun her tarafından İstanbul’a gelen kişi sayısı düşünüldüğünde arzuhalcilerin serbest çalışma arzularını yadırgamamak gerekir.⁵⁷³

1908 Yılında 2. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte çok sayıda memurun işsiz kalması, arzuhalcilerin sayısının artmasına ve meslekten elde edilen kazancın düşmesine yol açmıştı.⁵⁷⁴ Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara’nın başkent ilan edilmesi sonucu arzuhalciler daha da vahim bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle dağılan saltanat, sadaret ve nezaret kadrolarının da işsiz duruma düşmesiyle birlikte, bu kişilerinde arzuhalcilik mesleğine katılmaları, arzuhalcilerin gelirlerinin önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır. Artan arzuhalci sayısı karşısında arzuhalciler ülkenin tüm illerine dağılarak dava vekilliği ve arzuhalcilik görevlerine devam etmeye çalışmışlardır.⁵⁷⁵ Günümüzde çok az sayıda olmalarına rağmen adliyelerimizin önlerinde hala arzuhalcilik mesleğine devam eden kişiler bulunmaktadır. Ancak değişen kültürel toplumsal yapı, okur-yazarlık oranındaki artış ve teknoloji çağı sayesinde bilgiye daha kolay bir şekilde ulaşılabilir olması, arzuhalcilik mesleğinin ortadan kalkmasına sebep olacaktır.

⁵⁷¹ Helmulh Von Moltke, **Türkiye’deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)**, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.s. 20-21.

⁵⁷² Ercüment Ekrem Talu, “Arzuhalci”, 4. Cilt, **Resimli Tarih Mecmuası**, Tan Matbaası, İstanbul, 1953, s. 2784.

⁵⁷³ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 335.

⁵⁷⁴ Tanyel, **a.g.m.**, s. 278.

⁵⁷⁵ Aynı yer, s. 282.

B) Vekil-i Müsahhar Uygulaması

İslam Hukuk sistematğinde yapılan yargılamalarda gıyapta yargılama yapılması usulü yoktur.⁵⁷⁶ Çeşitli nedenlerle (gaiplik, firar vs.) görülmekte olan davalara katılamayan taraf adına yargılamanın ana ögesini teşkil eden kadılar doğrudan vekil atamak zorundaydılar.⁵⁷⁷ Bu durum davaya katılmak istemedikleri için yargılamadan kaçan ve bu kaçakların zorla mahkemeye getirilememe durumları için de geçerliydi. Kadı tarafından atanan bu vekillere “Vekil-i Müsahhar” adı verilmiştir.⁵⁷⁸

Davaya katılamayanlar adına vekillik yapan vekil-i müsahharlar, vekillik yaptıkları kişilerden olayla ilgili malumat edinemedikleri için yaptıkları savunmalar karşı tarafın iddialarını inkâr etmekten öteye geçmezdi.⁵⁷⁹ Bu da yargılamanın ana ögesi olan savunma hakkının tam anlamıyla tesis edilmediğinin göstergesidir.

Hanefi hukukçular, gıyapta yargılama müessesesinin İslam Hukuku içerisinde şeriat hükümlerine uygun olduğu görüşündedirler. Nitekim Hanefi mezhebinin esaslarına bağlı kalarak kodifikasyonu gerçekleştirilen Mecelle 'de bu müessese 1833. ile 1883. maddeler arasında ele alınmıştır.

Mecelle'nin 1833. maddesinde aynen: “*Müddeînin taleb ve istid'ası üzerine hâkim tarafından müddeâaleyh mahkemeye da'vet olunur. Mazeret-i meşrûası olmadığı halde mahkemeye gelmekden ve vekil göndermekten imtina' ederse bil-icbar mahkemeye ihzar olunur.*”⁵⁸⁰ denmektedir. Maddede açıkça görüldüğü üzere mahkeme tarafından kabul edilebilir herhangi bir mazeret olmaksızın bir kimsenin taraf olduğu davanın yargılamasına katılmaması kabul görülemez. Aksi durumda davranan kişiler zorla mahkeme huzuruna getirilirlerdi.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Elçi, **a.g.m.**, s. 26.

⁵⁷⁷ Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 220.

⁵⁷⁸ Haydar, **a.g.e.**, 4. Cilt, s. 3233; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 219; Elçi, **a.g.m.**, s. 26; Güner, **a.g.e.**, s. 34.

⁵⁷⁹ Ahmed Akgündüz, “İslam ve Osmanlı Hukukunda Gıyapta Yargılama Müessesesi”, **Belleten**, 50. Cilt, Sayı 196, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s.s. 191-192; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 219.

⁵⁸⁰ Haydar, **a.g.e.**, s.s. 3337-3338.

⁵⁸¹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 139.

Mecelle'nin 1834. maddesinde ise: “Müddeâaleyh (davalı) mahkemeye gelmekden ve vekil göndermekden imtina' edip de celb ve ihzarı kabil olmadığı takdirde müddeînin (davacı) talebi ile mahkemeye mahsus olan varaka-i davetiyye (çağrı pusulası) ayrı ayrı günlerde üç defa kendine gönderilerek mahkemeye da'vet gelmediği suretde hâkim ana bir vekil nasbı ile müddeinin da'va ve beyyinesini istimâ'(dinlemek) edeceğini kendine tefhim eyler (bildirir). Bunun üzerine müddeâaleyh yine mahkemeye gelmez ve vekil göndermezse hâkim anın hukukunu muhafaza edecek bir kimseyi ana vekil nasb edip vekil-i mezbûr muvacehesinde (bu vekilin huzurunda) müddeinin dava ve beyyinesini istimâ' ve tedkik ederek muhakirin-i sıhhat olduğu tebeyyün ederse (sağlıklı oldukları görülürse) ba'd-es-sübut (sabit olan davaya) hükmeder”⁵⁸² denmektedir.

Kanunun lafzından da anlaşılacağı üzere davaya katılmayan kişinin davada hazır bulunabilmesi için gerekli tüm hukuki işlemler yapıldıktan ve önlemler alındıktan sonra hala mahkeme huzuruna gelmeyen ya da getirilemeyen kişi hakkında dava konusu üzerinde gerekli incelemeleri yapan kadı, duruşmalara katılmayan taraf hakkında onun savunma haklarının korunması için bir vekil tayin eder ve aleyhteki iddiaların doğru olduğunun ispatlanması durumunda, duruşmalara katılmayan kişi hakkındaki hükmünü tesis ederdi.⁵⁸³ Vekil-i Müsahharların vekâlet ücretleri kendilerini dava vekili olarak atayan mahkeme tarafından ödenirdi.⁵⁸⁴

Nisan 1914'te şer'i mahkemelerde, gıyapta yargılama usulünde vekil-i müsahhar atanması uygulamasına son verilmiştir.⁵⁸⁵ Davaların sonuçlanması ve zamanaşımının kesilmesini sağlayan vekil-i müsahhar müessesesinin ağır cezayı gerektiren hallerde yeniden uygulamaya konmasının gerek hukukçular, gerek devlet yöneticileri arasında ve gerekse de kamuoyunda tartışılması gerektiği kanaatindeyiz.

⁵⁸² Haydar, **a.g.e.**, s. 3339.

⁵⁸³ Bayındır, **a.g.e.**, s. 139.

⁵⁸⁴ Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 219; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Elçi, **a.g.m.**, s. 27.

⁵⁸⁵ BOA, İ.MMS., 183-8, (H-17-05-1332 / 12 Nisan 1914).

C) Ayak Kavafı-Kâğıt Kavafı Uygulaması

Osmanlı'nın klasik döneminde dava vekilliği yapanlara “ayak kavafı” veya “kâğıt kavafı” isimleri de verilmiştir. Bu kişiler genellikle bakkal esnaflarından oluşmaktaydı.⁵⁸⁶ İstanbul'da Üsküdar, Boğaziçi gibi yerlerde oturan kadıları yakından tanıyan bakkallar zaman içerisinde hukuki işlerinin çoğalması sonucunda ticaretten vazgeçerek geçimlerini daha çok dava vekilliğinden elde etmişlerdir.⁵⁸⁷ Bu tip dava vekillerinin okuryazar olmamaları ve Türkçelerinin de bozukluğu sebebiyle kendilerine Karamanlı tipi dava vekili denilirdi.⁵⁸⁸ Bu kişiler genellikle Karamanlı ve Niğdeliydiler. Ancak kendilerine yapılan bu yakıştırmanın ana kaynağı genellikle bu kişilerin dediklerinin gerçekleşmemesinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁸⁹

Modern toplumlarda avukatlık mesleği açısından kullanılan terimler Osmanlı Devletinde ilk defa bu kişiler için kullanılmıştır.⁵⁹⁰ Ücret karşılığında iş takibi üstlenen bu kişiler, duruşmaların yapıldığı yerlerde gezer ve kendilerine önem atfeden bir duruş sergilemeye çalışırlardı. Bunların sabit bir yerleri olmaması sebebiyle ayak kavafı olarak anıldıkları gibi yanlarında dava dosyalarını taşımaları sebebiyle de kâğıt kavafı olarak anılırlardı.⁵⁹¹ Mahkemelerden edindikleri bilgileri hukuki bir süzgeçten geçirecek kadar hukuk nosyonundan uzak olmaları sebebiyle vekilliklerini yaptıkları kişilere yanlış bilgiler vermelerinden dolayı kendilerinin halk arasında “müzevvir” ismiyle anılmalarına da yol açmışlardır.⁵⁹²

⁵⁸⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 44; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 217; Elçi, **a.g.m.**, s. 28.

⁵⁸⁷ Rıza Nur, “Memleketimizde Avukatlık ve İstanbul Barosunun Tarihçesi”, **İstanbul Barosu Mecmuası**, Arkadaş Yayınevi, Sene 7, Sayı 78-6, İstanbul, 1933, s. 245; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388.

⁵⁸⁸ Funda Öztürk, “Osmanlı Devleti'nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Ankara, 2017, s. 49.

⁵⁸⁹ Özkent, **a.g.e.**, s. 51; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388.

⁵⁹⁰ Saffet Nezih Bölükbaşı, “Söyleşi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara, 1982, s. 71; İskender Özturanlı, “Büyük Hukukçular; 12”, **İzmir Barosu Dergisi**, İzmir, 1999, Sayı 3, s. 36.

⁵⁹¹ Ali Haydar Özkent, “Türk Avukatlığının Tarihine Kısa Bir Bakış”, Cumhuriyet'in 15. Yıldönümü Fevkalade Nüshası, **İstanbul Barosu Mecmuası**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1938, s. 5; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 217.

⁵⁹² Özturanlı, **a.g.m.**, s. 36; Haluk İnanıcı, Avukatlık..., s. 136; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388; Özkent, **a.g.e.**, s. 51; Coşar, **a.g.m.**, s. 237; Elçi, **a.g.m.**, 29; Aday, **a.g.e.**, s. 27.

D) Muhzirlik Uygulaması

Dava vekilliği vazifesini kadırlara bağılı olarak çalışan naiplerin görevlendirdiğı mübaşirlerde yerine getirmişlerdir. Dava vekilliğı yapan mübaşirler, “Muhzir” olarak anılmışlardır.⁵⁹³ Muhzirler, hukuk eğitimi almadıklarından dolayı hukuk sistematığından ve bilgisinden uzak kişilerdir.⁵⁹⁴ Muhzirlerin ana görevleri mübaşirlik yapmak, yani görölmekte olan bir davanın taraflarını mahkeme huzurunda bulunmaya davetten ibarettir.⁵⁹⁵ Muhzirler, görölen davalardaki tebligatları hak sahiplerine ulaştırırklar, davalarda hazır bulunmayan tarafı ve şahitleri zorla mahkemeye getirtirlerdi. Bu açıdan bakıldığında muhzirler, adli polislik görevi yetkilerine sahiptiler.⁵⁹⁶

şer’iyye mahkemelerinde daimi bir memur olarak çalışan muhzirler, yargılama sırasında davanın tarafları ile yakın ilişki içerisine girmişlerdir. Bu sebepten dolayı şer’iyye mahkemelerinde bir hukuki uyuşmazlık konusu için başvuran ya da ceza davalarında sanık sıfatıyla yargılanan kişilerin dava vekilliğı görevlerini yapmışlardır.⁵⁹⁷ Ancak muhzirleri, arzuhalcilerden ayıran çok büyük bir fark vardır. Arzuhalciler, dava vekili oldukları tarafı yalnızca yazılı olarak savunabilme imkânına sahiptiler. Oysa muhzirler, vekilleri oldukların kişilerin haklarını mahkemelerde sözlü olarak savunmuşlardır.⁵⁹⁸ Muhzirler, dava vekilliğinden doğan ücretlerini, adlarına dava vekilliğı yapan kişilerden tahsil etmişlerdir. Muhzirler, kimi zaman bir yıllığına “Berat-ı Hümayun”⁵⁹⁹ ile tayin görmüşlerdir.

⁵⁹³ Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Kuntman, **a.g.m.**, s. 261; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388.

⁵⁹⁴ Bölükbaşı, Ülkemizde Avukatlık..., s.31; Elçi, **a.g.m.**, s. 27.

⁵⁹⁵ Recep Ahıskalı, “Muhzir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi**, 31. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 85.

⁵⁹⁶ Kuntman, **a.g.m.**, s. 260; Güner, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁹⁷ Hamdi Halim, “Cumhuriyet Devrinde Avukatlık Müessesesi”, **İstanbul Barosu Mecmuası**, İstanbul,1933, s.s. 4124-4134.

⁵⁹⁸ Güner, **a.g.e.**, s. 27; Aday, **a.g.e.**, s. 26; Yılmaz, Bir Meslek..., s. 196.

⁵⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Berat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi**, 5. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 473.

Dava vekilliği ile ilgili kısa bir değerlendirme yapacak olursak; Şeyzeriye göre dava vekilleri, müvekkillerinin haklarını hakkıyla savunamamışlardır. Bu kimi zaman kasten olmakla birlikte çoğu zaman ise dava vekillerinin hukuki bilgilerinin eksikliğinden kaynaklanmıştır.⁶⁰⁰ Kalkışandı ise dava vekillerini sadece menfaat peşinde koşan insanlar olarak tanımlamıştır. Sadece parayı düşünen insanlardan oluşan dava vekilleri, çoğu zaman müvekkillerini aldatmaktan kaçınmamışlardır.⁶⁰¹ Genel olarak Osmanlı'nın klasik döneminde, dava vekilliği görevini eda eden kişiler de halk nezdinde itibar görmemişlerdir. Ancak Tanzimat Fermanına kadar giden süreç içerisinde dava vekilliği husumete vekâlet başka bir deyişle murafaaya vekâlet tarzında gelişme göstererek modern manada avukatlık mesleğine yakın görevleri icra ettiğini kabul etmek zorundayız.⁶⁰² Osmanlı'nın klasik döneminde dava vekilliği yapan kişiler temsil ettikleri kişilere hukuk içerisinde kalmak suretiyle yapılması gerekenleri anlatmak ve kendi haklılıklarını belgelerle ispat etmek zorundaydılar.⁶⁰³ Bu durumda Osmanlı Devleti'nde dava vekilliği yapacak insanların yapmış oldukları mesleki faaliyete uygun yetkinlikte yetişmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur.⁶⁰⁴

4. Klasik Dönem Osmanlı'da Gayrimüslimlerin Hakları ve Statüleri

Osmanlı Devleti'nin coğrafi açıdan sınırlarının büyümesi sebebiyle devlet içerisine birçok yabancı unsur katılmıştır. Bu yabancı unsurların tabi oldukları farklı dini kültürler sebebiyle Müslümanlara uygulanan hukuk ve Gayrimüslimlere uygulanan hukuk sistemleri arasında bir fark doğmuştur. İslam dini açısından dünya insanları, Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak ikiye ayrılırlar. İslam dini, millet kavramı üzerinden bir ayrışmayı kabul etmez.⁶⁰⁵ Osmanlı Devleti'nde de bu ilke aynen geçerliliğini sürdürmüştür. Osmanlı Devlet sistemi Müslümanları “Millet-i

⁶⁰⁰ Songür, **a.g.m.**, s. 232.

⁶⁰¹ Aynı Yer.

⁶⁰² Börü, **a.g.t.**, s. 105; Koruklu, **a.g.m.**, s. 657.

⁶⁰³ Koruklu, **a.g.m.**, s. 658.

⁶⁰⁴ Galip Çağ, Funda Öztürk, “Osmanlı Devletinde Adli Modernleşme: Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği (Avukatlık) ve Baronun Ortaya Çıkışı”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Volume 6, Sayı 2, Ankara, 2021, s. 359.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1733434>, E.T. 06.02.2023

⁶⁰⁵ Cevdet Küçük, **Osmanlılarda Millet Sistemi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 208.

Hâkime”, islam dini dışında kalan insanları ise “Millet-i Mahkume” olarak adlandırmıştır.⁶⁰⁶

Osmanlı Devleti, hâkim olduğu topraklar üzerinde yaşayanları İslam dinine zorla geçirmesi gibi bir fırsatı olduğu halde asla böyle bir uygulamayı yürürlüğe koymamıştır. Çünkü İslam dininin temel anlayışında “dinde zorlama yoktur” esası geçerlidir. Osmanlı Devletinde dini açıdan asıl olan Allah’ın varlığının inkâr edilmemesidir. Bu koşula bağlı olan tüm din ve onlara ait mezhepler Osmanlı açısından bir sorun teşkil etmemiştir. Osmanlı Devleti bir İslam devleti olduğu için elbette Müslüman olmak bir ayrıcalık teşkil etmiştir. Fakat devletin sunduğu olanaklarından herkes yararlanabilmeli, bunun karşılığında da tebaa devletine bağlı kalarak hükümdarın başarısı için çaba göstermelidir. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde merkezi gücün yıpranmasına sebebiyet verecek “alt-üst” kimlik ayrımcılığına asla fırsat verilmemeye özen gösterilmiştir. Osmanlı’da metodolojik açıdan “azınlık” diye bir kavram kabul edilemez.⁶⁰⁷ Osmanlı Devleti için asıl olan devletin bekasıyla birlikte, devlet yönetiminin Osmanoğulları’nın hükümdarlığına bağlı kalmasından ibarettir.⁶⁰⁸

Osmanlı Devleti’nin kurduğu bu sistem, tebaanın eşitlik üzerine korunmasına dayanan ve itaat edenlerin hoş tutulmasının sağlanması için devlet tarafından gerekenlerin yapıldığı ve adına “Millet Sistemi” denilen sistemdir.⁶⁰⁹ Burada millet kavramıyla bahsedilen devlete itaat eden, devletin yerine getirilmesini istediği ödev ve sorumlulukları yerine getiren Müslüman veya Gayrimüslim olduğuna bakılmaksızın herkesin Osmanlı Devleti’ne ait olduğu bir “Osmanlı Tabaası” sistemidir.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Bozaslan, **a.g.t.**, s. 35.

⁶⁰⁷ Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 4. Cilt, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 245- 254.

⁶⁰⁸ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 48.

⁶⁰⁹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 19.

⁶¹⁰ Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2006, s. 143.

Millet sisteminin ana amacı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde herkesin birlikte huzur içerisinde yaşamasını sağlamaktır. Eryılmaz'a göre bu sistem, dönemin koşulları da göz önünde bulundurulduğunda oldukça adil ve hakkaniyetli bir uygulamadır.⁶¹¹ Bu sistem sayesinde Osmanlı Devleti içerisinde var olan toplumlar benliklerini kaybetmeksizin bir bütünün parçaları olmuşlardır.⁶¹² İslam Hukukuna göre şer'i bir devlette yaşayan Gayrimüslimlerin aralarındaki hukuki ihtilafların çözümlenmesi için kendi bağlı oldukları inancın esasına göre hüküm veren mahkemelere başvurma yetkileri vardır. Ayrıca her dinin kendi şer'i yargılama yetkisine de karışılmamıştır. Tüm bunların yanında miras hukukundan ve medeni hukuktan doğan hakları da kendi dini ve hukuki sistemleri ile çözümlenmiştir.⁶¹³ Ancak Gayrimüslimlerin davalarını İslam Hukuku esasları dairesinde çözen şer'iyeye mahkemelerine başvurma hakkı da kendilerine tanınmıştır. Burada önem arz eden husus, hukuki ihtilaf konusunun taraflarından birisinin Müslüman olması durumunda asıl görevli mahkemenin “Şer'iyeye Mahkemesi” olmasıdır.⁶¹⁴

İslam Hukukunun egemen olduğu Osmanlı Devleti de, içerisinde barındırdığı çok farklı etnitise sebebiyle her grubun oluşturduğu hukuk sistemi içerisinde hukuki sorunlarını çözme imkânı tanınmıştır. Bir hoşgörü anlayışı içeren bu tutum Osmanlı Devleti açısından vazgeçilmesi mümkün olmayan bir husus olmuştur. Zamanına göre oldukça çağdaş olarak gözüken bu sistem sayesinde adalet konusunda toplum içerisinde adeta bir iş bölümü söz konusu olmuş ve merkez yargı örgütünde bürokrasinin artmasının önü kesilmiştir. Osmanlı Devleti'nin buradaki asıl amacı Gayrimüslimlere otonom bir yargı sistemi kurmalarına imkân verme amacından daha ziyade devlet içerisindeki tebaa arasındaki dengeyi sağlamak ve hukuk kurallarının “mülkilik vasfını” korumak suretiyle kanunların genelliği ilkesine bağlı kalarak tek

⁶¹¹ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 15.

⁶¹² Belkıs Konan, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15. Cilt, Sayı 4, Ankara, 2011, s. 264.

⁶¹³ Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s.s. 543-544.

⁶¹⁴ Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 423.

bir hâkim hukuk sistemi kurulmaya çalışılmıştır.⁶¹⁵ Osmanlı Devletinin kurduğu bu sistem İngiltere dâhil olmak üzere Fransa, İspanya ve İtalya devletlerinin o kadar ilerisindeydi ki, bu devletler o dönemde kendi dinlerinden olmayanlara bırakın yargılama hakkı vermeyi, ülke sınırları içerisinde yaşama hakkı dahi tanımamaktaydılar.⁶¹⁶

Millet sistematiği içerisinde millet olarak kabul edilen her grubun bir “Cemaat Mahkemesi” olmuş ve bu mahkemelerin işlerine karışılmamıştır.⁶¹⁷ Gayrimüslimlerin diledikleri zaman şer’iye mahkemelerine başvurmalarına izin verilmiş ve bu sayede toplumun her kesimine sahip çıkılmıştır. Osmanlı Devleti’nde bu uygulamanın tek istisnasını ceza davalarının konusuna giren fiiller oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nde ceza davalarının konularına giren bir fiil gerçekleştiğinde ayırım gözetilmeksizin herkes İslam yargılama hukukunun prensiplerine muhatap sayılmıştır.⁶¹⁸ Dolayısıyla cemaat mahkemeleri, devletin egemenlik haklarına sahip olduğu alanlarda yargısal faaliyetlerini yerine getirememişlerdir.

Zimmilerin aralarında gerçekleşen hukuki ihtilaflarda ise, her gurubun cemaat mahkemelerinin kararları incelenir. Konu ile ilgili cemaat mahkemelerinin başkanlarının görüşü alınır ve konu şer’iye mahkemelerince çözüme kavuşturulurdu.⁶¹⁹ Devletin, cemaatler arasındaki ihtilaflarda hakem rolünü üstlenmesi sebebiyle toplum içerisindeki saygınlığı daha da arttırmıştır.⁶²⁰

Klasik Dönem Osmanlı Döneminde Gayrimüslimlerin genel hak ve statüleriyle ilgili genel olarak şunları söylemek mümkündür:

⁶¹⁵ Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 395.

⁶¹⁶ Şener Aktürk, “Osmanlı Devleti’nde Dini Çeşitlilik; Farklı Olan Neydi”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınevi, Sayı 51, Ankara, 2010, s. 141.

⁶¹⁷ Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989, s.s. 12-14.

⁶¹⁸ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri...**, I. Cilt, s. 367.

⁶¹⁹ Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı...**, s. 17.

⁶²⁰ Etyen Mahcupyan, “Osmanlı Dünyasının Zihnî Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Doğu Batı Dergileri Yayınevi, Sayı 8, İstanbul 1999, s. 32.

- Gayrimüslimler, kılık kıyafet itibarı ile kendi inançlarını belirten bir giyim tarzına riayet etmek zorundaydılar. Uygulamanın genel amacı Gayrimüslimlerin hangi dine mensup olduklarının anlaşılabilmesini sağlamaktır.⁶²¹ Nitekim bu sayede Gayrimüslimler, Müslümanlarla karışmayarak kendi din ve geleneklerini rahatça korumuşlardır.

- İslam Hukuku çerçevesinde Gayrimüslim bir erkeğin, Müslüman bir kadınla evlenmesi yasaklanmıştır. Buna karşılık Müslüman bir erkeğin, kitap ehli olan bir Gayrimüslim kadınla evlenmesi serbestti. İslam Hukukuna göre soy ve din babadan devam eder anlayışı ön plandadır.⁶²²

- İslam devletinin hâkimiyetini kabul etmeyen ve devletin emirlerine karşı gelen Gayrimüslimler bunun cezasına katlanmak zorundaydılar.⁶²³

- Dini yaşantıları konusunda özgürlüğe sahip olan ve kendi inançlarına esaslarına göre oluşturulan hukuk sistemine tabi olan Gayrimüslimlerin, dini liderlerinin seçimi kendilerine bırakılmamıştır. Çünkü her dini cemiyeti temsil eden dini liderin idari bir takım yetkileri de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu liderlerin seçimi Osmanlı Devleti tarafından resen ya da onama suretiyle gerçekleşmiştir.⁶²⁴

- Vergi Kanunu açısından ise Gayrimüslimler, Müslümanların ödeme yükümlülüğü bulunmadığı cizye ve haraç vergilerine tabiydiler.⁶²⁵

- Gayrimüslimlerin devlet kademelerinde memur sıfatıyla görev almaları mümkün değildir. Aynı zamanda gönüllü dahi olsalar askerlik yapabilmeleri de imkânsızdır.⁶²⁶

⁶²¹ Cemal Kafadar, **Osmanlı'da Din- Devlet İlişkisi, Osmanlı'da Din- Devlet İlişkileri**, Hazırlayan Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s. 127.

⁶²² Bozaslan, **a.g.t.**, s. 34.

⁶²³ Tankut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Kitabevi, Tekirdağ, 2000, s.s. 50-51.

⁶²⁴ Cevdet Küçük, **Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1010.

⁶²⁵ Yavuz Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 61.

⁶²⁶ Değirmenci, **a.g.t.**, s. 22.

III. BÖLÜM:

MİLLET SİSTEMİNİN BOZULMASI ve TANZİMAT DÖNEMİ

Millet sistemi istisnai durumlar dışında işleyişini başarıyla sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin, tarih sahnesinden çekilmesinden iki yüzyıl önce devletin merkezi otoritesinde meydana gelen zafiyetler, merkezden çok uzakta kalan bölgelerin yönetim sorunları, sanayii devriminin gerçekleştirilememesi, ekonomik açıdan devletin birçok sisteminin bozulması, bütçenin idare edilemez hale gelmesi, tüm bunların üzerine Batıda gerçekleşen Fransız İhtilali sonucunda milliyetçilik akımlarının çok uluslu imparatorlukların varlığını tehdit altına sokması, artık millet sisteminde sona gelindiğinin göstergeleriydi.

III. Ahmet döneminde devlet içerisinde bir takım ıslahat çalışmalarına başlanmış, ancak bu ıslahatlar köklü değişimler olmaktan ziyade daha çok eski düzenin aksaklıklarını gidermek üzerine yapılan ıslahatlar olarak kayıtlara geçmiştir.⁶²⁷ III. Ahmet'ten sonra tahta geçen I. Mahmud (1696-1754) ve III. Mustafa (1757-1774) dönemlerinde de ıslahat çalışmalarına devam edilmiştir.⁶²⁸

İlerleyen süreçte Batılı devletlerin bu şekilde güçlü bir terakki göstermesini ve Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere ayak uyduramamasının sebeplerinin incelenmesi için Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi anlayışı ön plana çıkmıştır.⁶²⁹ 18. yüzyıla gelindiğinde Batının güçlü devletlerinin tıp, bilim, teknoloji, eğitim ve askeriye alanlarında Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük kurması Osmanlı Devlet ricalinin de dikkatinden kaçmamıştır.⁶³⁰

⁶²⁷ Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketlerine Giriş Gayretleri (1700-1839)", **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi**, Sayı 6, Ankara, 1995, s.s. 177-179.

⁶²⁸ Yakup Göktaş, "Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700-1900)", **Güzel sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, 2009, s. 16.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2556/32942>, E.T. 28.03.2023.

⁶²⁹ Abdülhak Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 4. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1940, s.s. 166-172.

⁶³⁰ Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, 94. Cilt, Sayı 187, Ankara, 2010, s.s. 125-138.

Osmanlı Devleti başlangıçta yukarıda saymış olduğumuz sebepleri irdelemeyip, devletteki güç ve otorite kaybını sadece yapılan savaşların kaybedilmesi düşüncesine bağlayıp, askeri alanda bir takım düzenlemeler yapmaya çalışarak, ana sorunları adeta sümen altına itmeyi tercih etmiştir. Lale dönemine gelindiğinde “Nizam-ı Cedid”, yani devletin kendisini tekrar toparlayıp eski gücüne kavuşması için bir takım başka metotlar izlenmesi düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, rakiplerinden sadece askeri anlamda geri kalmayıp idare, hukuk ve eğitim anlamında da geri kaldığını bir başka deyişle rakiplerinin modernleşme anlamında kendisinden daha hızlı bir şekilde müreffeh ve modernleştiğini fark etmiştir.⁶³¹

Fransız İhtilalinin gerçekleştiği 1789 yılında III. Selim’in tahta geçmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, Batının üstünlüğünü kanıksamış ve bu sayede yeni bir modernleşme süreci içerisine girmiştir.⁶³² III. Selim’den önce tahta çıkan padişahlar yenileşmeyi salt askeri anlamda bir gereklilik olarak değerlendirmişlerdir. İlk defa devlet içerisinde çok büyük kapsamlı bir reform yapılmasının gerekli olduğunun farkına varan padişah III. Selim olmuştur.⁶³³ Gerek III. Selim döneminde gerekse III. Selim’den önce çıkarılan tüm fermanlarda Osmanlı Devletindeki asıl sorunun mevcut kanunların uygulanmayışına dayandırıldığı görülmektedir.⁶³⁴ Devlet içerisinde adaletin yeniden tesisinin sağlanarak tebaanın haklarının adil bir şekilde korunması ve vicdanların huzur bulması amacıyla idari, iktisadi ve hukuki alanlarda radikal değişiklikler yapmak amacıyla Ebu Bekir Ratip Efendi, Avusturya’ya gönderilmiş, tarihçi Hammer’den de Osmanlı’nın sorunlarını giderilmesi için neler yapılması gerektiği danışılmıştır.⁶³⁵

⁶³¹ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri”, **FSM İlmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8, İstanbul, 1999, s.s. 25-64.

⁶³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lui 16 ile Muharebeleri”, **Belleken**, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1938, s.s. 191-246.

⁶³³ Uğur Mumcu, “Türk Hukukunda Memurların Yargılanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 28. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1971, s. 142.

⁶³⁴ Bozkurt, Batı..., s. 41.

⁶³⁵ Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2004, s. 71.

III. Selim, Osmanlı Devleti içerisinde gittikçe güçlenen ayanlara karşı otoritesi zayıflamış olan devletin merkezi yapısını tekrar güçlendirmeyi arzulamıştır. III. Selim'in çabaları, devlet içerisinde bu yönde atılacak adımları destekleyecek liyakatte devlet adamlarının olmayışı, yapılacak yenilikler sonucunda kendi menfaatlerini kaybetme ihtimali olan eski düzen yanlılarının ayak diremeleri ile karşılaşmış ve başarıya ulaşmamıştır.⁶³⁶ Tüm bunların yanında yapılmak istenilen yenilik hareketlerinde ihtiyaç duyulan bütçelerin oluşturulamaması, halkın yenilikler için ilave vergi ödemek istememesi de başarıya ulaşılmasındaki başka etmenlerdir.⁶³⁷ III. Selim'in yapmak istediği yenilik hareketleri birçok yerden akamete uğratılmış ve nihayetinde padişah, Kabakçı Mustafa isyanı neticesiyle tahtan indirilmiştir.⁶³⁸ III. Selim'in ardından tahta geçen IV. Mustafa yenilik taraftarlarının desteğini alan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından tahtından indirilse de, Alemdar Mustafa Paşa darbecilerin III. Selim'i öldürmesine mani olamamıştır.⁶³⁹ Ancak yaşanan tarihsel olaylar dönem itibariyle devlet içerisindeki asıl gücün ayanlara ait olduğunu göstermiştir.⁶⁴⁰

IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesiyle birlikte nihayet yerine amcası III. Selim tarafından yetiştirilen ve yenilik taraftarı⁶⁴¹ olan II. Mahmud geçirilmiştir.⁶⁴² II. Mahmut tarafından sadrazam olarak mükâfatlandırılan Alemdar Mustafa Paşa akamete uğratılan yenilik hareketlerine kaldığı yerden devam etmesi için padişahla birlikte hareket etmiş ve bir süreliğine Osmanlı Devleti'nde siyasi bir güç odağı olmayı başarmıştır.⁶⁴³

⁶³⁶ Tayyip M. Gökbilgin, "Nizam-ı Cedid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 309.

⁶³⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 70.

⁶³⁸ Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 79.

⁶³⁹ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 236.

⁶⁴⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 137.

⁶⁴¹ Cezmi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Araştırmaları Merkezi**, Sayı 4, Ankara, 1993, s. 207.

⁶⁴² Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çeviren Mehmet Harmancı, 2. Cilt, E yayınları, İstanbul, 2010, s. 25.

⁶⁴³ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 98.

II. Mahmut tahta çıktığında bir yanda Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa sorunu diğer tarafta Rusya ile süren savaşlar ve içeride isyan çıkaran ayanlar sebebiyle oldukça sıkıntılı bir dönemde devletin başına geçmiştir. Buna rağmen amcasının yolundan giden padişah devlet içerisinde hemen hemen her alanda Batı referanslı yenilik ve düzenlemeler yapmasına rağmen yeterli seviyede başarılı sonuçlar alınmasını sağlayamamıştır.⁶⁴⁴ II. Mahmut, hükümdarlığı süresince anayasal sürecin önünü açan “Sened-i İttifak” düzenlemesini gerçekleştirmiş ve ayrıca “Vaka-i Hayriye”⁶⁴⁵ olarak tarihe geçen olayla birlikte yeniçeri ocağını da ortadan kaldırmayı başarmıştır.

Sened-i İttifak, bulundukları bölgelerde güçlenen ayanların devlete itaatlerinin yeniden tesis edilmesi sağlanarak, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde devletin kanunlarının geçerli olacağı ve imtiyaz gözetilmeksizin herkese uygulanacağı, vergilerin ve askerlerin sadece devlet namına toplanacağı, buna karşılık ise ayanların haklarına dokunulmayacağına dair yapılmış yedi hüküm⁶⁴⁶ ve bir ekten oluşmuş belgedir.⁶⁴⁷ Sened ile ayanlar, siyaseten devlet tarafından tanınmış oluyorlardı.⁶⁴⁸

Tarihsel süreç II. Mahmud'un, Sened-i İttifakı devlet içerisinde adeta bir otorite haline gelmiş ayanlara karşı merkezi otoriteyi güçlendirmek maksadı ile ihtiyaç duyduğu zamanı kazanmak için geçici olarak yapmış olduğu bir mutabakat olduğunu göstermiştir.⁶⁴⁹ Unutulmaması gereken ise belge ile her ne kadar geçici de olsa bir süreliğine padişahın otoritesinin sınırlandırılmış olmasıdır.

⁶⁴⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş,** 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s.s. 15-16.

⁶⁴⁵ Lewis, Modern..., s.s. 110-112.

⁶⁴⁶ Konan, İnsan Hakları..., s. 274.

⁶⁴⁷ Akgündüz-Öztürk, **a.g.e.**, s. 237.

⁶⁴⁸ Zehra Arslan, “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 8, 2013, s. 79.

<https://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/3657956/sened-i-ittifak-in-ortaya-cikisi-ve-insan-haklari-bakimindan-degerlendirilme>, E.T. 13.12.2022.

⁶⁴⁹ Değirmenci, **a.g.t.**, s. 27.

Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan olay yeniçeri ocağının lav edilmesidir. II. Mahmud, bunu gerçekleştirmek için çok uzun bir süre beklemiş ve fırsatını bulduğu anda halk desteğini de arkasına alarak ocağı tarih sahnesinden silmeyi başarmıştır. Bunun reformlar açısından en büyük özelliği ise yeniliklere karşı olan yönetici sınıfın askeri desteğinin yok olmasının sağlanmış olmasıdır. Bu sayede ileride gerçekleştirilen yeniliklere karşı çıkan askeri bir güç odağı kalmamıştır.⁶⁵⁰ Devlet içerisinde otoritesini arttıran II. Mahmud, bu sayede büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarının önlenmesi için gerekli düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilmesi için çalışmalarına da başlamıştır.

Devlet içerisinde istediği reformları tam anlamıyla hayata geçiremediği kanaatinde olan II. Mahmut, başarısızlığın sebebini statükocu kadrolara bağlamıştır. Reformlar konusunda İngiltere'nin desteğini alan padişah, Mustafa Reşit Paşa'ya daha köklü ve sistemli bir ıslahat hareketi hazırlaması görevini vererek Tanzimat'a giden yolu açmıştır.⁶⁵¹ 30 Haziran 1839 tarihinde hayata gözlerini yuman II. Mahmut'un yerine oğlu Abdülmecid geçmiştir.⁶⁵²

Devleti Tanzimat Fermanı sürecine götüren yukarıda anlatmış olduğumuz konuları somut tarihsel olaylara ana hatlarıyla bakarak yer verecek olursak bunlar;

- Sırp isyanları ve Yunan isyanlarının sonuçları: İşlerliğini kaybetmeye başlayan millet sistemine ilk darbeyi bağımsızlık isteyen Sırp ve Yunan ayaklanmaları öncülük etmiştir. Merkez'de ise millet sisteminden koparılması başarılan ilk Gayrimüslim tebaalar Rumlar ve Ermeniler olmuştur.⁶⁵³ Bunları Yahudiler izlemiştir.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Okandan, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁵¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 6 Basım, Dokuz Eylül Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1998, s. 17.

⁶⁵² Başgil, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁵³ Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 9.

⁶⁵⁴ Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çeviri Bahadır Sina Şener, İmge Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 146.

- Fransız İhtilali'nin sonuçları ki bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan alt kimliklerle devlet arasında ve devletin Müslüman tebaası ile Gayrimüslim tebaanın ilişkileri bir daha asla düzelmemesine bozulması, Napolyon Bonapart'ın Fransa'da ipleri eline alarak merkezi otoriteyi güçlendirmesinin II. Mahmud'a ilham olması,⁶⁵⁵
- 1827'de Navarin'de alınan ağır yenilginin sonuçları,
- 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması sonucunda Rusya ile yapılan ittifak sebebiyle Batının telaşa kapılması, Rus Yayılmacılığı,
- Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının sonuçları; Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başardıkları Osmanlı Devlet ricalinin de bir an önce devletin ihtiyacı olan reformların gerçekleştirilmesi isteği, sonuçta gelinen noktada Kavalalı kurduğu ordu ile Osmanlıya karşı üstünlük kurmuş bulunması,
- 1838 Tarihli Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'yle (İngiliz Sömürgeciliği) yapılan yeni işbirliği anlaşmasının sonuçlarıdır.⁶⁵⁶

Tüm bunların yanında devleti krize götüren eski dönemin sebepleri olarak toprak sistemi, vergi sisteminin doğurduğu olumsuzluklar ve ordunun ihtiyacına yönelik maddi gücün sağlanamaması da unutulmaması gerekli nedenlerdendir.⁶⁵⁷

Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden sürece Batılı devletlerin çok büyük baskılarının da olduğu göz ardı edilemez bir hakikattir. Bu baskıların ana sebebinin kaynağı üçe ayrılmaktadır.⁶⁵⁸ “İlki”, Batı ülkelerinin geçirmiş olduğu sanayileşme devrimi sonucunda ortaya çıkan pazar ihtiyacını karşılayabilecek en yakın devlet Osmanlı İmparatorluğu olmasıydı. Dolayısıyla İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasını başka devletlerle yapılan ticaret anlaşmalarının izlemesi sonucunda Batı ile Osmanlı'nın ticaret hacminin büyümesi beraberinde birçok hukuki ihtilafın

⁶⁵⁵ Muzaffer Turan, “Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumunda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 145.

⁶⁵⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 6 ve devamı; Aybars, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁵⁷ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s. 57.

⁶⁵⁸ Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 266.

doğmasına yol açmıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nde kurulan ticaret ve sanayi şirketlerinin hukuki zeminde hareket edebilmelerini sağlaması amacıyla şirketler hukuku alanında reformlar yapılmasını gerektirmiştir.⁶⁵⁹

Kanaatimizce bu dönem itibariyle bir diğer önemli konu da Osmanlı Devleti'nin, "Kapitülasyon Hakkı" tanıdığı devletlerin vatandaşlarının Osmanlı Devleti içerisindeki taşınmazları hakkındaki uyuşmazlıkları⁶⁶⁰ istisna teşkil etmesi şartıyla hukuki ihtilaflarının giderilme yetki ve görevlerinin kendi konsoloslukları tarafından kurulmuş mahkemelere tanınmış olmasıdır.⁶⁶¹ Bu mahkemelere "Konsolosluk Mahkemeleri" adı verilmiştir. Mahkemelerin yargılama yetkisinin kapsama alanı özel hukuk konularını içine almasının yanında ceza yargılamasıyla ilgili konuları dahi kapsamaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ülke sınırları içerisindeki egemenlik hakkıyla birlikte yargı bağımsızlığını da ihlal etmekteydi.⁶⁶² Kapitülasyon hakkına sahip ülkelerin vatandaşları hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin yargılama esaslarına tabi değillerdi. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti, yerel yargılama haklarını dahi kapitülasyon hakkına sahip olan yabancı devletlerle paylaşmıştı.⁶⁶³

Batı ile artan ticaret hacmi, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupalı diplomatlarla iyi ilişkiler kurmayı başaran Gayrimüslimlere yaramıştı. Batılı devletlerden imtiyazlı bir takım haklar elde eden Gayrimüslimler, bu sayede tamamen ticari bir statüye dayanan ve adına "Avrupa Tüccarı" denilen yepyeni bir tebaanın doğmasına sebebiyet vermişlerdi. Bu durumun ortadan kalkmasını isteyen Osmanlı Devleti bir takım hukuki düzenlemeler yapmak zorunda kalmış, zaman içerisinde Avrupalı tüccarlara tanınan hakların "Hayriye Tüccarı" denilen Müslüman tacirlere de

⁶⁵⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü, XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, Tüm Kitap; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 553; Mehmet Akif Aydın, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 66.

⁶⁶⁰ Yılmaz Altuğ, **Yabancıların Hukuki Durumu**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 62.

⁶⁶¹ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 293.

⁶⁶² Aslantürk, **a.g.t.**, s. 57.

⁶⁶³ Aslan Gündüz, "Adli İmtiyazlar: Lozan ve Sonrası", **Mahmut R. Belik'e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 202.

tanınmasına imkân sağlamıştı. Örneğin İstanbul'da Yıldızlı Han'da ikamet eden bir hayriye tüccarına, ticaret beratı verilmişti.⁶⁶⁴

Zaman içerisinde yaşanan ticari anlaşmazlıklar artmış bunun sonucunda da Avrupalı tüccarlar ile Hayriye tüccarları arasında çıkan uyuşmazlıklarda, Avrupalı tüccarlar, ticaret alanındaki gelişmelerden uzak olan şer'iyye mahkemelerine gitmektense, bizzat kendileri tarafından oluşturulan komisyonlara gitmeyi tercih etmişlerdir.⁶⁶⁵ Buna kayıtsız kalamayan Osmanlı Devleti, sadece ticari davalara bakan ve üyeleri yabancı ve Müslüman tacirlerden oluşan adli meclisler kurarak, şer'iyye mahkemelerinin yetkilerini sınırlamıştır.⁶⁶⁶ Bu durum Batılı devletlerce yeterli görülmemiş, kendi aralarında yapmış oldukları ticaret hukukunun esaslarının da Osmanlı İmparatorluğu'nda aynen tesis edilmesini istemişlerdir. Nitekim bu baskılar sonucu Batıdan alınan ilk kanun Ticaret Kanunu olmuş, bunun tabi sonucu olarak da "Karma Ticaret Mahkemeleri" ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁷ Bu mahkemeler Osmanlı ülkesinde ticaretten kaynaklanan hukuksal sorunların çözümüyle ilgili karar vermekteydiler. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Tuna'da zarara uğrayan bazı İngiliz vatandaşları, zararlarının tazmini için Karma Ticaret Mahkemesine müracaat etmişlerdi. Onların bu başvurusunu haklı bulan mahkemenin ilamının yerine getirilmesi konusu Şura-yı Devlet'te ve Meclis-i Vükela 'da görüşülerek karara bağlanmıştır.⁶⁶⁸

Batılı devletlerin yeni hukuki düzenlemeler yapılmasını istemelerinin "ikinci" nedeni, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan azınlıkların hamiliğine soyunarak, azınlıklar içerisinde itibarlarını arttırmak ve bu sayede imparatorluğun çözülme sürecini hızlandırmak amacını taşımaktaydı. Bu sayede kurulacak olan yeni devletlerde, kendilerine yeni fırsat kapıları açılmış olacaktı.⁶⁶⁹ Bunun öncelikli yolu ise azınlıklara verilmesi gereken kamu haklarının düzenlenmesinden geçmekteydi.

⁶⁶⁴ BOA, C.İKTS., 20-973, (H-27-11-1250).

⁶⁶⁵ Bozkurt, Batı..., s. 155.

⁶⁶⁶ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s.s. 543-544.

⁶⁶⁷ Cin-Akyılmaz, a.g.e., s. 554; Aydın, İslam ve Osmanlı..., s. 68.

⁶⁶⁸ BOA, Y..A...RES, 23-19 (H-03-06-1301).

⁶⁶⁹ Ahmet Cevdet Paşa, Ma'rûzât, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 200; Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 544.

Bu yönde baskılar Ortodokslar adına Rusya'dan, Katolikler adına Fransa'dan, Protestanlar adına ise İngilizlerden geliyordu.⁶⁷⁰

“Üçüncü” neden ise her Batılı devletin, kendi hukuk sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda geçerli olması için ayrı ayrı baskı yapmasıydı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu tarafından iktibas edilecek olan bir hukuk sisteminin kendi ülkesinden alınmış olması bu ülkeye dünya konjonktüründe oldukça itibar kazandıracaktı. Bu sebeptendir ki Fransa, Mecelle'nin hazırlanmayıp kendi medeni kanununun kabul edilmesi için Osmanlı bürokratlarına inanılmaz bir baskı yapmıştır.⁶⁷¹

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti içerisinde istedikleri bir takım hukuki düzenlemeler yapılmasının baskılarının etkileri yanında, Osmanlı Devleti'nin de uluslararası konjonktürde kendi statükosunu güçlendirme ve artık müttefikleri olan eski düşmanlarına karşı güven tesis etme isteği de bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığı unutulmamalıdır.⁶⁷² Osmanlı'nın iktisadi ve sosyal yapılarda meydana gelen değişikliklere cevap verecek kanunlar hazırlanması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Batı ile artan ilişkiler neticesinde Osmanlı aydınlarının düşünce mekanizmasındaki bu gelişmeler de Osmanlı'yı hukuk alanında reform yapmaya mecbur bırakmıştır.⁶⁷³

1. Modernleşme Süreci ve Fermanlar

1.1. Tanzimat Fermanı ve Hukuki Niteliği

Tanzimat Fermanı, aradan bunca yıl geçmiş, üzerinde birçok şey yazılmış olmasına rağmen bugün bile etkileri asla inkâr edilemeyecek bir düzenleme, bir kanunlaştırma hareketinin başlangıcıdır. Eğer geçmişe dönüp Tanzimat Fermanının ortaya çıkış nedenlerini anlamayı başaramazsak bugünümüzü anlamakta zorluk çekeriz düşüncesindeyiz. Tanzimat Fermanı sadece politik hayatımıza değil hukuki, iktisadi ve sosyal hayatımıza da çok ciddi tesirleri olmuş bir hadisedir.

⁶⁷⁰ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 419.

⁶⁷¹ Aydın, Osmanlı Devleti'nde..., s. 266.

⁶⁷² Recai Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, 1. Kitap, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997, s.s. 86-87.

⁶⁷³ Cin, İslam ve Osmanlı..., s. 291.

Fermanlar, padişahın tek taraflı “buyruğu”, “yazılı ayrıcalıklarıdır”. Bu fermanlar, devlet işleri için olabileceği gibi bazen tebaaya haklar sunan ya da kendi yetkilerini sınırlayan fermanlarda olabilir. Avrupa’da bunlara “charte” (şart)⁶⁷⁴ adı verilir ki en meşhuru İngiltere’de neşredilen Magna Charta Libertatum ’dur. Kral bir takım salâhiyetlerinden vazgeçmiştir. Tanzimat Fermanı da tıpkı bunun gibi bir charte’dir.⁶⁷⁵ Magna Charta ile Tanzimat Fermanının farkı, Magna Charta’da kral, soylular lehine, Tanzimat Fermanında ise padişah, tebaa lehine yetki sınırlaması gerçekleştirmiştir.

Ali Fuat Başgil⁶⁷⁶, Bülent Tanör⁶⁷⁷, Shaw ve Shaw⁶⁷⁸, Gül Akyılmaz⁶⁷⁹ ve Mustafa Erdoğan’a⁶⁸⁰ göre genel olarak Tanzimat Fermanındaki haklar yine padişah tarafından tek taraflı olarak istenildiği zaman kaldırılabilirdiğinden ve fermandaki hükümler ihlal edildiğinde herhangi bir yaptırımın olmaması sebebiyle fermanın bir anayasa olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Yavuz Abadan’a göre, ferman “Charte Constitutionnelle” niteliğinde bir berat olup hukuki şekli itibarıyla tek taraflı bir fermanıdır.⁶⁸¹ Osmanlı Devleti açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı, Ahmet Mumcu’ya göre herhangi bir zümrenin baskısı ya da bir halk hareketi neticesiyle doğmayıp “kamu hukuku” açısından padişah buyruğundan ibaret bir adaletnamedir.⁶⁸² Recai Okandan’a göre fermanın içerisinde padişahın, fermanın hükümlerine uymadığı başka bir deyişle hükümleri ihlal ettiği takdirde ne gibi bir yaptırım ya da yaptırımlara maruz kalacağı belirtilmemiştir. Ayrıca Şura-yı Devlet’in üyelerinin padişah tarafından seçilmiş olması, alınan kararların padişah onayından geçmesi gibi gerekçelerle bu ferman anayasal bir metinden daha çok tek taraflı bir “lütuf” düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır.⁶⁸³ Ahmet Cevat Eren, ferman metnini anayasal bir metin olmaktan ziyade padişah

⁶⁷⁴ Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s. 214.

⁶⁷⁵ Ahmet Cevat Eren, **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 37-38.

⁶⁷⁶ Başgil, *Esas Teşkilat...*, s.s. 82-83.

⁶⁷⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s.s. 86-91.

⁶⁷⁸ Shaw-Shaw, **a.g.e.**, s. 93.

⁶⁷⁹ Gül Akyılmaz, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.s. 186-189.

⁶⁸⁰ Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 24.

⁶⁸¹ Abadan, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s.s. 6-10.

⁶⁸² Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 157.

⁶⁸³ Recai Okandan, *Amme Hukukumuzun...*, s.s. 89-93.

tarafından verilen yazılı ve halka ilan edilmiş bulunan bir “ayrıcalıklar” metni olarak değerlendirir.⁶⁸⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu’na göre fermanın içerisinde belirtilen teminatların yazılı olması ve bu teminatlarla ilgili olarak gerekli düzenlemelerin yapılacağına dair atıfta bulunulması, fermanın 1. maddesindeki ilkelerin uygulanması amacıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye yer verilmiş olması Gülhane Hatt-ı Hümayununu “yarı anayasal” (semi-constitutional) bir metne dönüştürmüştür.⁶⁸⁵ Enver Ziya Karal’a göre fermanın içeriğinde verilen teminatlar metnin anayasa niteliğine kavuşmuş olduğunun göstergeleridir.⁶⁸⁶ Gülnihal Bozkurt, metnin içerisinde yer alan teminatların, metnin anayasal bir nitelik taşıdığını göstermesi için yeterli olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁷

Çok değerli bilim insanlarının Tanzimat Fermanı’nın hukuki niteliği açısından yapmış oldukları görüşlerin ardından kanaatimizce fermanda aslında uygulana gelen fakat yazılı bir belge ile teminat altına alınmamış konuların (can, mal ve ırz güvenliği vs.) yazılı bir belgeye girerek kamuoyuna ilan edildiğini görmekteyiz. Müsadere yasağı, mülkiyet hakkı ve mülkiyet hakkının sahibinin işlemiş olduğu suçlar sonrasında mirasçılarının haklarının zayii olmamasının belirtilmesi, ceza yargılamasına ilişkin teminatlar, adil vergi düzeni oluşturulması ve devletin her türlü harcamasının kanuna tabi olmasının fermanda kaleme alınmasının önemi inkâr edilemez.⁶⁸⁸ Belirtilen hakların yazılı metne girmesi fermanın kimilerince “Türk Haklar Bildirgesi” olarak tanımlanmasını sağlamıştır.⁶⁸⁹ Bu arada İngiltere’de halen “yazılı bir anayasa metninin olmadığı” göz ardı edilmemelidir.

⁶⁸⁴ Ahmet Cevat Eren, **a.g.e.**, s.s. 37-38.

⁶⁸⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Divan-ı Hümayûn’dan Meclis-i Me’busan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s. 377.

⁶⁸⁶ Karal, Gülhane..., s.s. 128-129.

⁶⁸⁷ Bozkurt, Batı Hukukunun..., (1839-1939), s. 41.

⁶⁸⁸ Nuran Koyuncu, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabetlerin Hukuki Statüsü**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, s. 140.

⁶⁸⁹ Ahmet Özkiraz, Berkan Hamdemir, “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2009, s. 70.

Birçok bilim insanına göre bunlar önemli bir takım yenilikler olmakla birlikte belirtilen teminatlar padişah tarafından verilen bir lütuftan daha ileriye gidememektedir. Bu teminatlar istenildiği an tek taraflı tebaaya sunulduğu gibi tek taraflı olarak da tebaadan alınabilecek haklardır. Kaldı ki bu iddiada olanlar ileri sürdükleri tezde isabetli bir görüşe de sahiptirler. Ancak bu görüşe sahip olan bilim insanlarının atladığı ya da diğer bir deyişle gözden kaçırdıkları husus şudur; Batı dünyasında Almanya’da iktidara gelen Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Parti’si, anayasayı tek taraflı olarak lav edene kadar anayasaların kendisini koruma ihtiyacından tüm dünya habersizdi.⁶⁹⁰ Anayasaların kendisini savunabilmek için gerekli tedbirlerin alındığı düzenlemelerin yapılabilmesi ve bu düzenlemelerin anayasalarda kendilerine yer bulması ancak II. dünya savaşının sonunda gerçekleşmiştir. Bu sebeple Tanzimat Fermanında verilen ayrıcalıkların tek taraflı olarak geri alınması ya da padişahın fiillerine karşı bir yaptırım olmamasının garip karşılanmaması gerekmektedir. Bunun aksi görüşte olanlar düşüncemize göre dünya anayasacılık tarihi gelişimini göz ardı etmektedirler.

Tüm bu açıklamaların ardından kanaatimizce modern hukuk açısından Tanzimat Fermanı hem şekli hem de maddi hukuk açısından bir anayasa metni kabul edilmesi mümkün olmamakla beraber, içerik itibarıyla kendinden önceki fermanların çok ötesinde bir metin olduğu ve imparatorluğu anayasal bir sürece götürdüğü aksi iddia edilmesi mümkün olmayan bir gerçekliktir.

1.2. Tanzimat Fermanı’nın İlan Süreci ve İçeriği

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sebebiyle Osmanlı Devletinin, Rusya’dan yardım istemesi üzerine İngiltere derhal devreye girmiş, Mısır valisi bertaraf edilmiş bunun karşılığında İngiltere, Balta Limanı Anlaşması’nın yapılmasını istemiştir. Antlaşma 16 Ağustos 1838’de imzalanmıştır.⁶⁹¹ Bu anlaşma sonucunda İngiltere lehine birçok önemli ekonomik çıkarımlar verilmiştir.

⁶⁹⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız KJ Mason, **Cumhuriyetten Reich’a: Almanya Tarihi 1918-1945**, McGraw-Hill Yayıncılık, Utah-USA, 2003, s.7 ve devamı.

⁶⁹¹ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.s. 33-36.

30 Haziran 1839 yılında II. Mahmut'un ölmesinin ardından tahta henüz 16 yaşında ve babasına göre naif bir karaktere sahip olan Abdülmecid geçmiştir.⁶⁹² Yeni padişah da tıpkı babası gibi siyaseten ıslahatçı bir padişah olma yolunda ilerlemiştir. Abdülmecid, babasının Rusya ve Mısır Valisi Kavalalı Paşa tehditlerine karşı işbirliği yaptığı İngilizlerle olan ilişkileri güçlendirerek devam ettirmek taraftarıydı.⁶⁹³ Bu sebeple Abdülmecid, devlet içerisindeki gerek sistemin aksıyan gerekse ihtiyaç nedeniyle yapılması gereken düzenlemeleri içeren bir Hatt-ı Hümayunu, 17 Temmuz 1839 tarihinde yayımlamıştır.⁶⁹⁴ Hatt-ı Hümayunun daha da geliştirilmesi amacıyla Abdülmecid'in emriyle Sadrazam Koca Hüseyin Paşa tarafından aralarında Mustafa Reşit Paşa'nın da bulunduğu, otuz sekiz yüksek bürokrat ve ilmiye mensuplarının da katılımıyla Bâb-ı Âli'de ortak bir mutabakata varılmıştır. Bunun sonucu ortaya çıkan metin Abdülmecid'in onayı ile yine padişah adına⁶⁹⁵ Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Meydanında ilan edildi.⁶⁹⁶ Sultan Abdülmecid'in, Tanzimat Fermanı dolayısı ile yemini, Hatt-ı Hümayunu ve Tanzimat-ı Hayriye'nin bazı maddelerinin izahı hakkında eyaletlere ferman sureti ve mazbatası gönderilmiştir.⁶⁹⁷

Tanzimat Fermanı incelendiğinde batılılaşma adına atılmış adımların ne olduğu insanı merakla düşürmektedir. Çünkü birçok görüşe göre Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte yüzünü batıya çevirmiştir. Oysa Fermanın başında açıkça yazıldığı gibi Osmanlı Devleti'nin en başından beri Kuran'ın koymuş olduğu kurallara ve şeriatın oluşturduğu çerçeveye her yönüyle uygun davranmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti ileri bir toplum olmuşken 150 sene vardır ki bütün bu Kuran'ın ve Şeriatın hükümleri maalesef göz ardı edilmiş, bunlara uyulmamış ve bu

⁶⁹² Başgil, Esas Teşkilat Hukuku, s. 81.

⁶⁹³ Kemal Beydilli, "1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında", **150. Yılında Tanzimat**, Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 23.

⁶⁹⁴ **Takvim-i Vekâyi**, Numara 182, 16 Cemâziyelevvel 1255, s. 2.

⁶⁹⁵ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1957, s. 3.

⁶⁹⁶ Mehmet Akman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I, I. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 71; Abadan, **a.g.m.**, s. 3; Erdoğan, Türkiye'de..., s. 28; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Ataman, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁹⁷ **BOA**, TS.MA.e, 569-59 (H-29-12-1139).

sebeple 1839’da içinde bulunduğumuz ortam hâsıl olmuş denmektedir. Aslında ferman bir “adaletnameden” ibarettir⁶⁹⁸ ve o güne kadar neşredilmiş diğer adaletnamelerden de bir konu hariç çok büyük bir fark da yoktur.⁶⁹⁹ Fermada, Osmanlı tebaası arasında din ayrımı gözetilmeden, istisnasız herkesin can güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, müsadere yasağı, mülkiyet hakkı, mali güce göre vergi, devlet harcamalarının kanuniliği ilkeleri ve ceza yargılamasına ilişkin güvencelerle ilgili hususlar açıkça teminat altına alınarak bu hususlar hakkında düzenlemeler yapılması karara bağlanmıştır.⁷⁰⁰

Fermada yer alan can, mal ve ırz kavramlarının yazılı olarak teminat altına alınması, aslında Osmanlı tebaasından çok bir zümre için gerçekleştirilmiştir. Bunlarda Osmanlı da canından, malından ve ırzından hiçbir şekilde emin olamayan “Osmanlı Bürokratlarıdır”.⁷⁰¹ Aslında böyle bir konunun pozitif hukukla düzenlenmesi mümkün değildir. Dünyada nerede olursa olsun herhangi bir zümreye veya herhangi bir sınıfa özel yasa yapılamaz. İşte fermanın bu önemli maddesiyle birlikte can, mal ve ırz teminatı kapsamına, Osmanlı Devletinin yönetici bürokratları da dâhil edilmiş ve artık onların yaptıkları her türlü hatalardan dolayı görevlerinden el çektirilmeleri ya da uzaklaştırılmaları durumunda mallarına, canlarına ve namuslarına dokunulmayacağı garantisi verilmiştir. Bu sebeple bir görüşe göre fermada bu lafızların kaleme alınmış olması metne anayasal mahiyet vermiş olsa da bu konu da hüküm vermek açısından modern anayasalar yerine monarkların yetkilerini sınırlayan metinlerin incelenmesi daha yerinde olur kanaatindeyiz.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Halil İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s.s. 99.

⁶⁹⁹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 332.

⁷⁰⁰ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Eşitlik Kavramının Gelişimi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1999, s. 150.

⁷⁰¹ Osmanlı Bürokratik Yapısını Ayrıntılı İncelemek İçin Bakınız, Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Odtü İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1974, s. 15 ve devamı.

⁷⁰² Derleyenler Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s.s. 128-129.

Konu tarihi olaylar incelendiğinde fermana spesifik bir isim yazılmamasına rağmen an itibariyle can, mal ve ırz teminatının özellikle bir kişi için çıkarıldığı görülecektir. Bu kişi II. Mahmud'un donanma komutanı Ahmet Fevzi Paşa'dır. II. Mahmud'un cenaze töreni için Köprülü Kütüphanesinde devlet ricali hazırda beklerken Serasker Hüsrev Paşa, Mehmet Rauf Paşa'nın üzerine yürüyerek mührü zorla alır ve kendisini Sadrazam tayin eder.⁷⁰³ Bu olay Osmanlı Devletinde yapılmış tek kişilik bir darbedir. 1 Temmuz da tahta çıkan Abdülmecid'de 8 Temmuzda Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığını onaylar. Bu sırada donanmanın başında bulunan Ahmet Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa ile kavgalı olduklarından dolayı canının tehlike altında olduğunu düşünerek donanmayla birlikte Mısır'a kaçar.⁷⁰⁴ Tanzimat Fermanında bu konu ile ilgili olan şöyle bir bölüm vardır; Devletimizin gelişmesi için yapılması gerekenlerin aktarıldığı bölümde dünyada candan, ırzdan, maldan daha aziz bir şey olmadığından bir kişi onları tehlikede gördüğünde yaradılışında hain olmasa bile hainliğe meyleder denmektedir. Burada verilen örnek Ahmet Fevzi Paşa'nın yaptıkları ile birebir uyuşmaktadır. Peki, Ahmet Fevzi Paşa'nın bunun için sağlam bir gerekçesi var mıdır diye incelediğimizde; 1837 yılında Akif Paşa'nın II. Mahmud'un bakanlarından Pertev Paşayı öldürttüğünü görmekteyiz. Bu infaz yargısız bir şekilde gerçekleştirilmiştir ki Pertev Paşa, Osmanlı'da yargısız öldürülen son devlet adamıdır.⁷⁰⁵ Bu nedenle Ahmet Fevzi Paşa'nın korkuya kapılması çok normaldir.

Tüm bu yaşananları çok iyi bir şekilde irdelemiş olan Mustafa Reşit Paşa ve sair bürokratlar, Tanzimat Fermanı ile birlikte devlet adamlarının can, mal ve ırzlarını yazılı bir teminat altına alınması, kendileri ve kendilerinden sonra gelecekler açısından taşıdığı önem itibariyle fevkalade değerli bir hüküm olduğu ortadadır. Aynı zamanda bu hüküm sayesinde birçok kişinin devlet görevinden kaçmasının da önüne geçilmesinin amaçlandığı düşüncesindeyiz.

⁷⁰³ Yayın Kurulu, Hüsrev Mehmet Paşa (Koca), **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999, s. 598.

⁷⁰⁴ Tayyar Zade Ata Bey, **Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun**, Derleyen Mehmet Arslan, 2. Cilt, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s.s. 118-127.

⁷⁰⁵ **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/pertev-mehmed-said-pasa>, Erişim Tarihi: 04.11.2022.

Burada önemli olan ve hukuk tarihçilerinin gözünden kaçırmaması gereken bu madde ile birlikte Osmanlı Devletinde bir “rejim” değişikliği gerçekleşmiştir. Fermanla birlikte padişah, siyaset yetkilerinden vazgeçmiştir.⁷⁰⁶ Başka bir deyişle padişah, devlet adamlarını artık sadece görevinden “azletme yetkisine” sahip olabiliyor, diğer tüm yetkilerinden tek taraflı olarak vazgeçiyordu. Bu madde sayesinde saraydan idare edilen Osmanlı Devleti artık bürokratlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Böylece Türk siyasetinde “bürokrat hâkimiyetinin” kuruluşu 1839’a tarihlenmiştir.⁷⁰⁷

Peki, Abdülmecid’in kendi yetkilerini tek taraflı olarak kendi eliyle kısıtlama yoluna gitmesini nasıl değerlendirmek gerekmektedir. Fermanı hazırlayan komisyon, fermanı öyle bir ustalıkla hazırlamıştır ki bu metindeki rejim değişikliğini henüz 16 yaşında olan Abdülmecid’in anlaması imkânsızdır. Bu düşünceye katılmadığımız takdirde akıllara gelen bir diğer ihtimal ise Abdülmecid’in, “devleti” içinde bulunduğu durumdan şimdilik kurtarmak için tıpkı babası II. Mahmud tarafından kabul edilen Sened-i İttifak gibi “geçici olarak bazı haklarından feragat etmeyi” tercih etmiş olduğudur. Padişah muhtemeldir ki bir süre sonra bu yetkileri tıpkı babası gibi geri alacağını planlamış olabilirdi. Ancak Abdülmecid’in hükümdarlığı süresince bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.

Yukarıdaki teorilerimizden hangisi gerçek kabul edilirse edilsin Abdülmecid kendi çıkarmış olduğu bir fermanla egemenliğini paylaşmış ve yetkilerini sınırlamıştır. Abdülmecid, Gülhane Hatt-ı Hümayunun içinde olan şer’i kanunlara harfiyen uyacağına ve bunları icra edeceğine, temel kanunların detaylarına dair “oy çokluğu” ile karar verilen hususlara müsaade edeceğine dair yemin etmiştir. Çok basit bir mesele gibi gözükse de bu da devletin çarklarının işleyişine dair önemli bir husustur. Bu anlamda “oy çokluğuna geçiş”, “demokrasi” için atılmış bir adımdır.⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 4. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s. 401.

⁷⁰⁷ Mehmet Cangir, “Merkeziyetçilik Âdemi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2011, s. 44.

⁷⁰⁸ Tanzimat Fermanı, 4. Madde.

Yemin metnindeki hususlardan biriside Abdülmecid'in, devletin aldığı kararlara itiraz edenlerin ya da devletten talepte bulunanların taleplerini hemen işleme koymayıp, itiraz konusunun ya da yapılması istenilen hususların yapılmış kanunlara uygunluğunu denetleyeceğine söz vermesidir. Yapılmış kanunlara uygun olmayan hiçbir hususu yerine getirmeyeceğini içeren yemin de, lehte ya da aleyhte bir karar vermeyeceğine, fakat ve ancak Meclis-i Vala kanunda değişiklik yaparsa ben de buna uyacağım demektedir. Böylece Abdülmecid kendi otoritesini açık bir şekilde "kanunla" sınırlamıştır. Ortada her ne kadar bizim anladığımız manada bir meclis olmasa da artık hükümdarın mutlak yetkileri sınırlanmıştır.

Gerçekten de Abdülmecid, ölünceye kadar fermanda belirtilen bu yeminine sadık kalmıştır. Ancak burada da paradoksal bir durum ortaya çıkmıştır. Aradan geçen süreçte "Bâb-ı Âli" aşırı derecede güçlenmiştir. Abdülmecit, tamamıyla bürokratlara teslim olmuş, Mustafa Reşit, Mehmet Emin Âli ve Fuat Paşalar adeta bir sultan yetkisi ile hareket etmişler, halk tam da mutlak otoriteye sahip padişahlardan kurtulduk derken karşılıklarına bu seferde otoriter paşalar ortaya çıkmıştır. Bunu literatürde "bürokratik diktatörlük", "bürokratik vesayet" ya da "bürokratik oligarşi" olarak adlandırmaktayız.⁷⁰⁹ Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan yapıyı ise "Bâb-ı Âli Bürokrasisi" olarak tanımlayabiliriz.⁷¹⁰

Kanun yapıcıların bu tarzda mutlak yetkilere sahip olmalarından dolayı bunların karşısına Genç Osmanlılar çıkmıştır.⁷¹¹ Namık Kemal, Ali Suavi, Recaizade Mahmut Ekrem, Ziya Paşa'nın muhaliflikleri, padişahın ziyade bürokratların faaliyetlerinedir.⁷¹² 1839'da kurulan bu bürokrat hâkimiyeti Sultan Abdülaziz'in direnmesiyle karşılaşılıyordu. Abdülaziz yetkileri eline almaya kalkınca asker, bürokrat darbesiyle iktidarından oluyor ve intihar ediyor ya da kimi tarihçilere göre

⁷⁰⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız, Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s. 23 ve devamı.

⁷¹⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız; Bayram Kodaman, Ahmet Turan Alkan, "Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa", **150. Yılında Tanzimat Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

⁷¹¹ Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları**, İstanbul, 1999, s.s. 72-82.

⁷¹² Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 153.

öldürülüyordu.⁷¹³ Bu tarihten itibaren Türkiye’de başa hükümetler gelmiş gitmiş fakat bürokratların ve askerlerin istemediği bir şey gerçekleşmemiştir.

Ferman artık yargısız infaz olmayacak demektedir. Bu da daha önce devletin yargısız infaz yaptığını kabul etmesi manasına gelmektedir. Yine fermanla açık veya gizli bir şekilde kimse idam edilmeyecek ve zehirlenmeyecek diyor. Demek ki bazı devlet adamları önceden zehirlenerek öldürülüyordu. Devlet bu maddeyle adeta artık suikast yapmayacağım diyerek ceza yargılaması hakkında bir güvence getirmiştir.⁷¹⁴

Fermanla, “mahalli idare” düzenlemeleri yapılmıştır. 1840 yılından itibaren mahalli meclisler oluşmuştur.⁷¹⁵ Bunların hepsi Meclis-i Vâlâ’ya tabi kılınmışlardır. Bu meclislerde devlet tarafından atanmış yetkililer olduğu gibi yine halkın seçimiyle mecliste görev alma yetkisine seçim yoluyla kavuşmuş dört üye olacaktır. Seçim yoluyla meclise katılacak olan bu dört kişinin yarısı mahallin Gayrimüslim halkından seçilmiştir.⁷¹⁶ Böylece Osmanlı Devleti’nde Müslüman ahali ilk kez 1840 yılında “seçim müessesesi” ile tanışmış oluyordu.⁷¹⁷

Tanzimat Fermanının içerdiği bir hususta cins, din, dil, ırk, mezhep farkı olmaksızın herkesin eşit olarak kabul edilmesidir. Bu husus ferman sonrası Gayrimüslimlerle, Müslümanlar acaba eşit hale gelmişler midir sorusunu akıllara getiriyor. Uygulamaya bakıldığında Gayrimüslimlerin hayatında bir şey değişmediğini bunların can, mal, ırz güvenliği, ibadet özgürlüklerinin zaten eskiden beri var olduğunu açıklamıştık. Fermanın ilanından sonrada Gayrimüslimlerden özel vergi alınmaya devam ediliyor. Devlet okuluna gidemiyorlar. Devlet memurluğu yapamıyorlar. Fermanın sonra sadece tercüme odasına girebiliyorlar.

⁷¹³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Abdülnasır Yener, “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilişi ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet”, **Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 2016, s.s. 102-113. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sehirveirfan/issue/64038/968807>, E.T. 22.11.2022.

⁷¹⁴ Nevin Ünal Özkorkut, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 57, Sayı 1, Ankara, 2008, s. 231.

⁷¹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880**, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2020, Tüm Kitap.

⁷¹⁶ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1997, s. 40.

⁷¹⁷ Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 27. Cilt, Sayı 79, Ankara, 1984, s. 1.

Gayrimüslimler açısından asıl büyük kırılma noktası için 1856 Islahat Fermanını beklemek gerekiyordu.

Ferman, milliyetçilik akımları içinde önlemler almayı düşünmüş, Sırp ve Yunan isyanları göz önüne alınmıştır. Fakat ilginç olan fermanın kendisinin de milliyetçi olmasıdır. Milliyetçilik, Osmanlılar açısından iyi ancak başka milletler için iyi değildir. Burada ikircikli bir tavır görmekteyiz. Femandaki millet kavramı daha çok yurtseverlik, İngilizce deyimle “patriotik”⁷¹⁸ bir anlam içermektedir. Femandaki metin adeta resmi bir “Osmanlı Milliyetçiliğini”⁷¹⁹ ifade etmektedir.

1.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde devletin yıkılmaktan kurtarılması amacıyla; siyasî kuruluşlar, kişi hakları ve yeni kurumların kurulması konularında yapılması tasarlanan köklü değişiklikler için yine Sultan Abdülmecid zamanında Bâb-ı Âli’de, şeyhülislamla birlikte devlet ricali, patrikler ve cemaat önderlerinin katılımıyla gerçekleşen törende okunarak 28 Şubat 1856 tarihinde ilan edilmiş bir fermanıdır.⁷²⁰

1848 Yılında Macaristan’da ihtilal yapmak isteyen darbecilerin girişimlerinin başarılı olamamaları sonucunda Osmanlı Devletine sığınmaları⁷²¹ ve Rusların Buğdan’ı işgali üzerine yapılan Osmanlı-Rus müzakerelerinde Rusya’nın Kudüs ve çevresinde istediği düzenlemelerle birlikte Osmanlı Devleti içerisindeki Ortodoksların himaye taleplerinin reddedilmesi uluslararası bir krize sebep vermiş ve sonucunda Kırım Savaşı patlak vermiştir.⁷²² 1853-1856 Kırım Savaşı’nda, Rusya’ya

⁷¹⁸ Patriotik; vatansever, vatansever kişi, yurtsever, yurtsever kimse, ulussever.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/patriotic>, E.T. 22.11.2022.

⁷¹⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Mehmet Ali Türkmenoğlu, “Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlıcılık”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 2, 2019, s.s. 408-427.

<https://www.dergipark.org.tr/tr/pub/jhf/issue/48155/601640>, E.T. 22.11.2022.

⁷²⁰ Adil Şahin, **Devlet İktidarının Sınırlandırılması Bağlamında Türkiye Toplumunun Anayasal İnsan Hakları (1808-2011)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 57; Ataman, **a.g.e.**, s. 20.

⁷²¹ Kaan Cem Geniş, “1848 Macar İhtilali ve Macar Mültecileri Meselesi”, **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, 4. Cilt, Sayı 8, Yayıncı Halil Turgut, 2018, s.s. 113-130.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/39012/439170>, E.T. 18.11.2022.

⁷²² Andreas David Mordtmann, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar**, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 280.

karşı Osmanlı'nın yanında yer alan İngiltere ve Fransa⁷²³ Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkların haklarını korumak yoluna giderek Osmanlı'nın içişlerine karışıyorlardı. 1856 Paris Anlaşması görüşmeleri sırasında Osmanlı Devletine ancak azınlıklara Avrupa hukuku çerçevesinde hakları verilirse Batılı bir devlet itibarına kavuşabileceği belirtiliyordu. Osmanlı Devleti ise toprak bütünlüğünü koruyarak Avrupalı devletlerle ilişkilerini geliştirmenin en önemli yolunun yine Avrupalı devletlerin isteği sonucunda ayrıca ülke içerisinde yaşayan azınlıkların da durumları göz önüne alınarak hazırlanacak bir fermanla görüyordu.⁷²⁴ Hazırlanacak bir fermanla, Avrupa devletlerinin baskıları azalacak, onların siyasi desteği alınacak ve Kırım Savaşı'nı sona erdirecek Paris Antlaşması'nda kazanımlar elde edilecekti.⁷²⁵

Ferman, Paris Antlaşması metni içerisinde 9. madde de yer almıştır.⁷²⁶ Osmanlı Devleti, Paris Anlaşmasında yer alan Islahat Fermanına, sanki Osmanlı padişahı Abdülmecid'in lütfu imajını vermeye çalışmıştır. Oysaki fermanın maddelerinin hazırlanması için toplanan komisyonda Osmanlı Devlet adamlarının yanında İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin de bulunması Islahat Fermanı'nın sadece Osmanlı Devletinin bir ürünü olmadığını bir ispatıydı.⁷²⁷

Ferman sayesinde Rusya'nın, Slav ırklar üzerindeki kışkırtmalarının da önüne geçilmesi amaçlanıyordu. Bu sayede Panslavizm'in⁷²⁸ de önüne geçilmiş olunacaktı. Başlangıçta Islahat Fermanına karşı olan Rusya bu konuda politika değişikliğine giderek fermanı desteklemeye karar veriyordu. Rusya'ya göre fermanla birlikte Osmanlı Devleti içerisinde muhtariyet elde edecek küçük devletçikler sayesinde

⁷²³ Alan Palmer, **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Tercüme; Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1999, s.s. 134-135.

⁷²⁴ Bernard Lewis, *Modern...*, s.s. 162-164, 175.

⁷²⁵ Recai Okandan, **a.g.e.**, s.s. 73, 87-88.

⁷²⁶ Ahmet Lütfi, **Vak'a-Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, Yayınlayan Münir Aktepe, 9. Cilt, İstanbul, 1984, s.s. 230-244.

⁷²⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2014, s. 13.

⁷²⁸ Panslavizm Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız; Ayşegül Ketenci, "Panslavizm ve Başarısızlık Sebepleri", **Akademia Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı 1, Biyosistem Yayınevi, İstanbul, 2018, Tüm Makale <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asj/issue/40224/479039>, E.T. 11.11.2022.

Osmanlı iç işlerine karışma hakkı kolaylaşacak ve zaman içerisinde bu devletçikler Rus himayesine girecekti.⁷²⁹

1.3.1. Islahat Fermanının Getirdikleri Ve Amaçları

1856 Islahat Fermanı⁷³⁰, Osmanlı tebaası içerisinde Gayrimüslimlere yönelik birtakım hakların verilmesini içermektedir. Fermanla, Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımlarından etkilenecek Balkanlar'da isyanlar çıkarmakta olan Gayrimüslim azınlıkların ülkeye bağlanması amaçlanmıştır. Islahat Fermanı, ırk, dil, din ayrımı yapmaksızın bir “Osmanlı Milleti” oluşturmayı amaçlar ki 19. yüzyılda devletin kötü gidişatını durdurmak amacıyla ortaya çıkan fikir akımlarından olan “Osmanlılık”⁷³¹ kapsamında değerlendirilmektedir.

Aslında konjonktür incelendiğinde kanaatimizce de bu ferman mutlaka hazırlanmalıydı. Paris Anlaşmasına kadar geçen süre içerisinde Tanzimat Fermanından doğan bir takım haklar uygulamaya geçirilmiş; müsadere kaldırılmış, yargısız infaz sonlandırılmış, ülke içerisinde karma mahkemeler kurulmuş ve Gayrimüslimlerin taşra meclislerinde temsil edilmelerinin önü açılmıştır. Fakat Tanzimat Fermanı, modern anlamda Gayrimüslimlere sunulması gereken birçok hakkı tanımamıştı. Gayrimüslimler, hala mahkemede şahitlik yapamıyorlar, vergide haksızlığa uğruyorlar, devlet okuluna gidemiyorlar, devlet memuru olamıyorlar ve dahi kılık kıyafette özgürlüğüne sahip olamıyorlardı. Kısacası Tanzimat Fermanı ile ilan edilen hakların bazıları uygulamaya dahi konulmamıştı. Bunların Islahat Fermanında belirtilen haklarla birlikte sosyal hayat içerisinde uygulamaya girmesi için gerekli düzenlemelerin bir an önce yapılarak uygulamaya konması gerekliydi.

⁷²⁹ Gül Bülbül, “Islahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Konya, 1989, s.s. 170-173.

⁷³⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Islahat Fermanının İçeriği ve Fermana yer alan hususların nasıl uygulanacağı hakkında “Meclis-i Meşveret Tutanağı”, **BOA**, İ.MMS 7-258 (H-25/07/1272).

⁷³¹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Fuat Uçar, “Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10. Cilt, Sayı 18, 2018, s.s. 81-108, Tüm makale, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/38325/443932>, E.T. 11.11.2022.

Ferman İslam Hukukundan doğan “icmaları” da ilk defa ortadan kaldırmıştır. Bu aslında çok radikal bir sonuçtur. Fermanda din farkına bakılmaksızın herkesin eşit olduğu belirtilmiş ve “millet sistemi” sona erdirilmiştir.⁷³² Ferman sayesinde Tanzimat Fermanı tarafından sağlanan reformlar genişletilmiştir. Islahat Fermanı, Gayrimüslimlere devlet kademelerinde memur olma yolunu açmıştır.⁷³³ Din değiştirme hakkı kabul edilmiş, İslamdan çıkmanın ölüm cezasıyla cezalandırılması usulüne son verilmiştir. Halka uygulanan vergilerde bir eşitlik sağlandığı gibi yargılama ve temsil haklarında da ayrımlar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca devletin vatandaşa toprak kiralaması olan ve vergi gelirlerinin azalmasına yol açan iltizam usulü de kaldırılmıştır.⁷³⁴

Islahat Fermanı ile Gayrimüslimler kendi meclislerini oluşturarak kendi meselelerini (ağırlıklı olarak yönetsel ve dinsel) yönetmiş ve kararlar alabilmişlerdir. Aldıkları kararlar da (Rum Patrikliği Nizâmâtı 1862⁷³⁵, Ermeni Patrikliği Nizâmâtı 1863⁷³⁶ ve Hahamhâne Nizâmâtı 1865⁷³⁷) Batı ülkeleri tarafından anayasal nitelikli karar metinleri olarak anılmıştır.⁷³⁸ Ferman, rahiplerin bağlı bulundukları cemaatlerden maaş, bağış adı altında herhangi bir ödenek alınmasını açıkça yasaklamıştır. Ayrıca ruhban liderlerinin görev ve yetkilerini de düzenlemiştir.⁷³⁹

⁷³² Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 311.

⁷³³ Gülnihal Bozkurt, “Review of the Ottoman Legal System”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 3, Ankara, 1992, s.119.

⁷³⁴ Türkiye Diyanet Vakfı, **İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahatfermani>, E.T. 11.11.2022.

⁷³⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Cihan Osmanağaoğlu, **1862 Rum Patrikliği Nizâmâtı Çerçevesinde Fener-Rum-Ortodoks Patrikhanesi**, 12 Levha Yayınevi, İstanbul, 2010, Tüm Kitap.

⁷³⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Aylin Beşiryan, “İmparatorlukta Laikleşme Umutları: Ermeni Ulusal Anayasası ve Ermeni Gazetesi Masis 1856-1863”, **Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2007, tüm tez.

⁷³⁷ **Düstur**, Tertip I, Cilt II, 962, 975. “Hahamhâne Nizâmâtı”, 23 Şevval 1281.

⁷³⁸ Cenk Reyhan, “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, **Türk Tarih Kurumu**, s.s. 33-90. <https://belgeler.gov.tr/tam-metin/31/tur>, E.T. 11.11.2022.

⁷³⁹ **BOA**, İ.MMS 7-258, (H-25-07-1272).

Osmanlı Devleti içerisinde Müslümanların-Gayrimüslimler ya da Gayrimüslimlerin kendi aralarında doğan uyuşmazlıkların çözümü için “Karma Mahkemelerin” kurulması karara bağlanmıştır.⁷⁴⁰ Herkese açık olarak yapılacak yargılamalarda mahkemelerde Gayrimüslimlerin şahitliğinin kabul edilmesi ve yine herkesin kendi dinine göre yemin etmesi uygulanmaya başlamıştır.⁷⁴¹

Islahat Fermanı ile eşit haklar beraberinde eşit yükümlülükler getirir düşüncesi devlet hayatına girmiştir.⁷⁴² Böylece Gayrimüslimlerin de askerlik yapma yükümlülüğü doğmuş, askerlik yapmak istemeyenlere de askerlik vergisi olan “bedel-i askerî” olanağı sunulmuştur.⁷⁴³ Kanaatimizce buradaki en önemli konu Gayrimüslimlere askerlik yapma yükümlülüğünün tanınması ile Osmanlı Devleti kuruluş felsefesi olan “İ’lay-ı Kelimetullah” davasından vazgeçilmiş olmasıdır.

Islahat Fermanı ile birlikte yabancıların, Osmanlı Devleti topraklarında mülk edinmelerinin önü açılmıştır. Hastane, şirket ve banka imtiyazı verilmiştir. Tanzimat Fermanından farklı olarak fermanda yazılanlar fermanda kalmamış fiilen uygulanmıştır. Yabancıların okul kurmasına izin verilmiştir. Devlet bu okullarda denetim hakkını saklı tutmuştur. İnas rüştiyeleri kurulmuştur. Modern hapishaneler kurulmaya başlanmış ve işkence yasaklanmıştır. Maalesef pratikte işkencenin önüne geçilme imkânı sağlanamamıştır. Bugün bize normal gelen eşitlik ve özgürlük kavramları Islahat Fermanı ile hayatımıza girmiştir. Fermanda yabancı yatırımcıların teşviki, bilim ve ilminden istifade edilmelidir denmiştir.⁷⁴⁴ Kanaatimizce Islahat Fermanı, sayesinde Osmanlı İmparatorluğu devlet ricali imparatorluğun toprak bütünlüğünü Avrupalı devletlere karşı kabul ettirdiğini ve bu sayede “Avrupa Uyumu” içerisinde yer aldıklarını düşünmüşlerdir.

⁷⁴⁰ BOA, İ.MMS. 6-245, (H-29-06-1272); Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s. 16.

⁷⁴¹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 130.

⁷⁴² İnci İnce Çoban, Evşen Altun Aslan, “Vatandaşlık Algısının Dönüşümü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Journal of Academic Value Studies**, Volume 3, Issue 12, 2017, s. 345.

⁷⁴³ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedeli-i Askerî”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2002, s.s. 93-95.

⁷⁴⁴ BOA, İ.MMS 7-258, (H-25-07-1272).

1.3.2. Islahat Fermanının Önemi ve Sonuçları

Fermanın ana gayesi Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin haklarının eşit hale getirilmesini sağlamaktır. Ancak alınan kararlarla ne Müslümanlar ne de Gayrimüslimler memnun olmamışlardır. Tüm bunların yanında Gayrimüslimlerin eskiden beri süre gelen haklarının korunarak, daha çok genişletilmesine devam edilmesi sayesinde fermana amaçlanan “eşitlik ilkesinin” uygulanma imkânı kalmamıştır. Islahat Fermanının sonuçları bakımından Müslümanlar, Gayrimüslimlerle eşit statüye gelinmesinden, Gayrimüslimler ise fermanın iç işlerine karışmasından şikâyetçi olurlarken, Rumlarda, Ermeniler ve Yahudilerle eşit hale gelmelerinden dolayı tepkilerini ortaya koymuşlardır.⁷⁴⁵

Ahmet Cevdet Paşa, fermanın yabancılarla birlikte oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanmasını eleştirmiş ve ilgili metnin Paris Anlaşması içerisine dâhil edilmesinin Osmanlı Devleti’ni içinden çıkılmaz bir buhrana iteceğini vurgulamıştır.⁷⁴⁶ Gerçekten de Paris Anlaşması sayesinde Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmayı sürdürmelerinin yanında artık Hristiyan tebaa üzerindeki haklar konusundaki “tasarruf yetkileri” bizzat Avrupalı devletlerin eline geçmiştir.⁷⁴⁷ Elde edilen hakları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan Avrupa devletleri, Gayrimüslimleri diledikleri gibi yönlendirmenin yanında Osmanlı Devlet idaresinde de yetki sahibi olmuşlardır.⁷⁴⁸ Fermana belirtilen hususların gerçekleştirilmesine yönelik yapılmaya çalışılan uygulamalar sonucunda birden fazla yargılama organı ortaya çıkmış ve yargı birliği içinden çıkılmaz bir hal alarak kökten bozulmuştur.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Ali Güler, **XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)**, Genelkurmay Yayınevi, Ankara, 1996, s. 18.

⁷⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezakir (Tezakir-i Cevdet)**, Cilt I, Hazırlayan Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953, s.s. 75-82.

⁷⁴⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 197.

⁷⁴⁸ Mustafa Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, Cilt 3, Sayı 5, İstanbul, 2005, s. 651.

⁷⁴⁹ Gülnihal Bozkurt, “Islahat Fermanı’nın Düşündürdükleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, Sayı 146, İstanbul, 1996, s.s. 24-25.

Fermanla birlikte yapılan ıslahatların önemli kısmı hukuk ve yönetim ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir. Napolyon sonrası Avrupa devletler sistemine kabul edilmeyen ve 1815 Viyana Konferansına çağırılmayan Osmanlı Devleti, Paris Anlaşmasının tarafı olması sebebiyle “Avrupa Devletler Hukukundan” yararlanma hakkını elde etmiştir. Osmanlı Devleti’nin artık bir “Avrupa Devleti” olduğu tescil edilmiş, tam bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü Avrupalı Devletler tarafından garanti altına alındığı iddia edilmiştir. Bu haklarla olası bir Rus tehdidine karşı Osmanlı’nın daima Avrupalı devletlere yakın olması amaçlanmıştır.⁷⁵⁰

İşin enteresan bir boyutu da ferman hazırlandığında Tanzimat Fermanının mimarı olan Mustafa Reşit Paşa o sırada muhalefetteydi. Tezakir-i Cevdet’te anlatıldığına göre ferman açıklanmadan önce padişaha bir mektup yazarak derhal bu fermanı dönülmesi talep etmiştir. Mustafa Reşit Paşaya göre, yapılacak Paris Anlaşması metnine girecek bir fermanla Hristiyanların haklarının uluslararası bir boyuta taşınması ve Avrupalı devletlerin daimi olarak Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışması kalıcı bir hale dönüşecekti. Ayrıca mektupta alınacak kararların Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde bir infiale yol açabileceğine ve buralarda katliamların gerçekleşebileceğine vurgu yapılarak fermanla belirtilen hakların tedricen verilmesi görüşü savunuluyordu.⁷⁵¹

Nitekim Osmanlı ülkesinde yaşanan gelişmeler, Mustafa Reşit Paşa’yı haklı çıkaracak bir görünüm sergiliyordu. Örneğin Islahat Fermanı’nın ilanından sonra Konya Sancağı Bor kazası metropolidi Eksormon ile kardeşi Estatiyos’a bazı Müslümanlarca kötü muamele yapılmıştı. Osmanlı Devlet politikasına aykırı bu durumla ilgili olarak yetkili merciler tarafından gereğinin yapılmasına dair kararlar alınmıştır.⁷⁵²

⁷⁵⁰ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Habip  nyılmaz, “Avrupa Uygarlık Eşiğinde Bâb-ı  li: 1856 Paris Andlaşması Temelinde Uluslararası Hukuk ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkisine Avrupalıların Gözüyle Bir Bakış”, ** n n   niversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Malatya, 2019, s.s. 418-437. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/828375>, E.T. 23.11.2022.

⁷⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.s. 75-82; Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahatfermani>, E.T. 06.02.2023.

⁷⁵² **BOA**, HR.MKT., 141-14, (H-24-07-1272).

Mustafa Reşit Paşa, son bir uyarı olarak ta herhangi bir meclis ya da Meclis-i Vâlâ'nın bu konu ile ilgili görüş belirtmemesi neticesinde tüm sorumluluk zatı şahanenize aittir diyerek adeta pimi çekilmiş bir bombayı padişahın kucağına bırakıyordu.⁷⁵³ İlerleyen süreçte Mustafa Reşit Paşa öngörülerinde haklı çıkıyor ve Paris Anlaşmasının ilgili maddeleri sayesinde yabancı devletlerin Osmanlı Devletinin iç işlerine karışması adeta meşru bir zemine kavuşmuş oluyordu.⁷⁵⁴

Konu buraya geldiğinde ister istemez insanın aklına Bernard Lewis'in "Hata Neredeydi?" kitabı geliyor. Lewis, kitabında Osmanlıların üç konuda çok zorlandıklarını belirtiyor. Birincisi Müslüman bir devlet olan Osmanlıların kendilerini Hristiyan devletlerle eşit görmek zorunda kalması, ikincisi bir Gayrimüslimle Müslümanın eşit hale gelmesi, üçüncüsü ise kadın erkek eşitliğinin sağlanmasıdır.⁷⁵⁵ Burada yine bir eserden daha bahsetmek gerekiyor oda; Uluğ İğdemir'in, literatürde tek örnek olarak bulunan "Kuleli Vakası" isimli kitabıdır.⁷⁵⁶ Bu çalışma sayesinde Islahat Fermanı'na karşı tepkinin yalnızca tebaadan gelmediğini merkezi otoritelerin bir kısmınca da fermana ve padişaha karşı bir tepkinin olduğunu görüyoruz.

1.4. Fermanların Genel Değerlendirmesi

Fermanlarının ortak amacı, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan tüm vatandaşları bir potada eriterek, aradaki ayrımların kalktığı ve devlete olan aidiyetin arttığı bir "Osmanlı Milleti" oluşturmaktır.⁷⁵⁷ Bu ortak amacın dışında ise fermanlar çeşitli açılardan birbirinden ayrılırlar. Tanzimat Fermanında yapılacak uygulamaların genel kaynağı olarak şer'i hukuka bağlılık ön plana çıkarken, Islahat Fermanının da İslam Hukukuna dair en ufak bir ifadeye yer verilmemiştir. Islahat Fermanı, devletin

⁷⁵³ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.s. 75-82.

⁷⁵⁴ Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and Question of Reforms", **VII Türk Tarih Kurumu Kongresi 25-29 Eylül 1970**, Cilt II, Ankara, 1973, s. 585. <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/vii-turk-tarih-kongresi-25-29-eylul-1970>, E.T. 18.11.2022.

⁷⁵⁵ Bernard Lewis, **Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru?**, Çeviri Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, Tüm Kitap.

⁷⁵⁶ Uluğ İğdemir, **Kuleli Vakası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, Tüm Kitap.

⁷⁵⁷ Gürsoy Akça, "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", **Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 1, s.s. 57-68. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fudad/issue/47124/593067>, E.T. 23.11.2022.

kendi eliyle dini sistemin dışına çıkarak hazırladığı ilk belgedir.⁷⁵⁸ Bu dönemde yapılan düzenlemelerle birlikte devlet ve tebaa arasındaki ilişki içerik ve şekil açısından dönüşüme uğramıştır. Daha önceleri yöneticilerin tebaa üzerindeki hakları dini esaslara dayanırken, Tanzimat sonrasında bu ilişkinin hakları yapılan kanunlardaki esaslara dayandırılmıştır.⁷⁵⁹

Osmanlı Devletinin, Tanzimat Fermanını ilan etmesiyle birlikte Avrupa’da büyük bir memnuniyet duyulduğu bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Fransız basınında Avrupa medeniyetinin, ferman sayesinde Osmanlı medeniyetine karşı büyük bir zafer kazandığı belirtilmiştir.⁷⁶⁰

Osmanlı padişahı açısından Tanzimat Fermanı ile başlayan sürecin ana amacı Osmanlı Devletinin geçmişteki ihtişamlı gücüne kavuşmasının sağlanması esasına dayanmaktaydı. Bu sayede devletin işlerliğine engel teşkil edecek unsurlar ortadan kaldırılacak ve inşa edilecek yepyeni kurumlarla birlikte devlet yeni bir düzene kavuşmuş olacaktı. Ancak izlenilen yol devletin itibarını sarsıcı bir yoldu. Çünkü Osmanlı Devleti, fermanla birlikte Batılı devletlerin gerisinde kaldığını kabul ettiğini resmi ağızdan deklare etmiş olduğu gibi yapılan düzenlemelerin ardında Batılı devletlere hoş görünme arzusu yatmaktaydı.⁷⁶¹

Osmanlı bürokratları açısından baktığımızda ise fermanla merkezin tekrar güçlenmesi sağlanacak, güçlenen bu merkezi yapı ile birlikte istenilen yenilikler bürokratik baskı yoluyla uygulanacaktı. Dolayısıyla Osmanlı bürokratları açısından özgürlüklerin genişletilmesinin bir önemi yoktu, onlar için asıl amaç devlet içerisinde daha güçlü bir bürokratik yapı oluşturmaktı.⁷⁶² Nitekim dönem itibariyle ele

⁷⁵⁸ Gazi Erdem, “İlanından Yüz Elli Yıl sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2010, s. 16. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/50542?show=full>, E.T. 23.11.20022.

⁷⁵⁹ Ejder Okumuş, Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı, **Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ark Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 298.

⁷⁶⁰ Sabri Esat Siyavuşgil, “Tanzimat’ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 750.

⁷⁶¹ Mehmet Aydın, “Tanzimat’la Aranan Hüviyet”, **Tanzimat 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 16.

⁷⁶² Şükrü Hanioglu, “Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Arzuları ve Jön Türkler”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 8, Cedit Neşriyat, Ankara, 1989, s. 56.

alacağımız kanunların genelinin Fransız kanunlarından yararlanılarak yapılmış olması tesadüf olarak karşılanmamalıdır. Çünkü Fransız Kanunları, Fransız İmparatorundan ziyade Fransız bürokratlarının çıkarına hazırlanmışlardır.⁷⁶³

Tanzimat dönemi itibariyle devletin başında bulunan Osmanlı bürokratları devletin toprak bütünlüğünü korumayı ve halkın alım gücünün arttırılması suretiyle toplumsal refaha ulaşılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bunun içinde liberalizme karşı gelişen “kameralist” ekonomi sistemini devlet yapısına daha uygun bulmuşlardır.⁷⁶⁴ Kameralist ekonomik yapıyı oluşturan iki temel kavram; “Muhafazay-ı Mülk” ve “İhya-yı Nizam’dır.”⁷⁶⁵ Kameralist anlayışta güçlü bir orta sınıf yaratılmak istenir. Bunun için gerekli olan hukuki, mali reformlar yapılarak mülkiyet hakkı teminat altına alınmalıydı. Bu sayede hazine de güçlenmiş olacak ve yapılacak reformlar daha rahat bir şekilde hayata geçirilecekti.⁷⁶⁶ Bütün bu düsturların Sadık Rifat Paşa sayesinde Tanzimat Fermanında yer aldığını görmekteyiz.⁷⁶⁷

Yapılan düzenlemeler devletin rejimini değiştirmesinin yanında devlet içerisinde yepyeni idari kuruluşlarında ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam Hukuku şura prensibinin bir sonucu olan ve zaman içerisinde önemini yitiren “Meşveret Sistemi” yeniden önemli bir unsur haline gelmiştir.⁷⁶⁸ Yerel meclislerin kurulmasının önünün açılması ve oluşturulan bu meclisler içerisinde Müslüman ve Gayrimüslimlerin yer alması sayesinde siyasi sistem dinsel dayanaktan uzaklaşmış,

⁷⁶³ Ayrıntılı Bilgi İçin bakınız; Kadir Cangızbay, **Hiç Kimsenin Cumhuriyeti**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000, s. 7 ve devamı.

⁷⁶⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız; Ayşe Sayir Örs, “Kameralizm ve Osmanlı Devletine Etkileri (1808-1876)”, **T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Afyonkarahisar, 2013, Tüm Tez.

⁷⁶⁵ Durmuş Hocaoğlu, “Demokrasi, Kameralizm ve Osmanlı’da Etkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 3, Sayı 18, s. 379, <http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=4563786>, E.T. 28.11.2022.

⁷⁶⁶ Fatih Gencer, “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2010, s. VII.

⁷⁶⁷ İlber Ortaylı, **Tanzimat Bürokratları ve Metternich**, Prof. Dr. Fehmi Yavuz’a Armağan, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983, s. 363.

⁷⁶⁸ Mustafa Nihat Özön, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 524; Ayhan Ceylan, “Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi ve Uygulaması”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998, s. 76.

dünyevi bir değere kavuşmuştur.⁷⁶⁹ Bu şekilde egemenliğin meşruluğunun özü, temsil ilişkisini içerisinde barındıran yerel meclislere doğru yöneltmiştir. Özellikle Islahat Fermanı sonrasında Batı Hukuk sisteminin, İslam Hukuk sistematiğine tercih edilmeye başlandığı açık bir şekilde ortadadır.⁷⁷⁰ Tüm bunların yanında Fransızların, Rusların ve İngilizlerin mezhepçilik üzerinden Osmanlı Devleti'ne kamusal alanda gerekli düzenlemeleri yapması için oluşturduğu baskıları da göz ardı etmek mümkün değildir.⁷⁷¹

Yukarıda fermanların iç ve dış etkiler sonucunda nasıl ortaya çıktığını izah etmiş bulunmaktayız. Bu sebeple tekrara düşmeksizin kısa bir dip not verecek olursak Tanzimat daha çok “iç”, Islahat ise “dış” etkilerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Tanzimat sadece iç hukuka dâhil bir fermanken, Islahat Fermanı hem hazırlanış hem de uluslararası bir metin de yer alması sebebiyle hem iç hem de devletlerarası hukuka dâhil nitelikte bir ferman olma özelliğine sahiptir.⁷⁷² Paris Anlaşması maddeleri arasında kendisine yer bulan Islahat Fermanı sayesinde artık Osmanlı Devleti, Avrupa Devletler Hukuku müktesebatına dâhil olmuştur.⁷⁷³

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanında Gayrimüslimlere tanınan hakların ötesine geçmiş, kamu görevlerine atanmalarının önünü açmış ve en önemlisi de siyasi haklar verilmesini sağlamıştır.⁷⁷⁴ Verilen bu haklara yüzyıllardır devletin yükünü taşımış Müslümanlar tepki göstermiştir.⁷⁷⁵ Gayrimüslimlerin bir şekilde askerlikten muaf tutulmaları, ayrıca devlet içerisindeki ticari ve ekonomik faaliyetleri ele geçirmeleri sayesinde ulaştıkları zenginlik de eşit haklara sahip bir “Osmanlı Milleti” oluşturma ütopyasını daha baştan yok etmiştir. Fermanlarla birlikte

⁷⁶⁹ Tanör, Osmanlı-Türk..., s.s. 119-120.

⁷⁷⁰ Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 441.

⁷⁷¹ Mustafa Şentop, **Osmanlı Ceza Hukuku**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2004, s. 24.

⁷⁷² Yavuz Abadan, **Tanzimat Fermanı'nın Tahlili**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 46.

⁷⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, Ma'ruzat, s. 4.

⁷⁷⁴ Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 58.

⁷⁷⁵ Ufuk Gülsoy, “Çöküşe Götüren Reçete: Islahat”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Mapsan Matbaacılık, Sayı 19, İstanbul, 1995, s. 30.

terkedilen eski hukuk sistemi ve sosyal düzen anlayışı Gayrimüslimleri devlete bağlamaktan ziyade devlette olan bağlılığı azaltmıştır.⁷⁷⁶

Kanaatimizce Osmanlı Devletinin, Tanzimat döneminden çok daha önce rakiplerinin gerisinde kaldığı padişahlar ve devlet ricali tarafından anlaşılmıştır. Bunun sonrasında çeşitli yenilik hareketlerinde bulunulmuş ancak yapılanlar yukarıda belirttiğimiz çeşitli sebeplerle netice vermemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile birlikte kurtuluşu yine kendisine rakip olarak gördüğü devletlerin yapısal modellerini, kendi içerisinde uygulama yöntemiyle devleti yeniden ihya etme yolunu tercih etmiştir. Ancak devletin geri kalmasının toplumsal ve ekonomik nedenleri araştırılmadan, Batı Hukukunu, kuruluşlarını ve anlayışını devlete getirmekle devletin kurtarılabilceğini sanan düşünce, bu uğurda hazırladığı fermanlarla devleti ve toplumu ikileme düşürmüştür. Yapılan düzenlemelerin Gayrimüslimlere sağladığı avantajlar göz ardı edilmiştir. İslam dünya görüşü anlayışla kurulan kuruluşlarla birlikte Batı taklitçisi kuruluşlar arasındaki çatışmalar sonucunda toplumun içinde daha büyük sorunlar çıkmıştır. Çöküşü önleyeceği düşünülen fermanlar, beklenen etkiyi gösteremedikleri gibi devletin çöküşünü daha da hızlandırmışlardır. Bugün dahi siyasal kültür anlayışımızın taşıdığı etkiler ve heterojen yapının temelinde Tanzimat Fermanı'nın yattığı görülmektedir.⁷⁷⁷

Bizce fermanların toplum açısından ortak özelliği, yapılanların toplumun talebinden yani aşağıdan yukarıya doğru değil bilakis devlet isteği ile yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmiş olmasıdır.⁷⁷⁸ Bu yaklaşımdan hukuk sistemi de payını almış ve adaletin, yukarıdan aşağıya doğru dayatılan bir sistemle gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, 2. Basım, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2012, s. 62.

⁷⁷⁷ Şükrü Karatepe, **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 66.

⁷⁷⁸ Hocaoglu, **a.g.m.**, s. 377.

⁷⁷⁹ Gökhan Çetinsaya, **Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 66.

Dönem itibariyle Batının ekonomik desteğine, ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti, bunları ancak Batı devletlerine çeşitli imtiyazlar tanımak koşuluyla elde edebilmiştir.⁷⁸⁰ İslam Hukukuna uymayan Batı devletlerinin talepleri yenilik adı altında kabul edilmiş, verilen imtiyazlar sayesinde Osmanlı topraklarına giren yabancı sermaye ve yatırım, yerli sanayiye büyük ölçüde öldürmüştür. Böylece Osmanlı Devleti, “yarı sömürge” bir devlet haline gelmiştir.

1.5. Bir Kanunlaştırma Hareketi Olarak Tanzimat Dönemi

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, kendisini içinde bulduğu buhrandan kurtarma telaşı içerisine girmişti. Devlet ricaline göre zaten var olan ve geçmişten gelen her konudaki altyapı birikimi inkâr edilemezdi. Osmanlı Devletinde asıl sorun rakiplerinin birçok alanda aldığı hızlı gelişme ve everilme süreci sonucunda Osmanlı Devleti ile onlar arasında ortaya çıkan farktı. Bu farkın bir an önce kapatılması için rakiplerin kendi devlet mekanizmalarının dönüştürülme sürecinde yaptıkları düzenlemeleri aynen Osmanlı Devletinde de tatbik edilmeliydi. Bunların yanı sıra Batının ulaştığı ilim ve fende hızlı bir şekilde Osmanlı Devleti’ne transfer edilmeliydi. Osmanlı Devlet ricaline göre bunu yapmanın en kolay yolu bir “kanunlaştırma” hareketinden geçmekteydi. Kanunlaştırma sayesinde yapılacak düzenlemeler tüm toplumun ilerlemesinin önünü açacaktı.⁷⁸¹

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Cumhuriyetle sonuçlanacak ulus devletine giden süreç içerisinde Osmanlı Devletinin hukuk alanındaki örneği Avrupa olacaktı.⁷⁸² Avrupa açısından kanunlaştırma sürecinin başlangıcı Roma Dönemi’ne dayanır.⁷⁸³ Ancak Avrupalı devletler açısından modern manada kanunlaştırma, Rönesans ve Reform sürecinde ortaçağın karanlığını yıkan seküler bir egemenliğin tesis edilmesi esasına dayanmaktaydı. Oysa Osmanlı Devletinde, Avrupalı devletler gibi mücadele edilmesi gereken bir dini kurum ya da otorite yoktu. Bu sebeple

⁷⁸⁰ Eduard Philippe Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çeviri Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37.

⁷⁸¹ İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, Hazırlayanlar Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İncik, **Tanzimat**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.s. 422-463.

⁷⁸² Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı: 3, Ankara, 2012, s. 164.

⁷⁸³ Anayurt, **a.g.e.**, s. 67; Çelebican, **a.g.e.**, s. 42.

Osmanlı ricali açısından kanunlaştırma hareketinin amacı, adaletin gerçekleşmesini sağlamaktan ziyade Avrupa'daki gibi güçlü bir merkezi bürokratik otorite⁷⁸⁴ tarafından toplumun tümü tarafından kabul görecektir ve uygulanacak kanunlar yapmaktır. Bu kanunlar sayesinde yöneten ve yönetilenler arasındaki kul anlayışından kopulacaktı. Egemenlik ilişkisini oluşturacak hukuk sistemini ortaya konulacaktı. Sonuç olarak genel ve kesin kuralları inşa edilerek müreffeh bir devlet seviyesine kavuşulacaktı.⁷⁸⁵ Böylece yapılacak kanunlaştırma hareketlerinde İslam Hukuku ile tezat teşkil edilecek unsurlar da bertaraf edilmiş olacaktı.⁷⁸⁶ Ancak Osmanlı Devletindeki en büyük sorun Batının aksine herkes için geçerli olan bir kanunlaştırma yapma yetisinin olmamasıydı.⁷⁸⁷ Yapılan kanunlar daha çok bölgesel nitelikteydi. Bu sebeple Tanzimat dönemi içerisinde gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketlerinde “iktibas yöntemi” tercih edilmişti. Fakat iktibas edilen kanunların yayımlanmasından önce İslam Hukuku süzgecinden geçirilmesine ve mevcut toplum yapısına uyarlanması hassasiyetine de dikkat edildiğini gözlemliyoruz.⁷⁸⁸

II. Mahmud, Osmanlı Devletinde Batılı manada kanunlaştırma hareketinin yapılabilmesi için öncü harekette bulunmuş ve bu amaçla 1838 yılında “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'yi” kurmuştur.⁷⁸⁹ Meclisin ana görevi devletin esas sorunlarının görüşüldüğü bir kurum olmasının yanında ayrıca Tanzimat Fermanının uygulanabilmesi için gerekli olan her türlü hukuki yapının (kanun, nizamname ve reform esasları vs.) temelini oluşturmak ve devlet görevlilerinin aleyhine açılacak olan davaları çözüme kavuşturmak.⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ Halil İnalcık, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 320.

⁷⁸⁵ Gökhan Çetinsaya, **a.g.e.**, s. 66.

⁷⁸⁶ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986, s.s. 14-15.

⁷⁸⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, **Tanzimat**, Cilt I, İstanbul, 1999, s.s. 143-144.

⁷⁸⁸ Tuncay Önder, “Tanzimat ve İdari Yapı”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Cedit Neşriyat, Sayı 102, Ankara, 2010, s.s 48-62.

⁷⁸⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 132.

⁷⁹⁰ Ejder Okumuş, Ahmet Cihan, Mustafa Avcı, **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ark Kitapları, İstanbul, 2006, s. 346.

Bu meclisin kurulması zaman içerisinde günümüz anlamıyla “parlamento” oluşumunun da ilk adımını teşkil edecektir.⁷⁹¹ Fakat yeni kurulan bu mecliste yapılacak kanun düzenlemelerinin yanında bunların uygulanmasının ve devlet görevlilerinin “yargılanmaları yetkisinin”⁷⁹² verilmesi adeta yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanması anlamına gelmekteydi. Nitekim meclis, mevcut yönetenlerin elinde adeta Tanzimat’a karşı olan muhalifleri sindirme aracına dönmüştür.⁷⁹³

1854 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, sahip olduğu idari yargılama görevi dışındaki tüm diğer görev ve yetkilerini “Meclis-i Ali-i Tanzimat” ismi verilerek kurulmuş olan yeni bir meclise devretmiştir.⁷⁹⁴ “Arazi Kanunnamesi”, Meclis-i Ali-i Tanzimat tarafından hazırlanmıştır.⁷⁹⁵ 1861 Yılında her iki kurum “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” çatısı kapsamında birleştirilmiş, ardından yeniden üç farklı daireye ayrılmıştır. Bu dairelerden ilki “Kanun ve Tüzük Dairesi” olarak kanunlaştırma ve tüzük hazırlama görevlerine devam ederken, ikinci daire idari ve mali soruşturmaları görevini üstlenmiş olan “İdari ve Mali Daire”, üçüncü daire ise adli görevleri üstlenen “Adli Davalar Dairesi” olmuştur. Meclis her ne kadar üç ayrı daireye ayrılmış olsa da dairelerin her birisinin birbirlerinden bağımsız olarak kanun teklif edebilme hakkı saklı tutulmuştur.⁷⁹⁶ 1868 Yılında tekrar ayrılarak “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye” ve “Şura-yı Devlet” kurumlarını oluşturan meclis, Osmanlı İmparatorluğu sona erinceye kadar varlığını devam ettirmiş ve Cumhuriyet

⁷⁹¹ Seyitdanlıoğlu, Divan-ı Hümayun’dan..., s. 378.

⁷⁹² Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 118; Çadırcı, **a.g.e.**, s. 191.

⁷⁹³ Ali Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’yi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28. Cilt, İsam Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 250.

⁷⁹⁴ Betül Kayar, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun, 2017, s. 65; Aslantürk, **a.g.t.**, s. 87.

⁷⁹⁵ Abdurrahman Yazıcı, “Arazi Kanunnamesi (1274/1858) ve İntikal kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı 60, Yıl 18, Ekev Yayınları, Erzurum, 2014, s.s. 449-470.

⁷⁹⁶ Stanford J. Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Movement Before 1876”, **International Journal of Middle East Studies**, Volume 1, No 1, Cambridge 1970, s. 69.

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=508042&materialType=KT&query=Shaw%2C+Stanford+J.>, Erişim Tarihi 18.12.2022.

Döneminde Divan-ı Ahkâmı Adliye “Yargıtay”, Şura-yı Devlet ise “Danıştay” isimleriyle varlığını sürdürmüştür.⁷⁹⁷

Osmanlı Devletini aradığı çözümde yanlışa götüren en önemli sebep, böylesine büyük bir değişimin sadece kanunlaşma hareketi ile yapılacağını düşünmek olduğunu söylersek yanlış olmayız. Siz istediğiniz kadar modern manada kanun yapın, devlet içerisinde bu kanunlaştırma hareketini uygulayacak kadrolar ve hazırlanan kanunların uygulanabilirliğine hazır bir toplum olmadıktan sonra kanunun amacının hâsıl olması mümkün değildir. Bir diğer sorun ise; sadece kanunlaşma hareketi ile ulaşılabilecek sonuç “hukuk devletine” ulaşmaktan ziyade “kanun devletine” dönüşmekten ibarettir. Elbette geri kalan toplumların gösterdiği doğal bir refleks olan bu düşünce tarzı toplumun içerisindeki sosyal dinamiklerin göz ardı edilmesi sebebiyle de taklitçilikten öteye geçemezdi. Nitekim öyle de olmuştur. Bu dönemde yapılan düzenlemelerin çoğunda ihtiyaçlar toplumun, devletin ihtiyacından ziyade Batı’nın akıl temelinde yaptığı reformların taklidinden ibarettir.⁷⁹⁸

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ortaya çıkışı ve hukuk alanında gerçekleşen yeniliklerle birlikte klasik dönemde bir nevi dava vekilleri olarak lanse ettiğimiz muhızrlık, ayak-kâğıt kavaflığı şeklinde faaliyetlerde bulunanlar ortadan kalkmaya başlamışlardır.⁷⁹⁹ Kişi hak ve hürriyetlerine atıfta bulunan fermanlar modern anlamda avukatlık mesleğinin ortaya çıkış sürecine önemli katkı vermişlerdir. Her iki fermana bahsedilen hak ve hürriyetler sayesinde “savunmanın kurumsallaşmasının” önü açılmıştır.⁸⁰⁰ Bu sebeple fermanlar ve anayasal metinleri detaylı incelememiz gerektiği kanaatimizi metnimize yansıtmayı tercih etmiş bulunmaktayız. Aksi takdirde savunmanın kurumsal bir niteliğe dönüşmesinin kaynağını anlamamız mümkün olamayacaktır.

⁷⁹⁷ Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu..., s. 110.

⁷⁹⁸ Demokaan Demirel, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Kamu Reformları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5. Cilt, Sayı 8, s. 477.

⁷⁹⁹ Özkent, Avukatın Kitabı, s. 52 .

⁸⁰⁰ Esirgen, Tanzimattan..., s. 740.

1.6. Tanzimat Döneminde Yargı Teşkilatının Yeniden Yapılandırılması

Tanzimat döneminde fermanların sonucu olarak yapılan düzenlemeler Osmanlı Devletinin adli yargı teşkilatını da yepyeni bir forma dönüştürmek zorunda bırakmıştır.⁸⁰¹ Yeniden yapılanma süreci içerisinde şer'îyye mahkemelerinin görev alanı daraltılarak, hukuk ve ceza davalarının görev ve yetkileri nizamiye mahkemelerine devredilmiştir. İlerleyen zaman da ticaret mahkemelerinin de görev alanı nizamiye mahkemelerinin kapsamına dâhil edilme yolu seçilmiş ve nizamiye mahkemeleri çok hâkimli ticaret mahkemesi olarak da faaliyet göstermiştir.⁸⁰² Dönem itibarıyla şer'îyye mahkemeleri çeşitli kısıtlamalara rağmen görevlerine devam ederken bu mahkemelerin yanında nizamiye mahkemeleri yargılama yetkilerini kullanmış, medreselerin yanında ise Batılı tarzda okullar eğitim vermişlerdir.⁸⁰³ Böylece devlet yapısına ve topluma sirayet eden ikircikli yapı, adliye sisteminde de ortaya çıkmış, eski kurumların görevlerine devam etmeleri sonucunda düalist bir adli yapı oluşmuştur.⁸⁰⁴

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devlet sistemi içerisinde hiç anılmamış olan avukatlık müessesesi ilk defa bu dönemde anılmaya başlanmış ve yapılan düzenlemelerle bugüne kadar gelen süreç başlamıştır.⁸⁰⁵ İlk kez Tanzimat döneminde dava vekilliğinin tanımı yapılmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarında belirtilen kişi hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması sonucunda başlayan kanunlaştırma hareketiyle birlikte “dava vekilliği” de yapılan bu düzenlemelerin içerisinde yer almıştır.⁸⁰⁶

⁸⁰¹ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 184; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 62

⁸⁰² Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri..., s. 15.

⁸⁰³ Ekinci, Tanzimat Devri..., s. 770.

⁸⁰⁴ İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2008, s. 108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebyuhfd/issue/63089/958933>, E.T. 05.12.2022.

⁸⁰⁵ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 63; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 184; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s.s. 370-371.

⁸⁰⁶ Battal, **a.g.m.**, s. 676.

Yargı sisteminin geçirdiği yapısal değişiklikler sonucunda “Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iyye”, “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye” ve “Şura-yı Devlet” gibi yüksek yargı kurumları ortaya çıkmıştır.⁸⁰⁷ Bu dönemde ilk defa “Savcılık Kurumu” hayatımıza girdiği gibi bağımsız “Noterlikler” kurulmuş ve “Muhami” denilen dava vekilleri zaman içerisinde bir meslek grubu da oluşturmayı başarmak suretiyle devlet tarafından belirlenen düzenlemelere uymak zorunda kalmışlar.⁸⁰⁸ Bu tür gelişmelerin çok hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinin daha sonradan birçok çarpıklığı doğurduğu aşikâr olmakla birlikte yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı devleti bu konuda aceleci olmaya zorlamaktaydı.⁸⁰⁹ Kanaatimizce asıl zorlukta buradaydı.

1.6.1. Şer’iyye Mahkemeleri Hakkında Yapılan Düzenlemeler ve Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iyye Kurumu

11 Ekim 1862 tarihinde Bab-ı Meşihat’ta⁸¹⁰ Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iyye⁸¹¹ kurumu Sultan Abdülaziz’in onayı ile resmen faaliyetine başlamıştır. Bunun ana sebebi “Huzur Murâfaasının” halkın temyiz talebine yetişememesi olmuştur. Meclis’in görevi temyiz edilen şer’iyye mahkemelerinin kararlarını hem şeklen hem de hukuken incelemektir. Şekli açıdan incelemeler Fetvahanenin İlamat Odası’nda, kapsam açısından incelemeler ise bizzat mecliste yapılmıştır. Meclis’in onaylamadığı hükümler, incelenmesi için tekrar ilgili mahkemeye iade edilirdi.⁸¹²

1867 Yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi⁸¹³ yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile birlikte şer’iyye mahkemelerinin görev kapsamına giren hususlar ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu tarihten sonra şer’iyye mahkemeleri sadece aile, vakıf davaları, kişilere karşı işlenen suçlarla birlikte sadece konusu miras davası kapsamına giren hukuki uyuşmazlıklara bakabilecekti. Aynı yıl yayımlanan

⁸⁰⁷ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 63.

⁸⁰⁸ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 377.

⁸⁰⁹ Fethi Gedikli, “Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yargılama Hukuku”, **T.C. İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1989, s. 17.

⁸¹⁰ Şeyhülislamların resmi dairelerine verilen ad.

⁸¹¹ Ayrıntılı Bilgi için Bakınız: Murat Akgündüz, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlığa Bağlı Bir Birim Olarak Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iyye”, **Ekev Akademi Dergisi**, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Yıl 8, Sayı 21, Erzurum, 2004, s.s. 167-172; Ekinci, Tanzimat..., s. 775; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 423; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 187; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 64

⁸¹² Bilmen, **a.g.e.**, s. 241.

⁸¹³ Aydın, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye”, tüm makale.

Şura-yı Devlet Nizamnamesi⁸¹⁴ ile de şer'iyeye mahkemelerinin elindeki idari yargı alanına giren konularda da şer'iyeye mahkemelerinin sahip olduğu yetkiler sonlandırılmıştır.⁸¹⁵ Nizamnamenin 6. maddesinde mücbir sebepler dolayısı ile mahkemeye gelemeyen davacı yerine daire tarafından uygun görülen bir vekil tayin etmesi münasiptir denmektedir.⁸¹⁶

1914 Yılında yürürlüğe giren Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Kararnamesi ile şer'iyeye mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin görevli oldukları alanlar açıkça düzenlenmiştir.⁸¹⁷ 1917 yılına kadar şeyhülislamlığa bağlı olarak çalışan şer'iyeye mahkemelerinin bu tarihten sonra adliye nezaretine bağlanması ile birlikte Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye fiilen kaldırılmış oldu. Şer'iyeye mahkemeleri 3 Mayıs 1920 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke içerisinde gücünün kırılmasıyla birlikte yeniden şeyhülislamlığa bağlansa da 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte görevi sona erdi.⁸¹⁸

1.6.2. Osmanlı Devletinde Yepyeni Bir Kurum: Nizamiye Mahkemeleri

Yukarıda bahsettiğimiz Batı ile Osmanlı devleti arasında her alanda gitgide büyüyen farkındalıklara rağmen, Batının sanayi alanında gerçekleştirdiği teknolojik merhaleler sonucunda ilişkilerin daha da artması sebebiyle Osmanlı Devleti içerisinde gerçekleşen hak kayıplarının giderilmesi konusundaki yetersizlik, Batı dünyasının tepkisine yol açıyordu.⁸¹⁹ Bu durum Osmanlı Devleti'ni, kanunları ve mevzuatı daha somut olan Batı hukuk sistemine yönelmek mecburiyetinde bırakıyordu.⁸²⁰ Bu yönelim sonucunda Osmanlı Devletinde ortaya çıkan kurumlardan

⁸¹⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s. 325, 703; Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 25; Cin-Akyılmaz, s. 185; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.63; Ali Akyıldız, "Şura-yı Devlet", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sura-yi-devlet>, Erişim Tarihi 05.12.2022.

⁸¹⁵ Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 26.

⁸¹⁶ **BOA**, A}DVN.MKL., 7-14, (H-28-12-1285).

⁸¹⁷ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 186; Münir Atalar, "Şer'iyeye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe", s. 308, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/63247>, E.T. 17.02.2023.

⁸¹⁸ Gothard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çeviri; Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1972, s.s. 22-23; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 186; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 423; Ahmed Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, 2009, s. 17; Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri, s. 297; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 64.

⁸¹⁹ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 128.

⁸²⁰ Durhan, Tanzimat Döneminde..., s. 79.

birisi de “Nizamiye Mahkemeleri” olmuştur. Nizamiye mahkemeleri, devletin yayımladığı kanun ile başka bir deyişle örfî hukuk iradesi ile kurulmuş mahkemelerdir.⁸²¹ Yeni kurulan nizamiye mahkemelerinin, şer’iyye mahkemelerinden en önemli farkı mahkemelerde artık tek hâkimli sistem terkedilmiş olmasıdır. Tek hâkimli mahkemeler yerine birden fazla kişiden oluşan bir kurul oluşturulmuştur. Bu sayede çok hâkimli sistem hayata geçmiştir.⁸²²

Literatürde nizamiye mahkemelerinin tam olarak ne zaman faaliyete başladığı konusunda tam bir uzlaşısı yoktur.⁸²³ Bir görüşe göre nizamiye mahkemeleri, “Meclis-i Tahkikat” kurumunun oluşmasıyla ortaya çıkmıştır.⁸²⁴ Başka bir görüşe göre 1860 yılında kurulan “Ticaret Mahkemeleri”, laik nitelikli uygulamaları sebebiyle nizamiye mahkemesi olarak tanımlanmıştır.⁸²⁵ Kimilerine göre ise direk olarak bu konu ile ilgili olarak yayımlanan nizamnameler kuruluş esası olarak kayda geçmiştir.

Yayımlanan nizamnamelere göre nizamiye mahkemelerinin başlangıcı 1864 tarihli “Vilayet Nizamnamesi” olmuş⁸²⁶, kimilerine göre ise 1871 yılında yayımlanan “Mehakim-i Nizamiye Hakkında Nizamnamesi” başlangıç olarak kabul edilmiştir.⁸²⁷ Bir kısım görüş ise tüm bu görüşlerden bağımsız olarak nizamiye mahkemelerinin kuruluşunu Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye’ye bağlayarak, divan öncesindeki mahkemeleri “Mahâkim-i Cedide” olarak adlandırmıştır.⁸²⁸ Tüm bu görüş farklılıklarına rağmen akademisyenler arasındaki müşterek nokta nizamiye mahkemelerinin, Fransız

⁸²¹ Aslantürk, **a.g.t.**, s. 79.

⁸²² Cin, Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 191.

⁸²³ Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu Nizamiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004, s. 45.

⁸²⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 453; Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, **İslam Ansiklopedisi**, 33. Cilt, s. 185, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri>, E.T. 06.12.2022.

⁸²⁵ Tahsin Fendoğlu, “Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Düalizmi”, **Yeni Türkiye Yayınları**, 14. Cilt, Ankara, 2002, s. 731; Azrak, **a.g.m.**, s. 609; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 148.

⁸²⁶ Mustafa Reşit Belgesay, **Tanzimat ve Adliye Teşkilatı**, Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 215; Macit Kenanoğlu, **a.g.m.**, s. 185; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 453; Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 119.

⁸²⁷ Cin, **Tanzimat Döneminde...**, s. 25.

⁸²⁸ Shaw-Shaw, **a.g.e.**, s.155; Bingöl, **a.g.e.**, s. 46; Öztürk, **a.g.t.**, s. 100.

mahkemeleri rol model alınmak suretiyle örgütlenmiş olmasıdır.⁸²⁹ Kanaatimizce nizamiye mahkemelerinin kuruluş dayanağı Meclis-i Tahkikat'ın Osmanlı Devletinde etkin bir şekilde çalışmaya başlamasıylaadır. Meclis-i Tahkikat daha çok, yeni yapılan ceza kanunlarının uygulanması için kurulmuş, ceza mahkemesinin görev ve yetkilerini kendinde toplayan bir kurumdur.⁸³⁰

Kanaatimiz doğrultusunda gerçekten de Meclis-i Tahkikat'ın faaliyete geçmesiyle birlikte 1847 yılında kurulan ve yabancılarla Osmanlı tebaasının arasında ceza hukuku hükümlerinden doğan hakların ihlal edilmesine dayanan cezai faaliyetler hakkında uygulama yapılması amacıyla ortaya “karma mahkemeler” çıkmıştır.⁸³¹ İlk olarak İstanbul'da faaliyete geçen kurum, 1854 yılından sonra imparatorluğun eyalet merkezlerinde de faaliyete geçmiştir. Meclis-i Tahkikat başkanı aynı zamanda bulunduğu eyaletin valisiydi. Meclis, Valinin, meclis başkanı sıfatıyla meclisi oluşturacak olan kadı ve diğer kişileri seçmesiyle oluşturulmuştur.⁸³² Meclis-i Tahkikat kurumunun idam cezası dışında verdiği kararların infazı yerine getirilmiş, sadece idam cezası verdiği durumlarda kararın onanması için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilmiş, verilen karar Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından uygun görüldüğü takdirde padişah onayına sunulmuş ve nihai karar padişah tarafından verilmiştir.⁸³³

1864 Tarihli Vilayet Nizamnamesi⁸³⁴ ile birlikte mülkiye teşkilatının yeniden ele alınarak düzenlenmesine karar verilmiştir. Nizamname ile birlikte adliye ve idare birbirinden ayrılmıştır.⁸³⁵ Her kazada bir “dava kurulu”, her sancakta bir “temyiz

⁸²⁹ Eryılmaz, Tanzimat..., s. 238; Bozkurt, Batı..., s. 119; Cin, Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 155; Saydam, **a.g.e.**, s. , 310.

⁸³⁰ Fatmagül Demirel, **Adliye Nezareti Kuruluş ve Faaliyetleri (1876-1914)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 7; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 453; Kenanoğlu, Nizamiye Mahkemeleri, s. 185.

⁸³¹ Karal, Osmanlı Tarihi Islahat..., s. 166.

⁸³² Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 360.

⁸³³ Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 596.

⁸³⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Erkan Tural, Selim Çapar, **1864 Vilayet Nizamnamesi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 12 ve devamı.

⁸³⁵ Ekinci, Tanzimat Devri, s. 775.

kurulu” ve her vilayette bir “üst temyiz kurulu” oluşturulmuştur.⁸³⁶ Nizamname ile eyaletler, vilayetlere dönüşürken, vilayetler ise liva, kaza ve karyelerin birleşmesiyle oluşmuştur. Böylece “eyalet” ve “sancak” meclislerinin yerini artık “vilayet” ve “liva” meclisleri almıştır.⁸³⁷ Yapılan düzenlemeler sonucunda Osmanlı yargı teşkilatının, Fransız yargı teşkilatından ne denli etkilendiğini görmekteyiz.⁸³⁸

Yıllar içerisinde ortaya çıkan düzenlemeler devam etmekle birlikte 1869 tarihinde çıkarılan “Mehakim Nizamnamesi” ile nizamiye mahkemeleri hakkında yeniden bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Önemli ceza davalarının görülmesi için Vilayetlerde “meclis-i cinayet”⁸³⁹ adı verilen ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerde iki yıl görevde bulunmak üzere üyeler bölge halkı tarafından seçilmiştir. Devlet görevlileri ve kadılar bu hükme dâhil olmamışlardır.⁸⁴⁰

1871 Yılında çıkarılan “Mehakim-i Nizamiye Hakkında Nizamname” ile büyük bir kırılma gerçekleştirilmiştir. Adli teşkilat ile mülkiye teşkilatı ayrıştırılarak nizamiye mahkemelerinin bağımsız olması sağlanmıştır.⁸⁴¹ Fakat şer’iyye mahkemelerinin yanı sıra çalışmaya başlayan nizamiye mahkemeleri arasında görev ve yetki açısından birçok sorun ortaya çıkmıştır. Gerek hukuk gerekse ceza davalarından dolayı her iki mahkemeye de yapılan başvurularda mahkemeler önlerine gelen dosyaları karara bağlama yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim nizamiye mahkemesinde suçsuz kabul edilen birisi şer’iyye mahkemesinde suçlu olarak hüküm giymiştir.⁸⁴²

⁸³⁶ Tahiroğlu, **a.g.m.**, s. 597.

⁸³⁷ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 280.

⁸³⁸ Funda Öztürk, “Osmanlı Devleti’nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Ankara, 2017, s. 101.

⁸³⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 7; Öztürk, **a.g.t.**, s. 107; Bozkurt, *Batı...*, s. 120.

⁸⁴⁰ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt III, s.s. 167-168; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 156; Tahiroğlu, **a.g.m.**, s.s. 597-598.

⁸⁴¹ Gürsoy Akça, Himmet Hülür, “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2007, s. 253; Bozkurt, *Batı...*, s. 121; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 156.

⁸⁴² Osman Köksal, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli düzenlemelere Dair II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Lahiya”, **OTAM**, 9. Cilt, Sayı 9, Ankara, 1998, s. 265.

Ortaya çıkan sorunların giderilmesi için birçok defa düzenlenme⁸⁴³ yapılmasına rağmen gerekli netice ancak 1914’de yayımlanan “Usul-ı Muhakemat-ı Şerriye Kararnamesi” ile alınabilmiş, şer’iyye mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin görev alınana giren hususlar ayrıntılı bir biçimde tek tek sayılmıştır.⁸⁴⁴

1879 Yılında çıkarılan “Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilat-ı Kanun-ı Muvakkatı”⁸⁴⁵ düzenlemesi ile savcılık kurumu ve noterlik müessesesi resmen Osmanlı yargı teşkilatına dâhil edilmiştir.⁸⁴⁶ Sonuç olarak Batılı devletlerin istediği bir yargı örgütü olan nizamiye mahkemelerinin oluşumu tamamlanmış ve teşkilat yapısı da yine Batılı devletlerin istediği bir forma kavuşturulmuştur.⁸⁴⁷

Osmanlı Devletinde o güne kadar ki yargılama sisteminin tamamen dışında Avrupai bir tarzda kurulan nizamiye mahkemelerinde görev yapmaya uygun bir şekilde yetişmiş bırakın kadı, hukukçu dahi yoktu. Hatta Osmanlı Devleti kendi eğitim sistemiyle yargılama sisteminde görevlendirmek üzere yetiştirdiği kadılardan dahi eğitim kalitesinin düşmesi sebebiyle bir verim alamıyordu. Bu sürecin doğurduğu sıkıntıların ortadan kaldırılması için 1874 yılında önce “Mekteb-i Hukuk-i Sultani” ve 1878 yılında “Mekteb-i Hukuk” açılmış, bu okulları bitiren kişiler yeni kurulan mahkemelerde hâkim olarak görev yapmışlardır. 1900 yılında Darülfünunun⁸⁴⁸ kurulmasıyla birlikte Mekteb-i Hukuk doğal olarak bu kurumun bünyesine dâhil edilmiştir.⁸⁴⁹

⁸⁴³ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s. 239.

⁸⁴⁴ Münir Atalar, **a.g.m.**, s. 308.

⁸⁴⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 235-250; Öztürk, **a.g.t.**, s. 110.

⁸⁴⁶ Zafer Toprak, “Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Adalet Örgütü”, **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, Hazırlayan: Nazan Moroğlu, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1994, s. 44; Cin, **Tanzimat Döneminde...**, s. 28.

⁸⁴⁷ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 364; Öztürk, **a.g.t.**, s. 110; Bozkurt, **Batı...**, s. 125; Durhan, **Tanzimat Döneminde...**, s. 82.

⁸⁴⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 8. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 521.

⁸⁴⁹ Gülnihal Bozkurt, Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, **Hukuk Öğrenimi Sempozyumu**, Editör; Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993, s.s. 55, 60-61.

2. Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği Hakkında Yapılan Düzenlemeler

2.1. Mehakim-i Nizamiyede Dava Vekillerinin Seçim Usulü ve İmtihanlarına Dair Kararname

Osmanlı Devletinde yapılan tüm bu değişiklikler ve kurulan yeni yargısal sistemler ışığında savunmanın vazgeçilmez bir parçası olan dava vekilleri hakkında bir takım düzenlemelerin yapılması elzem bir hal almıştı. İlk olarak 1873 Tarihinde “Mehakim-i Nizamiyede Dava Vekillerinin Usulü İntihap ve İmtihanlarına Dair Kararname” yayımlanmıştır.⁸⁵⁰ Kararnamede nizamiye mahkemelerinde dava vekilli olmak için Adliye Nezareti tarafından oluşturulacak bir komisyon aracılığı ile ve yine Adliye Nezareti tarafından düzenlenen usuller dâhilinde bir sınavın olacağı belirtilmiştir. Komisyon tarafından dava vekilleri hakkında bir düzenleme yapılmadan önce kimlerin dava vekili olabileceği tespit edilmiş ve açıklanmıştır.⁸⁵¹

1874 Yılında adliye nezareti yayın organı “Ceride-i Mehakim’de”, dava vekili olabilmek için belirlenen usuller ve buna bağlı olarak izlenecek yöntemler ilan edilerek yayınlanmıştır.⁸⁵² Düzenlemeye göre nizamiye mahkemelerinde dava vekili olmak isteyen kişilerin 21 yaşını doldurmuş, daha önce iflas etmemiş, yüz kızartıcı bir suç ile mücâzât-ı terhîbiyyeden⁸⁵³ kesinleşmiş bir ceza almamış ve devlet memuru olmaması gibi temel şartların⁸⁵⁴ yanında dava vekili olmak isteyen namzetlerin en azından Türkçe okuması ve yazması şart koşulmuştur. Türkçe yazmayı bilmeyenlerin ise en azından Türkçeyi okuyabilmesi ve bir yabancı dile vakıf olmaları şartı aranmıştır.⁸⁵⁵ Kararnamede adayların hukuk eğitimi almış olması şartı istenmişse de an itibariyle Osmanlı Devleti’nde bu manada bir hukuk mektebi olmadığından dolayı bu koşul uygulamada aranmamış, Adliye Nezaretince yapılan sınavlarda başarılı olanlara ruhsatname verilmiştir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁰ Esirgen, Tanzimattan..., s. 745; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 88.

⁸⁵¹ Özkorkut, Savcılık..., s. 151; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 111-112.

⁸⁵² Komisyon, **Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınevi, İstanbul, 1972, s.s. 67-68; Özkent, Avukatın..., s.s. 59-60.

⁸⁵³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız; Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1085.

⁸⁵⁴ Öztürk, **a.g.t.**, s. 113; Sav-Toprak, **a.g.m.**, s. 103; Esirgen, Tanzimattan..., s. 745.

⁸⁵⁵ Nur, **a.g.m.**, s. 247; Öztürk, **a.g.t.**, s. 113; Özkent, Avukatın..., s. 60

⁸⁵⁶ Güner, **a.g.e.**, s. 30; Öztürk, **a.g.t.**, s. 114.

2.2. 1876 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Nizamnamesi

Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Nizamnamesi⁸⁵⁷, diğer adı ile “Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi” Osmanlı Devleti’nde “dava vekilliğinin” adliye teşkilatı içerisinde kendisine yer bulduğu ve hak savunuculuğu açısından modern anlamda avukatlık müessesesine giden süreçteki en önemli adımı teşkil eder.⁸⁵⁸ Mahkemelerde vekâletle iş görece kimseler⁸⁵⁹ için ilk kez yazılı bir nizamnamede “dava vekili” sıfatı kullanılmıştır.⁸⁶⁰ Bu açıdan bakıldığında dava vekilliğine “meslek” sıfatının verildiği görülecektir.⁸⁶¹ Dava vekilliğine meslek sıfatının verilmesiyle İslam Hukuku dairesindeki husumete vekâlet müessesesi anlayışından kopularak günümüz manasıyla avukatlık mesleğine geçiş düzenlemesiyle karşılaşmaktayız.⁸⁶²

Buraya kadar yapmış olduğumuz ve aşağıda bahsedeceğimiz diğer düzenlemelerde her ne kadar dava vekâletiyle ilgili hükümler olsa da, ilk kez Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamesi ile dava vekâletine ilişkin genel hükümlere yer verildiği görülmüştür.⁸⁶³ Nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle uygulama alanı sadece İstanbul’la sınırlı kalmış iken, 1879 tarihli Dava Vekâleti Nizamının Vilayatta Dahi İcrasına Dair Tarirat-ı Umumiye’nin⁸⁶⁴ yürürlüğe girmesiyle birlikte tüm imparatorluk içerisinde uygulanır hale gelmiştir.⁸⁶⁵ Nizamnamede dava vekilliğinin düzenlenmesi yanında yine nizamname sayesinde baro ve hukuk mektebinin faaliyete geçmesi sağlanmıştır.⁸⁶⁶

⁸⁵⁷ BOA, Y..EE., 83-22, (H-02-12-1306); **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s. 198-207; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Öztürk, **a.g.t.**, s. 114; Özkent, **a.g.m.**, s. 9.

⁸⁵⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 277; Elçi, **a.g.m.**, s. 29; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 89; Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197.

⁸⁵⁹ Levent Börü, Medeni Usul Hukukunda Davaya Vekâlet Ehliyeti, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006, s. 66.

⁸⁶⁰ Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 96

⁸⁶¹ Aziz Koruklu, “Dava vekilliği Mesleği ve Bu Mesleğe Girenlerle Devam Edenlerin Mevzuat Karşısındaki Hukuki Durumları”, **Adalet Dergisi**, Sayı 7, Yıl 36, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1945, s. 659; Öztürk, **a.g.t.**, s. 115; Bozkurt, **Batı**, s. 127.

⁸⁶² Esirgen, Tanzimattan Cumhuriyete..., s. 742; Durhan, Ülkemizde..., s. 34; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 96.

⁸⁶³ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 97; İnanıcı, Türkiye’de..., tüm makale.

⁸⁶⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 716-717.

⁸⁶⁵ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 97; Demirel, **a.g.e.**, s.s. 277-278; Öztürk, **a.g.t.**, s. 133.

⁸⁶⁶ Durhan, Ülkemizde..., s.s. 34-35; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 99.

Nizamname toplamda dört fasıldan oluşmakla birlikte muhteviyatında bir geçici düzenleme ve ücretlerle alakalı düzenlemelerden oluşur.⁸⁶⁷ Birinci faslın ilk altı maddesinde dava vekilliğine giriş ve kabul şartları düzenlenmiştir. Bu maddelere göre dava vekili olmanın ilk şartı dava vekili ehliyetine sahip olduğuna dair devlet tarafından verilmiş resmi bir ruhsatnamenin olmasıdır.⁸⁶⁸

Dava vekilliğine giriş için gerekli şartlar nizamnamenin ikinci maddesinde ele alınmıştır. İlgili madde gereğince dava vekilliği yapmaya talip olan kişilerin “Mekteb-i Hukuk” okulundan mezun olmaları, şayet yurt dışında herhangi bir hukuk mektebi bitirilmişse bitirilen okulun diplomasının mekteb-i hukuk tarafından yapılacak inceleme sonucunda kendisine denklik verilmiş olması istenir. Hukuk mezuniyeti yanında aranan diğer şartlar ise daha önce Mehakim-i Nizamiyede Dava Vekillerinin Usulü İntihap ve İmtihanlarına Dair Kararname’deki şartların aynısı olan 21 yaşın doldurmuş olması, daha önce iflas etmemiş ya da iflas etmişse iade-i itibarın yapılmış olması, yüz kızartıcı bir suç ile mücâzât-ı terhîbiyyeden⁸⁶⁹ kesinleşmiş bir ceza almamış ve devlet memuru olmamasından ibarettir.⁸⁷⁰ Fakat uygulamada dava vekilliği görevine devam eden kimselerin ve hukuk mektebinin mezun vereceği zamana kadar geçecek olan sürede dava vekilliği alanında bir boşluk yaşanmaması amacıyla geçici bir sınav yapılması ve bu sınavda başarılı olanlara dava vekilliği ruhsatnamesi verilmesi uygun görülmüştür.⁸⁷¹ Böylece Osmanlı ülkesinde dava vekilliği mesleğini yapabilecek kişilerin bir hukuk mektebinden mezun olması ve dava vekilliği ruhsatnamesinin bulunmasına dair bir düzenlemeye ilk kez rastlamış oluyoruz.⁸⁷²

⁸⁶⁷ Sadi Sağnak, Kemal Boralıdağ, **Devlet Camiasında Avukatlık ve Baro ve Yeni Avukatlık Kanununun Karakteristik Vasıfları**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939, s. 18; Durhan, *Ülkemizde...*, s.s. 34; Kuntman, **a.g.m.**, s. 264.

⁸⁶⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 277-278; Halim, **a.g.m.**, s. 1427; Güner, **a.g.e.**, s. 30; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 746.

⁸⁶⁹ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız; Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1085.

⁸⁷⁰ Aday, **a.g.e.**, s. 27; Demirel, **a.g.e.**, s. 277; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 115-116; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 753; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 99; Özkent, *Avukatın...*, s. 20; Güner, **a.g.e.**, s. 30; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 18; Centel, *Ceza Muhakemesi...*, s.35

⁸⁷¹ Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 745; Demirel, **a.g.e.**, s. 277; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 99; Aday, **a.g.e.**, s. 27.

⁸⁷² Şekib Ş., “Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 52, 1326, s. 70.

Nizamname uyarınca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde dava vekilliği yapabilmenin şartları arasında dava vekilliği yapacak kişilerin tabiiyeti hakkında bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Buna rağmen 1870 tarihli “Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamname’de”⁸⁷³ dava vekilliği ile ilgili olarak dava vekilinin “tebaayı devleti aliyeden” olma zorunluluğu getirilmiştir.⁸⁷⁴ İlk defa “müdafii” sıfatı Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamesi’nde atıf görmüştür.⁸⁷⁵ Daha önce Girit valiliğine gönderilen 1859 tarihli resmi bir belgede Osmanlı vatandaşlarına ticari işlerinde dava vekili ve avukat olmamak kaydı ile ecnebilere vekil tayin edebileceklerine dair izin verilmiştir.⁸⁷⁶ Ancak yeni nizamnamede böylesi bir sınırlamanın olmaması bizce içinde bulunulan durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Bu maddi vakıa hakkındaki ihtimallerle ilgili görüşlerimize gelecek olursak; 1) 1876 yılına gelinmiş olmasına rağmen kanun koyucular hala modern anlamda hukuk bilgisi nosyonundan çok uzak, bilgisiz ve yetersiz kişilerden oluşmaktadır. 2) kanun koyucular dava vekilliğinin kamu hizmeti anlamında ne ifade ettiğini hala kavrayamamışlardır. 3) Kapitülasyonlar gereğince her alanda yabancıların ülkeyi istedikleri gibi istismar etmesine göz yumulmaktadır.

1876 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamenin birinci faslının 3. maddesi gereğince dava vekili olma şartlarına sahip olup, bu şartları yerine getiren kişiler özgeçmişlerini komisyona sunmak zorundaydılar. Ardından bu belgeyi ilgili deftere kaydettirmeli, bakanlık tarafından numaralı ruhsatname belgesi teslim alınmalıydı. Nizamnamenin 4. maddesi gereğince tüm bu işlemlerden dolayı oluşan masrafları Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veznesine yatırılmalıydı. 5. Madde gereğince ayrıca her sene mart ayı içerisinde komisyona başvurup var olan kayıtlarını yenilemek şarttı.⁸⁷⁷ Kayıtlarını yenileme talebinde

⁸⁷³ **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s.s. 688-702.

⁸⁷⁴ **BOA**, A}DVN.MKL., 8-9, (H-21-11-1286).; **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s. 699; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 99.

⁸⁷⁵ Centel, **a.g.e.**, s. 33.

⁸⁷⁶ **BOA**, HR.MKT., 288-85, (H-20-10-1275).

⁸⁷⁷ **BOA**, MV., 52-38, (H-27-07-1307); **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 198-199; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 101, 807; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 553, 7067; Demirel, **a.g.e.**, s. 283.

bulunarak değerli kâğıt harç bedelini yatıran dava vekillerinden ayrıca hukuk mektebine yardım olunması amacıyla ister şahadetnamesi olsun isterse olmasın bir mecidiye tahsil edilirdi.⁸⁷⁸

1876 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamenin ikinci faslında ise dava vekili olan kişilerin görevleriyle ilgili düzenlemeler açıklanmıştır.⁸⁷⁹ Her şeyden önce dava vekilinin almış olduğu vekâletnamenin niteliğine göre yapacağı işlem değişiklik arz etmektedir. Şayet dava vekilinin aldığı vekâletname özel bir vekâletname ise dava vekili bu vekâletnamenin aslını duruşma gününden önce davanın görüleceği mahkemeye ibraz etmek zorundadır. Ancak dava vekilinin aldığı vekâletname genel nitelikli bir vekâletname ise dava vekili bu vekâletnamenin onaylanmış bir suretini duruşma günü de dâhil olmak üzere dava esnasında dahi mahkemeye ibraz etmesinde bir sakınca yoktu.⁸⁸⁰ Vekâlet hususundaki bu ayrımının sebebi dava vekilinin kullanacağı vekâlet türüne göre yetkilerin farklılaşması sebebiyledir. Nizamnameye göre bidayet mahkemesinde geçerli olmak için verilen bir vekâletname, davanın karara çıkmasıyla sonlanmasına rağmen genel vekâletname ise yapılan tüm yargılamalar sürecinde geçerliliğini korumaktadır.

Nizamnameye göre mahkemelere sunulan vekâletnamelerde vekillerin künyeleri, ikametgâhları açıkça belirtilmiş olması gereklidir.⁸⁸¹ Nizamnamede vekillerin açıkça yasak olan hükümlerle ilgili herhangi bir işlem yapamayacakları ve ayrıca müvekkillerinden izin almak suretiyle yapacakları işlemler açıkça belirtilmiştir.⁸⁸² Dava vekili, vekâlet ilişkisinden doğan ücretin hesabı istenildiğinde vermekle yükümlüdür. Dava vekili, vekâlet ilişkisinden dolayı kaynaklanan ilişkiyi ihmal ve kötüye kullanmasından doğan zararları müvekkiline karşı ödemekle sorumludur. Dava vekili, vekâlet ilişkisinden dolayı doğan masraf ve ücretleri vekâletine baktığı kişi ya da kişilerden isteme hakkına sahiptir. Vekâlet ilişkisinin

⁸⁷⁸ BOA, MV., 52-38, (H-27-07-1307).

⁸⁷⁹ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 101; Durhan, *Ülkemizde...*, s.s. 34-35; Öztürk, **a.g.t.**, s. 118

⁸⁸⁰ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 199-201.

⁸⁸¹ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 199-201.

⁸⁸² **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 199-201.

kaynağı mecellede düzenlenen “Kitabü’l Vekâlet” kısmında yapılan düzenlemelere dayanmaktadır. Dava vekili, vekâlet ilişkisini hiçbir sebep göstermeksizin sonlandırması sebebiyle oluşan zararları müvekkiline karşı tazmin etmek zorundadır. Bir mahkemede görülen bir davada, dava vekili gerek mahkemenin haysiyetine gerekse devlet aleyhine vereceği beyanlardan dolayı sorumludur. Vekâlet aslı ile suretleri arasında bir ihtilaf olması sebebiyle dava vekili mesuldür. Dava vekili özel olarak hesaba ilişkin konularla ilgili hususları mahkeme kalemine veya mahkeme başkanına onaylattırarak, bu evrakları bir dosya içerisinde muhafaza etme hakkına sahiptir.⁸⁸³

1876 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamenin üçüncü faslında dava vekâlet ücreti düzenlenmiştir. Aslında nizamnameden daha önce de dava vekilliği sebebiyle doğan dava vekâlet ücreti ile ilgili tarafların bir ücret kararlaştırdıklarını ve sözleşmelerle bunu garanti altına aldıklarını biliyoruz.⁸⁸⁴ Örneğin bu konu ile ilgili olarak Müderris Seyid Mehmet Hilmi’yi dava vekili olarak çalıştıran Numan Efendi’nin bu faaliyetten dolayı vekâlet ücreti ödemesine karar verilmiştir.⁸⁸⁵

1876 Tarihli nizamnamede Mecelle’de belirtilen düzenlemenin ötesine geçilerek dava vekâleti ücreti açısından bir ücret tarifesi tanımlanmıştır.⁸⁸⁶ Nizamnamenin 20. maddesine göre nizamname kapsamına giren ruhsat sahibi dava vekilleri ayrıca bir dava vekâlet ücreti sözleşmesi yapmayıp nizamnamede düzenlenen ücret tarifesine bağlı kalacaklarının zorunlu olduğu ilk kez vurgulanmıştır.⁸⁸⁷ 21. Madde de müvekkili adına dava vekilliği görevi yapılan bir vekil, mahkemenin dava hakkındaki kararı müvekkili lehine olduğu takdirde dava vekili buradan doğacak olan dava vekâlet ücretini aynı müvekkili gibi karşı taraftan tahsil etme hakkına sahiptir. 23. Madde de müvekkilin vekilini azletmesi durumunda

⁸⁸³ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 199-201.

⁸⁸⁴ Esirgen, Tanzimattan..., s. 761.

⁸⁸⁵ **BOA**, A.}MKT.UM., 267-79, (H-22-05-1273).

⁸⁸⁶ **Düstur**, Tertip I, Cilt 3, s. 202; Öztürk, **a.g.t.**, s. 123; Esirgen, Tanzimattan..., s. 762; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 103; Aday, **a.g.e.**, s. 27.

⁸⁸⁷ Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s.s. 23-24; Elçi, **a.g.m.**, s. 30; Esirgen, Tanzimattan..., s. 762; Özkent, Avukatın..., s. 469; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 103; Öztürk, **a.g.t.**, s. 123.

vekilin nizamnamede belirtilen tarifeye bağı kalmak şartıyla vekâlet ücretine hak kazandığı, müvekkilin dava dosyasındaki evrakları teslim almak isterse dava vekiline, vekilin bu evrakları tanzim etmek için yapmış olduğu harcamaları yine nizamnamede belirtilen ücret doğrultusunda karşıladığı takdirde alabileceği belirtilmiştir. 25. Madde de vekillik görevini yerine getiren kişinin görülmekte olan davayı kaybetmesiyle nizamnamede belirtilen vekâlet ücretinin zayi olmayacağı açıklanmıştır. 26. Madde gereğince müvekkili tarafından kendisine ödeme yapılmayan vekil, davanın görüldüğü mahkemeye ilgili evraklarla birlikte bir dilekçe ile müracaat etmek suretiyle başvurduktan sonra mahkeme tarafından resen yapılacak olan inceleme sonucunda, dava vekâlet ücreti ilgili mahkeme tarafından onaylandığı takdirde vekil vekâlet ücretini icra dairesi aracılığı ile tahsil edilebilecektir.

Vekâlet ücretleri konusu sık sık dava vekilleri ile müvekkilleri arasında anlaşmazlıklara ve sorunlara yol açıyor, bu durum arşiv belgelerine de yansıyor. Bazen dava vekilleri vekâlet ücretlerinin korunması için davanın görüldüğü mahkemeye resen başvurabiliyordu. Örneğin Galata Postanesi'nin Müdürü Misak Efendi'deki vekâletten kaynaklanan alacağını tahsil etmek isteyen dava vekili Avadis Efendi, söz konusu kişinin maaşının bir başka borç dolayısıyla haczedilmek istendiğini öğrendiğinde kendi alacağının korunması için ilgili mahkemeye müracaat etmiştir.⁸⁸⁸ Osmanlı vatandaşı olmayan ülkelerin vatandaşları da Osmanlı sınırları içerisinde karşı karşıya kaldıkları hukuki sorunlardan dolayı dava vekilleri görevlendirebiliyordu. Ancak bu tür durumlarda da müvekkil ile dava vekili arasında zaman zaman ücretle ilgili anlaşmazlıklar ortaya çıkabiliyordu. Örneğin dava vekili Mehmet Ali Efendi, Yunan vatandaşı bir kadından yüz elli dört lira tutarındaki dava vekâlet ücretinin tahsili konusunda ilgili mercilere başvuruda bulunmuştur.⁸⁸⁹

29. Maddeye göre dava vekâleti ilişkisi gereğince müvekkil ve vekil kendi aralarında bir ücret-i vekâlet sözleşmesi yapmaları durumunda, dava bedeli 5.000 kuruşa kadar olan davalarda nizamnamede belirtilen ücret tarifesine sadık kalınması gerekiyordu. Ayrıca 5.000 kuruşun üzerindeki bedelli davalarda ise dava ücretinin

⁸⁸⁸ BOA, DH.MKT., 1670-29,(H-03-03-1307).

⁸⁸⁹ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 164-37, (H-25-04-1299).

dava bedelinin %20'sinden fazla olamayacağı belirtilmiş, böylelikle dava vekâleti açısından alt ve üst sınırlar garanti altına alınmıştır.⁸⁹⁰

Nizamname muvakkatını incelediğimizde daha önceden dava vekilliği mesleğini icra edenlere karşı bir takım sınırlamalar getirildiğini görmekteyiz. Nizamname gereğince teşekkül eden sınav komisyonu, nizamnamenin yayımlanmadan önce dava vekilliği yapan ve hukuk mektebi mezunu olmamalarına rağmen dava vekâleti mesleğine giren kimselerin sınava tabi olacakları kayıt altına alınmıştır. Sınava girenlerden başarısız olanların dava vekili olmaları yasaklanacak ve bu kişilerin dava vekâletine ilişkin yetkileri ellerinden alınacaktı. Sınav sonucu başarılı olan dava vekilleri ise sınavda elde ettikleri başarı derecesine göre sınıflara tabi tutulacaklardı. Düzenleme uyarınca sınıflar üçe ayrılmıştı. Birinci sınıf dava vekilleri nizamiye mahkemelerinin her derecesinde yani bidayet, istinaf, temyiz ve hukuk mahkemelerinde dava vekilliğinde bulunma hakkını elde edeceklerdi. İkinci ve üçüncü sınıf dava vekilleri ise bidayet ve istinaf mahkemelerinde faaliyette bulunma hakkına sahip olmakla beraber bu mahkemelerin içindeki ceza mahkemeleri dışında olmak şartıyla dava vekilliğinde bulunabileceklerdir. Üst sınıfa geçmek isteyen vekiller, sınava girmelerinin üzerinden bir sene geçmek şartıyla tekrar sınava girerek kıdemlerini arttırma imkânına sahiptiler.⁸⁹¹

Dava vekili olabilmesi için Mekteb-i Hukuk'ta imtihana tabi tutulan Asitaneli Kırkor Emremyan Efendi'ye Adliye Nezaretince ikinci sınıf ruhsatname verilmiştir.⁸⁹² Yine dava vekili olabilmek için Mekteb-i Hukuk'ta sınava tabi olan Hemeyan Hüsrevyan Efendi birinci sınıf dava vekâleti ruhsatnamesi almaya hak kazanmışken, Hasan Rıfat Bey ikinci sınıf dava vekâleti ruhsatnamesi almaya hak kazanmıştır.⁸⁹³ Yapılan imtihan sonucunda başarılı olarak ikinci derece dava vekili

⁸⁹⁰ **Düştur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 202-203; Vehbi Umut Erkan, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’na Göre Vekâlet Sözleşmesinde Vekâlet Verenden Ücret Ödeme Borcu Dışındaki Diğer Borçları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 62. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2013, s. 441-472; Elçi, **a.g.m.**, s. 30; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 761-764; Özkent, *Avukatın...*, s.s. 469-470; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 104-105; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 124-126.

⁸⁹¹ Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 24; Öztürk, **a.g.t.**, s. 130.

⁸⁹² **BOA**, MF.MKT., 188-80, (H-22-05-1311).

⁸⁹³ **BOA**, MF.MKT., 569-7, (H-26-03-1319).

olmaya hak kazanan Manastır'dan Hasip Efendi'nin ruhsatnamesinin verilmesi uygun görülmüştür.⁸⁹⁴

1886 Yılında yapılan “Dava Vekâletinin Ruhsatname İstihsal Edenlere İnhisarı Hakkındaki Hükmü Nizamın Umuru Cezaiden Maada Devaide Lağvine Dair İradei Seniye” ile 1876 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname’de değişiklik yapılmış, yeni düzenlemede dava vekilliğinin serbest olduğu ve herkes tarafından icra edilebileceği kayıt altına alınmıştır.⁸⁹⁵ Nizamnamede hukuk mektebinden mezun olmayanların dava vekilliği vazifesini hakkıyla yapamadığı⁸⁹⁶, vilayet ve sancaklarda yeterli sayıda şahadetnameli dava vekilinin bulunmamasından doğan haksızlıklara atıfta bulunulmuştur.⁸⁹⁷ İlerleyen zamanda bu haksızlıkların önlenmesi amacıyla şahadetnameli dava vekili bulunmayan yerlerde vekil tayini hakkındaki nizamiye maddesinin yürürlüğe konması talep edilmiştir.⁸⁹⁸

3. Yeni Ticaret Mahkemeleri ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler

Tanzimat Fermanına kadar beratlı yabancı tüccarların Osmanlı tebaasıyla aralarında çıkan hukuki ihtilaflarda tek kadılı mahkemeler aracılığı ile çözülmüştür. Dava konusu hukuki ihtilafların 4000 akçeden yukarı olması durumunda ise davanın çözümü sadrazam tarafından gerçekleştirilmiştir. 1801 senesinden itibaren bu tür davalar özel olarak oluşturulan komisyonlar aracılığı ile çözüme kavuşturulmuştur.⁸⁹⁹

Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı devleti içerisinde ticaret yapma beratına sahip olan yabancı ticaret erbabı, yaptıkları hukuki muamelelerde ortaya çıkan hukuki ihtilafların merkezi idare tarafından hazırlanan bir düzenleme ile çözülmesini istemekteydiler.⁹⁰⁰ Bunun sonucunda 1840 yılında yeni bir mahkeme

⁸⁹⁴ BOA, MF.MKT., 550-31, (H-19-12-1318).

⁸⁹⁵ BOA, MV., 12-14, (H-02-12-1303); **Düstur**, Tertip I, Cilt V, s. 520; Halim, **a.g.m.**, s. 1427; Demirel, **a.g.e.**, s. 277-278; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 98.

⁸⁹⁶ BOA, ŞD., 2508-36, (H-25-11-1303).

⁸⁹⁷ BOA, ŞD., 2551-11, (H-29-06-1307).

⁸⁹⁸ BOA, ŞD., 2535-8, (H-25-10-1305); BOA, Y..A...RES., 48-32, (H-24-11-1306).

⁸⁹⁹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 296; Bozkurt, Batı..., s.s. 155-156; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 188; Gayretli, **a.g.t.**, s.s. 188-189.

⁹⁰⁰ Akgündüz, İslam ve Osmanlı..., II. Cilt, s.s. 949-950; Kenanoğlu, **a.g.e.**, s.75; Aslantürk, **a.g.t.**, s. 79; Kayar, **a.g.t.**, s. 99.

sıfatına haiz “Ticaret Meclisi” adı altında mahkemeler kurularak Ticaret Nezaretine bağlanmıştır.⁹⁰¹ 1847 ve 1848 Yıllarında Ticaret Nezaretine bağlı olarak çalışan Ticaret Meclisleri, Ticaret Mahkemelerine dönüştürülmüştür.⁹⁰² Mahkemelerdeki 14 üyenin yarısı Osmanlı Devleti tebaasından, diğer yarısı ise yabancı devlet tebaalarından seçilmiştir.⁹⁰³

Tanzimat Fermanı ile hukuk alanında Batıyı örnek rol alan Osmanlı Devleti 1850 Yılında “Kanunname-i Ticaret’i” yürürlüğe koymuştur.⁹⁰⁴ Kanunname-i Ticaret için özellikle Batının örnek rol modeli olarak alınmasına vurgu yapmamızın ana sebebi kanunun Fransız Ticaret Kanununun ele alınarak, kerhen de Prusya, Hollanda ve Sardunya devletlerinin kanunlarından da faydalanmak suretiyle oluşturulmuş ilk düzenleme olması sebebiyledir.⁹⁰⁵ Kanunun Osmanlı tebaası ve yabancı tüccarların, 1800’lü yıllardan itibaren birbirleriyle olan ilişkilerinin doğurduğu ihtiyaçlar doğrultusunda Osmanlı Devletince hazırlandığı belirtilmiştir.⁹⁰⁶ Fakat esasen 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu, Osmanlı Devlet memuru Camiç Ohannes Efendi, tarafından 1849 yılında tercüme edilmiş ve ilgili kanun 1850 yılında yayımlanmıştır.⁹⁰⁷ Müslüman olmayan yabancı tacirler yapmış oldukları ticari işlemlerin İslam Hukuku dışında kalmasını istemeleri de kanunun Batıdan iktibasında başka bir gerekçe olmuştur.⁹⁰⁸

⁹⁰¹ Aydın, Hukuk Tarihi, s. 421; Bozkurt, Batı..., s.s. 155-158.

⁹⁰² Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 5, İstanbul, 2005, s. 420; Aslantürk, **a.g.t.**, s. 78; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 68; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 296; Gayretli, **a.g.t.**, s. 189.

⁹⁰³ Macit M. Kenanoğlu, **Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku**, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s.s. 24-34; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 296; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 189; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 421; Bozkurt, Batı..., s.s. 155-157.

⁹⁰⁴ Fikri Gürzuman, **Kanunname-i Ticaret ve Zeyilleri**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1962, s. 3; Aslantürk, **a.g.t.**, s. 79; Belgesay, **a.g.e.**, s. 215; Gayretli, **a.g.t.**, s. 190.

⁹⁰⁵ Aydın, Türk Hukuk Tarihi, s. 460; Gürzuman, **a.g.e.**, s. 3; Öztürk, **a.g.t.**, s. 38; Otacı, **a.g.e.**, s. 243; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 196-197.

⁹⁰⁶ Eryılmaz, Tanzimat..., s. 230.

⁹⁰⁷ Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 306; Ahmet Akgündüz, İslam ve Osmanlı..., s. 950; Nurkut İnan, “Kanunname-i Ticarete Göre Protestolar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 22. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1966, s. 829.

⁹⁰⁸ Esad Arsebük, “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Sahası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1943, s. 12, <https://dergipark.org.tr>, E.T. 16.12.2022.

1860 Yılında Kanunname-i Ticarete ek olarak “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl” yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve bu kanuna göre Ticaret Mahkemeleri hakkında düzenleme yapılarak faaliyete başlamışlardır.⁹⁰⁹ Yayımlanan kanuna göre ortaya ilk derece ve üst derece olmak üzere yepyeni bir ticari mahkeme yapısı ortaya çıkmış oluyordu. Alt derece mahkemelerinin sayısı ve nerede kurulacakları bizzat padişahın yetkisi dâhilindeydi. Kurulacak olan alt derece mahkemelerinde, mahkemenin reisi bizzat devlet tarafından atanacaktı. Kanuna göre kurulacak komisyon, iki devamlı üye ve mahkemenin kurulduğu yerdeki tüccarlar tarafından seçilmiş dört geçici üyeden oluşacaktı. Kanun üst derece mahkemesini “İstinaf-ı Deavi-i Ticaret Divanı” olarak adlandırmış ve ilk derece mahkemelerinin temyiz mercii olarak görevlendirmiştir. Kurumun başkanı dönemin Ticaret Nazırı olmak zorundaydı.⁹¹⁰ Oluşturulan bu teşkilat sayesinde Osmanlı Devleti içerisinde ilk defa şer’i mahkemelerinin yanında İslam Hukukundan bağımsız laik hukuk ilkelerine bağlı bir teşkilat ortaya çıkmıştır.⁹¹¹

1861 Yılında “Usul-i Muhakeme Ticaret Nizamnamesi” isimli ticaret yargılama usulü kanunu yürürlüğe konuldu.⁹¹² Aslında hazırlanarak yürürlüğe konulduğu iddia edilen bu usul kanunu da Fransız Ticaret Usul Kanunundan farklı bir kanun değildi. Çıkarılan 1861 tarihli usul kanunu, 1879 yılında çıkarılan Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunu yürürlüğe girinceye kadar nizamiye ve ticaret mahkemelerinde uygulanan usul kanunu olmuştur.⁹¹³

Bizim açımızdan kanunun en önemli yanı vekâlet hükümlerine yer vermesidir.⁹¹⁴ Kanunun 28. maddesinde görülecek olan davada tarafların bizzat hazır bulunmaları aksi takdirde aralarında vekâlet sözleşmesi bulunan bir vekilin

⁹⁰⁹ Abdullah Demir, **Türk Hukuk Tarihi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 242; Belgesay, **a.g.e.**, s. 214; Bingöl, **a.g.e.**, s. 118.

⁹¹⁰ Cengiz Otacı, **Hukukun Laikleşme Serüveni**, Birey Yayın, İstanbul, 2004, s. 243.

⁹¹¹ Ülkü Azrak, “Tanzimattan Sonra Resepsiyon”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 605.

⁹¹² **Düstur**, I. Tertip, Cilt I, s. 780; Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayın, İstanbul, 2014, s. 293.

⁹¹³ Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 198.

⁹¹⁴ Özkorkut, Savcılık..., s. 151; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 89-90.

duruşmada hazır olması zorunlu kılınmıştır.⁹¹⁵ 29. Maddede vekilin yetkili olduğunu gösterir vekâletname örneğinin harçlandırıldıktan sonra mahkeme kâtibine sunulmuş olmasına dikkat çeker.⁹¹⁶ 30. Madde⁹¹⁷ ise dava taraflarının bir vekâletname ile yetkilendirmediği ya da mahkeme huzurunda yine taraflardan birisinin açık beyanı ile bir kişiyi vekil tayin etmeden mahkemede vekillik yapılamayacağı hükmüne bağlanmıştır.

1868 Yılında çıkarılan “Dersaadet Ticaret Deavi Kalemi Nizamnamesi”⁹¹⁸ ile birlikte arzuhalciler hakkında yeni hükümler ihdas edilmiştir. Nizamnamenin dördüncü maddesi gereğince, Deavi kaleminde arzuhalciler arasından seçilecek iki kişinin bulundurulması zaruri hale gelmiştir. Bu sayede devlet dairelerine arzuhallerini iletmek isteyen kişilerin bu arzuhalcilerin ücretlerini ödemeleri karşılığında arzuhalcilik hizmeti alabilecekleri belirtilmiştir.⁹¹⁹

4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler

Gerek İslam Hukukunda gerekse klasik Osmanlı döneminde temyiz müessesesi ile ilgili olan bilgileri daha önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele almıştık. Tanzimat’a kadar olan süreç içerisinde davaların temyiz edilmesinde bir problem olmamakla birlikte kanaatimizce esas sorun temyiz ile ilgili incelemeyi yapacak kurum ya da kurumların belirli bir sisteme bağlı olmamasından kaynaklanmaktaydı. Tanzimat dönemiyle birlikte bu sorunun ortadan kaldırılması için yeni kurulan mahkemeler ve yeni yargı sistemi doğrultusunda sistematik bir temyiz kurumu oluşturulması zorunlu bir hal almıştır.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak ikiye ayrılmıştır.⁹²⁰ Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, ilk derece temyiz mahkemesi sıfatıyla nizamiye mahkemeleri tarafından hükme bağlanmış ceza ve

⁹¹⁵ Atilla Sav, Musa Toprak, **Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi**, 2. Basım, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s. 91; Coşar, **a.g.m.**, s. 238; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 389; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Özkorkut, Savcılık..., 151.

⁹¹⁶ **Düştur**, Tertip I, Cilt I, s. 787; Durhan, **Ülkemizde...**, s. 31; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 92.

⁹¹⁷ **Düştur**, Tertip I, Cilt I, s. 787; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 92.

⁹¹⁸ **Düştur**, Tertip I, Cilt I, s. 814; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 95; Öztürk, **a.g.t.**, s. 91.

⁹¹⁹ Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 95; Durhan, **Ülkemizde...**, s. 32.

⁹²⁰ Mehmet Canatar, Yaşar Baş, “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, **OTAM**, Sayı 9, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 111.

hukuk davalarını incelemiştir. İstinaf mahkemesi sıfatıyla davalara bakan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, nizamiye mahkemelerinin görev alanına giren bazı davaları yüksek yargı sıfatıyla resen ele alarak ilk derece mahkemesi olarak da bu davaları karara bağlamıştır.⁹²¹ 1870 Yılında çıkarılan bir nizamname sonucunda yapılan değişiklikle birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin istinaf görevi sona erdirilerek günümüzdeki yargıtay dairelerine dönüştürülmüş ve sadece temyiz incelemesi yapan bir kurum olarak çalışmalarına devam etmiştir.⁹²² Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 1879 yılında yürürlüğe giren “Mehakim-i Nizamiye Teşkilat Kanunuyla” birlikte “Mahkeme-i Temyiz” adıyla görevini sürdürmeye devam etmiştir.⁹²³

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesinin 26. ve 28. maddelerinde ilk derece mahkemelerinin verdiği karar üzerine tarafların ya da vekillerinin ne şekilde işlemler yapması gerektiği açıkça hükme bağlanmıştır.⁹²⁴ 26. Maddenin içeriği incelendiğinde ilk derece mahkemeleri tarafından karar verilir, kararın temyiz ya da istinafi için yapılması gereken muamelelerin tebliği tarihinden sonra kararı temyiz etmek isteyen tarafın kendisinin ya da vekilinin, 120 gün içerisinde kararı temyiz etmek zorunda olduğu belirtilmiştir. 120 günlük süre kati bir süre olup bu süre içerisinde kararın temyizi için bildirilen işlemler yapılmadığı takdirde karar kesinleşmiş olurdu.⁹²⁵

Süre içerisinde temyizle ilgili olarak bildirilen işlemler yapıldığı takdirde 28. maddeye göre kararı temyiz eden taraf ya da vekili 60 gün içerisinde İstanbul'a temyiz evrakını Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bulunan evrak kayıt bürosuna kaydettirmeli ardından da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretine teslim etmek zorundaydı. Aksi takdirde kanuna göre temyiz için verilen dilekçe geçersiz sayılacaktı.⁹²⁶

⁹²¹ Ahmed Akgündüz, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, 1. Cilt, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 202; Aydın, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, s. 387.

⁹²² Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.s. 345-346.

⁹²³ Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir, s. 21-39; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 422; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 70.

⁹²⁴ **BOA**, A}DVN. MKL., 7-10, (H-29-10-1285); **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s.s. 334-335.

⁹²⁵ **BOA**, A}DVN. MKL., 7-10, (H-29-10-1285); **Düstur**, Tertip I, Cilt I, 334-335; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 70; Öztürk, **a.g.t.**, s. 92;

⁹²⁶ Sav, Toprak, **a.g.e.**, s. 97; Öztürk, **a.g.t.**, s. 92; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 70; Özkorkut, Savcılık..., s. 151.

5. Şura-yı Devlet ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler

Şura-yı Devlet, ilki 5 Mart 1868 tarihli fermanla ilan edilmiş ardından 1 Nisan 1868 tarihinde çıkarılan “Şura-yı Devlet Nizamnamesi” ile görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren 1876 Meclis-i Mebusan Kurumu ortaya çıkıncaya kadar kanun hazırlama görevi Şura-yı Devlet tarafından yerine getirilmiştir.⁹²⁷ Şura-yı Devlet, ilgili konularda gerekli düzenlemelerin yapılması yetkisine sahip beş kurumdan oluşmaktaydı.⁹²⁸ Kişilerin, devlet ile aralarındaki problemlerin halledilmesi, idare ve adli kurumlar arasındaki husumetlerin giderilmesi, devlet memurlarının işlediği suçlardan dolayı yargılanmaları ile hazırlanmış olan kanunname ve nizamnamelerin taslaklarının incelenmesi Şura-yı Devlet’in vazifeleri arasındaydı.⁹²⁹ Kurum “Fransız Danıştay”⁹³⁰ örnek alınarak oluşturulmuş ve “idari yargıyı” da özel olarak bünyesinde bulundurmıştır.⁹³¹

Şura-yı Devlet, temyiz mahkemesi sıfatını taşımasına rağmen bazı davaları resen inceleyip karara bağlamıştır. Nitekim Postahane Memuru Karnik Efendi’nin yargılanmasında Şura-yı Devlet azası Fethullah Efendi ile Postahane dava vekili Reşad Efendi arasında bir tartışma çıkmıştır. Şura-yı Devlet bu tartışmadan dolayı açılan davanın kendi uhdesinde görülmesine dair resen karar vermiştir.⁹³² Şura-yı Devlet Nizamnamesinin altıncı maddesinde davacı tarafın dava görülürken mahkemeye gelmesinin zaruri sebepler nedeniyle mümkün olmadığı takdirde kendisini vekil ile temsil ettirebileceği belirtilmiştir.⁹³³

⁹²⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 5. Basım, 6. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 120; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s.s. 193-194; Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 423.

⁹²⁸ Halim Kılıç, **Osmanlı Devleti’nde Bir İdari Modernleşme Kurum Olarak Şûra-yı Devlet (1868-1876)**, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2012, s. 46; Akyıldız, **Şura-yı Devlet**, s.s. 236-237.

⁹²⁹ Canatar-Baş, **a.g.m.**, s.s. 114-118; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.92; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 194.

⁹³⁰ Esin Özücü, “Conseil D’etat: The French Layer of Turkish Administrative Law”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 49, Issue 3, 2000, s. 680.

⁹³¹ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 71.

⁹³² **BOA**, ŞD., 2559-35, (H-24-03-1309).

⁹³³ **BOA**, A}DVN. MKL., 7-14, (H-28-12-1285); **Düştur**, Tertip I, Cilt I, 708; Sav, Toprak, **a.g.e.**, s. 99; Özkent, **Avukatın...**, s. 55.

6. Tanzimat Dönemi Kanunnameler ve Husumete Vekâlet İle İlgili Hükümler

6.1. Ceza Kanunnameleri

A) Ceza Kanunname-i Hümayunu Düzenlemesi (1840/1256)

Tanzimat Fermanının ilan edilmesinden sonra hazırlanan ilk kanun 3 Mayıs 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmı Adliye tarafından hazırlanan ve Abdülmecid'in hattı ile yürürlüğe giren “Ceza Kanunname-i Hümayun’dur”.⁹³⁴ Kanunun kaynağı bizzat Tanzimat Fermanının kendisidir.⁹³⁵ Tanzimat Fermanı kapsamında olan temel hak ve hürriyetleri teminat altına alınarak, temyiz kavramı ve usulü düzenlenmiştir.⁹³⁶ Kanunname tüm Osmanlı tebaasını kapsar niteliğe sahiptir.⁹³⁷

Kanunun hazırlanan ilk kanun olmasının en öncelikli sebebi fermanla belirtilen sıraya göre “Siyaseten Katl” müessesesinin bir an önce önüne geçmektir.⁹³⁸ Nitekim tarihsel süreç içerisinde padişahlar, dönemin şartları gereğince kimi zaman İslam ceza hukukundan faydalanmak kimi zaman ayrışmak suretiyle bir takım kanunnameler hazırlamışlar hatta kanunname hazırlanmaksızın bizzat kendileri, kendi kararları doğrultusunda çeşitli kimselerin idamına karar vermişler, gerektiğinde ise şeyhülislam makamından fetva alarak idam cezasını infaz etme yolunu tercih etmişlerdir.⁹³⁹

⁹³⁴ Fahri Çoker, “Tanzimat’ın Getirdiği Hukuk Kurumları ve İşlevleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, 12(70), İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 275; Nur Centel, Hamide Zafer, Özlem Çakmut, **Türk Ceza Hukukuna Giriş**, 7. Basım, Beta Yayın, İstanbul, 2011, s. 34; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 76; Arsebük, **a.g.m.**, s. 9; Coşar, **a.g.m.**, s. 237; Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 76; Mustafa Şentop, **a.g.m.**, s. 28.

⁹³⁵ Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 24; Öztürk, **a.g.t.**, s. 12; Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, 2. Cilt, s. 153.

⁹³⁶ Beyza Rabia Candan, “1840 Tarihli Ceza kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2015, s.s. 63-64.

⁹³⁷ Bingöl, **a.g.e.**, s. 37; Tahiroğlu, **a.g.m.**, s. 14.

⁹³⁸ Cahit Can, **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 159; Tahiroğlu, **a.g.m.**, s.s. 592-593; Öztürk, **a.g.t.**, s. 25.

⁹³⁹ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 3. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1946, s.s. 125-126; Halil Cin, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007, s. 343.

Artık bir takım cezaların özellikle de idam cezalarının padişahın iki dudağının arasından çıkıp, hakkında idam istenilen kişinin bağımsız ve tarafsız bir yargılama sonucunda alacağı cezaya göre infaz işlemi yapılabilmesinin zamanı gelmiş olmalıydı. Sonuçta hazırlanan kanun ile birlikte padişahın ölüm cezası verme yetkisi sonlandırılmış fakat hakkında mahkemece idam kararı verilmiş kişi ya da kişiler hakkında tahsis edilen hükmün haklı olup olmadığına karar verme yetkisi yine padişaha bırakılmıştı.⁹⁴⁰

Kanaatimizce kanunun hazırlanmasındaki bir başka husus da İslam Hukuku hükümlerinin herkese eşit bir şekilde uygulanmasının mümkün olmamasıdır. Fakat Tanzimat'la birlikte oluşturulmak istenilen toplum düzeninin nirengi noktası “eşitlik ilkesiydi”. Bu problemi aşmanın tek yolu İslam Hukukundan bağımsız ve herkes için geçerli bir ceza kanunu yapmaktan geçmekteydi. Osmanlı Devleti, Batı Hukukunu esas model almakla gelineen şartlar devleti şeriattan uzaklaşmak zorunda bırakıyordu.⁹⁴¹

Bu genel şartların dışında kanunun dönem itibariyle hazırlanmasına sebep olan spesifik nedenlerden bir tanesi de II. Mahmud döneminde çıkarılan memur ve ulema hakkında uygulanan ceza kanunlarının⁹⁴² (1838 Tarihli Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu ve Memurine Mahsus Ceza Kanunu) eşitlik ilkesine aykırı olmasıdır. Bu kanunların ılgası için yeni bir ceza kanunnamesinin hazırlanması gerekiyordu. Fakat gerek Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu gerekse Memurine Mahsus Ceza Kanunu, içerik olarak ilkinin isminden de anlaşılacağı üzere bürokratik suçlara yönelik olarak hazırlanmış bu sayede bürokrasinin denetim altında tutulacağı düşünülmüştür.⁹⁴³

⁹⁴⁰ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Phoneix Yayınları, Ankara, 2007, s. 158; Karal, Osmanlı Tarihi, 7. Cilt, s. 150; Üçok, Osmanlı Kanunnamelerinde..., s. 126; Kayar, **a.g.t.**, s. 54.

⁹⁴¹ Zubaida, **a.g.e.**, s.s. 205-206; Kayar, **a.g.t.**, s. 54; Gayretli, **a.g.t.**, s. 130; Lewis, **a.g.e.**, s.s. 109-110.

⁹⁴² Erdoğan Keleş, Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin yapılan Düzenlemeler (1839-1858), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 24, Sayı 38, 2005, s.s. 260-262.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/Issue/47803/603841>, E.T. 22.12.2022

⁹⁴³ Ruht A. Miller, **Fıkıhtan Faşizme Osmanlı'dan Cumhuriyete Günah ve Suç**, Çeviri; Hamdi Çilingir, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

Kanunun tekniği açısından Batı Hukukundan yararlanılmasına rağmen içerik açısından İslam Hukuku esaslarına göre hazırlanmış olduğu için yerli ve iç dinamikler doğrultusunda hazırlanmış bir kanun olduğu görüşü literatürde baskındır.⁹⁴⁴ Genel suç teorisine hiç yer vermeyen kanun, pek çok suç hakkında da bir düzenleme yapılmaması sebebiyle oldukça kifayetsiz bir metindir.⁹⁴⁵ Özellikle kanunda düzenlenen her suç açısından sabit bir ceza tayin edilmesi ve bu cezalar hakkında hâkimlerin olayın içeriğine göre ceza indirimine ya da artırımına gidememesi de kanunun ilkelliğini adeta tescillemektedir.⁹⁴⁶

Tüm bu olumsuzluklara rağmen hazırlanan Ceza Kanunname-i Hümayunu sayesinde herkes açısından eşitliğin sağlandığı bir ceza kanunu tesis edilmiştir.⁹⁴⁷ Kanunda keyfi ceza vermenin önüne geçilmesi, can, mal ve ırzın insanın doğuşundan gelen yüce haklardan olduğunun kabul edilerek bunların korunması için bir takım mekanizmaların tesis edilmiş olması, suçların kanunilik ilkesine tabi olmasının sağlanmış olması açısından modern kanunlara giden yolu açması ve Tanzimat döneminin ilk kanunu olması açısından oldukça önemlidir.⁹⁴⁸

Şer'i ve örfi hukuk ayrımına son vererek Osmanlı Devleti içerisinde ceza hukuku anlamında bir bütüncüllük meydana getirmesi kanuna ayrı bir değer katmaktadır.⁹⁴⁹ Kanun, kamu hukuku alanında İslam Hukuku dairesinin terk edilmesinin de ilk örneğini teşkil eder.⁹⁵⁰

⁹⁴⁴ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2009, s.s. 113; Tahir Taner, *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku Kanunları*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 226; Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 125; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 176; Üçok, *Osmanlı Kanunnamelerinde...*, s. 125; Durhan, *Tanzimat Döneminde...*, s. 60.

⁹⁴⁵ Şentop, **a.g.m.**, s. 31; Öztürk, **a.g.t.**, s. 24; Aydın, *Osmanlı Devleti'nde...*, s.159; Kayar, **a.g.t.**, s. 53; Gayretli, **a.g.t.**, s. 134.

⁹⁴⁶ Taner, **a.g.e.**, s. 226; Centel-Zafer-Çakmut, **a.g.e.**, 34; Tahiroğlu, **a.g.m.**, s.s. 592-593; Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s. 179.

⁹⁴⁷ Tahiroğlu, *Tanzimat'tan...*, s.s. 592-593; Apaydın, **a.g.t.**, s.114; Öztürk, **a.g.t.**, s. 25.

⁹⁴⁸ Apaydın, **a.g.t.**, s.s. 113-114; Kayar, **a.g.t.**, s. 54.

⁹⁴⁹ Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Dersleri**, Mimoza Yayınları, Konya, 2012, s. 395.

⁹⁵⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat...*, s. 416.

B) 1851/1267 Tarihinde Yayımlanan Kanun-i Cedid Uygulaması

Ceza Kanunname-i Hümayunundaki bahsettiğimiz olumsuzluklar ceza hukuku alanında yeniden bir düzenleme yapılma zaruriyetini doğurmuş bunun sonucunda on bir yıl sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye marifetiyle 1851 Tarihinde “Kanun-i Cedid” hazırlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁵¹ Kanunun önsözünde yukarıda yaptığımız eksiklikler açıkça dile getirilmiş, bazı suçların Ceza Kanunname-i Hümayununun da yer almadığı gibi ceza infazlarının gerçekleştirilmesinin zorluğuna atıf yapılarak eksikliklerin giderilmesi için yapılan ilave düzenlemelerin birleştirilmesi ihtiyacı belirtilmiştir.⁹⁵²

Yapılan düzenlemede daha önceki kanunda düzenlenmeyen suçlar belirtilmiş, bunun yanında şer’i hukukta yer alan kısas usulü, diyet ve had cezalarına yer verilmiş,⁹⁵³ verilen cezalar açısından eski kanunda bulunmayan pranga ve değnek cezaları kanuna ilave edilmiştir.⁹⁵⁴ Suç teorisi açısından kanunda düzenlenmesi gereken iştirak ve azmettirme hükümlerinin yanında tekerrüre dair hükümler de açık bir şekilde düzenlenmiş, tatbik edilecek cezalar belirtilmiştir.⁹⁵⁵ Yeni düzenlemede daha önceki kanunda belirtilen sabit cezaların yerine hâkime alt ve üst sınırdan ceza tayin etme hakkı tanınmıştır.⁹⁵⁶

Kanun içerisinde savcılık kurumuna dair herhangi bir ibareye yer verilmemesine rağmen kısas ve diyet cezası gerektiren suçlarda suçlunun İslam Hukuku çerçevesinde affedilmesini gerektiren şartların yerine getirilmesi durumunda bu hususun devleti bağlamayacağı vurgulanmıştır. Suçtan zarar görenin veya

⁹⁵¹ Otacı, **a.g.e.**, s. 215; Bozkurt, *Batı...*, s. 99; Gayretli, **a.g.t.**, s. 135; Kayar, **a.g.t.**, s. 55; Öztürk, **a.g.t.**, s. 26.

⁹⁵² Ahmet Gökçen, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1987, s. 19; Taner, **a.g.e.**, s. 228; Kayar, **a.g.t.**, s. 55.

⁹⁵³ Akgündüz, *İslam ve Osmanlı...*, I. Cilt, s. 541; Kayar, **a.g.t.**, s. 55; Taner, **a.g.m.**, s.s. 228-229; Bozkurt, *Batı...*, s. 99; Gökçen, **a.g.t.**, s. 28.

⁹⁵⁴ Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, s. 396; Kayar, **a.g.t.**, s. 55; Akgündüz, *İslam ve Osmanlı...*, I. Cilt, s. 541; Bozkurt, *Batı...*, s. 99;

⁹⁵⁵ Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 125; Taner, **a.g.m.**, s. 229; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 344.

⁹⁵⁶ Said Nuri Akgündüz, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2010, s. 56; Gökçen, **a.g.t.**, s. 36; Kayar, **a.g.t.**, s. 55.

mağdurun mirasçılarının affetmesi durumunda sanık olan kişinin İslam Hukuku esasları gereğince cezasını çektikten sonra İstanbul sınırları içerisinde ise 1-5 yıl arasında kürek cezasına çarptırılacağı, İstanbul dışında yaşıyor ise bulunduğu yere göre pranga cezası gereğince adi işlerde kullanılabileceği belirtilmiştir.⁹⁵⁷ Bu tür kanunlar modern anlamdaki ceza kanunlarına göre kişi hak ve hürriyetlerini ihlal etmesi dolayısı ile hukuka uygun görülemez.⁹⁵⁸

İlginç olan Kanun-i Cedid'de bir önceki kanuna göre daha fazla şer'i hükümlere yer verilmesidir.⁹⁵⁹ Kanaatimizce Müslüman ahali tarafından laik kanunlara karşı olan tepkiler yeni ceza kanunnamesi üzerinde etki doğmasına sebebiyet vermiş ve hazırlanan yeni kanunda İslam Hukukundan kopulmadığına dair bir etki doğması amaçlanmıştır.

C) 1274/1858 Tarihli Yeni Ceza Kanunname-i Hümayunu ve Husumete Vekâlet ile ilgili Düzenlemeler

1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu ve 1851 tarihli Kanun-i Cedid beklentileri karşılayamamış olmalı ki, devlet ricali yeni bir ceza kanunnamesi hazırlanmasına ihtiyaç duymuştu. Bu durum Osmanlı Devletinin, toplumun her kesimini kapsayacak ve eşitlik ilkesine dayanan, modern anlamda ceza kanununda olması gerekli hususları içeren bir kanun yapma hususundaki acziyetini de gözler önüne sermektedir. Yalnız burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir olgu da artık Islahat Fermanı yürürlüktedir ve bu sebeple Tanzimat Fermanının ihtiyaçlarına göre hazırlanmış olan ceza kanunlarının yerini Islahat Fermanı'nın ihtiyaçlarına göre hazırlanan kanunların alması gerekliliğidir.⁹⁶⁰ Aksi takdirde Islahat Fermanı sonucunda uygulanması istenilen düzenlemelerin yerine getirilmemesinin doğuracağı hak ihlallerinin cezasız kalması söz konusu olurdu.

⁹⁵⁷ Kayar, **a.g.t.**, s. 56.

⁹⁵⁸ Özkorkut, Savcılık..., s. 149; Bozkurt, Batı..., s. 100; Otacı, **a.g.e.**, s. 216.

⁹⁵⁹ Akgündüz, İslam ve Osmanlı Hukuku..., Cilt I, s. 541; Gayretli, **a.g.t.**, s. 138; Gökçen, **a.g.t.**, s. 19; Öztürk, **a.g.t.**, s. 27.

⁹⁶⁰ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997, s. 102; Berkes, **a.g.e.**, s. 223; Said Nuri Akgündüz, **a.g.t.**, s.s. 57-59; Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 126.

Osmanlı Devleti bu kez yeni bir kanun hazırlamaya çalışmaktan ziyade 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun belirli kısımlarını ihtiyaçlar doğrultusunda Türkçe'ye çevirip⁹⁶¹ gerekli uyarlamaların yapılmasının⁹⁶² ardından 9 Ağustos 1858 tarihinde Ceza Kanunname-i Hümayunu yayımlamış ve yürürlüğe koymuştur.⁹⁶³ Kanunnamenin hazırlanma görevi Meclis-i Ali Tanzimat içerisinde Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan sekiz kişilik bir komisyona verilmiştir.⁹⁶⁴ Kanaatimizce bir tercüme sonrasında uyarlanarak oluşturulan kanun, doğal olarak daha önceki kanunlara göre modern olarak hazırlanmış, başka bir deyişle tercüme ile de olsa Osmanlı Devleti'nde, modern anlamda bir kanun yapmayı başarmıştır. Kimilerine göre kanunun tercümesi hatalarla doludur. Oysa bu çok normal bir durumdur. Nitekim yabancı bir kanun metninin yüzde yüz anlamı karşılayacak bir şekilde başka bir dile çevrilmesi oldukça zor bir iştir.⁹⁶⁵

Yeni kanunnameye kişisel hak olarak tanımlanan diyet ve kısas ile ilgili hükümler şer'iyye mahkemelerinin görevi kapsamı içerisinde kabul edilmiştir. Bu kapsamın dışında kalan hükümler ile ilgili görevli mahkeme nizamiye mahkemeleri kabul edilmiştir.⁹⁶⁶ Buna rağmen uygulamada adam öldürmekten dolayı nizamiye mahkemesinde yapılan yargılama sonucunda suçsuz olan bir kişi ölenin yakınlarının şikâyeti üzerine şer'iyye mahkemeleri tarafından suçlu bulunmuştur. Bunun tersi olan durumlarda vardır.⁹⁶⁷ Kimi görüşlere göre bu durum İslam Hukuku ve Batı

⁹⁶¹ Baha Kantar, **Ceza Hukuku**, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara, 1939, s. 52; Mustafa Şentop, **a.g.m.**, s. 657.

⁹⁶² Kanun tasarısının hazırlanmasının ardından şeyhülislamığa gönderilerek incelenmesi talebinde bulunulmuş ve şeyhülislamın görüşleri dikkate alınarak bir takım değişiklikler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bakınız Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986, s. 832.

⁹⁶³ **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s. 596; Yağmur Temiz, "Türk İslam Hukukundan Günümüze Zina", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2014, s. 494; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Adnan Güriz, **Hukuk Başlangıcı**, s. 77; Otacı, **a.g.e.**, s. 216; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 344.

⁹⁶⁴ Bozkurt, **Batı**, s. 100; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 568; Aydın, **Hukuk Tarihi**, s. 428; Özkorkut, **Savcılık**, s. 149.

⁹⁶⁵ Ziya Yusuf, "Kanun-ı Ceza Layihasının Hutut-u Asliyesi", **Ceride-i Adliye**, Sene 1, Sayı 4, 17 Kânunusani 1325, s. 138; Gayretli, **a.g.t.**, s. 141.

⁹⁶⁶ Gökçen, **a.g.t.**, s.s. 180-181; Kantar, **a.g.e.**, s. 52; Azrak, **a.g.m.**, s. 605; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 344.

⁹⁶⁷ Christian Rumpf, "Osmanlı Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri", Editör; Güler Eren, **Osmanlı**, 6. Cilt, Teşkilat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 486; Azrak, **a.g.m.**, s. 605; Otacı, **a.g.e.**, s. 220.

Hukukları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.⁹⁶⁸ Bu görüşe dâhil olanlara göre İslam Hukuku açısından şahıs haklarına karşı işlenen suçlardan dolayı zarar gören veya yakınları suçu işleyen kişi ya da kişileri af etme yetkisine sahiptirler. Öncelikle devletin, suç işleyenlere karşı zarar görenlerin vereceği tepkiye göre beklemeyi tercih etmesi ancak bir af durumunda devreye girmesine sebebiyet veriyordu. Bizim kanaatimize göre ise düalist etkinin en iyi şekilde görüldüğü bu gibi hususlar ülke içerisinde yargı birliğinin ne hale geldiğini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

İçerdiği cezalar açısından sanığı ıslah etme amacından yoksun olan 1858 tarihli Hümayun, modern anlamda en kapsamlı ilk Ceza Kanunumuzdur.⁹⁶⁹ Islahat Fermanı ilkeleri kapsamınca tercih edilmiş ve uyarlanmış 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu bir şekilde hukukun laikleşmesine öncülük ettiği de inkâr edilemez bir gerçekliktir.⁹⁷⁰

Kanunnamede, 1810 tarihli Fransız Ceza Yasasındaki “devlet başkanına ve özgürlük aleyhine” işlenen suçlar kısmı tercüme edilmemiştir.⁹⁷¹ Hazırlanan kanunda İslam Hukuku hükümlerine de atıfta bulunulmuştur.⁹⁷² Örneğin Fransız Ceza Kanunu’nda bulunmayan poligami ve rüşet yaşı, yeni ceza düzenlemesinde kendisine yer bulmuştur.

Hazırlanan ceza kanunları, Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılmasına kadar geçen süre içerisinde defalarca tadil edilmek zorunda kalmıştır.⁹⁷³ İlgili kanunname, 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilerek 13 Mart 1926 tarihinde yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti’nin 765 Sayılı Ceza Kanunu’nun 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmesine kadar uygulanmaya devam edilmiştir.⁹⁷⁴ Böylelikle İtalyan Ceza Kanunu tercüme edilerek hazırlanan 765 sayılı Ceza Kanunu’muzda 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunundan bir takım hükümlerin geçmiş olduğunu

⁹⁶⁸ Mehmet Akif Aydın, **Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 160; Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 127; Kantar, **a.g.e.**, s. 58.

⁹⁶⁹ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 344; Avcı, **Türk Hukuk Dersleri**, s. 400; Aydın, **Osmanlı Devletinde...**, s. 159.

⁹⁷⁰ Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s. 127; Gayretli, **a.g.t.**, s. 147.

⁹⁷¹ Kayar, **a.g.t.**, s. 58.

⁹⁷² Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s.198; Öztürk, **a.g.t.**, s. 34; Taner, **a.g.e.**, s. 230.

⁹⁷³ Mustafa Şentop, **a.g.m.**, s. 37.

⁹⁷⁴ Centel-Zafer-Çakmut, **a.g.e.**, s. 35; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, s. 290; Taner, **a.g.e.**, s. 230.

belirtebiliriz.⁹⁷⁵ Aslında aradan geçen onlarca yıla rağmen 765 sayılı Ceza Kanunu'muzda da defalarca tadilat yapılmıştır. Kanunların başka ülkelerden tercüme edilme yoluyla iktibasının olumlu bir sonuç vermediği ve veremeyeceğini yaşanan tarihsel tecrübeler bize göstermiştir.

1858 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 15. Maddesinde⁹⁷⁶ sır saklamak zorunda olan kimseler belirtilmiştir. Belirtilen kişiler arasında doğrudan doğruya vekillik mesleği yer almamıştır. Fakat kanun içerisinde sayılan kimseler gibi görev ifa eden diğer kişiler ifadesiyle kanunun kapsamı genişletilmiştir.⁹⁷⁷ Dönem itibariyle de dava vekilliği klasik dönem vekilleri tarafından yerine getirildiği ve bu kişilerde gerek devlet erkânı gerekse toplum tarafından hoş karşılanmadıkları için kanun metninde direkt olarak vekil sıfatına yer verilmediği kanaatindeyiz.

6.2. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve Husumete Vekâlete İlişkin Hükümler

Tanzimat ve Islahat Fermanları kapsamında oluşturulmaya çalışılan güçlü merkezi yönetimin yapmış olduğu düzenlemeler neticesinde Osmanlı Devleti içerisinde hukuki düzen, iktisadi değişikliklerin yanında toplumsal düzenin yapısı da değişmişti. Bu değişimlerin sonucu olarak da artık bireylerin eşit bir hale geldiği toplum adına yeni bir medeni kanun hazırlanması kaçınılmazdı.⁹⁷⁸ Fakat Osmanlı Devletinin kurumlarında meydana gelen yozlaşmalar maalesef nitelikli insanlar yetiştirilmesine izin vermiyordu. Hukuk camiası da bu durumdan kendisine düşen payı alıyordu. Yeni kurulan mahkemelerde görev alanlar da nitelikli hukukçu olmanın çok uzağında kalıyorlardı.⁹⁷⁹

⁹⁷⁵ Gökçen, **a.g.t.**, s. 28; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s.198; Kayar, **a.g.t.**, s. 59.

⁹⁷⁶ Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 88-89; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 741; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 76.

⁹⁷⁷ Durhan, *Ülkemizde*, s. 31; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 76; Özkent, *Avukatın Kitabı*, s.s. 53-54; Öztürk, **a.g.t.**, s. 89.

⁹⁷⁸ Hulusi Yavuz, "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 279-280; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 556; Aydın Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 24, 2013, s. 408.

<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/osmanli-devletinde-hukuk-devletnn-gelm-srec.pdf>, E.T. 01.03.2023.

⁹⁷⁹ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1988, s. 286; Akgündüz-Öztürk, **a.g.e.**, s. 423.

Tanzimat dönemi içerisinde oluşan mahkemelerde görev alan komisyon üyeleri görülmekte olan davaları karara bağlamak için Arapça fıkıh kitaplarını incelemek zorundaydılar. Birçoğu bu kitaplardan elde etmek istediklerini bulacak kadar ne tecrübeye ne de bilgiye sahip olmamaları sebebiyle müftülere müracaat etmek zorunda kalıyorlardı.⁹⁸⁰ Genelde müftüye başvurmak da bir çözüm olmuyor ve önlerine gelen davaları karara bağlama konusunda sıkıntı çekiyorlardı.⁹⁸¹ Çünkü hiç birisi şer’iyye mahkemeleri kadılarının bilgi ve tecrübesine sahip değildi.⁹⁸² Osmanlı Devletinde bu sorunun kökten çözülmesi için gerek nizamiye gerekse ticaret mahkemelerinde hâkimlerin başvurabileceği bir kanun metninin oluşturulması gereğinin farkına varılmıştı.⁹⁸³ Yeni kurulan bu mahkemelerde görev alan kişilerin dağınık bir halde bulunan İslam Hukuk kurallarına rahat bir şekilde ulaşmalarının sağlanması gerekiyordu.⁹⁸⁴

Osmanlı Devletinin resmi mezhebi, önceki Türk-İslam devletleri gibi Hanefi mezhebi olduğunu yukarıdaki bölümlerde belirtmiştik. Yüzyıllardır bu mezhebin görüşleri sayesinde karara bağlanan davalar ve ortaya çıkan farklı içtihatlar arasında hâkimlerin hangi içtihadı en doğru kabul edip onu davaya uygulaması gibi problemler de Osmanlı Devletinin son dönemlerinde artık bir sorun haline gelmişti. Bu sebeple Hanefi mezhebinin içtihatları doğrultusunda çeşitli konularda verilmiş ve devlet içerisinde ortak bir kabul görmüş kararlar yani “kavl-i sahihler”⁹⁸⁵ bir metinde toplanacaktı. Bu sayede hâkimler önlerine gelen davalarda, konu üzerinde araştırma yapmak zorunda kalmayacak, vakit israfının önüne geçilecek ve devlet eliyle en güçlü içtihatların toplanmasıyla oluşmuş kanun metni sayesinde uygulama da ortaya çıkan sorunlar ortadan kalkmış olacaktı.⁹⁸⁶

⁹⁸⁰ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, Beylik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 47; Gayretli, **a.g.t.**, s.s. 205-206; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s.s. 465-467.

⁹⁸¹ Gayretli, **a.g.t.**, s.s. 205-206; Cin, *İslam ve Osmanlı...*, s. 286

⁹⁸² Aydın, *İslam ve Osmanlı...*, s. 66; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, **OTAM**, Sayı 29, Ankara, 2011, s. 94.

⁹⁸³ Refik Gür, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, 3. Basım, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993, s.s. 39; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 566.

⁹⁸⁴ Aydın, *Osmanlı Devletinde...*, s. 335; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 566; Kayar, **a.g.t.**, s. 85.

⁹⁸⁵ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 567; Çelikan, **a.g.t.**, s. 17; Kayar, **a.g.t.**, s. 86.

⁹⁸⁶ Aydın, *Osmanlı Devletinde...*, s. 336.

Osmanlı Devletinin Gayrimüslim tebaası da, kendi dini hükümleri dışında kalan konularda İslam Hukuk sistemine dâhil oluyordu. Bu durum ise Gayrimüslim tebaanın bağlı olduğu dinin hamisi olan devletçe hoş karşılanmıyordu.⁹⁸⁷ Bu din hamiliği yapan devletler, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan tüm Osmanlı tebaası üzerinde herhangi bir din farkı gözetmeksizin herkes için uygulanabilecek nitelikte bir kanun düzenlenmesini talep etmekteydiler.

Tüm bu gelişmeler sonucunda Ahmet Cevdet Paşa Başkanlığında ve toplam dört kişi tarafından oluşturulan bir komisyon ki bu komisyona “Mecelle Cemiyeti” adı verilmiştir, yeni yapılacak medeni kanunu hayata geçirmek için 1868 yılında göreve başlamışlardır.⁹⁸⁸ Çalışmalar sonunda Cemiyet, Mecelle adını verdikleri modern yapıda hazırlanmış ilk İslam kanun metnini hazırlamayı başarmıştır.⁹⁸⁹

Tarihsel açıdan incelendiğinde İslam dünyasında 2. Abbasi Halifesi Mansur tarafından ilk defa bu yönde bir girişim olduğunu görmekteyiz. Ardından Babür Hükümdarı Evrengzib Alemgir tarafından başlatılan fakat nihayete ermeyen bir çalışmaya da rastlamaktayız. Osmanlı İmparatorluğunda ise Ebussuud Efendi tarafından başlatılan ve kısmen de olsa başarıya ulaşılmış gözükten bir metin karşımızda olsa da bu metninde modern anlamda bir kanunlaştırma metodundan çok uzak olduğu aşîkârdır.⁹⁹⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukuku açısından ilk defa şer’i hukuk alanında yine hukukçular tarafından meydana getirilmiş içtihatlar toplanılarak oluşturulan bir kanun metnidir.⁹⁹¹

⁹⁸⁷ Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 189; Öztürk, **a.g.t.**, s. 49.

⁹⁸⁸ Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 136; Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 556; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s.s. 159-161 Yılmaz Yurtseven, “1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 2003, s. 204.

⁹⁸⁹ Sıddık Sami Onar, “Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification’u: Mecelle”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 20. Cilt, Sayı 1-4, İstanbul, 1955, s. 57; Yusuf Halaçoğlu, Aydın, Mehmet Akif, “Cevdet Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, 1993, s. 448; Yavuz, **a.g.m.**, s. 279.

⁹⁹⁰ Kayar, **a.g.t.**, s. 83.

⁹⁹¹ Mehmet Akif Aydın, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 9. Cilt, Editörler; Halil İnalcık ve Nejat Göyünç, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.s. 31-34; Abdulazim İbrahim, “Mecelle’nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri”, **Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 1. Cilt, Sayı, 2017, s.s. 8-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tiad/issue/29875/327196>, E.T. 28.12.2022.

Medeni Kanun alanında yapılması gereken yeni bir düzenleme gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte hazırlanacak kanunun esaslarının ne şekilde meydana geleceği Osmanlı kamuoyu ve devlet bürokratları arasında tartışmalara sahne olmuştur. Âli Paşa'ya göre Osmanlı Devleti tarafından hazırlanacak yeni medeni kanun diğer kanunlar gibi eksik ve yetersiz olacaktı. Paşa'ya göre bunun yerine Fransız Medeni Kanunu'nun (Code Civile) ele alınarak gerekli uyarlamaların yapılmasının ardından ortaya çıkacak metnin bir an evvel yürürlüğe girmesi daha kolay ve daha mantıklı bir yoldu. Paşa, bu sayede Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunacağı inancına sahipti ve bu düşüncesini ısrarla savunmaktaydı.⁹⁹² Âli Paşa, ülke içerisindeki vatandaşların mahkeme önündeki eşitsizliğini gerçek anlamda kaldıracak tek yolu Code Civile'in tercümesine bağlamaktaydı.⁹⁹³ Hatta Âli Paşa, Türkçe'ye çevrilmesini düşündüğü Fransız Medeni Kanununun yapılacak tercümesi öncesinde hangi maddelerin uyarlanabileceği ve hangi maddelerin uyarlanamayacağı hakkında araştırma yapılması için bir komisyon bile teşekkül ettirmiştir.⁹⁹⁴

Bu fikre Ahmet Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlılar ideolojisine sahip Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa şiddetle karşı çıkmıştır.⁹⁹⁵ Rüştü Paşa ve Fuat Paşa grubu ise yabancı ülkelerden kanun ithalinin devleti yok etmekle eşdeğer gördüklerini beyan etmişlerdir.⁹⁹⁶

⁹⁹² İlber Ortaylı, "Ottoman Family Law and The State In The Nineteenth Century", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 1, Ankara, 1990, s. 326; Bozkurt, *Batı...*, s.s. 159-161; Arzu Oğuz, "Türk Medeni Hukuku'nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 55. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2006, s. 198.

⁹⁹³ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 353; Karahasanoğlu, **a.g.m.**, s. 97.

⁹⁹⁴ Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle", **Osmanlı**, Cilt 6, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 521; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 427; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 264.

⁹⁹⁵ Halil İnalcık, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, 4. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 322; Beşir Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 290; Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?", **OTAM**, Sayı 29, Ankara, 2011, s. 33, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/issue/11077/132279>, E.T. 20.01.2023.

⁹⁹⁶ Oğuz, **a.g.m.**, s.s. 195-205; Ellek, **a.g.m.**, s. 138; Arsebük, **a.g.m.**, s. 13; Öztürk, **a.g.e.**, s.s. 18-19.

Ahmet Cevdet Paşa, medeni hukuk alanında yapılmış düzenlemenin iktibasının asla kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.⁹⁹⁷ Ahmet Cevdet Paşa'ya göre Müslüman olmayan bir ülkenin medeni kanununun bir İslam Devleti'ne tercüme edilerek aynen uygulanmasının kabul edilmesinin mümkün değildi.⁹⁹⁸ Tartışmalar sonunda kanun, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanmıştır.⁹⁹⁹

Ahmet Cevdet Paşa¹⁰⁰⁰ ve Mecelle Cemiyeti yapmış oldukları medeni kanun metni sayesinde küresel anlamda dönemin aydınları arasında yer almışlar ve takdir görmüşlerdir.¹⁰⁰¹ Batılı devletler Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi, "Kavanin-i Mülkiye Devlet-i Aliyye" ismiyle kendi dillerine tercüme ettirmişlerdir.¹⁰⁰²

1868 Yılında başlayan medeni kanun çalışmaları 1876 yılında nihayete ermiştir. Kanun daha önceki düzenlemelerin aksine Mecelle Cemiyeti¹⁰⁰³ tarafından olabildiğince Türkçe olarak kaleme alınmıştır.¹⁰⁰⁴ Mecelle birden fazla bölümden oluşmuş her bölüm bir kitap adıyla anılmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi için tamamlanması beklenmemiş kitap adı verilen her bölümün tamamlanması üzerine tamamlanan bölümler şeyhülislam ve hukukçuların incelemesine sunulmuş yapılan tenkitler değerlendirilerek gerekli düzeltmeler yapılmış ve ardından bakanlar kurulu veya şeyhülislam aracılığı ile padişaha sunularak padişah onayının ardından yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁷ Gözübenli, **a.g.m.**, s. 288; Mardin, **a.g.e.**, s.s. 61-65; Gür, *Hukuk Tarihi...*, s. 25-27; Öztürk, **a.g.e.**, s.s. 18-19; Onar, **a.g.m.**, s. 62; Aydın, *Mecelle'nin Hazırlanışı...*, s. 48.

⁹⁹⁸ Ahmet Zeki İzgören, Müslüman, **Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, 2. Basım, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 278; Yetkin, **a.g.m.**, s. 409; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 353.

⁹⁹⁹ Vasfi Raşid Seviğ, "Fıkıh ve Medeni Kanun", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3, Ankara 1951, s.s. 229-230; Berkes, **a.g.e.**, s. 226; Cin, *İslam ve Osmanlı...*, s. 286; Karahasanoğlu, **a.g.m.**, s. 96.

¹⁰⁰⁰ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 85.

¹⁰⁰¹ Gür, **a.g.e.**, s.s. 96-97; Hayta-Ünal, **a.g.e.**, s. 164; Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s. 268.

¹⁰⁰² Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, s. 297.

¹⁰⁰³ Şimşirgil-Ekinci, Ahmet..., s. 49.

¹⁰⁰⁴ Carter Vaughn Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 94.

¹⁰⁰⁵ Bozkurt, *Batı...*, s. 161; Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 389; Ataman, **a.g.e.**, s. 20.

Hazırlanan ilk kitap Mecelle'nin ilk 100 maddesini oluşturan Kitab'ül-Büyu'¹⁰⁰⁶, 1869 tarihli bir mazbata ile Sadaret Kethüdasına sunulmuş ve Padişah tarafından 21 Mart 1869 yılında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁰⁷ Bu kitabı takip eden 14 kitabın yürürlüğe girmesinin ardından Kitab'ül-Kaza'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte toplam 16 kitaptan oluşan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 15 Eylül 1876 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁰⁰⁸ Kitapların tamamının listesi ve yürürlüğe giriş tarihleri aşağıdaki gibidir;

1. Kitabü'l-Büyu 8 Muharrem 1286, Düsturda 7 Zilhicce 1285.
Alım-Satım akdine dair hükümler içerir.
2. Kitabü'l-İcâre 6 Zilkade 1286,
Kira akdine dair hükümler içerir.
3. Kitabü'l Kefalet 18 Muharrem 1287,
Kefalete dair hükümler içerir.
4. Kitabü'l Havale 25 Safer 1288,
Havaleye dair hükümler içerir.
5. Kitabü'l Rehin 25 Safer 1288,
Rehine dair hükümler içerir.
6. Kitabü'l Emânât 24 Zilhicce 1288,
Emanete dair hükümler içerir.
7. Kitabü'l Hibe 29 Muharrem 1289,
Bağışlamaya dair hükümler içerir.
8. Kitabü'l-Gasb ve'l-İtlâf 23 Rebiülevvel 1289,
Gasb ve İtlafa dair hükümler içerir.
9. Kitabü'l-Hacr ve'l-ıkrâh ve'l-Şufa 16 Rebiülahir 1290,
Eda Ehliyeti, tehdit ve şufa'ya dair hükümler içerir.
10. Kitabü'l- Şirket 16 Cemaziyelahir 1291,
Ortaklıklara dair hükümler içerir.

¹⁰⁰⁶ Karahasanoğlu, **a.g.m.**, s. 96.

¹⁰⁰⁷ Akman, **a.g.m.**, s. 71; İncılık, Rönesans..., s. 322; Kayar, **a.g.t.**, s. 87.

¹⁰⁰⁸ Güriz, Hukuk Başlangıcı, s. 136; Akgündüz-Öztürk, **a.g.e.**, s.s. 424-425; Aydın, Osmanlı Devleti'nde..., s.s. 338-339.

11. Kitabü'l- Vekâle 20 Cemaziyelevvel 1291,
Vekâlete dair hükümler içerir.
12. Kitabü'l- Sulh ve'l-İbra 6 Şevval 1291,
Sulh ve İbraya dair hükümler içerir.
13. Kitabü'l- İkrar 9 Cemaziyelevvel 1293,
İkrara dair hükümler içerir.
14. Kitabü'l- Dava 9 Cemaziyelahir 1293,
Dava açma ve davanın görülme şartlarına dair hükümler içerir.
15. Kitabü'l- Beyyinat ve't-Tahlif 26 Şaban 1293,
Delil ve Yemine dair hükümler içerir.
16. Kitabü'l-Kaza 26 Şaban 1293
Yargılama ve diğer ilgili hükümler içerir.¹⁰⁰⁹

Mecelle, Arapça kökenli bir kelime olup Türkçe karşılığı “kitap” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰¹⁰ Kanuna verilen isim olan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” ise “adli hükümler topluluğu” anlamına gelmektedir.¹⁰¹¹ Toplamda 1854 maddeden oluşan kanun muhteviyatının 1100 maddesinde borçlar ve eşya hukuku, 200 maddesinde ticaret hukuku, 400 maddesinde muhakeme usulü hukuku, 100 tanesinde ise genel hukukla ilgili düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰¹² Kanun muhteviyatı incelendiğinde görüleceği üzere aile hukuku, arazi hukuku, şahıs hukuku, vakıflar ve miras hukuku alanında düzenlemeler yapılmadığı görülecektir.¹⁰¹³ Aslında kanunun nizamiye mahkemelerinde uygulanması için hazırlandığı düşünüldüğünde bu doğal bir sonuçtur.

¹⁰⁰⁹ Osman Keskinoglu, “Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 14. Cilt, Ankara, 1966, s. 231; Mustafa Özlü, “Tanzimat Sonrası Modern Hukuk Arayışları ve Mecelle Örneği”, **T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun, 2020, s. 100.

¹⁰¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 28.12.2022.

¹⁰¹¹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 48; Kayar, **a.g.t.**, s. 83; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, I. Cilt, s. 297.

¹⁰¹² Osman Öztürk, “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, Editör; Güler Eren, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 504; Özlü, **a.g.t.**, s. 103; Kayar, **a.g.t.**, s. 87; Öztürk, **a.g.t.**, s. 53.

¹⁰¹³ Arsebük, **a.g.m.**, s. 14; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 191; Ortaylı, *Ottoman...*, s. 326; Karahasanoğlu, **a.g.m.**, s. 104.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin çok özel bir yapıt olduğuna dair görüşler oldukça yerindedir.¹⁰¹⁴ Batılı devletlerin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'ye ilgi göstermelerinin altında yatan en büyük sebep tarihsel açıdan ortaya çıkan ilk hukuk kurallarının medeni hukuk niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır.¹⁰¹⁵

Yukarıda İslam Hukuku ve klasik Osmanlı döneminde dava vekâleti müessesesi başlıklı bölümde vekâlete ilişkin genel hükümler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştik. Orada belirttiğimiz genel hükümler Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin on birinci kitabı olan Kitabü'l- Vekâle'de artık bir kanunnamenin içerisinde yer alarak düzenlenmiştir. Kitabü'l-Vekâle, toplam seksen sekiz maddeden meydana gelmiştir.¹⁰¹⁶ 1449. Madde de vekil, müvekkil ve vekâletin ne olduğu anlatılmıştır.¹⁰¹⁷ 1451. ve 1456. Maddelerde vekâletin unsurları düzenlenmiştir. 1457. ve 1459. Maddeler kimlerin vekil olabileceğine dair düzenlemeleri içerir.¹⁰¹⁸

Vekâlet ücreti İslam Hukuk Tarihi açısından ilk defa bir "hak" olarak takdir edilmiş ve 1467. madde de kayıt altına alınmıştır.¹⁰¹⁹ 1467. Maddeye göre bir dava vekilinin vekâlet ilişkisinden dolayı bir hak kazanabilmesi için vekâlet akdinden doğan bir ücretin olması ve dava vekilinin vekâlet akdi gereğince üstüne düşen görevlerini tamamlamış olması gerekmektedir.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁴ Ebül'Ulâ Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Mardin Valiliği Neşriyatı, İstanbul, 2011, s. 126; Ayşegül Çoban, "Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, s. 8; Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28. Cilt, Ankara, 2003, s.s. 231-235.

¹⁰¹⁵ Andreas B.Schwarz, **Medeni Hukuka Giriş**, Çeviri; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1942, s. 6.

¹⁰¹⁶ Gür, **Hukuk Tarihi**..., s.s. 167-178.

¹⁰¹⁷ Ansay, **Hukuk**..., s. 62; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 79; Erdoğan, **Fıkıh**..., s. 441.

¹⁰¹⁸ Cengiz İlhan, **Günümüz Türkçe'siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)**, 2. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s.s. 443-444; Haydar Efendi, **a.g.e.**, 3. Cilt, s.s. 467-574; Gür, **Hukuk Tarihi**, s. 172.

¹⁰¹⁹ Esirgen, **Tanzimattan**..., s. 761; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 79.

¹⁰²⁰ Ali Himmet Berki, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 307; Seda Örsten Esirgen, "Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekâlet Sözleşmesi", **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2013, s.s. 167-184; İlhan, **a.g.e.**, s. 448; Öztürk, **a.g.t.**, s. 96.

1516. ve 1520. Maddeler arasında dava vekâletine ilişkin hükümler yer almıştır. İlgili maddeler kapsamında taraflar dilediklerini davaya vekil tayin edebilirler. Bunun için karşı taraf ya da tarafların rızası alınmaz. Davada vekil olan kimsenin kendisini vekil olarak tayin eden kişinin aleyhine gerçekleştirdiği ikrar ancak mahkemede hâkim karşısında olursa geçerlilik kazanır. Mahkeme dışı ikrar geçerli olmadığı gibi aynı zamanda vekâlet akdinin de sonlanmasına sebebiyet verir. Bu durumda istenirse bir başkası vekil olarak tayin edilebilir ve ikrar bu konunun içerisinde yer almaz. Davaya vekâlet, ahzu kabz yetkisini içermez. Ahzu kabz yetkisi de dava vekâleti anlamına gelmez.¹⁰²¹

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin 1521 ve 1530. maddeleri, Mecelle'nin altıncı faslını oluştururlar. İlgili maddeler azil, istifa ve vekâlet ilişkisini sonlandıran konuları düzenlemiştir. Kanuna göre vekil, vekilliğinden istifa etme hakkına sahiptir, müvekkil ise vekilini azletme hakkına sahiptir. Gerek azil gerekse istifa yetkilerinin kullanılmaları durumunda her iki tarafta bu konuda gerekli bildirimler kendilerine ulaşınca kadar birbirlerine karşı olan sorumlulukları devam eder. Bildirimlerin ulaşmasıyla vekâlet akdi sona ermiş olur. Ancak gerek vekil gerekse müvekkil başkasının haklarını korumak amacıyla bu ilişkiyi kurmuşlarsa ne müvekkil azil işlemini gerçekleştirebilir ne de vekil istifa edebilir.¹⁰²² Vekâlet ilişkisinde taraflardan birisinin ölümü vekâlet ilişkisini sona erdirir. Müvekkil öldüğünde vekil azil olmuş kabul edilir, ancak müvekkilin mirasçıları ya da başka birisinin haklarının korunması durumu varsa vekâlet ilişkisi devam eder. Müvekkili ya da vekilin akıl sağlıklarını kaybetmeleri durumunda vekâlet ilişkisi yine sona ermiş olur.¹⁰²³ Nitekim Emanet Mülhakat Ciheti Dava Vekili Mişel Efendi'nin âdem-i ehliyetinden dolayı azliyle yerine birinci sınıf dava vekillerinden Tevfik Bey tayin edilmiştir.¹⁰²⁴ Tüm bunların dışında dava vekâletinin doğmasına sebep olan davanın sonlanması, vekâletin süreye tabi olması vekâlet ilişkisinin sonlanmasına sebebiyet verir.

¹⁰²¹ İlhan, **a.g.e.**, s.s. 462-463; Haydar, **a.g.e.**, III. Cilt, s.s. 2579-2588; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 81; Öztürk, **a.g.t.**, s. 94.

¹⁰²² Berki, Mecelle-i..., s.s. 319-320; Haydar, **a.g.e.**, III. Cilt, s.s. 2589-2601; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 82.

¹⁰²³ Gayretli, **a.g.m.**, s. 17.

¹⁰²⁴ BOA, ŞD., 720-14 (H-11-03-1304).

Dava vekâleti düzenlemeleri açısından Mecelle'nin ilgili maddeleri incelendiğinde modern manada avukatlık ya da savunma makamı açısından kanaatimizce moderniteden oldukça uzak bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Mahkemelerde dava vekili bulundurulmasına dair bir mecburiyet getirilmemiştir. Kanun maddelerinde dava vekilliği, özel hukuk ilişkilerinden doğan husumetlerde iş gören kişi olarak kabul etmiştir. Buna karşılık ceza hukuku anlamında dava vekilliğine herhangi bir atıfta bulunulmaması kamu hukuku anlamında kanunun dönemin hukuk kurallarından geri kalmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰²⁵

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, yerli ve milli bir kanundur. Yapılış tekniği açısından Batı Hukuku normlarından yararlanılmış olsa da kanunun muhteviyatının dayanağını tamamen İslam Hukuku teşkil eder. Kimi görüşlere göre bir medeni kanunda olmazsa olmaz nitelikli konular hakkında düzenlemeler yapılmamış olması, usul hukukuna yer verilmemesi gerekirken usul hukuku hükümlerinin Mecellede düzenlenmiş olması sebebiyle kanun modern manada bir medeni kanun olarak değerlendirilmemiştir.¹⁰²⁶ Mecelleye gelen ikinci tenkit ise kanunun İslam Hukuku mezheplerinden sadece Hanefî mezhebinin içtihatlarına bağlı kalınarak hazırlanmış olmasınadır. Böylelikle devlet tebaası içerisinde yer alan diğer ehli-sünnet mezheplerin mensuplarını adeta göz ardı etmiştir.¹⁰²⁷

İslam Hukukunun medeni hukuk alanında kodifikasyonunun ilk kez yapıldığı kanun dünya hukuk tarihine büyük bir katkı yapmıştır.¹⁰²⁸ Bu sebeple gerek Ahmet Cevdet Paşa ve gerekse Mecelle Cemiyeti üyeleri isimlerini ölümsüz kılmışlardır.¹⁰²⁹ Osmanlı Devletinin ortadan kalkmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1926 yılına kadar kanunu kullanmaya devam etmiş¹⁰³⁰, Osmanlı Devletinden

¹⁰²⁵ Esirgen, Tanzimattan..., s. 742; Durhan, Ülkemizde, s.s. 33-34.

¹⁰²⁶ Şahban Yıldırım, "Mecelle 'ye Yöneltilen Tenkitler ve Bu Tenkitlerin Değerlendirilmesi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı 2, Erzurum, 2012, s.s. 402 ve devamı; Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 191; Ellek, **a.g.m.**, s. 145; Yetkin, **a.g.m.**, s. 405.

¹⁰²⁷ Tahiroğlu, **a.g.e.**, s. 594; Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s.s. 60-67; Öztürk, **a.g.t.**, s. 55; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 469.

¹⁰²⁸ Hayta-Ünal, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁰²⁹ Şimşirgil-Ekinci, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁰³⁰ Onar, **a.g.m.**, s.s. 57-85; Ellek, **a.g.m.**, s. 153; Sami Erdem, "Türkçe'de Mecelle Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 5, 2005, s. 673, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43403/529045>, E.T. 29.12.2022.

ayrılarak kurulan birçok devlette yürürlükte kalmıştır.¹⁰³¹ Kuveyt ilgili kanunu 1984 yılında yürürlükten kaldırmaya kadar kullanmaya devam etmiştir.¹⁰³²

¹⁰³¹ Gayretli, **a.g.t.**, s. 223; Yıldırım, **a.g.m.**, s.s. 402, 417-445; Ellek, **a.g.m.**, s. 148.

¹⁰³² Akgündüz-Öztürk, **a.g.e.**, s. 425; Gayretli, **a.g.t.**, s. 223.

IV. BÖLÜM:

OSMANLI DEVLETİNİN ANAYASAL DÖNEMİ ve DAVA VEKİLLİĞİ

1. Birinci Meşrutiyet

1875 ile 1876 Tarihlerinde Bosna-Hersek'te, Rumeli'nde ve Bulgaristan'da ayrılıkçı niteliğe sahip isyanlar çıkmıştır. Dönem itibariyle Osmanlı dış politikasında Rusya'ya yakınlaşma siyaseti tercih edilmiştir. Bu yönelimde İstanbul'da bulunan Rus diplomat İgnatiyef'in etkisi çok büyüktür.¹⁰³³ İgnatiyef, Osmanlı Devletinin ayaklandırmaları bastırması yerine Bâb-ı Âli ile yerel konsoloslar arasında uzlaşma sağlanmasını tavsiye etmiştir. Bu yönlendirmeye uygun hareket eden Osmanlı Devleti, isyanların daha da büyümesine engel olamamıştır.¹⁰³⁴ İzlenilen bu siyaset sonunda 10-11 Mayıs 1876 tarihinde Sadrazam Mahmud Nedim Paşa aleyhtarı olan devlet adamlarının desteği ile bir öğrenci ayaklanması çıkartılmış, isyana halk arasından da katılım olmuştur.¹⁰³⁵ İsyancıların talebi doğrultusunda Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi ve Mahmud Nedim Paşa görevlerinden azledilmiş yerlerine Savaş Dairesi Başkanı olarak Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam olarak Mütercim Mehmed Rüştü Paşa ve Şeyhülislam olarak Hasan Hayrullah Efendi atanmıştır.¹⁰³⁶

Vükela Heyetinin başkanlığına getirilen Midhat Paşa ve ekibi ise Sultan Abdülaziz'i tahtan indirmedikleri takdirde ilk fırsatta görevlerinden uzaklaştırılacaklarını bildikleri için padişahı tahtan indirme faaliyetlerine başlamışlardır. Hüseyin Avni Paşa ve şürekâsı da gelecekleri açısından Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi hususunda Mithad Paşa¹⁰³⁷ ve ekibiyle aynı fikirde birleşiyorlardı.¹⁰³⁸ Bu yeni yöneticiler, Mithad Paşa ile birlikte Sultan Abdülaziz'i 30

¹⁰³³ Berkes, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁰³⁴ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", **T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1994, s. 43.

¹⁰³⁵ Şeref Abdurrahman, **Tarih Muhasebeleri**, Sadeleştiren: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.s. 192-193.

¹⁰³⁶ Kızıltan, **a.g.t.**, s. 46.

¹⁰³⁷ Lewis, **a.g.e.**, s. 224.

¹⁰³⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, Sadeleştiren: İsmet Bozdağ, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınevi, İstanbul 1983, s. 95; Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzda I. Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları**, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941, s. 20.

Mayıs 1876'da tahttan indirmeyi başarmış ve yerine V. Murad'ı meşruti bir idareyi desteklemek şartıyla yeni padişah olarak tahta çıkarmışlardır.¹⁰³⁹ Tahttan indirilen Sultan Abdülaziz bir hafta sonra kimilerince intihar etmiş kimilerince ise iki el bilek damarı kesilerek öldürülmüştür.¹⁰⁴⁰ Ülke içerisinde gerçekleşen bu olayların yanında 1875 yılında Osmanlı Devleti, yabancı devletlere olan borçlarından dolayı tahakkuk eden faizlerin yarısını ödeneceğini¹⁰⁴¹ ilgili devletlere bildirilmesinin uluslararası sermaye güçlerini nasıl rahatsız etmiş olacağı üzerinde derin araştırmalar yapılması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlerleyen süreçte devletin bir anayasaya ihtiyacı olduğunu düşünen Mithat Paşa ile anayasa karşıtı olan Hüseyin Avni Paşa arasında büyük tartışmalar meydana gelmiştir. Hüseyin Avni Paşa ile aynı düşüncede olan Sadrazam Mütercim Mehmed Rüştü Paşa, V. Murad'ın ruh sağlığının bozuk olduğu gerekçesiyle devletin yeni bir anayasa hazırlayıp kabul etmesi için uygun zaman olmadığını belirtmiştir. Öncelikle devletin başının değiştirilmesi, ardından bir anayasaya ihtiyaç duyulup duyulmayacağının tartışılması ve tartışma neticesine göre gerekenin yapılması daha uygundu.¹⁰⁴² Hariciye Nazırı Raşid Paşa ve Hüseyin Avni Paşa, 15 Haziran 1876'da Mithat Paşa'nın evinde devlet işleriyle ilgili olarak bir araya geldikleri sırada tahttan zorla indirilmiş bulunan Sultan Abdülaziz'in eniştesi Çerkez Hasan tarafından gerçekleştirilen bir suikast sonucunda vurularak öldürülmüşlerdir.¹⁰⁴³

30 Temmuz 1876 tarihinde Sırbistan-Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık amacıyla saldırıya geçmiştir.¹⁰⁴⁴ İngiltere, olası bir Osmanlı-Rus savaşının önüne geçmek ve ayrılıkçı isyanlar sebebiyle huzuru bozanlara karşı özerklik verilmesi ve böylece imparatorluk içerisinde sükûnetin sağlanabilmesi

¹⁰³⁹ Gökhan Çetinsaya, Tufan Şit Buzpınar, "Mithad Paşa (1822-1884)", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 30. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.s. 8-10; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰⁴⁰ Karal, Osmanlı Tarihi, 7. Cilt, s. 356.

¹⁰⁴¹ Bekir Sıtkı Baykal, "93 Meşrutiyeti", **Belleten**, 6. Cilt, Sayı 21-22, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942, s. 47.

¹⁰⁴² Yavuz Özgüldür, Serdar Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü", **OTAM**, Sayı 5, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994, s.s. 311-348.

¹⁰⁴³ Karal, Osmanlı Tarihi, 7. Cilt, s. 360; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁰⁴⁴ Karal, Osmanlı Tarihi, 8. Cilt, s. 217.

gayesiyle bir konferans düzenlenmesi gerektiğini ileri sürerek Osmanlı Devletine baskılarını arttırmıştır. Bu arada yaşanan olaylardan olumsuz etkilenmiş olan V. Murat'ın sağlığının daha da bozulması üzerine 31 Ağustos 1876 tarihinde, meşrutî idareyi destekleyecek bir anayasayı ilan etme şartıyla II. Abdülhamid tahta geçirilmiştir.¹⁰⁴⁵

Kanaatimizce anayasa tartışmaları I. Meşrutîyetin ilanından çok daha önce başlamıştır. Gerek ulema gerekse halk aydınları bürokratik oligarşiden kurtulmak ve gerek padişahı gerekse bürokratların yetkilerini sınırlayan, halkın seçtiği temsilciler aracılığı ile oluşturulan bir meclis istemişlerdir. Bu meclis sayesinde yeni kanunlar yapılacak ve yürütme işlevini gerçekleştirecek bir hükümetin kurulmasının önü açılmış olacaktı. Bir darbe olmuş, bir padişah ölmüş yerine gelen 93 gün görevde kalabilmiş ve Anadolu'da ortaya çıkan kıtlıktan dolayı ölümlerin olduğu bir ortamla karşı karşıya kalınmıştır. Ülke içerisinde buğday ithal etseniz bile bunları Anadolu'ya ulaştırma imkânınız yoktur. Bu tarihlerde dünyada da bir ekonomik bunalım söz konusudur. Abdülhamit dâhil herkes Tanzimattan gelen sistemin tıkanıldığını kabul etmiş durumdadır. Osmanlı Devletinde bu tıkanıklığın giderilmesi yeni bir sistemle gerçekleşmeli bunun da temeli bir anayasaya dayanmalıydı. Fakat Batıda toplumsal tabandan ya da burjuva hareketleri sebebiyle doğan anayasacılık hareketleri Osmanlıda küçük bir azınlık desteği ile birlikte yine Tanzimat dönemindeki gibi üst düzey bürokratların baskısıyla tavandan gelmekteydi.¹⁰⁴⁶ Aslında bunu yaşanan tarihsel süreç içerisinde normal kabul etmek gereklidir. Çünkü Osmanlı ülkesinde halkın bu tür düzenlemeler içeren bir talepte bulunacak ne ilmi ne maddi ne de manevi gücü vardı.

Yukarıdaki sebeplerle Mithad Paşa tarafından önceden hazırlanmış olan bir anayasa taslağı yeni padişaha sunuldu. Yeni bir anayasa ile yeni bir devlet rejimine geçilmesinin Mithad Paşa'ya atfedilmesini istemeyen II. Abdülhamid, öncelikle anayasal bir düzen hakkında İslam hukukçularının görüşüne müracaat etti.

¹⁰⁴⁵ Kızıltan, **a.g.t.**, s. 49; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁰⁴⁶ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s.s. 160-161; Şükrü Karatepe, Darbeler..., s.s. 68-69; Otacı, **a.g.e.**, s. 200; Gayretli, **a.g.t.**, s. 99.

Hukukçuların bu konuda ikiye ayrılmasının ardından tercihini anayasal düzene onay veren görüşten yana kullanan II. Abdülhamid, yüksek sınıf devlet görevlilerinden oluşan ve aralarında yirmi ulemanın da bulunduğu “Birinci Danışma Kurulunu”, 30 Eylül 1876'da toplattı. Kurul başkanı olarak Midhat Paşa göreve atandı.¹⁰⁴⁷

8 Ekim 1876 Tarihinde II. Abdülhamid sadarete gönderdiği bir tezkere ile anayasa hazırlama görevini Mithad Paşa ve “Cemiyet-i Mahsusa”¹⁰⁴⁸ isimli yeni anayasa komisyonuna vermiş ve kurulu oluşturanların adları ilan edilmiştir.¹⁰⁴⁹ Yirmi sekiz kişiden oluşan kurulda on üç Müslüman, on ulema, üç Hristiyan azanın yanı sıra iki adet askeri yetkili katılmıştır.¹⁰⁵⁰ Kurul üyelerinin tamamı II. Abdülhamid tarafından seçilmiştir.¹⁰⁵¹ Komisyon Midhat Paşa'nın¹⁰⁵², Küçük Said Paşa'nın¹⁰⁵³ ve Meclis-i Vükela tarafından hazırlanan taslakları incelemenin yanında mümkün olduğunca Belçika, Prusya ve Fransa Anayasalarından da yararlanmıştır.¹⁰⁵⁴

Taslak anayasa metni, 1 Aralık 1876'da ortaya çıkmış, Balkanlardaki Hristiyan halklarının durumunun iyileştirilmesi için yapılan 23 Aralık 1876 Tersane Konferansında¹⁰⁵⁵ ilan¹⁰⁵⁶ edilmiştir.¹⁰⁵⁷ Bu sayede Osmanlı Devleti ricali,

¹⁰⁴⁷ Berkes, **a.g.e.**, s. 312.

¹⁰⁴⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s.s. 132-133.

¹⁰⁴⁹ Selda Kaya Kılıç, “1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, **OTAM**, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Yayınları, Sayı 4, Ankara, 1993, s. 558; Bekir Sıtkı Baykal, “I. Meşrutiyete Dair Belgeler”, **Belleten**, Belge No: 10, No: 96, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s. 603.

¹⁰⁵⁰ Süleyman Kani İrtem, **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid: Mithad Paşa-Abdülhamid Kavgası**, Temel Yayınları, İstanbul, 2004, s. 6; Baykal, **a.g.m.**, s.s. 605-606.

¹⁰⁵¹ Selda Kılıç, “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **OTAM**, Sayı 30, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Yayınları, Ankara, 2011, s. 28; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 559.

¹⁰⁵² Mithat Paşa'nın Hazırladığı Taslak Anayasa Metni (Kanun-ı Cedit) Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Coşkun Üçok, “1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle 1851 Prusya Anayasası”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1976, s.s. 1-25; Kılıç, **a.g.m.**, s. 558.

¹⁰⁵³ Küçük Said Paşa'nın Hazırladığı Taslak Anayasa Metni Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Tarık Zafer Tunaya, “Midhat Paşanın Anayasacılık Anlayışı”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 41; Ahmet Midhat Efendi, **Üss-i İnkılap**, 2. Cilt, Selis-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s.s. 330-345.

¹⁰⁵⁴ Kanun-i Esasinin Hazırlanışı Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Selda Kaya Kılıç, **İlk Anayasanın Hazırlanması**, Berikan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 7 ve devamı; Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınevi, Ankara, 2010, s. 5 ve Devamı; İsmail Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s.s. 181- 182; Otacı, **a.g.e.**, s. 204; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 318.

¹⁰⁵⁵ Bayram Kodaman, “Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)”, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi Ansiklopedisi**, 12. Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 38; Berkes, **a.g.e.**, s. 312.

Balkanlarda sahip olunan toprakların kaybedilmesinin önüne geçildiği düşünülmüştür. Artık bütün Osmanlı tebaasının hak ve hürriyetleri eşit bir şekilde anayasal bir metinle teminat altına alındığından konferansa devam etmenin bir anlamı olmadığı da konferansa katılan devletlerin yetkililerine iletilmiştir. Sonrasında Osmanlı Devleti temsilcileri konferansı terk etmişlerdir.¹⁰⁵⁸ Konferansa katılan yabancı ülkelerin delegeleri ise meşrutiyetin ilanını samimi bulmuyor ve yapılmasını istedikleri direktifleri Osmanlı Devletine sunuyorlardı.¹⁰⁵⁹ Bu tekliflerin reddedilmesi¹⁰⁶⁰ üzerine yabancı ülke delegeleri bağlı oldukları ülkelere durumu rapor etmelerinin ardından Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları gittikçe artıyordu.¹⁰⁶¹

Tüm bu yaşanan gelişmelere ve Osmanlı Devletinin çabalarına rağmen Rusya yapılanları ihtiyatla karşılamış ve anayasa ilan etmek suretiyle yapılmaya çalışanın zaman kazanmaktan ibaret olduğuna dair bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁶² Ardından da 93 Harbi olarak anılan 24 Nisan 1877 ve 3 Mart 1878 tarihleri arasında süren Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır.¹⁰⁶³

Padişah, Rus yenilgisinden dolayı sorumluluktan kurtulmak amacıyla parlamentoyu savaşın sorumlusu olarak ilan etmiş 14 Şubat 1878'de anayasanın 7. maddesinin kendisine tanıdığı yetkiyi devreye sokarak, parlamentoyu tatil etmiş ve ülkeyi monarşik bir sistemle yönetmeyi sürdürmeyi başarmıştır.¹⁰⁶⁴ Burada ilginç

¹⁰⁵⁶ Kanun-i Esasinin Tam Metni İçin Bakınız; Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri-Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.s. 9-21.

¹⁰⁵⁷ Üçok, 1876 Anayasasının..., s.s. 1-25; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 133; Otacı, **a.g.e.**, s.s. 203-204; Okandan, **Umumi**, s. 82-85.

¹⁰⁵⁸ Kızıltan, **a.g.t.**, s. 70; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s.s. 468-469.

¹⁰⁵⁹ Joan Haslip, **Bilinmeyen Yönleriyle Abdülhamid**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 112.

¹⁰⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, **Zübdetül-Hakayık-93 Harbi'nin Arka Planı-Harbin Zuhuru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar**, Hazırlayan Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2015, s.s. 87-91.

¹⁰⁶¹ Kızıltan, **a.g.t.**, s. 73.

¹⁰⁶² Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, 3. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948, s. 349.

¹⁰⁶³ 93 Harbi Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz; Kadir Kargı, "93 Harbi'nden Lozan'a Kıbrıs'ta İngiliz İşgali", **T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 12 ve devamı.

¹⁰⁶⁴ İsmail Hami Danişment, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 2. Baskı, 4. Cilt, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961, s. 294; Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği,

olan husus II. Abdülhamid'in meclisi tatil etmesine rağmen II. Meşrutiyet ilan edileceği zamana kadar geçen sürede anayasa kurallarına riayet etmeğe gösterdiği özendir.¹⁰⁶⁵

Anayasanın arkasındaki itici güç olan Midhat Paşa, yasanın yürürlüğe girmesinden sonra 113. maddeye dayanılarak sürgüne gönderilmiştir. İlerleyen süreç içerisinde Girit'te yaşamasına izin verilen Mithad Paşa sırasıyla Suriye ve Aydın valiliklerinde de bulunmuştur. Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi sebebiyle görülen "Yıldız Mahkemesi" yargılaması sonucunda, birinci derecede sorumlu tutularak hakkında ölüm fermanını verilmiştir. Mahkemeden bağımsız iki kurul da bu cezayı onaylamıştır. Buna rağmen Paşa, İngilizlerin baskısıyla padişah tarafından affedilip 5 Şubat 1877 tarihinde sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yeri olan Hicaz'daki Taif Kalesinde 8 Mayıs 1884'te İstanbul'dan gelen emirle boğularak öldürülmüştür.¹⁰⁶⁶

Anayasa'nın birinci maddesi devletin milletiyle devletiyle bölünmez olduğuna ilişkindir ki bu husus Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarının tamamında yer almıştır. Fakat keşke her şey anayasalara maddeleri yazmakla halledilmiş olabilseydi. Kanun-i Esasi'den beri yaşadığımız tecrübeler bunun böyle olmadığını bizlere göstermiştir. 2023 yılına gelmiş olmamıza rağmen devletimiz hala bölünme korkusu ve tehdidinin üstesinden gelebilmiş değildir.

İkinci maddede payitahtın İstanbul olduğu belirtilmekle, İstanbulluların bir ayrıcalığı yoktur denilmektedir. Bunun en büyük sebebi o zamana kadar İstanbul'lu gençlerin askere alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir. Üçüncü maddede egemenliğin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁶⁷ Bu maddeler adeta anayasalarımızdaki değiştirilmez maddelere denk gelmektedir. 4. Maddede ise Osmanlı padişahının tüm dünya

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 28; Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 329; İrtem, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁰⁶⁵ Karatepe, Darbeler..., s. 106; Davison, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 165; Kodaman, Osmanlı..., s. 36; Aydın, Kanun-i Esasi, s. 329.

¹⁰⁶⁶ Çetinsaya-Buzpınar, **a.g.m.**, s. 9; Gayretli, **a.g.t.**, s. 107.

¹⁰⁶⁷ Yavuz Abadan, Osmanlı..., s. 21; Erdoğan, Türkiye'de..., s. 37; Tanör, Osmanlı – Türk..., s. 135; Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 339.

Müslümanlarının Halifesi olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁶⁸ Bu madde Ruslar ve İngilizler tarafından kabul görmemiştir.¹⁰⁶⁹

Anayasanın ilk maddelerinin incelenmesi neticesinde Osmanlı Devlet yapısında kökten bir değişim yapılmadığını görmekteyiz. Kanun-i Esasi, kuvvetler ayrılığını değil tam tersi kuvvetler birliğini güçlendiren bir yapıdadır.¹⁰⁷⁰ Buna rağmen Osmanlı Devleti artık anayasa ile taçlandırılmış bir meşruti monarşiye evrilmiştir. Beşinci madde gereğince şahsi sorumluluğu bulunmayan padişah, tek taraflı bir irade ile anayasayı ilan etmiştir.¹⁰⁷¹

Birinci Meşrutiyet genel olarak anayasanın, padişahın yetkilerini onaylamasından dolayı gerçek manada bir meşrutiyet uygulaması imkânını vermediği için oldukça eleştirilmiştir. Anayasaya göre gerçekten de devlet yapısı içerisinde padişahın otoritesinden daha üstün bir güç yoktur. Çünkü kuvvetler ayrılığının teminat altına alınması mümkün olmamıştır. Osmanlı Devlet yargısı ayrı olarak kabul edilse bile padişahın, yasama ve yürütme ilişkilerinin sınırlandırılması ve denetlenmesi imkânları maalesef oluşturulamamıştır. Padişah adeta anayasal bir düzen içerisinde otoritesini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁰⁷²

Anayasanın 7. maddesine göre padişah bakanları seçer, azleder, sadrazamı atar, azleder, ayrıca meclise karşı sorumlu da değildir.¹⁰⁷³ İşin enteresanı madde de bunlar padişaha yetki olarak değil, bizzat padişahın sahip olduğu haklar olarak sayılmışlardır. 1876 Anayasası ile laik hukuk sistemine doğru yapılan modernleşme hareketlerine set çekilmiştir. Anayasa devletin resmi dininin İslam olduğu belirtmiş ve dinin hamisinin Halife sıfatına sahip padişah aracılığı ile yapılacağı anayasal bir hüküm haline getirilmiştir. Şeyhülislam vasıtasıyla inanç işlerini yürüten padişah,

¹⁰⁶⁸ Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 135; Gözübüyük-Kili, a.g.e., s. 17.

¹⁰⁶⁹ Kızıltan, a.g.t., s. 76.

¹⁰⁷⁰ Nevin Ünal Özkorkut, "1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2004, s. 178; Avcı, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, s. 402; Abadan, Osmanlı..., s.s. 19-20; Kayar, a.g.t., s. 35.

¹⁰⁷¹ Özkorkut, 1876 Anayasası'nın..., s. 179; Bozkurt, Batı..., s. 69.

¹⁰⁷² Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 56.

¹⁰⁷³ Abadan, Osmanlı..., s. 24; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 136.

sadrazam vasıtasıyla da dünya işlerini yürütürken devlet içerisinde yer alan tebaanın dini konulardaki tüm inanç ve faaliyetlerini serbest bırakmıştır. Kanaatimizce Halifelik kavramı ve Osmanlılık kavramı çelişkilidir. Anayasa metninde tüm dünya Müslümanlarının Halifesi olunması anayasaya geçmişken, 8. maddedeki vatandaşlık tarifi nedeniyle Hindistan'dan gelen bir Müslüman, Osmanlı vatandaşı sayılamayacaktır.

Kanun-i Esasi'nin ikinci bölümünde kişi hak ve hürriyetleri düzenlenmiştir. Anayasada bu bölüm "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi" olarak adlandırılmıştır. Anayasanın ilgili maddeleri gereğince Osmanlı uyruğu olan herkes herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın "Osmanlı Vatandaşı" kabul edilir (8. Madde).¹⁰⁷⁴ Madde gereğince Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan herkes, dini kimliğine bakılmaksızın "Osmanlı Vatandaşı" sayılacaktır. Kişi özgürlüğü teminat altındadır (9. Madde). Kimse yasalarda belirtilen yolların dışına çıkmak suretiyle cezalandırılmaz (10. Madde). Osmanlı Devleti'nin dini İslam'dır, dini özgürlükler kabul edilmiştir ve güvence altındadır (11. Madde).¹⁰⁷⁵ Ancak dini özgürlüğü kabul eden anayasa, düşünce hürriyetine yer vermemiştir.¹⁰⁷⁶ Basın kanun dairesinde serbesttir (12. Madde). Ticaret, zanaat ve zirai alanlarda olmak üzere kanun çerçevesinde ortaklıklar kurma hakkı tanınmıştır (13. Madde). Toplum içerisindeki bireyler, dilek ve şikâyetlerini ilgili mercilere bildirme hakkına sahiptir (14. Madde).¹⁰⁷⁷ Kanunlar dâhilinde olmak kaydıyla genel ve özel öğrenim hakkı toplumun tümünü kapsamaktadır (15. Madde). Devlet okullar üzerinde her türlü denetim ve gözetim hakkına sahiptir (16. Madde). Herkes kanunlar karşısında eşittir (17. Madde).¹⁰⁷⁸ Devletin resmi dili Türkçedir (18. Madde).¹⁰⁷⁹ Türkçe bilmek koşuluyla kamu hizmetinde bulunabilmek hakkı toplumun tüm bireyelerine tanınmıştır (19. Madde). Kanunla belirlenmiş olmak şartıyla herkes vergi vermek

¹⁰⁷⁴ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 223; Özkorkut, 1876 Anayasası'nın..., s. 177; Konan, **a.g.m.**, s. 188.

¹⁰⁷⁵ Osmanağaoğlu, Tanzimat Dönemi..., s. 274; Erdoğan, Türkiye'de..., s. 37; Kayar, **a.g.t.**, s. 36.

¹⁰⁷⁶ Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 145.

¹⁰⁷⁷ Özkorkut, 1876 Anayasası'nın..., s. 177; Osmanağaoğlu, Tanzimat Dönemi..., s. 274.

¹⁰⁷⁸ Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 223; Özkorkut, 1876 Anayasası'nın..., s. 177.

¹⁰⁷⁹ Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Kabulü Meselesi", **Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 423, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 185.

zorundadır (20. Ve 25. Madde).¹⁰⁸⁰ Mal ve mülk teminatı (21. Madde), konut dokunulmazlığı (22. Madde), kimse kanun yolu ile bağılı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye zorlanamaz (23. Madde), işkence, müsadere, angarya ve her türlü eziyet anayasa gereğince yasaklanmıştır (24. ve 26. Madde).

Maddeler incelendiğinde anayasal eşitliğin tam anlamıyla hayata geçirilmek istendiği rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Ayrıca modern anlamda bir anayasal metinde bulunması gereken siyasi ve hukuki nitelikteki kişi hak ve hürriyetlerin metinde ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş olması takdire şayandır. Ancak anayasada belirtilen ve kanun yolu ile yapılacak düzenlemelerle sınırları çizilecek olan hak ve hürriyetler lütuf yolu ile bireylere tanıma hakkı yine padişaha aittir.¹⁰⁸¹ Ayrıca padişah tarafından ihlal edilecek olan kişi hak ve hürriyetlerine karşı kim, neyi, nasıl kullanabilecekti? Maalesef anayasada bu hususta bir hükme de rastlayamamaktayız.¹⁰⁸² Bu açıdan bakıldığında anayasanın, diğer kanuni düzenlemelerden farklı bir yapıya sahip olmadığını görmekteyiz. Temel hak ve hürriyetlerin korunmasız kalması doğal olarak savunma hakkının da tam anlamıyla yerine getirilmesinin önüne geçmiş olmaktadır.

Anayasanın 36. maddesinin yürütmeye muvakkat kanun yapma yetkisini tanımış olması temel kişi hak ve hürriyetlerine karşı her zaman bir tehdit olması halini doğurmuştur. Tüm bu olumsuzlukların yanında kişi hak ve hürriyetlerinin padişah tarafından yok edilebilmesini sağlayan 113. maddenin anayasa metnine girmesi ve bu sayede adeta Tanzimat Fermanının gerisine gidilmesinin nasıl izah edilebileceğine dair bir fikrimiz bulunmamaktadır. Bu madde gereğince padişah, devletin herhangi bir yerinde isyana yönelik bir emare varsa, orada sıkıyönetim ilan

¹⁰⁸⁰ Ahmet G. Kumrulu, “Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 36. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1979, s. 149; Erdoğan, Türkiye’de..., s. 40; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 146.

¹⁰⁸¹ Başgil, Türk Siyasi..., s. 88; Yavuz Abadan, Bahri Savcı, **Türkiye’de Anayasal Gelişmelere Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1959, s. 37.

¹⁰⁸² İlhan Arsel, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.s. 28-29.

edilebilir denmektedir. Yapılacak tahkikat sonucunda suçlu bulunanların memleketten sürgün edilebilme yetkisi de padişaha aittir.¹⁰⁸³

Kanun-i Esasi'nin, yargı alanında yapmış olduğu düzenlemeler şöyledir; mahkemelerde yargılamalar devlet tarafından atanmış olan hâkimler tarafından yürütülecektir, bu hâkimler bir cürüm olmamak kaydıyla azlolanmaları mümkün değildir, hâkimlerin özlük hakları ancak kanun yolu ile düzenlenebilir (81. Madde).¹⁰⁸⁴ Mahkemeler de yapılan duruşmalar alenidir (82. Madde). Mahkemelerde yargılanan kişiler kanunun kendilerine tanımış olduğu yasal savunma haklarını sonuna kadar kullanabilirler (83. Madde).¹⁰⁸⁵ Bir mahkeme kendi görev ve yetki alanına giren bir davayı görmekten imtina etmesi mümkün değildir (84. Madde). Bir dava ancak ait olduğu mahkeme tarafından takip edilebilir (85. Madde). Mahkemeler her türlü müdahaleden korunmalı ve bağımsızlığı için gereken tedbirler alınmalıdır (86. Madde). Yargılama faaliyeti şer'iyye ve nizamiye mahkemeleri tarafından kendi görev ve yetki alanlarına girmek kaydıyla yürütülür (87. Madde).¹⁰⁸⁶ Mahkemelerin sınıf, görev ve yetki derecelerine göre ayrıştırılması ve hâkimlerin atanması sadece yasa ile gerçekleştirilebilir, yürütmenin bunda bir takdir yetkisi yoktur (88. Madde).¹⁰⁸⁷ Sistem içerisinde belirtilmiş mahkemeler haricinde olağanüstü mahkemeler veya yargı kararı vermek üzere özel yetkili kurumlar kurulması yasaktır (89. Ve 90. Madde).¹⁰⁸⁸ Kanun-i Esasi ile birlikte "savcılık kurumu" anayasal bir kurum haline gelmiştir (91. Madde).¹⁰⁸⁹

¹⁰⁸³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Tarhan Erdem, **Anayasal Belgeler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 12 ve devamı; Erdoğan, Türkiye'de..., s. 41; Abadan, Osmanlı..., s.s. 21-22; Özkorkut, 1876 Anayasası'nın..., s. 177; Osmanağaoğlu, Tanzimat Dönemi..., s. 274; Konan, **a.g.m.**, s. 277.

¹⁰⁸⁴ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 340; Özkorkut, Yargı Bağımsızlığı..., s.s. 233-234; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 144.

¹⁰⁸⁵ Kanun-i Esasi'de dava vekilliğine herhangi bir atıfta bulunulmamasına rağmen bu maddenin anayasaya girmiş olması doğrudan savunma ve hak arama hürriyetleri kapsamında olduğu için dava vekilliği açısından da önemi oldukça büyüktür.

¹⁰⁸⁶ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁰⁸⁷ Özkorkut, Yargı Bağımsızlığı..., s. 234; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 145.

¹⁰⁸⁸ Yurtseven, **a.g.t.**, s. 229; Kayar, **a.g.t.**, s. 42.

¹⁰⁸⁹ Durhan, Tanzimat Döneminde..., s. 101; Tanör, Osmanlı-Türk..., s. 145; Özkorkut, Savcılık, s. 150.

Anayasanın 92. ve 95. maddelerinde yargıtay başkan ve üyelerini, vekilleri ve padişaha karşı cürüm işleyenleri yargılamak üzere 30 üyeli “Divan-ı Âli” denilen bir yüksek mahkeme kurulmuştur.¹⁰⁹⁰ Bu üyelerin 10 tanesi Şura-yı Devlet üyelerinden, 10 tanesi ayanlardan, 10 tanesi ise Temyiz Mahkemeleri Başkan ve üyeleri arasından kura ile oluşturulması düzenlenmiştir.¹⁰⁹¹ Divan-ı Âli, “Hüküm” ve “İtham” dairesi adı verilen iki adet daireden oluşmuştur. Divanın vereceği kararlar hakkında temyiz yolu açık değildir.¹⁰⁹² Görüldüğü üzere Kanun-i Esasi, yargı alanında çok önemli düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu yapılan düzenlemeler oldukça modern düzenlemelerdir. Ancak yargı mekanizmalarında kurulmak istenilen bu modern yapıyı, anayasanın 36. ve 113. maddelerinin varlığı zedelemiş ve adeta anlamsız bir hale dönüştürmüştür.¹⁰⁹³

2. Osmanlı Devletinde Usul Hukuku Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğunda, Tanzimat sonrası dönemde yeni kanunlaştırmaların yanında İslam Hukuk kaidelerinin kodifikasyon çabalarını da ele almış bulunmaktayız. Ancak ülke içerisinde yapılan bunca hukuki düzenlemeye rağmen hala “Usul Hukuku” kaidelerinin düzenlendiği kanun metinlerinin olmaması çok büyük bir eksiklik olarak sistemin çalışmasını adeta tıkamaktaydı.¹⁰⁹⁴

“Özel hukuk” açısından kanunlarda düzenlenmiş olan haklara uymakla görevli olan bireylerin bu hakları ihlal etmeleri durumunda, “kamu hukuku” açısında ise kanunda belirtilen hususların ihlal edilmeleri durumunda, devletin yargı örgütü aracılığı ile adaletin yerini bulması için gerekli olan müeyyideleri tespit ve karar verme sürecini düzenleyen kurallar “usul hukukunun” alanına girer. Usul hukuku, devlet içerisinde yargılama görevini yerine getiren yargı mensuplarının yargılama süresince uymak zorunda oldukları kuralların tamamıdır.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Bozkurt, Batı..., s. 71.

¹⁰⁹¹ Görüryılmaz, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁰⁹² Başgil, Türk Siyasi..., s. 89.

¹⁰⁹³ Tanör, Osmanlı-Türk..., s.147; Özkorkut, 1876 Anayasası’nın..., s. 178; Kızıltan, **a.g.t.**, s. 81.

¹⁰⁹⁴ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 344; Kayar, **a.g.t.**, s. 60.

¹⁰⁹⁵ Murat Atalı, **Medeni Usul Hukuku**, Editör Tolga Akkaya, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2287, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1284, Eskişehir, 2018, s. 4.

Tanzimat dönemi içerisinde usul hukukuna ait yapılan kanunlaştırmalar sırasıyla 1275/1859 Dersaadet'te Ceraimin Mahall-i Muhakemesiyle Usul-i Muhakemeye Dair Tertip Olunmuş Nizam-ı Muvakkat, 1278/1861 Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, 1296/1879 Usul-i Muhâkemât-ı Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati, incelemeye konu olan 1296/1879 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati ve 176 1336/1917 Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi'dir.¹⁰⁹⁶

Özellikle Mecelle düzenlemesi sonrasında sistemsel bir metin halinde bulunmaktan uzak olan İslam Hukuku ile ilgili bir takım kaidelerin Mecellede toplanarak yayımlanması neticesinde, İslam Hukuku içerisindeki özel hukuka dair usul hukuku kaideleri de bir metin içerisinde yer almıştır.¹⁰⁹⁷ Mecelle'deki hukuk sistematğine bağlı kalan Kanuni Esasi sonrası “Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu” yani “Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu” hazırlanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte bu alandaki büyük bir boşluk giderilmiş oldu.¹⁰⁹⁸ Bu sayede nizamiye ve ticaret mahkemeleri heyetlerinin yargılama safhalarında uymaları gerekli olan usul kaidelerindeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁹⁹

A) Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu ve Dava Vekilliği

Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu, Mecelle Cemiyeti tarafından 1807 tarihli “Fransız Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu” esas alınarak hazırlanmış ve kanun 21 Haziran 1879 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁰⁰ Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun yayımlanmasıyla birlikte Osmanlı Devletinin yargılama

¹⁰⁹⁶ Faruk Y. Turinay, “1879 Tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu (Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati) Üzerine Bir İnceleme”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2021, s. 175.

¹⁰⁹⁷ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 86.

¹⁰⁹⁸ Bozkurt, **Batı**, s. 103.

¹⁰⁹⁹ Aydın, Hukuk Tarihi, s. 429; Bozkurt, **Batı**, s. 104; İbrahim Ülker, “1879 Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati'nde İmza ve Mühre İtiraz ve İtirazın İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 24. Cilt, Sayı 2, Konya, 2006, s. 94.

¹¹⁰⁰ Ebül'ula Mardin, **a.g.e.**, s. 149; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 429; Azrak, **a.g.m.**, s. 606; Velidedeoğlu, Kanunlaştırma..., s. 198; Akgündüz, İslam ve Osmanlı..., Cilt I, s. 855.

sisteminde ceza ve hukuk davaları usulü birbirinden ayrılmıştır.¹¹⁰¹ Söz konusu kanun ticaret mahkemelerinde de uygulanmıştır.¹¹⁰²

Kanunun Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanması sebebiyle de Mecelle'nin Kitabü'l- Dava, Kitabü'l-Beyyinat ve't-Tahlif ve Kitabü'l-Kazadaki usul hükümleri yeni usul hukuku kanunumuzda bir araya toplanmıştır. Kanun hazırlanırken Fransız Usul Hukuku Kanunundan yararlanmış olursa da Mecelle Cemiyeti alışkın olduğu usul uyarınca hem şeri, hem meri, hem mahalli, hem de Batılı anlamdaki usul kanunlarını harmanlayarak ortaya önemli bir kanun düzenlenmesi çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹¹⁰³

Kanunun 16., 41. ve 42. maddelerinde dava vekilliğine ait atıflarda bulunulmuştur.¹¹⁰⁴ 16. Madde gereğince, mahkemeye sunulmak üzere hazırlanacak bir arzuhalde bulunması gerekli olan unsurlar açıkça düzenlenmiştir. Buna göre arzuhalin üzerinde yazıldığı tarihin gün, ay ve yıl şeklinde düzenlenmiş olması, davaya taraf olanların adları, varsa namları, uğraştıkları işleri, ikametgâh adresleri ve taraflardan herhangi birisi Osmanlı tabiiyetinde olmadığı takdirde hangi devlet tabiiyetinde olduğuyula, dava konusunun hülasası ve arzuhali yazanın imzalaması ya da mühürlemesi gereklidir.¹¹⁰⁵ Arzuhalin, senet, dilekçe gibi matbu ve mühürlü bir belge üzerine yazılmış olması zorunludur. Arzuhal kendisini hazırlamış olan vekil aracılığı ile de verilebilir. Ancak belgenin vekil tarafından imzalanmış olması şarttır.¹¹⁰⁶ Vekil tarafından ibraz edilecek olan arzuhalde vekilin vekâletnameye sahip olması gerekli olduğu gibi vekil olarak atanmış olduğunu da resmi olarak bildirmek zorundadır.¹¹⁰⁷

¹¹⁰¹ Bozkurt, Batı..., s. 103.

¹¹⁰² Kayar, **a.g.t.**, s. 97.

¹¹⁰³ Ekinci, Osmanlı Hukuku..., s. 564.

¹¹⁰⁴ Atilla Özen, **Savunmanın Tarihi ve İstanbul Barosu**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2022, s. 25; Özkent, Avukatın..., s.s. 55-56; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 96-97; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 87.

¹¹⁰⁵ **Düstur**, I. Tertip, Cilt IV, s. 260-261; Özkent, Avukatın..., s. 56; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 43.

¹¹⁰⁶ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, 260-261; **Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye**, İkbâl Kitabhanesi 1327-1329, Dersa'adet Sancakçıyan Matba'ası, s.s. 85-86; Özkent, **a.g.e.**, s.s. 55-56.

¹¹⁰⁷ Özkent, **a.g.e.**, s. 56; Öztürk, **a.g.t.**, s. 96; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 87.

41. Maddede, tarafların bir mazereti olmadığı takdirde mahkemede bulunmaları öngörülmüş, mahkemede bulunamayacakları durumunda kendilerini Deavi kaleminden onaylanmış vekâletnameye sahip bir vekille veya mahkemede kendisini temsil ettirmek istediği vekil ile ilk duruşmaya katılarak, mahkemede o vekilin vekilliğini onaylayarak kendilerini temsil ettirmek zorunda oldukları belirtmiştir.¹¹⁰⁸

42. Maddede, davaya vekil olarak atanan kişinin dava vekilliği süresinin mahkeme kararının tebliği ile biteceği belirtilmiştir. Vekilin mahkeme kararına karşı itiraz etmesi, temyiz ve istinaf yollarına başvurulabilmesi için adına düzenlenen vekâletname de mutlak suretle bu yetkilerin açık bir biçimde yazılı olması gerektiği vurgulanmıştır. Vekâletnamesinde bu tür de yetkileri açıkça belirtilmemiş bir vekilin müvekkili adına kanun yollarına başvurma hakkı yoktur.¹¹⁰⁹

Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye, 1911 yılında tadilata uğramıştır.¹¹¹⁰ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 1926 yılında İsviçre’den iktibas edilerek kabul edilen Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu yürürlüğe girinceye kadar Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanununu, usul hukuku kanunu olarak hukuk yargılamaları ve ticaret yargılamalarında uygulamaya devam etmiştir.¹¹¹¹

B) Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu ve Dava Vekilliği

“Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu” yani günümüz Türkçesiyle “Ceza Muhakemeleri Usul Hukuku Kanunu”, 1808 yılında yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan “Fransız Ceza Muhakemeleri Yargılama Kanunı”ndan yararlanarak düzenlenmiş, iki kitaptan oluşmuş ve 25 Haziran 1879 tarihinde yürürlüğe girmiş kanundur.¹¹¹² Birinci kitap memurlara ilişkin düzenlemeler içeren yedi maddeden

¹¹⁰⁸ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 266; Özkent, **a.g.e.**, s. 56; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 87; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 43; Öztürk, **a.g.t.**, s. 97.

¹¹⁰⁹ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 266; Öztürk, **a.g.t.**, s. 97; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 88; Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye, s. 97.

¹¹¹⁰ Belgesay, **a.g.e.**, s. 219; Cin-Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 574.

¹¹¹¹ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 561.

¹¹¹² Bozkurt, *Batı...*, s. 105; Aydın, *Hukuk Tarihi*, s. 429; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 87; Velidedeoğlu, *Kanunlaştırma...*, s. 199; Fahrettin Atar, “Mürafaa”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 32. Cilt, s. 40, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murafaa>, E.T. 24.01.2023.

oluşur. İkinci kitaptaki 480 maddede ise muhakeme yöntemleri düzenlenir.¹¹¹³ Kanun yapılırken İslam Hukuku ile tezat teşkil edecek maddelerin İslam Hukukuna uygun hale dönüştürülmesi için özen gösterilmesine¹¹¹⁴ ve İslam Hukukuna ait herhangi bir düzenlenmeden yararlanılmamaya çalışılmıştır. Buna rağmen birinci kitabın ilk maddesinde cinayet davalarında öldürülenin mirasçılara kısas talep etme yetkisi verilmesi oldukça ilginçtir.¹¹¹⁵ Fransız “Ceza Muhakemeleri Yargılama Kanunu’nda” bulunan sanığın suçlu olup olmadığının belirlenmesi için kendilerine yetki verilen jüri sistemine herhangi bir atıfta bulunulmamıştır.¹¹¹⁶ Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte nizamiye mahkemelerinde ceza davalarında uyulması gereken usul kuralları tamamen bu kanun tarafından düzenlenmiştir.¹¹¹⁷

Kanunun yürürlüğe girmesinden bir hafta önce “Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-i Muvakkatı”yla birlikte “savcılık kurumu” Osmanlı hukuk isteminin içerisinde ilk kez yer almış bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹⁸ Savcılık kurumu sayesinde Osmanlı ceza mahkemeleri modernleşme yolunda büyük bir adım atmıştır. Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanununda, savcılık kurumu hakkında görev ve yetki bakımından düzenlemeler yapılmıştır.¹¹¹⁹

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu, dava vekilliği kurumu açısından yapmış olduğu önemli düzenlemelerle birlikte o güne kadar çıkan kanunlardan ayrışır. İlk defa kanunla birlikte ağır ceza davalarında görev alan dava vekilleri için “müdafii” sıfatı kullanılmıştır.¹¹²⁰ Kanunun 249., 250. ve 264. maddelerinde dava vekillerine atıfta bulunulmuştur. 249. Maddeye göre ağır ceza gerektiren suçları işlemiş kişi ya da kişiler için mutlak suretle bir dava vekilinin, sanık ya da sanıkları

¹¹¹³ Ahmet Gökçen, “Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1994, s. 203 ve devamı.

¹¹¹⁴ Bozkurt, **Batı**..., s. 105; Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, s. 561.

¹¹¹⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 133-157; Cin-Akgündüz, **a.g.e.**, 1. Cilt, s. 435; Gayretli, **a.g.t.**, s. 177.

¹¹¹⁶ Centel-Zafer, **a.g.e.**, s. 25; Bozkurt, **Batı**, s. 105; Kayar, **a.g.t.**, s. 61.

¹¹¹⁷ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 83.

¹¹¹⁸ Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 283.

¹¹¹⁹ Gayretli, **a.g.t.**, s. 177.

¹¹²⁰ Soyarslan, **a.g.e.**, s. 184; Kocaoğlu, **Tarihsel Perspektifi ile...**, s. 64; Öztürk, **a.g.t.**, s. 98; Özkent, **Avukatın...**, s. 56; Centel, **a.g.e.**, s.s. 34-35; Özen, **Savunmanın**, s. 25.

temsil etmesi zorunlu tutulmuştur.¹¹²¹ Ağır cezayı gerektiren hallerde sanık ya da sanıkların bir vekili olmadığı takdirde yapılan işlemlerin yok hükmünde sayılacağı belirtilmiştir. Sanık ya da sanıklar kendilerini temsil etmesi için bir müdafii atamadıkları takdirde yargılamanın görüldüğü mahkeme onlar adına dava vekili atamak zorundadır. Kanuna göre ağır ceza kapsamı dışında kalan sanıklar için zorunlu bir müdafii tayin edilme şartı yoktur.¹¹²²

250. Maddede ağır ceza gerektiren hallerde dava vekili olarak atanacak kimselerin şartları düzenlenmiştir.¹¹²³ Buna göre bu tür davalarda görev alacak olan müdafiler, mutlak suretle dava vekilleri cemiyetine yani baroya kayıtlı olmaları gerekmektedir. Ayrıca yargılamayı gerçekleştiren mahkemeye kayıtlı vekillerde görev alabileceklerdir. Burada mahkemelerde kayıtlı olan vekiller kavramına yer verilmesinin sebebi o tarihlerde henüz İstanbul dışında bir baro teşkilatlanması olmamasından kaynaklanmıştır.¹¹²⁴ Bu konuda yetki davanın görüldüğü mahkemelere bırakılmış, bu mahkemelerde sanık ya da sanıkların yakınlarının dava vekili olarak mahkemelerde dava vekilliği yapmasına izin verilmiştir. Buna dayanak teşkil eden genelge ise Adliye Nezareti tarafından 1882 yılında hazırlanarak mahkemelere gönderilmiş, sanıkların yakınlarının, tanıdıklarının ve bu kişiler dışında kanunları bilen hukuk bilgisine sahip üçüncü kişilerle birlikte mahkeme kâtiplerinin de müdafii olabileceği belirtilmiştir.¹¹²⁵

264. Madde de sanıkların yargılandığı mahkemelerdeki mahkeme reisinin, dava vekilinin yapacağı savunmayı kanunların belirttiği ve mahkeme nizamı çerçevesinde ölçülü ve uygun bir üslupla yerine getirmek uyarısında bulunma hakkı olduğunu düzenlemiştir.¹¹²⁶

¹¹²¹ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 175; **Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi**, 1. Cilt, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Yörük Matbaası, İstanbul, 1972, s. 25. <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/511.pdf>, E.T. 24.01.2023.

¹¹²² Güner, **a.g.e.**, s. 77; Centel, **a.g.e.**, s. 34; Öztürk, **a.g.t.**, s. 98.

¹¹²³ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 175.

¹¹²⁴ Özkent, **Türk Avukatlığının...**, s. 7.

¹¹²⁵ **BOA**, ŞD., 2535-8, (H-25-10-1305); **BOA**, Y.A...RES., 48-32, (H-24-11-1306); **BOA**, MV., 34-7, (H-02-11-1305); Özkent, **a.g.e.**, s.s. 56-57; Centel, **a.g.e.**, s.s. 34-35.

¹¹²⁶ Özkent, **a.g.e.**, s. 57; Öztürk, **a.g.t.**, s. 99; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 85.

Yukarıdaki kanunun haricinde, 1870 tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiyye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamenin, usul muhakemesiyle ilgili dördüncü bölümünde dava vekilliğine dair düzenlemeler yapılmıştır. Nizamnamenin 76. maddesinde cinayet sebebi ile açılmış ceza yargılamalarında tarafların vekil isteme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir.¹¹²⁷ Bu tür davalarda sanık ya da sanıklar mahkemede hazır bulunmak kaydıyla kendilerini savunmak adına vekil tayin ettirme hakkına sahip olmuşlardır. 77. Madde de davada vekil olacak kişilerin öncelikle Osmanlı Devleti tebaasından olmak kaydıyla resmi olarak asilin mührü ve imzasıyla ya da vekilin bağlı olduğu yer tarafından onaylanmış bir vekâletnameyi davanın görüldüğü mahkemeye sunma şartı getirilmiştir.¹¹²⁸ 78. Madde yeni oluşturulan meclislerde görülmekte olan davalarda hali hazırda başkan, kâtip, sorgu hâkimi, mümeyyiz, üye sıfatıyla görev yapanlarla, askeriye sınıfında görev yapanların dava vekili sıfatıyla görev almalarının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu hükme istisna olarak ancak kendi şahsi hakları hususunda ya da babası, annesi, dedeleri, eşleri, kayınvalideleri, çocukları, torunları, vasisi oldukları öksüzler adına vasiyetle memur sıfatında bulunmamak kaydıyla dava vekilliği yapabileceklerine vurgu yapılmıştır.¹¹²⁹

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu, yapılan tadilatlarla birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde 20 Ağustos 1929 yılında 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kabul edilip ilan edilinceye kadar yürürlükte kalmaya devam ederken¹¹³⁰, Fransız Ceza Muhakemeleri Yargılama Kanunu ise Fransa’da 1956 yılına kadar yürürlükte kalarak uygulanmaya devam etmiştir.¹¹³¹

Görüleceği üzere yararlandıkları Fransız kanunlarından çok sonra yapılarak hazırlanmış olan Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye ve Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunları, hukuk sistemimize çok geç uyarlanmışlardır. Bunun sonucu olarak Osmanlı Devleti’nin yargılama sistemi, modern yargılama sistemlerinin oldukça

¹¹²⁷ BOA, A.}DVN. MKL., 8-9, (H-21-11-1286).

¹¹²⁸ BOA, A.}DVN. MKL., 8-9, (H-21-11-1286).

¹¹²⁹ BOA, A.}DVN. MKL., 8-9, (H-21-11-1286); **Düstur**, Tertip I, Cilt I, s.s. 699-700.

¹¹³⁰ Centel-Hamide, **a.g.e.**, s. 25.

¹¹³¹ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s. 561; Velidedeoğlu, Kanunlaştırma..., s. 199; Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 29.

gerisinde kalmıştır.¹¹³² Her iki kanunda muvakkat kanunlar olarak çıkarılmalarına rağmen hazırlandıklarında Osmanlı İmparatorluğunun savaş halinde olması sebebiyle Meclis-i Me’busan’a sunulamamışlardır.¹¹³³

3. I. Meşrutiyet Sonrasında Dava Vekâletine Ait Düzenlemeler

3.1. Rumeli-i Şarkîye’ye Ait Vilayet Kanunu ve Uygulaması

Osmanlı Devletinde, “Rumeli-i Şarkî” ile 1878 Berlin Anlaşması çerçevesinde İslimiye ve Filibe sancaklarının bağlı olduğu Edirne’ye bağlı özerk bir vilayet kastedilmektedir.¹¹³⁴ Kanun 26 Şubat 1883 tarihinde yayımlanarak Rumeli-i Şarkî’de yürürlüğe girmiştir.¹¹³⁵ Yerel niteliğe sahip bir kanundur. Kanunda “avukat” kelimesinin ilk kez kullanılmış olması ve “avukatlık fenni” terimi ile de profesyonel manada avukatlık mesleğine yer verilmiş olması kanuna özel bir ilgi doğmasına sebebiyet vermiştir.¹¹³⁶

Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname ile karşılaştırıldığında, Dava Vekillerine İlişkin Rumeli-i Şarkîye Vilayet Kanunu, modern anlamda avukatlık mesleği ile ilgili olarak gerek toplumsal gerekse mesleki niteliğe uygun düzenlemeler yapmıştır.¹¹³⁷ Her iki kanunda da dava vekilliği ile bağdaşmayan iş olarak devlet memuru olunmasına atıfta bulunulmuştur.

Kanunun birinci maddesinde Rumeli-i Şarkîye’inde avukatlık mesleğini yerine getirecek olan kişilerin kanunun emrettiği şartlara uymak zorunda olduğu belirtilmiştir.¹¹³⁸ Buna göre bir kişinin dördüncü batına kadar hısımlığı bulunan akrabalarından ve davada ortak menfaatleri bulunanlardan hariç kimse mahkeme önünde dava vekilliği yapamaz.¹¹³⁹

¹¹³² Üçok-Mumcu-Bozkurt, **a.g.e.**, s. 345.

¹¹³³ Ekinci, Osmanlı Hukuku, s.s. 560-561.

¹¹³⁴ Aşkın Koyuncu, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, **Avrasya Etütleri Dergisi**, 44. Cilt, 2. Sayı, Ankara, 2013, s. 177; Sav-Toprak, **a.g.m.**, s. 51.

¹¹³⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; Ataman, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹³⁶ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 108; Coşar, **a.g.m.**, s. 238.

¹¹³⁷ Öztürk, **a.g.t.**, s. 158; Özkent, **a.g.e.**, s. 75-76; Özkorkut, Savcılık..., s. 153.

¹¹³⁸ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 231.

¹¹³⁹ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 231.

Kanun uyarınca avukat olmak isteyenlerin;

- 1- 21 yaşını doldurmuş olmaları,
- 2- Hukuk bilgisine sahip olmaları,
- 3- Herhangi bir kısıtlılık haline duçar olmamaları,
- 4- Kanunlarda öngörülen hırs, tamahkârlık, adaba aykırı hareket ya da hareketler sebebiyle herhangi bir hüküm almamış olmaları,
- 5- Avukatlık mesleğinde faaliyet gösterebilmeleri için belirlenmiş bir ruhsatnameye sahip olmaları şart koşulmuştur.¹¹⁴⁰

Yine kanun gereğince Rumeli-i Şarkiye'sinde avukatlık yapabilmek için Adliyye Müdüriyeti Dairesinde özel bir komisyon tarafından yapılacak sınavda başarılı olmak zorunludur.¹¹⁴¹ Komisyon üyeleri sene içerisinde Ocak, Mayıs ve Eylül aylarının ikinci pazartesi olmak üzere üç defa bir araya gelirlerdi.¹¹⁴² Adaylar müracaat dilekçelerini adliyye müdüriyetine teslim ederlerdi. Dilekçenin eklerinde diploma ve varsa doğum şahadetnamesi sunulmak zorundadır. Adaylar komisyon tarafından belirlenen sınav vergisini yatırmak zorundaydılar. Avukat adayı Osmanlı tebaasından değilse pasaport aslını müdüriyete sunmak zorundaydı.¹¹⁴³ Yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilen sınavlardan başarılı olan avukat adaylarının, avukat cetveline kayıt vergisini ödemeleri kaydıyla kayıtları yapılır ve kendilerine mezuniyet belgesi verilir. Adliyye müdüriyetlerinde bulunan avukat cetvellerinde avukatların isimleri, ikametgâh adresleri ve iş yeri adresleri kayıt altındadır. Müdüriyet, her sınav sonucunda yenilenen avukat cetvelini vilayetin tüm mahkemelerine göndermek zorundadır.¹¹⁴⁴

Hukuk fakültesini tamamlayarak diplomasını almış olanlarla birlikte avukatlık yapma iznine sahip olanlar için de ruhsatname şartı aranırdı. Hukuk fakültesi diplomasına denk olan bir şahadetname sahipleriyle, adliye mahkemelerinde iki buçuk seneden fazla hâkim ya da üye sıfatıyla görev almış olup

¹¹⁴⁰ Güner, **a.g.e.**, s.s. 32-33; Esirgen, Tanzimattan..., s.s. 749-750.

¹¹⁴¹ Özkent, **a.g.e.**, s. 75; Güner, **a.g.e.**, s. 33.

¹¹⁴² Özkent, Avukatın..., s. 75; Kuntman, **a.g.m.**, s. 264; Öztürk, **a.g.t.**, s. 145.

¹¹⁴³ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 232-233.

¹¹⁴⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 232-233.

herhangi bir sebeple işten çıkarılmayanlar da kanunda belirtilen ruhsatname şartı dışındaki diğer şartlardan muaf tutulurlardı.¹¹⁴⁵

Dava Vekillerine İlişkin Rumeli-i Şarkiye'ye Ait Vilayet Kanununun üçüncü faslında avukatlık mesleği ile ilgili olarak avukatlara yüklenen görevler düzenlenmiştir. Kanun gereğince avukat, kendisini vekil olarak tayin etmişlerin sırlarını saklı tutmak zorundadır.¹¹⁴⁶ İster vekâlet ilişkisi sona ermiş, isterse sona ermemiş olsun avukat dava sonrasında dava ile ilgili kayıtları korumak zorundadır. Vekâlet ilişkisinin sona ermiş olması durumunda müvekkilin talebi üzerine avukat elinde bulunan belge ve bilgileri eksiksiz teslim etmekle yükümlüdür.

11. Madde uyarınca avukat, hukuka aykırı olmamak şartıyla müvekkilinin kendisine verdiği talimatlara uygun hareket etmek zorundadır. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken vekâlet hükümleri gereklerini özenle ve dürüst bir şekilde yerine getirmeyi ihmal etmemelidir.¹¹⁴⁷ Dava öncesi, dava sırasında ve dava sonrasında avukat daima müvekkilinin hak ve menfaatlerini koruyacak şekilde hareket etmeli, kendisine verilen gizli bilgilerin tamamını korumalıdır.¹¹⁴⁸

Nizamnamenin 12. maddesi gereğince bir kimsenin avukatı, müvekkili ile davalık olmuş olan taraf ya da tarafların işlerine bakamayacağı gibi onlara danışmanlık yapması da yasaktır. Şayet avukat olan kişi daha önceden hâkim ya da savcı olarak görev yapmış ya da davanın taraflarıyla birlikte resmi faaliyetlerde bulunmuşsa bu takdirde de davanın taraflarından birisi için dahi olsa avukatlık yapılması yasaktır.¹¹⁴⁹ Avukatın yapmış olduğu faaliyetlerde kusurlu olması durumunda müvekkil tarafından 13. madde gereğince avukatın vekillik görevine son verme hakkı tanınmıştır.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 232-233.

¹¹⁴⁶ Güner, **a.g.e.**, s.s. 475-488; Özcan Günergök, “Avukatın Sır Saklama Yükümlülüğü”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1-2, Erzincan, 2004, s. 655-667; Mikdad Lamih Çelik, “Meslek Kurallarında Avukatın Sır Saklama Yükümlülüğü”, **Terazi Hukuk Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 14, Ankara, 2007, s.s. 85-92.

¹¹⁴⁷ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 233.

¹¹⁴⁸ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 110; Öztürk, **a.g.t.**, s. 147; Esirgen, Tanzimattan..., s. 757.

¹¹⁴⁹ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 234; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 111; Öztürk, **a.g.t.**, s. 147.

¹¹⁵⁰ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 234; Öztürk, **a.g.t.**, s. 148.

14. Madde ile 11. madde de avukatın dosya ile ilgili evrak ve belgeleri saklaması yükümlülüğüne sınırlama ve düzenleme getirilmiştir. İlgili maddeye göre dava dosyası hakkında vekil tayin edilmiş avukat dava ile ilgili evrakları saklamak zorundadır. Ancak avukatın bu evrakları ve geri verme mecburiyeti yasa ile üç sene olarak sınırlandırılmıştır. Avukatın bu sorumluluktan kurtulmak için müvekkiline dava ile ilgili evrakları kendisinden almasını yazılı bir şekilde tebliğ etmesi durumunda üç yıllık süre üç aya iner. Bunun haricinde müvekkil, avukata ödemesi gerekli olan ücret ve masrafları ödemediği takdirde avukatın herhangi bir şeyi teslim etme zorunluluğu ortadan kalkar.¹¹⁵¹

16. Madde gereğince dava vekili olan avukatın bir çeşit engel ile karşılaşması durumunda sorumluluk kendisine ait olmak kaydıyla yerine bir vekil atama hakkı vardır. Ancak atanan vekilin tüm mesuliyetinden yine atayan avukat sorumlu tutulur. Şayet basit bir sebeple avukatlık vazifesini yerine getiremeyen avukat yerine atama yapmadığı takdirde müvekkilinin zarar ve ziyanını ödemek zorunda olduğu gibi müvekkilinin talebi ile terbiye edilmeyi de hak eder.¹¹⁵²

Nizamnamenin 17. maddesi gereğince avukatın yapılacak iş dolayısıyla bir ücret akdi talep etme hakkı olduğuna vurgu yapılmıştır. 18. Maddeye göre bir vekâlet ilişkisinden dolayı taraflar arasında bir ücreti vekâlet sözleşmesi yapılmaz ve bundan dolayı taraflar arasında bir anlaşmazlık doğması durumunda vekâlet ücreti “İdare-i Umumiye Nizamnamesinde” belirtilen tarifeye bağlı olarak tespit edilecek ve ödeme yine bu nizamname esasları çerçevesinde gerçekleşecektir.

19. Madde gereğince kanun içeriğinde düzenlenmemiş hususlar konusunda tespit edilecek olan haklar vekâletin içeriğine bağlı olacaktır. 20. Maddenin birinci fıkrası uyarınca avukat dava masraf ve vekâlet ücretlerini peşin olarak alma hakkına da sahiptir. Ayrıca davanın lehe sonuçlanması dolayısıyla avukat, karşı taraftan tahsil ettiği bedel üzerinden şayet müvekkilinden almadıysa dava vekâlet ücretiyle birlikte yapmış olduğu harcamaları da alıkoyma hakkına sahiptir. Ancak böyle bir durumda

¹¹⁵¹ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 234; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 112; Öztürk, **a.g.t.**, s. 148; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 760.

¹¹⁵² **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s. 234.

avukat müvekkilini bilgilendirmek zorundadır.¹¹⁵³ Şayet davaya konu olan bedel mahkemeye yatırılırsa vekâlet ücretini alamayan avukat, mahkemeden vekâlet ücreti ve dava masraflarını depozito olarak tutulması talebinde bulunma hakkına sahiptir. Böyle bir anlaşmazlık durumunda bu konudaki nihai kararı mahkeme verir.¹¹⁵⁴

Nizamnamenin 21. maddesi gereğince bir ceza davasında hükümet tarafından atanan avukatın kendisine tevdi edilen bu görevi bir engeli ya da özrü olmaması haricinde reddetme durumu olamaz. Aksi bir durumda avukata bir terbiye uygulanmak durumunda kalınır. 22. Madde avukatların, avukatlık meslek onuruyla bağdaşmayan bir takım faaliyetlere katılma hakkını yasaklamıştır. Avukatlık mesleğini adliye müdüriyetinin cetveline kayıtlı bir suretle sürdüren avukat, ikametgâh değişikliği yanı sıra olası bir iş adresi değişikliğini derhal adliye müdüriyetine bildirmek zorundadır. 23. Madde gereğince adliye müdüriyeti bu durumu derhal cetvele işlemek zorundadır.¹¹⁵⁵

Kanunun dördüncü bölümünde avukatlık mesleğinin kaybedilmesinin şartları belirtilmiştir. Buna göre yirmi ikinci madde de yapılan düzenlemelere aykırı davrananlar ile 3. maddenin üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralarında belirtilen hususlar aleyhinde davrananlar ile yirmi dördüncü maddenin üçüncü fıkrası gereğince kendi rızası ile avukatlık mesleğinden istifa eden avukatların görevlerini yerine getirmeleri son bulmuş olur. İstifa suretiyle mesleki faaliyeti son bulmuş avukatların istedikleri zaman yeniden müracaatta bulunarak mesleki faaliyetlerine geri dönmelerinde bir sakınca görülmemiştir.¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 234-235; Öztürk, **a.g.t.**, s. 149; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 112-113.

¹¹⁵⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 235; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 149-150.

¹¹⁵⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), s.s. 235; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 150-151.

¹¹⁵⁶ **Düstur**, Tertip I, Cilt III (Zeyl), 236.

3.2. Dava Vekillerinin Sınavına İlişkin Nizamname ve Uygulaması

10 Aralık 1883 tarihli “Dava Vekillerinin Sınavına İlişkin Nizamname”¹¹⁵⁷, 1885 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁵⁸ 21 Maddeden oluşan nizamnamede dava vekilliği sınavına dair düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁵⁹

Nizamnamenin 1. maddesinde kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren nizamiye mahkemelerinde avukatlık yapılabilmesinin yegâne şartı Mekteb-i Hukuktan mezun olunmasına bağlanmıştır. Bunun tek istisnasını 8. madde gereğince yabancı hukuk mekteplerinden mezun olup bunu Osmanlı Devleti kurumları aracılığı ile denklik alanlar oluşturmuştur.¹¹⁶⁰ Denklik için zaruri olan sınavı geçemeyenler, dava vekili ruhsatnamesi alma hakkını kazanamamışlardır. Örneğin Atina Hukuk Mektebi mezunu Nikolaki Efendi, sınavda başarısız olması nedeniyle dava vekili ruhsatnamesi kazanmayı başaramamıştır.¹¹⁶¹

İkinci madde de ise mekteb-i hukuka gitmeyip kendi evinde ya da özel bir kurumda hukuk dersi alanların İstanbul’da yılda iki kere olarak yapılacak sınavlardan başarılı olmaları durumunda avukat olabilmelerine olanak sağlanmıştır.¹¹⁶² İlgili sınav Mekteb-ı Hukuk-ı Şahane tarafından düzenlenecek ve sınav gözetmenleri yine aynı okul mensuplarından seçilecektir. Sınav günü Adliye Nezareti tarafından belirlenecek ve Mekteb-i Hukuk-ı Şahane müdürü tarafından ilan edilecek, sınav başkanı okul müdürü olacaktır.¹¹⁶³

¹¹⁵⁷ BOA, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s.s. 35-38; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 388.

¹¹⁵⁸ Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 678; Özkorkut, Savcılık..., 153; Özkent, Avukatın..., s. 76; Coşar, Avukatlık Mesleğinin, **a.g.m.**, s. 238.

¹¹⁵⁹ Esirgen, Tanzimattan..., s. 748; Öztürk, **a.g.t.**, s. 158; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 106.

¹¹⁶⁰ Demirel, **a.g.e.**, s. 280; Esirgen, Tanzimattan..., s. 748; Öztürk, **a.g.t.**, s. 158; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 106.

¹¹⁶¹ BOA, MF.MKT., 1025-50, (H-26-10-1325).

¹¹⁶² BOA, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); BOA, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 35; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 268,2127; Öztürk, **a.g.t.**, s. 158; Demirel, **a.g.e.**, s. 280; Artuklu, **a.g.t.**, s. 107; Esirgen, Tanzimattan..., s. 748.

¹¹⁶³ Öztürk, **a.g.t.**, s. 159; Demirel, **a.g.e.**, s. 280.

Dördüncü madde gereğince sınava girecek kişilerin 25 yaşını doldurmuş ve Adliye Nezaretine sınava girmek için sunacakları talep dilekçeleri eklerine “Tercüme-i Hal Varakasını”¹¹⁶⁴ ilave etmek zorundadırlar. Tercüme-i Hal Varakasinda, başvuru sahibinin adı varsa künyesi, ünü, doğduğu yer, babasının adı, babasının mesleği, ikametgâhı, kendisi meslek sahibi ise mesleği, okuduğu okullar, okul başarıları ve hukuk eğitimini kimlerden aldığı tasdiklenmiş olması gerekmektedir. Bunların yanında Tercüme-i Hal Varakasinda, avukat adayının hangi dilleri bildiği, herhangi bir cezadan mahkûm olup olmadığı da belirtilmelidir.¹¹⁶⁵

Sınav adayı, dava vekilleri cemiyetinden güzel bir ahlaka sahip olduğuna dair evrakla birlikte hazırladığı dosyayı okul müdürüne göndermek zorundadır.¹¹⁶⁶ Sınavın Türkçe sözlü usulle yapılacağı bu sebeple sınava gireceklerin Türkçeyi yazma ve okumaya muktedir olmaları, sınav süresinin iki saat olacağı, sınava giriş şartlarının eksik olması ya da bir ehliyetsizlik durumunun tespiti halinde sınavın öngörülen vakitten önce bitirileceği 6. ve 7. maddede kayıt altına alınmıştır.¹¹⁶⁷

Nizamname gereği yapılacak olan sınava girecek adaylar 8. madde gereğince Teşkilat-ı Mahâkim Kanûnunu, Tapu Nizamnâmeleri, Ticaret-i Berriye ile Ticaret-i Bahriyye Kanûnnâmeleri, İdare-i Mülkiye, Arazi Kanûnu, Ceza ve Usûl-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanûnnâmeleri, Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye, Hukuk-i Esasiye ile ve Hukuk-i Düveliden, kanunlarla ilgili bilgilerin, bölümleri ve tarifleri, Hukuk Hikmeti, fikhın; vakıf ve farz konularından sorumlu olacaklardır.¹¹⁶⁸

9. Madde uyarınca avukat olmak isteyen adaylara yöneltilecek olan soruları cevaplamaları istenecek, ardından zihinde canlandırılacak bir davanın muhakemesi ve sonucunda verilecek kararın gerekçelendirilmesi, son olarak da sorulacak olan

¹¹⁶⁴ Ayrıntılı Bilgi ve Tercüme-i Hal Varakası Örneği İçin Bkz; Mehmet Nazım, **Mekteb-i Hukuk Günlerim**, Hazırlayan Ali Âdem Yörük, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2012, s.s. 3-4.

¹¹⁶⁵ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 107; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 159-160.

¹¹⁶⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 280-281; Öztürk, **a.g.t.**, s. 160.

¹¹⁶⁷ **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, 2127; Öztürk, **a.g.t.**, s. 160; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 108.

¹¹⁶⁸ **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128; Demirel, **a.g.e.**, s. 281; Öztürk, **a.g.t.**, s. 161

kanun maddeleri hakkında izahat verilmesi ve yorumlanması istenecektir.¹¹⁶⁹ Bu sayede adayın hukuk bilgisi dışında hukuk kurallarını kullanma derecesi ve yeteneği tespit edilmeye çalışılmıştır.

10. Maddeye göre soruları sorma yetkisi her dersin öğretmenine aittir.¹¹⁷⁰ 11. Madde uyarınca okul müdürü gerekli gördüğünde okul dışından da öğretmen çağırma yetkilidir.¹¹⁷¹ Adaylara sorulan soru ve cevaplar kaydedilir. Sınava giren adaylar sınav sonucundan dolayı sadece birinci ve ikinci dereceden ehliyet şahadetnamesi alabilirler. Bu hususlar 12. ve 13. maddelerde düzenlenmiştir.¹¹⁷²

Halebli İskender İlyan Efendi incelemesi Mekteb-i Hukuk muallimlerince yapılan imtihan varakalarına göre ikinci derece dava vekili olmaya hak kazanmıştır.¹¹⁷³ Yine dava vekili olmak için Suriye Vilayeti Encümen-i Adliyesi ve Adana Vilayeti Encümen-i Adliyesi'nde imtihana girenlerden İskender Terzi ve Necip Hevavini Efendilerin başarılı olarak ikinci derece ruhsatname almaya hak kazandıkları görülmektedir. Ancak aynı sınava katılan Avazade Abdülhamid Efendi ise başarılı olamayarak ruhsatname almaya hak kazanamamıştır.¹¹⁷⁴

14. Madde ise sınıflar arasında geçiş yapmak isteyen daha önceden ellerinde şahadetname bulunan avukatların, sınıflar arasında geçiş yapmak için gerekçeli dilekçeyle nezarete başvuruda bulunmak zorunda olduklarına ilişkindir. Sınavdan başarılı olanların sonuçları bir mazbata ile Adliye Nezaretine sunulur. Nezaret başarılı olanların şahadetnamelerini kendilerine teslim eder ve gerekli kayıt işlemlerini gerçekleştirir.¹¹⁷⁵

¹¹⁶⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 281; Öztürk, **a.g.t.**, s. 161.

¹¹⁷⁰ **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128.

¹¹⁷¹ **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128.

¹¹⁷² **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128.

¹¹⁷³ **BOA**, MF.MKT., 639-24, (H-22-03-1320).

¹¹⁷⁴ **BOA**, MF.MKT., 317-9, (H-19-12-1313).

¹¹⁷⁵ **BOA**, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); **BOA**, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128.

Sınav sonucunda başarısız olan avukat adayları 16. madde uyarınca bir kez daha sınava girebilirler. Ancak bu kez de sınavdan başarısız oldukları takdirde bir daha sınava katılma hakları kalmazdı.¹¹⁷⁶ 17. Madde eksik evrakların tamamlanması ile ilgili olup, 18. madde ise adayların sınav harçlarını düzenlemiştir.¹¹⁷⁷ 19. Madde İstanbul dışında olup da avukat olmak isteyen adayların kendi bulundukları yerde oluşturulan heyetler önünde kanunun öngördüğü esaslara uygun olarak gerekli eliminasyondan geçebilecekleri gibi, istenildiği takdirde İstanbul'a gelerek yine kanun çerçevesindeki esaslara uygun olarak avukatlığa hak kazanabilecekleri öngörülmüştür. Bulundukları illerde sınava girmek isteyen adaylar için her il merkezinde kanunun öngördüğü şekilde komisyon oluşturulacaktır. Oluşturulan komisyonlar adayların kaydedilmiş bulunan yazılı, sözlü sınavları ile tüm belge ve bilgilerini bir dosya halinde Adliye Nezareti aracılığı ile okul müdürüne ulaştırılacaktır. Öğretmenler tarafından yapılan incelemeler sonucunda sınava giren adaylara sadece kendi vilayetlerinde avukatlık faaliyetinde bulunmak üzere birinci ve ikinci derecede yetki şahadetnamesi verileceği belirtilmiştir.¹¹⁷⁸

Trabzon Vilayeti Encümen-i Adliyesince gerçekleştirilen, fakat Mekteb-i Hukuk heyetince okunan sınav evrakının yetersiz görülmesi üzerine Trabzon ahalisinden Manavzade Mehmed Efendi dava vekili olma hakkını elde edememiştir.¹¹⁷⁹ Fakat yine Trabzon Encümen-i Adliyesi'nde imtihana giren Ahmed Hamdi ve Sokrati Efendi'ler ise yapılan sınav sonucunda ikinci dereceden dava vekâleti ruhsatı almaya hak kazanmışlardır.¹¹⁸⁰ Dava Vekili olmak isteyen Atina Mekteb-i Hukuk mezunlarından Osmanlı vatandaşı Edirneli Kostaki Kalpas Efendi, hal-i hazırda başka bir ülkedeki hukuk mektebinden mezun olması nedeniyle yalnızca üç dersten sınava tabi tutulmuş, fakat sınavda başarılı olamadığı görülerek

¹¹⁷⁶ BOA, ŞD. 2472-19, (H-27-04-1301); BOA, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128.

¹¹⁷⁷ BOA, ŞD. 2472/19, (H-27-04-1301); BOA, İ.ŞD. 71-4151, (H-30-12-1301); **Düstur**, Tertip I, Cilt IV (Zeyl), s. 36; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 269, s. 2128-2129.

¹¹⁷⁸ **Ceride-i Mahâkim**, Nr 276, s.s. 2337-2338; Demirel, **a.g.e.**, s.s 281-282; Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 749; Öztürk, **a.g.t.**, s. 164.

¹¹⁷⁹ BOA, MF.MKT., 1121-30, (H-29-04-1327).

¹¹⁸⁰ BOA, MF.MKT., 703-30, (H-12-02-1321).

konuyla ilgili evraklar Adliye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹¹⁸¹ Dava vekili olmak için Adana Encümen-i Adliyesi'nde imtihana giren Adanalı Kızazzade Hacı Nuri Efendi'nin, imtihan evrakının dava vekâleti ruhsatnamesi almaya yeterli olmadığı görülmüştür.¹¹⁸²

3.3. Girit Vilayeti Dava Vekillerine İlişkin Nizamname

Girit Vilayeti Dava Vekillerine İlişkin Nizamnamede tıpkı Dava Vekillerine İlişkin Rumeli-i Şarkîye'ye Ait Vilayet Kanunu gibi yerel nitelikli bir nizamnamedir.¹¹⁸³ 16 Ocak 1892 yılında yayımlanarak yürürlüğe giren nizamnamede Girit vilayetinde avukatlık yapmak için gerekli olan koşullar düzenlemiştir.¹¹⁸⁴

Nizamname bir maddesi özel olmak üzere toplam 49 maddeden oluşmaktadır. Nizamname kapsamında giriş (md. 1-2), evsaf ve şeraiti vekâlet (md. 3-6), komisyon heyeti (md. 7-10), vazife-i imtihan (md. 11-24), komisyonun defterleri (md. 25-26), dava vekillerinin vazife ve mes'uliyetleri (md. 27-32), mes'uliyet (md. 33-39), deavi-i hukukiye ve ticariye ücreti vekâletleri (md. 40-43), mevadd-ı cezaiyye ücretleri (md. 44-46), ücretlerin suret-i istifası (md. 47-49) düzenlenmiştir.¹¹⁸⁵

Genel itibariyle daha önceki nizamnamelerle benzer düzenlemelere sahip olan nizamnameyi diğer nizamnamelerden ayıran birkaç husus vardır. Şöyle ki diğer nizamnamelerde avukatlıkla bağdaşmayan işler arasında sayılan devlet memuru olma şartı bu nizamnamede yer almamıştır.¹¹⁸⁶ Nizamnamenin üçüncü maddesi gereğince iflas etmemek kaydıyla ya da iflas etmiş olup ta itibarı iade edilmiş olmak şartıyla tacir olan kişilerin avukat olarak çalışmasında bir sakınca olmadığı açıkça düzenlenmiştir.¹¹⁸⁷ Avukat olma yaşı ise 25 yaşını doldurmuş olma şartına bağlanmıştır. Tüm bunlar haricinde üçüncü madde de belirtilen hususlardan ceza alınmamış olması, halk arasında kötü bir üne sahip olunmaması ve hukuk mektebinden veya adliyye nezaretinden onaylanmış bir şahadetnameye sahip

¹¹⁸¹ BOA, MF.MKT., 321-13, (H-08-01-1314).

¹¹⁸² BOA, MF.MKT., 336-33, (H-21-04-1314).

¹¹⁸³ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 113.

¹¹⁸⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 1168.

¹¹⁸⁵ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 1168-1175; Öztürk, **a.g.t.**, s. 168.

¹¹⁸⁶ Esirgen, *Tanzimattan...*, s. 754; Artuklu, **a.g.t.**, s. 113; Öztürk, **a.g.t.**, s. 171.

¹¹⁸⁷ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 1169; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 113.

olunması öngörülmüştür.¹¹⁸⁸ Nizamnamede dikkat çeken bir diğer fark ise dava vekilliği yapacak olan avukatların aldıkları sınav sonuçlara göre sınıflara ayrılması ve her avukatın dâhil olduğu sınıfa göre vazifelerinin sınırlandırılmış olmasıdır. 4. Madde gereğince avukatlık mesleği iki sınıfa ayrılmış sınav sonucuna göre birinci sınıfta yer alanlar bidayet ve istinaf, ikinci sınıfta yer alanlar ise sulh mahkemelerinde görev yapabilecekleri belirtilmiştir. İlgili durumun avukatlık şahadetnamesine kaydının yapılması da şart koşulmuştur.¹¹⁸⁹

Girit Vilayeti Dava Vekillerine İlişkin Nizamnameye göre dava vekilliği yapmak isteyen kişilerden nizamnamedeki şartlara uygun olanlar diplomalarını ve tercüme-i hal kâğıtlarını özel olarak oluşturulacak komisyona vermek zorundadırlar. Bunun yanında sınava girmek istediklerini belirten bir dilekçe de bu belgelere eklemelidirler. Hukuk mektebi diplomasına sahip olamayanların yapılacak olan sınavda başarılı olma durumunda şahadetname alma imkânına da nizamnamede verilmiştir. Ancak bunun için adayların altıncı maddede belirtilen esaslara uygun olarak talepte bulunmaları düzenlenmiştir.¹¹⁹⁰

11. Madde gereğince dava vekillerinden birinci sınıfa girerek bu alanda faaliyet göstermek isteyen avukat adaylarına Girit nizamiye mahkemelerine ait özel kanunlardan ve yürürlükteki nizamnamelerin her birinden olmak üzere ayrıca Ceza Kanunname-i Hümayunu, Bahriyye ve Ticaret-i Berriye ile Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye 'den Türkçe ve Rumca olmak üzere üçer sorudan sorumlu olacakları belirtilmiştir. İkinci sınıfta belirlenen alanlarda avukatlık yapmak isteyen avukat adaylarına ise Girit nizamiye mahkemeleri kanunlarından ve yürürlükteki nizamnamelerin yanında Ceza Kanunname-i Hümayunun suçlar bölümünden ve Mecelle-i Ahkâmı Adliyye 'den Türkçe ve Rumca olmak üzere üçer sorudan sorumlu olacakları belirtilmiştir.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ Öztürk, **a.g.t.**, s. 169.

¹¹⁸⁹ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 1169; Öztürk, **a.g.t.**, s. 169.

¹¹⁹⁰ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s.s. 1169-1170; Öztürk, **a.g.t.**, s. 170.

¹¹⁹¹ **Düstur**, Tertip I, Cilt IV, s. 1170; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 169-170.

Osmanlı ülkesinde dönem içerisinde savunma makamına verilen önem gittikçe artmış ve belediyelere ait hukuki uyuşmazlıklarda davalara hükümet dava vekillerinin mi yoksa daireler tarafından tayin edilmiş vekillerin mi üstleneceği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Şura-yı Devlet'in görüşü de alındıktan sonra belediyelere ilişkin hukuki uyuşmazlıklarda hükümet, dava vekillerinin müdahil olarak görev yapabilecekleri kararına varmıştır¹¹⁹².

4. Osmanlı Devletinde Baro Faaliyetleri

4.1. Dersaadette Kurulan İlk Baro; “Societe du Barreau de Constantinole”

Osmanlı Devletinde profesyonel manada avukatlık mesleğini icra eden kişiler olmadığından dolayı kamu niteliğinde mesleki bir örgüt olan baronunda kurulması mümkün olmamıştır. Tanzimat dönemine geçmeden kurulan konsolos mahkemeleri ve Tanzimat Fermanı sonrası yargı mekanizmalarında yapılan düzenlemeler sonucunda ortaya yepyeni kurumlar çıktı. Bu kurumlarda yabancılar, kapitülasyonlar sebebiyle sahip oldukları hakları koruyabilmeleri için yanlarında kendi ülkelerinden getirdikleri avukatlar aracılığı ile savunmalarını yaptırabilmekteydiler. Yabancı tüccarların sayılarının fazlalığı ve Batı ile gelişen ticaret kapasitesindeki artıştan dolayı birçok ecnebi avukat, Osmanlı Devleti topraklarında ikamet etmeye başlamıştı.

İşte bu yabancı avukatlar kendi menfaatlerini¹¹⁹³ koruma amacıyla bir araya gelerek 1870 yılında “Societe du Barreau de Constantinole” adını verdikleri baroyu kurdular.¹¹⁹⁴ İstanbul'da yabancı avukatlar¹¹⁹⁵ tarafından kurulmuş olan bu baroyu, devletin başkentinde faaliyete geçmesinden dolayı Osmanlı Devletinin ilk barosu olarak nitelendirebiliriz. Ancak baronun ulusal nitelikte olmadığından bahisle bu görüşümüzün karşısında olan görüşler de vardır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹² BOA, DH.MKT., 1385-75, (H-21-03-1304).

¹¹⁹³ Kılıç, **a.g.t.**, s.s. 119-120.

¹¹⁹⁴ Kuntman, **a.g.m.**, s.s. 279-280; Özkorkut, **a.g.m.**, s. 152; Toprak, **a.g.m.**, s. 43; Betil, **a.g.m.**, s. 28; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 220; Özkent, Avukatın..., s. 65; Coşar, **a.g.m.**, s. 236; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Özen, Savunmanın, s. 26.

¹¹⁹⁵ Gayretli, İslam Adliye..., s. 6.

¹¹⁹⁶ Ender Kamil Boyacı, “İlk Türk Avukatı Kimdir?”, **Kocaeli Barosu Dergisi**, Sayı 1, Kocaeli, 2007, s. 91.

Baronun kurucusu Fransız uyruklu yabancı bir avukat olarak Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Louis Amiable'dir.¹¹⁹⁷ Osmanlı Devleti tarafından kendilerine avukatlık yapmalarına izin verilmiş ecnebi avukatlardan¹¹⁹⁸ oluşan baro üyeleri toplam 33 kişiden ibaret olup, bu üyeler içerisinde yirmi sekiz tanesi; İngiliz, Avusturya, Rus, İtalyan, Belçika ve Yunan devletlerinin tebaasındandır. Geriye kalan beş üye ise Osmanlı Devleti tebaasındandır.¹¹⁹⁹ Kayıtlar incelendiğinde baro başkanı olarak İtalyan asıllı Furlani'nin seçildiği, kâtip olarak İngiliz asıllı F. Mizzi'nin, sayman olarak ise İtalyan asıllı olan A. Rosasco olmak üzere toplam yedi kişilik bir yönetim kurulu teşkil edildiği görülmektedir.¹²⁰⁰

Başlangıçta sadece konsolosluk mahkemelerinde görev alan ecnebi uyruklu avukatların görev alanları ilerleyen süreç içerisinde genişlemiştir.¹²⁰¹ Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı Devlet ricali, yabancı uyruklu avukatların bir takım düzenlemeler altında faaliyette bulunabileceklerine karar vermişlerdir. Bu karar doğrultusunda 1874 yılında "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye Merbut Mahâkim-i Nizamiye Huzurunda Dava Vekili Sıfatıyla Muhakeme ve Murafaada Bulunmak İsteyen Ecnebilere Dair Kararname" yayımlanmak zorunda kalmıştır.¹²⁰²

Kararnamenin birinci maddesi gereğince Osmanlı Devletinde dava vekilliği yapmak isteyen bir yabancının öncelikle bir hukuk diplomasına sahip olup olmadığı kontrol edilecektir. Şayet var ise bu kişinin Türkçeye vakıf olması durumunda başkaca bir şart aranmaksızın dava vekilliği yapabileceği vurgulanmıştır. Yabancının hukuk diploması yoksa o takdirde gireceği sınavdan başarılı olmak, Türkçe yeterliliğini ispat etmek ve ayrıca yerel kanunlar hakkında da donanımlı olduğunu ortaya koymak zorunluluğu vardır. İster yabancı ülkeden bir hukuk diploması olsun isterse olmasın Osmanlı Devleti'nde avukatlık yapabilmenin ana şartı kararnameye

¹¹⁹⁷ Özkent, Avukatın..., s. 47.

¹¹⁹⁸ Koçdemir, **a.g.t.**, s. 67

¹¹⁹⁹ İbrahim Durhan, "Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1999, s.s. 186-187; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 90; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 220.

¹²⁰⁰ Giray, **a.g.e.**, s. 47.

¹²⁰¹ Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 552.

¹²⁰² **Takvim-i Vekayi**, 8 Ramazan 1291, Nr. 1692; Öztürk, **a.g.t.**, s. 140.

göre Türkçe'yi bilmekten geçmektedir. Kararnamenin ikinci maddesine göre Osmanlı Devleti içerisinde görev yapmak isteyen kişiler gerek kendi ülkelerinde gerekse Osmanlı devleti içerisinde iflas etmediklerini ve ayrıca mücazat-ı terhibiyyeden¹²⁰³ kaynaklanan bir ceza almamış olduklarını ispat etmek zorundaydılar. Kararnamenin altıncı maddesi gereğince kararnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren Osmanlı Devleti içerisinde avukatlık yapabilme şartlarını taşıyan yabancıların kararname yayımlandıktan sonra dört ay içerisinde ilgili komisyonlara başvurmak suretiyle ruhsatnamelerini almaları gerekmektedir. Ruhsatnamelerini almamaları durumunda İstanbul içerisinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezaretine bağlı kurum ve kuruluşlarda görev yapamayacakları karar altına alınmıştır.¹²⁰⁴

1876 yılında hazırladıkları tüzüklerine ilk kez “avukat”¹²⁰⁵ kelimesini koyan ve avukatlığın müesseseseleşmesini sağlayan bu baro, 1908 yılına kadar icraatlarını sürdürmüştür.¹²⁰⁶

4.2. İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti

1876 Yılında yayımlandığını belirttiğimiz Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi ya da diğer adı ile Mahâkim-i Nizamiyye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname hakkında ayrıntılı bilgileri yukarıda ele almıştık. Ancak ilgili bölümde nizamnamenin dördüncü faslı hakkında bilgi vermemiştik. Çünkü nizamnamenin dördüncü faslı tamamıyla dava vekilleri cemiyeti kurulması ve kurulacak cemiyet ile yapılmış düzenlemeleri kapsamaktadır (Nizamnamenin 30-40. maddeleri). Bu sebeple nizamnamenin ilgili maddelerini bu bölümde incelemeyi uygun bulduk.

¹²⁰³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1085; “Mücazat-ı Terhibiyye”; medeni hallerden uzaklaştırma, sürgün, kürek cezası, adam öldürme, memuriyetten atılmayı gerektiren ağır ceza halleridir.”

¹²⁰⁴ Özkorkut, Savcılık..., s.s. 152-153; **Takvim-i Vekayi**, 8 Ramazan 1291, Nr. 1692; Öztürk, **a.g.t.**, s. 140; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 552.

¹²⁰⁵ Haluk İnanıcı, **21. Yüzyılda Avukatlık ve Baro**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 165; Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197; Aday, **a.g.e.**, s. 27; Elçi, **a.g.m.**, s. 29.

¹²⁰⁶ Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 678; Güner, **a.g.e.**, s. 79; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 220; Özkent, **a.g.e.**, s. 65; Özen, Savunmanın, s. 26.

Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesinin 30. maddesi gereğince Ahkâm-ı Adliye Nezareti tarafından muhatap olunması amacıyla ve avukatların problemleriyle ilgilenmek üzere bir baro kurulacaktır.¹²⁰⁷ 31. Maddesi uyarınca baronun başkanı ve dört üyesi İstanbul'da ikamet etmek ve vekillığe yetkili olmak şartıyla avukatların oy çokluğu¹²⁰⁸ ile seçileceklerdir. 32. Maddeye göre seçilen baro başkanın ve üyelerinin görev süreleri iki yıla sınırlıdır. Ancak burada kurumun devamlılığı gözetilerek üyelerin ikisinin görevlerine devam etmesi diğer ikisinin görevlerinin sonlandırılması kararlaştırılmıştır. Bu iki üyenin kim olacağının kura çekilerek saptanmasına ve ardından gelecek ikinci sene sonunda, dört sene görevde kalan üyelerin otomatikman görev sürelerinin sonlandırılarak yerlerine yenilerinin seçilmesi kayıt altına alınmıştır. 33. Madde yeniden baro yönetim kurulunda yer alma şartını ise şöyle belirlemiştir; süresi nedeniyle baro başkanlığı sona eren başkanın, yeniden baro başkanı seçilmesinde bir sınırlama getirilmemişken, üyelerin yeniden baro yönetiminde görev alması için mutlak suretle bir sene geçmesi şarta bağlanmıştır. 34. Madde Ahkâm-ı Adliyye Nezaretinde bulunan dava vekili cetvelinin nezaret tarafından onaylanmış bir suretinin cemiyete teslim edeceği ileride cetvel üzerinde meydana gelen değişikliklerden ise baronun yine nezaret tarafından bildirileceği belirtilmiştir.¹²⁰⁹ 35. Madde gereğince baro yönetim kurulu teşekkülünden sonra içlerinden birisi oy çokluğu ile olmak üzere kâtip ve sandık emini olarak seçilecektir.¹²¹⁰ 36. Madde baronun toplantı usulünü belirlemiş olup maddeye göre başkan ve üç üye bulunmadığı takdirde toplantı başlamayacak olası bir eşitlik durumunda yönetim gücü başkana ait olacaktır. 37. Maddede baronun görevleri ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Buna göre baro;

¹²⁰⁷ Özkorkut, Savcılık..., s. 152; Öztürk, **a.g.t.**, 132; Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197; Coşar, **a.g.m.**, s. 238; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390; Elçi, **a.g.m.**, s. 30.

¹²⁰⁸ Ayşe Öncü, "Cumhuriyet Döneminde Odalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1570; Koçdemir, **a.g.t.**, s. 67.

¹²⁰⁹ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s. 204; Öztürk, **a.g.t.**, s. 132; Özkorkut, Savcılık..., s. 152; Durhan, Ülkemizde..., s. 34.

¹²¹⁰ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 204-205.

1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezareti'ne avukatların kayıt edilmeleri, takipleri ve benzeri konulara ilişkin kararları gönderecektir,
2. Avukatlar adına lüzumlu görülen işler nezarete mazbatayla bildirilecektir,
3. Avukatlar özel kanun tamamlama işlerini yapacaklardır,
4. Avukatlar arasında sınıf ve şöhretlerinden dolayı meydana çıkacak olan uyuşmazlıklar sulh yolu ile giderilecek bu mümkün olmazsa gelinen nokta hakkında nezarete bilgilendirme yapılacaktır,
5. Avukatların alacakları dava masraf ve ücretler hususunda tarife üzerinden doğmaya başlayan çekişmeler hakkında gerekli açıklamalar yapılması,
6. İhtiyaç sahiplerinin adli yardım istemeleri durumunda ücret alınmaksızın araştırma yapılması, davalarına yardımcı olunması ve tespit edilecek olan başka yollarla gerekli olanların yapılması,¹²¹¹
7. Avukatlık mesleğine katılmak isteyenlerin nizamnamenin beşinci maddesi uyarınca yenileme kayıtlarının yapılabilmesi için Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezaretine her sene defter gönderilmesi gerekmektedir.¹²¹²

Yukarıda 6. fıkra da belirttiğimiz üzere ihtiyaç sahiplerinin adli yardımdan faydalanmaları için baro avukatlar arasından bir heyet oluşturması gerekmektedir (Madde 38).¹²¹³ Taşralarda bu vazife vilayet adliyye encümenleri tarafından yerine getirilecektir.¹²¹⁴ Bu sebeple 1907 yılında şهادetnameli dava vekilleri bulunmayan mahallerde istihdamı zorunlu olan şهادetnamesiz vekillere verilecek ücretlerin hükümet tarafından ödenmesi Şura-yı Devletin tanzimat dairesinde görüşülerek, uygulamanın kesinleştirilmesine karar verilmiştir.¹²¹⁵ Bunun için hukuk müşavirleri talimatına da bir madde eklenmiştir.

Ayrıca gerekli görüldüğü zamanlarda dava vekillerinin resen hükümet tarafından da görevlendirildiklerini görmekteyiz. Meclis-i Vükela mazbatalarına baktığımızda Hükümet-i Seniyye ile Mösyö Hirsch arasındaki ihtilafın halli için

¹²¹¹ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adli Yardım Kurumu”, **XVI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 2010, s. 85.

¹²¹² **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s. 205; Güner, **a.g.e.**, s. 31; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 546.

¹²¹³ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s. 205; Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197; Demirel, **a.g.m.**, s. 85.

¹²¹⁴ **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 52, s. 411.

¹²¹⁵ **BOA**, BEO., 2569-192644, (H-02-03-1323).

oluşturulacak olan hakem heyetinde dava vekili Ohannes Efendi'nin zabıt kâtipliği görevinde bulunması kararlaştırılmıştır. Ohannes Efendinin adliyenin çeşitli birimlerinde görev aldığından dolayı işinde oldukça uzman bir kişi olduğu belirtilmiştir. Hatta bu sebeple hakem heyetinde bulunan iki kişinin bizzat tavsiyesi üzerine görev kendisine tevdi edilmiştir.¹²¹⁶

39. Maddede hukuk kurallarını ihlal eden avukatlar hakkında yapılacak işlemler düzenlenmiştir. Maddeye göre bu tarz bir faaliyette bulunan avukat önce baro tarafından görevi ile ilgili olarak ikaz edilecek. Avukatın ihlali devam ettiği takdirde sözlü bir şekilde azarlanmak suretiyle ikaz edilecek. Üçüncü kere uyarılmayı gerektirecek bir durumla karşı karşıya kalındığında baro üyelerinin huzurunda baro başkanı tarafından azarlanacak. Dördüncü sefer artık kabulden mahrum bırakacaktır.¹²¹⁷ Baroya kayıtlı bir avukatın cemiyet tarafından şikâyeti sonrasında cemiyet bu avukatın mesleği ifasını elinden alabilmek için sebepleriyle birlikte mezuniyet süresinin sonlandırılması için bir mazbata hazırlayarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezaretine göndermesi gereklidir (40. Madde).¹²¹⁸ Osmanlı tebaasından bir kişi dava vekili Mihalaki Nikolaidi Efendi hakkında görevi ihlal sebebiyle şikâyetinde bulunmuştur. Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti tarafından yapılan inceleme sonucunda Mihalaki Nikolaidi Efendinin ruhsatnamesi iptal edilmiştir. Bu iptal işlemi üzerine Mihalaki Nikolaidi Efendi, yapılan işlemin hukuka aykırı olduğundan bahisle başvuruda bulunmuştur.¹²¹⁹

Nizamnamede yapılan düzenlemeler sonucunda İstanbul Barosu'nun yapılandırılma süreci de başlamış oluyordu. İstanbul Barosunun kuruluş tarihi açısından birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır.¹²²⁰ Sadi Sağnak ve Kemal Boralıdağ ve Ali Haydar Özkent, İstanbul Barosunun kuruluşunu İstanbul Barosu Dâhili Nizamnamesinin 83. maddesi gereğince 2 Mayıs 1880 tarihi olarak kabul

¹²¹⁶ BOA, MV., 30-72, (H-30-07-1305).

¹²¹⁷ Düstur, Tertip I, Cilt III, s. 205; Öztürk, a.g.t., s. 130.

¹²¹⁸ Düstur, Tertip I, Cilt III, s.s. 205-206; Özkorkut, Savcılık..., s. 153; Güner, a.g.e., s. 78.

¹²¹⁹ BOA, ŞD., 3154-2, (H-21-07-1337).

¹²²⁰ Çağ-Öztürk, a.g.m., s. 553.

etmektedirler.¹²²¹ Başlangıçta bu görüşte olan Ali Haydar Özkent, Abdurrahman Adil Eren'in¹²²² eserlerinde bu konuya dair yapmış olduğu açıklamaları dikkate almış ve bunun neticesinde ilk görüşünden vazgeçerek, İstanbul Barosunun kuruluş tarihi olarak, baronun üyelerinin ilk kez bir araya geldiği 5 Nisan 1878 tarihine işaret etmiştir.¹²²³ 5 Nisan 1878 Tarihli açılış gününde en yaşlı üye sıfatıyla Kostaki Sardeneski söz alarak üyelere bir açılış nutkunda bulunmuştur.¹²²⁴ Bu konuda yapmış oldukları araştırmalarıyla ön plana çıkan Adil Giray Çelik¹²²⁵, Osman Kuntman¹²²⁶, Zafer Toprak¹²²⁷ ve Aden Betil'de¹²²⁸ Kostaki Sardeneski'nin açılış konuşmasını¹²²⁹ esas alarak İstanbul Barosunun kuruluş tarihinin 5 Nisan 1878 tarihinde olduğuna dair ittifak etmişlerdir. Fatmagül Demirel ise İstanbul Barosunun kuruluşunu “Dava Vekilleri Cemiyeti Dâhili Nizamnamesi'nin” hazırlandığı 14 Temmuz 1880 tarihine bağlar.¹²³⁰

İstanbul Barosu Dâhili Nizamnamesinin hazırlanmasının ardından 5 Nisan 1878 yılında toplanan İstanbul Barosunda 62 üye kaydı bulunmaktaydı.¹²³¹ Bu üyelerin 11 tanesi Müslüman tebaadan, 11 tanesi rum tebaadan diğer üyeler ise yine Osmanlı Devleti tebaasından olmak üzere Ermeni, İtalyan, Fransız ve Rus asıllıydılar.¹²³² Baro yönetim kurulu oluşturulması amacıyla yapılan seçimler sonucunda Reis-i Evvelliğe Meryem Kuli Efendi, Reis-i Sani olarak Mehmet Şehri Efendi, kâtiplik ve saymanlık görevine ise Karabet Gürcü Efendi seçilmişlerdir. Diğer yönetim kurulu üyeleri olarak Agop Mircikyan, Bedros Şaşıyan ve Kostaki

¹²²¹ Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 22.

¹²²² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz; Ali Turan, “Abdurrahman Adil Eren'in (1868-1942) Hayatı, Eserleri ve Mahkeme-i Temyiz Adli Eserinin Tahlili”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 23, İstanbul, 2017, s.s. 57-80.

¹²²³ Özkent, **a.g.m.**, s. 11; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390; Özkent, **a.g.e.**, s.s. 76-80.

¹²²⁴ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390; Öztürk, **a.g.t.**, s. 141.

¹²²⁵ Adil Giray Çelik, “5 Nisan Avukatlar Günü”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, s. 164. <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2000-20001-856>, E.T. 06.02.2023.

¹²²⁶ Kuntman, **a.g.m.**, s. 273.

¹²²⁷ Toprak, **a.g.m.**, s. 44.

¹²²⁸ Betil, **a.g.m.**, s.s. 24-26.

¹²²⁹ Özen, Savunmanın, s. 27.

¹²³⁰ Demirel, **a.g.e.**, s. 287.

¹²³¹ Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 91; Özkent, **a.g.m.**, s. 11; Toprak, **a.g.m.**, s. 44; Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 678; Özkorkut, Savcılık..., s. 153.

¹²³² Durhan, Ülkemizde..., s. 35; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 553; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390.

Sardenski seçilmişlerdir.¹²³³ Yönetim kurulu incelendiğinde görüleceği üzere o tarihe kadar toplum içerisinde yeterince saygınlığa kavuşmamış olan dava vekilliğine Müslüman Türkler tarafından yeterince ilgi gösterilmediği aşikârdır.

İstanbul Barosunun kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti modern manada bir baro teşkilatına kavuşmuştur. Dava vekilliği kanuni açıdan bir meslek olarak tanınmış ve devlet memurluğundan ayrı bir mevkide kabul edilmiştir.¹²³⁴ Osmanlı Devleti, kanunlar ve kanun araçlarını kullanarak ayrıca baro aracılığı ile de dava vekillerini denetime almayı başarmıştır.¹²³⁵

14 Temmuz 1880 tarihinde Dava Vekilleri Cemiyeti Dâhili Nizamnamesi hazırlanmıştır. Aynı gün Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti'nin hazırladığı levhada 105 dava vekilinin adı yer almıştır.¹²³⁶ Baroya kabul edilme şartlarını düzenleyen nizamname uyarınca kayıt yaptırmak isteyen kişi, Adliye Nezarethanesi tarafından kendisine verilmiş adli işlere ehil olduğuna dair bir ruhsatname ile birlikte hukuk mektebi diplomasını cemiyete sunmak zorundaydı.¹²³⁷ Hali hazırda bir memuriyet görevinde olunmamasının yanında diğer birçok nizamnamede belirtildiği gibi Dava Vekilleri Cemiyeti Dâhili Nizamnamesine göre de bir kişinin mücazat-ı terhibiyyeye dayanan bir ceza almamış olması gerekiyordu. Nizamname gereği cemiyet üyeleri her senenin mart ayında baroya kayıtlarının yenilenmesi için belirlenen bir harç miktarını baro veznesine yatırmak zorundaydılar. Bu harç bedelini yatırmayan üyelerin baro üyeliklerinin sonlandırılması için cemiyetin yetkisi tamdı. Ecnebi bir ülkede hukuk eğitimi almış dava vekili diplomasını önce Adliye Nezaretine tasdik ettirmek ardından bunu cemiyete sunmak daha sonra cemiyet tarafından hukuk bilgisinin ölçülmesi için yapılması gerekenlere aynen uymak zorundaydı. Dava vekili ruhsatnamesine sahip olmanın ana şartı ruhsatnameye sahip olmak isteyen yerli veya ecnebi herkesin Türkçe'ye vakıf olmasından geçmekteydi.¹²³⁸ Tüm bu şartları yerine

¹²³³ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390.

¹²³⁴ Öncü, **a.g.m.**, s. 1573.

¹²³⁵ Koçdemir, **a.g.t.**, s. 68.

¹²³⁶ Özen, Savunmanın, s. 27.

¹²³⁷ BOA, ŞD., 2460-36, (H-18-12-1300).

¹²³⁸ BOA, ŞD., 2460-36, (H-18-12-1300).

getiren ve hukuk bilgisinin yeterli olduğuna dair gerekli başarıyı cemiyete karşı ispat eden kişi cemiyetin kararı ile üyeliğe alınırdı.¹²³⁹

Osmanlı Devletinin varlığını sürdürdüğü süre içerisinde İstanbul Barosu da bir şekilde varlığını sürdürmeye çalışmıştır. İlk başlarda Galata semtinin Borsa binasının yanında bulunan Yıldız handa ikamet eden baro¹²⁴⁰, toplantılarını Artin Ağa restoranında gerçekleştirdi.¹²⁴¹ 1893 tarihinde Adliyye Nezaretinin izni ile adliyye binasında baroya bir oda tahsis edilmiştir.¹²⁴²

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul Barosu üyeleri olan dava vekilleri için bir levha düzenlenmiştir. Levhada, İstanbul Barosuna bağlı olan dava vekillerinin uymakla yükümlü oldukları kurallarıyla birlikte dava vekillerinin sırasıyla adları, sicilleri ve sıra numaraları da belirtilmiştir.¹²⁴³ Baroya kayıtlı olan ve Cumhuriyet Dönemi ile birlikte başlangıçta muhami olarak anılan dava vekillerinin takibi bu levha üzerinden takip edilmiştir.¹²⁴⁴ Dersaadet dışında kalan yerlerdeki dava vekilleri kayıtları hep cemiyetlerin bulunduğu yerlerdeki kayıtlardan incelenmiştir.¹²⁴⁵

Osmanlı Devleti içerisinde Dava Vekilleri Cemiyetinin ve dolayısı ile dava vekilliği mesleğinin itibarının arttığını görmekteyiz. Nitekim İzinli olarak Almanya'ya gidecek olan Temyiz Mahkemesi Reis-i Evveli Osman, Ticaret ve Bahriye Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya Beylere diplomatik pasaport verilmesi kararlaştırılırken, bu kişilerle birlikte Almanya ziyaretine katılacak olan Dersaadet Dava Vekilleri Cemiyeti Reisi Celaledin Arif Bey'e de diplomatik pasaport verilmesi dikkat çekicidir.¹²⁴⁶

¹²³⁹ Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 553; Demirel, **a.g.e.**, s.s. 287-288; Öztürk, **a.g.t.**, s.s. 141-142.

¹²⁴⁰ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 90; Özen, Savunmanın, s. 27.

¹²⁴¹ Özen, Savunmanın, s. 27; Öztürk, **a.g.t.**, s. 143.

¹²⁴² Özkent, **a.g.e.**, s. 88.

¹²⁴³ Toprak, **a.g.m.**, s. 44; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 554; Özkent, **a.g.e.**, s. 88; Betil, **a.g.m.**, s.s. 24-26.

¹²⁴⁴ Ek 1. Avukat Ruhsatname Örneği.

¹²⁴⁵ BOA, HSDHADB., 6-44, (R-31-12-1339).

¹²⁴⁶ BOA, BEO., 4517-338756, (H-18-08-1336).

İstanbul'da kurulan baronun ardından Aydın'da da bir baroya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. İlgili yazıda Dersaadet Dava Vekilleri Nizamnamesinin ülkenin her yerinde geçerli olması istenmiştir. Nizamnamenin taşrada uygulanmaması sebebiyle bu gibi yerlerde ehil olmayan kişilerin kendilerini dava vekili gibi göstermeye çalıştıkları belirtilmiştir. Yazıda, halkın bu gibi kişilere aldandığı, ehil olan dava vekillerinin ise bu sebeple iş kaybına uğradığı vurgulanmıştır. Nizamnamenin Aydın'da uygulanması talebi padişah tarafından uygun görülerek bu konuda padişah, izin iradesini ortaya koymuştur.¹²⁴⁷ Bu arada Mahâkim-i Nizamiyye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname'sine dayanılarak Bağdat Dava Vekilleri Cemiyeti Damesi Dâhili Nizamnamesi yayınlanmıştır.¹²⁴⁸

5. Osmanlı Devletinde Hukukçu Yetiştirilmesi Amacıyla Kurulan Okullar

Her kemalin bir zevali olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde, 16. yüzyıla geldiğinde devlet sistemi içerisindeki tikanıklıklardan ilmiye sınıfı mensupları da kendilerine düşen payı almaya başlamışlardı.¹²⁴⁹ Kadı yetiştirilmesindeki zorluklar, yolsuzluklar, iltimas, rüşvet, yargılama sisteminde naiplerin ön plana çıkması, medreselerin bozulması gibi sorunlar gün geçtikçe büyümekteydi.¹²⁵⁰

Tanzimat döneminin başlamasıyla birlikte girilen hukuk reformları sonucu olarak bu hukuk kurallarını anlatacak, uygulayacak, yorumlayacak ve intibak edecek olan hukukçu sıkıntısı kendisini ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple devlet yeni modern sisteme uygun hukukçular yetiştirebilmesi için hukuk mektepleri kurmak zorundaydı.¹²⁵¹ Bu ihtiyaç özellikle Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasıyla birlikte doruğa yükselmiştir.¹²⁵² Başlangıçta hukuk eğitimi veren medreselerin yeniden ihyasına çalışılmış, bu yöntem yeterli gelmeyince şer'i mahkemelere

¹²⁴⁷ BOA, İ. ŞD 72-4253, (H-02-04-1302).

¹²⁴⁸ BOA, DH.EUM.MTK 74-1, (H-02-06-1331).

¹²⁴⁹ Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat ve Maarifi", **Tanzimat 1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 441.

¹²⁵⁰ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 37

¹²⁵¹ Koyuncu, Hukuk Mektebinin..., s. 164; Yaşar Arslanyürek, "Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar (1876-1908)", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Kahramanmaraş, 2015, s. 54.

¹²⁵² Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir..., s.s. 196-197.

doğrudan doğruya kadı yetiştirmek üzere Mekteb-i Nüvvab'lar¹²⁵³ kurulmuş fakat kurulan bu okullarda yaraya merhem olmayı başaramamışlar, bunun üzerine hukuk mekteplerinin kuruluşuna önem verilmiştir.¹²⁵⁴

5.1.Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavanin ve Nizamât Dershanesi

Devlet tarafından kurulan ve hukuk eğitimi veren okul olarak karşımıza öncelikle memur yetiştirilme amacıyla kurulmuş olmakla birlikte sonraları herkese açık bir kurum haline dönüşen 2 Temmuz 1870 yılında faaliyete geçmiş olan “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavanin ve Nizamât Dershanesi” çıkmaktadır.¹²⁵⁵

Dershane adını taşıyan kurumda öncelik sadece hukuk derslerinde olmamıştır. Kurumda matematik, fizik, kimya, astronomi, edebiyat, resim, coğrafya, Fransızca, rika gibi derslerde müfredatta yer almıştır. İncelememiz açısından önemli olan ise kurumun, kendi ders müfredatı içerisine hukuk alanında faaliyet gösterme konusunda arzulu olanlara yeni yayımlanmış kanunlar, hukuki mevzuat, yürürlükteki nizamnameler ile birlikte mecellenin yürürlüğe girmiş olan kitaplarını ders olarak okutmasıdır.¹²⁵⁶ Zaman içerisinde dershaneenin ana amacı yeni kanunları bilen, hukuk ve idare uygulamalarına vakıf olan memurlar yetiştirmek olmuştur.¹²⁵⁷

Dershane dönem sonunda sınavlarını başarıyla tamamlayanlara rûûs ve şahadetnamelerini verecek, bu kişiler yürürlükte olan kanun ve nizamnamelerin öngördüğü şartlara uymaları durumunda mülki görevlere atanmalarının yanında nizamiye mahkemelerinde de görev alabileceklerdi.¹²⁵⁸ Ancak kurumdan memur ve hukuk alanında beklenen başarının elde edilememesi üzerine Osmanlı ricali başka

¹²⁵³ Mekteb-i Nüvvab Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.; Emel Bengü Bal, “Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab”, **T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya, 2016, Tüm Tez.

¹²⁵⁴ Bozkurt, Türkiye’de Hukuk..., s. 54.

¹²⁵⁵ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir..., s.s. 95-96; Koyuncu, **a.g.m.**, s. 168; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 550.

¹²⁵⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun Tarihçesine Giriş - İlk İki Teşebbüs”, **Belleten**, 54. Cilt, Sayı 210, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s. 731.

¹²⁵⁷ Öztürk, **a.g.t.**, s. 134.

¹²⁵⁸ **Ahmet Lütü Efendi Tarihi**, 12. Cilt, Hazırlayan Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 93; Ali Âdem Yörük, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2008, s.s. 18-20.

çarelere yönelmek zorunda kalmıştır.¹²⁵⁹ 1878 yılına kadar faaliyetine devam eden kurum yeterli ödenek alamamasından dolayı kapanmıştır.¹²⁶⁰

5.2. Mekteb-i Hukuk-ı Sultani

1875 yılında Galatasaray Sultanisinde müdür olarak görev yapan Sava Paşa ve müdür yardımcısı olarak görev yapan Mösyö Dolisin girişimleri sonucunda okula bağlı “Mekteb-i Hukuk-ı Sultani” adı verilen bir bölüm kuruldu.¹²⁶¹ Böylece tam da devletin ihtiyaçlarını karşılayacak modern yapıya uygun hukuk eğitimi verecek olan bir hukuk mektebi artık faaliyete geçmişti. Mekteb-i Hukuk-ı Sultaninin son sınıfında olan öğrenciler Batı normlarına uygun doktora tezi niteliğine sahip bir risale hazırlamak zorundalardı. Bu durum Osmanlı Devleti maarif sistemi içerisinde öğrencilerden ilk defa talep edilen bir husustu.¹²⁶²

Okulda gösterdikleri başarı sonucunda mezun olanlar Adalet Nezareti tarafından oluşturulacak bir komisyon tarafından yasaların öngördüğü usuller doğrultusunda tüm işlemleri tamamladıktan sonra girecekleri sınavda da başarılı olmaları durumunda kendilerine dava vekilliği yapabileceklerine dair izin verilecekti.¹²⁶³

Osmanlı Devleti, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani’yi devletin bürokratik sistemine eklemek için 25 Ocak 1876 tarihinde “Mekteb-i Hukuk-ı Sultaninin Nizamname-i Dâhilîsi” adı altında bir nizamname yayımlama ihtiyacını hissetmiştir.¹²⁶⁴ Yayımlanan nizamnamede okulun kuruluş felsefesi ve amacı; sosyal nizam içerisinde insanların aralarında doğacak problemlerin çözülmesi için davalara bakacak, hukuk kuralları ve sistemlerine hâkim aynı zamanda hakları koruyacak mükellef şahısların yetiştirilmesi, okuldan başarı ile mezun olanların Adliye Nezaretince devlet

¹²⁵⁹ Yörük, **a.g.t.**, s. 18.

¹²⁶⁰ Koyuncu, **a.g.m.**, s. 168; Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir..., s. 96.

¹²⁶¹ Koyuncu, **a.g.m.**, s. 168; Yörük, **a.g.t.**, s. 18; Öztürk, **a.g.t.**, s. 134; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 550; Bozkurt, Avukatlık Mesleğinin..., s. 220; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Elçi, **a.g.m.**, s. 30.

¹²⁶² Emin Yolalıcı, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör Güler Eren, 5. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 292.

¹²⁶³ Centel, **a.g.e.**, s. 36; Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 677; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 17; Ataman, **a.g.e.**, s. 20; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 94.

¹²⁶⁴ **Düstur**, Tertip I, Cilt III, s.s. 439-442.

içerisinde ihtiyaç duyulan memuriyet ve hizmet kollarında istihdam edilmesi olarak kayıt altına almıştır.¹²⁶⁵

Nizamnamenin 16. maddesi uyarınca dava vekilliği, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani okulunu lisans mezunuyla bitirenler tarafından ifa edilebilecekti. Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'ye diploması ülkenin her sathında geçerliydi. Nizamname hukuk eğitimi almayan kimselerin dava vekilliği yapmasının önünü kesiyordu.¹²⁶⁶

Nizamnamede okula kabul edilme şartları, kayıt usulleri, öğrenim süresi, eğitim, eğitim ücretleri, devam zorunluluğu, başarı kriterleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Eğitim sürecinde öğrencilere başta fıkıh dersi olmak üzere, beynelmilel bir hukuk fakültesinde okutulması gereken Hukuk Başlangıcı, Roma Hukuku, Hukuk Tarihi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Kitapları, Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, İdare Hukuku, Medeni Usul Hukuku ve Uluslararası Hukuk dersleri verilmiştir.¹²⁶⁷ Eğitim dili Türkçe ve Fransızca olmakla birlikte verilen dersler tamamıyla Batı hukuku tandanslı olduğu için eğitmenlerde genellikle Gayrimüslimlerden oluşmuştur.¹²⁶⁸ Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, 1881 yılında mali problemlerin yanında devlet yetkililerinin ilgisizliği gibi nedenlerle kapatılmak zorunda kalmıştır. Bunun sebepleri arasında eğitimin Fransızca olmasının, eğitmenlerinde Gayrimüslim olmasının etkili olduğu kanaatindeyiz.

5.3. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane

Osmanlı Devleti, 1878 tarihinde “Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi”¹²⁶⁹ adıyla yeni bir nizamname yayınlarak yeni bir hukuk mektebinin kuruluşunu sağlamıştır; “Mekteb-i Hukuk-ı Şahane”.¹²⁷⁰ Nizamnameye göre mektebin kuruluşunun ana amacı nizamiye mahkemelerinin ihtiyaç duyduğu vasıflara sahip avukat, savcı,

¹²⁶⁵ Koyuncu, **a.g.m.**, s. 170; Öztürk, **a.g.t.**, s. 135; Coşar, **a.g.m.**, s. 238

¹²⁶⁶ Esirgen, Tanzimattan..., s.s. 747-748.

¹²⁶⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun Tarihçesine Giriş II - Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultani”, **Belleten**, 57. Cilt, Sayı 228, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.s. 216-225; Güner, **a.g.e.**, s. 76; Bozkurt, Türkiye’de Hukuk..., s. 60.

¹²⁶⁸ Koyuncu, **a.g.m.**, s. 173; Öztürk, **a.g.t.**, s. 135.

¹²⁶⁹ **BOA**, Y.PRK.MF., 1-3, (H-22-10-1295); **BOA**, İ. ŞD., 42-2204, (H-10-11-1295); Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 550; Yolalıcı, **a.g.m.**, s. 292; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 95.

¹²⁷⁰ Yılmaz, Bir Meslek..., s. 197; Aday, **a.g.e.**, s. 197.

hâkim yetiştirilebilmesini sağlamaktır.¹²⁷¹ Bu arada Osmanlı Devleti'nin merkezinde açılan bu yeni okullar dolayısıyla, ülkenin başkaca yerlerinde olan hukukçu ihtiyacının karşılanması için çeşitli vilayetlerden kendi vilayetlerinde de hukuk mektebi açılması için merkeze talepler gelmiştir.¹²⁷² Yeni kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, Osmanlı Devleti kanun ve siyasi esaslarına göre hukuk alanında eğitim vermek üzere doğrudan Adliye Nezaretine bağlı olarak kurulmuştur.¹²⁷³

Mekteb-i Hukuk Nizamnamesinin 33. maddesine göre Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun olan öğrenciler, bir yıl boyunca nizamiye mahkemelerine dinleyici olarak katılmaları durumunda dava vekilliği ruhsatnamesi alabileceklerdir.¹²⁷⁴ İlgili nizamnamenin 34. maddesine göre okuldan mezun olamadıkları için şahadetname almayı başaramayanlar, üçüncü yılın sınav şahadetnamelerini ile nizamiye mahkemelerinin yazı kalemlerinde sırayla kâtip olabilecekleri belirtilmiştir.¹²⁷⁵ Nizamnamenin 35. maddesi gereğince Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den üç sene sonra mekteb şahadetnamesine sahip olamayanlar ilk derece mahkemelerinde memur olarak çalışamayacaklar, okuldan mezun olmayanlara ise dava vekilliği ruhsatnamesi verilmeyeceği belirtilmiştir.¹²⁷⁶ Buna rağmen ruhsatnamesi olmayan kişiler dava vekilliği yapmaya devam etmişlerdir.¹²⁷⁷

Mekteb-i Hukuk-ı Şahane 'ye girebilmek için 18 yaşını bitirmiş olmak, Osmanlı tebaasından olmak, coğrafya, matematik, mantık, Osmanlı tarihi, nahiv, sarf ve genel tarih konularında yeterli olmanın yanında toplum içerisinde güzel edep, ahlak ve huy sahibi olduğuna dair en az iki kişi tarafından mühürlenmiş bir şahadetnameninde bulunması gerekmektedir.¹²⁷⁸

¹²⁷¹ Elçi, **a.g.m.**, s. 30; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 95.

¹²⁷² BOA, İ.DH., 797-64624, (H-20-01-1297).

¹²⁷³ Yörük, **a.g.t.**, s. 18; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s.s. 17-18; Öztürk, **a.g.t.**, s. 137.

¹²⁷⁴ BOA, Y.PRK. MF., 1-3, (H-22-10-1295); Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 47; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 18; Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 677; Toprak, **a.g.m.**, s. 42; Özkent, **a.g.e.**, s. 62.

¹²⁷⁵ BOA, İ.ŞD., 42-2204, (H-10-11-1295); Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 551.

¹²⁷⁶ BOA, İ.ŞD., 42-2204, (H-10-11-1295); Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 18; Toprak, **a.g.m.**, s. 42; Öztürk, **a.g.t.**, s. 138; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 95-96; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390.

¹²⁷⁷ Toprak, **a.g.m.**, s. 42; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 96.

¹²⁷⁸ Filiz Ünal, "Maarif Salnamelerine Göre İstanbul'da Eğitim-Öğretim (1898-1903)", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2007, s.s. 38-39.

Nizamnamenin içeriği incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin dava vekilliğini artık profesyonel ve modern manada bir meslek olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Buna gerekçe olarak nizamnamede dava vekili olmak isteyen kişilerde bulunması gerekli olan şartlarla birlikte hukuk mektebinden mezun olma, staj gibi unsurların ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş olmasını gösterebiliriz.¹²⁷⁹ Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin eğitim müfredatında Hukuk Başlangıcı, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, Medeni Usul Hukuku, Arazi Kanunnamesi, Roma Hukuku, Ceza Usul Hukuku ve Fransızca dersler olduğunu görmekteyiz. Okulun eğitim süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.¹²⁸⁰

Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, nizamname ile 1878 yılında kurulmasına rağmen 17 Haziran 1880 yılında faaliyete geçmiş, bu sebeple İstanbul Hukuk Fakültesi'nin kuruluşu da bu tarihe tescillenmiştir.¹²⁸¹ Bu sırada faaliyette olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'den desteğini çeken devlet, bu okulun kapanması yerine Mekteb-i Hukuk-ı Şahane ile birleştirilmesi düşünülmüş ve hatta bu konu ile ilgili olarak Başvekâlet tarafından bir öneride bulunulmuşsa da, Meclis-i Mahsus'ta bu öneriler hakkında her iki okulun usul ve tedrisatının birbirinden farklı olduğu iddiasıyla bu öneri kabul görmemiştir.¹²⁸²

İlerleyen süreçte 2. Abdülhamid tarafından koruma altına alınan okulların birleşmesi yeniden gündeme gelmişse de 1881 yılında devlet ricali tercihini Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den yana kullanmış, dava vekillerini tayin etmek için sınav yapabilme yetkileri Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'ye tanınmış¹²⁸³ ve Mekteb-i Hukuk-ı Sultani kapanmıştır. Dönem itibarıyla Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'de eğitim gören öğrenciler Mekteb-i Hukuk'a kayıtlandırılmışlardır.¹²⁸⁴

¹²⁷⁹ Bölükbaşı, **a.g.m.**, s.s. 35-36.

¹²⁸⁰ Öztürk, **a.g.t.**, s. 138; **Ceride-i Mahâkim**, Nr. 44, s. 347; Bozkurt, Türkiye'de Hukuk..., s. 61.

¹²⁸¹ Meral Öztoprak Sağır, **Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hukuk Eğitimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010, s. 42; Güner, **a.g.e.**, s. 29; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390.

¹²⁸² BOA, İ.MMS 134-5728 (H-06-12-1298).

¹²⁸³ Esirgen, Tanzimattan..., s. 748; Demirel, **a.g.e.**, s. 280; Yörük, **a.g.t.**, s. 34.

¹²⁸⁴ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 74; Koyuncu, **a.g.m.**, s. 168; Yörük, **a.g.t.**, s.s. 28-29.

Mekteb-i Hukuk'un ilk mezunları Yanyo Mamopulos, Vartan Muradyan, Artin Mustıçyan, Vasidis, Diran Bedrosyan olarak kayıtlara geçmiştir. Görüleceğı üzere ilk mezunların tamamı Osmanlı Devletinin Gayrimüslim tebaasındandır.¹²⁸⁵ Başlangıçta Adliyye Nezaretine bağı olarak çalışan kurum yapılan değışikliklerle birlikte 28 Ekim 1886 tarihinde Maarif Nezaretine bağlanarak faaliyetine devam etmiştir.¹²⁸⁶ Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, 11 Ekim 1919 yılında yayımlanan bir nizamname ile yapısı tüzel bir kişiliğe dönüşmüş, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde çıkartılan bir yasa ile Hukuk Fakültesi adını almıştır.¹²⁸⁷

6. II. Meşrutiyetle Birlikte Dava Vekilliğı Hakkında Yapılan Düzenlemeler

14 Şubat 1878'de Kanun-i Esasi'nin 7. maddesi gereğince parlamentoyu askıya alan II. Abdülhamid yaşanan tarihsel sürecin sonucunda 24 Temmuz 1908 yılında yeniden meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır.¹²⁸⁸ II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ülke içerisinde büyük mutluluk ile karşılanmıştır. Parlamento içerisinde teşkil edecek bakanlar kurulu sayesinde padişahın yetkileri sınırlanacak ve Osmanlı Devleti müreffeh devletler arasına yeniden girmeyi başaracaktı.¹²⁸⁹

II. Meşrutiyetin idare süreci, I. Meşrutiyete oranla daha uzun sürmüş, fakat buna rağmen doğurması beklenen neticeler gerçekleşmemiştir. Özellikle Osmanlı Devletinin dönem itibariyle kendisini içinde bulduğu Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının sonuçları, devletin varlığını tehdit eder hale getirmiştir.¹²⁹⁰ Uluslararası konjonktürde yaşanan bu gelişmelerin yanında ülke içerisinde siyasi ihtirasa kapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin antidemokratik uygulamaları siyasi gerilimin had safhasına çıkmasına sebep vermiştir. 1914'den itibaren kendisini I. Dünya Savaşının içerisinde bulan İttihat ve Terakki yönetimi, savaş bahanesine sığınarak ülke

¹²⁸⁵ Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 390.

¹²⁸⁶ **Düstur**, Tertip I, Cilt V, s.s. 935-936; Öztürk, **a.g.t.**, s. 138.

¹²⁸⁷ Bozkurt, Türkiye'de Hukuk..., s. 61; Coşar, **a.g.m.**, s. 239.

¹²⁸⁸ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, İstanbul, 2006, s.s. 64- 65; Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet" maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, Ankara, 2004, s. 388-393; Sina Akşin, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, 10. Basım, 4. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 27-122.

¹²⁸⁹ Feroz Ahmad, "Cumhuriyete Doğru", **Cumhuriyetin 75 Yılı 1925-1953**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt I, İstanbul, 1999, s. 1.

¹²⁹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2011, s. 286.

içerisindeki demokratik faaliyetleri askıya alıp ülkeyi kararnameler aracılığı ile yönetmiştir. II. Meşrutiyet sürecinde artık siyasi kutuplaşma sadece siyasiler arasında değil askerler arasında da büyük ayrışmalara yol açmış ve netice de Anadolu işgal edildikten sonra bu coğrafyada yaşayan Türklerin varlığını belirleyecek olan Kurtuluş Savaşı sürecine doğru ilerlenmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen II. Meşrutiyet döneminde de Osmanlı Devleti içerisinde kişi hak ve hürriyetlerinden, siyasi yaşama etki eden birçok hususta düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak nitelendirebileceğimiz aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen bir hareket sonucunda “Ferman” nitelikli tek taraflı anayasa kavramından “Misak” nitelikli iki taraflı bir anayasa kavramı siyasal hayatımıza dâhil olmuştur. Kanun-i Esaside yapılan tadilat ve değişiklikler sonucunda padişah, egemenlik haklarını milletin temsilcileri olan vekillerle paylaşmak zorunda kalmış, parlamentolu düzen yeniden kabul edilmiş, yasama ve yürütme yetkileri parlamentoya devredilmiş, kuvvetler ayrılığı kabul edilmiş ve nihayetinde bakanlar kurulunun, padişaha karşı değil parlamentoya karşı sorumlu olduğu bu dönemde tescillenmiştir.¹²⁹¹

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Dava Vekilleri Cemiyeti toplantılarını Divanyolu üzerinde bulunan “Arif’in Kırathanesi” adıyla anılan mekânda sürdürmüşlerdir. 31 Temmuz 1908 ‘de yapılan toplantı sonucunda aşağıda zikredilen kararları almışlardır:

- a) “Toplum içinde dava vekilleri hakkında oluşan kötü düşünceleri ortadan kaldırmak, en kutsal haklardan olan savunma hakkını halka anlatmak,
- b) Kanuni ve ahlaki yönden niteliksiz insanların mahkemelere kabullerine engel olmak ve bu konuda resmi makamları uyarmak,
- c) Hukuk Mektebi mezunlarına basit bir sınav neticesi ruhsatname vermek,

¹²⁹¹ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 26; Mehmet Kaan Çelen, “1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 4, Edirne, 2012, s.s. 129-130; Özlem Çelik Kolukırık, “II. Meşrutiyet Reformları”, **T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2014, s. 1 ve devamı; II. Meşrutiyet Anayasa Değişiklikleri Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Armağan Seçkin, “Osmanlı Devleti’nde Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Nitelikteki Yasal Metinlere Yansımaları”, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 8, Ankara, 2023, s.s. 116-118, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi/issue/78567/1294368>, E.T. 03.11.2023; Ahmad, **a.g.m.**, s. 2.

d) Dava vekilleri ile ilgili bir levha düzenlemek”.¹²⁹²

21 Ağustos 1908 tarihinde, 31 Temmuz 1908 tarihinde alınan karar gereği bir avukat levhası hazırlanarak levhada İstanbul Barosunun kuralları, dava vekillerinin isimleri, sicilleri ve baro numaraları kaydedilmiş olup yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyet’inde de muhami adıyla anılan avukatlar hakkındaki tüm bilgiler bu levha üzerinden takip edilmiştir.¹²⁹³ 1908 Yılında 125 dava vekilinin katılımı ile toplanan genel kurulda Manyasizade Refik Sait Bey, Dava Vekilleri Cemiyeti’nin yeni başkanı olmuştur. Aynı senenin Ekim ayında Refik Sait Bey, Adliye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Bunun üzerine gerçekleşen olağanüstü toplantı sonucunda Yusuf Kemal (Tengirşenk) baronun yeni başkanı seçilmiştir. Bir yıl sürenin ardında bu seferde Yusuf Kemal Bey’in, Avrupa’da bir göreve tayini sonucunda üyeler tekrar bir araya gelmiş bu kez başkanlığa Mahmut Mahir Bey (Avanos) seçilmiştir. İki yıl başkanlık görevine devam eden Mahmut Mahir Bey’in ardından, 1911 yılında gerçekleşen genel kurul toplantısında Kavvaszade Fuat Bey başkanlığa seçilmiştir.¹²⁹⁴

II. Meşrutiyetin ilanından sonra dava vekilleri hakkındaki uygulamalara baktığımızda daha önce yapılan düzenlemelerin uygulanmasına aynen devam edildiğini görmekteyiz.¹²⁹⁵ Bununla beraber yapılan ilk değişikliğe baktığımızda karşımıza 16 Eylül 1909 tarihli “Dava Vekilleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” düzenlemesi çıkmaktadır.¹²⁹⁶ Yapılan düzenlemenin 1. maddesi gereğince; a) yabancı bir ülkede hukuk mektebini bitirmiş olup, b) Osmanlı Devletinde üç yıldan fazla olmak şartıyla vekillik görevini onurlu ve dürüst bir biçimde icra edenler, c) vekilliğin gereklerini yapma kabiliyetine sahip, d) Türkçeye vakıf olduğunu dava vekâleti ruhsatına sahip olan on kişi ve üç mahkeme başkanı tarafından tasdik ettirebilen bir kişi Dava Vekilleri Cemiyeti tarafından seçilecek bir komisyon

¹²⁹² Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 678; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 391.

¹²⁹³ Betil, **a.g.m.**, s.s. 30-31; Öztürk, **a.g.t.**, s. 143; Toprak, **a.g.m.**, s. 45; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. ; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 319; Çağ-Öztürk, **a.g.m.**, s. 554; Özkent, **a.g.e.**, s. 88.

¹²⁹⁴ <https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=1&Desc=Tarihçe>, E.T. 08.10.2023.

¹²⁹⁵ Öztürk, **a.g.t.**, s. 171; Esirgen, Tanzimattan..., s. 750; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 114; Battal-Erdem, **a.g.m.**, s. 678.

¹²⁹⁶ **Düstur**, Tertip II, Cilt I, s.s. 751-752; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 114; Öztürk, **a.g.t.**, s. 172; Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi, 1972, s. 53.

huzurunda sınava girme hakkını elde etmiş olurdu. Yapılacak olan sınavda başarılı olanların Dava Vekilleri Cemiyetine kabulü ile birlikte kendilerine bir ruhsatname verilmesi zorunlu görülmüştür.¹²⁹⁷ Dava Vekilleri Hakkında Kanun-ı Muvakkatın 2. maddesi gereğince bir hukuk mektebinden mezun olunmamasına rağmen İstanbul’da üç yıldan fazla olmak şartıyla vekillik görevini onurlu ve dürüst bir biçimde icra edip yine 1. maddede ki şartları yerine getirenler kanunun yayımlanmasından itibaren bir yıllık süre içerisinde Mekteb-i Hukuk muallim heyeti ve Dava Vekilleri Cemiyetinden seçilen iki kişi huzurunda bir sınava tabi olurlardı. Sınav sonucu belli olana kadar bu kişilere geçici olarak dava vekilliği yapma izni verilirdi. Sınav sonuçları neticesinde başarılı olanlar Dava Vekilleri Cemiyetine kabul edilerek kendilerine ruhsatnameleri takdim edilirdi.¹²⁹⁸

28 Kasım 1909 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe giren “Adliyye Müfettişlerinin Vezaifi ve Derece-i Salahiyetlerini Mübeyyin Talimatname” düzenlemesinin 13. maddesi gereğince dava vekillerinin hakkında yapılacak olan şikâyetlerde dava vekilleri cemiyeti bulunan yerlerde gerekli incelemelerin dava vekilleri cemiyeti tarafından yapılmasını, dava vekilleri cemiyeti bulunmayan yerlerde ise hakkında şikâyet olunan dava vekili hakkındaki incelemenin resen yapılması kayıt altına alınarak dava vekilleri üzerinde denetim ve kontrol mekanizması kurulması amaçlanmıştır.¹²⁹⁹

II. Meşrutiyet döneminde Dava Vekilliğini etkileyen bir düzenleme 24 Nisan 1913 tarihinde yayımlanan “Sulh Hâkimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” düzenlemesidir. Kanunun 94. maddesi gereğince dava vekillerinin dava vekilliği görevini icra edecekleri yerde oturmaları ve aynı zamanda bulundukları yerdeki dava vekilleri cemiyetine kayıtlı olmalarının zorunlu olduğu kayıt altına alınmıştır.¹³⁰⁰

¹²⁹⁷ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 114; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 33; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 79; Esirgen, Tanzimattan..., s. 750; Öztürk, **a.g.t.**, s. 171.

¹²⁹⁸ **Düstur**, Tertip II, Cilt I, s.s. 751-752; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 115; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 33; Özkent, **a.g.e.**, s. 90; Öztürk, **a.g.t.**, s. 172; Güner, **a.g.e.**, s. 33; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 391.

¹²⁹⁹ **Düstur**, Tertip II, Cilt II, s. 36; Öztürk, **a.g.t.**, s. 172; Centel, **a.g.e.**, s. 36.

¹³⁰⁰ **Düstur**, Tertip II, Cilt V, s.s. 329-330,348; Özkent, **a.g.e.**, s. 90; Esirgen, Tanzimattan..., s. 750; Öztürk, **a.g.t.**, s. 173; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 115-116; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 50; Güner, **a.g.e.**, s. 33; Ataman, **a.g.e.**, s. 22.

Yine Dava Vekilliğine atıfta bulunan II. Meşrutiyet dönemi kanunu 2 Mart 1915 tarihinde yayımlanan “Mehakim-i Şer’iyyede İcrayı Vekâlet Edebilecekler Hakkında Kanun” düzenlemesidir. Düzenlemenin 1. maddesi gereğince şer’iyye mahkemelerinde dava vekilliği yapabilmek için Mekteb-i Hukuk¹³⁰¹ veya Medresetü’l-Kudât¹³⁰² mezun olup, beş seneden az olmamak kaydıyla kadı veya müftülük görevlerini ifa ederek, yapmış oldukları görevlerde başarılı olduklarına dair şeyhülislamlık tarafından bir mezuniyet belgesi¹³⁰³ almak gerekli kılınmıştır.¹³⁰⁴

II. Meşrutiyet döneminin dava vekilliğine atıfta bulunduğu son düzenlemesi 8 Mart 1915 tarihli “Memalik-i Osmaniye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” düzenlemesidir.¹³⁰⁵ Düzenlemenin 1. maddesi gereğince Osmanlı Devletinde yaşayan yabancıların Kanun-i Esasi ve yürürlükteki diğer kanunlarda Osmanlı tebaasına tanınan siyasi haklardan yararlanma imkânı olmadığı kayıt altına alınmıştır. Özel hukuktan doğan haklar bu kanun kapsamının dışında tutulmuştur.¹³⁰⁶ Kanun incelendiğinde görüleceği üzere yabancıların avukatlık yapıp yapamayacaklarına dair sarih bir açıklama yoktur.¹³⁰⁷ Bu sarih olmayan durumun açıklığa kavuşması amacıyla kanunun yayımlanmasının ardından kısa bir süre sonra kanuna ek geçici bir madde düzenlenmek suretiyle bir takım mesleklerin yabancılar tarafından da yapılabileceğine dair yeni bir madde yayımlanmıştır.¹³⁰⁸ Bu yeniden düzenleme yapılan geçici ek madde ile birlikte Osmanlı Devletinde hali hazırda okul kuran, öğretmenlik, hekimlik, eczacılık, mühendislik, dergi ve gazete çıkaran, dava vekilliği yapan kişilerin Osmanlı

¹³⁰¹ Ek 2. Mekteb-i Hukuk İlm-i Hukuk Şahadetname Örneği.

¹³⁰² “Şer’iyye mahkemelerinde görev alacak hâkimleri yetiştiren Şeyhülislamlığa bağlı kurulan hukuk Medresesi”. Bilgi İçin Bakınız; Mehmet İpşirli, “Medresetü’l-Kudât” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28 Cilt, Ankara, 2003, s. 343.

¹³⁰³ Ek 3. Medresetü’l-Kudât Mezuniyet Belgesi.

¹³⁰⁴ **Düstur**, Tertip II, Cilt VII, s. 400-401; Sav-Toprak, **a.g.e.**, s. 107; Öztürk, **a.g.t.**, s. 173-174; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 116; Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 47; Esirgen, Tanzimattan..., s. 751; Özkent, **a.g.e.**, s. 90-91; Toprak, **a.g.m.**, s. 46.

¹³⁰⁵ **Düstur**, Tertip II, Cilt VII, s. 458-459; Coşar, **a.g.m.**, s. 239.

¹³⁰⁶ Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 116; Ataman, **a.g.e.**, s. 22.

¹³⁰⁷ Esirgen, Tanzimattan..., s. 751.

¹³⁰⁸ **Düstur**, Tertip II, Cilt VII, s. 459; Orhan Seyfi Güler, **a.g.m.**, s. 391.

Devleti'nin çıkaracağı kanun ve nizamnamelere tabi olmak şartıyla kazanılmış hakları korunmuş ve görevlerini sürdürmeye izin verilmiştir.¹³⁰⁹

Bu arada gerek Mizan-ül Hukuk dergisinde gerekse Muhamat dergilerinde dava vekilleri, meslek ile ilgili bir takım hususları kendi makalelerinde değerlendirmişlerdir. Şekib Ş., dava vekilliği ya da diğer bir deyişle bir kişinin muhami olarak çalışabilmesi için mutlak suretle hukuk eğitimi tamamlamış ve bu konu ile ilgili gerekli olan ruhsatnamenin alınmış olması gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹³¹⁰ Muhami yazar bir başka makalesinde ise Fransa'da avukatlık görevini ifa eden dava vekillerinin, şahadetname sonrasında yemin etmek zorunda olduklarını ifade etmiştir.¹³¹¹ Mehmet Şeref ise Osmanlı Devletinde asla ve kat'a ruhsatnamesiz bir dava vekilliğinin ifasına izin verilmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır.¹³¹² Yuvaniki Yorgiyadis Efendi'de, Mehmet Şeref ile aynı görüştedir. Yorgiyadis'e göre ruhsatname sahibi olmayan dava vekilleri, hâkimler karşısında dava vekilliği mesleğinin itibarının zedelenmesine yol açmaktaydılar.¹³¹³

Bunun yanında dava vekilliği yapabilme şartları arasında dava vekilinin tabiiyetine dair tartışmalarda kamuoyunu meşgul etmiştir. Şekib, Osmanlı vatandaşı olmayanların Osmanlı Devletinde dava vekili olmasının yasa yolu ile önüne geçilmesi gerektiği kanısındadır.¹³¹⁴ Aslında dönem incelendiğinde kamuoyundaki genel kanıda bu yöndedir.¹³¹⁵ Yine yazara göre Osmanlıca 'yı bilmeyen bir dava vekili, hâkimleri işi gücü bırakıp yabancı dil öğrenmek mecburiyetinde bırakmaktaydı.¹³¹⁶

¹³⁰⁹ Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 49; Öztürk, **a.g.t.**, s. 174; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 117.

¹³¹⁰ Şekib Ş., “Şahadetnamesiz Dava Vekilleri”, **Mizan-ül Hukuk Dergisi**, 12 Ağustos 1325, s.s. 478-479.

¹³¹¹ Şekib Ş., “Tarihçe-i Muhamat Faslı Salis: Yemin ve Yeminin İfasındaki Merasim”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 10, 1328(a), s.s. 312-316.

¹³¹² Mehmet Şeref, “Muhami”, **Muhamat Dergisi**, Numara: 25-69, 1339, s.s. 782-786.

¹³¹³ Yuvaniki Yorgiyadis, “Meslek-i Muhamat”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 2, 1327, s. 56.

¹³¹⁴ Şekib Ş., “Tarihçe-i Muhamat: Mezuniyet İcazet Licence”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 8, 1327(ç), s. 242.

¹³¹⁵ Konan, 20. Yüzyılın..., s. 129.

¹³¹⁶ Şekib Ş., “Tarihçe-i Muhamattan Mâbe'ad: Memleketimizde Muhâmin-i Ecnebiye”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 11, 1328(e), s. 337.

Tanin’de çıkan bir yazıya göre ise İstanbul Konsolosluk Mahkemelerinde görülen bir davada bir Osmanlı dava vekili davaya kabul edilmemiştir. Bu ise milli değerlere karşı bir aşağılama vesilesi kabul edilmiş ve devlet yetkililerine bu hususta mütekabiliyet esaslarına ilişkin bir düzenleme yapılması konusunda talepte bulunulmuştur.¹³¹⁷

7. Dava Vekâleti Ruhsatnamesinin İstihsaline İlişkin Nizamname

Birinci Dünya Savaşının neticelenmesi ardından Osmanlı İmparatorluğu, Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamış ve nihayetinde savaş Osmanlı Devleti içinde sona ermiştir. Ateşkesin şartlarının ağırlığı ve itilaf kuvvetlerinin antlaşma şartları maddelerine dayanarak Osmanlı topraklarını işgal etmesi üzerine ülke bütünlüğü ve bağımsızlığını korumak amacıyla bir mücadeleye başlamış ve bu dönem “Milli Mücadele Dönemi” olarak adlandırılmıştır.¹³¹⁸ Bu dönem içerisinde dava vekilliğine ilişkin olarak 18 Ocak 1921 Tarihli “Dava Vekâleti Ruhsatnamesinin İstihsaline İlişkin Nizamname” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹³¹⁹

Nizamnamenin 1. ve 2. maddesi gereğince nizamnamenin yürürlüğe girmesinin ardından ruhsatname sahibi olmayan kişilerin dava vekilliği yapması yasak olduğu belirtilmiştir.¹³²⁰ 5. Madde de dava vekilliği yapacak olan kişilerin 20 yaşını doldurmuş olmaları, Osmanlı tebaasından olmaları, iyi halli olmaları, cünha sebebiyle herhangi bir mahkûmiyet almamış olmaları, daha önceden memuriyet görevlerinde bulunmuş kişilerin memuriyetlerine ilişkin herhangi bir borç ve ilişkilerinin kalmadıklarına dair resmi bir evrak sunmak zorunda oldukları nizamnamede hüküm altına alınmıştır.¹³²¹

¹³¹⁷ “Ecnebi Dava Vekilleri”, **Mizan-ül Hukuk**, Sayı 46, 1325, s.s. 538-539.

¹³¹⁸ Kemal Karpaz, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 18-27; Halil İnalçık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2020, s. 11-19; Süleyman Kocabaş, **T. C. Devleti Tarihi 1: Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele (1918-1923)**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 72-387.

¹³¹⁹ **Düstur**, Tertip III, Cilt I, s.s. 192.

¹³²⁰ **Düstur**, Tertip III, Cilt I, s.s. 192-194; Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi, 1972, s.s. 57-58; Öztürk, **a.g.t.**, s. 175; Esirgen, **Tanzimattan...**, s. 751; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 117; Ataman, **a.g.e.**, s. 22.

¹³²¹ Esirgen, **Tanzimattan...**, s. 751; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 118; Öztürk, **a.g.t.**, s. 175.

Nizamname yayınlanmadan önce de dava vekilliği yapmak isteyenlerin artık Osmanlı tebaasından olması hususu üzerinde önemle durulduğunu görmekteyiz. Dava vekâleti ruhsatnamesi istihsaline dair müracaatta bulunan Manastır'da mütevellid Anastaş Yuvancu'nun tabiiyeti şüpheli bulunduğundan nakl-i mekân muamelesinin nasıl yapılacağına dair Hariciye Nezareti'ne yapılan başvuruya cevap verilmediğinden bahisle işlem yapılamadığına vurgu yapılmıştır.¹³²²

Nizamnamenin 13. maddesi gereğince 13 Ocak 1876 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe girmiş olan “Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkındaki Nizamnamenin” bu nizamname ile çelişen hükümleri resen yürürlükten kaldırılmıştır.¹³²³

¹³²² BOA, DH.SN..THR., 73-127, (H-05-06-1335).

¹³²³ **Düstur**, Tertip III, Cilt I, s.s. 193; Öztürk, **a.g.t.**, s. 175; Esirgen, Tanzimattan..., s. 751; Artukoğlu, **a.g.t.**, s.s. 118.

V. BÖLÜM:

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AVUKATLIK MÜESSESESİ

Birinci Dünya Savaşından, Osmanlı İmparatorluğunun yenik çıkması sonucunda Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır.¹³²⁴ İtilaf Devletleri antlaşmanın kendilerine sağladığı imkânlardan yararlanmak sureti ile Osmanlı İmparatorluğunu parçalayarak tasfiye etmekle yetinmeyi düşünmeyip uzun zamandır “Şark Meselesi” olarak adlandırdıkları Türkleri yeniden Orta Asya’ya gönderme emellerini hayata koymuşlardı. Ancak bu durumun gerçekleşmesi İtilaf Devletlerinin düşündüğü kadar kolay olmayacağını ilerleyen süreç kendilerine gösterecekti. Mütareke Dönemi olarak adlandıracağımız bu dönemde İtilaf Devletlerinin Anadolu toprakları üzerinde yapmış oldukları işgaller, ülke içerisinde 7’den 77’ye herkesin bir anda teşkilatlanmasına ve mecburi olarak “uluslaşma stratejisinin” kendiliğinden harekete geçmesine de sebebiyet vermiştir. Osmanlı’nın son dönemlerinde devletin kendisini içinde bulunduğu şartlardan kurtulmasının reçetesi olarak görülen tüm ideolojiler adeta çöpe atılarak tüm toplumun dâhil olduğu antiemperyalist, ulusal ve milliyetçi nitelikli, herkesin katılımıyla ortaya çıkan bir demokratikleşme hareketi ortaya çıkıyordu. Boş hayaller ve siyasi kutuplaşmanın getirdiği sonucun bedelini Anadolu’nun masum insanları yurtlarının düşman postallarıyla çiğnenmesiyle ödüyordu. Ülke çapında yapılan mitingler, protestolar, gösteriler, toplantılar, yerel ve ulusal kongre hareketlerinin sonucunda Türklerin milli mottosunu şu ilke oluşturmaktaydı; “Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır.”¹³²⁵

İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesi ve ardından 11 Nisan 1920’de Meclis-i Mebusan ’ın fesih¹³²⁶ iradesi üzerine Kazım Karabekir’in tavsiyesi ile Ankara’da ulusal bir meclisin toplanması düşüncesi, örgütlenme çabası içerisinde olan yeni Türkiye Cumhuriyeti’ni kuracak olan kadrolarca benimsenmesi yeni bir dönemin habercisi oluyordu.

¹³²⁴ Salahi Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara, 2007, s.s. 16-19; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 152; Aybars, **a.g.e.**, s. 79.

¹³²⁵ Nutuk, 1. Cilt, s. 21; Aybars, **a.g.e.**, s. 149; Akşin, **a.g.e.**, s. 164; Sonyel, **a.g.e.**, s. 86.

¹³²⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.s. 178-182.

Meclisi Mebusan'dan gelenler, seçim yolu ile gelenler ve Malta adasından kurtulmayı başarıp yurda geri dönenlerin katılımıyla birlikte Ankara'da bir araya gelen bu grup, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını gerçekleştirdiler.¹³²⁷ Bu meclis, grubun katılımcılarının temsil kabiliyetinin yüksek olması ve ana yurdun her bir köşesinin temsil edilebilmesi sayesinde halk egemenliğinin tecelli etmesinin hakkını fazlasıyla vermiştir.

24 Nisan 1920 Tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki esasları içeren önergesi mecliste yapılan tartışmalar neticesinde aynen kabul edilmiş ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlanıncaya kadar bir tür geçici anayasa hükümleri uygulamaya konmuştur. Önergenin maddelerine gelince;

1. “Bir hükümet kurulması zorunludur.
2. Geçici bile olsa bir “hükümet (devlet) reisi” tanımak ya da “padişah kaymakamı” seçmek doğru olmaz.
3. Mecliste yoğunlaşan milli irade vatanın kaderine fiilen el koymuştur ve meclisin üstünde bir güç yoktur.
4. TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplar. Meclis'ten seçilip görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerini yürütür. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır. Padişah ve halife baskıdan kurtulduğunda, meclisin düzenleyeceği “esaset-ı kanuniye” çerçevesindeki yerini alır.¹³²⁸

Bu önergenin meclis tarafından kabul edilmesiyle birlikte, meclis artık kurucu iktidar vasfına haiz bir niteliğe sahip oluyor ve yürütme erkinin esasları da böylece kesinleşiyordu.¹³²⁹ Önergenin kabulünün ardından TBMM tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa, meclis başkanlığına seçilmiştir.¹³³⁰

¹³²⁷ Aybars, **a.g.e.**, s.s. 187-190; Sonyel, **a.g.e.**, s. 166; Nutuk, 1. Cilt, s. 306.

¹³²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 1. Cilt, 24 Nisan 1336/1920, s. 32; Nutuk, 2. Cilt, s.s. 4-5; Aybars, **a.g.e.**, s.s. 191-192.

¹³²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Basım, 2. Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s.s. 137-138, 253; Tanör, **a.g.e.**, s. 243; Aybars, **a.g.e.**, s.s. 188, 201.

¹³³⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 1. Cilt, 24 Nisan 1336/1920, s.s. 37-38.

1. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununa Kadar Yargı Erki

Meclisin açılmasından yeni anayasa oluşturuluncaya kadar geçen süre içerisinde yargı erki ile ilgili olarak yapılan kanunlara bakacak olursak; bunlardan ilki 29 Nisan 1920’de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu¹³³¹ ardından 7 Haziran 1920 tarihli, 4 numaralı geçici Temyiz Mahkemesi kurulmasına yönelik kanundur. Üçüncü olarak yapılan düzenleme ise 11 Eylül 1920 tarihli, 21 numaralı İstiklal Mahkemeleri’nin kuran kanundur. İstiklal Mahkemelerinin üyeleri bizzat meclis üyeleri arasından atanmıştır. Bu sayede meclis yasama ve yürütme erklerinin yanında yargı erkinde fiilen kendi yetki alanında olduğunu ilan etmiştir.¹³³² Ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar sebebiyle yürütme, yargıya müdahale etmek suretiyle “Tehcir” suçundan dolayı tutuklu yargılamaları yapılanların serbest bırakılarak tutuksuz yargılanmalarını öngörmüştür (8 Mayıs 1920). Tutuklu ve hükümlülerin asker olarak vazife de bulunmaları şartıyla haklarındaki tüm kararların ertelenmesi karar altına alınmıştır (15 Haziran 1920). Ayrıca kuvvayı milliyeye mensup kişilerin asker sıfatıyla yargılanmalarına karar vermiştir (30 Haziran 1920).¹³³³ Bu arada İstiklal Mahkemeleri’nin de çeşitli “beyannameler” ilan etmek suretiyle yasama ve yürütme erkinin alanlarına müdahale de bulunduğu görülmüştür.¹³³⁴

2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun İlanı

Mustafa Kemal Paşa’ya göre, Sevr Antlaşmasını imzalamış bir hükümetin kendisine dayanak yaptığı bir anayasal metnin, yani Kanun-i Esasi’nin, TBMM için bir dayanak teşkil etmesinin imkânı kalmamıştı. Bu nedenle kurucu meclis kendi anayasasını hazırlamalıydı.¹³³⁵ Ancak yine dönemin şartları açısından hazırlanacak olan bu anayasanın, yeni bir düzene geçiş için keskin ayrıcalıklar içermeyen yumuşak nitelikli çerçeve bir anayasal metin olması daha uygun görülmüştü. Hatta

¹³³¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 1. Cilt, 29 Nisan 1336/1920, s. 140-144.

¹³³² Tanör, **a.g.e.**, s. 243; Aybars, **a.g.e.**, s. 201.

¹³³³ Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.s. 172-173, 177-178.

¹³³⁴ Zekâî Güner, Orhan Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.s. 162, 166-167; Tanör, **a.g.e.**, s. 244.

¹³³⁵ Bu konuya dair Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta kaleme aldığı bölüm şöyledir: “Meclise bir proje vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasi, içtimai, idari, askeri nazarıları telhis ve teşkilat-ı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program, meclisin 18 Eylül 1921 günü içtimanda okundu. İşte, bu tarihten, dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır.”; Nutuk, s. 755.

bunun için seçilen ismin “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” olarak seçilmesi bir tesadüf değildi. Meclisin en büyük amacı vatanın kurtarılmasıydı. Olağanüstü bir dönemden geçilmekte ve bu dönemde meclis siyasi mücadelenin yanında bir yandan da kurtuluş savaşını yönetmekteydi. Böyle bir ortamda sert ve kapsamlı bir anayasal düzene geçiş meclisin birlik ve bütünlüğüne zarar verebilirdi. Tüm bu şartların yanında meclis, kendi statüsünü de hukuki açıdan bir zemine oturtması gerekiyordu.¹³³⁶

20 Ocak 1921 yılında ilân edilen toplam 23 Madde ve bir de ayrı madde olmak üzere toplam 24 maddeden oluşan yeni anayasa,¹³³⁷ Kanun-i Esasi’nin kendisiyle çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte olmasını kabul etmiştir.¹³³⁸ Bu hususta yeni döneme geçişte savaş şartları içerisinde birlik ve beraberliğin korunmasına yönelik hususlarda meclis üyelerinin hassasiyetlerini göstermesi oldukça önemlidir. Hukuk tekniği açısından anayasal bir metin olmaktan oldukça uzak olan 1921 Anayasasında, kişi hak ve hürriyetlerine atıfta bulunulmamıştır.¹³³⁹ Ancak 1921 Anayasasının 1. maddesinde hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunun belirtilmesi, akabinde 2. maddesinde halkın yegâne temsilcisinin TBMM olduğunun vurgulanması ve 3. maddesinde “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” denmesi, bu metne olağanüstü bir anlam katması açısından oldukça değerlidir. Her şeyden önce 1876 Kanun-i Esasi’si ferman niteliğinde bir anayasa iken, 1909 da yapılan değişiklikler daha önce de belirttiğimiz gibi misak niteliğinde değişiklikleri ifade eder. 1921 Anayasasının herhangi bir vesayet odağına yer vermeksizin doğrudan doğruya milletin seçtiği vekiller aracılığı ile ortaya konması, hele ki şartların durumuna bakıldığında yapılanları takdirle karşılamamak ve hayran olmamak imkânsızdır. 1. Madde sayesinde ilk defa bir Türk anayasasında hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız bir biçimde millete ait olduğu ve milletin kendi

¹³³⁶ Niyazi Yüzbaşıoğlu, “Cumhuriyetin 75. Yılına Devlet Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 75

¹³³⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem, 7. Cilt, 20 Ocak 1337/1921, s.s. 321-339.

¹³³⁸ Nutuk, 2. Cilt, s. 94; Aybars, **a.g.e.**, s.s. 259-261.

¹³³⁹ Demirhan Burak Çelik, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 161.

kaderini kendisinin belirlemesinin bir anayasal hak olduğu tartışmasız bir şekilde¹³⁴⁰ kayıt altına alınmıştır.¹³⁴¹

Teşkilat-ı Esasi, kuvvetler birliği ilkesine bağlı olduğundan dolayı yasama ve yürütme erklerini, 2. madde gereğince TBMM’de toplamayı uygun görmüştür. Böylece Meclis Hükümet Sistemi, anayasal bir zemin üzerinde inşa edilmiş oluyordu.¹³⁴² Devletin idare yetkisinin TBMM olduğunu belirten 3. maddesi ile de yeni kurulacak devlet adeta ilan edilmiştir.¹³⁴³ Zımni bir biçimde de olsa meclis yargı yetkisini de kendi uhdesinde tutmuştur, nitekim İstiklal Mahkemelerinin kuruluş dayanağı ve meşruiyetinin yegâne kaynağı bizzat anayasanın kendisidir.¹³⁴⁴

Ahmet Ağaoğlu, 1924 Anayasasının hazırlanma sürecinde yapılan meclis görüşmelerinde 1921 Anayasasının meclise adeta bir diktatörlük hukuku verdiğini belirtmiştir.¹³⁴⁵ Fakat bu görüşe tam anlamıyla katılmak mümkün değildir. Her şeyden önce 1921 Anayasasını hazırlayan meclis demokratik usullere göre oluşturulmuş ve her türlü düşüncüyü içerisinde muhafaza etmeyi başarmış özgür fikirlerin ön planda olduğu bir meclistir.¹³⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti’nde hazırlanmış olan diğer anayasalar incelendiğinde bu tezimizde haklı olduğumuz görülmektedir. Nitekim 1924 anayasası Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın lütfuyla meclise seçilenlerin oyu ile kabul edilmiş bir anayasa iken 1961 ve 1983 anayasaları ihtilalciler tarafından oluşturulan komisyonlarca hazırlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında 1921

¹³⁴⁰ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali II**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s.s. 116-122.

¹³⁴¹ Recai Okandan, “Milli Hâkimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 27. Cilt, Sayı 1-4, İstanbul, 1961, s. 25.

¹³⁴² Mehmet Okur, “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **Atatürk Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 1, Yakutiye, 2000, s. 300; Zeki Çevik, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 26, İstanbul, 2002, s. 28.

¹³⁴³ Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s.s. 54-55.; Hasan Atilla Güngör, **Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası’nın Yeri**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 69.

¹³⁴⁴ Tanör, **a.g.e.**, s. 261.

¹³⁴⁵ Şeref Gözübüyük, Zekâi Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s. 368

¹³⁴⁶ Mustafa Kemal Çiçek, **1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri**, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 39.

anayasası demokratik bir meclis tarafından hazırlanması sebebiyle diğer anayasalarımızdan ayrılmaktadır. 1921 Anayasasını diğer anayasalarımızdan farklı kılan bir diğer konu ise anayasanın yumuşak nitelikli bir anayasa olmasıdır.¹³⁴⁷ Tarihte ilk defa bir millet, demokratik yollarla oluşturduğu meclis tarafından hazırlanan bir anayasa ile kurtuluş savaşı gerçekleştirmiştir.¹³⁴⁸

Teşkilat-ı Esasi'nin yürürlükte olduğu dönem içerisinde birçok devrim niteliğinde karar alınmış ve uygulamaya konmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde meclisin açılışı sırasında yaptığı konuşmada, adliyenin uygar yaşam düzeyine çıkması gerektiğini vurgulayarak mevcut kanun ve usullerin değiştirileceğini belirtmiştir.¹³⁴⁹ Gerçekten de Teşkilat-ı Esasi yürürlükte olduğu süre içerisinde 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı, devletin siyasi rejimi değiştirilerek 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi, 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırıldı. 8 Nisan 1924 tarihli Mehakim-i Şer'iyyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanunuyla birlikte şer'i mahkemeler kaldırılmış oldu. Böylece devlet teşkilatının hukuk sistemi tamamen ve eski anlayıştan kopmak suretiyle laik hukuk sistemine doğru kökten değiştirildi.¹³⁵⁰

3. Lozan Sonrası İslam Hukuku ve Yeni Cumhuriyet

Çalışmamızın bu bölümüne kadar bahsettiğimiz konularda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girmesi ile birlikte Batı Hukuk sisteminin kısmen kabulü ve bunun sonucunda gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketlerini ve düzenlemelerini ele almış bulunmaktayız. Fakat hukukun gerçek manada laikleştirilmesi ve böylece hukuk sisteminin tam anlamıyla İslam Hukuk sistemi ile bağlarını koparması erken dönem cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk reformları sayesinde olmuştur. Kıta Avrupa Hukuk sisteminin toptan suretle iktibas edilmesi sonucunda beklenen amaç hâsıl olmuş ve İslam Hukukuna dair izlerin yeni

¹³⁴⁷ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992, s. 47.

¹³⁴⁸ Bülent Tanör, **Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model**, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 215.

¹³⁴⁹ <https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk-konusma/1d3yy.htm>, E.T. 13.09.2023; Mehmet Akif Aydın, "Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan'ın Oynadığı Rol", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3-4, s. 167.

¹³⁵⁰ Aybars, **a.g.e.**, s.s. 351, 381-382.

cumhuriyete sirayet etmesinin önüne set çekilmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının buradaki maksatları hakkında bir değerlendirme yaptığımızda akılları iki olgu meşgul etmektedir. Bu olgulardan ilki kurucu kadronun cumhuriyete uygun nesiller yetiştirmesi amacıyla hukuk kurallarını bir araç olarak kullanmak istemiş olmalarıdır. İkinci husus ise yapılan hukuk resepsiyonu ile planlanan kültürel ve siyasal dönüşümlerin meşruluk zeminin dayanacağı hukuk kurallarını oluşturmak isteğidir. Bu açıdan bakıldığında kurulan yeni devletin modernleşme projesinin uygulayıcısı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde önemle durduğu en nokta “medeniyet” kavramıdır.¹³⁵¹ Adliye Vekili Mahmud Esat Bozkurt'a göre, Türk milleti muasır medeniyete ulaşmak için buna dair prensipleri kayıtsız şartsız kabul etmeyi tercih etmiştir. Bu konunun delili yapılmış ve yapılacak inkılapların milletçe benimsenmiş olmasıdır. Muasır medeniyet ile Türkiye halkının birbiriyle uyuşmayan yanları olduğu hakkında bir görüş varsa aslında bu Türk milletinin bir eksikliğinden ziyade yüzyıllardır onu kuşatmış olan ortaçağ teşkilatına ait dini kurallar ve kurumlardır.¹³⁵² Bozkurt'un burada kastettiği medeniyet, Batı medeniyetinin ulaşılmış olduğu seviyedir. Bu seviyeye ulaşmak için ise gereken her şey kayıtsız şartsız kabul edilmeliydi. Türk ulusu, kararının bu yönde olduğunu deklare etmişti. Bozkurt, milletin bu kararına karşı çıkmaya kalkanların demirle, ateşle yok edilmeye mahkûm olduklarını belirtmiştir.¹³⁵³

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında Türk hukuk sistemini doğrudan etkileyecek olan kararlar alınmıştır. Lozan'a taraf olan devletler yeni Türkiye Cumhuriyetinin şeri kanunlardan ve diğer dini kurallardan uzaklaşmak şartıyla yapılması gereken hukuki düzenlemelere dikkat çekmişlerdir. Antlaşmaya göre Türk Hükümeti, Gayrimüslim azınlıkların aile hukuku veya ahkâm-ı şahsiyeleri konusunun, azınlıkların örf ve adetlerine göre çözümlenmesine imkân sağlayacak düzenlemeler yapılmasına muvafakat etmiştir. İlgili metindeki hükümlerin, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit

¹³⁵¹ Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 392.

¹³⁵² İsmet Gönülal, “Atatürk İnkılâbının Gerekçesi”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 12, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 909.

¹³⁵³ Mahmud Esat Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s. 11

miktarda temsilcilerinden oluşmuş Özel Komisyonlar tarafından düzenleneceğine vurgu yapılmıştır. Taraflar arasında meydana gelecek ihtilaf durumunda Türk Hükümetiyle Cemiyet-i Akvam Meclisi, Avrupa hukukçuları arasından oybirliği ile seçilmiş bir hakem tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁵⁴ Hasan Saka, İsmet İnönü ve Rıza Nur tarafından imza altına alınmış olan antlaşmanın eklerinde belirtilen kararlar uyarınca Türk hükümeti tarafından yapılacak olan yasal düzenlemelere beş yıl süreyle destek vermek üzere bir danışma kurulu oluşturulacaktır. Oluşturulacak olan kurulun üyeleri 1. Dünya Savaşına katılmamış olan devletlerin konularında uzman hukukçuları arasından Lahey Adalet Divanı tarafından oluşturulan liste içerisinde seçileceklerdir. Oluşturulacak heyetin üyeleri Türk Adalet Bakanlığına bağlı olarak çalışacak ve İzmir, Ankara, İstanbul'da ikamet edeceklerdir. Hazırlanacak olan yasalarla ilgili oluşturulacak komisyonlar arasında görev alacak olan danışmanlar, eksik gördükleri hususlarla ilgili olarak hazırladıkları raporları Adalet Bakanlığına bildirmekle yükümlüydüler.¹³⁵⁵ Lozan anlaşmasının tamamlanması ile birlikte Türk İnkılâbının bir dönemi kapanmış ve yepyeni bir döneme geçilmiştir. Hukuki açıdan bakacak olursak, bu antlaşma sonrasında Türkiye Cumhuriyeti, hukuk sistemini tamamen yenileyecek bu hususta zaman kaybetmeme adına derhal iktibas hareketine girişecektir.

Zaman içerisinde “Meclis Hükümet” sisteminin tıkanmasının ardından hükümet şeklinin “Cumhuriyet” olmasına karar verilmiştir. Böylece ülkenin bir hükümet bunalımının içine girmesine engel olunmuştur. Bunun için 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tevzihan Tadiline Dair Kanun”¹³⁵⁶ düzenlemesiyle birlikte 1., 2., 4., 10., 11., ve 12., maddeler değiştirilerek birinci maddeye ilave yapılmış ve “Türkiye Devleti’nin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir” ibaresi konularak cumhuriyet ilan edilmiştir.¹³⁵⁷

¹³⁵⁴ Mehmet Akif Aydın, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 308.

¹³⁵⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, Yeni Türkiye’nin Oluşumu**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 218.

¹³⁵⁶ “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tazvihan Tadiline Dair Kanun”, Kanun No: 364, **TBMM Kavanin Mecmuası**, 2. Baskı, 2. Cilt, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s. 125.

¹³⁵⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, 3. Cilt, 29 Ekim 1339/1923, s.s. 89-99.

4. Muhamat Kanunu

II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan “Muhamiler Kanun Tasarısı”, devletin kendisini içinde bulduğu savaşlar sebebiyle kanunlaşma imkânına kavuşamamıştı. Yasanın kanunlaşması için yeni cumhuriyetin kurulmasının beklenmesi gerekliydi. 3 Nisan 1924 Tarih ve 460 Sayılı Muhamat Kanunu’nun¹³⁵⁸ yayınlanması ile birlikte yeni Türkiye Cumhuriyeti daha iki anayasalı düzene son vermeden ve yepyeni bir hukuk sistemine geçmeden önce Avukatlık Yasası düzenlemesini yasalaştırmaları, yeni devletin kurucularının bu konuya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.

Muhamat Kanunu, Türk hukuk tarihi içerisinde avukatlığı meslek anlamında modern manada düzenleyen ilk yasa olarak tarihe geçmiş¹³⁵⁹ ve avukatlığın Türk vatandaşları tarafından icra edilebileceği hükme bağlanmıştır.¹³⁶⁰ Kanunda Batı kökenli avukat kelimesi yerine Mısır’da kullanılan muhami ve muhamat kelimelerinin kullanılması tercih edilmiştir.¹³⁶¹ Muhami; koruyan, kollayan, himaye eden anlamlarına gelmektedir. Kanun sayesinde dava vekilliği kavramının üzerine çıkılarak yapılan faaliyet kamu hizmeti niteliğine dönüştürülmüştür. Böylece avukatlık müessesesi bağımsız, onurlu, kurumsal bir meslek niteliğine kavuşmuştur.¹³⁶²

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti hali hazırda Kanun-i Esasi ve 1921 anayasasına göre yönetiliyorken ve meclisin ülke adına yapması gereken bir anayasaya ihtiyacı varken, tercihin Muhamat Kanunundan yana kullanmış olmasının ana sebeplerini tam anlamıyla tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili olarak literatürde yaptığımız araştırmalar bize net bir sonuç vermiş değildir. Kanunun

¹³⁵⁸ **Düstur**, Tertip III, Cilt V, s.s. 764-769; Durhan, Ülkemizde, s. 36; Umut Karabulut, Muhamat Kanunu; Türkiye’de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 13. Cilt, Sayı 27, İzmir, 2013, s. 79; www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar...kanuntbmmc00200460.pdf, E.T. 13.03.2023, s. 360.

¹³⁵⁹ Musa Toprak, **Geçmişten Günümüze Avukatlık Kanunları**, 1. Cilt, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2014, s. 7 ve devamı; **Muhamat Kanunu ve Hazırlık Çalışmaları (Metin, Tasarı, Gerekçeler ve Meclis Görüşmeleri)**, Çeviren Ahmet İyimaya, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 1993, s.s. 167-313; Elçi, **a.g.m.**, s. 30; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 126.

¹³⁶⁰ Sağnak-Boralıdağ, **a.g.e.**, s. 49; Aday, **a.g.e.**, s. 28; Öztürk, **a.g.t.**, s. 176.

¹³⁶¹ Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s. 467; Ataman, **a.g.e.**, s. 22; Karabulut, **a.g.m.**, s. 82.

¹³⁶² Toprak, **a.g.m.**, s. 46; Yılmaz, **Bir Meslek**, s. 197; Durhan, Ülkemizde, s. 36; Öztürk, **a.g.t.**, s. iv; Artukoğlu, **a.g.t.**, s. 118.

hazırlanmasından ilan edilinceye ve uygulama neticeleri incelenmesine rağmen, kanunun öncelik sebebi hakkındaki gerekçeler bir tahminin ötesinden ileriye gidemiyor. Burada insan ister istemez sözlü tarih araştırmasına ihtiyaç duyarak keşke olayın içinde bulunanlarla bu konu hakkında bir görüşme gerçekleştirme imkânımız olsaydı demeden edemiyoruz.

Bu hususta genel olarak tespitlerimiz şu şekildedir;

- 1- Yeni bir hukuk sistemine geçilmiş bu sebeple eski ile bağları koparmak için yeni bir hukukçu nesle ihtiyaç vardır. Bu sebeple yeni bir avukatlık yasası düzenlenmeliydi.¹³⁶³ Gerçekten de yayımlanan Muhamat Kanunu yeni devletin inşa etmek istediği ulus-devlet anlayışının oturmasında büyük faydalar sağlamıştır.¹³⁶⁴
- 2- Muhamiler arasında mesleğin icaplarına uymayanların ve mütareke döneminde devlet aleyhine faaliyetlerde bulunanların meslekten tasfiyeleri gerekmektedir.¹³⁶⁵
- 3- Önceden suç işlemelerine rağmen bazı kişiler dava vekili olarak görevlerine devam ediyorlardı.¹³⁶⁶ Bu durumun da önüne geçilmesi şarttı.
- 4- Cumhuriyet ilan edilmeden önce Adliye Vekâletince dava vekilliğinin herkes tarafında yapılabileceğine dair genelge yayınlamasının muhamiler arasında doğurduğu tepkiler sonucunda avukatlar, yeni bir avukatlık yasası düzenlenmesini talep etmişlerdir. İstanbul Barosu’da, yeni bir avukatlık yasasına ihtiyaç duyulması sebebiyle Adliye Vekâletinin yayınladığı genelgeye itiraz etmiştir.¹³⁶⁷
- 5- Avukatlık mesleğinin mutlak bir şekilde kurumsal anlamda bir yapıya kavuşması, disipline edilmesi ve teşkilat yapısı güçlendirilmek için gerekli düzenlemelerin yapılması şarttı.¹³⁶⁸

¹³⁶³ Orhan Seyfi Güner, **a.g.m.**, s. 394.

¹³⁶⁴ Karabulut, **a.g.m.**, s. 83.

¹³⁶⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 271-272.

¹³⁶⁶ Aynı Yer.

¹³⁶⁷ Özkent, Avukatın, s. 2.

¹³⁶⁸ Durhan, Ülkemizde, s. 39.

Kanun toplamda 17 madde ve bu maddelere ilaveten bir geçici madde olmak üzere toplam 18 maddeden ibarettir.¹³⁶⁹ İlan edilen kanunun maddelerini irdeleyecek olursak; kanunun birinci maddesinde icra edilmesi gereken faaliyetler üzerinden bir muhami tanımı yapılmıştır.

Birinci maddeye göre muhami:

- A) Hukuki uyuşmazlıklarla ilgili olarak yazılı veya sözlü olarak kendi düşüncelerini bildirmek,
- B) Başta dilekçe ve levha olmak üzere kendisinden düzenlenmesi gereken her türlü evrakı tanzim etmek,
- C) Yargı makamları, her tür daire ve meclis önünde gerçek ve tüzel kişilere ait olmak üzere hukuki vekil olarak takipte bulunmak,
- D) Müvekkilleri adına dava ya da davaları savunmayı kendilerine meslek olarak seçenler olarak tanımlanmıştır.¹³⁷⁰

İkinci maddede muhami olabilmenin şartları sıralanmıştır. Buna göre;

- A) Türkiyeli olmak: Ulus milliyetçiliği esaslarına göre kurulan yeni devlette muhami olabilmek için Türk olmak şartının değil de Türkiyeli olmak ibaresinin kullanılması oldukça enteresandır. Burada dönemin Türkiye'sinde nüfusun kozmopolitliğinin yanında avukatlık yapanların birçoğunun etnik kökenlerinin Türk ırkına dayanmaması sebebiyle, bu madde hazırlanırken Türk ibaresi yerine Türkiyeli olma ibaresinin konulması yönünde bir mecburiyetle karşı karşıya kalındığı düşüncesi akıllara gelmektedir.
- B) Ağır ceza gerektiren suç işlememiş olmak, namus ve haysiyet ihlalinden kaynaklı bir suç işlememiş olmak, etrafınca kötü niyetli bir şöhrete sahip olmamak,

¹³⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 279-280.

¹³⁷⁰ Aynı Yer.

- C) Türkiye Darülfünunun Hukuk Medresesinden başarı ile mezun olup bir diploma sahibi olmak,¹³⁷¹ şayet yabancı bir hukuk fakültesinden mezun olduğu takdirde Darülfünunun Hukuk Medresesinden eksik olan dersler üzerinden sınavlara girerek başarılı olmak,
- D) Önceden olmak kaydıyla iflas edilmesi durumunda iadesi itibarı yeniden kazanmış olmak,
- E) Önceden memur sıfatına haizken memuriyetten uzaklaştırılma durumunda kalan bir kimsenin memuriyetten uzaklaştırılma şartlarının ortadan kalkmış olması,
- F) Üç yıllık staj süresinin tamamlamış olması. Kanuna göre staj süresi staja müracaat etmekle başlar. Staj süresi zarfınca özel cinayet mahkemesi bulunan yerlerde adli memurluk yapmak suretiyle stajın tamam olacağı belirtilmiştir. Kanunun yayınlanma tarihinden itibaren bu tarz yerlerde adliye veya dava vekilliğinde üç seneden az olmamak şartıyla görev yapmış olanlar iş bu maddeden muaf tutulurlar. Bu tarz hizmetlerde bulunanların görev süreleri üç seneden az ise görev sürelerinin üç seneye tamamlanmaları şarttır.¹³⁷² Kanun teklifi ile ilgili mecliste tartışmaların yaşandığı en önemli meselelerden birisi staj süresi ile ilgili olarak gerçekleşmiştir. Bu konu ile ilgili olarak muhamiler ve baro temsilcileri arasında mutabakat sağlanamamıştır. Baro yetkililerine göre stajyerlik görevi bir muhami himayesinde yapılmalı ve staj süresi bir veya iki yıl kadar olmalıydı. Staj süresinin kısa olması mesleğe yönelik özenin artmasını sağlayacaktı. Adliye Encümeni Necmeddin Molla Bey'e göre muhami yanında gerçekleşecek bir staj donanımlı bir muhami yetişmesinin önüne geçecekti.¹³⁷³ Hükümet staj süresi için önce sekiz sonra beş sene teklif etmiş neticede üç sene ile sınırlandırılması konusunda mutabakata varılmıştır. Staj muhami adayının başvurusu ile

¹³⁷¹ Ek 4, Darülfünun-i Osmani Mezuniyet Şahadetname Örneği.

¹³⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s. 280.

¹³⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 280-281.

başlayacak, muhamiye staj süresince maaş verilecekti. Stajın, İstanbul ve İzmir gibi mesleki açıdan yoğunluğun olduğu şehirlerde yapılması öngörülmüştür.¹³⁷⁴ Bizce hükümet tarafından staj süresinin üç yıl tutulmasındaki amaç, muhamilerin devlet yapısı içerisinde bir mevkiî edinmeleri hususunda gösterilen idealist tavrıdan kaynaklanmaktadır.

Üçüncü maddeye göre bir mahalde muhamilerin sayısı 10'a ulaştığı takdirde, muhamiler bir araya gelerek bir baro teşkil ettirmek zorundadırlar. Kurulan baroya dâhil olmayan muhamiler, muhamilik görevini ifa edemeyecekleri gibi mahkemelerde vekil olarak bulunmaları yasaklanacaktır. Dördüncü maddede, muhamilerin yapabileceği başka bir deyişle muhamilik ile bağdaşan meslek ve hizmetler ele alınmıştır. Üniversite ve yüksekokullarda akademisyenlik bunun kapsamın dışında kalan okullarda ise sadece hukuk, sosyoloji ve iktisat derslerine girebilecekleri öngörülmüştür. Bilumum mali, ticari ve hayır müesseselerinde yönetim kurulunda görev almalarında herhangi bir beis yoktur. Ayrıca resmi meclislerde görev alabilen muhamiler, ilmi meclislerde görev alabilecekleri gibi bu meclis ve dairelerin dava vekilliğini de yapma konusunda da yetkilidirler.

Beşinci maddede, üçüncü madde gereğince kurulacak olan baro teşkilatı hakkında düzenleme yapılmıştır. Genel kurulda bir araya gelen üyeler öncelikle bir baro başkanı seçeceklerdir. Ardından ikinci başkan ve üçten az olmamak şartı ile on kişiye kadar üyeden oluşmuş bir disiplin kurulu teşekkül ettireceklerdir. Disiplin kurulu, meslek kurallarına, mesleğin adabına uygun olmayan ve kanunda düzenlenen maddelere aykırı davranışlarda bulunan muhamilere yine kanunda öngörülen cezaları tatbik etmek zorundadır. Disiplin cezaları yazılı ihtar, uyarı, bir aydan bir seneye kadar geçici olarak meslekten uzaklaştırılma ve son olarak da muhaminin kaydının silinmesinden ibaret olup dört adettir. Maddede ayrıca disiplin kurulunun toplantı biçimi de düzenlenmiştir. Buna göre disiplin kurulu yarıdan bir fazla üyenin katılımı ile toplanır. Disiplin kararı verileceği zaman oylar eşit olduğu takdirde başkanın verdiği karara uyulacaktır.

¹³⁷⁴ “Yeni Muhamat Kanununun Başlıca Maddeleri”, **Vatan Gazetesi**, 5 Nisan 1924, s. 3.

Altıncı maddede ise disiplin kurulunun verdiği disiplin cezalarına dair muhamilerin itiraz hakları düzenlenmiştir. Yazılı bir ihtar almış muhami hakkında verilmiş karar kesindir. Bu konuda muhaminin itiraz edebileceği bir makam yoktur. Bunun haricinde kalan cezalar için muhaminin itiraz hakkı saklıdır. İtiraz, kararın tebliğinden itibaren yedi gün içerisinde muhaminin ikamet ettiği yerdeki mahkeme başkanı ve dört üyeden oluşan bir kurula yapılmak zorundadır. Muhaminin ikamet ettiği yerde birden fazla sayıda mahkeme başkanlığı olduğu takdirde birinci mahkeme başkanının bulunduğu daireye yapılır. Başkan tarafından oluşturulacak olan kurul, disiplin cezasına itiraz eden muhaminin itirazlarının yerinde olup olmadığını incelemekle yükümlüdür. Yapılacak soruşturma ve incelemeler gizlidir. Kurulun vereceği karar ise kesin bir niteliğe sahiptir. Yedinci maddede, disiplin kurulunun verdiği karar doğrultusunda muhamilikten geçici süre ile uzaklaştırılmış olan muhamilerle birlikte, kesin ihraç sebebiyle barodan kaydı silinen muhamilerin Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde vazifeleri yapma imkânları sonlandırılacaktır. Bu husustan dolayı ilgililerin haberdar olmaları açısından kesinleşen karar ilan edilmek zorundaydı.

Sekizinci madde uyarınca kanunun aradığı şartlara sahip olan ve baro teşkilatı teşekkül edilmiş olan yerlerde muhami olarak mesleki faaliyetlerde bulunmak isteyenler, bulundukları yerdeki baroya müracaat etmek zorundadırlar. İlgili baro yapılan başvuru üzerine gerekli incelemeleri yaptıktan sonra başvuruyu kabul veya reddetmek zorundadırlar. Bu konu üzerine verilen karar bir ay içerisinde Adalet Bakanlığı'na gönderilir. Baro bu konu ile ilgili kararı bakanlığa göndermez veya yapılan başvuru baro tarafından reddedildiği takdirde başvuru yapan muhami adayı doğrudan doğruya bakanlığa müracaat etme hakkına sahiptir. Bakanlık başvuru üzerine resen inceleme gerçekleştirir. Başvuru yapan adayın kanunda aranan şartları taşıdığı görüldüğü takdirde muhami adayına ruhsatname verilir. Baro kendisine ruhsatname verilmiş olan muhaminin kaydını yapmak zorundadır.¹³⁷⁵

¹³⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 287-289.

Dokuzuncu maddeye göre önceden resmi bir dairede maaşlı ya da ücretli olarak memurluk vazifesi yapmakta iken muhamiliğe geçmiş olanlar, görevleri sırasında sorumlu oldukları dosyaları muhami sıfatıyla üstlenmeleri mümkün değildir. Bu husus resmi dairelerde hukuk müşaviri veya dava vekili olarak çalışıp daha sonra resmi dairede görevine son verilmiş muhamiler içinde geçerlidir. Bu dosyalarda muhami olarak değil de hakem veya arabulucu sıfatıyla görev almaları dahi neticeyi değiştirmez. Bu arada muhami daha önceden dava vekili olarak bakmış olduğu bir dava ile ilgili olarak vekâlet ilişkisi azil veya istifa nedeniyle sona ererse, bu muhaminin karşı tarafın dava vekili olarak davayı üstlenmesine imkân yoktur.¹³⁷⁶ Ayrı Ayrı bakanlıklara mensup muhamilerin veya dava vekillerinin diğer idari şubeler aleyhine dava kabul ve takip etmelerine mani olunması amacıyla 22 Nisan 1928 tarihinde bir kararname yayımlanmıştır.¹³⁷⁷

Onuncu madde de, muhamilerin dava ücretlerine dair düzenlemede bulunulmuştur. Buna göre dava vekâlet ücreti, belirlenmiş bir miktar olarak sözleşmeyle kayıt altına alınmış olmalıdır. Dava vekâlet ücretinin dava konusu üzerinden bir yüzdeyle belirlenmiş olması veya davaya iştirak anlamına gelecek bir takım sözleşmelerle tesisi geçersizdir. Böyle bir sözleşme yok hükmünde sayılacaktır.¹³⁷⁸ Arşiv kayıtlarına bakıldığında Müdafaa-i Milliye Vekâleti hesabına, İstanbul'da 100 ve Eskişehir'de 60 lira ücretle üç avukatın geçici olarak çalıştırılmasına karar verilmiştir. İlgili karar incelendiğinde avukatlık ücretlerinin net bir parasal miktar olarak belirlendiği görülmektedir.¹³⁷⁹

On birinci ve On ikinci maddelerde staj yapmaksızın muhami olabilme hakkına sahip olunması için gerekli şartlar ele alınmıştır. On birinci madde gereğince hukuk fakültesinden veya siyasetal bilgiler fakültesinden bu kanun yayınlanmadan önce ruhsatnamelerini almış olanlar staj şartından muaftır. Ayrıca mahkemelerde başkan, üye, savcı ve adli müfettişlik görevlerinde on seneyi tamamlamış olanlarda staj şartı aranmayacaktır. Bu on seneye ruhsatnameli olmak suretiyle dava

¹³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 289-290.

¹³⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 28 Dosya: 24 Gömlek: 16, (22.04.1928).

¹³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 289-290.

¹³⁷⁹ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 21 Dosya: 61 Gömlek: 10, (26.09.1926).

vekilliğinde geçirilen sürelerde dâhil edilebilecektir. Mahkemelerde başkan, üye, savcı ve adli müfettiş olmaksızın ruhsatnameli olarak kesintisiz bir şekilde on seneden uzun bir zamandır dava vekilliği yapanlar ikamet ettikleri yerde baro teşekkül etmişse, kanunun ilanı tarihinden itibaren, baro teşkil etmemiş ise, baronun teşekkül edeceği tarihten itibaren üç ay içerisinde müracaat etmelidirler. Kanunun ikinci maddesindeki şartlara sahip oldukları takdirde muhami olmalarında bir engel yoktur.¹³⁸⁰ On ikinci madde hem ikinci maddeye hem de on birinci maddeye atıfta bulunmuştur. Her iki maddedeki eğitim ve hizmet süreleriyle ilgili şartları yerine getirememekle birlikte beş sene üzerinde adli hizmetlerde bulunmuş ya da beş sene üzerinde ruhsatnameli olarak dava vekilliği görevini ifa edenler baro teşekkül etmeyen yerlerde dava vekili olarak görev yapabilirler. Bunun yanı sıra bir ruhsatnameye sahip olmamakla birlikte on senenin üstünde kesintisiz olarak dava vekilliği görevini ifa edenler Adalet Bakanlığı tarafından yapılacak imtihanlarda başarılı oldukları takdirde baro teşekkül etmemiş yerlerde dava vekilliği yapabileceklerdir.¹³⁸¹

On üçüncü maddede muhamilerin mahkemelerde görevlerini ifa sırasında giyecekleri kıyafet konusu düzenlenmiştir. Buna göre hâkimlere görevleri sırasında haklarında düzenlenmiş kanun gereği kıyafet zorunluluğu olan yerlerde, muhamilerde Adliye Vekâleti tarafından belirlenen kıyafetleri giymek zorundadırlar. Muhamat Kanununun hemen arkasından aynı gün hâkimlerin kıyafetleri hakkında düzenlenmiş olan kanun kabul edilmiştir.¹³⁸² Mahkemelerde muhamiler için, adliye içerisinde ise baro için bir bölümün ayrılmasının zaruri olduğu kabul edilmiştir.

On dördüncü ve On beşinci maddelerde daha önceden yayınlanmış olup da bu kanuna aykırı olmayan düzenlenme hükümlerinin yürürlükte kalmaya devam edeceği belirtilmiştir.¹³⁸³ Bunun en önemli sebebi kanun maddelerinin avukatlık mesleğine ilişkin tüm sorunları ortadan kaldırabilme ve ihtiyaçları karşılayabilme kapasitesinde

¹³⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 289-290.

¹³⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 291.

¹³⁸² “Yeni Adliye Kanunları, Muhamat ve Kıyafet-i Hükkam Kanunlarının Kabulü”, **Tanin**, 4 Nisan 1924, s. 2.

¹³⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt 8, s.s. 291.

olmaması ihtimalidir. Bizce kanun koyucu bu yolu tercih etmek suretiyle elini güçlendirmiş ve yasa yapma konusunda ciddi bir hukukçuluk vasfı ortaya koymuştur. Gerçekten de kanun metni incelendiğinde kanunda muhamilerin görev ve sorumluluklarına ilişkin bir düzenlemeye rastlayamıyoruz. Buna binaen kanuna ilave edilen bu madde ile kanun esnetilmiş ve ortaya çıkacak herhangi bir sorunda kanundan önce yapılmış diğer düzenlemelere başvurma imkânı sağlanmıştır. Nitekim 1876 tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkındaki nizamnamenin ikinci faslının 7. ve 19. maddeleri arasında dava vekillerinin görev ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Kanunun bu düzenlemeleri yürürlükten kaldırmadığı düşünüldüğünde bu konuya dair doğacak problemlerin hallinde ilgililer, eski düzenlemelerdeki hükümlerden yararlanabileceklerdir.

Kanuna eklenen muvakkat bir madde ile muhamilerin tasfiyesinin önü açılmıştır. Kanuna göre 1876 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Dava Vekilleri Cemiyeti Nizamnamesi uyarınca baro teşekkül etmiş bulunan yerlerde iş bu kanunun yayınlamasının ardından iki ay içerisinde bir komisyon oluşturulacaktır. Adliye Vekâleti tarafınca belirlenecek olan başkanın idaresinde komisyon içerisinde dört hâkim, dört adliye çalışanı ve yine muhamat kanunun ikinci maddesinde belirtilmiş olan şartları taşıyan dört muhami bulunacaktır. Komisyon baro tüzüklerinde kaydı bulunan muhamilerin maddi ve manevi olarak şartlarının kanunlara uygunluğunu denetleyecek, şartları muhami olarak çalışma imkânına sahip olmayanların kayıtlarını silecektir. Muhami olarak vazifeye devam etmesinde sakınca görülmeyp baro kaydı onaylanmış olanlar derhal bir toplantı gerçekleştirerek İnzibat Meclisi oluşturacaklardır. Kaydı silinenler ise on beş gün içerisinde Adliye Vekâletine itiraz edebileceklerdir. İtiraz sonucunda Adliye Vekâletince verilecek kararın, kati niteliğe sahip bir karar olması kararlaştırılmıştır.¹³⁸⁴

2 Temmuz 1924 tarihinde bakanlıklarca leh ve aleyhte açılan bütün davalarda, hazine avukatlarının görevlendirilmelerine karar verilmiştir.¹³⁸⁵

¹³⁸⁴ **Resmî Ceride**, Sene: 2, No: 69, 26 Nisan 1924.

¹³⁸⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 6 Gömlek: 37 Sıra: 39, (02.07.1924).

4.1.Tefrik Komisyonu ve Faaliyetleri

Muhamat Kanununun kabulünün ardından kanuna eklenen muvakkat madde gereğince derhal “Tefrik Komisyonu” oluşturulmuştur. Komisyonun bir araya gelmesinin ardından yapılan çalışmalar neticesinde on maddelik bir talimatname meydana getirilmiş ve yayımlanmıştır.¹³⁸⁶ Yayımlanan talimatname gereğince tefrik komisyonu, baro levhalarında kayıtlı bulunan muhamilerin, faaliyetlerinde muhamat kanununa aykırı bir durum olup olmadığını ve muhamat kanunu gereğince de bir muhami de bulunması gereken vasıflara sahip olup olmadıklarını inceleyecektir. Bunun yanında en önemli konu mütareke döneminde baroya kayıtlı muhamilerin ne tür faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmesidir. Mütareke dönemi sırasında ortaya çıkmış bulunan Rum Dava Vekilleri Cemiyetine bağlanan İstanbul Barosuna kayıtlı bulunan muhamilerin artık muhamilik faaliyetlerinde bulunmalarının önüne geçilecektir.¹³⁸⁷ Bu sayede asıl amacın meslek standartlarına uygun bir teşkilatın ortaya çıkmasını sağlamak olduğu görüldüğü gibi, işgal süresince ülke aleyhine faaliyetlerde bulunmuş kişilerin muhamilik mesleğini yapmalarına engel olmaktır.

Tefrik Komisyonu talimatnamesinin ikinci maddesi gereğince dava vekilliği cemiyeti bulunan mahallerdeki levhaya kayıtlı muhamilerin öncelikle dosyaları üzerinden bir inceleme yapılacak. Bu yeterli gelmediği takdirde tefrik komisyonları soruşturmayı genişleterek her türlü imkânı kullanmak suretiyle tetkikat yapma hakkını kendi uhdesinde saklı tutacaktır.¹³⁸⁸

İstanbul Tefrik Komisyonu Başkanı Kazım Bey’in, basına yapmış olduğu açıklamalar gereğince; İstanbul Barosu ile ilgili gerçekleştirilen denetlemelerin yaklaşık 2-3 ay gibi bir sürede tamamlanacağını anlamaktayız.¹³⁸⁹ Bu süreç tamamlanıncaya kadar geçen süre içerisinde baroya kayıtlı muhamilerin görevlerine devam edebilecekleri, ancak tetkikatın sonuçlanmasının ardından oluşacak yeni baroda: muhamilik ile ilişkisi kesilenlerin artık mesleklerine geri dönmelerinin

¹³⁸⁶ Karabulut, **a.g.m.**, s. 88.

¹³⁸⁷ “Baronun Tasfiyesi, Barodan Kimler Çıkarılacak”, **Tanin**, 9 Mayıs 1924, s. 2.

¹³⁸⁸ “Muhamat Kanunu Talimatnamesi”, **Tanin**, 13 Mayıs 1924, s. 3; “Baronun Tasfiyesi, Barodan Kayıtları Terkin Edilenler Artık Vekâlette Bulunamayacaklar”, **İleri**, 13 Mayıs 1924, s. 2; Karabulut, **a.g.m.**, s. 88.

¹³⁸⁹ Karabulut, **a.g.m.**, s.s. 88-89.

mümkün olmayacağı belirtilmiştir.¹³⁹⁰ Yapılan çalışmalar neticesinde muhamilik ile ilişkisi kesilen Gayrimüslim dava vekilleri, muhamilik icrasına men teşkil eden muamelelere karşı itirazda bulunmuşlardır. Mütareke döneminde kendilerine isnat edilmiş olan yabancı mahkemelerde faaliyette bulunmalarından, azınlık barolar oluşturmalarından veya vatan aleyhine faaliyette bulunmak gibi sebeplerden ziyade muhamilikten uzaklaştırılmalarının daha çok dini sebeplere dayandırılmak suretiyle gerçekleştiğine vurgu yapmışlardır.¹³⁹¹

Dönem itibarıyla muhamilik faaliyetinde bulunan Haydar Ali Özkent, işgalle birlikte İstanbul'da Ermeni ve Rum Barolarının faaliyete geçtiğini belirtmektedir. Özkent, bir takım muhamilerin Osmanlı mahkemelerinde faaliyette bulunmaktansa ecnebi mahkemelerinde müddei sıfatıyla faaliyette bulunduklarını, kendilerini işgal devletlerinin himayesi altına alarak mesleki faaliyetlerinin yanına bir de casusluk ve hainlik eklediklerine atıfta bulunmuştur. Eserinde Tefrik Komisyonu'nun dosyaları üzerinde incelemelerde bulunan Özkent, Tefrik Komisyonunun manevi şartlara bakarken; *“Mütareke yıllarında ecnebi bir devlet himayesine girmek, ecnebi bir devlet veyahut Patrikhane pasaportuyla seyahat etmek, Milli adliye işlerine ecnebi polis ve askerini müdahale ettirmek ve ecnebi bayrak çekmek suretiyle Türk kaza ve icra makamlarının istiklal ve şerefine dokunmak, müddei sıfatı ile vatandaşları ecnebi konsoloshane ve polis mahkemelerine sürüklemek, sözle ve yazı ile Türklüğe, onun şeref ve istiklaline düşmanlık duygularını göstermiş olmak, Damat Ferit Paşa'nın kurdurduğu ve sonradan Nemrut Mustafa Paşa'nın Başkanlık ettiği divanı harplerde veya bu gibi teşekküllerde öz vatan evlatlarının aleyhinde şahadette bulunup astırmak, mütareke yıllarında açılan Rum ve Ermeni Barolarında elebaşılık etmek, tasfiye esnasında millî hudut haricinde bulunmak ve saire”* demek suretiyle hangi kıstaslara göre karar verildiğini izah etmeye çalışmıştır.¹³⁹²

¹³⁹⁰ Baro Yeniden Teşekkül Ediyor”, **Tanin**, 11 Mayıs 1924, s. 2.

¹³⁹¹ “Baroda Tasfiye, Ecnebi Mahkemelerinde Müddei Sıfatıyla Bulunan Vekiller Barodan Çıkarılacaktır”, **Vatan**, 22 Nisan 1924, s. 2.

¹³⁹² Özkent, Avukatın, s.s. 111-115.

İstanbul Barosu ile ilgili tefrik komisyonunun çalışması devam ettiği sırada baro ile ilişkisi kesilecek olan 70 muhaminin isimleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Yapılan tasfiyelerin hukuki dayanağı olarak Muhamat Kanununun ikinci, dördüncü ve on birinci maddeleri gösterilmiştir.¹³⁹³ Yapılan tasfiyelerin tamamen kanuna uygun ve haklı bir şekilde gerçekleştiğinin kamuoyu vicdanını da tatmin edebilmesi ve tasfiyelerin olabildiğince şeffaf olabilmesi amacıyla denetlemeler devam ederken İstanbul Barosuna bağlı ikisi Ermeni, ikisi Rum ve ikisi Musevi olmak üzere toplam on beş kişilik bir muhami grubu çalışmalara dâhil edilmiştir.¹³⁹⁴

Özkent'e göre Tefrik Komisyonu'nun çalışmalarını tamamlamasının ardından baroya kayıtlı bulunan 960 muhamiden, maddi ve manevi sebeplerden ötürü 473 tanesinin kaydı silinmiştir.¹³⁹⁵ İstanbul Barosu, Tefrik Komisyonunun, İstanbul Barosunu münfesihi saydığı bu yolla baronun evraklarına el konularak kayıtlı 960 üyenin 482'sinin baro kaydının silindiği, geriye 473 kişinin kaydının kaldığına atıfta bulunmuştur. İstanbul Barosunun münfesihi sayılmasına karşı gösterdiği sert tepki sonucunda Adalet Nezareti, baronun yetkili olduğunu kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.¹³⁹⁶ Vatan gazetesinin tespitine göre tasfiyeler sonucunda 374 muhaminin kaydı silinmiş geriye kalan 435 muhaminin görevine devam edebildikleri belirtilmiştir.¹³⁹⁷

Mesleklerinden men edilen Gayrimüslim muhamiler, aleyhlerinde alınan bu kararlara karşı Tefrik Komisyonu ve Adliye Vekâletine doğrudan başvuruda bulunmuş olsalar da hemen bir netice almaları mümkün olmamıştır.¹³⁹⁸ Zaman içerisinde Adliye Vekâletine yapılan başvurular sonucunda seksen muhami görevine geri dönmeyi başarmıştır. Bu muhamilerin sekiz tanesi Yahudi, altı tanesi Rum ve on bir tanesi Ermeni asıllıdır.¹³⁹⁹ Bu durum akıllara Tefrik Komisyonunca yapılan değerlendirmelerin çok hızlı bir şekilde yapıldığı ve yeterince özen gösterilmediği

¹³⁹³ “Barodan Çıkarılan 70 Muhaminin İsimleri”, *İleri*, 1 Haziran 1924, s. 3.

¹³⁹⁴ “Barodan Tasfiye”, *İleri*, 27 Haziran 1924, s. 2.

¹³⁹⁵ Özkent, Avukatın, s. 115.

¹³⁹⁶ <https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=1&Desc=Tarihçe>, E.T. 09.09.2023.

¹³⁹⁷ Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 2. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1989, s. 82.

¹³⁹⁸ Karabulut, *a.g.m.*, s. 91.

¹³⁹⁹ Özkent, Avukatın, s. 115.

hususunu getirmektedir. İtirazdan bir sonuç alamayan ve mesleklerinden men edilen Gayrimüslim muhamiler, “İstanbul Barosunda Terkin-i Kayıtlarına Karar Verilen Bazı Muhamilerin Meclis-i Milliye Takdim Eyledikleri İstidaname ve Merbutu Layiha” başlıklı ve kapağının üzerinde “Kanun Hâkimiyeti Mebna-i Cumhuriyettir.” ifadesini içeren bir risale kaleme almışlardır. Ermeni ve Rum muhamiler tarafından yazılan risale içeriğinde, tasfiyeye uğramalarına yol açan 460 sayılı Muhamat Kanunu’nun ikinci, beşinci, on dördüncü, on beşinci ve geçici maddesine atıfta bulunurken, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun adil yargılanma, T.C. vatandaşlarının sahip oldukları kamu hakları ve TBMM’ye başvuru haklarıyla ilgili maddelerine vurgu yapmışlardır.¹⁴⁰⁰ Mesleklerinden men edilen Gayrimüslim muhamiler tasfiyenin asıl gerekçesinin dinsel olduğuna dair görüşlerini risalelerinde de aynen tekrar etmişler bu sayede kendilerine isnat edilen her türlü suçu reddetmişlerdir.¹⁴⁰¹ TBMM’ye yapılan bu başvuruların sonucunda ne tür bir hukuki işlemin yapıldığı tespit edilebilmiş değildir. 1924 Yılı’nın ikinci yarısından itibaren bu konu ile ilgili yayınlanmış herhangi bir bilgiye literatürde maalesef rastlayamıyoruz. Yapılan tasfiyelerin Gayrimüslimler açısından gerçekten dini esaslara dayanıp dayanmadığı hakkındaki bir tespiti yapmamız istatistiki net veri noksanlığı sebebiyle mümkün görülmemektedir. Ancak avukatlar hakkında yapılan bir kanunun yürürlüğe girmesinin ardından devletin yeni siyasasına uygun bir şekilde çalışma arzusunda olan, kontrol edilebilir ve eski devlet yapısından uzak mesleki bir örgüt düzenlenebilmesi açısından yapılan tasfiyeler anlaşılabilir bir durum arz etmektedir. Tasfiyeler sayesinde devletin muhalif unsurlarla hesaplaşma arzusunda olduğu da aşikârdır. Gayrimüslim muhamiler açısından iddia ettikleri gibi dini sebeplerle yapılmış olan tasfiyelerin yanında, gerçekten mütareke döneminde yukarıda belirttiğimiz faaliyetlerde bulunanlarla birlikte ulus devleti inşası doğrultusunda sistemden egale edilmiş olmalarını da yadırgamamak gerekmektedir.

¹⁴⁰⁰ Murat Koraltürk, “Avukatlığın Türkleştirilmesi, 1924’te İstanbul Barosu’nda Gerçekleşen Tasfiye Üzerine Yaşanan Tartışmalar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 212, İstanbul, 2011, s. 53.

¹⁴⁰¹ Murat Koraltürk, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 213.

4.2. Daimi Muhalif Bir Muhami: İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey

Ömer Lütfi Fikri Bey, 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Hüseyin Lütfi Paşa, Kosova Vilayeti Valiliği görevinde bulunmuş önemli bir devlet adamıdır. Mekteb-i Mülkiye'yi abisi Münci Bey ile 1890 yılında bitirmiştir. Mezuniyetinin ardından Fransa'ya giderek Paris Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmüştür.¹⁴⁰² 1894 yılında Osmanlı Devletine geri dönen Lütfi Fikri Bey, Mısır'da yayımlanan Mizan gazetesinde yazı yazmak istemesi ve Mizancı Murat ile haberleştiği iddiasıyla 1895 senesinde hakkında verilen hüküm gereğince on altı ay hapis yatmıştır.¹⁴⁰³ Hapislik günlerini tamamlayıp ceza evinden çıktıktan sonra kendisine 1897 yılının temmuz ayında Isparta sancağında tahrirat müdürlüğü görevi tevdi edildi. Ardından 1898 yılında Niğde sancağı tahrirat müdürlüğüne atansa da Vali Galip Paşa ile ters düşmesi sebebiyle 9 Mayıs 1899 yılında bu görevi bırakmak mecburiyetinde kaldı. Avlonyalı Ferid Paşa ile olan iyi ilişkisi sebebiyle paşanın desteğini alarak Tortum kaymakamlığına atanmış olsa da buradaki görevini tamamlamadan ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığındı. Zaman içerisinde çeşitli Avrupa ülkelerine ziyaretlerinin yanı sıra Mısır'da yaşamayı tercih etti. Mısır'da ülkesine dönmek için hükümete başvurduysa da Ferid Paşa'ya olan bağlılığı sebebi ile bu isteği Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa tarafından reddedildi.¹⁴⁰⁴

II. Meşrutiyetin ilanını fırsat bilen Lütfi Fikri, 1908 yılında Dersim mebusu sıfatıyla Meclis-i Mebusan'a girmeyi başardı.¹⁴⁰⁵ Ardından meclis içerisinde İttihat ve Terakki hareketi ile ters düştü. Mutedil Hürriyetperveran Partisi'nin kurucu kadrosu içerisinde yer alan Lütfi Fikri Bey, partinin kamuoyundaki gerçek lideri oldu. İttihat ve Terakki tarafından tutuklanması istenilen Lütfi Fikri Bey'in meclise yeniden seçilmesi, hakkında cezai işlem yapılmasına engel teşkil etmiştir. Tutuklama işlemine karşı, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa hakkında verilen gensoru

¹⁴⁰² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lutfi-fikri>, E.T. 10.09.2023.

¹⁴⁰³ Ahmet Ali Gazel, **Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007, s. 10.

¹⁴⁰⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/lutfi-fikri>, E.T. 10.09.2023

¹⁴⁰⁵ Ahmet Ali Gazel, "Eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in 1925 Yılında Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Yargılanması", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 10, İstanbul, 2020, s. 27

mecliste şiddetli tartışmalara sebebiyet vermiştir.¹⁴⁰⁶ Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin de kurucuları arasında yer alan Lutfi Fikri Bey, çıkarmış olduğu gazetelerde (Tanzimat, Islahat, Tesisat, Teşkilat, İfham)¹⁴⁰⁷ kazandığı tecrübesini üyesi olduğu partiler için kullanarak, basın yolu ile sert bir şekilde muhalifliğini sergilemesi sayesinde mensubu bulunduğu partilerin kamuoyu desteği almasını sağladı. 1915 Yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak yurt dışına giden Lutfi Fikri Bey, 15 Ekim 1919 tarihinde yurda dönerek¹⁴⁰⁸ bir yandan muhamilik faaliyetinde bulunurken diğer bir yandan Sabah gazetesinin başyazarı sıfatıyla yazılarını yayınlamaya devam etti.

1920 Yılında İstanbul Barosu genel kurul üyelerinin teveccühü ile İstanbul Barosu başkanlığına seçildi.¹⁴⁰⁹ İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında uzlaşa sağlamak isteyen Lutfi Fikri Bey'in bu girişimleri başarıya ulaşamadı.¹⁴¹⁰ Lutfi Fikri Bey'in, meşrutiyet yanlısı olması, Ankara hükümetleri ile arasının daima mesafeli olmasına yol açmıştır.¹⁴¹¹ Bu mesafeyi yaratan süreç milli mücadelenin başarı ile sonuçlanmasının ardından İstanbul'a dönen Refet Paşa'nın, TBMM'nin hükümet şekline dair yapmış olduğu açıklamalarına muhalefet etmekle birlikte başlamıştır. Her şeyden önce hukukçu ve demokrat kimliğinin ağır basması sebebiyle Lutfi Fikri Bey, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin bir mecliste toplanmasının kabul edilemeyeceğine vurgu yaparak, TBMM'nin başlangıçtan itibaren kontrol dışına çıkmış bir yapıda olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹² Lutfi Fikri Bey, kuvvetler ayrılığı ve meşrutiyet ile ilgili açıklamalarının anlaşılabilmesi için "Hükümdarlık Karşısında Milliyet Mes'uliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili" başlıklı bir yazı kaleme almış, yazısında anayasa hukuku açısından böyle bir meclis ve hükümet yapısının dünyanın hiçbir yerinde olmadığını belirtmiştir.¹⁴¹³ Ayrıca Halifenin, TBMM'nin doğal

¹⁴⁰⁶ Gazel, **a.g.m.**, 27.

¹⁴⁰⁷ Karabulut, **a.g.m.**, s.s. 91-92.

¹⁴⁰⁸ BOA, DH. EUM. SSM, 38-29, (H-21-01-1338).

¹⁴⁰⁹ <https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=1&Desc=Tarihçe>, E.T. 11.09.2023.

¹⁴¹⁰ Karabulut, **a.g.m.**, s. 93.

¹⁴¹¹ Mehmet Özden, "Cumhuriyet'in İlanı Arifesinde Meşruti ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lutfi Fikri Beyin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Risalesi 1923", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 6, Sayı 12, Ankara, 2010, s.158.

¹⁴¹² Hilmi Ziya Ülgen, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 355.

¹⁴¹³ Dursun Ali Akbulut, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Yılmaz Kitabevi, Samsun, 1994, s. 15.

başkanı olduğunu da açıklamıştır.¹⁴¹⁴ Lutfi Fikri Bey ile Ankara'nın arasındaki ilişkinin kopmasına sebep olan bir diğer husus ise Lutfi Fikri Bey'in, Hilafet yanlısı olmasından kaynaklanmıştır. 1 Kasım 1922'de alınan karar sonucunda saltanatın ılgasına karar verilmiştir. Bunun üzerine İsmailiye mezhebinin dini lideri Ağa Han, Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben bir mektup yazarak Halifelik makamının akıbetini ve akabinde makamın, dünya Müslümanları açısından güvenli ve saygın bir duruma kavuşturulmasını TBMM'den arzuladıklarını dile getirmiştir.¹⁴¹⁵ Söz konusu mektup İsmet Paşa'ya ulaşmadan önce 5 Aralık 1923'te Tanin ve İkdam gazetelerinde, 6 Aralık 1923 günü ise Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁴¹⁶ Ağa Han'ın bu mektubu üzerine Lutfi Fikri Bey, "Huzur-ı Hilafetpenahiye" başlığı ile yazıya aldığı ve Tanin'de yayımladığı makalesinde hilafetin, ataların azim ve becerisiyle kazanılarak Türklüğe bahşedildiğini, bunun ölçülmez bir kuvvet ve manevi bir hazine olduğunu belirtmiştir. Hilafet'e gelecek bir zararın millet nezdinde bir intihar olduğuna vurgu yapılan yazıda, istifa edeceğini açıklayan Halife Abdülmecid Efendi'ye, sonucu ölüm pahasına mevkisini asla bırakmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴¹⁷

Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen bu mektubu ele geçirerek yayımlayan gazeteciler ile birlikte Lutfi Fikri Bey tutuklanmak suretiyle İstanbul İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir.¹⁴¹⁸ 13 Aralık 1923'te gözaltına alınan Lutfi Fikri Bey'in davası 19 Aralık 1923'te başlamıştır.¹⁴¹⁹ Yargılamada mahkeme savcısı Lutfi Fikri'nin, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine aykırı olarak yayım yapması sebebiyle idamla cezalandırılmasını talep etmiştir.¹⁴²⁰ 27 Aralık 1923 Günü sonlanan mahkeme, Lutfi Fikri Bey'in beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılmasına

¹⁴¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.143.

¹⁴¹⁵ Turan, **a.g.e.**, 3. Kitap, s. 39.

¹⁴¹⁶ Gazel, **a.g.m.**, s. 29.

¹⁴¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1962, s.s. 161-162; **Tanin**, 10 Teşrin-i Sani 1339, s. 1; Gazel, **a.g.m.**, s. 29.

¹⁴¹⁸ Murat Çulcu, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lutfi Fikri Davası**, Kastaş Yayınları, 2. Cilt, İstanbul, 1992, s. 166.

¹⁴¹⁹ Turan, **a.g.e.**, 3. Kitap, s. 39.

¹⁴²⁰ "Cumhuriyet Müdde-i Umumisi Lutfi Fikri Bey'in İdamını İstiyor", **Tanin**, 21 Kanun-ı evvel 1339, s. 1.

hükmetmiştir.¹⁴²¹ Lütü Fikri Bey tarafından yapılacak bir af talebi başvurusunda, affi yönünde bir karar uygulanacağı belirtilmişse de Lütü Fikri Bey, kendisinin suçlu olmadığını, yazılarında herhangi bir suç unsuru olmadığı cihetle, mahkemenin isterse hakkında verilen hükmü ortadan kaldıracıebileceğini belirterek bir af talebinde bulunmayı reddetmiştir.¹⁴²² Lütü Fikri Bey hakkında verilen ceza 13 Şubat 1924 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 124 sayılı özel bir yasa ile affedilmiştir.¹⁴²³

İstanbul Barosu ile ilgili Tefrik Komisyonu'nun çalışmalarını tamamlamasının ardından ilgili kararlar İstanbul Barosuna bildirilmiştir. Yapılan idari işlemlerin ardından Cumhuriyet Döneminin ilk baro genel kurulu 28 Ağustos 1924 tarihinde tasfiye edilen muhamillerinde katılımıyla gerçekleşmiştir. Oldukça sert geçen toplantının ardından yapılan başkanlık seçiminde diğer baro başkan adayı Sadettin Ferit Bey ile yarışan Lütü Fikri Bey, hali hazırda bulunan 307 muhaminin 142'sinin oyunu alarak yeniden başkan seçilmeyi başarmıştır. Sadrettin Ferit Bey'e verilen oy sayısı 122 olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁴²⁴

İlerleyen dönemde Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuya atfen; “Muhterem Efendiler! Hattâ Cumhuriyet ilân olunduktan sonra vukua gelen feci bir hadiseyi de enzar-i intibahımız önünde canlandırmak isterim. En büyük mamuremizin bu memlekette belki Avrupa'da tahsil etmiş yüksek mütehassıslardan mürekkep Baro Heyeti, alenen hilafetçi olduğunu ilân eden ve ilân etmekle iftihar duyan birisini seçip kendisine reis intihap eylemiştir. Bu hâdisе köhne hukuk erbabının Cumhuriyet zihniyetine karşı derunî ve hakiki olan vaziyet ve temayülünü ifadeye kâfi değil midir? Bütün bu hâdisat erbab-i inkilâbın en büyük fakat en sinsi hasm-ı canı, çürümüş hukuk ve onun bîderman müntesipleri olduğunu gösterir. Milletin hummalı inkılâp hamleleri esnasında sinmeğe mecbur kalan eski ahkâm-i kanuniye, eski erbab-i hukuk; erbab-i himmetin nüfuz ve âteşi yavaşlamağa başlar başlamaz derhal canlanarak inkılâp esaslarını ve onun samimî

¹⁴²¹ “İstiklal Mahkemesinin İlk Kararı”, **Tanin**, 28 Kanun-ı evvel 1339, s. 1.

¹⁴²² Mehmet Reşid Bey, “Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safrâ Lütü Fikri'nin Siyasi Mücadeleleri”, **Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey'in Günlüğü**, Hazırlayan: Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991, s. 190.

¹⁴²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 2, İçtima Senesi; 1, 5. Cilt, s. 802; Çulcu, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 271.

¹⁴²⁴ Özkent, Avukatın, s.s. 115-116.

muakkiplerini ve onların aziz mefkûrelerini mahkûm etmek için fırsat beklerler. Bu fırsat eski kanunların mevcudiyeti ve eski esasat-i hukukiyenin mer'iyeti ile ve eski zihniyetini derunî ve kalbi olarak muhafazada mütemerrit hâkimlerin ve avukatların mevcudiyetiyle müemmendir.”¹⁴²⁵ şeklinde açıklamalarda bulunduğuna şahitlik ediyoruz. Bu açıklamalar yeni devlet yönetiminin en üst makamında olan Cumhurbaşkanının, Lütfi Fikri Bey’in yeniden seçilmesinden duyduğu rahatsızlığı gözler önüne sermektedir.

Lütfi Fikri Bey açısından baro başkanlığına yeniden seçilmesini sağlayan nedenlerin başında meslektaşlarının güvenini kazanmış olması gelmektedir. Bunun yanında hâlihazırda tasfiyelere duyulan tepki ve Ankara hükümetinin politikalarından duyulan rahatsızlıklar, Lütfi Fikri Bey ile Ankara hükümetinin arasının bozuk olması, muhamilerin teveccühlerini Lütfi Fikri Bey’den yana kullanmalarını zorunlu kıldığı kanaatindeyiz.

İleri tarihte yürütülen bir soruşturmada Cumhuriyet aleyhinde faaliyet göstermek üzere kurulmuş olan “Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti” kurucuları arasında Lütfi Fikri Bey’in de ismi geçmiştir. Bu sebeple Ankara’da kurulmuş olan İstiklal Mahkemesi tarafından 1925 yılında yargılanmış ve yargılama sonucunda delil yetersizliğinden dolayı hakkında beraat kararı verilmiştir. Gazi Paşa aleyhinde yazmış olduğu yazılardan dolayı hakkında yeni bir yargılama başlatılması öngörülmüşse de bizzat Gazi Paşa’nın, Lütfi Fikri Bey’den bir şikâyeti olmadığına dair mahkemeye gönderdiği yazı ile hakkındaki beraat hükmü kesinleşmiştir.¹⁴²⁶ 1928 Yılına kadar İstanbul Barosu başkanlığını yürüten Lütfi Fikri Bey, bu tarihten vefatı olan 1934 yılına kadar avukatlık vazifesinin icrasına devam etmiştir. 1934 yılında rahatsızlığının tedavisi için gittiği Fransa’da vefat etmiştir.

¹⁴²⁵ Ender Tiftikçi, Mehmet Tiftikçi, **Atatürk ve Hukuk**, Yargıtay Yayınları, No 27, Ankara, 1999, s. 146.

¹⁴²⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: ‘Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti’ ve Eylemleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 38. Cilt, Sayı 3-4, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, Özel Sayı II, İstanbul, 1984, s.s. 257-265; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri I-II (1920-1927)**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.s. 378-384.

5. 1924 Anayasası

Yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyetinin, olağanüstü bir dönemde hazırlanmış olan 1921 anayasası ile idare edilebileceğini düşünmek mümkün değildi. Nitekim yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi 1921 anayasası Kanun-i Esasi'yi ortadan kaldırmamış bir takım yeni düzenlemelerle Ankara'da oluşan meclisin hukuki meşruiyetini sağlamlaştırmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre yeni devletin rejimini, teşkilatlarını, siyasal ve sosyal yapılarını, temel organlarını, temel hak ve özgürlüklerini belirleyen, bunların kuruluş biçimlerini, görev ve yetkilerini düzenleyen yeni bir anayasanın acilen hazırlanması gerekliydi.¹⁴²⁷

1924 Anayasası, ikinci TBMM tarafından hazırlanmış ve 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Bir takım tadilatlarla uğrayan anayasa 1961 anayasası yürürlüğe girinceye kadar devletin en üst kanunu olma sıfatını korumuştur. 1924 Anayasası hazırlanırken başkaca ülkelerin anayasalarından yararlanılmadığı belirtilmişse de mazbata muharriri Cemal Nuri Bey'in tutanaklardaki ifadelerine göre 1875 tarihli Fransız ve 1921 tarihli Lehistan anayasalarındaki birçok hüküm 1924 Anayasasında kendisine yer bulmuştur.¹⁴²⁸

Yukarıda belirtmiş olduğumuz nedenler ve ayrıca devletin rejimi açısından yaşanan dönüşümlere paralel olarak 1921 Anayasasında bilinçli bir şekilde eksik bırakılmış olan düzenlemelere yer verilerek, 105 maddeden oluşan bir anayasa ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasasının genel özelliklerine bakacak olursak; a) Türkiye devleti bir Cumhuriyettir. (1. Madde) Bu husus ayrıca 103/3 madde ile koruma altına alınmış, bu hükmün değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği belirtilmiştir. b) Anayasa da devletin dininin İslam olduğu ifade edilmiştir. Resmi dilin Türkçe olduğu başkentin ise Ankara olduğu düzenlenmiştir. (2. Madde). 1928 Yılında yapılan değişiklikle devletin dini hükmü çıkarılarak laiklik yolunda önemli bir yol

¹⁴²⁷ İnan, a.g.e., s. 240; Eşe Çağlar, **1924 Anayasası ve Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Değişim-Dönüşüm (1924-1938)**, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Afyonkarahisar, 2021, s. 50.

¹⁴²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem. 7. Cilt, 9 Mart 1924, s. 227; Şeref Gözübüyük, Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Ankara, 1957, s. 33.

kat edilmiştir.¹⁴²⁹ Kanaatimizce 1937 yılında ilgili madde de yapılan değişiklikle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devlet'inin özellikleri arasına "laiklik" ilkesi de eklenerek sekülerleşme yolunda beklenen sonuca en azından kanunen varılmıştır. c) Hâkimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu belirtilmiştir. (3. Madde). Bu hükümden anlaşıldığına göre egemenliğin kaynağının millet olduğu anlayışı devam etmektedir. d) TBMM, milletin yegâne temsilcisidir ve yetkilerini millet adına kullanır. (4. Madde). Bu sayede meclisin daha nitelikli çalışması ve karar alması sağlanmıştır.¹⁴³⁰ e) Yasama ve yürütme yetkisi TBMM'de toplanmıştır. (5. Madde).

Yasama ve Yürütme erkleri açısından anayasanın özelliklerini inceleyecek olursak; a) TBMM, yasalara uygun bir şekilde seçilen milletvekillerinden oluşur ve millet adına egemenliği kullanan tek kurumdur. (9. Madde) b) Yerel yönetimlere dair özerkliğe yer verilmeyen anayasa merkeziyetçi anlayışı ön plana çıkartmıştır. Yasama ve yürütme yetkisi meclis de toplanmakla birlikte güçler birliği ilkesi kabul edilmiştir. (5 ve 59. Madde). İlgili maddelerle birlikte kuvvetler birliği ve meclis hükümet sistemine bağlı kalındığı ifade edilmiştir.¹⁴³¹ Bununla birlikte yürütme ile ilgili maddelerde esneklik gösterilmiş, yürütme yetkisinin meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı tarafından seçilecek icra vekilleri aracılığı ile ifa edilebileceğine vurgu yapılmıştır. Madde sayesinde Cumhurbaşkanı ile meclis ilişkisinin ayrılmaması istenmiştir.¹⁴³² Hükümeti her daim denetleme ve düşürme hakkı ise meclise tanınmıştır. (7. Madde). Bu sayede Cumhuriyet rejimi ile planlanan parlamenter sisteme geçiş arzusu ortaya konmuştur.¹⁴³³ c) Anayasanın 26. maddesinde TBMM tarafından yerine getirilecek görevler tek tek sayılmıştır. d) Cumhurbaşkanı meclis tarafından bir seçim dönemi olan dört yıl için seçilir. Seçilme

¹⁴²⁹ Enver Kartekin, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 212.

¹⁴³⁰ Recai Okandan, "Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dâhil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanunu'nun Hususiyetleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 28. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 1962, s. 326; İnan, **a.g.e.**, s. 244; Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 296.

¹⁴³¹ Mustafa Kemal Çiçek, **1924 Anayasası'nın Hazırlanışı ve Temel Özellikleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 65; Tanör, **Osmanlı-Türk**, s. 296.

¹⁴³² Ömer Anayurt, "1924 Anayasası'nda Meclis Yürütme İlişkileri", **Atam Dergisi**, 13. Cilt, Sayı 39, 1997, s. 674.

¹⁴³³ Bekir Sıtkı Baykal, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Oluşması Üzerine", **Belleten**, 43. Cilt, Sayı 170, Ankara, 1979, s. 498.

dönemi açısından herhangi sınırlama yoktur. (31. Madde). Cumhurbaşkanı devletin başı olarak kabul edilmiştir. Mecliste mebus olan ya da seçilme hakkına sahip her erkek Türk'e, cumhurbaşkanı olma hakkı tanınmıştır. (32. Madde). Ancak madde gereğince cumhurbaşkanının meclis içinde yapılacak olan tartışmalara katılım ve oy kullanma hakkı yoktur. Başkomutanlık TBMM'ye ait olmakla birlikte, bunun cumhurbaşkanı tarafından temsil edileceği belirtilmiştir. (40. Madde). Cumhurbaşkanı meclis tarafından düzenlenerek kendisine gönderilen yasaları on gün içerisinde ilan etmekle yükümlü olmakla birlikte anayasa ve bütçe konuları haricindeki hususların tekrar incelenmesi için on gün içerisinde meclise geri gönderme hakkına sahiptir. Buna rağmen meclis tarafından aynen kabul edilen yasaları ilan etmek zorunda olduğu kayıt altına alınmıştır. (35. Madde). Madde incelendiğinde görüleceği üzere cumhurbaşkanına geçici de olsa bir veto hakkı tanınmıştır.¹⁴³⁴ Yasaların ilanı hakkında cumhurbaşkanı tarafından yapılan bu işlem idari niteliğe haiz bir uygulamadan ibarettir.¹⁴³⁵ Cumhurbaşkanı siyasi açıdan sorumlu değildir. Yetkilerini başbakan ve ilgili bakanların katılımıyla kullanır. (39. Madde). Bu kararlardan doğacak sorumluluk başbakan ve ilgili bakanlara aittir. (41. Madde). Cumhurbaşkanının meclise karşı sorumluluğu iki açıdan ele alınmıştır. Bunlardan birincisi cumhurbaşkanının vatana karşı ihanet etmesi durumudur. (42. Madde). İkincisi ise özel işlerinden dolayı cumhurbaşkanı sorumlu tutulmak istendiğinde yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair usullere başvurulması gereklidir. (41. Madde). Görüleceği üzere anayasal konumu gereğince cumhurbaşkanı, parlamenter rejimdeki devlet başkanı ile aynı yetkilerle donatılmıştır.¹⁴³⁶

1924 Anayasasının dördüncü bölümü yargı erkine ayrılmıştır. Anayasa önceki başlıklarında düzenlediği yasama ve yürütme erkleri hakkında görev tabirini kullanmasına rağmen yargı için Kuvvei Kazai'ye şeklinde bir tabir kullanmayı tercih etmiştir. Anayasa da kullanılan bu tabirle yargı organına verilen değerin önemi

¹⁴³⁴ Anayurt, **a.g.m.**, s. 675.

¹⁴³⁵ Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri Teşri Organı**, Tan Matbaası, İstanbul, 1960, s. 197.

¹⁴³⁶ Taha Parla, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, Onur Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.s. 16,17-72.

ortaya konmak istenmiştir. Yargı açısından anayasanın özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür; a) Yargı hakkı ulus adına yürürlükteki usul ve kanunlara göre ancak bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. (8. Madde). b) Mahkemelerin teşkilatı, görev ve yetkilerinin düzenlenmesi ancak kanun yolu ile gerçekleşir. (53. Madde). c) Yargıçlar bağımsızdırlar ve kendilerine yargı faaliyetlerine dair herhangi bir müdahalede bulunulması mümkün değildir. Gerek Meclis gerekse icra vekillerinin mahkeme kararlarını değiştirmesi, erteleme ve bu kararların infazını engellemeleri mümkün değildir. (54. Madde). d) Yasada öngörülen hükümler haricinde yargıçlar görevlerinden azledilemez. (55. Madde). e) Yargıçların özlük hakları kanun ile belirlenir. (56. Madde). f) Yargıçlar kamusal ya da özel başka bir görev almaları yasaktır. (57. Madde). g) Yargılamalar alenidir. (58. Madde). h) Herkes kanunlar dâhilinde meşru yolları kullanmak suretiyle sahip olduğu tüm hakları sonuna kadar kullanmakta serbesttirler. (59. Madde). i) Hiçbir mahkeme yetkili ve görevli olduğu anlaşılan bir davaya bakmaktan imtina etmesi mümkün değildir. (60. Madde). j) Görevlerinden dolayı İcra Vekilleri, Danıştay, Yargıtay Başkanları, üyeleri ve Cumhuriyet Başsavcısını yargılamak üzere Divan-ı Ali kurulması zorunludur. (61. Madde). Divan-ı Ali 11 Yargıtay, 10 Danıştay reisleri ve üyeleri tarafından gerekli olduğu zamanlarda kendi kurulları tarafından gizli oy usulü ile olmak kaydıyla 21 kişi seçilir. Seçilen bu kişiler yine gizli oy ve salt çoğunlukla olmak kaydı ile içlerinden bir kişiyi reis, bir kişiyi ise reis vekili seçerler. (62. Madde). Divan-ı Ali bir reis ve on dört üyenin seçilmesiyle oluşur. Kararlarını salt çoğunluk ile verir. Geri kalan altı kişi gerekli olduğunda eksik kalan heyeti tamamlamak için bekler. Bu altı kişinin üç tanesi Yargıtay, diğer üç tanesi ise Danıştay üyeleri arasından kura yolu ile belirlenir. Reis ve reis vekili bu kuraya dâhil edilmezler. (63. Madde). k) Divan-ı Ali'nin savcılık görevi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından yerine getirilir. (64. Madde). l) Divan-ı Ali tarafından verilen kararlar kesin karar niteliğindedir. (65. Madde). m) Divan-ı Ali önüne gelen davalarda kanunlar çerçevesinde yargılama yaparak hüküm verir. (66. Madde). n) gerekli olduğu zaman TBMM'nin kararı ile Divan-ı Ali'nin toplanması gereklidir. (67. Madde).

Yargı organına dair yapılan düzenlemeler incelendiğinde yargının, yasama ve yürütme karşısında bağımsız bir şekilde konumlandırılma çabasını görmekteyiz. Ancak yapılan düzenlemeler yargıç bağımsızlığı ve teminatları hususunda sarih niteliğe sahip değildir. Bu konu ile ilgili takdir yetkisi kanun koyucunun yetkisinde ve takdirinde bırakılmıştır. Bu sebeple uygulamada birçok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca yargının, TBMM karşısında ne gibi bir konumda olduğuna dair bir düzenlemeye de rastlayamamaktayız.¹⁴³⁷

Tabii hâkim başka bir deyişle doğal yargı ilkesi gereğince demokratik ve hukukun üstünlüğü kabul edilmiş olan ülkelerde kendisine suç isnat edilen bir kimsenin suçu işlediği iddia edilen tarihte görevli olan mahkemeler dışında daha sonradan oluşturulan bir mahkeme önünde yargılanması mümkün değildir. Bir başka ifade ile “olağanüstü mahkemeler” adını verdiğimiz sonradan oluşturulan yargısal mekanizmalar önünde yargılanma kabul edilemez bir durumdur. Nitekim uygulamada tıpkı mütareke dönemindeki niteliğe sahip İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemeler aracılığı ile yargılamalar gerçekleşmiş ve verilen cezalar infaz edilmiştir. Dolayısıyla II. Meclis, yargılama kuvvetinin TBMM elinde olmasını istediği, yargı görevinin yerine getirilmesini sağlayan dayanağın TBMM’den kaynaklanması gerektiği kanaatindedir.¹⁴³⁸ Nitekim 1 Mart 1924 tarihinden başlamak suretiyle Reis-i Cumhur Mustafa Kemal, yargının yeni rejimin koruyucusu olması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılacak olan inkılapların üzerinde denetleyici niteliğe sahip bir yargı organı, inkılapların uygulanmasına engel teşkil edebilirdi ki bu duruma herhangi bir mahal verilmesi istenmemekteydi.¹⁴³⁹

1924 Anayasasında yapılacak kanunların anayasaya aykırı olamayacağı belirtilmesine rağmen çıkarılan yasaların anayasaya aykırılığı iddiası hususunda izlenecek yola dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Meclis bu konuda yargı tarafından bir denetim gerçekleşmesine izin vermemiş bunun yerine kendi kendini denetlemeyi tercih etmiştir. Ayrıca mahkemelere bu hususta içtihatla bulunmaları

¹⁴³⁷ Okandan, Hükümlerlik, s.s. 331-332.

¹⁴³⁸ Çağlar, **a.g.t.**, s. 67.

¹⁴³⁹ Emin Emni, “1924 Anayasasında Yargı Organının Yeri”, **Ata Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Sayı 2, Konya, 1992, s.s. 105-113.

hususunda bir yetki de tanınmamıştır. Bu eksiklik Türkiye’de anayasal yargı ve anayasal içtihatların gelişmesine engel teşkil etmiştir.¹⁴⁴⁰ Burada unutulmaması gereken o dönemin anayasalarında bu usulün genel olarak uygulanmadığıdır. En önemli husus ise kurtuluş savaşı sırasında oluşan milli egemenlik ve meclisin üstünlüğü ilkeleri zihinlerde tazeliğini korurken meclisin yargı organı tarafından denetlenmesiyle birlikte bu ilkelerin zarar görmesine yol açabilmesi ihtimalinin önüne geçmektir.¹⁴⁴¹ Buna rağmen idari işlemler açısından yargısal denetim yolu açık tutulmuştur. 51. Maddeye göre Şurayı Devlet idari işlemleri denetleyebilecektir. Bunun tek istisnası kanunların tatbik edilebilmesini sağlamak amacıyla yayımlanan nizamnameler teşkil eder. 52. Madde gereğince nizamnamelerin yasalara aykırılığı iddiası ile denetlenmesi ancak meclisin yetkisi dâhilinde tutulmuştur. Burada ki bir diğer ilginç nokta ise Şurayı Devlet ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerin yargı bölümünde değil Vazifei İcraiye başlığında düzenlenmiş olmasıdır. Bu da yargı organının anayasa da elinin zayıflamasına sebep olan bir husustur.

1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetleri anayasa da belirtmesine rağmen bu hakların korunması ile ilgili teminatlar hakkında bir düzenlemeye yer vermemiştir. Bu sebeple ilerleyen süreçte 1924 Anayasasında belirtilen hak ve hürriyetlerin birçoğu uygulama da anlamını bulamamıştır. Hakların sınırlandırılması ile ilgili yetki yasama organına yani TBMM’ye tanınmıştır.¹⁴⁴² Ekonomik ve sosyal haklar sarih bir biçimde ele alınmadığı gibi sendika, grev ve toplu pazarlık, toplu sözleşme gibi kolektif haklara bir atıfta bulunulmamıştır. İş hakkı, sağlık ve konut hakkı, sosyal güvenlik hakları gibi konularla ilgili olarak devlete düşen vazifelere dair parasız ve zorunlu ilköğretim hakkı haricinde herhangi bir düzenlemeye rastlayamıyoruz.¹⁴⁴³ Ayrıca haklar hakkında bir sınıflandırma da yoktur. Fakat anayasanın hak ve

¹⁴⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 152.

¹⁴⁴¹ Okandan, **Amme Hukukumuzun Genel Hatları**, s. 68.

¹⁴⁴² Adnan Küçük, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 82, 2016, s. 8.

¹⁴⁴³ Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978, s.s. 144-145.

hürriyetler konusunda 1789 Fransız İhtilali'nden gelen bireyci, liberal hukuki ve siyasi ideolojiyi benimsediği oldukça açıktır.¹⁴⁴⁴

10. Madde gereğince on sekiz yaşını bitiren her erkek Türk seçme, 11. Madde gereğince ise otuz yaşını bitiren her erkek Türk seçilebilme hakkına sahip olmuştur. 1934 Yılında yapılan değişiklikte kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilecektir. Bu konu ilerleyen başlıkta ele alınacaktır. Milletvekilliği açısından anayasa memuriyet ile vekilliğin aynı kişide birleşemeyeceğine atıfta bulunmuştur. (23. Madde). Mütareke döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü sebeplerden dolayı üzerinde durulmayan bu duruma anayasal bir engel gelmiş bulunuyordu. Temel hak ve hürriyetleri ilgilendiren bu maddeler haricinde temel hak ve hürriyetler esas itibariyle altmış sekiz ve seksen sekizinci maddeler arasında ele alınmıştır. a) Her Türk hür olarak doğar, hür yaşar. Ancak hürriyetin sınırlarına vurgu yapılarak sahip olunan bu hak başkasının hürriyetine engel teşkil etmeyecek bir şekilde kullanılabilmesi belirtilmiştir. Bu sınırlar kanunlar aracılığı ile tespit ve tayin edilir. (68. Madde). Dikkat edilirse maddede hürriyetlerin sınırı devlet, kamu otoritesi ya da toplum çıkarlarına dayalı olarak belirlenmemiştir.¹⁴⁴⁵ b) Türkler, kanun önünde eşittirler. Herhangi bir zümreye, sınıfa, aileye ve ferde karşı kanun nazarında herhangi bir imtiyaz sağlanamaz. (69. Madde). c) Türklerin tabi oldukları hukuk hakkında düzenleme yapan madde ile şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelam, neşir, seyahat, akit, sai ve amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundan olduğu açıklanmıştır. (70. Madde). d) Dokunulmazlıkların düzenlendiği madde de can, mal, ırz ve konut her türlü saldırıdan korunarak teminat altına alındığına vurgu yapılmıştır. (71. Madde). Bu sayede herkesin hayat, maddi ve manevi varlıklarını korumasının ve geliştirmesinin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁴⁴⁶ e) Kişi dokunulmazlığı teminat altına alınarak, hiçbir kimsenin kanunen muayyen olan ahval ve eşkâlden başka bir suretle derdest ve tevkif edilemeyeceği belirtilmiştir. (72. Madde). f) İşkencenin her türlü

¹⁴⁴⁴ İzzet Eroğlu, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, **Yasama Dergisi**, Sayı 14, 2010, s. 85; Tanör, Osmanlı-Türk, s. 308.

¹⁴⁴⁵ Turan Güneş, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s. 72.

¹⁴⁴⁶ Eroğlu, **a.g.m.**, s. 102.

yasaklanmıştır. (73. Madde). g) İstimval ve istimlak konuları düzenlenerek kişilerin hakları teminat altına alınmıştır. (74. Madde). İlgili madde kamulaştırma durumunda kamulaştırılan toprağın kamulaştırma bedelinin peşin ödenmesi gerektiğini teminat altına almıştır. Bu sebeple madde Türkiye’de toprak reformu yapılmasının önüne set çekilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁴⁴⁷ Bu hüküm 1937 yılında değişikliğe uğrayarak kamulaştırma için gerekli olan ödemenin takside bağlanması sağlanmıştır. h) Din ve vicdan hürriyetinin düzenlediği madde de hiç kimsenin bağlı olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefî içtihadından dolayı ayıplanamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca asayişe, genel adaba ve kanunlara aykırı olmamak kaydıyla her türlü ayin serbest olarak kabul edilmiştir. (75. Madde). i) Konut dokunulmazlığı anayasal teminat altına alınmıştır. (76. Madde). j) Basın hürriyetinin ele alındığı maddede matbuatın kanun dairesinde serbest olduğu yayımlanmadan önce teftiş ve muayeneye tabi olmadığı belirtilmiştir. (77. Madde). k) Seyahat özgürlüğü teminat altına alınmıştır. (78. Madde). l) Akitler, çalışma, mülk edinme, dernek ve ortaklıklar kurma, toplanma haklarının ancak kanunla sınırlandırılabilceği konular ele alınmıştır. (79. Madde). m) Hükümetin nezareti ve denetimi altında olmak kaydıyla kanun dairesinde her türlü öğrenim serbesttir. (80. Madde). n) Postalara verilmiş olan her türlü mektup, evrak ve emanetler sorgu yargıcı ve mahkeme kararı olmaksızın açılmaz. Telefon ve telgraf aracılığı ile gerçekleşen muhaberatın mahremiyeti ihlal edilemez. (81. Madde). o) İhbar ve şikâyet hakları düzenlenmiştir. Gerek bir şahıs aleyhine gerekse kamuya karşı oluşacak zıt bir durumdan dolayı doğrudan doğruya TBMM’ye tek veya toplu şikâyetin önü açılmıştır. (82. Madde). ö) Kişiler tabi oldukları mahkemeler dışında başkaca bir mahkemeye sevk edilemez. (83. Madde). p) Vergi mükellefiyetine dair açıklamalar düzenlenmiştir. (84. Madde) r) Vergilerin devlet aracılığı ile ancak kanun dairesinde tahsil edilebileceği ve bu alanda düzenlenecek olan yeni kanunların yürürlüğe girmesine kadar eski kanunların yürürlükte olacağı belirtilmiştir. (85. Madde). s) Devletin bir savaşa girmesi ya da savaş hazırlıkları durumunda, devlet aleyhine isyan veya vatan yahut Cumhuriyet rejimi aleyhine güçlü ve fiili bir teşebbüs görüldüğünde, İcra Vekilleri Heyeti süresi bir ayı

¹⁴⁴⁷ Çiçek, a.g.t., s. 78.

geçmemek şartıyla sıkıyönetim ilan etme hakkına sahiptir. Bu durum meclise bildirilir. Sıkıyönetimin süresinin uzatılması ya da kısaltılması meclis yetkisindedir. Şayet meclis bir araya gelmemişse derhal toplantıya davet edilmelidir. (86. Madde). Temel hak ve hürriyetler açısından düzenlenmiş bu maddenin kişi hak ve hürriyetleri açısından ne kadar önemli olduğu ortada olmakla birlikte her hâlükârda meclisin vazgeçilmezliğine vurgu yapılmış olması takdire şayandır.¹⁴⁴⁸ Bunun yanında anayasa sıkıyönetim durumunda hangi hakların askıya alınabileceğini sınırlaması oldukça önemlidir. 1924 Anayasası sonrasında hazırlanan 1961 ve 1982 anayasalarında böyle bir sınırlama ile karşılaşmıyoruz. ş) İlköğretim mecburi kabul edilmiş ve bu eğimin parasız olacağı vurgulanmıştır. (87. Madde). t) Bu maddede Türklüğün sıfat-ı resmiyesi tarif edilmiştir. Maddeye göre; “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sülbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sülbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sini rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izah edilir.” Burada ırksal temele dayanan bir Türklükten ziyade vatandaş temelli, sadakate dayalı bir tanımlama yapılmıştır.¹⁴⁴⁹ Bu tarihten itibaren halka Osmanlı değil Türk olarak hitap edilecektir. Bu sayede farklı etnik kökene ve dinlere mensup kişilerin Türklük potası içerisinde bütünleşmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁵⁰

5.1. 1924 Anayasasında Esas Bakımından Yapılan Değişiklikler

1924 Anayasası yürürlükten kaldırılıncaya kadar toplam on bir defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin yedi tanesi 1960 Askeri Darbesi öncesi dört tanesi ise 1960 darbesi sonrasında gerçekleşmiştir. 1960 Askeri darbesi öncesi yapılan bu yedi değişikliğin ikisi şekil diğer beş tanesi ise esas ile ilgili olarak

¹⁴⁴⁸ Çiçek, a.g.t., s. 76.

¹⁴⁴⁹ Bihterin Vural Dinçkol-Alper Işık, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 21. Cilt, Sayı 1, İstanbul, 2015, s. 24; İlter Turan, **Cumhuriyet Tarihimiz**, Çağalan Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 73.

¹⁴⁵⁰ Edward C. Smith, “1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Çeviri Mümtaz Soysal, 13. Cilt, Sayı 13, Ankara, 1958, s.s. 107-108.

gerçekleşmiştir. Çalışmamızın sınırı itibariyle 1938 yılından sonra yapılan değişiklikler ele alınmamıştır. Esas açısından yapılan ilk değişiklik 10 Nisan 1928’de yapılmış ve 14 Nisan 1928’de yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁵¹ Kanun ile birlikte anayasanın 2., 16., 26. ve 38. maddeleri değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle devletin dini ibaresinin İslam olduğu hükmü anayasa metninden çıkarılmıştır. (2. Madde). Buna paralel olarak anayasanın 16. maddesindeki milletvekili yemini ve 38. maddesindeki cumhurbaşkanlığı yemin metinlerindeki “vallahi” sözcüğü kaldırılmış bunun yerine “namusum üzerine söz veririm” ibaresi konmuştur. 26. Maddede düzenlenmiş olan TBMM’nin vazifeleri içerisinde değerlendirilen ahkâm-ı şer’iyyenin tenfizi anayasa metninden çıkarılarak, devlet düzeni ve anayasa üzerindeki dinin bağlayıcı hususlarından arındırılma çabasına devam edilmiştir.

Aralık 1931 tarihinde “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 95’inci Maddesinin Tadili Hakkında Kanun”¹⁴⁵² başlığı ile anayasanın 95. Maddesi ihtiyaca binaen değiştirilmiştir. İlgili kanun bütçe düzenlemeleri ile ilgilidir.

Esas açısından yapılan üçüncü önemli değişiklik Aralık 1934 tarihinde gerçekleşmiştir. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 10. ve 11. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”¹⁴⁵³ başlığı ile gerekli değişiklikler yapılmıştır. Yukarıda 1924 anayasasının temel hak ve hürriyetlerine ilişkin bilgileri paylamış olduğumuz bölümde 10 ve 11 maddeler hakkında bilgi vermiştik. Yapılan değişiklikle birlikte seçme ve seçilme hakları açısından erkek ve kadın eşit bir hale gelmiştir. Fakat kadınların siyasal rüştlarına geç ulaştığı düşünülmüş olacak ki yasa koyucular anayasadaki oy kullanma yaşını 18’den, 22 yaşını tamamlamış olmaya yükseltmiştir.

¹⁴⁵¹ “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun”, Kanun No: 1222, **TBMM Kavanin Mecmuası**, 2. Baskı, 6. Cilt, TBMM Matbaası, Ankara 1928, s. 99; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3. Dönem, 3. Cilt, 9 Nisan 1928, s.s. 115-119.

¹⁴⁵² **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4. Dönem, 4. Cilt, 28 Kasım 1931, s.s. 29-35; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4. Dönem, 4. Cilt, 10 Aralık 1931, s.s. 33-37.

¹⁴⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 4. Dönem, 4. Cilt, 5 Aralık 1934, s.s. 82-88.

1937 Yılında anayasada esas açısından daha kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” başlığı ile anayasanın 2., 44., 47., 49., 50., 61., 74. ve 75. maddeleri değiştirilmiştir.¹⁴⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisinin altı ilkesi anayasaya konulmuş ve böylece partinin ilkeleri, devletin temel nitelikleri haline getirilmiştir. Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. (2. Madde). Hükümetin oluşumunu açıklayan 44. maddeye; “Siyasi müsteşarları Başvekil, Meclis azası arasından seçerek Reisicumhurun tasdikine arz eder.” İbaresini ilave edilmiştir. Din ve vicdan hürriyetine dair düzenleme yapılan 75. maddedeki “tarikat” ifadesi kanun metninden çıkarılmıştır. 1937 yılı içerisinde yapılan bir diğer değişiklikle 44. madde ve bu maddeye bağlı olarak 47., 48., 49., 50., ve 61. maddelerde yapılan değişiklikler kaldırılmıştır.¹⁴⁵⁵

6. Ankara Hukuk Mektebi

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Türkiye’de sadece İstanbul Hukuk Fakültesi faaliyetine devam etmekteydi. Oysa Osmanlı Devleti’nde İstanbul Hukuk Fakültesinin yanında Beyrut, Konya, Selanik ve Bağdat’ta bulunan hukuk fakülteleri eğitim vermeye devam ediyordu.¹⁴⁵⁶ Konya’da bulunan hukuk mektebi, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi sonucunda meydana gelen sıkıntılardan dolayı 15 Mart 1919 tarihinde kapatılmak zorunda kalmıştı.¹⁴⁵⁷ Fakat konjonktür artık tamamen değişmişti. Dinsel yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu tarihteki yerini almış yerine yepyeni bir Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Tanzimat’la başlayan Batı hukukunun benimsenmesi Türkiye Cumhuriyetinin yüzünü tamamen Batıya çevirmesiyle birlikte zirveye ulaşacaktı. Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı ve Hilafet’in kaldırılması yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucularının dinsel bir hukuki yapıdan kurtulmak suretiyle devleti seküler ve laik bir sistem üzerine inşa etmek istediklerini gösteriyorlardı. Yüzyılların

¹⁴⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 16. Cilt, 5 Şubat 1937, s.s. 58-84.

¹⁴⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 20. Cilt, 29 Kasım 1937, s.s. 83-89.

¹⁴⁵⁶ M. Serhan Yücel, “Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nin İlk Yılı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 26, 2016, s. 362.

¹⁴⁵⁷ Yasin Yılmaz, Mehmet Kiremitçi, “Konya Hukuk Mektebi’nde Anayasa Hukuku Dersleri”, **Adalet Dergisi**, Sayı 68, 2022, s. 294.

getirdiği tecrübe yeni devletin hukuki temayülünün şekillenmesinde önemi oldukça büyüktü. Ancak burada unutmaması gereken en önemli husus Osmanlı Devlet'inin modern bir hukuk sistemine kavuşmak için göstermiş olduğu tecrübelerin sonuçsuz kalmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu zaten devrimsel nitelikte bir hukuki ve sosyal dönüşümü başarabilseydi, belki de başka bir formda varlığını devam ettirebilecekti. Tarihsel süreç incelendiğinde çökme aşamasında olan devletlerin yaralarını tedavi etmek yerine ancak pansuman yapabildiklerini ve nihai gerçek olan “yok olma süreciyle” karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları için henüz yapılanlar devrime giriş niteliğindeydi. Yapılması planlanan devrimlerin hukuki alt yapısının oluşturulabilmesi ve kalıcılığın sağlanması için mutlak suretle yeni sistemin esaslarına vakıf olarak yetiştirilmiş bir hukukçu nesle ihtiyaç vardı. Ancak bu ihtiyacın hâlihazırda öğrenimine devam eden Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin yetiştirdiği hukukçularla karşılanması mümkün değildi. Çünkü Darülfünun, Osmanlı Devlet yapısı içerisinde kurulmuş ve Osmanlı Devlet hukukunun esaslarına göre eğitim vermekteydi. İstanbul Hukuk Fakültesindeki müderrislerin yeni cumhuriyet kadrolarının yapacağı devrimlere adapte olması pek mümkün görülmemekteydi.¹⁴⁵⁸ Ayrıca başta İstanbul Barosu, basın, Darülfünun ve İstanbul aydınları ile yeni cumhuriyetin arası oldukça mesafeliydi.

Ankara'da bir hukuk mektebi açılması ile ilgili ilk talep 21 Mart 1921 tarihinde Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali Bey tarafından hazırlanan bir kanun tasarısıyla istenmiş ancak bu talep o dönemde çeşitli nedenlerle karşılık bulamamış, konu ileride yeniden değerlendirilmek üzere ertelenmişti.¹⁴⁵⁹

Cumhuriyetin ilanının ardından hukuki devrimlerin gerçekleştirilmesi için gerekli çalışmaları yapan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, bu devrimlerin ardından ihtiyaç duyulacak ve ayrıca oluşacak hukuki yapıyı koruyacak bir hukukçu neslin

¹⁴⁵⁸ Ahmet Mumcu, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 44. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1995, s. 549.

¹⁴⁵⁹ Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 416, Ankara, 1977, s. 26.

yetişmesinin ancak Batı lkelerindeki sistem üzerine kurulmuş bir hukuk mektebi sayesinde olacağı inancını taşırmaktaydı.¹⁴⁶⁰ Bu sebeple girişimlerine başlayan Mahmut Esat Bey, savaş sonrasında Darlfnn Hukuk Mektebi'ne ilginin birçok nedenle azaldığını, şimdilik Darlfnn Hukuk Mektebi'nin cazip hale getirmek için çaba sarf etmektense, Ankara'da yeni kurulacak bir hukuk mektebine Anadolu'nun her yerinden talep geleceğini belirtmiştir.¹⁴⁶¹

Ankara'da bir hukuk mektebi açılması için hazırlanan üç önerge meclise sunuldu. Mecliste yapılan görüşmeler sırasında Mahmut Esat Bey'in büyük çabaları sayesinde¹⁴⁶² Ankara'da bir hukuk mektebi açılması dört oy farkla kabul edildi.¹⁴⁶³ Adalet Bakanlığı 1925-1926 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin eğitim ve ğretim faaliyetine geçeceğini, hukuk fakültesinde ğrenci olmak isteyenlerin 1925 yılının yazında başvurularını bakanlığa yapmaları gerektiğini ilan etti.¹⁴⁶⁴ İlgili dönemde Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Müdürlüğünde memur olarak çalışan ve Ankara Hukuk Mektebi'nde ğrenci olmak isteyen şemsettin Bey, ilk kaydı kendi adına yapmak suretiyle yapılacak kayıtlardan mesul kişi oldu.¹⁴⁶⁵ Lise mezunları ve yedi senelik idadi mezunları ile yüksekokul veya hukuk mektebi gibi bir okulda kayıtlı olanlar Ankara Hukuk Mektebi'ne herhangi bir sınava tabi tutulmaksızın kayıt yaptırma hakkına sahipti.¹⁴⁶⁶ Lise mezunu olmayanlar ise zorlu bir sınava tabi tutulup, bu sınavda başarılı olmaları durumunda mektebe kayıt yaptırabiliyorlardı. 1927 Yılından itibaren lise mezunu olmayanların mektebe kabulü uygulamasına son verilmiştir.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶⁰ Aylin zman, "Erken Cumhuriyet Döneminde Hukukçu Kimliği", **Toplum Ve Bilim Dergisi**, Sayı 87, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 171.

¹⁴⁶¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, 14. Cilt, 23 şubat 1925, s.s. 263-279.

¹⁴⁶² Hüseyin Cahit guzoğlu, "Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılları", **Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 210, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, s. 4.

¹⁴⁶³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, 14. Cilt, 23 şubat 1925, s.s. 283-284.

¹⁴⁶⁴ Yücel, **a.g.m.**, s. 364.

¹⁴⁶⁵ Kudret Ayiter, "40'ıncı Yıl Merasimini Açış Nutku", **Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 210, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, s. 16.

¹⁴⁶⁶ Yücel, **a.g.m.**, s. 364.

¹⁴⁶⁷ Cemil Bilsel, "Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu", **Hukuk Dergisi** (Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından çıkarılır meslek mecmuasıdır), Sayı 1, Ankara, 1933, s. 39.

15 Eylül 1925 Tarihinde mektebin fiilen kurulması işlemlerine başlanarak Cemil Bilsel, “Reis Vekili” sıfatıyla hukuk mektebinin başına getirildi. Aynı tarihte Adalet Bakanlığında kurulacak olan okulun adı ile ilgili bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıya Mahmut Esat, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Kemal Tengirşenk, Yusuf Akçura, Cemil Bilsel, Şevket Bilgisin, Süheyp Derbil ve Tevfik Kamil Koperler katıldı.¹⁴⁶⁸ Henüz Ankara’da bir üniversite olmaması sebebiyle Hukuk Fakültesi yerine Hukuk Mektebi sıfatının daha uygun bir tanımlama olacağına dair bir karar alındı. Bunda ki bir diğer amaç Bordeaux Mektebi, Harvard Mektebine benzer bir mektebin Ankara’da oluşturulması çabasıydı.¹⁴⁶⁹ Yapılan toplantıda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya “Tedris Heyeti Fahri Reisi”, Başbakan İsmet İnönü’ye “Türk Hukuk Tarihi Fahri Profesörlüğü” unvanı verildi. Kendilerine bu konu hakkında bilgiler ulaşan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet İnönü, Ankara Hukuk Mektebi’ne kendilerine takdim edilen unvanlardan dolayı duydukları memnuniyeti dile getiren birer mektup göndermişlerdi.¹⁴⁷⁰

15 Eylül-5 Kasım tarihleri arasında toplantılarına devam eden heyet Ankara Hukuk Mektebi’nin 5 Kasım 1925 tarihinde Halk Parti’sinin Toplantı Binasında¹⁴⁷¹ açılış yapılmasına karar vererek, açılış programını hazırlamıştır.¹⁴⁷² İlgili tarihte başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet İnönü’nün redingotlarını giyerek katıldığı törene tüm devlet erkânı tam kadro dâhil olmuştur.¹⁴⁷³

Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında: “Bugünkü hukuki faaliyetlerimizin esbabını izah etmiş oluyorum ümidindeyim. Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski esasatı hukukiyeyi temelinden kal’etmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasat-ı hukukiye ile yeni bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesatı açıyoruz. Bütün bu icraatta mesnedimiz milletin istidat ve kaabiliyeti ve irade-i kat’iyesidir.

¹⁴⁶⁸ Yücel, **a.g.m.**, s. 364.

¹⁴⁶⁹ Süheyp Derbil, “Fakültenin En Kıdemli Profesörü Süheyp Derbil’in Konuşması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1950, s. 14.

¹⁴⁷⁰ Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 38.

¹⁴⁷¹ Derbil, **a.g.m.**, s. 17.

¹⁴⁷² Ertuğrul Akçaoğlu, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşu ve İlk Günleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 80, Ankara, 2009, s. 376.

¹⁴⁷³ Cemil Bilsel, “5 İkinci Teşrin ve Mahmut Esat Bozkurt”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1944, s. 313.

Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız, yeni hukuku, bizimle beraber, bahsettiğim mahiyette anlamış olan güzide erbabı hukukumuzdur. Hayatı umumiyemizin yeni esasatı hukukiyesi nazari ve tatbiki sahada tecelli ve tahakkuk edinceye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkılabındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır.

Talebe Efendiler!

Yeni Türk hayat-ı içtimaiyesinin banisi ve müeyyidi olmak iddiası ile tahsile başlayan sizler; Cumhuriyet devrinin hakiki ulema-i hukuku olacaksınız; bir an evvel yetişmenizi ve arzuyu milleti fiilen tatmine başlamanızı millet sabırsızlıkla beklemektedir. Sizi yetiştirecek olan profesörlere terettüp eden vazifeyi hakkıyla ifa edeceklerine eminim. Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesinin küşadında hissettiğim saadeti hiçbir teşebbüste duymadım ve bunu izhar ve ifade etmekle memnunum.”¹⁴⁷⁴ diyerek, Ankara Hukuk Mektebi kurumundan beklentisinin ne kadar büyük olduğunu belirtmiştir.

Gazi Paşanın ardından söz alan Mahmut Esat, okulun açılışında emeği bulunanlara teşekkürlerini sunarak, İslam Hukukunun, Türk ulusunun kaderini ortaçağa bağlı olarak bıraktığını, Türk ulusunun kendisini bağlayan bu zincirlerden kurtarması gerektiğini ve Rabbani nitelikteki din kurallarından kurtularak, akla ve mantığa dönme vakti geldiğini belirtmiştir. Ortaçağda bir Arap’ın dedikleri ile Türk ulusunun geleceğinin belirlenemeyeceğine, bu tarz sakat ve bozuk ilkelerle Türk ulusunun yönetilemeyeceğine vurgu yapmıştır. Cumhuriyet döneminin hukukçuları ve adliyecilerinin devrimin kendilerine yüklediklerini kavradıklarını, devrimlerin gereğinin yerine getirileceği ve devrimin savunmasının Türk adliyesinin biricik övünç dayanağı olduğunu, buna karşı koyanların sonunun ise tam bir bozgun olacağını belirttiği konuşmasının¹⁴⁷⁵ ardından Ahmet Ağaoğlu’nun, anayasa hukuku dersine girmesiyle birlikte Hukuk Mektebi faaliyete geçmiş oldu.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷⁴ Tiftikçi, Tiftikçi, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁴⁷⁵ Yücel, **a.g.m.**, s.s. 383-385

¹⁴⁷⁶ Baha Kantar, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1950, s. 8.

1925-1926 Ders yılında öğretime başlayan Ankara Adliye Hukuk Mektebinin, öğrencileri arasında Afganistan Büyükelçisi Ahmet Han, Atatürk'ün umumi kâtibi, başyaveri ve yaverleri, memurlar, subaylar bulunmaktaydı.¹⁴⁷⁷ Hıfzı Veldet (Velidedeoğlu) gibi akademisyenler, Mümtaz (Yılmazoğulları), Mehmet Vehbi (Tetik), Mustafa Nazif (Özada), Mehmet Emin Halim (Ergun), İbrahim Kemal (Oran), Abdülkadir Rauf (Dizdar), Esat Tevfik (Erpak) gibi cumhuriyetin ilerleyen yıllarında hâkim, noter, savcı, vali, müfettiş, milletvekili, diplomat ve avukat olacaklar da ilk öğrenciler arasındaydı.¹⁴⁷⁸ 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, yasal hâkim teminatına aykırı olarak Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'nın başkanlığını yapan Salim Başol da Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin ilk öğrencilerindendi.¹⁴⁷⁹ Ne tesadüftür ki Yassıada yargılamaları sırasında yargılanan eski Başbakanlarımızdan Adnan Menderes'te Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin mezunlarından.

Okulun akademik kadrosu başta Mahmut Esat Bey olmak üzere altı tanesi Batı ülkelerinin hukuk fakültelerinden mezun olmuş hukukçulardan, bir tanesi Türk hukuk fakültesinden, dört tanesi ise yabancı okullardan mezundu.¹⁴⁸⁰ Bu akademisyenlerin aralarında aynı zamanda milletvekilliği görevini sürdürenlerde bulunmaktaydı. 11 kişiden oluşan mektebin akademik kadrosu içerisinde Prof. Cemil Bilsel¹⁴⁸¹, Prof. Veli Saltık¹⁴⁸², Ord. Prof. Baha Kantar¹⁴⁸³, Prof. Yusuf Kemal Tengirşenk¹⁴⁸⁴, Prof. Süheyp Nizami Derbil¹⁴⁸⁵, Ord. Prof. Şevket Memedali

¹⁴⁷⁷ Ayiter, **a.g.m.**, s. 16.

¹⁴⁷⁸ Kantar, **a.g.m.**, s. 9.

¹⁴⁷⁹ Yücel, **a.g.m.**, s. 367.

¹⁴⁸⁰ Yücel, **a.g.m.**, s. 371.

¹⁴⁸¹ Oya Fişekçi, **Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Bibliyografyası 1925-1975**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 402, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 81; Akçaoğlu, **a.g.m.**, s. 376; Ayiter, **a.g.m.**, s. 16; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.s. 43-46.

¹⁴⁸² **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s. 18.; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 237; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 15.

¹⁴⁸³ Yücel, **a.g.m.**, s. 373; Fişekçi, **a.g.e.**, s.s. 174-175.

¹⁴⁸⁴ **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.s. 42; Fişekçi, **a.g.e.**, s.s. 239-240.

¹⁴⁸⁵ Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.s. 17-18; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 98.

Bilgişin¹⁴⁸⁶, Prof. Ahmet Ağaoğlu¹⁴⁸⁷, Prof. Yusuf Akçura¹⁴⁸⁸, Prof. Sadri Maksudi Arsal¹⁴⁸⁹, Prof. Tevfik Kamil Koperler¹⁴⁹⁰ ve Prof. Mahmut Esat bulunmaktadır.¹⁴⁹¹

Kuruluşundan itibaren on yıl boyunca Adliye Vekâletine bağlı olan kurumda eğitim müfredatı, laik hukuk esaslarının yanı sıra devletin yeni ideolojisini öğrencilere özümsettirmek amacını taşımaktaydı.¹⁴⁹² Ankara Hukuk Mektebi'nde Medeni Hukuk, Cezaiyat, Ceza Usulü, Tatbikat-ı Cezaiye, İhsaiyat ve Millî İktisat, İktisat, İlm-i Mali, Hukuk Muhakemeleri Usulü, Tatbikat-ı Hukukiye, Ticaret-i Berriye, Ticaret-i Bahriye, Adli Tıp, Amme Hukuku, Devletler Genel Hukuku, Devletler Özel Hukuku, İdare Hukuku, Hukuk-ı Esasiye, Roma Hukuku ve Mukayeseli Kavanin, Arazi-i Evkaf, Siyasî Tarih, Hukuk Tarihi dersleri okutulmuştur.¹⁴⁹³

Ankara Hukuk Mektebi'nde öğrenciler aldıkları derslerin en az üçte ikisine devam etmek zorundaydı. Devam zorunluluğunu yerine getiremeyen öğrencilerin sınava girmesi mümkün değildi. Okul yönetimi, bu konuya dair bir kurul kararı olarak, olası iltimasların önüne geçmişti.¹⁴⁹⁴ Sınava giren öğrenciler dersten geçebilmek için en az beş almak zorundaydılar. Ancak İktisat, Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku derslerinden geçme notu üssü mizan, yani yedi almaları gerekliydi. Bu

¹⁴⁸⁶ Akçaoğlu, **a.g.m.**, s. 376; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 80; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 18.

¹⁴⁸⁷ **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.s. 105,155; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁴⁸⁸ **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.s. 152, 203; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.s. 19-20; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁴⁸⁹ Fethi Gedikli, "Yolunu Kendi Kazan Bir Yolcu: Türk Hukuku Tarihçisi Sadri Maksudi Arsal", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 70, İstanbul, 2012, s.s. 399-404; Musa Gürbüz, "Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 17, Ankara, 1996, s.s. 48-49; Turgut AKPINAR, "Sadri Maksudi Arsal", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İstanbul, 1991, s.s. 396-398; Yrjo RAEVUORI, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin Münasebetleri**, Çeviren: Aydın Yeğen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965, s.s. 27-28; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 21; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁴⁹⁰ **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s. 153; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.s. 21-22.

¹⁴⁹¹ **TBMM ALBÜMÜ, 1920-2010**, 1. Cilt, 1920-1950, Gökçe Ofset, Ankara, 2010, s.s. 36, 266, 403; Fişekçi, **a.g.e.**, s. 85; Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s.s. 15, 23-24.

¹⁴⁹² Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Hukuk Fakültesine**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 7.

¹⁴⁹³ Fişekçi, **a.g.e.**, Tüm Kitap.

¹⁴⁹⁴ Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 41.

notları alamayan öğrenciler mezun olamazlardı. Öğrenciler bu durumu bakalorya diye adlandırılırdı. Bakaloryaya kalan öğrenci, bakaloryaya kaldığı dersten geçebilmek için en az 7 almak zorundaydı.¹⁴⁹⁵ Şartlar mezun olmak isteyen öğrencileri büyük bir gayretle çalışmaya sevk etmekteydi.¹⁴⁹⁶

Ankara Hukuk Mektebi için TBMM tüm imkânlarını seferber etmişti. Dünyada bir parlamentonun, bir okula bu kadar itibar etmesinin bir örneğine daha rastlanılmaz.¹⁴⁹⁷ Ankara Hukuk Mektebi öğrencileri ise dünyada eşine az rastlanabilir bir eğitimden geçmişlerdir. Her şeyden önce ülke içerisinde gerçekleşen devrimlere şahitlik eden öğrenciler TBMM’de gerçekleşen hukuk reformları (Türk Kanunu Medenisi ve Türk Ceza Kanunu) ile ilgili meclis görüşmelerine dinleyici olarak katılmışlardır.¹⁴⁹⁸ Bunun yanında 15-20 Ekim 1927 tarihinde mecliste okunan Nutuğu ve Gençliğe Hitabeyi bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in ağzından dinlemişlerdir.¹⁴⁹⁹ Ankara Hukuk Mektebi öğrencileri aynı zamanda devrim mahkemeleri olan İstiklal Mahkemelerinde yapılan yargılamaları ve infazları bizzat görmüşlerdir. Ayrıca Divan-ı Ali’de (Yüce Divan) yapılan cumhuriyet dönemine ait ilk yüce divan dosyası olan Havuz-Yavuz davasının yargılamalarında da bulunmuşlardır.¹⁵⁰⁰

1925-1926 öğretim yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi’ne kayıt yaptıran 300 öğrenciden 143’ü, 1927-1928 öğretim yılının sonunda derslerini başarı ile tamamlayarak okulun ilk mezunları oldular. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, 1928 yılında mezun olan öğrenciler arasından Ankara Hukuk Mektebi’nin 1 numaralı diplomasıyla mezun olan öğrencisi olmuştur. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu ilerleyen yıllarda Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde dekanlık ve Ankara Üniversitesi’nde rektörlük yapmıştır.¹⁵⁰¹

¹⁴⁹⁵ Yücel, **a.g.m.**, s. 367.

¹⁴⁹⁶ Kantar, **a.g.m.**, s. 9; Akçaoğlu, **a.g.m.**, s.s. 374-375.

¹⁴⁹⁷ Yücel, **a.g.m.**, s. 365.

¹⁴⁹⁸ Ayiter, **a.g.m.**, s. 16.

¹⁴⁹⁹ Yücel, **a.g.m.**, s. 365.

¹⁵⁰⁰ Oğuzoğlu, **a.g.m.**, s. 47.

¹⁵⁰¹ Yücel, **a.g.m.**, s. 369.

1927 Yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin adı Bakanlar Kurulu Kararı ile Ankara Hukuk Fakültesi adını aldı.¹⁵⁰² Kurulduğu tarihten 1941 yılına kadar Adalet Bakanlığına bağlı olan kurum bu tarihten sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlanarak eğitimini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁵⁰³

6.1. Adliye Meslek Mektepleri

5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Adliye Hukuk Mektebi açılırken aynı zamanda Ankara Adliye Meslek Mektebi de açılmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde oluşturulacak adli teşkilat içerisinde hukuki donanıma sahip olan memurlara da ihtiyaç doğacaktı. Bunun yanında hali hazırda devlette görev yapan memurların da eğitim seviyelerini daha üst seviyelere yükseltmek gerekiyordu. Bu arada İstanbul'da bulunan Adliye Meslek Mektebi de eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmekteydi.¹⁵⁰⁴ Her iki okulun eğitim yapıları aynıydı. Üçer şubeden oluşan okulların şubeleri; İcra şubesi, Zabıt Kâtipliği şubesi ve Müstantık şubesi şeklindeydi. Ankara Adli Meslek Mektebi, 1925 yılında 135 öğrenciyle ders yılına başlamıştı. Bu öğrencilerin 16 tanesi İcra şubesinden, 42 tanesi Müstantık şubesinden, 12 tanesi ise Zabıt Kâtipliği şubesinden mezun olmuştur. Bunun yanında aynı ders yılına 293 öğrenci ile başlayan İstanbul Adli Meslek Mektebi'nden 46 öğrenci İcra şubesinden, 83 tanesi Müstantık şubesinden, 30 tanesi ise Zabıt Kâtipliği şubesinden mezun olmuştur.¹⁵⁰⁵

Ankara Adliye Meslek Mektebi'nde uygulamada 12 dersten oluşan bir müfredat bulunmaktaydı. Bu dersler; Hukuk Bilgisi, Medeni Kanun, İcra Kanunu, Ceza Hukuku-Ceza Kanunu, Teşkil-i Mehakim ve Usul-i Cezaiye, Ceza Uygulaması ve Sorgu Usulü, Tıp Kanunu, İlmi Ruh, Hukuk Usulü, Harç Tarifesi, Muhasebe Usulü ve Dosya ve Tebligat Usulünden oluşmaktaydı.¹⁵⁰⁶ İstanbul'daki okulda ise verilen dersler şubelere göre değişmekteydi. Müstantık şubesinde Ceza Muhakeme

¹⁵⁰² Kantar, **a.g.m.**, s. 4.

¹⁵⁰³ Şevket Aziz Kansu, "Ankara Üniversitesi'nin İlk Öğretim Yılıını Açış Söylevi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 2-4, Ankara, 1946, s. 236.

¹⁵⁰⁴ Yücel, **a.g.m.**, s.s. 379-380.

¹⁵⁰⁵ İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s.s. 10, 246.

¹⁵⁰⁶ Aynı Yer, s. 10.

Usulü, Ceza Nazariyatı, Ceza Uygulaması, Hukuk Nazariyatı, Adli Tıp ve İlmi Ahvali Ruh dersleri verilmekteydi. Zabıt Kâtibi şubesinde Hukuk Malumatı-Ceza Malumatı, Tahririye-Tahrir Usulü, Tıbb-ı Adli, Hesap-Harç Tarifesi ve Hesap Malumatı dersleri bulunmaktaydı. İcra şubesinde ise Hukuk Nazariyatı, Ceza Tatbikatı ve İcra Kanununa ait eğitim verilmekteydi.¹⁵⁰⁷

7. Hukuk Devrimi

İncelememizin önceki bölümlerinde Osmanlı İmparatorluğundaki hukuk sistemi ve adli teşkilatı hakkında yeterince bilgi sunmaya çalışmıştık. Avukatlık müessesesinin devletin hukuk sistemi ve adli teşkilat yapısı içerisinde yer alan bir kurum olması, incelememizin bu konu üzerinde ayrıca yoğunlaşmasına sebebiyet vermişti. Osmanlı Devleti içerisinde barındırdığı çoklu hukuk sistemi ve yargılama mekanizması üzerinde yapmış olduğu düzenlemeler devletin yargı egemenliğini kaybetmesiyle sonuçlanmıştı. Ülke içerisinde herkesi eşit olarak kapsayacak bir hukuk sistemi ve yargı teşkilatı oluşturma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yukarı da belirttiğimiz üzere Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri sırasında Osmanlı'nın oluşturmaya başaramadığı hukuk sisteminin yeni Türkiye Cumhuriyeti tarafından tesis edilmesi cumhuriyetin bağımsızlığı açısından elzemdi. Bunun içinde ülke içerisinde laik ve seküler nitelikli bir hukuk sistemine geçilmeli ve bu kurallarla yepyeni bir adli teşkilat kurulmalıydı. İslam Hukuk sistemi devam ettirilerek bunun yapılması mümkün görülmemekteydi. İslam Hukuku içerisindeki kanunların şahsiliği ilkesi buna engel teşkil etmekteydi. Bu sebeple yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bir hukuk devrimi yapılması mecburiydi.

Atatürk devrimleri iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Türk halkının verdiği bağımsızlık mücadelesine yapılan önderliği ifade eder. İkinci bölüm ise devlet ve toplum adına her türlü yeniliği ifade etmekle birlikte bunlar toplum ve devleti yepyeni bir forma dönüştürmek amacıyla yapılan radikal değişiklikleri

¹⁵⁰⁷ İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 247.

içerir.¹⁵⁰⁸ Mustafa Kemal'e göre Türkiye Cumhuriyeti, tamamen Batılı ülkelerin sahip olduğu hukuki temeller üzerine bir hukuk sistemi inşa etmek zorundaydı.¹⁵⁰⁹ Bunun için bir hukuk devrimi gerekliydi. Kanaatimizce Türkiye için hukuk devrimi sadece bağımsızlık, laik esaslara dayalı ya da çoklu hukuk sisteminin terkedilmesi gibi nedenlerden öte aynı zamanda yapılacak olan devrimlerin korunmasını da sağlayacak nitelikleri içeren kuralların olduğu bir devrim olmalıydı.

1 Mart 1924 günü TBMM'nin açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal hukuk sisteminin değişmesine dair görüşlerini şöyle dile getirmiştir; “ Adalet örgütüne ve düzeltilmesine verdiğimiz önemi ne kadar anlatsam azdır... Adaletle ilişkin anlayışımızı, yasalarımızı, örgütümüzü, bizi şimdiye kadar bilinçli, bilinçsiz, etki altında bulunduran, yüzyılın gereklerine uygun düşmeyen bağlardan bir an önce kurtarmak gerekir... Her uygar ülkede olan adalet ilerlemelerinin ülkelerin gereklerine uyan ilkelerini istiyor. Ulus hızlı ve kesin adaleti sağlayacak uygar usulleri istiyor. Medeni hukukta, aile hukukunda izleyeceğimiz yol, ancak uygarlık yolu olacaktır. Hukukta «durum geçiştirmek» ve boş inançlara bağımlılık, ulusları uyanmaktan alıkoyan en ağır karabasadır. Türk ulusu üzerinde karabasan bulunduramaz.”¹⁵¹⁰

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Ankara Hukuk Mektebinin açılış konuşmasında hukuk devriminin neden yapılması gerektiği hususundaki açıklamaları şu şekildedir; “... Ulus, saydığım değişikliklerle devrimlerin gerekli ve doğal sonucu olarak, genel yönetiminin, bunu sağlayacak bütün yasaların, ancak dünyalık ihtiyaçlardan doğacağını, bunlar değişip geliştikçe ona ayak uyduracak bir görüş ve düşünüşün kendisini esenliğe kavuşturup ölümsüz bir yaşayışa ulaştıracağını kavramış bulunuyoruz. Ulusların kurtuluş ve yükseliş savaşında çoğu zaman kızgın ve öfkeli oldukları görülmüştür. Ama bu kızgınlık, Türk ulusunun bilinçli öfkesine benzemez. Sözümleri ettiğim büyük devrim yolunda Türk ulusunun şimdiye değin

¹⁵⁰⁸ Saim Nergis, **Çok Hukuklu Düzendeki Laik Hukuka (Türk Hukuk Devrimi)**, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2000, s. 97; Emre Kongar, **Türk Toplumunun Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 21.

¹⁵⁰⁹ İlhan Akın, **Türk Devrim Tarihi**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999, s. 227

¹⁵¹⁰ Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955, s. 93.

harcadığı çabalar, dıştaki ve içteki saldırılara karşı yorulmaz, yıpranmaz savaşmalar içinde, ulusal egemenliğine karşı durulmaz bir güçle uygulama yolunda, hukukçuların ellerinde ve dillerinde dolaşan, alışılıp aşınmış ilkeleri bilmezlikten gelerek yeni gerçeklerin ve gelişen olayların havasında yoğrulmuş bir yönetim biçimi, bir yeni devlet yönetimi arayıp bulmak uğrunda, geçmiştir. Şimdi kurulup ortaya çıkan bu büyük yapıtın görüşünü, düşüncesini, isteklerini belirtip karşılayabilecek yeni hukuk ilkelerini, yeni hukuk adamlarını yaratma işine girişmek günü gelmiştir...

Bugünkü hukuk çalışmalarımızın gerekçelerini böylece açıklamış olduğumu umuyorum. Büsbütün yeni yasalar düzenleyerek eski hukuk ilkelerini temelden kazımaya girişiyoruz. Yeni hukuk ilkeleri genel yaşayışımıza başarılı uygulamalarla etkisini gösterene kadar geçecek zamanı, devrimin yorulmaz ve yıpranmaz gücü kısaltacak ve zararsız kılacaktır.”¹⁵¹¹

Gazi Paşa’nın hukuk sistemine dair açıklamalarında laiklik ilkelerine dayalı, devletin gerek iç gerekse dış dünyada bağımsızlıktan ödün vermeyen ve milli egemenlik esasına dayalı asgari medeni ülkelerin sahip olduğu bir hukuk sisteminin kurulmasını istediğini görmekteyiz. Ayrıca bu hukuk sistemi, tesis edilecek devrimleri koruyacak bir niteliğe sahip olmalıdır. Bunun yanında statükodan uzak hukuk kurallarını takip eden sosyal nizamdan öte sosyal nizamı takip eden değişken niteliğe sahip hukuk kurallarının düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır.

7.1.Türk Hukuk Devrimi Kapsamında Yapılan Düzenlemeler

a) Türk Medeni Kanunu

17 Şubat 1926 Tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in mecliste kendi locasından izlediği meclis görüşmeleri sonucunda Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir.¹⁵¹² 937 Maddeden oluşan Kanun Kişi Hukuku, Aile Hukuku,

¹⁵¹¹ Behçet Kemal Çağlar, **Bugünün Diliyle Atatürk’ün Söylevleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968, s. 161.

¹⁵¹² **Türk Medeni Kanunu**, Kanun No: 743, Kabul Tarihi: 17.02.1926, **Resmi Gazete**, Sayı 339 (4.4.1926), Yayımlandığı Düstur: Tertip 3, Cilt 7; Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medeni Kanunun 15. Yıldönümü İçin**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 19.

Miras ve ayni haklar olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Kanun şer’i hukuk sisteminden uzak tamamen laik esaslara bağlı bir metindir.¹⁵¹³ Yeni Medeni Kanun sayesinde Lozan’da 42. madde kapsamında kabul edilmiş olan Türk ve Müslüman olmayan unsurlara (mezhep imtiyazları kaldırılmış olmakla beraber) ait her cemaat için ahvali şahsiyeye ait özel bir kanun yapılmasına artık gerek kalmamıştı.¹⁵¹⁴ Bu sayede ülke içerisinde medeni hukuk alanında bir birliğin yanında mahkeme birliği de gerçekleştirilmiş oluyordu.¹⁵¹⁵ Şaşırtıcı olan bir gelişme ise medeni kanunun kabulünden önce 15 Eylül 1925 tarihinde Yahudi Cemaati, 17 Ekim 1925’te Ermeni Cemaati ve 27 Kasım 1925’te Rum Cemaati kendi dini hukuklarını uygulamaktan vazgeçip yeni medeni kanuna uyacaklarına dair beyanlarını içeren dilekçelerini Adliye Vekâlet’ine sunmuşlardı.¹⁵¹⁶ Sözleşmelerde iyi niyet karinesinin kabul edilmesiyle birlikte maliklerin mülkiyet hakları teminat altına alınmıştır. Toplumsal ilişkiden doğan hukuki işlemlerde akla ve mantığa uymayan hükümler bertaraf edilmiştir. Aile düzeninin korunmasına dair tedbirler düzenlenmiştir. Mirasçının halefi varken uzak akrabaların mirasçılık sıfatı kaldırılmıştır.¹⁵¹⁷

Medeni Kanunun kabulü ile birlikte Türk aile yapısı ve kadınlar açısından önemli değişiklikler sosyal hayatımıza girmiştir. Kanunla birlikte mahkemelerde şahitlik yapabilme, miras ve boşanma konularında cinsiyet ayrımcılığı sona verilmiş, kadın ve erkek medeni haklardan faydalanma ve

¹⁵¹³ Mustafa Arıkan, “1926 Tarihli Medeni Kanun’un Kabulünden Sonra Çokeşli Ailelerde Görülen Bazı Hukuki Problemler (Rize Örneği), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 58, Ankara, 2018, s. 203; Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 239.

¹⁵¹⁴ Nergis, *a.g.t.*, s. 118.

¹⁵¹⁵ Yusuf Ziya Özer, “Cumhuriyette Hukuk İnkılabı”, *Belleten*, 2. Cilt, Sayı 7-8, Ankara, 1938, s. 395.

¹⁵¹⁶ Dadaşhan Celalettin Kavas, *Dünya Finans sistemi İle Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Hukuk Politikaları İlişkisi*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017, s. 200; Nergis, *a.g.t.*, s. 116.

¹⁵¹⁷ Özer, *a.g.m.*, s. 396.

kullanma konusunda eşit hale gelmiştir.¹⁵¹⁸ Evliliği resmi akit şartına bağlayan kanun, tek eşle evlilik esasını kabul etmiştir. Çocuk yaşta evliliklere tahdit getirilmiştir. Eş seçme özgürlüğü hukuk sistemimize 1926 tarihli medeni kanunumuzla birlikte girmiştir. Bunun yanında çocuk üzerinde eşit velayet hakkı düzenlenmiştir.¹⁵¹⁹

Yeni medeni kanunumuz hâkimlere hakkında bir hukuk kuralı olmayan konularda, kanun koyucu gibi davranarak bir kural ortaya koyma ve bu kural doğrultusunda hüküm verme yetkisini vermiştir. Dolayısıyla hakkında hüküm bulunmayan davalarda, avukatların yapmış oldukları savunmaları hukuk süzgecinden geçiren hâkimler konularında uzman olan zeki avukatlar sayesinde birçok hükmün hukuk kuralına dönüşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

b) Türk Borçlar Kanunu

22 Nisan 1926'da, 818 sayılı kanun ile kabul edilmiştir.¹⁵²⁰ Böylece yeni devletin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak Mecelle hükümlerinin yerini Borçlar Kanunumuz almıştır. Kanunun on üçüncü babında vekâlet sözleşmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun 386. maddesinde vekâlet tanımı yapılmıştır. Kanuna göre: “Vekâlet, bir akitir ki onunla vekil, mukavele dairesinde kendisine tahmil olunan işin idaresini veya takabbül eylediği hizmetin ifasını iltizam eyler. Diğer akitler hakkındaki kanuni hükümlere tabi olmayan işlerde dahi, vekâlet hükümleri cari olur. Mukavele veya teamül varsa vekil, ücrete müstahak olur.” 387. Madde vekâlet sözleşmesinin teşekkülüne dair atıfta bulunulmuştur; “Vekilin tevdi edilen işi idare hususunda resmi bir sıfatı varsa veya işin icrası mesleğinin icabından ise yahut bu gibi işleri kabul edeceğini ilan etmiş ise vekâlet, vekil tarafından derhal reddedilmedikçe kabul edilmiş sayılır. 388. Madde de vekâlet

¹⁵¹⁸ Adnan Güriz, “Evlilik Dışı Birleşmeler ve Çocuklar”, **Türk Hukuku ve Toplumu Üzerine İncelemeler**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara, 1974, s.s. 113-117.

¹⁵¹⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Türk Kadınının Eski ve Yeni Hukuktaki ve Gerçek Hayattaki Durumu”, **İzmir Eğitim Enstitüsü Uyanış Dergisi**, Sayı 10, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1968, s. 14.

¹⁵²⁰ **Türk Borçlar Kanunu**, Kanun No: 818, Kabul Tarihi: 22.04.1926, **Resmî Gazete**, Sayı 359 (29.04.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 174.

sözleşmesinin kapsamı ele alınmıştır. Buna göre vekâlet akdinin şumulü mukavele ile sarahaten tespit edilmemiş ise, taalluk eylediği işin mahiyetine göre tayin edilir. Vekâlet, vekilin takabbül eylediği işin yapılması için icap eden hukuki tasarrufları ifa salahiyetini şamildir. Hususi bir salahiyeti haiz olmadıkça vekil, dava ikame edemez, sulh olamaz, tahkim edemez, kambiyo taahhüdünde bulunamaz, hibe edemez, bir gayrimenkulü temlik veya bir hak ile takyit edemez.

Kanunun 389. ile 393. maddeleri arasında vekilin borçları düzenlenmiştir. Buna göre vekil: 1 - Talimat dairesinde vekâleti ifa; Vekil, müvekkilinin sarıh olan talimatına muhalefet edemez. Ancak hal icabına göre müvekkilden mezuniyet istihsaline imkân olmamakla beraber şayet imkân olup ta istizan olunsa idi müvekkilin muvafakat edeceği derkar bulunan hususlarda, inhiraf edebilir. Bundan maada hallerde vekil aldığı talimata müvekkilinin aleyhine olarak muhalefet ederse, bundan mütevellit zararı deruhte etmedikçe, müvekkilünbihi ifa edilmiş olmaz. (389. Madde).

2 - Hüsü suretle ifa mükellefiyeti;

a) Umumiyet itibariyle

Vekilin mesuliyeti, umumi surette işçinin mesuliyetine ait hükümlere tabidir. Vekil, müvekkile karşı vekâleti iyi bir suretle ifa ile mükelleftir. Vekil, başkasını tevkile mezun veya hal icabına göre mecbur olmadıkça veya adet başkasını kendi yerine ikameye müsait bulunmadıkça müvekkilünbihi kendisi yapmağa mecburdur. (390. Madde).

b) İş bir üçüncü şahsa yaptırmak halinde

Vekil, salahiyeti haricinde başkasını tevkil ettikte onun fiilinden kendi yapmış gibi mesuldür. Vekil, başkasını tevkile salahiyettar olduğu takdirde, yalnız salahiyetini kullanırken ve talimat verirken tekayyüt ve ihtimam göstermekle mükelleftir. Her iki surette vekilin kendi yerine ikame ettiği şahsa karşı haiz olduğu bütün hakları müvekkil, doğrudan doğruya o şahsa karşı dermeyan edebilir. (391. Madde).

3 - Hesap verme

Vekil, müvekkilin talebi üzerine yapmış olduğu işin hesabını vermeğe ve bu cihetten dolayı her ne nam ile olursa olsun almış olduğu şeyi müvekkile tediye mecburdur. Vekil zimmetinde kalan paranın faizini de vermeğe mecburdur. (392.Madde).

4 - Vekilin iktisap ettiği hakların müvekkiline intikali

Müvekkil vekiline karşı olan muhtelif borçlarını ifa edince, vekilin kendi namına ve müvekkili hesabına üçüncü şahıstaki alacağı, müvekkilin olur. Vekilin iflası halinde müvekkil, bu hakkını masaya karşıda iddia edebilir. Vekilin iflası halinde müvekkil, vekilin kendi namına ve müvekkili hesabına iktisap eylemiş olduğu menkul eşya hakkında dahi istihkak iddiasında bulunabilir. Vekilin haiz olduğu hapis hakkını, masa dahi haizdir. (393. Madde).

Müvekkilin borçları 394. madde de düzenlenmiştir. Buna göre; Vekilin usulü dairesinde müvekkilünbihi ifa için yaptığı masrafı ve verdiği avansları, müvekkilin, faiziyle beraber vermesi ve vekilin deruhte eylediği borçlardan onu kurtarması lazımdır. Vekil, vekâleti ifa dolayısıyla uğramış olduğu zarar ve ziyanın tazminini müvekkilinden isteyebilir. Meğerki müvekkil bu hususta kendisinin su'nu taksiri olmadığını ispat eylesin.

Kanun birden fazla müvekkillerin mesuliyetlerini 395 madde de düzenlemiştir. Bir kimseyi birlikte tevkil eden müteaddit kimseler, vekile karşı müteselsilen mesul olurlar. Müteaddit kimseler, vekâleti birlikte kabul etmişler ise müvekkilünbihi yapmakla müteselsilen mesuldürler ve kendi sıfatlarını başkasına devre salahiyettar olmadıkça müvekkili yalnız birlikte yaptıkları tasarrufla ilzam edebilirler.

Vekâletin sona erme sebepleri;

1 - İstifa, azil. (396. Madde).

Maddeye göre vekâletten azil ve ondan istifa her zaman caizdir. Ancak uygun bir zamanda vekâletten azil veya ondan istifa eden kimse diğerinin zararını tazmin etmek zorunda kalır.

2 - Ölüm , ehliyetsizlik, iflas. (397. Madde).

Hilafı mukaveleden veya işin mahiyetinden anlaşılmadıkça vekâlet, gerek vekilin gerek müvekkilin ölümüyle ve ehliyetinin zevalî veya iflası ile nihayet bulur. Şu kadarki vekâletin nihayet bulması müvekkilin menfaatlerini tehlikeye koyuyorsa müvekkil veya mirasçısı veya mümessili bizzat işlerini görebilecek hale gelinceye kadar vekil veya mirasçısı veya mümessili vekâleti ifaya devam ile mükelleftirler.

Vekâletin sona ermesinin hükümleri 398. madde de düzenlenmiştir. Buna göre; “vekilin vekâletinin nihayet bulduğuna ıttıla peyda eylemeden evvel yaptığı işlerden müvekkil veya mirasçıları, vekâlet baki imiş gibi mesuldür.”.

c) “Kanunu Medeninın Sureti Mer’iyeti ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun”

29 Mayıs 1926 Tarihli kanun borçlar kanunu ile birlikte yürürlüğe giren medeni kanunu tamamlayıcı nitelikte bir kanundur.¹⁵²¹

d) Türk Ticaret Kanunu

Türk Ticaret Kanunu 4 Ekim 1926 tarihinde 865 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir.¹⁵²² Toplam 1065 maddeden oluşan yasa ile faiz, sigorta ve ipotek gibi hususlar düzenlenerek Türk hukuk sistemine dâhil olmuştur. Bunun yanında Deniz Ticaret Kanunu 13 Mayıs 1929 tarihinde mecliste yapılan oylamanın ardından kabul edilmiştir.¹⁵²³

e) Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu

Ekim 1927 Tarihinde Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu kabul edildi.¹⁵²⁴ Kanunun dördüncü faslında iki taraf vekilleri adı altında davaya vekâlete ilişkin hükümler ele alınmıştır. Kanundaki düzenlemeler göre:

¹⁵²¹ **Kanunu Medeninın Sureti Mer’iyeti ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun**, Kanun No: 864, Kabul Tarihi: 29.05.1926, **Resmi Gazete**, Sayı: 402 (19.06.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 3. Cilt, s. 1207.

¹⁵²² **Türk Ticaret Kanunu**, Kanun No: 865, Kabul Tarihi: 29.5.1926, Resmi Gazete, Sayı: 406 (28.6.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 4. Cilt, s. 781; **Deniz Ticaret Kanunu**, Kanun No: 1440, Kabul Tarihi: 15.5.1929, **Resmi Gazete**, Sayı: 1197 (20.5.1929), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt, s. 442.

¹⁵²³ Kavas, **a.g.t.**, s. 206.

¹⁵²⁴ **Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu**, Kanun No: 1086, Kabul Tarihi: 18.6.1927, **Resmi Gazete**, Sayı: 622 (2.7.1927), 623 (3.7.1927), 624 (4.7.1927), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 8. Cilt, s. 760.

Dava ikamesine ehil olan her şahıs davasını bizzat veyahut intihap edeceği vekil vasıtasıyla ikame ve takip edebilir. Kanuni mümessiller dahi bu hakkı haizdir. (59. Madde). Davaya vekâlet, aşağıdaki hükümler müstesna olarak Kanunu Medeninin umumi hükümlerine tabidir. (60. Madde). Davaya vekâlet deruhte etmesine kanunen imkân bulunmayan vekil mahkemeye kabul olunmaz. Bu takdirde, mahkemeye kabul edilmeyen vekilin müvekkiline, keyfiyetten bahisle, bir defaya mahsus olmak üzere resen davetiye gönderilir. (61. Madde). Kanunen salahiyeti mahsusa itasına mütevakkıf hususlar müstesna olmak üzere vekâlet, hüküm katiyet kesbedinceye kadar davanın takibi için icap eden bilumum muameleleri ifaya ve hükmün icrasına ve masarifi muhakemenin tahsiliyle bundan dolayı makbuz itasına ve kendisi aleyhinde de işbu muamelatın kâffesinin ifa edilebilmesine mezuniyeti mutazammındır. İşbu mezuniyeti takyit edecek bütün kayıtlar diğer taraf indinde gayri muteber addolunur. (62. Madde). Sarahaten mezuniyet verilmemişse vekil sulh olamaz ve aharı tahkim veya ibra ve davadan hiçbir suretle feragat veya hasmın davasını ve teklif olunan yemini kabul veya mahkûmünbihi kabız ve haczi fekkedemez. Yeminin kabul veya reddini beyan için salahiyet ancak yemin edecek kimse tarafından yemin teklif olunan meseleye ıtıla kesbettikten sonra verilebilir. (63. Madde). Davaya müteaddit vekil tayin olunmuş ise her biri münferiden icrayı vekâlet edebilir. Hilafına vuku bulan şart hasım indinde muteber değildir. (64. Madde). Kâtibiadil, nahiye meclisi veya ihtiyar heyeti veyahut sulh hâkimi tarafından imzası musaddak bir vekâletname ile vekâletini vekil ispat etmeğe ve vekâletnamenin aslını veyahut musaddak suretini dava dosyasına konulmak üzere vermeğe mecburdur. Şu kadar ki nahiye meclisi, ihtiyar heyeti veya sulh hâkimi tarafından tasdik edilecek vekâletname ancak sulh hâkimleri huzurunda görülecek davalar hakkında muteberdir. Devairi resmiye vekillerine mensup oldukları daire amiri tarafından usulüne muvafık surette verilen vekâletnameler, muteber olup ayrıca tasdike tabi değildir. (65. Madde). Davanın her halinde ve esas hakkındaki hükme kadar

vekâletnamenin aslı istenilebileceği bunun kâfi veya usulüne muvafık olmadığı hakkında da itiraz olunabilir. (66. Madde). Vekâletnamenin aslını veya örneğini vermeyen vekil dava açamaz ve yargılama ile ilgili hiçbir görev yapamaz. Şu kadar ki, gecikmesinde zarar umulan hallerde mahkeme, vereceği kesin bir süre içinde vekâletnamesini getirmek şartıyla vekilin dava açmasına veya usul işlemleri yapmasına izin verebilir. Bu süre içinde vekâletname verilmez veya aynı süre içinde asil, yapılan işlemleri kabul ettiğini dilekçe ile mahkemeye bildirmezse dava açılmamış sayılır ve yapılan işlemler hükümsüz kalır. Bu durumda vekil, oturum harcı ile diğer yargılama giderleri ve karşı tarafın uğradığı zararları ödemeye mahkûm edilir. Bunları kötü niyetle yapan vekil aleyhine ceza takibi yapılmak ve disiplin cezası uygulanmak üzere Cumhuriyet Savcılığına ve vekilin bağlı olduğu baro başkanlığına yazı gönderilir. Bir tarafın vekil tutmak istemesi, vekilini azletmesi, vekilin istifa etmesi, kendisinin yahut vekilinin dosyayı incelememiş bulunmaları sebebiyle yargılama başka bir güne bırakılamaz. Ancak vekil tutulmaması veya dosyanın incelenememesi kabul olunabilir bir özüre dayanıyorsa hâkim bir defalık kısa bir süre verebilir. Verilen süre sonunda, vekil oturuma gelmemiş veya dosya incelenmemiş olsa bile davaya devam olunur. Vekâletname aslının veya onanmış örneğinin her dosya için ayrı ayrı verilmesi zorunludur. (67. Madde). Müvekkili namına muamele yapmış olan vekil nefisini azlettiğini veya müvekkili tarafından azlolunduğunu dava zaptına kayıt veya tebliğ ettirilmek suretiyle diğer tarafa bildirmediği, istifa ve azlin o taraf hakkında hükmü yoktur. (68. Madde). Vekilin esnayı muhakemede müvekkili huzurunda vaki beyanatı müvekkili tarafından derhal tekzip edilmezse müvekkilden sadır olmuş addolunur. (69. Madde). Davasını bizzat takip eden kimse huzuru mahkemede münasip olmayan hal ve tavırda bulunur ise hâkim kendisine ihtar eyler. Buna da riayet etmezse hâkim derhal dışarıya çıkarılmasını emir ve icabı halinde kendisini vekil tayinine icbar eder. Vekil tayin etmediği surette gıyaben muhakeme icra ve hükmolunur. Vekil, münasip olmayan hal ve tavırda

bulunursa yukardaki fıkralar mucibince mahkemeden çıkarılır ve mahkemece kati lüzum görülürse bu bapta esbabı mucibenin zikriyle tayin edeceği müddet zarfında başka bir vekil göndermesinin asile tebliğine karar verilir. Müvekkil mahkemece tayin olunan müddet zarfında diğer bir vekil göndermezse mahkemeye gıyaben bakılır. (70. Madde). Tahkikat hâkimi iki taraftan birinin layıkıyla davasını takip edecek ehliyetinde olmadığını görürse bir vekili refakatine alınmasını emredebilir o kimse emre riayet etmezse muhakeme gıyaben icra olunur. (71. Madde).

f) Ceza Kanunu

Kanunun hazırlanmasındaki en önemli neden ulusal egemenlik ilkesine dayanan yeni Türkiye Cumhuriyetinde, saltanat idaresinin korunması esasına dayanan eski ceza kanununun uygulanmasına imkân ve olanak yoktu. Buna karşılık hazırlanan yeni Ceza Kanunu ile devrimlerin korunması ilk öncelikti.¹⁵²⁵ Hazırlanan kanun¹⁵²⁶ 1926 yılında kabul edilerek yürürlüğe girdi. Kanun ile birlikte “kanunsuz suç ve ceza olmaz” prensibi Türk hukuk sistemi içerisine dahil edilmiş oldu. Yeni ceza kanunu ile birlikte modern hukukla bağdaşmayan İslam Hukuku kaidelerinden gelen cezalar kaldırılmış oldu.

Kanunun beşinci faslının 294. ve 295. maddelerinde avukat ve dava vekillerinin sui istimali karşısında maruz kalacakları cezalar düzenlenmiştir.

Avukat veya dava vekili hasım tarafıyla uyuşarak veya sair hile ve desiselere sülük ederek kendisine verilen davaya zarar iras eyler yahut aynı davada hasım tarafına da yardım ederse üç aydan otuz aya kadar hapis ve meslekin tatiline dahi şamil olmak üzere muvakkaten hıdematı ammeden memnuiyet cezalarıyla beraber otuz liradan iki yüz elli liraya kadar ağır cezayı nakdi ile cezalandırılır. Eğer avukat veya dava vekili aynı davada bir tarafa vekâlet ettikten sonra o vekâletten çekilerek diğer tarafın vekâletini deruhte veya o

¹⁵²⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Nergis, **a.g.t.**, s.s. 118-125.

¹⁵²⁶ **Türk Ceza Kanunu**, Kanun No: 765, Kabul Tarihi: 1.3.1926, **Resmi Gazete**, Sayı: 320 (13.3.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt, s. 519.

tarafa yardım ederse altı aya kadar hapsolunur veya otuz liradan yüz elli liraya kadar ağır cezayı nakdi alınır. (294. Madde).

Kabul ettiği bir davada şahidin veya ehli hibre veya tercümanın veya müddeiumuminin ve karar verecek hâkimin sahabetini istihsal etmek veyahut bunlara mükâfat eylemek bahanesiyle müvekkilinden para ve sair eşya alan avukat ve dava vekili iki seneden beş seneye kadar hapse ve iki yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye ve meslek ve sanata dahi şamil olmak üzere muvakkaten hıdematı ammeden memnuiyet cezasına mahkûm olur. (295. Madde).

Erken Cumhuriyet Döneminde avukatlar ve hükümet sıkça karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda hükümet aleyhine ve Türklüğe hakaret etmek fiilinde bulunan avukatlar hakkında Muamelat Genel Müdürlüğünce takibat yapılmasına dair çeşitli tarihlerde verilen kararlar şöyledir;

1. Hükümete ve kanunlara hakaret eden Nazilli avukatlarından Abdülvahit hakkında takibat açılması.¹⁵²⁷
2. Hükümete hakaret eden Avukat Polpotikyan hakkında takibat yapılması.¹⁵²⁸
3. Hükümete hakaret eden Bafra'da sakin Avukat Şükrü Bey hakkında takibat yapılması.¹⁵²⁹
4. Hükümete hakaret eden Aydın'da Avukat Feridun hakkında takibat yapılması.¹⁵³⁰
5. Hükümete hakaret etmekten tutuklu Lütfü Bey'in avukatı Haydar Rıfat hakkında takibat yapılması.¹⁵³¹
6. Türklüğe hakaret eden Avukat Recep hakkında takibat yapılması.¹⁵³²
7. Hükümete hakaret eden Burhaniye'de Avukat Ali Ulvi hakkında takibat yapılması.¹⁵³³

¹⁵²⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:179 Sıra: 5, (18.11.1926).

¹⁵²⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:182 Sıra: 18, (09.01.1927).

¹⁵²⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:184 Sıra: 10, (14.02.1927).

¹⁵³⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:35 Gömlek:204 Sıra: 20, (15.09.1929).

¹⁵³¹ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:36 Gömlek:210 Sıra: 3, (05.11.1929).

¹⁵³² **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:37 Gömlek:220 Sıra: 19, (25.09.1930).

8. Hükümete hakaret eden Manisa'da Avukat Nihat hakkında takibat yapılması.¹⁵³⁴

Bunun yanında Avukat Halil Yaver tarafından bastırılmış bulunan “Nereye Gidiyorsun Türkiye” isimli kitabın satışı Matbuat Kanununun 51. Maddesi gereğince yasaklanmıştır.¹⁵³⁵

g) Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu

20.04.1929 Tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁵³⁶ Kanunun on birinci faslı müdafaa olarak kayıt altına alınmıştır.

ON BİRİNCİ FASIL: MÜDAFAA

YAKALANANIN VEYA SANIĞIN MÜDAFİ SEÇİMİ

MADDE 136 - Maznun tahkikatın her hal ve derecesinde bir veya birden fazla müdafii yardımına müracaat edebilir. Maznunun kanunî mümessilleri varsa onlar da maznuna bir müdafî intihap edebilirler.

MÜDAFİLER

Madde 137 - Müdafî avukatlık veya dava vekilliği etmeğe kanuni salahiyeti olan kimselerden intihap olunabilir.

MAHKEMENİN MÜDAFİ TAYİNİ

MADDE 138 - Maznun on beş yaşını bitirmemiş olur yahut sağır veya dilsiz veya kendisini müdafaa edemeyecek derecede cismî veya dimağı maluliyeti bulunursa ve müdafîi de yoksa kendisine mahkemece bir müdafî tayin edilebilir.

MAHKEMECE TAYİN EDİLEN MÜDAFİİN GÖREVİNİN SONA ERMESİ

MADDE 139 - Maznun sonradan bir müdafî intihap ve o da kabul ederse evvelce mahkemece tayin edilmiş olan müdafii vazifesi hitam bulur.

¹⁵³³ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:37 Gömlek: 224 Sıra: 18, (11.11.1930).

¹⁵³⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:38 Gömlek:227 Sıra: 2, (26.11.1930).

¹⁵³⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Kutu:78 Gömlek:75 Sıra: 3, (31.08.1937).

¹⁵³⁶ **Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu**, Kanun No: 1412, Kabul Tarihi: 4.4.1929, **Resmî Gazete**, Sayı: 1172 (20.4.1929), Yayımlandığı Düstur: 3.Tertip, 10. Cilt, s. 312.

MAHKEMENİN TAYİN EDİLECEK MÜDAFİLER

MADDE 140 - Hâkim veya reis tarafından intihap olunacak müdafî mahkemenin bulunduğu mahalde vekâlet eden avukat veya dava vekillerinden seçilir .

MÜDAFİ VAZİFESİNİ İFA ETMEDİĞİ TAKDİRDE YAPILACAK MUAMELE

Madde 141 - 138 inci madde hükmüne göre tayin olunan müdafî duruşmada hazır bulunmaz veya vakitsiz olarak duruşmadan çekilir veya vazifesini ifadan kaçınırsa reis maznuna derhal diğer bir müdafî tayin edebilir. Bu takdirde mahkeme duruşmanın talikına da karar verebilir. Eğer yeni müdafî müdafaasını hazırlamak için vaktin müsait olmadığını beyan ederse duruşma tehir veya talik olunur. Müdafîin kusuru neticesi olarak duruşmanın talik olduğu hallerde müdafî hakkında tertip edilecek inzibati cezalardan maada bu talikten mütevellit masarif dahi kendisine tahmil olunur.

YAKALANAN KİŞİ VE SANIĞIN BİRDEN FAZLA OLMASI HALİNDE SAVUNMA

Madde 142 - Birden fazla maznunların menfaatleri birbirine uygun ise hepsinin müdafaası bir müdafie tevdi olunabilir.

MÜDAFİİN DAVA EVRAKINA TETKİKİ

Madde 143 — İlk tahkikatın neticesinde ve tahkikat yapılmışsa iddianamenin mahkemeye verilmesinden sonra müdafî davaya müteallik her nevi evrak ve vesaiiki tetkik etmek hakkını haizdir. Bundan evvel dahi tahkikatın gayesine hâlel vermeyeceği anlaşılırsa tahkikata müteallik her nevi evrak ve vesaiiki tetkik etmek için müdafie müsaade olunur. Maznunun sorgusunu havi zabıtname ile ehli hibre raporlarının ve maznunun hazır bulunmağa salâhiyeti olduğu sair adlî muamelelere müteallik zabıt varakalarının müdafî tarafından tetkikine hiç bir vakit muhalefet edilemez. Tahkikat dosyasının mahkemeye tevdiinden sonra müdafî, maznun birden fazla olsa dahi, bu dosyadan istediği evrakın birer suretini harçsız alabilir.

YAKALANAN VEYA TUTUKLUNUN MÜDAFİ İLE GÖRÜŞMESİ

MADDE 144 — Mevkuf bulunan maznun, müdafii ile her zaman görüşebilir ve muhabere edebilir. Son tahkikat açılıncaya kadar hâkim, maznunun muttali olması tecviz edilmeyecek hususatin kendisine bildirilmesini menedebilir. Tevkif sebebine göre lüzumu halinde son tahkikatın açılmasına kadar maznun ile müdafinin görüşmelerinde bizzat hâkim veya tayin edilecek naip yahut istinabe olunan hâkim hazır bulunabilir.

DURUŞMA SIRASINDA MAZNUNA MÜŞAVİR OLARAK BULUNABİLECEK KİMSELER

MADDE 145 — Maznun olan bir kadına duruşma sırasında kocasının müşavir sıfatıyla bulunmasına müsaade edilir ve dilerse dinlenir. Bu hüküm maznunun kanunî mümessilleri hakkında dahi caridir. İlk tahkikat sırasında bu kimselerin müşavir sıfatıyla kabulü hâkimin takdirine bağlıdır.

MÜDAFİ ÜCRETİ

MADDE 146 — Mahkemece tayin edilen müdafie tarifesine göre Devlet hazinesinden ücret verilir. İleride mahkeme masraflarıyla mahkûm olan maznuna hazinenin rücu hakkı vardır.

h) İcra ve İflas Kanunu

19 Haziran 1932 Tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵³⁷ İcra ve İflas Kanununun kabulü ile birlikte 1926 yılında başlayan Türk Hukuk Devrimi tamamlanmıştır. Zaman içerisinde devrimin bir gereği olarak çağın gereksinimlerini karşılayamayan kanunlar hakkında gerekli tadilatlar yapılmıştır. Kanunların şahsiliği ilkesi son bulmuş bunun yerine “kanunların mülkiliği” tesis edilmiştir.¹⁵³⁸

¹⁵³⁷ **İcra ve İflas Kanunu**, Kanun No: 2004, Kabul Tarihi: 9.6.1932, **Resmi Gazete**, Sayı: 2128 (19.6.1932), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 13. Cilt, s. 426.

¹⁵³⁸ Temuçin Ertan, “Atatürk, Cumhuriyet ve Hukuk Sistemi”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 33, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 755.

7.2. Yargı Teşkilatı

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı örgütünün Tanzimat Fermanı ile teşkilatlanmaya başlamış olduğunu daha önce belirtmiştik. Tanzimatın ardından kurulan ilk derece mahkemeleri olarak görev yapan ticaret ve nizamiye mahkemeleri Türkiye Cumhuriyeti'nde görevlerine devam etmişlerdir. Bunun yanında üst derece mahkemeleri olarak tesis edilmiş olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurayı-ı Devlet'te görevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devlet'inde adli ve idari yargı olmak üzere ikiye ayrılmış düzen yeni cumhuriyette de devam etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir.¹⁵³⁹

Yukarıda Osmanlı Devleti döneminde 1868 yılında kurulan Şurayı Devlet hakkında izahatta bulunmuştuk. 1924 Anayasası'nın 51. maddesinde "idari dava ve ihtilafları rüyet ve hal, hükümetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun lâyihaları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri üzerine beyanı mütalaa, gerek kendi kanunu mahsus ve gerek kavanini sair ile muayyen vezâifi ifa etmek üzere bir Şurayı Devlet teşkil" edilmesi öngörülmüştür. Bu madde uyarınca 1927 yılında Danıştay göreve başlamıştır.¹⁵⁴⁰

1924 gün ve 469 sayılı "Mahâkim-i Şer'iyye 'in Ilgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muaddil Kanun" ile şer'iyye mahkemelerinin görevine son verilmiştir.¹⁵⁴¹ Bu durum ilk derece mahkemeleri hakkında kanunda bir düzenleme yapılmasını gerektirmiştir. Yapılan düzenleme ile sulh ve asliye mahkemeleri kurulmuş, görev ve yetki alanları ile birlikte mahkeme yapısı teşkil edilmiştir. Kanunla istinaf mahkemelerinin görevi de sonlandırılmış bu sayede adli yargı iki dereceli bir yapıya kavuşturulmuştur. Ardından 4 Ekim 1927 tarih ve 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun yürürlüğe girmesiyle hukuk davalarında

¹⁵³⁹ Siddık Sami Onar, **İdare Hukuku Umumi Esasları**, 2. Baskı, 3. Cilt, İsmail Akgün Matbaacılık-Hak Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 1250 ve devamı.

¹⁵⁴⁰ Şeref Gözübüyük, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s. 327.

¹⁵⁴¹ **Mahâkim-i Şer'iyye 'in Ilgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muaddil Kanun**, Kanun No: 469, Kabul Tarihi: 8.4.1924, Resmi Gazete, Sayı: 69 (26.4.1924),Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 5. Cilt, s. 403.

yargılama usulleri hakkında bu kanunda vaz edilen hükümler geçerli olmuştur.¹⁵⁴² Bu sayede yeni kanunlar çıkartarak oluşturulan Batı Hukuk sistemi temeline dayanan hukuk devriminin yanında, ayrıca Batı standartlarına uygun bir yargı teşkilatı da meydana getirilmiştir.

8. Muhamat Kanunu'nda Yapılan Tadilatlar

a) 708 Sayılı Kanun ile Gerçekleşen Tadilatlar

708 Sayılı kanun yürürlük ve yürütme maddeleri olmak üzere toplam on bir maddeden oluşur. Kanunun birinci maddesi ile Muhamat Kanununda tanımlanan “muhamat” kelimesini “avukatlık” , “muhami” kelimesini ise “avukat” olarak değiştirmiştir.¹⁵⁴³ Muhamat Kanununun ikinci maddesinde düzenlenen staj süresi üç yıldan iki yıla indirilmiştir. Aynı madde içerisinde siyasal bilgiler fakültesinden mezun olanlara hukuk fakültesindeki fark dersleri almak ve bu derslerden başarılı olmak kaydıyla avukat olma hakkı tanınmıştır. Üçüncü madde, baro teşkilatını tekrar yapılandırmış, daha önce baro teşkili için aranan on avukat olma şartı yediye indirilmiştir. Yedi kişiden teşekkül eden barolarda disiplin kurulu için bir başkan ve iki üye yeterli görülmüştür. Dördüncü maddede, baro teşkil edilmiş olan yerlerde yetkili savcı tarafından Muhamat Kanununun beşinci maddesinde belirtilen cezaların uygulanmasının barodan talep edilmesine dair düzenleme yapılmıştır. Savcının talebi üzerine baro on beş gün içerisinde karar vermediği takdirde bu sefer savcı ilgili talebin yerine gelmesi için doğrudan mahkemeye başvurabilecektir. 708 Sayılı kanunun beş ve altıncı maddeleri, Muhamat Kanununun on bir ve on ikinci maddelerindeki süreleri yarı yarıya indirmiştir. Yedinci madde ile Muhamat Kanununun ikinci maddesinde düzenlenmiş olan şartlara haiz olup iki yıl süreyle yüksek mahkemelerde başkan, üye, savcı, savcı yardımcısı ve stajyer olarak çalışmış ve yine iki yıl süreyle diğer resmi kurum ve dairelerde hukuk müşavirliği, mahkeme işlerinde müdürlük ve adli müşavirlik yapanlar stajdan muaf tutulacaklardır.

¹⁵⁴² Baki Kuru, **Medeni Usul Ders Kitabı**, Ankara, 1989, s. 17; Yasin Sezer, “Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 2, Afyon, 1999, s. 50.

¹⁵⁴³ **Düştur**, Tertip III, Cilt VII/I, s. 168-169.

Başbakanlık kararlar dairesi başkanlığınca il ve ilçelerde hazine davalarının çokluğu sebebiyle resen avukat çalıştırılması kararı alınmıştır.¹⁵⁴⁴

b) 941 Sayılı Kanun Aracılığı İle Gerçekleşen Tadilat

Yürürlük ve yürütme maddeleri haricinde bir maddeden oluşan kanunla görevlerinden istifa eden hâkimler ve aynı sınıfa tabi olan adliye memurlarının görevlerini ifa ettikleri yerde istifa dilekçelerinin kabulü tarihi başlangıç kabul edilmek üzere iki yıl süre zarfında avukatlık ve dava vekilliği yapmaları yasaklanmıştır.¹⁵⁴⁵

c) 1220 Sayılı Kanun Aracılığı ile Gerçekleşen Tadilatlar

1220 Sayılı kanun¹⁵⁴⁶ ile Muhamat Kanunun altıncı ve on ikinci maddeleri ile Muhamat Kanunu hakkında değişiklik yapan 708 sayılı kanunun dördüncü maddesinde tadilat yapılmıştır. Kanunun birinci maddesine göre baro disiplin kurulu, hakkında şikâyet veya savcılık talebi üzerine Muhamat Kanununun beşinci maddesinde belirtilen cezaların uygulanması konusunda başvuru tarihinden itibaren bir ay içerisinde karar vermek zorundadır. Bu süre içerisinde disiplin kurulu tarafından karara bağlanmayan dosya ile ilgili olarak şikâyetçi veya savcı resen aynı talebi mahkemeden talep edebilir. Yine aynı madde gereğince baro teşekkül edilmemiş olan yerlerdeki Muhamat Kanununun beşinci maddesindeki cezaların uygulanmasında yetkili ve görevli merciinin mahalli savcıların talebi doğrultusunda harekete geçecek olan asliye mahkemeleridir. Asliye mahkemeleri tarafından verilen kararlara karşı o mahaldeki ağır ceza mahkemesine itiraz hakkı tanınmıştır. Şayet dosyanın takibinin yapıldığı yerde bir ağır ceza mahkemesi yoksa bu takdirde itiraz için görevli ve yetkili mahkeme dosyaya bakan asliye mahkemesine en yakın yerdeki asliye mahkemesidir. Yapılan itiraz üzerine verilen karar kesindir.

¹⁵⁴⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu No: 21 Dosya No: 64 Gömlek No: 2, (12.10.1926).

¹⁵⁴⁵ **Düstur**, Tertip III, Cilt VIII, s. 24.

¹⁵⁴⁶ **Düstur**, Tertip III, Cilt IX, s. 267-268.

d) 2516 Sayılı Kanun Aracılığı İle Gerçekleşen Tadilatlar

2516 sayılı kanunla birlikte Muhamat Kanununa ilave düzenlemeler getirilmiştir.¹⁵⁴⁷ Kanunun birinci maddesi gereğince Muhamat Kanununda daha önce tadilat yapan 708 sayılı kanunun altıncı maddesi gereğince beş dava vekili bulunmayan yerlerde dava vekilliği faaliyetinde bulunmak üzere kendilerine ruhsatname verilenler, baro teşekkül etmemiş olan yerlerde dava vekilliği yapmalarında bir sakınca yoktur. Ancak bu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte artık bu tarz bir ruhsatname verilmeyecektir. İkinci madde gereğince Hâkimler Kanunu uyarınca hâkimlikten düşürülenler avukatlık yapamazlar.

9. Harf İnkılabının Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri

1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı kanun ile harf devrimi gerçekleştirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti, Latin harflerini esas alan Türk alfabesini kullanmaya başlayarak Arap alfabesine dayalı Osmanlı alfabesi uygulamasına son verilmiştir.¹⁵⁴⁸ Ancak yapılan bu devrim birçok olumsuzlukları beraberinde getirmiş ve hukuk camiası da bu olumsuzluklardan üzerine düşen payı almıştır. Çünkü yapılan bu devrim sonucunda diğer meslek dallarında olduğu gibi hukuk camiasının fertleri de en kısa zamanda yeni harfleri öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hukuk camiası ve adliye yeni inkılabı uygun bir şekilde faaliyetine devam etmek zorundaydı. Doğaldır ki belirli bir yaşa gelmiş belirli bir eğitim düzeyine gelmiş ve iş hayatında aktif olarak çalışan insanların, yeni bir alfabeyi öğrenmelerinin ne kadar zor olacağı tahayyül edildiğinde yaşanan zorlukları daha iyi anlayabilmemiz mümkün olacaktır.

Ceride-i Adliye'nin Latin harfleri ile basılan ilk sayısında adliye çalışanlarının yeni alfabeyi derhal öğrenmeleri, bu konuda açılacak kurslara iştirak etmeleri gerektiği ve kurs sonucunda yapılacak sınavlardan alınacak sonuçların sicillerine işleneceğine dair tebliğler yayınlanmıştır.¹⁵⁴⁹ Avukatlar içinde yayımlanmış bir tamimde yeni harfleri öğrenmeyen avukatların meslekten men

¹⁵⁴⁷ **Düstur**, Tertip III, Cilt XV, s. 494.

¹⁵⁴⁸ **Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun**, Kanun No: 1353, Kabul Tarihi: 1.11.1928, **Resmî Gazete**, Sayı: 1030 (3.11.1928), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 10. Cilt, s. 3.

¹⁵⁴⁹ **Ceride-i Adliye**, Sene 7, Sayı 77, Zelliç Biraderler Matbaası, İstanbul, 1928, s.s. 38-40. <https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/arsiv/cerideiadliye/1928/sayi-77-aralik1928-sene-7-sayfa-1-90-cilt1.pdf>, E.T.: 02.10.2023.

edileceği belirtilmiştir.¹⁵⁵⁰ Buna rağmen yapılan tebliğler netice vermemiş harf devriminin üzerinden beş yıl geçilmesine rağmen eski yazının kullanılmasının tespiti üzerine yeni tebliğler yayımlanmak zorunda kalınmıştır.¹⁵⁵¹ Bu durum bize yapılan harf inkılabının devletin en temel kurumlarından olan adli teşkilat yapısında nasıl bir sancıya yol açtığının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1931 Yılında ülke çapında tüm savcılıklara gönderilen bir tebliğ ile Arap harfleriyle eğitim yaptıklarından bahisle yakalananlara ceza tatbik edilmemesi sebebiyle idari tedbirlerin zayıfladığı bu nedenle eski alfabe ile ilgili eğitim yapanların yargılamalarında gereken özenin gösterilmesi belirtilmiştir.¹⁵⁵²

24 Ocak 1935 Tarihinde yayımlanan bir tamimde eski yazının mahkemelerde asla kabul edilmeyeceği, bu yazıların noter marifetince tercüme edilerek mahkemelere sunulmadığı takdirde bu yazıların yabancı dilde kaleme alındığı kabul edilerek hak kaybına yol açacağı vurgulanmıştır.¹⁵⁵³ Yeni yazıyı okumak için kursa

¹⁵⁵⁰ “Avukat ve dava vekillerinin dört ay zarfında kurslara devam ve dosyalarına konulmak üzere vesika istihlal ve ibraz eylemeleri ve aksi takdirde okuyup yazmak bilmediklerinden dolayı icrayı vekâletten men ve ruhsatnamelerinin istirdat edileceği 23-8-931 tarih ve 9590 numaralı tahrirâtı umumiye ile tebliğ edilmişken bazı mahallerde halen Türk harflerini öğrenmeyen dava vekilleri bulunduğu teftiş raporlarından anlaşılmaktadır. Binaenaleyh okuryazar olduklarına dair vesika ibraz etmeyen avukat ve dava vekilleri hakkında mezkûr tahrirâtı umumiye hükmünün ehemmiyetle tatbikına itina edilmesi lüzumu tamamen tebliğ olunur efendim.”, **Adliye Vekâleti Kanuni Mütalaalar ve Tamimler Mecmuası**, Hazırlayan Kemal Boralıdağ, Sayı 3, Adliye Vekâleti Yayınevi, Ankara, 1939, s.s. 82-83; Aydın, Erken Cumhuriyet..., s. 62.

¹⁵⁵¹ “Bilimum C. M. U. liklerine Bazı mahkemelerde Arap harfleriyle basılmış kanun ve risalelerin gizlice sürümlerinin temin edildiği ve her ne kadar vaz olunan tarafı nazaran eskiden tap edilmiş gibi gösterilmekte ise de kullanılan kâğıtların yeniliği itibariyle tarihlerinde sahte olduğu anlaşılmaktadır. Türk harfleri kanuna muhalif ve Türk harf inkılabına uymayan harekette bulunan şahıslar hakkında kanuni muktezasının ifası ve müteyakkız bulunarak bu kabil gizli faaliyetlerin önüne geçilmesi tamamen tebliğ olunur.”, **Adliye Vekâleti Kanuni Mütalaalar ve Tamimler Mecmuası**, Hazırlayan Kemal Boralıdağ, Sayı 60, Adliye Vekâleti Yayınevi, Ankara, 1939, s. 653; Murat Burak Aydın, **Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Hukuksal Tahayyül**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017, s.s. 61-62.

¹⁵⁵² “... inkılabımızın prensiplerine sarahaten [açıkça] muhalif bulunan bu gibi ahval ve devamına müsamaha edilmesi asla tecviz olunamayacağından [izin verilemeyeceğinden] eski harflerle matbu kitapla tedrisatta bulunan hakkında kanun hükümlerinin tatbikine itina olunması tebliğ olunur efendim.”, **Adliye Vekâleti Kanuni Mütalaalar ve Tamimler Mecmuası**, Hazırlayan Kemal Boralıdağ, Sayı 8, Adliye Vekâleti Yayınevi, Ankara, 1939, s.s. 195-196; Aydın, Erken Cumhuriyet..., s. 64.

¹⁵⁵³ “Teftiş hey’eti reisliğinden gelen 22-10-934 ve 4235 sayılı yazıya ilişik Trabzon mahkeme ve adliye daireleri teftiş raporunda: Trabzon mahkemesinde iki tüccar arasında görülen bir davada sübut delillerinden bir mektubun Arap harfleriyle yazılmış olmasından kabul edilmediği görülmüş ve bu gibi vesikaların kabul edilmeme birçok hakların ziyânı intaç edeceğinden bu gibi vesikaların yabancı dil

giden hukukçulara bu kurslardan başarıyla mezun olduklarına dair diplomaları verilmiştir.¹⁵⁵⁴

10. Türk Kadınının Siyasal Haklarının Tanınması

Tanzimat dönemi ile başlayan dönüşüm kadınların toplum içerisindeki sosyal statülerini de tartışır hale getirmişti. Batının kurumsal kimliğinin örnek alınması sonucu gerçekleşen hukuki, siyasi, idari yeniliklerin yanında eğitim alanında da çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. 1859 Yılında Kız Rüştîyelerinin (ortaokul) açılmasının ardından 1870 yılında Kız Sanayi Mektepleri ve Dârül Muallimat okulları (Öğretmen Okulları) açılmıştır.¹⁵⁵⁵ II. Abdülhamit döneminde bu okulların sayısı arttırılmıştır.¹⁵⁵⁶ Aslında Türk kadınının içinde bulunduğu durum dönemin aydınları tarafından da dile getirilmeye başlanmıştı. Nitekim “Şair Evlenmesinde”, Şinasi¹⁵⁵⁷ görücü usulü ile kurulan evliliklerden duyduğu rahatsızlığı kaleme alırken, Ahmet Mithat¹⁵⁵⁸ çok eşliliğin zararlarına değinmiştir. Namık Kemal “Tasvir-i Efkâr” ve “İbret” gazetelerinde yazdığı yazılarda kadınlara toplumsal yaşam içerisinde tanınan alanın yetersizliğini vurgulamıştır.¹⁵⁵⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar’da kaleme aldığı eserlerinde kadın-erkek eşitsizliğinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁶⁰ 1893 Yılında “Hanımlara Mahsus Gazete” yayın hayatına başlamıştır.¹⁵⁶¹

ile yazılmış kâğıtlar gibi Noterlerce Türk harflerine çevrildiği takdirde kabul edilmesi bildirilmiş olmasına müsteniden teftiş hey’eti reisliğince bu gibi vesikaların Noterlerce Türk harflerine çevrilerak tastikından sonra kabul edilebileceğinin bütün mahkeme ve Noter dairelerine tamimen tebliğ muvafık [uygun] olacağı mütalaa kılınmıştır”, **Adliye Vekâleti Kanuni Mütalaalar ve Tamimler Mecmuası**, Hazırlayan Kemal Boralıdağ, Sayı 3, Adliye Vekâleti Yayınevi, Ankara, 1939, s.s. 121-122; Aydın, Erken Cumhuriyet..., s. 64.

¹⁵⁵⁴ Ek 5. Türkçe Kursu Sertifika Örneği.

¹⁵⁵⁵ Sevilay Özer, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29. Cilt, Sayı 85, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 133.

¹⁵⁵⁶ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s. 8

¹⁵⁵⁷ **Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Editör: Murat Yalçın, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 769-771.

¹⁵⁵⁸ Aynı Yer, s.s. 27-31.

¹⁵⁵⁹ Aynı Yer, s.s. 583-586.

¹⁵⁶⁰ Aynı Yer, s.s. 394-398.

¹⁵⁶¹ Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s.s. 89-90.

II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte kadınların daha aktif bir şekilde toplumsal yaşamın bir parçası olmak için faaliyetlere geçtiklerini görmekteyiz. Bu dönemde kadınlar tarafından kurulan dernekler dikkat çekicidir. Kadınlarımız toplum içerisinde olması gereken konumu kendilerinin elde etmesi gerektiğini hatırlamıştı. Kurulan dernekler içerisinde en meşhur olanlardan bir tanesi de Halide Edip tarafından kurulan “Kadınların Yükselmesi Cemiyeti”dir.¹⁵⁶² Aslında cemiyetin adı dahi kadınların dönem itibarıyla içinde bulundukları psikolojiyi bize tarif etmektedir.

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 1917 yılında Aile Hukuku Kararnamesi çıkarılmıştır. Aile Hukuk Kararnamesi ile birlikte evlenme esnasında kadına tek eşlilik hakkını muhafaza etmesi için sözleşme hakkı tanınmış olsa da 1918 yılında Osmanlı Devleti’nin işgaline başlanması sonucunda kararname azınlık din adamlarının baskıları sonucunda yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵⁶³

Özellikle kadınların mütareke döneminde almış oldukları rol ve savaşın kazanılmasında gösterdikleri çabaları bu satırlara sığdırmamızın mümkünatı yoktur. Bu sebeptendir ki kadınların seçme ve seçilme hakları konusu 1924 Anayasası’nın meclis görüşmeleri sırasında tartışmalara yol açmıştır. Fakat yapılan düzenleme sonucu kadınların siyasi hakları elde etmesi mümkün olmamıştır.¹⁵⁶⁴ Hatta bu konu Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şu şekilde dile getirilmiştir; “Projede intihaba iştirak ve intihab olunmak hakları muayyen sene ve asıl muayyen şeraiti haiz her Türk’e temin olunuyordu. Türk kelimesinin mübhemiyetini izale için bu kelimenin zükur ve inas her iki cinsi de şamil olup olmadığına aid vaki bir suale karşı encümen azalarının kelimeyi yalnız zükura aid olmak üzere kabul etmiş oldukları izah olunur olunmaz; mecliste bir tufan koptu. Her taraftan protesto edildi. Birçok hatipler Türk kadınının hukukunu müdafaa için söz istediler. Bu nasıl oluyor? Türk kadını mücadeleyi milliyenin bütün safhalarına iştirak eder, arkasında ve arabasında ordu için mühimmat ve erzak taşır; köyün içtimai hayatında en müessir amil olur. Eker, saçar, biçer, alır, satar, hülâsa erkekten ziyade çalışır. Erkekten ziyade iktisadi ve

¹⁵⁶² Nebahat Göçeri, **Kadın Hareketi Tarihi**, Bizim Büro Basımevi, Sivas, 2010, s.s. 200-203.

¹⁵⁶³ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 6, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s.s. 588-591.

¹⁵⁶⁴ Özer, **a.g.m.**, s.s. 135-137.

içtimai faaliyetler ibraz eder ve sonrada aynı hayatın idare ve tanzimine, tertip ve teşkiline iştirak ettirilmez! Neden aynı kadının zevci, oğlu, kardeşi iştirak ettiriliyor da o ettirilmiyor? Acaba bu köy erkekleri, ondan irfan, akıl, şuur veyahut vazife şinaslıkça daha yüksek midir? Millet kürsüsünden serd olunan bu ve buna müşabih mütalâalar büyük bir dikkat ve tasviple dinlendi. Bu manzara karşısında memnun ve mesrûr olmamak kâbil değildi. Bütün şarkta kadınlığı müdafaa yolunda, ilk kere Türk Millet Meclisi'nde; bu gibi hararetili nutuklar irâd olunuyordu. Kadınlık hakkında şarkta asırlardan beri tekevvün etmiş olan tarz-ı telakkiyi unutmamalıdır.”¹⁵⁶⁵

Yeni kurulan devlette Tevhid-i Tedrisat ve Medeni Kanunların kabulü ile birlikte kadının sosyal hakları değişmiş ve Türk kadını olması gereken statüye kavuştuğunu belirtmiştik. Ancak kendilerinin hala siyasi hakları verilmemişti. Buradaki en önemli husus ise dönemin birçok gelişmiş olarak kabul edilen devletlerinde de kadınların hala bu haklardan yoksun olmasıydı. Nihayet 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediye Kanunu'nun 23. ve 24. maddeleri gereğince kadınların belediye başkanlığı seçimlerine katılma hakkı tanınmış oluyordu.¹⁵⁶⁶ Bu hakkın tanınmasında 1924 yılında kurulan “Türk Kadın Birliği'nin” kurulduğu tarihten itibaren kadın hakları konusunda yapmış olduğu çalışmalar ve katkılar çok büyüktür.¹⁵⁶⁷ Birlik başkanı Nezihe Muhittin 1927 yılında seçimler öncesinde birliğin tüzüğüne kadınların siyasi haklarının kazanmak için eklettirdiği madde kadınların siyasi haklarını kamuoyunda yeniden tartışılır hale getirmiştir.¹⁵⁶⁸ Bu arada kadın hakları konusunda kadınlara destek veren bir diğer birlik ise 1926

¹⁵⁶⁵ “Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924.

¹⁵⁶⁶ **Belediye Kanunu**, Kanun No: 1580, Kabul Tarihi: 3.4.1930, **Resmi Gazete**, Sayı: 1471 (14.4.1930), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 11. Cilt, s. 80.

¹⁵⁶⁷ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.s. 141-142.

¹⁵⁶⁸ Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1984, s. 229; Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 124.

yılından itibaren kadınlara siyasi haklarının verilmesi gerekliliğini savunan Türk Ocakları'dır.¹⁵⁶⁹

26 Ekim 1933 Tarihinde mecliste gerçekleştirilen kadınların köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalıklarına seçilmelerine dair olan kanun layihasının kabulü ile birlikte artık kadınların muhtar ve ihtiyar heyeti azası olabilmelerinin de önü açılmıştır.¹⁵⁷⁰ Artık kadınların siyasi hakları açısından tek eksik kadınların milletvekili olmalarına set çeken anayasa hükmünün değiştirilmesi kalmıştı. Sonuçta İsmet İnönü ve 191 milletvekilinin isteği ile anayasanın 10. ve 11 maddeleri ile İntihabı Mebusan Kanunu'nun değiştirilmesine dair talepleri meclis tarafından kabul edilmiştir.¹⁵⁷¹ Yapılan değişiklikler sonucunda anayasanın 10. maddesi yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir, 11. maddesi ise otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir şeklini almıştır.¹⁵⁷² İntihabı Mebusan Kanunu'nda kadınlar açısından yapılan değişiklik ise şöyledir: İntihabı Mebusan Kanunu'nun 5, 11, 16, 23, 58'inci maddelerindeki 18 yaşını bitiren kaydı 22 yaşını bitiren şeklinde değiştirilmiş ve maddelerdeki “zükûr” kaydı kaldırılarak yerine kadın, erkek ibaresi konulmuştur. (2. Madde).¹⁵⁷³

11. 1938 Tarihli Avukatlık Kanunu

3499 Sayılı Avukatlık Kanunu¹⁵⁷⁴ zaman itibariyle çalışmamız kapsamının dışında olmakla birlikte yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemindeki avukat mesleğinin tarihsel gelişimi açısından konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla değinme gereğini hissetmiş bulunmaktayız.

¹⁵⁶⁹ Hale Şıvgın, “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 31, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 255-259; Hayri Domaniç, **Yaradılıştan Bu Yana Kadın Haklarının Gelişimi ve Sorunları**, Yayınevi Yok, İstanbul 2007, s. 120; Kaplan, **a.g.e.**, s. 163.

¹⁵⁷⁰ **442 Sayılı Köy Kanununun 20. ve 30. Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun**, Kanun No: 2329, Kabul Tarihi: 26.10.1933, **Resmi Gazete**, Sayı: 2540 (28 Teşrinievvel 1933), s. 1.

¹⁵⁷¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 228; Özer, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁵⁷² **BCA**, Fon Kodu: 490-1, Kutu: 2 Gömlek: 9 Sıra: 15, (18-12-1934).

¹⁵⁷³ Aynı Yer.

¹⁵⁷⁴ **Avukatlık Kanunu**, Kanun No: 3499, Kabul Tarihi: 27.6.1938, **Resmi Gazete**, Sayı: 3959 (14 Temmuz 1938), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 18. Cilt, s. 1042.

1924 Tarihli Muhamat Yasası hakkında ayrıntılı açıklamaları yukarıda yapmıştık. Bu açıklamalar hatıra geldiğinde yasanın çok acele bir biçimde çıkarıldığı bu sebeple avukatlık ve dava vekilliği düzenlemeleri açısından yeterli bir metin olmadığını vurgulamıştık. Bunun yanında uygulamada Muhamat Kanununun yetersiz ya da eksik kaldığı hususlarda eski kanunların geçerli olacağının belirtilmesi artık kuruluş aşamasını başarıyla tamamlamış bulunan Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmesi imkânsızdı. Gerçekten de hukuk devrimini tamamlayarak Osmanlı Devleti ile bağlarını her açıdan koparmış yeni devletin avukatlık yasasının 1924 tarihli Muhamat Yasası olarak kaldığının düşünülmesi yapılan devrimleri de inkâr etmekle eşdeğer olurdu. Bu sebeplerden dolayı hazırlanan 3499 sayılı Avukatlık Kanunu önceki mevzuatı (460, 708, 941, 1120 ve 2516 sayılı kanunlar) tamamen ortadan kaldırmıştır. Kanunda açık bir biçimde belirtilmiş olmasa da Osmanlı Devleti döneminde bu konu üzerine hazırlanan bütün düzenlemeler de ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'ndeki düzenlemelere atıfta bulunan 460 sayılı kanunun on beşinci maddesiydi. Dolayısıyla kanunda açıkça belirtilmemesine rağmen 460 sayılı kanunun da tamamen ortadan kaldırılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde avukatlık yasasına dair Osmanlı Devleti'nden intikal eden hiçbir mevzuat yürürlükte kalmamıştır. 3499 Sayılı kanun hazırlanırken Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, İtalya, İngiltere, Birleşik Amerika, Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'da uygulanan avukatlık kanunlarından faydalanılmıştır.¹⁵⁷⁵

Oldukça kapsamlı ve ayrıntılı bir düzenleme olan 3499 sayılı kanun 141 maddenin yanında 9 geçici maddeyi içerir ve toplam yedi baptan oluşur. Birinci bapta genel hükümler (1-7. Maddeler) kısmında genel hükümlerle birlikte avukatlık mesleğine kabul için gereken şartlar ele alınmıştır. Kanuna göre avukat olabilmek için; 1. Türk olmak 2- Yirmi üç yaşını bitirmiş bulunmak 3- Bir Türk hukuk fakültesinden veya Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olup fark derslerden Hukuk Fakültesinde sınava girip bu sınavdan başarılı olmak, yabancı bir okuldan mezunsa da fark dersleri kapsamında sınava girip bu sınavdan başarılı olmak 4- Avukatlık

¹⁵⁷⁵ Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-avukatlik-kanunlari-1924-ve-1938/?pdf=3834>, E.T. 03.10.2023.

stajını yapmış ve hâkim muavinliği sınavında başarılı olmak 5- Levhasına kaydı istenen baro mıntikasında oturuyor olmak 6- Avukatlıkla ilgisi olmayan bir hizmet ve uğraş sahibi olmamak 7- Avukatlığa mâni bir hâli olmamak, suç işlememiş ve ceza almamış olmak hükümleri düzenlenmiştir. Kanunun ikinci maddesinde avukat olunmasına mani olan suçlar belirtilmiş, üçüncü maddede avukatlığa engel olan mesleki faaliyetler belirtilmiş, dördüncü maddede ise hangi meslek gruplarının üçüncü madde kapsamı dışında olduğu belirtilmiştir. Kanun avukatların hak ve sorumlulukları ile stajlarına ilişkin hususları 8. ve 21. maddeleri arasında ele almıştır. Hukuk fakültesinden mezun olmanın avukat olmak için kâfi gelmeyeceğini öngören kanun hâkim, savcı veya bir avukatın yanında gerçekleştirecek staj aşamasının önemini vurgulamıştır. 22. ve 50. Maddeler arası ikinci bap olarak geçmektedir. Bu maddeler avukatların hak ve görevlerine ilişkin düzenlemeleri kapsar. 22. Madde gereğince avukatlık amme hizmeti mahiyetinde bir meslek olarak kabul edilmiştir. Üçüncü bap 51. ve 60. maddeler arasında düzenlenmiş olup avukatlar levhasına ilişkindir. 61. ve 81. Maddelerden oluşan dördüncü bap barolar ile ilgili düzenlemelere atıfta bulunur. Kanuna göre bölge kapsamı içerisinde en az on beş avukatın bulunduğu yerin vilayet merkezinde bir baro oluşturulmak zorunludur. Baroların tüzel kişiliklerini kazanması kuruluş işlemlerinin Adalet Bakanlığına bildirilmesi ile tamamlanmış olur. 62. Madde de baronun organları ve organların görev ve yetkileri açıkça belirtilmiştir. 82. ve 121. Maddelerden oluşan beşinci bap avukatlara uygulanacak olan disiplin hükümleri ve işlemlerini düzenler. Kanunun avukatlara uygulanacağını belirttiği cezalar baro yönetim kurulunca verilir ve uygulanır. Kanun bu sebeple ayrı bir disiplin kurulu oluşturulmasına gerek görmemiştir. Buna karşılık kanun bir avukat hakkında verilen disiplin cezasına karşı itiraz mercii olarak bir “haysiyet divanı” oluşturulmasına hükmetmiştir. Haysiyet Divanı Temyiz Mahkemesinin birinci başkanının başkanlığında bir tanesi temyiz ikinci başkanlarından olmak üzere Adalet Bakanlığınca seçilecek üç adet temyiz hâkiminden ve baroların göstereceği adaylar arasından Adalet Bakanlığı tarafından seçilecek üç avukat ile teşkil etmiş olur. Haysiyet Divanının görev süresi dört yılla sınırlandırılmıştır. Altıncı bap olan 122. ve 134. Maddeler adli yardım ve avukatlık ücretlerine ilişkin düzenlemeleri içerir. Son

bap olan yedinci bapta avukatların mesleki sigortalarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. (135-138. Maddeler).

Kanun maddeleri incelendiğinde kanunun hazırlanmasında yukarıda belirttiğimiz gerekçelerin dışında devlet yöneticilerinin avukatlık mesleği üzerinde yeterli kontrol mekanizmasının kurulmamış olmasının verdiği endişe ile Muhamat Yasasına oranla mesleğin üzerinde daha sıkı kontrol sağlayan maddeler içeren bir düzenleme yapma çabasına giriştiklerini görüyoruz. Özellikle kanunun beşinci babının 117. maddesi iddiamızı desteklemektedir. 117. Maddeye göre; “Mevzuu irtica olan yahut milli vahdet ve şuurla telifi mümkün olmayan fiillere müteallik davaları deruhte etmeyi itiyat edenler, disiplin takibatına lüzum kalmaksızın baro idare meclisinin talebi üzerine Haysiyet Divanı kararıyla meslekten çıkartılabilirler. Muhitindeki temas ve faaliyetleri itibariyle muayyen bir baro mıntıkası dâhilinde avukatlık yapmaları milli, mesleki, ahlak veya menfaat bakımından tecviz edilmeyenlerin isimleri baro idare meclislerinin talebi üzerine haysiyet divanı kararıyla mensup oldukları baro levhasından silinir. (...) Haysiyet Divanı lüzum gördüğü hallerde alakalı avukatı da dinleyebilir. Bu maddeye göre haysiyet divanı tarafından verilecek kararlar kat’i olup aleyhine hiçbir mercie müracaat edilemez.”.

Maddenin içeriği bu kanuna tabi olarak faaliyette bulunacak avukatlar açısından oldukça sıkıntılıdır. Kanun “suç isnadı altında” olduğu kabul edilen avukattan herhangi savunma alınmasına gerek olmadığını düzenlemiştir. Bu avukatlık tarihi açısından oldukça ilginç bir durumdur. Savunmanın bizzat temsilcisi olan avukat kendisine yöneltilen ağır iddia ve müeyyideye karşı savunma hakkını kullanamaz hale gelmiştir. Yasanın devamında bazı davaları üstlenme konusunu kendisine alışkanlık haline getirmiş bir avukatın bu sebeple meslekten ihraç edilebilmesinin önü açılmıştır. Bu durum ilgili avukatların, müvekkillerini savunmalarının önüne geçmeyi ihtiva etmektedir. Nitekim kanunda savunulmaması gereken kişilerde tanımlanmıştır. Kanuna göre irtica, milli şuur ve vahdet aleyhinde davranan kişilerin savunulması avukatın meslekten ihracına sebebiyet verebilecektir. Aslında yasa koyucuların arzuladığı ve fiiliyata geçirdikleri bu hüküm siyasi suç

sınırları içerisinde kalan bazı suçlarda sanıkların bir avukata sahip olmamalarının amaçlanmış olduğu aşikârdır.

Kanunu hazırlayan komisyon tarafından Cumhurbaşkanlığı makamına sunulan kanunun gerekçelerine dair layihasında; “Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun ikinci maddesi ile Türkiye Cumhuriyetinin ana vasıfları tespit edilmiş olmasına göre bu esaslara aykırı fiillere müteallik davaları deruhte etmeği bir avukatın itiyat etmesi sathi bir görüşle mesleki vazifenin ifası sayılabilirse de maddede tasrih edilen irtica, milli vahdet ve şuurla telifi mümkün olmayan komünizm ve buna benzer Türkiye’nin rejimine aykırı ef’ale ait davaların itiyatla kabulü, bu davalarda müdafaah bahanesiyle beyanatta bulunmak ve müdafaanın mukaddes tanınması ve serbest olması gibi yüksek adalet prensiplerini siper ittihaz ederek muhakemelerin aleni olmasından ve sözlerin gazetelerde de intişar edebilmesinden istifade eyleyerek failinin bu yollarla muzır propagandalar yaptığına açık bir delil teşkil etmekte olduğundan Cumhuriyet Rejimine karşı çok hassas olan bütün devlet kuvvetleri memlekete mazarrat iras edeceği kat’iyyete yakın denecek tarzda meczum olan bu hal karşısında nazari düşüncelere bu kadar zararlı bir işde seyirci kalmağı tercihe tahammül edemeyeceğinden bu gibi işleri itiyatla kabul eden avukatı kendi mensup olduğu baronun idare meclisinin talebile haysiyet divanı tarafından meslekten çıkarılmasına karar verilebilmesinin kabulü memleketin yüksek menfaatleri namına milli bir vazife telakkisile lüzumlu görülmüş bir hükümdür.” denmektedir.¹⁵⁷⁶ Layihada dikkatlice okunduğunda yasanın hazırlanmasında gözetilen amaçlardan bir tanesi rejimin sıkı sıkıya korunması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, yasanın meclis görüşmeleri sırasında söz alarak; “Avukatlık müessesesini, devlet eli ile mümkün olduğu kadar sıkı bir kontrole tâbi olmak ve onları Adliye müfettişlerinin teftişlerine tâbi bulundurmak adliye camiasının devletten aylık alan memurları gibi, doğrudan doğruya Büyük

¹⁵⁷⁶

Layiha Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz:
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026081ss0297.pdf>, E.T.
3.10.2023; Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi, s. 165.

Meclisin yakın bir alâka ile takip edeceği bir müessese haline koymak istiyoruz.” demek suretiyle aslında yasadan ne beklendiğini açıkça dile getirmiştir.¹⁵⁷⁷

Yasanın 22. maddesi ile birlikte mesleğin amme hizmeti mahiyetinde bir meslek olduğu düzenlenmiştir. Yasa ile avukatlık mesleğinin geliştirilmesinden ziyade avukatlık mesleğinin siyasal rolü ön planda tutulmuş ve avukatlara yeni devletin rejiminin korunması misyonu yüklenmiştir. Burada unutulmaması gereken konu İstanbul Barosu ve İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey’in geçmiş süreç içerisinde izledikleri tutumdur. Ankara’nın yasayı hazırlarken daha önce deneyimlemiş olduğu tecrübenin zihinlerde iz bırakmış olduğunu görmekteyiz.

12. 1938 Senesinin Sonuna Kadar Türkiye’de Faaliyete Geçmiş Bulunan Barolar

Çalışmamızın bu bölümünde 1938 yılının sonuna kadar Türkiye’de faaliyette bulunan barolar hakkında kuruluş kronolojisine göre bilgi sunmayı uygun görmüş bulunmaktayız.

1- İstanbul Barosu

Yazımız kapsamında İstanbul Barosunun kuruluşu ve II. Meşrutiyetin sonuna kadar tarihçesi hakkında yeterince bilgi vermiş bulunmaktayız. 1. Dünya Savaşının sonlanmasının ardından Celalettin Arif Bey üç kez üst üste İstanbul Barosu başkanlığı görevine seçilmiştir. 1920 ve 1925 Yılları arasında Lütfi Fikri Bey, İstanbul Barosu başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1924 Muhamat Yasası, yaşanan tasfiyeler ve İstanbul Barosu’nun yeniden yapılanma sürecini de yukarıda işlemiş bulunmaktayız. Lütfi Fikri Bey’in ardından 1926 yılında Sadettin Ferit Talay, İstanbul Barosu başkanı olarak seçilmiştir. 1925 Yılında Cumhuriyet Döneminin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu olmuştur. 1928 Yılında ise İstanbul Barosuna Beyhan Nil isimli bir bayan avukatın kaydı yapılmıştır. Süreyya Ağaoğlu’nun İstanbul Barosuna kaydı 1936 yılında gerçekleşmiştir. İstanbul Barosunun yönetim kurulunda kendisine yer bulan ilk kadın yönetici Şükûfe Ziya Ekitler’dir. Başkan Muaffak Benderli döneminde baroda ilk kez kadın yöneticilerin görev almasının önü

¹⁵⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, 26. Cilt, 81. Birleşim, s. 346.

açılmıştır. İstanbul Barosunun 1929-1934 yılları arasındaki başkanı Halil Hilmi Uyguner olmuştur. 1933 Yılında İstanbul Adliyesinde çıkan yangın sonucundan İstanbul Barosu da nasibini almış baroya ait birçok kayıt zarar görmüştür. Yangın sonrasında İstanbul Barosu ilk olağan genel kurul toplantısını Büyük Postahanenin üst kat koridorunda gerçekleştirmiştir. Toplantının ardından baro merkezi Galata'daki Liman Han'a taşınmıştır. Burada az bir süre faaliyette bulunan baro merkezini Bahçekapı'da bulunan 4. Vakıf Han'ın birinci katındaki 22 ve 23 numaralı odalarına taşımıştır.¹⁵⁷⁸

2- Bursa Barosu

Bursa Barosu, 1909 yılında on beş avukatın katılımı ile kurulmuştur. Baro'nun kuruluş tarihi itibarıyla adı "Hüdavendigar Vilayeti Dava Vekilleri Cemiyeti" 'dir. Hüdavendigar Vilayeti Dava Vekilleri Cemiyeti'nin ilk başkanı Osman Nuri Özpaya olmuştur. Muhamat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından baronun adı "Bursa Barosu" olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁷⁹

3- Konya Barosu

Konya Barosu, 1912 yılında faaliyete geçmiştir. 1912-1930 Yılları arasında Selanik Mekteb-i Hukuk müderrislerinden Musa Kazım Efendi, Konya barosu başkanlığı görevini ifa etmiştir. Kuruluş yılları ve Türkiye Cumhuriyeti'nde "Dava Vekilleri ve Muhami Cemiyeti" adını kullanan baro, 1924 tarihli Muhamat Yasasının ardından Konya Barosu unvanını kullanmaya başlamıştır.¹⁵⁸⁰

4- Balıkesir Barosu

Balıkesir Barosu, 24 Ocak 1920 tarihindeki ilk toplantının ardından 26 Ocak 1920 tarihinde kurulmuştur. Muhami Süleyman Sadi Beyin Baro Başkanı seçildiği toplantı da, Muhami Mustafa Necati Bey ikinci başkan, Muhami Mehmet Sait Bey

¹⁵⁷⁸ <https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=1&Desc=Tarihçe>, E.T. 7.10.2023

¹⁵⁷⁹ <https://bursabarosusu.org.tr/tr/baro-tarihcemiz.html>, E.T. 4.10.2023.

¹⁵⁸⁰ Mehmet Ali Uz, **Konya Hukuk ve Baro Tarihçesi**, Konya Barosu Yayınları, Konya, 2006, Tüm Kitap.

genel sekreter, Muhami İbrahim Etem Bey, Muhami Mehmet Esat Bey ve Muhami Bahur Salomon Bey yönetim kurulu üyesi olarak seçilmişlerdir.¹⁵⁸¹

5- Kastamonu Barosu

Kastamonu’da yayımlanan Açıksöz gazetesindeki habere göre 1920 yılı Eylül ayının başında Hukuk Mektebi mezunları kendi aralarında toplanarak, baro başkanlığını kurmaya karar vermişlerdir. Yaptıkları ilk toplantının ardından kendilerini temsil için Muhami Mehmet Hayrettin Bey’i başkan olarak seçmişlerdir. 8 Ekim 1921 tarihli Kastamonu Vilayet gazetesinin “Baro Heyeti” başlıklı haberine göre baro teşkilatı daha önceki bir tarihte tamamlanmıştır. Aynı haberde; “Ruhsat-ı resmiye ile evvelce teşkil etmiş olan Kastamonu dava vekilleri Baro Heyet-i İdaresi’nin bu kerre yeniden icra kılınan intihab neticesinde vükela-ı daavidan Hersekli Mehmet İzzet Efendi’nin reis-i evvel ve Ali Rıza Efendi’nin reis-i Sani ve Muhittin Efendi’nin veznedar ve Mustafa İzzet, Halil Sami, Hamdi ve Ahmet Bican Efendilerin a’za olarak teşkil edildiği ve hükümetçe muamele-i kaydiyesinin ifa olduğu anlaşılmıştır.” denilmektedir.¹⁵⁸²

6- Adana Barosu

Adana Barosunun kuruluş tarihi hakkında net bir bilgi olamamakla birlikte Adana Barosuna göre baro Cumhuriyetimizle eş tarihli olarak 1923 yılında kurulduğu kabul edilmiştir.¹⁵⁸³

7-Aydın Barosu

Aydın Barosu 1923 yılında kurulmuştur.¹⁵⁸⁴

8- Edirne Barosu

Edirne Barosu 1923 yılında kurulmuştur.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸¹ <http://www.balikesirbarosu.org.tr/tarihcemiz/>, E.T., 6.10.2023.

¹⁵⁸² <http://www.kastamonubarosu.org.tr/sayfa/baromuz/tarihce/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸³ <http://www.adanabarosu.org.tr/tr/baromuz/tarihce>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸⁴ <http://www.aydinbarosu.org.tr/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸⁵ <https://www.turkiyehukuk.org/edirne-barosu/>, E.T. 6.10.2023.

9- Elazığ Barosu

Elazığ Barosu'na göre baronun kuruluşu ile ilgili net bir tespit yapılamamıştır. Ancak baronun elinde baroya ait bulunan 1923 yılına ait bir mühür bulunduğu beyan edilmiştir.¹⁵⁸⁶

10- Gaziantep Barosu

Gaziantep Barosu, 1923 yılında kurulmuştur. Baro kayıtlarına göre baronun ilk başkanı Avukat Cafer Tayyar olarak gözükmektedir.¹⁵⁸⁷

11- Samsun Barosu

Samsun Barosunun kuruluşu hakkında net bir bilgi verilmese de Samsun Barosu'nun ilk baro başkanı olarak Avukat İbrahim Hisabi'nin 1935–1939 yılları arasında baro başkanlığı görevini yaptığını görmekteyiz.¹⁵⁸⁸

12- Trabzon Barosu

Trabzon Barosu yapmış olduğu araştırmalarda Cumhuriyet öncesine ait birçok muhaminin Trabzon'da faaliyette bulunduklarını tespit etmiştir. Ancak yapılan çalışmalarda bunların aralarında herhangi bir meslek örgütü oluşturduklarına dair bir bilgiye ulaşamadıkları tespit edilmiştir. Baroya göre Trabzon Barosu, 1923 yılında kurulmuştur. Trabzon Barosu'nun ilk baro başkanı 1923–1931 yılları arasında Trabzon Barosu'nda avukatlık yapan Avukat Mesut Kadri Bey Efendi'dir.¹⁵⁸⁹

13- Ankara Barosu

Ankara Barosu tarafında yapılan araştırmalar ışığında Osmanlı Devleti döneminde bir meslek örgütünün varlığı tespit edilmekle birlikte bu oluşum hakkında detaylı bir bilgiye şimdilik ulaşılamamıştır. Ancak eldeki yayınlarda 1924 tarihinden evvel bir meslek örgütünün bulunduğu bunun başkanının ise Salih Sırrı olduğu belirtilmiştir. Eldeki arşiv kayıtları Salih Sırrı Bey'in başkanlık döneminin 1920'de

¹⁵⁸⁶ <http://www.elazigbarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=8276>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸⁷ <http://www.gaziantepbarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=68807>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸⁸ <http://www.samsunbarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=17307>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁸⁹ <http://www.trabzon-barosu.org/Detay.aspx?ID=8053>, E.T. 6.10.2023.

başladığını göstermektedir. 1924 tarihli Muhamat Kanununun yürürlüğe girmesinin ardından 14 Temmuz 1924'te Ankara Barosu resmi olarak kurulmuştur. Ankara Barosunun ilk başkanı Avukat Rauf Ayaşlı olmuştur.¹⁵⁹⁰

14- Mersin Barosu

Mersin Barosu 1 Aralık 1924 tarihinde kurulmuştur. Baronun ilk başkanı Avukat Hüseyin Avni Bey'dir.¹⁵⁹¹

15- Manisa Barosu

Manisa Barosu 1 Mayıs 1925 tarihinde kurulmuştur. Baronun ilk başkanının kim olduğu tahmin edilememektedir.¹⁵⁹²

16- Antalya Barosu

Antalya Barosunun 1926 yılının mayıs ayının ilk haftasında kurulduğu tespit edilmiştir. Levhada ilk baro başkanı olarak Avukat Kazım Azamet olarak görülmektedir.¹⁵⁹³

17- Giresun Barosu

Giresun Barosu, 01 Nisan 1926 tarihinde kurulmuştur. Avukat B. Tevfik; Giresun Barosu'nun ilk baro başkanıdır.¹⁵⁹⁴

18- Kayseri Barosu

Kayseri Barosu, 1926 yılında kurulmuştur. Avukat Mustafa K. Şatır 1926–1928 yılları arasında baronun ilk başkanı olan görev yapmıştır.¹⁵⁹⁵

19- Denizli Barosu

Denizli Barosu, 1927 yılında kurulmuş, baronun ilk Başkanı Avukat Fevzi (Baba) Akeren olmuştur.¹⁵⁹⁶

¹⁵⁹⁰ http://www.ankarabarusu.org.tr/baro_tarihce, E.T.6.10.2023.

¹⁵⁹¹ <http://www.mersinbarosu.org.tr/tarihce/36/15262>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹² <http://www.manisabarusu.org.tr/Sayfa/2/tarihce>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹³ <http://eski.antalyabarusu.org.tr/TR/baro-tarihce>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹⁴ <https://www.turkiyehukuk.org/giresun-barosu/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹⁵ <http://www.kayseribarusu.org.tr/Detay.aspx?ID=9010>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹⁶ <https://www.turkiyehukuk.org/denizli-barosu/>, E.T. 6.10.2023.

20- Diyarbakır Barosu

Diyarbakır Barosu, 1927 yılında kurulmuş ve ilk baro başkanı olarak Avukat Abdullah Ülgen seçilmiştir.¹⁵⁹⁷

21- İzmir Barosu

İzmir Barosunun kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Baronun tarihçesi incelendiğinde İzmir Dava Vekilleri Cemiyeti'nin ilk başkanı olarak karşımıza Muhami Bekir Behlül Bey çıkmaktadır. İzmir Barosu Dergisinin 1936 yılında yayımlanan 2-6. Sayısının 253. sayfasında Avukat Bekir Behlül'ün vefatına yer verilmiş olup, kendisinin 1908 inkılabından sonra üst üste dört defa baronun birinci reisliğine seçildiğine dair vurgu yapılmıştır. Aynı dergide İzmir'in kurtuluşunun ardından beşinci kez reisliğe seçildiği ifade edilmektedir. İzmir Barosu tarafından yapılan incelemeler sonucunda İzmir Barosu'nun kuruluş tarihi olarak 1922 yılı işaret edilmişse de baronun çok daha önceden kurulduğu eldeki bilgiler doğrultusunda sarihtir. Bu sebeple İzmir Barosu Yönetim Kurulu tarafından 14.09.1999 tarih ve 46 sayılı toplantısında baronun kuruluş tarihi olarak 1908 yılının tescil edilmesine karar verilmiştir. Gerçi baronun bu tarihten daha önce faaliyette olduğu muhakkaktır. Gerçekten de İzmir Barosu Dergisi'nin Temmuz 1935 tarihli ilk sayısında Muhamat Kanunundan daha önce "İzmir Dava Vekilleri Cemiyeti" 'nin bulunduğu ve baro sicil kütüğünde 29. sırada yazılı bulunan Muhami İsmail Sıtkı Erboy'un cemiyetin başkanı olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle umulur ki bu çalışmamızın sonrasında İzmir Barosu'nun tarihçesi hakkında bir çalışma yapma fırsatımız olsun. Avukat Bekir Behlül'den sonra İzmir Barosunun ikinci başkanı Avukat İbni Hazım Ferit Bey olmuştur. 1923–1925 Dönemleri arasında görevini yürütmüştür. İbni Hazım Ferit Bey'in ardından başkanlığa Avukat Nuri Devres seçilmiş ve 1925 ile 1933 yılına kadar görevine devam etmiştir. Avukat Nuri Devres Beyin ardından İzmir Barosu'nun dördüncü başkanı olarak 1933-1939 yılları arasında Av. Münir Birsal Bey başkanlık yapmıştır.¹⁵⁹⁸

¹⁵⁹⁷ <https://www.turkiyehukuk.org/diyarbakir-barosu/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁵⁹⁸ <http://www.izmirbarosu.org.tr/Sayfa/3/tarihce>, E.T. 6.10.2023.

22- Erzurum Barosu

Erzurum Barosu; 1929 yılında kurulmuştur.¹⁵⁹⁹

23- Kütahya Barosu

Kütahya Barosu, Avukat İdris Hakkı Löker öncülüğünde 1929 yılında kurulmuştur. Kuruluş tarihi tam olarak tespit edilemediği için kuruluş tarihi olarak 5 Nisan 1929 yılı kabul edilmiştir. Avukat İdris Hakkı Löker 1931 yılına kadar Kütahya Baro Başkanlığı görevini sürdürmüştür.¹⁶⁰⁰

24- Muğla Barosu

Muğla Barosu, 1931 yılında kurulmuş olduğu bilinmekle beraber ay ve gün bilgisi net olarak saptanamamıştır. Bu nedenle kuruluş tarihi olarak 5 Nisan 1931 tarihi seçilmiştir. Baronu ilk başkanı Avukat Cemal Tüzün olmuştur.¹⁶⁰¹

25- Sivas Barosu

Sivas Barosu, 1933 kurulmuştur. Avukat Abdulgani Ertan, Sivas Barosu'nun ilk baro başkanı olarak görev yapmıştır.¹⁶⁰²

26- Eskişehir Barosu

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1925 yılında Eskişehir' in Arifiye Mahallesinde adliye binası ve temyiz mahkemesi kurulmuştur. 1934 Yılına gelindiğinde aynı adreste Eskişehir Barosunun kurulduğu baronun sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Baro levhasına kayıtlı 1 sicil no.lu kişi Avukat Osman Saip Özeş olarak gözükmektedir. Baronun ilk başkanı ise, 1934-1939 yıllarında görev yapmış olan Avukat Sebahattin Akbıyık' tır.¹⁶⁰³

¹⁵⁹⁹ <http://www.barobirlik.org.tr/barolar/erzurum/index.aspx>, E.T. 06.10.2023.

¹⁶⁰⁰ <http://www.kutahyabarusu.org.tr/kutahya-baro-tarihcesi/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁶⁰¹ <http://www.muglabarusu.org.tr/Sayfa/2/tarihce>, E.T. 6.10.2023.

¹⁶⁰² <https://www.turkiyehukuk.org/sivas-barosu/>, E.T. 6.10.2023.

¹⁶⁰³ <http://www.eskisehirbarosu.org.tr/hakkimizda-kisa-tarihce>, E.T. 6.10.2023.

27- Afyonkarahisar Barosu

Afyonkarahisar Barosu, 1935 yılında kurulmuş olup ilk baro başkanı 1940 yılına kadar bu görevi sürdüren Avukat Ali Necmettin Taşkapılı'dır.¹⁶⁰⁴

28- Kocaeli Barosu

Kocaeli Barosu'nun hangi tarihte kurulduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte 17 Kasım 1938 tarihinde kurulduğu kabul edilmektedir. Ancak Avukat Ender Kamil Boyacı tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Kocaeli Barosunun kuruluş tarihinin daha eskiye dayandığı tespit edilmiştir. Her şeyden önce Haydar Ali Özkent'in Avukatın Kitabı isimli eserinde 5 Ocak 1934 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilen "Türkiye Avukatlar Birliği" toplantısında Kocaeli Barosu adına Kocaeli Barosu Başkanının hazır bulunduğunu belirtmesi bu baronun kuruluş tarihinin de daha önceye dayandığını göstermektedir.¹⁶⁰⁵

29- Zonguldak Barosu

Zonguldak Barosunun kuruluş çalışmaları 1930 yılında başlamakla birlikte, 1936 ve 1937 yılları arasında çalışmalar hızlanmış ve nihayetinde 29 Aralık 1938 tarihinde kurulmuştur.¹⁶⁰⁶ İlk baro başkanı olarak Avukat Ahmed Tefik Bilgin seçilmiştir. Başkan vekilliğine Avukat Bekir Sıdkı Gökçen, umumi kâtipliğe Avukat Süleyman Sami Barım, azalıklara ise Avukat Muammer Sanı ve Avukat Hasan Turna'nın seçilmesiyle birlikte baro yönetim kurulu teşkil etmiştir. Baronun ilk levhasında yaklaşık 30 kadar avukat kayıtlıdır. Bu avukatlar Zonguldak Merkez, Bartın, Safranbolu ve Karadeniz Ereğli'de faaliyet göstermekte idiler.¹⁶⁰⁷

Kuruluş tarihini tam olarak tespit edilemeyen barolar, kuruluş günü olarak 5 Nisan "Avukatlar Günü" 'nü seçmişlerdir. Türkiye'deki baro başkanları 5 Nisan 1958 yılında İzmir'de Barolar Birliği'nin kurulması için bir araya gelmişler ve bu toplantı da 5 Nisan gününü "Avukatlar Günü" olarak kutlanmasına dair bir karar

¹⁶⁰⁴ <http://www.afyonbaro.org.tr/Detay.aspx?ID=137429>, E.T. 6.10.2023.

¹⁶⁰⁵ <http://www.kocaelibaros.org.tr/tarihce>, E.T. 6.10.2023.

¹⁶⁰⁶ Zonguldak Barosu Bülteni, Zonguldak, 2007, Sayı 1, s. 8.

¹⁶⁰⁷ <http://www.zonguldakbarosu.org.tr/tarihcemiz>, E.T. 6.10.2023.

almışlardır. Toplantı Tutanaklarına ilişkin belgeler 7 Nisan 1958 tarihinde Demokrat İzmir Gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁶⁰⁸

¹⁶⁰⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Adil Giray Çelik, “5 Nisan Avukatlar Günü”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2000, s.s. 160-166.

SONUÇ

Tez çalışmasına başlamadan önce 1924 tarihli Muhamat Kanunu'nun incelenmesini gerçekleştirdik. Ardından literatürü taradığımızda Türk avukatlık müessesesi ile ilgili tarihsel açıdan yapılmış çalışmaların olup olmadığını gözlemledik. Araştırmalarımız sonucunda akademik çalışmaların hepsinde konunun belirli bir başlık altında ya da dönemsel olarak ele alındığını tespit ettik. Yapılan çalışmaların hemen hepsinde konu dar bir bakış açısıyla incelenmişti. İlerleyen süreçte yapmış olduğumuz okumalar, tezimizin başlığını “Osmanlı Devletinden Erken Cumhuriyet Dönemine Avukatlık Müessesesi ve Baro Teşkilatı” olarak şekillendirdi. Ancak daha önceden yapılmış olan çalışmalarda ki dar bakış açısından kurtulmak mecburiyetindeydik. Bu sebeple öncelikle avukatlar kimdi, ne tür bir mesleki faaliyetlerde bulunuyorlardı, mesleğin özellikleri ve vazifeleri neydi gibi soruların akıllara gelmesi bu eseri hukuk camiası dışında kalan insanlarında okuma ihtimaline binaen bizi “hukuka giriş” olarak adlandırdığımız hukuki kavramların ele alındığı birinci bölümü kaleme almak zorunda bıraktı.

Avukatlar, savunma hakkından doğan yetkileri vekâleten kullanan kişilerdi. Peki, savunma hakkı neydi? Bu soru bizi toplumsal yaşam ve toplumsal düzen kurallarının incelenmesi sürecine götürdü. Toplum kurallarını neydi, nasıl ortaya çıkmıştı sorularının ardından toplum kurallarını oluşturan din kuralları, ahlak kuralları, örf ve adet kuralları ile hukuk kurallarının ne olduğu hakkında bilgi sunduk. Hak kavramının ne olduğunu ele aldığımız sürecin sonunda savunma hakkının ne anlama geldiğini ifade ettik. Modern manada avukatlık müessesesini ele aldıktan sonra Baro ve Barolar Birliği hakkında bilgi sunduk. Bu arada avukatlık müessesesi, Batı dünyasında Osmanlıdan daha önce meslek olarak kabul edilmiş olduğu için Batı dünyasında avukatlık müessesesinin tarihi hakkında sunumlarımızı yaparak birinci bölümü nihayete erdirmiş olduk.

Hukuk tarihi açısından tezimiz içerisinde Osmanlı tarihinin dönemlerinin neler olduğunu ifade etmiştik. Klasik dönemde Osmanlı devletinin bir İslam devleti olması sebebiyle ikinci bölümde İslam Hukuk Sistemi, İslam Adli Teşkilatı ve bu hukuk sistemi içerisinde avukatlık mesleğinin hukuki niteliği hakkında ulaştığımız bilgileri paylaştık. İslam Hukukunda avukatlık mesleği ile ilgili bir düzenleme olmaması sebebiyle İslam Hukukunda sadece vekâlete dayanan bir ilişki olan vekil-müvekkil ilişkisinin davaya vekâlet şeklinde gerçekleştiğini tespit ettik. Osmanlı devletinin İslam Hukuk sistemi ile ilgili uygulamaları ve Türklerin kendine has devlet yönetimlerinden gelen tecrübeleri sebebiyle kullanım açısından mahir oldukları Örfî Hukuk hakkındaki izahatlarımızı tamamladık. Bu bölüm içerisinde ayrıca Osmanlı Devlet yapısı içerisindeki adli teşkilatta kurumsallaşmayı başarmış mercilere atıfta bulunduk. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devletinde avukatlık vazifesini yerine getiren kişilerin kimler olduğunu tespit ettik. Ardından Osmanlıyı modernleşme sürecine götüren toplumsal yapı hakkında hukuki tespitlerimizi aktardık. Gayrimüslimlerin ve Müslümanların statüleri ve bunların sahip oldukları hakları ele aldık. Bu arada Gayrimüslimlerin adli sistem içerisindeki hukuki durumlarını inceledik. Ardından Osmanlıyı modernleşme sürecine götüren nedenleri maddeler halinde izah ederek bölümü nihayete erdirdik.

Osmanlı Devletinin, modernleşme sürecine geçmesiyle birlikte anayasal nitelik taşıyan hukuki metinlerde düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin bu metinlerde kendilerine yer bulması, tezimizin kapsamını genişletmek zorunda bıraktı. Çünkü temel hak ve hürriyetlerin kurumsal nitelik kazanarak, özel nitelikteki metinlerde yer almaları savunma hakkının da kurumsallaşması manasına gelmekteydi. Bu sebeple üçüncü bölümde Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile ilgili gelişmeleri tarihsel ve hukuki çerçevede ele aldık. Bu arada modernleşme ile birlikte yaşananlar, adli sistem ve Osmanlı Devletinde dava vekilliği yapan kişiler hakkında düzenlemeler yapılmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan düzenlemeler neticesinde Osmanlı Devletinde dava vekâleti yerini dava vekilliğine bırakmıştı. Avukatlık müessesesinin statüsü artık bir meslek olarak toplum içerisindeki konumunu almaya başlamıştı.

Anayasal sürece geçişin başlaması sonucunda devlet içerisinde şekillenen siyasi rejim ve yeni anayasa hakkında yapmış olduğumuz incelemeler dördüncü bölümde kendisine yer bulmuştur. Bu süreç içerisinde I. Meşrutiyet sonrası dava vekilliğine dair düzenlemeler, Osmanlı Devletinde başlayan Baro faaliyeti ile birlikte yeni sistemin ihtiyacı olan hukukçuların yetişmesi için kurulan okullar hakkında ayrıntılı izahatta bulunulmuştur. Ardından II. Meşrutiyet dönemi ve bu dönemde gerçekleşen dava vekilliği hakkındaki düzenlemeler ele alınmıştır. Tez süreci içerisinde tamamlanmış bulunduğumuz “Osmanlı Devletinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Nitelikteki Yasal Metinlere Yansıması” isimli makalemizde II. Meşrutiyetle birlikte anayasa ve temel hak ve hürriyetlerle ilgili yapılan değişikliklere atıfta bulunduk.

Tezimizin son bölümü olan beşinci bölümde 1921 Anayasası ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti hakkında ayrıntılı bilgiler sunduk. Lozan sonrasında İslam Hukuk Sisteminden kopma kararının ardından 1924 tarihli Muhamat Kanunu hakkında açıklamaları tamamladık. Ardından 1924 Anayasasıyla birlikte oluşan siyasi sistem ve anayasadaki temel hak ve hürriyetlerin yanında yargı sistemi hakkında izahatlarımızı tamamladık. Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuk sisteminde Batı Hukuk sistemini seçmesi sonucunda oluşacak hukukçu ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulan Ankara Hukuk Mektebi ile ilgili bilgilerimizi paylaştık. Sıra hukuk devrimi ile ilgili izahatları yapacağımız kısma gelmişti. Bu konu hakkında yapılan çalışmaların sunumunu ayrıntılı bir biçimde gerçekleştirdik. Bu arada değişen yargı teşkilatına ilişkin anlatımlarımız gerçekleşti. Ardından Muhamat Kanunu ile ilgili olarak yapılan değişiklikleri ele aldık. Harf inkılabı ve bunun adli camia üzerindeki tesirleri hakkında tafsilatta bulunduk. Temel hak ve hürriyetlerin genişlemesi kapsamında olan Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı ile ilgili tespitlerimizi aktardık. Mustafa Kemal Atatürk hayatta iken hazırlanan 1938 tarihli Avukatlık Kanunu ile ilgili bilgileri ve düşüncelerimizi paylaştık. Bununla birlikte 1938 yılının sonuna kadar Türkiye’de faaliyete geçmiş olan Barolar hakkında elde ettiğimiz bilgileri yazıya geçirmemizle birlikte tezimiz nihayete ermiş oldu.

Tamamladığımız çalışmanın sonucunda “Savunma Hakkının”, insanoğlu açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuş bulunmaktayız. Geçmişten günümüze bir toplumun huzur ve emniyeti açısından, toplum içerisinde sağlanacak adaletin her şeyden önemli olduğu bir gerçekliktir. Dünya tarihi incelendiğinde görülecektir ki, adaleti toplumların beklentileri doğrultusunda hayatın gerçekliğine uygulayan ve hakları, haklılara teslim etmeyi başaran devletler gelişmişlerdir. Dönemleri itibariyle dünya konjonktürü içerisinde güç açısından da yapılacak olan değerlendirmelerde adalet mekanizmasını hakkıyla uygulamayı gerçekleştiren devletlerin gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda oldukları görülecektir. Bugüne baktığımızda gelişmiş devletler, kendi toplumları içerisindeki hak ve adalet kavramlarını yapmış oldukları kanuni düzenlemelerle toplumlarına uygulamayı başaran devletlerdir. Bu nedenle de dünya üzerinde güç odağı olmanın ana kaynağı; bir devletin günümüz itibariyle en iyi yönetim şekli olduğu kabul edilen demokratik devlet yapısı içerisinde, adalete ulaşması için göstermiş olduğu çaba ve yine demokratik sistem içerisinde mümkün olduğunca temel hak ve hürriyetlerine vermiş olduğu değerlere bağlılık olduğu gerçekliği bu konudaki düşüncemizi doğrulamaktadır.

Modern dünya açısından bakıldığında teknolojinin temel yapısını pozitif bilimler olan matematik, fizik, kimya gibi bilimin ana kaynaklarının ortaya çıkardığı esaslar olduğunu görmekteyiz. Bugün bir uçağın uçuşması için gerekli olan statik, mühendislik, yazılım ve daha birçok alanda gösterilen faaliyetler bir uçak yapmak isteyen herkes ve her kurum için geçerli olan esaslardır. Bu insanlığa hizmet etmek için yapılacak tüm teknolojik ürünler için geçerlidir. Daha basit bir deyimle dünyanın her yerinde 2+2’nin 4 olduğu tartışma götürmez bir gerçeklik ve matematiksel bir formüldür. Fakat iş bir toplum içerisinde gerçek manada adaleti gerçekleştirip, hakları hak sahiplerine toplumun vicdani yapısına uygun bir şekilde teslim edebilmeğe geldiğinde ne yazık ki pozitif bilimler gibi keskin ve her toplum için geçerli olabilecek formüllere rastlayamıyoruz.

Gerçekten de bir toplum içerisinde adalet mekanizmasını sağlamaya çalışırken kullanmak zorunda olduğumuz hukuki esasların tamamına yakınının o toplumun ihtiyaçlarından ortaya çıkmış olması gereklidir. Çünkü toplumdaki hukuk kuralları, ait olduğu toplumun yaşamışlıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış kurallardır. Bir toplumun değerleri, yapısı, niteliği, örf ve âdeti, inançları o toplumun aynaya olan yansıması, hukuk kuralları ise o aynadan yansıyan ışık süzmesidir. Dolayısıyla başka toplumların ortaya getirdiği hukuk kurallarının o toplumda adaletin gerçekleşmesi açısından mükemmel işleyişi, başka bir toplum için bir anlam ifade etmeyebilir. Başka toplumlardan yapılan hukuk iktibaslarıyla beklenen sonuç ya da sonuçlar asla beklentileri karşılayamamıştır. İşte bu sebeple ülkemizde Tanzimat Döneminden itibaren kanunlaşamama sancısını hala sürdürmekteyiz. Yaptığımız ya da yapmaya çalıştığımız düzenlemelerin her birisi gayet kısa ömürlü olmakta veya kendisinden beklenen neticeleri doğuramamaktadır. Üstüne üstlük yapılan her düzenleme bizi daha büyük çıkmazların içerisine sokmaktadır. Çalışmamız içerisinde avukatlık mesleğinin tarihsel seyrini incelerken devlet içerisinde hukuk sisteminde yapılan değişiklikler sonucunda toplumun da nasıl bir dönüşüm ve değişim gösterdiğini ifade etmeyi başardığımız kanısındayız. Ayrıca hukuk sisteminde yapılan değişikliklerin korunması için hukukun nasıl etkili bir silah olduğu Osmanlı ve Türkiye örneklerinde ispatlanmış bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır.

Yargı teşkilatı içerisinde savunma hakkına verilmeyen önem, akıllara teşkilatın faaliyet amacının sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Bugün kolluk kuvvetlerinden, adli makamların son safhasına kadar mesafe alınan süreçte, gerek hak arayanların gerekse kendisini savunmak durumunda kalanların uğradıkları muameleleri nereye koymalıyız. Polislerin şikâyetçilere karşı tavırları, şüphelilere karşı uyguladıkları davranışlar, savcı ve hâkimlerin, şikâyetçilerin ve sanıkların haklarını ihlal etmelerini nasıl değerlendirmeliyiz. Devletin adeta bir avukatı olan savcılar ile avukatların mahkeme salonlarındaki konumları hakkında nasıl bir yorum yapmalıyız. Devletin kendilerine vermiş olduğu kamu yetkilerini, adeta kendilerine bir zırh yaparak savunmanın öznesi olan avukatların sözlerinin kesilmesi, duruşma

salonlarından adeta kovulurcasına çıkartılmalarını insanlığın ulaştığı iddia edilen modernitenin neresine koymalıyız. Engizisyon sisteminin bizlere miras olarak sunduğu bu hak tecavüzlerinin son bulması için Rahmetli üstadımız Prof. Dr. Faruk Erem'in hayatının sonuna kadar gösterdiği çabalar akamete mi uğramalı yoksa savunma hakkının bir süjesi olan avukatlar, üstadın mirasına sahip çıkmayı mı tercih etmelidir. Adaletin bir gün herkes için lazım olabilme ihtimaline binaen tüm “Avukatlar, Barolar ve Barolar Birliği” bu konuda üzerine düşen vazifeyi hassasiyetle yerine getirmeli ve bu konunun takipçisi olması gereklidir.

Savunmanın ayrılmaz bir parçası olan avukatlık mesleğine üst pencereden bakmaya çalıştığımızda durumun vahameti insanı daha da dehşete düşürmektedir. Bir avukat, mesleğin kendisine yüklediği vazifeleri yerine getirmeye çalışırken, ana gayesi elde edeceği vekâlet ücretindense, adaleti gerçekleştirme arzusu olmalıdır. Buna karşılık mutlak suretle hayatını idame ettirebilmesi ve harcadığı emeğin karşılığı olan bir ücreti de alması avukat açısından bir haktır. Fakat bir avukat, vekâlet ücretini ana gaye haline getirir, adaleti gerçekleştirmek için emek verdiğini unutulursa, bu avukatın savunma hakkına ya da adalet hizmet eden bir özne olduğunu kabul etmek imkânsız hale gelir.

Her avukatı bir birey olarak kabul ettiğimizde, bu mesleği hakkıyla ifa edecek kişinin mesleki açıdan kendi iç dünyasında kısacası vicdanında, laik sistemin esaslarını muazzam bir şekilde özümsemesi gereklidir. Aksi takdirde kendisini bir ideolojinin militanı haline getirmiş avukatın adaletin gerçekleşmesi için çaba sarf ettiği inancının safdillikten öteye gitmesi mümkün değildir. Bir avukatın, başarılı olabilmesinin ana miti, ideolojilerin üstünde olabilmesi ve demokrasinin kendisine tanıdığı haklarla bizzat kendisini bir ideolojiye vakfetmiş insanların temel hak ve hürriyetlerine sahip çıkmasıyla mümkündür. Örneklendirecek olursak kendi hayatını bir ideolojiye vakfetmiş olan bir avukat, bu ideolojinin tam tersine bir ideolojiye hayatını vakfetmiş bir müvekkilinin temel hak ve özgürlüklerine sahip çıkması için göstereceği çaba, mesleğin kendisine yüklediği sorumluluğun bir gereğidir.

Geldiğimiz noktada insanlık açısından bir kişinin avukat olabilmesi için sadece üniversite ve üniversite sonrası sınavlarda gösterdiği başarı nirenginin kıstas alınması maalesef mesleğin toplum içerisinde hak ettiği yerden uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Günümüzde avukat olabilmek için aranılan şartların Antik Yunan'daki avukat olabilme şartlarından daha geride olması, insanlığın geldiği nokta açısından oldukça üzüntü vericidir. Umarız çalışmamızla birlikte elimize geçecek her fırsatta, bulunduğumuz her platformda avukat olmak için gerekli olan şartların, Antik Yunan'daki şartlardan daha ileriye taşınması ve insanlık tarihinin ulaştığı merhale açısından ne gibi şartların aranması gerekliliği dillendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Ali Emiri (AE.SMST.); 252-81.

Ali Emiri (AE.SMST.III, Mustafa III.); 201-15810.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.); 2569-192644; 4517-338756.

Cevdet İktisat (C.İKTS.); 20-973.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.); 1385-75; 1670-29; 1721-93.

Dâhiliye Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti (DH.EUM.MTK.); 74-1.

Dâhiliye Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM.); 38-29.

Dâhiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR.); 73-127.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.); 164-37.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR.MKT.); 141-14; 288-85.

İrade-i Dâhiliye (İ.DH.); 797-64624.

İrade-i Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD.); 42-2204; 71-4151; 72-4253.

Maarif Nezâreti Evrakı (MF. MKT.); 188-80; 336-33; 317-9; 321-13; 550-31; 569-7; 639-24; 703-30; 1025-50; 1121-30.

Meclis-i Mahsus (İ.MMS.); 6-245; 7-258; 134-5728; 183-8.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.); 12-14; 34-7; 30-72; 52-38.

Sadaret Divân-ı Hümayun Mukavelename (A.} DVN. MKL.); 7-10; 7-14; 8-9.

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.}MKT.UM.); 267-79.

Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB.); 6-44.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.); 720-14; 2460-36; 2472/19; 2508-36; 2535-8; 2551-11; 2559-35; 3154-2.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı (TS.MA.e.); 569-59.

Yıldız Esas Evrak (Y.EE.); 83-22.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.); 23-19; 48-32.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y.PRK.MF.); 1-3.

Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Cumhuriyet Halk Partisi, Fon Kodu: 490-1, Kutu: 2 Gömlek: 9 Sıra: 15, (18.12.1934).

Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 21 Gömlek : 64 Sıra: 2, (12.10.1926).

Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 21 Gömlek: 61 Sıra: 10, (26.09.1926).

Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-1, Kutu: 28 Gömlek: 24 Sıra: 16, (22.04.1928).

Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-2, Kutu:78 Gömlek:75 Sıra: 3, (31.08.1937).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 6 Gömlek: 37 Sıra: 39, (02.07.1924).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:179 Sıra: 5, (18.11.1926).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:182 Sıra: 18, (09.01.1927).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:32 Gömlek:184 Sıra: 10, (14.02.1927).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:35 Gömlek:204 Sıra: 20, (15.09.1929).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:36 Gömlek:210 Sıra: 3, (05.11.1929).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:37 Gömlek: 224 Sıra: 18, (11.11.1930).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:37 Gömlek:220 Sıra: 19, (25.09.1930).

Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu:38 Gömlek:227 Sıra: 2, (26.11.1930).

II. RESMÎ YAYINLAR

442 Sayılı Köy Kanununun 20. ve 30. Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, Kanun No: 2329, Kabul Tarihi: 26.10.1933, **Resmi Gazete**, Sayı: 2540 (28 Teşrinievvel 1933).

Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, 12. Cilt, Hazırlayan Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Avukatlık Kanunu, Kanun No: 3499, Kabul Tarihi: 27.6.1938, **Resmi Gazete**, Sayı: 3959 (14 Temmuz 1938), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 18. Cilt.

Avukatlık Kanunu, Kanun Numarası: 1136, Kabul Tarihi: 19.3.1969, **Resmi Gazete**, Sayı: 13168 (7 Nisan 1969), Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 8.

Belediye Kanunu, Kanun No: 1580, Kabul Tarihi: 3.4.1930, **Resmi Gazete**, Sayı: 1471 (14.4.1930), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 11. Cilt.

Belleten

Ceride-i Adliye

Ceride-i Mahâkim

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Kanun No: 1412, Kabul Tarihi: 4.4.1929, **Resmi Gazete**, Sayı: 1172 (20.4.1929), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 10. Cilt.

Deniz Ticaret Kanunu, Kanun No: 1440, Kabul Tarihi: 15.5.1929, **Resmi Gazete**, Sayı: 1197 (20.5.1929), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt.

Düstur

Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Kanun No: 1086, Kabul Tarihi: 18.6.1927, **Resmi Gazete**, Sayı: 622 (2.7.1927), 623 (3.7.1927), 624 (4.7.1927), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 8. Cilt.

İcra ve İflas Kanunu, Kanun No: 2004, Kabul Tarihi: 9.6.1932, **Resmi Gazete**, Sayı: 2128 (19.6.1932), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 13. Cilt.

Kanunu Medenin Sureti Mer'iyeti ve Şekli Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun No: 864, Kabul Tarihi: 29.05.1926, **Resmi Gazete**, Sayı: 402 (19.06.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 3. Cilt.

Mahâkim-i Şer'iyye 'in Ilgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muaddil Kanun, Kanun No: 469, Kabul Tarihi: 8.4.1924, **Resmi Gazete**, Sayı: 69 (26.4.1924), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 5. Cilt.

Muhamat Kanunu ve Hazırlık Çalışmaları (Metin, Tasarı, Gerekçeler ve Meclis Görüşmeleri), Çeviren Ahmet İyimaya, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 1993, Sayı 2, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 1993.

Resmi Ceride

Takvim-i Vekâyi

TBMM Albümü

TBMM Zabıt Ceridesi

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun, Kanun No:1222, **TBMM Kavanin Mecmuası**, 2. Baskı, 6. Cilt, TBMM Matbaası, Ankara 1928.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun, Kanun No: 364, **TBMM Kavanin Mecmuası**, 2. Baskı, 2. Cilt, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.

Türk Borçlar Kanunu, Kanun No: 818, Kabul Tarihi: 22.04.1926, **Resmi Gazete**, Sayı 359 (29.04.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt.

Türk Borçlar Kanunu, Kanun No: 6098, Kabul Tarihi: 11.01.2011, Resmi Gazete, Sayı 27836 (04.02.2011), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 50.

Türk Ceza Kanunu, Kanun No: 765, Kabul Tarihi: 1.3.1926, **Resmi Gazete**, Sayı: 320 (13.3.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 7. Cilt.

Türk Ceza Kanunu, Kanun No: 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, Resmi Gazete, Sayı 25611 (12.10.2004), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 43.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun No: 1353, Kabul Tarihi: 1.11.1928, **Resmi Gazete**, Sayı: 1030 (3.11.1928), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 10. Cilt.

Türk Hukuk Lügati, 4. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998.

Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 743, Kabul Tarihi: 17.02.1926, **Resmi Gazete**, Sayı 339 (4.4.1926), Yayımlandığı Düstur: Tertip 3, Cilt 7.

Türk Medeni Kanunu, Kanun No:4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, Resmi Gazete, Sayı 24607 (08.12.2001), Yayımlandığı Düstur: Tertip 5, Cilt 41.

Türk Ticaret Kanunu, Kanun No: 865, Kabul Tarihi: 29.5.1926, Resmi Gazete, Sayı: 406 (28.6.1926), Yayımlandığı Düstur: 3. Tertip, 4. Cilt.

Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi, 1. Cilt, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Yörük Matbaası, İstanbul, 1972.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, 23.11.1970 tarihli ve 2497/8629 Esas Sayılı Kararı.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. GAZETELER

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Tanin

Vatan

B. DERGİLER

Adalet Dergisi

Adam Akademi Dergisi

Adliye Vekâleti Kanuni Mütalaalar ve Tamimler Mecmuası

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Akademia Sosyal Bilimler Dergisi

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi

Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Anayasa Yargısı Dergisi

Ankara Barosu Dergisi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Anlayış Dergisi
Ata Dergisi
Atam Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Dergisi
Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
Avrasya Etütleri Dergisi
Aydın Barosu Dergisi
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Doğu Batı Dergisi
Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Ekev Akademi Dergisi
Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi
FSM İlmi Araştırmalar Dergisi
Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Gaziantep Barosu Yayınları
Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Günışığı Dergisi
Güzel sanatlar Enstitüsü Dergisi

Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi
Hayat Tarih Mecmuası
Hukuk Dergisi
Hukuk Gündemi Dergisi
Institute for Advanced Studies
İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İnternational and Comparative Law Quarterly
İnternational Journal of Academic Value Studies
İnternational Journal of Middle East Studies
İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
İslam Medeniyeti Mecmuası
İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İslami Araştırmalar Dergisi
İstanbul Barosu Dergisi
İstanbul Barosu Mecmuası
İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
İzmir Barosu Dergisi
İzmir Eğitim Enstitüsü Uyanış Dergisi
Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
Kocaeli Barosu Dergisi
Liberal Düşünce Dergisi

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi

Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi

Mizan-ül Hukuk Dergisi

Muhamat Dergisi

Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Nesil Aylık Fikir Dergisi

Osmanlı Araştırmaları Dergisi

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi

Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi

Resimli Tarih Mecmuası

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Skylife Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih ve Gelecek Dergisi

Tarih ve Medeniyet Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

Terazi Hukuk Dergisi

The Journal of Academic Social Science Studies

Toplum ve Bilim Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi

Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler Dergisi

Türkiye Adalet Akademisi Dergisi

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Türkiye Barolar Birliği Dergisi

Türkiye Günlüğü Dergisi

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Uludağ Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Yasama Dergisi

Yeni Türkiye Dergisi

Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi

IV. SÜRELİ YAYINLARDA BASILMIŞ YAZILAR

“Baro Yeniden Teşekkül Ediyor”, **Tanin**, 11 Mayıs 1924.

“Baroda Tasfiye, Ecnebi Mahkemelerinde Müddei Sıfatıyla Bulunan Vekiller Barodan Çıkarılacaktır”, **Vatan**, 22 Nisan 1924.

“Barodan Çıkarılan 70 Muhaminin İsimleri”, **İleri**, 1 Haziran 1924.

“Barodan Tasfiye”, **İleri**, 27 Haziran 1924.

“Baronun Tasfiyesi, Barodan Kayıtları Terkin Edilenler Artık Vekâlette Bulunamayacaklar”, **İleri**, 13 Mayıs 1924.

“Baronun Tasfiyesi, Barodan Kimler Çıkarılacak”, **Tanin**, 9 Mayıs 1924.

“Cumhuriyet Müdde-i Umumisi Lütfi Fikri Bey’in İdamını İstiyor”, **Tanin**, 21 Kanun-ı evvel 1339.

“Ecnebi Dava Vekilleri”, **Mizan-ül Hukuk**, Sayı 46, 1325.

“İstiklal Mahkemesinin İlk Kararı”, **Tanin**, 28 Kanun-ı evvel 1339.

“Muhamat Kanunu Talimatnamesi”, **Tanin**, 13 Mayıs 1924.

“Teşkilatı Esasiye Kanunu Mecliste”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Mart 1924.

“Yeni Adliye Kanunları, Muhamat ve Kıyafet-i Hükkam Kanunlarının Kabulü”, **Tanin**, 4 Nisan 1924.

“Yeni Adliye Kanunları, Muhamat ve Kıyafet-i Hükkam Kanunlarının Kabulü”, **Tanin**, 4 Nisan 1924.

“Yeni Muhamat Kanununun Başlıca Maddeleri”, **Vatan**, 5 Nisan 1924.

V. KİTAPLAR

ABADAN Yavuz, SAVCI Bahri, **Türkiye’de Anayasal Gelişmelere Bir Bakış**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1959.

ABDURRAHMAN Şeref, **Tarih Muhasebeleri**, Sadeleştiren: Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

ADAL Erhan, **Hukukun Temel İlkeleri**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1988.

ADAY Nejat, **Avukatlık Hukukunun Genel Esasları**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994.

ADIVAR Adnan Abdülhak, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 4. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1940.

AĞAOĞULLARI Ali Mehmet, KÖKER Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 4. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

AHMET Cevdet Paşa, **Ma’rûzât**, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

_____, **Tezakir (Tezakir-i Cevdet)**, Cilt I, Hazırlayan Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.

AHMET Midhat Efendi, **Üss-i İnkılap**, 2. Cilt, Selis-İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, İstanbul, 2005.

_____, **Zübdetül-Hakayık-93 Harbi’nin Arka Planı-Harbin Zuhuru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar**, Hazırlayan Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2015.

AKAD Mehmet, DİNÇKOL Vural Bihterin, BULUT Nihat, **Genel Kamu Hukuku**, 12. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

AKBAŞ Kasım, **Avukatlık Mesleğinin Ekonomi Politikası Avukatların Sınıfsal Konumlarındaki Değişim: İstanbul Örneği**, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2011.

AKBULUT Ali Dursun, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Yılmaz Kitabevi, Samsun, 1994.

AKBULUT Berrin, **Türk Ceza Hukuku Temel Bilgiler**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

AKDAĞ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

AKGÜN Bilgin, **Osmanlı Yargı Örgütü**, 1. Basım, Aristo Yayıncılık, İstanbul, 2019.

AKGÜNDÜZ Ahmet, **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyesi**, 1. Cilt, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyesi**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986.

_____, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri**, 1. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 4. Cilt, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, ÖZTÜRK Said, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, **Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri**, Cilt 1, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

AKGÜNDÜZ Murat, **Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.

AKIN İlhan, **Türk Devrim Tarihi**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999.

AKINCI Şahin, **Roma Hukuku Dersleri**, 11. Basım, Sayram Yayınları, Ankara, 2017.

AKINTÜRK Turgut, **Medeni Hukuk**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.

AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

AKYILMAZ Gül, **Siyasi Tarih**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

ALDIKAÇTI Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

ALEMGİR Evrengzib, **Fetavayi Hindiye**, Çeviren Mustafa Efe, 7. Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.

ALTINAY Refik Ahmet, **Eski İstanbul**, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ALTUĞ Yılmaz, **Devletler Özel Hukuku**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1995.

_____, **Yabancıların Hukuki Durumu**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968.

AMİTTAY Ben-Jacop, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çeviri: Mehmet Ali Kılıçbay ve Levent Köker, Savaş Yayınları, Ankara, 1983.

ANAYURT Ömer, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kaynakları**, Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, Ankara, 2011.

ANIL Şahin, **Osmanlı Düzeninde Kadılık**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2015.

_____, **Osmanlı'da Kadılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

ANSAY Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, 3. Baskı, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958.

_____, **Hukuk Bilimine Başlangıç**, 7. Baskı, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958.

_____, **Hukuk Yargılama Usulleri**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1950.

ARAL Vecdi, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1975.

ARMAOĞLU Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

ARSAL Maksudi Sadri, **Hukukun Umumi Esasları**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1937.

_____, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.

ARSEL İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

ASLAN Nâsi, **İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü'l-Hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.

ATA Zade Tayyar Bey, **Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun**, Derleyen Mehmet Arslan, 2. Cilt, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.

ATAAY Aytekin, **Medeni Hukukun Genel Teorisi**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

ATALI Murat, **Medeni Usul Hukuku**, Editör Tolga Akkaya, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2287, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1284, Eskişehir, 2018.

ATAMAN Pelin Zeynep, **Avukatlar İçin El Kitabı 1-Savunma Etiği**, Türkiye Barolar Birliği ve Karakatür Yayınları, İstanbul, 2012.

ATAR Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, Ankara, 1979.

_____, **İslam Yargılama Hukukunun Esasları**, 2. Basım, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 2017.

ATAY Cevdet, **Hukuka Giriş, Hukuksal kavramlar ve Kurumlar**, Sentez Yayınları, Bursa, 2012.

ATAY Ethem Ender, **Hukuk Başlangıcı**, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2017.

AVCI Mustafa, **Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş**, Mimoza Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2008.

_____, **Türk Hukuk Dersleri**, Mimoza Yayınları, Konya, 2012.

_____, **Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012.

AYBARS Ergün, **İstiklal Mahkemeleri I-II (1920-1927)**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

_____, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 6. Basım, Dokuz Eylül Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1998.

AYBAY Aydın, AYBAY Rona, **Hukuka Giriş**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

AYDIN Akif Mehmet, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

_____, **Kadı Sicillerinde İstanbul**, TDV İsam Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

AYDIN Akif Mehmet, **Türk Hukuk Tarihi**, 15. Basım, Beta Yayınları, İstanbul 2018.

AYDIN Nurullah, **Hukuka Giriş Temel Kavramlar**, 7. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007.

AYDIN Ufuk, **Temel Hukuk Dersleri**, 4. Basım, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2011.

BAL Hüseyin, **Hukuk-Hukuk Sosyolojisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2003.

BAŞGİL Fuat Ali, **Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri**, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.

_____, **Türk Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri-Mukayeseli Hukuk Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1957.

BATTAL Ahmet, **Hukukun Temel Kavramları**, 7. Basım, Seçkin Eğitim Teknikleri Yayınları, Ankara, 2011.

BAYDAR Mustafa, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

BAYINDIR Abdülaziz, **İslam Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması**, 2. Basım, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

BELGESAY Reşit Mustafa, **Tanzimat ve Adliye Teşkilatı**, Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

BERKES Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

BERKİ Himmet Ali, **İslam Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik Tarihi ve İfta Müessesesi)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962.

_____, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, Hikmet Yayınevi, İstanbul, 1982.

BİLGE Necip, **Hukuk Başlangıcı**, 30. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.

BİLGİLİ Fatih, DEMİRKAPI, Ertan, **Hukukun Temel Kavramları**, 7. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2012.

BİLMEN Nasuhi Ömer, **Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, 8. Cilt, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1970.

BİNGÖL Sedat, **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu Nizamiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004.

BİRDİŞLİ Fikret, **Ceza Hukuku Ders Notları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

BOZKURT Argun, **Hukukun Öyküsü**, Kişisel Basım, Ankara, 2006.

BOZKURT Enver, BEKTAŞ Sezercan, KANAT Selim, **Uluslararası İnsan Hakları Hukuku**, 5. Baskı, Yetkin Yayıncılık, İstanbul, 2022.

BOZKURT Enver, **Hukukun Temel Kavramları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

BOZKURT Gülnihal, **Batı Hukukunun Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

_____, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989.

CAN Cahit, **Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

CAN Halil, GÜNER Semih, **Hukukun Temel Kavramları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

CANGIZBAY Kadir, **Hiç Kimsenin Cumhuriyeti**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000.

CANSEL Erol, ÖZEL Çağlar, YÜKSEL Mehmet, BÜYÜKTANIR Özcan Burcu, **Hukuka Giriş**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

CENTEL Nur, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Müdafî**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1984.

_____, ZAFER Hamide, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 6. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, _____, ÇAKMUT Özlem, **Türk Ceza Hukukuna Giriş**, 7. Basım, Beta Yayın, İstanbul, 2011.

CİN Halil, AKGÜNDÜZ Ahmed, **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1989.

_____, AKYILMAZ Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. Basım, Sayram Yayınları, Ankara, 2011.

_____, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1988.

_____, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

CİRHİNLİOĞLU Zafer, **Meslekler Sosyolojisi**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

CİRHİNLİOĞLU Zafer, **Türkiye’de Hukuk Mesleği**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.

ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

ÇAĞLAR Kemal Behçet, **Bugünün Diliyle Atatürk’ün Söylevleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.

ÇEKER Orhan, **İslam Hukukunda Akidler**, İttifak Holding A.Ş. Yayınları, Konya, 1999.

ÇELEBİ Evliya, **Seyahatname**, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇELEBİCAN Karadeniz Özcan, **Roma Hukuku**, 9. Baskı, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 2004.

ÇELİK Giray Adil, **Tarihte Savunma ve Meslek Kuralları**, Basım Ajans Matbaası, Denizli, 1999.

ÇELİK Hüseyin, **Ali Suavi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ÇETİN Süleyman, ATEŞ Derya, **Avukatlık ve Noterlik Hukuku**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

ÇETİNSAYA Gökhan, **Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇULCU Murat, **Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası**, Kastaş Yayınları, 2. Cilt, İstanbul, 1992.

DAĞCI Şamil, **İslam Ceza Hukukunda Şahıslara karşı Müessir Fiiller**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

DANIŞMENT Hami İsmail, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 2. Baskı, 4. Cilt, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961.

DAVER Bülent, **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.

DAVİD Rene, **Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri**, Çeviren Argun Kötel, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.

DAVİSON H. Roderic, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876**, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.

DEMİR Abdullah, **Osmanlı Mahkemesi**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010.

_____, **Türk Hukuk Tarihi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

DEMİRBAŞ Harun, **Yenilik Doğuran Haklar**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

DEMİREL Fatmagül, **Adliye Nezareti Kuruluş ve Faaliyetleri (1876-1914)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.

DERYAL Yahya, **Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş)**, 7. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 2011.

DEVELLIOĞLU Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 1970.

DIVRAK Yasin, KILIÇ Ahmet Hasan, “Savunma Hakkı”, **Çağrı Avukatlar Grubu**, Yayın No: 4, 1. Basım, Yıldızlar Matbaacılık A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2004.

DOĞAN Murat, HASOĞLU Aynur, ŞAHAN Gökhan, AKKAŞ Hulusi Ahmet, ATAMULU İsmail, **Hukukun Temel Kavramları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.

DOMANIÇ Hayri, **Yaradılıştan Bu Yana Kadın Haklarının Gelişimi ve Sorunları**, Yayınevi Yok, İstanbul, 2000.

DÖNMEZER Sulhi, ERMAN Sahir, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, 12. Baskı, 1. Cilt, Beta Yayın, İstanbul, 1997.

DURAL Mustafa, SARI Suat, **Türk Özel Hukuku (Temel Kavramlar ve Medeni Kanunun Başlangıç Hükümleri)**, 1. Cilt, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2018.

EKİNCİ Buğra Ekrem, **Hukukun Serüveni**, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınevi, İstanbul, 2015.

_____, **İslam Hukuku Umumi ve Hususi Hükümler**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.

_____, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, 1. Basım, Arı- Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008.

_____, **Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat Sonrası**, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, ŞİMŞİRGİL Ahmet, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, **Osmanlı Hukuku**, Arı-Sanat Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012.

EL-MAVERDİ Ebu'l-Hasan, **El-Ahkamu's-Sultaniye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)**, Çeviri Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

EL-MEVDUDİ Ebu'l A'la, **İslam'da Hükümet**, Çeviri Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara, 1967.

ELVERİŞ İdil, **Barolar ve Siyaset**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

ENGELHARDT Philippe Eduard, **Tanzimat ve Türkiye**, Çeviri Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

ERASLAN Cezmi, OLGUN Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, İstanbul, 2006.

ERCAN Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

ERDEM Tarhan, **Anayasal Belgeler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

ERDOĞAN Mustafa, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara, 2004.

_____, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 6. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

_____, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

EREM Faruk, **Avukatlık Meslek Kuralları**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2007.

_____, **Meslek Kuralları**, 3. Basım, Türkiye Barolar Birliği, No 25, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.

EREN Cevat Ahmet, **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2007.

EREN Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, 8. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

ERGİN Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

ERYILMAZ Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

_____, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010.

ESEN Nuri Bülent, **Türk Anayasa Hukuku**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

ESENER Turhan, **Hukuka Giriş**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015.

FENDOĞLU Tahsin Hasan, **İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı Anayasa Hukuk Tarihi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

FENDOĞLU Tahsin Hasan, **Türk Hukuk Tarihi**, Filiz Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2000.

FEYZİOĞLU Metin, **Ceza Muhakemesinde Vicdani Kanaat**, Isık Yayınları Ankara, 2002.

FİŞEKÇİ Oya, **Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Bibliyografyası 1925-1975**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 402, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

GAZEL Ali Ahmet, **Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2007.

GEDİKLİ Fethi, **Osmanlı Şirket Kültürü, XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988.

GİRİTLİ İsmail, BİLGİN Pertev, **İdare Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

GOLOĞLU Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

_____, **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

GÖÇERİ Nebahat, **Kadın Hareketi Tarihi**, Bizim Büro Basımevi, Sivas, 2010.

GÖRGÜN Şanal, KODAKOĞLU Mehmet, **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.

GÖZE Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 16. Basım, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2016.

GÖZLER Kemal, **Hukuka Giriş**, 16. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2019.

_____, **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Basım, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009.

_____, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Basım Yayın, Bursa, 2014.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, GÖLCÜKLÜ Feyyaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulanması**, 10. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2013.

_____, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 40. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2020.

_____, **İdari Yargı**, 2. Baskı, Doğan Yayınevi, Ankara, 1973.

_____, KİLİ Suna, **Türk Anayasa Metinleri-Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖZÜBÜYÜK Şeref, SEZGİN Zekâi, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

_____, **Yönetim Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

GÜLER Ali, XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi), Genelkurmay Yayınevi, Ankara, 1996.

GÜNER Semih, **Avukatlık Hukuku**, Yetkin Kitabevi, Ankara, 2011.

GÜNER Zekâi, KABATAŞ Orhan, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

GÜNEŞ İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1997.

GÜR Refik, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, 3. Basım, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

GÜRİZ Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, 19. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

_____, **Hukuk Felsefesi**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Yayınları, Ankara, 1992.

GÜRZUMAN Fikri, **Kanunname-i Ticaret ve Zeyilleri**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1962.

HALAÇOĞLU Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

HALEBİ İbrahim, **İzahlı Mülteka El Ebhur**, 3. Cilt, Çeviren Mustafa Uysal, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2015.

Halil İNALCIK, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

HAMİDULLAH Muhammed, **İslam Anayasa Hukuku**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, **İslam'da Devlet İdaresi**, Çeviri Hamdi Aktaş, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.

HASLİP Joan, **Bilinmeyen Yönleriyle Abdülhamid**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2009.

HAYDAR Ali Efendizade Emin Hoca, **Mecelle Şerhi – Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, 4. Cilt, 1. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016.

HAYDARİZADE İbrahim, **İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi**, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1981.

HAYTA Necdet, ÜNAL Uğur, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

HEPER Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Odtü İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1974.

_____, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.

HİRŞ Ernest, **Hukuk Kavramı**, Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri, Editör: Hayrettin Ökçesiz, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

HOBBS Thomas, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği Biçimi ve Kudreti**, 5. Basım, Çeviri: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

HONER M. Stanley, HUNT C. Thomas, **Felsefeye Çağrı: Sorunlar ve Seçenekler**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

HÜSREV Mehmet Paşa (Koca), **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999.

İŞIKTAÇ Yasemin, **Hukuk Başlangıcı**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020.

İĞDEMİR Uluğ, **Kuleli Vakası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.

İLHAN Cengiz, **Günümüz Türkçe’siyle Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)**, 2. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.

İMAM Şafii, **El-Ümm**, Çeviren Musa Özdemir, Buruc Yayınevi, İstanbul, 2011.

İMBER Colin, **Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk**, Çeviren Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

İNAL Kemal Mahmud, **Son Sadrazamlar**, 3. Cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.

İNALCIK Halil, SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.

_____, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2020.

_____, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2004.

İNALCIK Halil, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, 4. Basım, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

İNAN Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

İNANICI Haluk, **21. Yüzyılda Avukatlık ve Baro**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2008.

_____, **Demokratikleşme İnsan Hakları ve Hukuk Devleti Bağlamında Avukatlık Mesleği Sempozyumu, Sorunlar Çözümler-Perspektifleri**, Antalya, 1995, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2000.

İNSEL Ahmet, **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi, Fransız Devriminde Bireysel Hak ve Toplu Çıkarlar “La Chapelier Kanunu”**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993.

İRTEM Kani Süleyman, **Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid: Mithad Paşa- Abdülhamid Kavgası**, Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

İZGÖREN Zeki Ahmet, Müslüman, **Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa**, 2. Basım, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 278;

JASCHKE Gothard, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Çeviri; Hayrullah Örs, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1972.

KABOĞLU İbrahim, **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989.

KAFADAR Cemal, **Osmanlı’da Din- Devlet İlişkisi, Osmanlı’da Din- Devlet İlişkileri**, Hazırlayan Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.

KALABALIK Halil, ERDEM Murat, **Temel Hukuk Bilgisi**, 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2016.

_____, **İdari Yargılama Usulü Hukuku**, Sayram Yayınları, Konya, 2011.

_____, **Temel Hukuk Bilgisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

KANTAR Baha, **Ceza Hukuku**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1939.

KAPANİ Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

KAPLAN Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

KARA İsmail, **İslamcıların Siyasi Görüşleri 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

KARAHASANOĞLU Osmanağaoğlu Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2004.

KARAL Ziya Enver, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 5. Basım, 6. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

_____, **Osmanlı Tarihi**, 5. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KARAMAN Hayrettin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

KARATEPE Şükrü, **Darbeler Anayasalar ve Modernleşme**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

_____, **Osmanlı Siyasi Kurumları Klasik Dönem**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

KARPAT Kemal, **Türk Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2013.

_____, **Osmanlı Modernleşmesi**, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.

KARTEKİN Enver, **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1973.

KAYAR İsmail, ÜZÜLMEZ İlhan, **Hukukun Temel Kavramları**, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

KAYIHAN Şaban, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2008.

_____, ÜNLÜTEPE Mustafa, **Medeni Hukuk Bilgisi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017.

KAZICI Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 17. Basım, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

KENANOĞLU M. Macit, **Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku**, Lotus Yayınları, Ankara, 2005.

_____, **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2012.

KESKİN Ata Funda, **Avrupa Birliği ve İnsan Hakları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

KESKİN Dilşad, DEMİRCİOĞLU Huriye Reyhan, **Medeni Hukuk-II (Eşya Hukuku-Miras Hukuku)**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2018.

KEYMAN Selahattin, **Ceza Muhakemesinde (Asıl Ceza Muhakemesinde) Savcılık**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

KILIÇ Kaya Selda, **İlk Anayasanın Hazırlanması**, Berikan Yayınları, İstanbul, 2016.

KIZILÇELİK Sezgin, **Sosyoloji Teorileri**, Mimoza Yayınları, Konya, 1992.

KOCA Mahmut, ÜZÜLMEZ İlhan, **Türk Ceza Hukukunda Genel Hükümler**, 7. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014.

KOCABAŞ Süleyman, T. C. **Devleti Tarihi 1: Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele (1918-1923)**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2003.

KONAN Belkıs, **Türk Hukuk Tarihinde Avukatlık Kurumu**, Bilge Yayınevi, Ankara, 2021.

KONGAR Emre, **Türk Toplumunun Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

KORALTÜRK Murat, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

KORKUSUZ Refik, KORKUSUZ Halit, **Avukatlık Hukukuna Giriş**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.

KOYUNCU Nuran, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabetlerin Hukuki Statüsü**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.

KÖSEOĞLU Nevzat, **Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler 'de-İslam'da ve Osmanlı'da Devlet**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2004.

KUBALI Nail Hüseyin, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri Teşri Organı**, Tan Matbaası, İstanbul, 1960.

KUNTER Nurullah, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Kazancı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1986.

_____, YENİSEY Feridun, **Muhakeme Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 12. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

KURNAZ Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

KURU Baki, **Medeni Usul Ders Kitabı**, Ankara, 1989.

KÜÇÜK Cevdet, **Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KÜÇÜK Cevdet, **Osmanlılarda Millet Sistemi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KÜTÜKOĞLU S. Mübahat, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

LEWIS Bernard, **Hata Neredeydi? Doğu'nun 300 yıldır Cevabını Aradığı Soru?** , Çeviri Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

_____, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çeviri Bahadır Sina Şener, İmge Yayıncılık, İstanbul, 1996.

_____, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2011.

LÜTFİ Ahmet, **Vak'a-Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, Yayınlayan Münir Aktepe, 9. Cilt, İstanbul, 1984.

MAHMUD Celâleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, Sadeleştiren: İsmet Bozdağ, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınevi, İstanbul 1983.

MARDİN Ebül'Ulâ, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Mardin Valiliği Neşriyatı, İstanbul, 2011.

MARDİN Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

_____, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

MASON KJ, **Cumhuriyetten Reich'a: Almanya Tarihi 1918-1945**, McGraw-Hill Yayıncılık, Utah-USA, 2003.

MAZAHİRİ Ali, **Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları**, Çeviren Bahriye Üçok, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972.

MİCHAUD J.F, POUJOLET J.J.F, **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, Çeviri Nedim Demirtaş, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

MİLLER A. Ruht, **Fıkıhtan Faşizme Osmanlı'dan Cumhuriyete Günah ve Suç**, Çeviri Hamdi Çilingir, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2013.

MOLTKE Von Helmulh, **Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar (1835-1839)**, Türk Tarih Kurumu, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

MORDTMANN David Andreas, **İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar**, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1999.

MUMCU Ahmet, **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 416, Ankara, 1977.

_____, **Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Hukuk Fakültesine**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.

MUMCU Ahmet, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, 2. Basım, Ankara, 1986.

_____, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Savaş Yayınları, Ankara, 1992.

_____, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Phoneix Yayınları, Ankara, 2007.

MUTÇALI Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2015.

NAZIM Mehmet, **Mekteb-i Hukuk Günlerim**, Hazırlayan Ali Âdem Yörük, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2012.

OĞUZ Ahmet, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınevi, Ankara, 2010.

OĞUZ Arzu, **Karşılaştırmalı Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

OĞUZMAN Kemal, BARLAS Nami, **Medeni Hukuk, Giriş-Kaynaklar Temel Kavramlar**, 10. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003.

OKANDAN Recai, **Umumi Amme Hukukumuzda I. Meşrutiyet Devri ve Karakteristik Vasıfları**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1941.

_____, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, 1. Kitap, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997.

OKUMUŞ Ejder, CİHAN Ahmet ve AVCI Mustafa, **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Ark Kitapları Yayınevi, İstanbul, 2006.

ONAR Sami Sıddık, **İdare Hukuku Umumi Esasları**, 2. Baskı, 3. Cilt, İsmail Akgün Matbaacılık-Hak Kitabevi, İstanbul, 1966.

ORAN Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ORTAYLI İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

_____, **İstanbul'dan Sayfalar**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.

_____, **Tanzimat Bürokratları ve Metternich**, Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983.

_____, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880**, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2020.

_____, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 4. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.

OSMANAĞAOĞLU Cihan, **1862 Rum Patrikliği Nizâmâtı Çerçevesinde Fener-Rum-Ortodoks Patrikhanesi**, 12 Levha Yayınevi, İstanbul, 2010.

OTACI Cengiz, **Hukukun Laikleşme Serüveni**, Birey Yayın, İstanbul, 2004.

ÖGEL Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

ÖZBİLEN Şevki, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

ÖZBUDUN Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZEKES Muhammet, **Temel Hukuk Bilgisi**, On İki Levha Yayıncılık, Ankara, 2010.

ÖZEN Atilla, **Avukatlık Hukuku Ders Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

_____, **Savunmanın Tarihi ve İstanbul Barosu**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2022.

ÖZER Atilla, **Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları**, Tugiad Yayınevi, Ankara, 1986.

ÖZKAN Sungurtekin Meral, **Avukatlık Mesleği-Avukatın Hak ve Yükümlülükleri**, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir, 2012.

ÖZKAYA Yücel, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

ÖZKENT Haydar Ali, **Avukatın Kitabı**, Arkadaş Basımevi, İstanbul, 2002.

ÖZÖN Nihat Mustafa, **Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2012.

ÖZSUNAY Ergun, **Medeni Hukuka Giriş**, 5. Basım, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1986.

ÖZTAN Bilge, **Medeni Hukukun Temel Kavramları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

ÖZTUNA Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1994.

ÖZTÜRK Bahri, ERDEM Ruhan Mustafa, ÖZBEK Veli, **Ceza Hukuku-Genel Hükümler ve Özel Hükümler (Kişilere ve Mala Karşı Suçlar)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.

ÖZTÜRK Bahri, ERDEM Ruhan Mustafa, ÖZGE Sırma, SAYGILAR Yasemin, **Ceza Muhakemesi Hukuku-Temel Bilgiler**, 4. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

ÖZTÜRK Osman, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1973.

ÖZYÖRÜK Mukbil, **Hukuka Giriş**, Ege Matbaası, Ankara, 1959.

PAKALIN Zeki Mehmet, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

_____, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III**, Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

PALMER Alan, **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Tercüme; Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1999.

PAMUK Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

PARLA Taha, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi**, Onur Yayıncılık, İstanbul, 1986.

PAYEN Fernand, **Baro**, Çeviri Ali Haydar Özkent, Arkadaş Kitabevi, İstanbul, 1935.

PEKCANITEZ Hakan, ATALAY Oğuz, ÖZEKES Muhammet, **Medeni Usul Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016.

PULAŞLI Hasan, KORKUT Ömer, **Temel Hukuk**, Karahan Kitabevi, Adana, 2017.

ROUSSEAU Jacques Jean, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 6. Basım, Çeviri: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1998.

ROUX Jean-Paul, **Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

RUHİ Canan, RUHİ Cemal Ahmet, **Avukatlık Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.

RÜŞD İbn, **Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku**, 3. Cilt, 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.

SAĞIR Öztoprak Meral, **Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hukuk Eğitimi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010.

SAĞNAK Sadi, BORALIDAĞ Kemal, **Devlet Camiasında Avukatlık ve Baro ve Yeni Avukatlık Kanununun Karakteristik Vasıfları**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1939.

SAKAOĞLU Necdet, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

SANCAR Mithat, **“Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk Devleti**, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

SARAÇ Tahsin, **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

SARICA Murat, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999.

SAV Atilla, TOPRAK Musa, **Türkiye’de Savunma Mesleğinin Gelişimi**, 2. Basım, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.

SAYDAM Abdullah, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayın, İstanbul, 2014.

SCHWARZ B. Andreas, **Medeni Hukuka Giriş**, Çeviri; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Üniversite Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1942.

SELÇUK Sami, **Demokrasi Manifestosu ve Yeni Bir Anayasa Önerisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

_____, **Dreyfus Davası-Dünyaca Unutulamayan Yargılama Yanılgısı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

SELMAN Mahmud Hasan, **El-Muhâmat Târihuha Fi’n-Nizamve Mevkıfû’s-Şeriatı’l-İslâmiyye Minha**, Yayınevi Yok, Ürdün, 1987.

SERAHSİ Şemsüleimme, **El-Mebcut**, Çeviren Cevat Akşit, Gümüşev Yayınevi, İstanbul, 2008.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

SEZAR G. Julius, **Gallia Savaşı**, Çeviri Hamit Dereli, Maarif Basımevi, İstanbul, 1942.

SEZGİN Fuat, **Buhari’nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956.

SHAW Stanford, SHAW Kural Ezel, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çeviren Mehmet Harmancı, 2. Cilt, E yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü 1208-1808)**, Çeviri Mehmet Harmancı, 1. Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1994.

SONYEL Salahi, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara, 2007.

SOYARSLAN Doğan, **Ceza Muhakemeleri Usulü Hukuku**, 3. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

SOYKAN Tankut, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Kitabevi, Tekirdağ, 2000.

SUNGURTEKİN Özkan Meral, **En son Değişiklerle Avukatlık Hukuku**, Barış Yayınları, İzmir, 2006.

SÜMER Hadi Haluk, **Hukuka Giriş: Kavramlar ve Kurumlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.

ŞAHİN Adil, **Devlet İktidarının Sınırlandırılması Bağlamında Türkiye Toplumunun Anayasal İnsan Hakları (1808-2011)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

ŞAHİN Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

ŞENTOP Mustafa, **Osmanlı Ceza Hukuku**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2004.

ŞİMŞİRGİL Ahmet, EKİNCİ Ekrem Buğra, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, Beylik Yayınları, İstanbul, 2015.

ŞİŞMAN Gülden, SARSIKOĞLU Şenel, SAVRUN Fatma Nibal, **Hukuk Başlangıcı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022.

TAHİROĞLU Bülent, ERDOĞMUŞ Belgin, **Roma Hukuku Dersleri**, 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

TANER Tahir, **Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku Kanunları**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

TANÖR Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul, 1978.

_____, **Cumhuriyet Anayasacılığımızda Üç Model**, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.

TAŞKIRAN Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

TEKİN Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

TEKİNAY Selahattin Sulhi, **Medeni Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku**, 6. Basım, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992.

TEKİNAY Selahattin, AKMAN Sulhi, BURCUOĞLU Sermet, ALTOP Haluk, **Eşya Hukuku**, Cilt I, 5. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

TEZCAN Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, Zirve Ofset Yayınları, Ankara, 1992.

TİFTİKÇİ Ender, TİFTİKÇİ Mehmet, **Atatürk ve Hukuk**, Yargıtay Yayınları, No 27, Ankara, 1999.

TOPÇUOĞLU Hamide, **Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, Işın Yayıncılık, Ankara, 1984.

TOPRAK Musa, **Geçmişten Günümüze Avukatlık Kanunları**, 1. Cilt, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2014.

TOROSLU Nevzat, FEYZİOĞLU Metin, **Ceza Muhakemesi Hukuku**, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2006.

TOSUN Mebrude, YALVAÇ Kadriye, **Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

TOSUN Öztekin, **Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri**, 4. Basım, 1. Cilt, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul, 1984.

TUNAYA Zafer Tarık, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, **İslamcılık Cereyanı**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1962.

_____, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

TUNÇAY Mete, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 2. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.

TURAL Erkan, ÇAPAR Selim, **1864 Vilayet Nizamnamesi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015.

Turan GÜNEŞ, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.

TURAN İlter, **Cumhuriyet Tarihimiz**, Çağalan Kitabevi, İstanbul, 1969.

TURAN Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.

_____, **Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.

_____, **Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013.

TURGUT Hasan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Hukukunda Yargı Etiği ve Hâkimin Vasıfları**, 1. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

UDEH Abdülkadir, **Mukayeseli İslam Ceza (Suç) Hukuku Genel Hükümler**, Çeviri Ali Şafak, Birinci Cilt, 2. Basım, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2012.

ULUKAPI Ömer, ATALI Murat, **Noterlik Hukuku**, 3. Basım, Mimoza Yayınları, Konya, 2013.

UMUR Ziya, **Roma Hukuku Ders Notları**, 3. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Roma Hukuku**, 3. Basım, Betaş Yayınevi, İstanbul, 1999.

UNAT Reşit Faik, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

UZ Ali Mehmet, **Konya Hukuk ve Baro Tarihçesi**, Konya Barosu Yayınları, Konya, 2006.

UZUNÇARŞILI Hakkı İsmail, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, 4. Basım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2014.

_____, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

UZUNPOSTALCI Mustafa, **Hukuk ve İslam Hukuku**, Şahsi Yayın, Konya, 1987.

ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 20. Basım, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018.

ÜLKEN Ziya Hilmi, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.

ÜSTÜNDAĞ Saim, **Medeni Yargılama Hukuku**, C. I-II, 5. Basım, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1992.

VEYNE Paul, **Yunanlar Kendi Mitlerine İnanmış Mıydı?**, Çeviri: Mehmet Alkan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

VİKÖR Sigurtdson Knut, **Between God and the Sultan: A History of Islamic Law**, C. Hurst & Co. Publishers, London, 2005.

YAKUBOĞLU Kenan, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.

YAKUT Esra, **Şeyhülislamlık (Yenileşme Dönemi Devlet ve Din)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

YAMAN Ahmet, ÇALIŞ Halit, **İslam Hukukuna Giriş**, 8. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Yavuz ABADAN, **Tanzimat Fermanı'nın Tahlili**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

YENİPİNAR Berberoğlu Filiz, **Avukatlık Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

YENİSEY Feridun, **Hazırlık Soruşturması ve Polis**, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1987.

YERLİKAYA İlhan, **Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri**, Osmanlı-Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

YILMAZ Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005.

YILMAZ Süleyman, YILDIRIM Abdülkerim, **Medeni Hukuk I (Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku- Aile Hukuku) – Temel Hukuk Dizisi**, 3. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022.

YILMAZ Tuncay, YAZICI Şerife, PALTURA Amon Mirel, **Yabancı Ülkelerin Avukatlık Kanunları 2. Kitap**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013.

YÖRÜK Kemal Abdülhak, **Hukuk Başlangıcı**, Tan Matbaası, İstanbul, 1956.

Yrjo RAEVUORI, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin Münasebetleri**, Çeviren: Aydın Yeğen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965.

YURDAKUL İlhami, **Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

YÜCE Tufan Turan, **Ceza Hukukunda Hukuk Devleti Esasları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1985.

ZEVKLİLER Aydın, **Medeni Hukuk, Giriş ve Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku, Gerçek Kişiler-Tüzel Kişiler, Aile Hukuku**, Savaş Yayınları, Ankara, 1989.

ZİYA Paşa, **Ortaçağın Karanlık Çehresi: Engizisyon Mahkemeleri**, Çeviri Cahit Külekçi, 1 Basım, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011.

ZOLA Emile, **Dreyfus Olayı-Adalet İçin Bir Savaşın Öyküsü**, Çeviri Muammer Tuncer, Yalçın Yayınları, İstanbul, 2004.

ZUBAİDA Sami, **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Çeviren Burcu Koçoğlu Birinci-Hasan Hacak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

VI. MAKALELER

ABADAN Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 14. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1957.

_____, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, 2. Basım, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2012.

ADEN Betil, “100. Yılında Bir Baro”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 52. Cilt, Sayı 1-2-3, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1978.

AHISKALI Recep, “Muhzır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 31. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

AHMAD Feroz, “Cumhuriyete Doğru”, **Cumhuriyetin 75 Yılı 1925-1953**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Cilt I, İstanbul, 1999.

AKÇA Gürsoy, “Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü”, **Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 1.

_____, HÜLÜR Himmet, “Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2007.

AKÇAOĞLU Ertuğrul, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Günleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 80, Ankara, 2009.

AKGÖNENÇ Oya, “Savunmanın Tarihsel Gelişimi Üstüne Düşünceler”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1988.

AKGÜNDÜZ Ahmet, “Husumet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 18. Cilt, 1998.

_____, “İslam ve Osmanlı Hukukunda Gıyapta Yargılama Müessesesi”, **Belleten**, 50. Cilt, Sayı 196, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

_____, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, 2009.

AKGÜNDÜZ Murat, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlığa Bağlı Bir Birim Olarak Meclis-i Tetkikat-ı Şer’iyye”, **Ekev Akademi Dergisi**, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Yıl 8, Sayı 21, Erzurum, 2004.

AKMAN Mehmet, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I, I. Tertip Düstur’un Tarihi Fihrist ve Dizini”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

AKŞİN Sina, “Siyasal Tarih”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, 10. Basım, 4. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

AKTÜRK Şener, “Osmanlı Devleti’nde Dini Çeşitlilik; Farklı Olan Neydi”, **Doğu Batı Dergisi**, Doğu Batı Yayınevi, Sayı 51, Ankara, 2010.

AKYILDIZ Ali, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’yi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28. Cilt, İsam Yayınevi, İstanbul, 2003.

_____, “Şura-yı Devlet”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Atalar Münir, “Şer’iye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe”.

AKYILMAZ Gül, “Osmanlı Devleti’nde Eşitlik Kavramının Gelişimi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1999.

_____, “Tanzimattan Önce Avukatlık Müessesesi”, **Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi**, Türk Hukuk Enstitüsü Yayınevi, Yıl 1, Sayı 12, Ankara, 1996.

ANAYURT Ömer, “1924 Anayasası’nda Meclis Yürütme İlişkileri”, **Atam Dergisi**, 13. Cilt, Sayı 39, 1997.

ANTEL Celal Sadrettin, “Tanzimat ve Maarifi”, **Tanzimat 1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

ARIK Şamil Feda, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 8, Yayınevi Yok, Ankara, 1997.

ARIKAN Mustafa, “1926 Tarihli Medeni Kanun’un Kabulünden Sonra Çokeşli Ailelerde Görülen Bazı Hukuki Problemler (Rize Örneği)”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 58, Ankara, 2018.

ARSEBÜK Esad, “Türkiye’de Medeni Hukukun İnkişaf Sahası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1943.

ARSLAN Zehra, “Sened-i İttifak’ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 8, 2013.

ASLANGÜL Şanlı, “Hak Arama Özgürlüğü ve Savunma Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1988.

ATALAY Orkun İbrahim, “Osmanlı Ceza yargılaması Usulü Hukuku Üzerine Bir Deneme”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2007.

ATAR Fahrettin, “Avukat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 4. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2007.

_____, “Mürafaa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 32. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2007.

_____, “Noter”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 33 Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2007.

ATASOY Adil Ömer, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılmasında Yeni Bir Kavram: Ölçülülük İlkesi ve Yasa Uygulayıcılar Açısından Uyma Zorunluluğu”.

AYBAKAN Bilal, “Niyabet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 33. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

AYDIN Akif Mehmet, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994.

_____, “Kanun-i Esasi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, “Mecelle’nin Hazırlanışı”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 9. Cilt, Editörler; Halil İnalcık ve Nejat Göyünç, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

_____, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28. Cilt, Ankara, 2003.

_____, “Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan’ın Oynadığı Rol”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3-4.

_____, “Tanzimat’la Aranan Hüviyet”, **Tanzimat 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

AYİTER Kudret, “40’ıncı Yıl Merasimini Açış Nutku”, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**: 210, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966.

AZRAK Ülkü, “Tanzimattan Sonra Resepsiyon”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

BARDAKOĞLU Ali, “Hak” (Fıkıh), **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, _____, “İcare”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi İstanbul, 2000.

BAŞALAN Metin, “TBB, Barolar ve Avukatların Bağımsızlığı”, **Aydın Barosu Dergisi**, Sayı 6, Aydın Barosu Yayınları, Aydın, 2014.

BAŞÖZ Lütü, “Avukatın Bağımsızlığı”, **Günışığı Dergisi**, Sayı 4, Günışığı Yayıncılık, İstanbul, 2003.

BAŞPINAR Veysel, “Avukatın Özen Borcu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 1-2, Ankara, 2008.

BATTAL Şener, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 5-6, Ankara, 1985.

BAYINDIR Abdülaziz, “Osmanlı’da Yargının İşleyişi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör Güler Eren, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

BAYKAL Sıtkı Bekir, “93 Meşrutiyeti”, **Belleten**, 6. Cilt, Sayı 21-22, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942.

_____, “I. Meşrutiyete Dair Belgeler”, **Belleten**, Belge No: 10, No: 96, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.

_____, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Oluşması Üzerine”, **Belleten**, 43. Cilt, Sayı 170, Ankara, 1979.

BEYDİLLİ Kemal, “1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Hakkında”, **150. Yılında Tanzimat**, Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri”, **FSM İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı 8, İstanbul, 1999.

BİLSEL Cemil, “Ankara Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşu”, **Hukuk Dergisi** (Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından çıkarılır meslek mecmuasıdır), Sayı 1, Ankara, 1933.

_____, “5 İkinci Teşrin ve Mahmut Esat Bozkurt”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1944.

BOYACI Kamil Ender, “İlk Türk Avukatı Kimdir?”, **Kocaeli Barosu Dergisi**, Sayı 1, Kocaeli, 2007.

BOZKURT Argun, “Antik Yunan’da Hukuk ve Mitoloji”, **Hukuk Gündemi Dergisi**, Sayı 11, Ankara, 2009.

BOZKURT Esat Mahmud, “Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, Medeni Kanunun 15. Yıldönümü İçin, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, İstanbul, 1944.

BOZKURT Gülnihal, “Islahat Fermanı’nın Düşündürdükleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, Sayı 146, İstanbul, 1996.

_____, “Review of the Ottoman Legal System”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 3, Ankara, 1992.

_____, “Tanzimat ve Hukuk”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

_____, Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, **Hukuk Öğrenimi Sempozyumu**, Editör; Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993.

BOZKURT H. Argun, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesine Bir Bakış”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:76, Sayı 4, Arcs Ofset Matbaacılık Yayınları, Ankara, 2018.

BÖLÜKBAŞI Nezihi Saffet, “Söyleşi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara, 1982.

_____, “Ülkemizde Avukatlık ve Savunma”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınevi, Ankara, 1988.

BRAUDE Benjamin, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 4. Cilt, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

BÜLBÜL Gül, “Islahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Konya, 1989.

CANATAR Mehmet, “Yasa, Yasak, Yasakname Tabirleri”; **Adalet Kitabı**, (Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, selim Arslantaş), Kadim Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, BAŞ Yaşar, “Şura-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, **OTAM**, Sayı 9, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998.

CANDAN Rabia Beyza, “1840 Tarihli Ceza kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2015.

CENK Akil, “Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu Kararları Işığında Avukatın Görevini Özenle Yerine Getirme Yükümlülüğü”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2012.

CİN Halil, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, **150. Yılında Tanzimat**, Derleyen Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi VII, Sayı 142, Ankara, 1992.

COŞAR Ahsen Vedat, “Avukatlık Mesleğinin ve Baroların Tarihsel Gelişimi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2018.

ÇAĞ Galip, ÖZTÜRK Funda, “Osmanlı Devletinde Adli Modernleşme: Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği (Avukatlık) ve Baronun Ortaya Çıkışı”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Volume 6, Sayı 2, Ankara, 2021.

ÇELEN Kaan Mehmet, “1909 Kanun-i Esasi Tadilatı”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 4, Edirne, 2012.

ÇELİK Giray Adil, “5 Nisan Avukatlar Günü”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2000.

ÇELİK Lamih Mikdad, “Meslek Kurallarında Avukatın Özen Yükümlülüğü”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 72, Ankara, 2007.

_____, “Meslek Kurallarında Avukatın Sır Saklama Yükümlülüğü”, **Terazi Hukuk Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 14, Ankara, 2007.

ÇETİNSAYA Gökhan, BUZPINAR Şit Tufan, “Mithad Paşa (1822-1884)”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 30. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

ÇEVİK Zeki, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 26, İstanbul, 2002.

ÇOBAN İnce İnci, ASLAN Altun Evşen, “Vatandaşlık Algısının Dönüşümü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **International Journal of Academic Value Studies**, Volume 3, Issue 12, 2017.

ÇOKER Fahri, “Tanzimat’ın Getirdiği Hukuk Kurumları ve İşlevleri”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, 12(70), İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

DAVİSON H. Roderic, “Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and Question of Reforms”, **VII Türk tarih Kurumu Kongresi 25-29 Eylül 1970**, Cilt II, Ankara, 1973.

DEMİREL Demokaan, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Kamu Reformları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5. Cilt, Sayı 8.

DEMİREL Fatmagül, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Adli Yardım Kurumu”, **XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2010**.

DERBİL Süheyp, “Fakültenin En Kıdemli Profesörü Süheyp Derbil’in Konuşması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1950.

DİNÇKOL Vural Bihterin - IŞIK Alper, “1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 21.Cilt, Sayı 1, İstanbul, 2015.

DÖNMEZ Kâfi İbrahim, “Hicret Yurdunun İslam Teşriindeki Önemi”, **Nesil Aylık Fikir Dergisi-1400. Yıl Hicret Özel Sayısı**, Sayı IV/37-38, Nesil Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979.

_____, “İcma”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000.

_____, “İslâm Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik”, Çeviri: Bülent Davran, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, İstanbul, 1953.

DURHAN İbrahim, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2008.

_____, “Ülkemizde Avukatlık Kanunun Tarihsel Gelişimi”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3-4, Erzincan, 2004.

EKİNCİ Buğra Ekrem, “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 5, İstanbul, 2005.

EKİNCİ Buğra Ekrem, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, **Belleten**, 65. Cilt, S. 244, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

_____, “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2001.

ELÇİ Harun Mehmet, “Avukatlık Mesleği”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı 3, Toprak Ofset Matbaacılık Yayınları, İzmir, 2010.

ELLEK Hasan, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 6, Gümüşhane, 2014.

ELMACI Serap, EREN Selahattin, “Legis Actiones Sisteminde Exceptioların Dikkate Alınması Sorunu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 28. Cilt, Sayı 1, İstanbul, 2022.

EMİNİ Emin, “1924 Anayasasında Yargı Organının Yeri”, **Ata Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Sayı 2, Konya, 1992.

ERBAY Advaye, “İnsan Hakları ve Demokrasi Açısından Yurttaşlık”, **International Congress On Intercultural Dialogue and Education**, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2009.

ERCAN İbrahim, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısı Bağlamında Medeni Yargıda Avukat İle Temsil Zorunluluğu”, **Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi**, Legal Yayınevi, 2. Cilt, Sayı 5, İstanbul, 2006.

ERDEM Gazi, “İlanından Yüz Elli Yıl sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2010.

ERDEM Sami, “Türkçe’de Mecelle Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi**,

ERDOĞAN Aydın, “Savunma Hakkı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 13, Aydın, 1984.

EREM Faruk, “Savunma Diyalektiği ve Son Gelişmeler”, TBB Yönetim Kurulu Kararı Açıklayıcı Konferans, Edirne Barosu, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, Ankara, 1973.

_____, “Savunma Hakkının Tarihsel Gelişimi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Ankara, 1990.

ERGÜL Teoman, “Savunmanın Teori ve Uygulaması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 4, Ankara, 1990.

ERKAN Umut Vehbi, “6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’na Göre Vekâlet Sözleşmesinde Vekâlet Verenden Ücret Ödeme Borcu Dışındaki Diğer Borçları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 62. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2013.

EROĞLU İzzet, “1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması”, **Yasama Dergisi**, Sayı 14, 2010.

ERTAN Temuçin, “Atatürk, Cumhuriyet ve Hukuk Sistemi”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 33, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ESİRGİN Örsten Seda, “Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekâlet Sözleşmesi”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2013.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?”, **OTAM**, Sayı 29, Ankara, 2011.

FAZLIOĞLU İhsan, “Nizam-ı Âlem “İnsan” Demektir”, **Anlayış Dergisi**, Anlayış Dergisi Yayınevi, İstanbul, 2003.

FENDOĞLU Tahsin, “Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Düalizmi”, **Yeni Türkiye Yayınları**, 14. Cilt, Ankara, 2002.

FEYZİOĞLU Turhan, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 6, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.

GAYRETLİ Mehmet, “İslam Adliye Teşkilatında Avukatlık”.

GAZEL Ahmet Ali, “Eski Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in 1925 Yılında Ankara İstiklal Mahkemesi’nde Yargılanması”, **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 10, İstanbul, 2020.

GEDİKLİ Fethi, “Yolunu Kendi Kazan Bir Yolcu: Türk Hukuku Tarihçisi Sadri Maksudi Arsal”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 70, İstanbul, 2012.

GENCER Bedri, “Son Osmanlı Düşüncesinde Adalet”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.

GENCER İhsan Ali, “İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Kabulü Meselesi”, **Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağanı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 423, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978.

GENİŞ Cem Kaan, “1848 Macar İhtilali ve Macar Mültecileri Meselesi”, **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, 4. Cilt, Sayı 8, Yayıncı Halil Turgut, 2018.

GÖKBİLGİN M. Tayyip, “Nizam-ı Cedid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

GÖKCAN Tahsin Hasan, “Yeni Türk Ceza Kanunu Hükümleri Karşısında Avukatlık Mesleği”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Yıl 67, Ankara, 2009.

GÖKÇEN Ahmet, “Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 4. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1994.

GÖKSEL Burhan, “Atatürk ve Kadın Hakları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1984.

GÖKTAŞ Yakup, “Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700-1900)”, **Güzel sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, 2009.

GÖNÜLAL İsmet, “Atatürk İnkılâbının Gerekçesi”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 12, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

GÖRGÜN Tahsin, “Osmanlı’da Nizam-ı Âlem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, 13. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2000.

GÖZÜBENLİ Beşir, “Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

GÜLSOY Ufuk, “Çöküş Götüren Reçete: Islahat”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Mapsan Matbaacılık, Sayı 19, İstanbul, 1995.

_____, “Islahat Fermanı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

_____, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedeli-i Askeri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2002.

GÜNDÜZ Aslan, “Adli İmtiyazlar: Lozan ve Sonrası”, **Mahmut R. Belik’e Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.

GÜNER Seyfi Orhan, “Avukatlık Mesleğinin Tarihçesi”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 1**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul 2003.

GÜNERGÖK Özcan, “Avukatın Sır Saklama Yükümlülüğü”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1-2, Erzincan, 2004.

GÜRBÜZ Musa, “Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi’nin Türkiye’yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 17, Ankara, 1996.

GÜRİZ Adnan, “Evlilik Dışı Birleşmeler ve Çocuklar”, **Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler**, Türkiye Kalkınma Vakfı yayınları, Ankara, 1974.

HALAÇOĞLU Yusuf, AYDIN Akif Mehmet, “Cevdet Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 7. Cilt, İstanbul, 1993.

HALİM Hamdi, “Cumhuriyet Devrinde Avukatlık Müessesesi”, **İstanbul Barosu Mecmuası**, İstanbul, 1933.

HAMİDULLAH Muhammed, “La Philosophie juridique chez les Musulmans”, *Annales de la Faculté de Droit d’İstanbul*, (XVIII/29-32 [1968], s. 137-152, Çeviri İbrahim Kâfi Dönmez, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, IV/4, Recep 1400, İstanbul, 1980.

_____, “Usul al Fıkıh’ın Tarihi”, Çeviri Fuad Sezgin, **İslam Tetkikleri Dergisi**, 2. Cilt, İstanbul, 1956.

HANİOĞLU Şükrü, “Meşrutiyet” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, Ankara, 2004.

_____, “Tanzimat Bürokrasisine Dönüş Arzuları ve Jön Türkler”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı 8, Cedit Neşriyat, Ankara, 1989.

HATEMİ Hüseyin, “İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları”, **Doğu ve Batı’da İnsan Hakları Sempozyumu**, Ankara, 1996.

HOCAOĞLU Durmuş, “Demokrasi, Kameralizm ve Osmanlı’da Etkileri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl 3, Sayı 18.

IŞIKTAÇ Yasemin, “Bir Hukuk Tanımı Vermenin Zorunluluğu”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2. Cilt, Sayı 2, Ankara, 1998.

İBRAHİM Abdulazim, “Mecelle’nin Orta Doğu Devletlerine Tesiri”, **Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 1. Cilt, Sayı, 2017.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, “Darülfünun Tarihçesine Giriş - İlk İki Teşebbüs”, **Belleten**, 54. Cilt, Sayı 210, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

İHSANOĞLU Ekmeleddin, “Darülfünun Tarihçesine Giriş II - Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultani”, **Belleten**, 57. Cilt, Sayı 228, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

_____, “Darülfünun” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 8. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

İNALCIK Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.

_____, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.

İNAN Nurkut, “Kanunname-i Ticarete Göre Protestolar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 22. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1966.

İNANICI Haluk, “Türkiye’de Avukatlık İdeolojisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 87, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

İPŞİRLİ Mehmet, “Medresetü’l-Kudât” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 28 Cilt, Ankara, 2003.

KALAYCIOĞLU Ersin, SARIBAY Yaşar Ali, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1986.

KANLIGÖZ Cihan, “Hukuk Devletinin Maddi (Siyasal ve Toplumsal) Boyutu Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Yıl 54, Ankara, 1997.

KANSU Aziz Şevket, “Ankara Üniversitesi’nin İlk Öğretim Yılıını Açış Söylevi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 2-4, Ankara, 1946.

KANTAR Baha, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 3, Ankara, 1950.

KARABULUT Mustafa, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, 94. Cilt, Sayı 187, Ankara, 2010.

KARABULUT Umut, “Muhamat Kanunu; Türkiye’de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 13. Cilt, Sayı 27, İzmir, 2013.

KARAGÖZ Mehmet, “Osmanlı Devletinde Islahat Hareketlerine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, **Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi**, Sayı 6, Ankara, 1995.

KARAHASANOĞLU Osmanağaoğlu Cihan, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, **OTAM**, Sayı 29, Ankara, 2011.

KARAKOÇ İrem, “Türk Hukuk Tarihinde Uluslararası Andlaşmaların Uluslararası Hukukun Gelişim Sürecindeki Yeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 2, İzmir, 2004.

KARASU Cezmi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi ve Araştırmaları Merkezi**, Sayı 4, Ankara, 1993.

KAŞIKÇI Osman, “Osmanlı Medeni Kanunu: Mecelle”, **Osmanlı**, Cilt 6, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KELEŞ Erdoğan, Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin yapılan Düzenlemeler (1839-1858), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 24, Sayı 38, 2005.

KENANOĞLU Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, **İslam Ansiklopedisi**, 33. Cilt, s. 185,.

KESKİNOĞLU Osman, “Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 14. Cilt, Ankara, 1966.

KETENCİ Ayşegül, “Panslavizm ve Başarısızlık Sebepleri”, **Akademia Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı 1, Biyosistem Yayınevi, İstanbul, 2018, Tüm Makale

KILIÇ Kaya Selda, “1876 Anayasası’nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, **OTAM**, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Yayınları, Sayı 4, Ankara, 1993.

_____, “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **OTAM**, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Yayınları, Sayı 30, Ankara, 2011.

KOCAOĞLU Sinan Serhat, “Tarihsel Perspektifi ile Batı Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafii”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 68, Sayı 3, Ankara, 2010.

_____, “Tarihsel Perspektifi ile Türk-İslam Hukukunda Savunma Hakkı ve Müdafii”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 68, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2010.

KOÇAOĞLU Sinan Serhat, “Üst ve Büro Araması, Postada Elkoyma, İletişimin Denetlenmesi Gibi Çeşitli Koruma Tedbirlerinin Pasif Öznesi Olarak Kuram ve Uygulamada Avukatın Bağımsızlığı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2012.

KOÇ Yunus, TUĞLUCA Murat, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 2, İstanbul, 2006.

KODAMAN Bayram, “Osmanlı Siyasi Tarihi (1876-1920)”, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi Ansiklopedisi**, 12. Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

_____, ALKAN Turan Ahmet, “Tanzimat’ın Öncüsü Mustafa Reşit Paşa”, **150. Yılında Tanzimat Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

KONAN Belkıs, “20. Yüzyılın Başında Osmanlı Hukukçularının Mesleğe Bakışı”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 1, Konya, 2022.

_____, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti’ne Bakış”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15. Cilt, Sayı 4, Ankara, 2011.

KORALTÜRK Murat, “Avukatlığın Türkleştirilmesi, 1924’te İstanbul Barosu’nda Gerçekleşen Tasfiye Üzerine Yaşanan Tartışmalar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 212, İstanbul 2011.

KORUKLU Aziz, “Dava vekilliği Mesleği ve Bu Mesleğe Girenlerle Devam Edenlerin Mevzuat Karşısındaki Hukuki Durumları”, **Adalet Dergisi**, Sayı 7, Yıl 36, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1945.

KOYUNCU Aşkın, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarki Rumeli Nüfusu”, **Avrasya Etütleri Dergisi**, 44. Cilt, 2. Sayı, Ankara, 2013.

KOYUNCU Nuran, ”Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı: 3, Ankara, 2012.

KÖKSAL Osman, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gerekli düzenlemelere Dair II. Abdülhamid’e Sunulan Bir Lahiya”, **OTAM**, 9. Cilt, Sayı 9, Ankara, 1998.

KÖKÜSARİ İsmail, “Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15. Cilt, Sayı 1, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.

KÖSE Murtaza, “İslam Hukukunda Temsil kavramı ve Vekâlet-Temsil İlişkisi”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl 12, Sayı 34, Ekev Yayınevi, İstanbul, 2008.

KUDAT Aydın, “Hak ve Hukuk Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Adam Akademi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Ankara, 2014.

KUMRULU G. Ahmet, “Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 36. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1979.

KUNTMAN Osman, “Türkiye’de Avukatlık Mesleğinin, İstanbul Barosunun Tarihçesi ve Yabancıların Kurduğu Baro”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 62. Cilt, Sayı 4-5-6, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1988.

KÜÇÜK Adnan, “1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 82, 2016.

KÜÇÜK Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.

KÜTÜKOĞLU S. Mübahat, “Berat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 5. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

MAHCUPYAN Etyen, “Osmanlı Dünyasının Zihnî Temelleri Üzerine”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Doğu Batı Dergileri Yayınevi, Sayı 8, İstanbul 1999.

MISIR Haşim, “Mitolojide Savunma”, **Gaziantep Barosu Yayınları**, Gaziantep, 2012.

MUMCU Ahmet, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 44. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1995.

MUMCU Uğur, “Türk Hukukunda Memurların Yargılanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 28. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1971.

NALBANTOĞLU Cahit, “Uygulamada Savunmanın Yeri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1998.

NUR Rıza, “Memleketimizde Avukatlık ve İstanbul Barosunun Tarihçesi”, **İstanbul Barosu Mecmuası**, Arkadaş Yayınevi, Sene 7, Sayı 78-6, İstanbul, 1933.

OĞUZ Arzu, “Türk Medeni Hukuku'nun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 55. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2006.

OĞUZHAN Teoman, “Türk Alman Hukukunda Avukatın Hukuki Konumu”, **İstanbul Barosu Dergisi**, 77. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2002.

OĞUZOĞLU Cahit Hüseyin, “Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılları”, Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**: 210, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966.

OKANDAN Recai, “Hükümlerlik Kudreti ve Buna Dâhil Yetkiler Bakımından 20 Nisan 1340 Esas Teşkilat Kanunu'nun Hususiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 28. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 1962.

_____, “Milli Hâkimiyet, Milli İrade Mefhumlarının ve Kuvvetler Birliği Sisteminin Esas Teşkilat Hukukumuzda Girişi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 27. Cilt, Sayı 1-4, İstanbul, 1961.

OKUR Mehmet, “Milli Egemenlik ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, **Atatürk Dergisi**, 3. Cilt, Sayı 1, Yakutiye, 2000.

OLGUN Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 27. Cilt, Sayı 79, Ankara, 1984.

ONAR Sami Sıddık, “Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification’u: Mecelle”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 20. Cilt, Sayı 1-4, İstanbul, 1955.

ORTAYLI İlber, “Osmanlı Kadısı Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 30. Cilt, Ankara, 1975.

_____, “Ottoman Family Law and The State In The Nineteenth Century”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Sayı 1, Ankara, 1990.

_____, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, Hazırlayanlar Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık, **Tanzimat**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖNCÜ Ayşe, “Cumhuriyet Döneminde Odalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

ÖNDER Tuncay, “Tanzimat ve İdari Yapı”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Cedit Neşriyat, Sayı 102, Ankara, 2010.

ÖRÜCÜ Esin, “Conseil D’etat: The French Layer of Turkish Administrative Law”, **International and Comparative Law Quarterly**, Volume 49, Issue 3, 2000.

ÖZDEMİR Türkoğlu Gökçe, “Roma Medeni Hukukunda Formula Yargılaması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 7. Cilt, Sayı 1, İzmir, 2005.

ÖZDEN Mehmet, “Cumhuriyet’in İlanı Arifesinde Meşrutî ve Cumhuri Rejimler Üzerine Bir Polemik: Lütî Fikrî Beyin Meşrutîyet ve Cumhuriyet Risalesi 1923”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 6, Sayı 12, Ankara, 2010.

ÖZEL Ahmet, “Gayri Müslim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

ÖZER Sevilay, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29. Cilt, Sayı 85, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

ÖZER Ziya Yusuf, “Cumhuriyette Hukuk İnkılabı”, **Belleten**, 2. Cilt, Sayı 7-8, Ankara, 1938.

ÖZGENÇ İzzet, CUMHUR Şahin, “İddia ve Savunma Hakkı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı: 1-2, Ankara, 2001.

ÖZGÜLDÜR Yavuz, Özgüldür Serdar, “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü”, **OTAM**, Sayı 5, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.

ÖZKENT Haydar Ali, “Türk Avukatlığının Tarihine Kısa Bir Bakış”, Cumhuriyet’in 15. Yıldönümü Fevkalade Nüshası, **İstanbul Barosu Mecmuası**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1938.

ÖZKİRAZ Ahmet, HAMDEMİR Berkan, “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2009.

ÖZKORKUT Ünal Nevin, “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2004.

_____, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devletine Girişi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 52. Cilt, Sayı 4, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZKORKUT Ünal Nevin, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 57, Sayı 1, Ankara, 2008.

ÖZMAN Aylin, “Erken Cumhuriyet Döneminde Hukukçu Kimliği”, **Toplum Ve Bilim Dergisi**, Sayı 87, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ÖZTUNA Yılmaz, “Klasik Osmanlı Düzeninde Kadı ve Mahkeme”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Hayat Yayınları, İstanbul, 1977.

ÖZTURANLI İskender, “Büyük Hukukçular; 12”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı 3, İzmir, 1999.

ÖZTÜRK Osman, “Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm- ı Adliyye”, Editör; Güler Eren, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZTÜRK Vatansever Müge, “Osmanlı Devleti’nde Avukatlık (Dava Vekilliği) Kurumu”, **Terazi Hukuk Dergisi**, Sayı 146, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2018.

PAMİR Aybars, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53. Cilt, Sayı 2, Ankara, 2004.

PATERSON Iain, FİNK Marcel, OGUS Anthony, “Economic impact of Regulation in the field of liberal professions in different member States”, **Institute for Advanced Studies**, Vienna, 2003.

REŞİD Mehmet, “Meşrutiyet Muhalefetinden Bir Safra Lütü Fikri’nin Siyasi Mücadeleleri”, **Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey’in Günlüğü**, Hazırlayan: Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1991.

REYHAN Cenk, “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, **Türk Tarih Kurumu**, s.s. 33-90.

RUMPF Christian, “Osmanlı Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri”, Editör; Güler Eren, **Osmanlı**, 6. Cilt, Teşkilat, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

SAKAOĞLU Necdet, “Geçmiş Zaman Olur ki”, **Skylife Dergisi**, İstanbul, 1999.

SAV Atilla, “Barolar ve Türkiye Barolar Birliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

SEÇKİN Armağan, “Osmanlı Devleti’nde Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Nitelikteki Yasal Metinlere Yansıması”, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 8, Ankara, 2023.

SEVİĞ Raşid Vasfı, “Fıkıh ve Medeni Kanun”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8. Cilt, Sayı 3, Ankara 1951.

_____, “Engizisyon Muhakeme Usulü ve 1670 Emirnamesi”, **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı: 1, Ankara, 1959.

_____, “Engizisyon Muhakeme Usulü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 18. Cilt, Sayı: 1-4, Ankara, 1961.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “Divan-ı Hümâyûn’dan Meclis-i Me’busan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Derleyenler Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.

SEZER Yasin, “Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 2, Afyon, 1999.

SHAW J. Stanford, “The Central Legislative Counsils in the Nineteenth Century Ottoman Movement Before 1876”, **International Journal of Middle East Studies**, Volume 1, No 1, Cambridge 1970.

SINAR Hasan, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı 21, Türkiye Adalet Akademisi Yayınevi, Ankara, 2015.

SİYAVUŞGİL Esat Sabri, “Tanzimat’ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999.

SMİTH C. Edward, “1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Çeviri Mümtaz Soysal, 13. Cilt, Sayı 13, Ankara, 1958.

SONGÜR Haluk, “İslam Hukukunda Avukatlık Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Sayı 1, Isparta, 1994.

ŞEKİB Ş., “Dava Vekâleti Hakkında Birkaç Söz”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 52, 1326.

_____, “Şahadetnamesiz Dava Vekilleri”, **Mizan-ül Hukuk Dergisi**, 12 Ağustos 1325.

_____, “Tarihçe-i Muhamat Faslı Salis: Yemin ve Yeminin İfasındaki Merasim”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 10, 1328(a).

ŞEKİB Ş., “Tarihçe-i Muhamat: Mezuniyet İcazet Licence”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 8, 1327(ç).

_____, “Tarihçe-i Muhamattan Mâbe’ad: Memleketimizde Muhâmin-i Ecnebiye”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 11, 1328(e).

ŞENTOP Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, Cilt 3, Sayı 5, İstanbul, 2005.

ŞEREF Mehmet, “Muhami”, **Muhamat Dergisi**, Numara: 25-69, 1339.

ŞIVGIN Hale, “Atatürk ve Türk Kadın Hakları”, **Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 31, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

TAHİROĞLU Bülent, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

TALU Ekrem Ercüment, “Arzuhalci”, 4. Cilt, **Resimli Tarih Mecmuası**, Tan Matbaası, İstanbul, 1953.

TAN Turgut, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı 8, Ankara, 1991.

TANÖR Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

TANYER Turan, “Eski İstanbul’da Arzuhalciler”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Sayı 53, Ankara, 2004.

TAŞ Galip Ali, “Bizim Tarih”, **İstanbul Barosu Dergisi**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1931.

TEMİZ Yağmur, “Türk İslam Hukukundan Günümüze Zina”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2014.

TOPALLI Elvan, “From the 19th Century up to Present Day Thescriveners Parallel to Orientalist Paintings: Historicaland Sociological Background”, **Uludağ Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, Sayı 18, Cilt. 11, Bursa, 2010.

TOPRAK Zafer, "Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye’de Adalet Örgütü”, **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, Hazırlayan: Nazan Moroğlu, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1994.

TUNAYA Zafer Tarık, “1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, “Midhat Paşanın Anayasacılık Anlayışı”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

_____, “Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: ‘Tarikat-ı Salahiyye Cemiyeti’ ve Eylemleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 38. Cilt, Sayı 3-4, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan, Özel Sayı II, İstanbul, 1984.

TURAN Ali, “Abdurrahman Adil Eren’in (1868-1942) Hayatı, Eserleri ve Mahkeme-i Temyiz Adlı Eserinin Tahlili”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 23, İstanbul, 2017.

TURAN Muzaffer, “Sosyolojinin Fransa’da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumunda Çağdaşlaşma Hareketleri”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

TURİNAY Y. Faruk, “1879 Tarihli Ceza Muhakemesi Kanunu (Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati) Üzerine Bir İnceleme”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2021.

TUTKUN Ömer, Koç Mustafa, “Mesleklere Atfedilen Kalıp Yargılar”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 41. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008.

TÜRKMENOĞLU Ali Mehmet, “Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5. Cilt, Sayı 2, 2019.

UÇAR Fuat, “Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10. Cilt, Sayı 18, 2018.

UNAN Fahri, “Mevleviyet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, “Osmanlı İdare Felsefesinde Adalet”, **Adalet Kitabı**, Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.

UYGUR Gülriz, “Hukuk Etiğine Giriş”.

UZUNÇARŞILI Hakkı İsmail, “Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lui 16 ile Muharebeleri”, **Bellekten**, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1938.

ÜÇÖK Coşkun, “1876 Anayasasının Kaynakları, Özellikle 1851 Prusya Anayasası”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1976.

_____, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 3. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1946.

_____, “Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye’de Kuruluşu”, **Sabri Şakir Ansay’a Armağan**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1964.

ÜLKER İbrahim, “1879 Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati’nde İmza ve Mühre İtiraz ve İtirazın İncelenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 24. Cilt, Sayı 2, Konya, 2006.

ÜNYILMAZ Habip, “Avrupa Uygarlık Eşiğinde Bâb-ı Âli: 1856 Paris Andlaşması Temelinde Uluslararası Hukuk ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkinine Avrupalıların Gözüyle Bir Bakış”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Malatya, 2019.

VELİDEDEOĞLU Veldet Hıfzı, “Türk Kadınının Eski ve Yeni Hukuktaki ve Gerçek Hayattaki Durumu”, **İzmir Eğitim Enstitüsü Uyanış Dergisi**, Sayı 10, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1968.

WİLİNSKİ Apa, “Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı”, Çeviri: B. Erdoğan, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1. Cilt, Sayı 1, Diyarbakır, 1983.

YAKUBOĞLU Kenan, **Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.

YAVUZ Hulusi, “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle’nin Tedvini”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

YAZICI Abdurrahman, “Arazi Kanunnamesi (1274/1858) ve İntikal kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Sayı 60, Yıl 18, Ekev Yayınları, Erzurum, 2014.

YENER Abdülnasır, “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilişi ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet”, **Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 2016.

YENİÇERİ Celal, “Mezalim” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, Ankara 2004.

YETKİN Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 6. Cilt, Sayı 24, 2013.

YILDIRIMER Şahban, “Mecelle ’ye Yöneltilen Tenkitler ve Bu Tenkitlerin Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16. Cilt, Sayı 2, Erzurum, 2012.

YILDIZ Dursun Hakkı, “Abbasiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 1. Cilt, TDV Yayınevi, İstanbul, 1988.

YILMAZ Dilşad, “Türk Hukukunda Kamu Hizmeti Kavramı ve Kriterleri”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 12. Cilt, Sayı 1-2, Ankara, 2008.

YILMAZ Ejder, “Bir Meslek Dalı Olarak Düünden Yarına Doğru Avukatlık”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 44. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1995.

_____, “Yargılama Giderlerinin İşlevi ve Sosyal Hukuk Devleti”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 2, Ankara 1984.

YILMAZ Yasin, KİREMİTÇİ Mehmet, “Konya Hukuk Mektebi’nde Anayasa Hukuku Dersleri”, **Adalet Dergisi**, Sayı 68, 2022.

YOLALICI Emin, “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Editör Güler Eren, 5. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

YORGİYADİS Yuvaniki, “Meslek-i Muhamat”, **Muhamat Dergisi**, Sayı 2, 1327.

YURTSEVEN Yılmaz, “1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 2003.

_____, ŞAHİN Nur Gamze, “Klasik Dönem Osmanlı Hukuku’nda Padişahın Yargı Yetkisi”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2016.

YUSUF Ziya, ”Kanun-ı Ceza Layihasının Hutut-u Asliyesi”, **Ceride-i Adliye**, Sene 1, Sayı 4, 17 Kânunusani 1325.

YÜCEL Serhan M., “Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nin İlk Yılı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 4, Sayı 26, 2016.

YÜCEL Tören Mustafa, “Avukatlık Meslek Etiğine Kriminolojik Bir Yaklaşım”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı 75, Ankara, 2008.

YÜZBAŞIOĞLU Niyazi, “Cumhuriyetin 75. Yılı’nın Devlet Ana Kuruluşu Yönünden Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998.

ZAFER Hamide, “Savunmanın Hakkı ve Sınırları”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 19. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 2013.

VII. ANSİKLOPEDİLER

Ana Britannica Ansiklopedisi

Atatürk Ansiklopedisi

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

Doğuştan Günümüze İslam Tarihi Ansiklopedisi

Osmanlı Ansiklopedisi

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi

Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

VIII. TEZLER

AKGÜNDÜZ Nuri Said, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2010.

APAYDIN Bahadır, “Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2009.

ARSLANYÜREK Yaşar, “Osmanlı Devleti’nde Mesleki ve Teknik Okullar (1876-1908)”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Kahramanmaraş, 2015.

ARTUKOĞLU Necat Muhammed, “Osmanlı Yargı Teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi”, **Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Erzincan, 2019.

ASLANTÜRK Oğuzhan, “Tanzimat Dönemi Yargı Bürokrasisi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Programı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Trabzon, 2010.

AYBAKAN Bilal, “İslam Borçlar Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1990.

AYDIN Burak Murat, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Hukuksal Tahayyül”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2017.

AYTAÇ Ömer, “Sosyoloji Açısından Kamu Bürokrasisinde Memurlar ve Memur Bilinci (Elazığ Uygulaması)”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Elazığ, 1996.

BAL Bengü Emel, “Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab”, **T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya, 2016.

BEŞİRYAN Aylin, “İmparatorlukta Laikleşme Umutları: Ermeni Ulusal Anayasası ve Ermeni Gazetesi Masis 1856-1863”, **Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2007.

BİLGİCİ Özcan, “Baskı Grupların Siyasi Karar Alma Organları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Barolar Birliği Örneği”, **T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya, 2010.

BOZASLAN İbrahim Halil, “Osmanlı’da Ceza Adaletinin Dönüşümü: Hukuki Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat Fermanı”, **T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ceza Adaleti Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2020.

BÖRÜ Levent, Medeni Usul Hukukunda Davaya Vekâlet Ehliyeti, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006.

CANGİR Mehmet, “Merkeziyetçilik Âdemi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2011.

CEYLAN Ayhan, “Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi ve Uygulaması”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998.

ÇAĞLAR Eşe, “1924 Anayasası ve Sosyal Hayatta Meydana Getirdiği Değişim-Dönüşüm (1924-1938)”, **T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Afyonkarahisar, 2021.

ÇAL Elif, “İslam Hukukunda Dava Vekâleti”, **T.C. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2014.

ÇELİK Burak Demirhan, “Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2002.

ÇELİKAN Serkan, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Külli Kaidelerinin (Kavâid-i Fıkhiyye) Hadis Literatüründeki Kaynakları”, **T.C. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Adana, 2017.

ÇETİN Beytullah, “Savunma Hakkının Kısıtlanması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2012.

ÇİÇEK Kemal Mustafa, “1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri”, **T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2005.

ÇOBAN Ayşegül, “Mecelle’nin Ta’dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya 2008.

DEĞİRMENCİ Rıdvan, “Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal’in Hukuk Anlayışı”, **T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2015.

DURHAN İbrahim, “Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1999.

EYÜPOĞLU Nilüfer, “Meslekler, Kişilik Özellikleri Ve Avukatlar İle Muhasebecilerin Kişilik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1993.

GEDİKLİ Fethi, “Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yargılama Hukuku”, **T.C. İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1989.

GENCER Fatih, “Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Olayı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2010.

GÖKÇEN Ahmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1987.

GÜLLÜCE Sinan, “Klasik Devir Osmanlı Muhakeme Hukukunda Vekâlet Akdi: Husumete Vekâlet”, **T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2014.

GÜNGÖR Atilla Hasan, “Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası’nın Yeri”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2001.

İPŞİRLİ Mehmet, “XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Kazaskerlik Müessesesi”, **T.C. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi)**, İstanbul, 1980.

KARGI Kadir, “93 Harbi’nden Lozan’a Kıbrıs’ta İngiliz İşgali”, **T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Kayseri, 2019.

KAVAS Celaleddin Dadaşhan, “Dünya Finans Sistemi İle Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Hukuk Politikaları İlişkisi”, **T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2017.

KAYAR Betül, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun, 2017.

KILIÇ Halim, “Osmanlı Devleti’nde Bir İdari Modernleşme Kurum Olarak Şûra-yı Devlet (1868-1876)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2012.

KILIÇ Yusuf, “Osmanlı Hukukunda Vekâlet Sözleşmesi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2019.

KIZILTAN Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, **T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1994.

KOCA Mahmut, “Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998.

KOÇDEMİR Emrullah, “Devletli Sivil Toplum ve Mesleki dayanışma: Türkiye Barolar Birliği Örneği”, **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2018.

KOLUKIRIK Özlem Çelik, “II. Meşrutiyet Reformları”, **T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Ankara, 2014.

KUŞU Selma, “Şer’iyye Sicillerine Göre 1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, **T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 2009.

NERGİS Saim, “Çok Hukuklu Düzendeki Laik Hukuka (Türk Hukuk Devrimi)”, **T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2000.

ÖRS Sayir Ayşe, “Kameralizm ve Osmanlı Devletine Etkileri (1808-1876)”, **T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Afyonkarahisar, 2013.

ÖZLÜ Mustafa, “Tanzimat Sonrası Modern Hukuk Arayışları ve Mecelle Örneği”, **T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun, 2020.

ÖZTÜRK Funda, “Osmanlı Devleti’nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Ankara, 2017.

ÖZTÜRK Müberra, “Hukuka Kesin aykırılık Hali Olarak Savunma Hakkının Kısıtlanması”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2019.

ŞAKAR Muzaffer, “Bir Bürokrat Olarak Türkiye’de Hâkim (Osmanlı İlmiyesinden Cumhuriyet Bürokrasisine)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmış Doktora Tezi)**, Ankara, 2017.

TÜRKOĞLU Seçkin, “Antik Yunan Kamu Hukukunun Şekillenmesi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2020.

UZUN Hasan, “Meslekler Sosyolojisi açısından Avukatlar ve Avukatlık Mesleği Elazığ Barosu Avukatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Elazığ, 2000.

ÜNAL Filiz, “Maarif Salnamelerine Göre İstanbul’da Eğitim-Öğretim (1898-1903)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2007

YETİM Hacer, “1217-1224 Tarihli Mülazemet Defterleri ve Mülazemet Sistemi”, **T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009.

YÖRÜK Âdem Ali, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2008.

YURTSEVEN Yılmaz, “Osmanlı Devletinde Siyasal İktidarın Meşruluk Temelleri”, **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2006.

IX. KONGRELER-SEMİNERLER-SEMPOZYUMLAR

Tanzimat 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu

Hukuk Öğrenimi Sempozyumu

VII Türk Tarih Kurumu Kongresi

XVI. Türk Tarih Kongresi

İnternational Congress On Intercultural Dialogue and Education

150. Yılında Tanzimat Sempozyumu

Uluslararası Midhat Paşa Semineri

Doğu ve Batı'da İnsan Hakları Sempozyumu

X. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.e-akademi.org/makaleler/mgayretli-1.pdf>, E.T. 15.03.2022.

<http://eski.antalyabarosus.org.tr/TR/baro-tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2000-20001-856>, E.T. 06.02.2023.

<http://www.adanabarosus.org.tr/tr/baromuz/tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.afyonbarosus.org.tr/Detay.aspx?ID=137429>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa-yargisi/anyarg19/atasoy.pdf>,
06.01.2022.

E.T

http://www.ankarabarosus.org.tr/baro_tarihce, E.T. 06.10.2023.

<http://www.aydinbarosus.org.tr/>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.balikesirbarosus.org.tr/tarihcemiz/>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.barobirlik.org.tr/barolar/erzurum/index.aspx>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=4563786>, E.T. 28.11.2022.

<http://www.eakademi.org/makaleler/mgayretli-1.pdf>, E.T. 28.12.2021.

<http://www.elazigbarosus.org.tr/Detay.aspx?ID=8276>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.eskisehirbarosus.org.tr/hakkimizda-kisa-tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.gaziantepbarosus.org.tr/Detay.aspx?ID=68807>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.izmirbarosus.org.tr/Sayfa/3/tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.kastamonubarosus.org.tr/sayfa/baromuz/tarihce/>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.kayseribarosus.org.tr/Detay.aspx?ID=9010>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.kocaelibarosus.org.tr/tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.kutahyabarosus.org.tr/kutahya-baro-tarihcesi/>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.manisabarosus.org.tr/Sayfa/2/tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.mersinbarosus.org.tr/tarihce/36/15262>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.muglabarosus.org.tr/Sayfa/2/tarihce>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.samsunbarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=17307>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.trabzon-barosu.org/Detay.aspx?ID=8053>, E.T. 06.10.2023.

<http://www.zonguldakbarosu.org.tr/tarihcemiz>, E.T. 06.10.2023.

<https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/arsiv/cerideiadliye/1928/sayi-77-aralik1928-sene-7-sayfa-1-90-cilt1.pdf>, E.T. 02.10.2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-avukatlik-kanunlari-1924-ve-1938/?pdf=3834>, E.T. 03.10.2023.

<https://belgeler.gov.tr/tam-metin/31/tur>, E.T. 11.11.2022.

<https://bursabarusu.org.tr/tr/baro-tarihcemiz.html>, E.T. 04.10.2023.

<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.459.5162&rep=re1&type=pdf>, E.T. 31.12.2021.

<https://dergipark.org.tr>, E.T. 16.12.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1733434>, E.T. 06.02.2023

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/828375>, E.T. 23.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asj/issue/40224/479039>, E.T. 11.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsed/issue/2556/32942>, E.T. 28.03.2023.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebyuhfd/issue/63089/958933>, E.T. 05.12.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/fudad/issue/47124/593067>, E.T. 23.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/39012/439170>, E.T. 18.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksbd/issue/38325/443932>, E.T. 11.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/issue/11077/132279>, E.T. 20.01.2023.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sehirveirfan/issue/64038/968807>, E.T. 22.11.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43403/529045>, E.T. 29.12.2022.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/Issue/47803/603841>, E.T. 22.12.2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tiad/issue/29875/327196>, E.T. 28.12.2022.

<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/50542?show=full>, E.T. 23.11.2022.

<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/63247>, E.T. 17.02.2023.

https://ec.europa.eu/competition/sectors/professional_services/studies/prof_services_ihs_part_3.pdf, E.T. 11.01.2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/islahatfermani>, E.T. 06.02.2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-ahkam-i-adliyye>, E.T. 05.12.2022.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/hak>, E.T. 07.01.2021.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/lutfi-fikri>, E.T. 06.09.23

<https://islamansiklopedisi.org.tr/murafaa>, E.T. 24.01.2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri>, E.T. 06.12.2022

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sura-yi-devlet>, E.T. 05.12.2022.

<https://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/3657956/sened-i-ittifak-in-ortaya-cikisi-ve-insan-haklari-bakimindan-degerlendirilme>, E.T. 13.12.2022.

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=508042&materialType=KT&query=Shaw%C2%20C+Stanford+J.>, E.T. 18.12.2022.

<https://sozluk.gov.tr>, E.T. 19.02.2023.

<https://www.bahum.gov.tr>, E.T. 17.12.2021

<https://www.dergipark.org.tr/tr/pub/jhf/issue/48155/601640>, E.T. 22.11.2022.

<https://www.etymonline.com/search?q=bar>, E.T. 07.01.2023.

<https://www.halukinanici.com/liste/turkiyede-avukatlik-ideolojisi/>, E.T. 26.12.2022.

<https://www.istanbulbarosu.org.tr/FooterContent.aspx?ID=1&Desc=Tarihçe>.

<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/osmanli-devletnde-hukuk-devletnn-gelm-srec.pdf>, E.T. 01.03.2023.

<https://www.ttk.gov.tr/kongreler/vii-turk-tarih-kongresi-25-29-eylul-1970>, E.T. 18.11.2022.

<https://www.turkiyehukuk.org/denizli-barosu/>, E.T. 06.10.2023.

<https://www.turkiyehukuk.org/diyarbakir-barosu/>, E.T. 06.10.2023.

<https://www.turkiyehukuk.org/edirne-barosu/>, E.T. 06.10.2023.

<https://www.turkiyehukuk.org/giresun-barosu/>, E.T. 06.10.2023.

<https://www.turkiyehukuk.org/sivas-barosu/>, E.T. 06.10.2023.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk-konusma/1d3yy.htm>

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c026/tbmm05026081ss0297.pdf>, E.T. 03.10.2023.

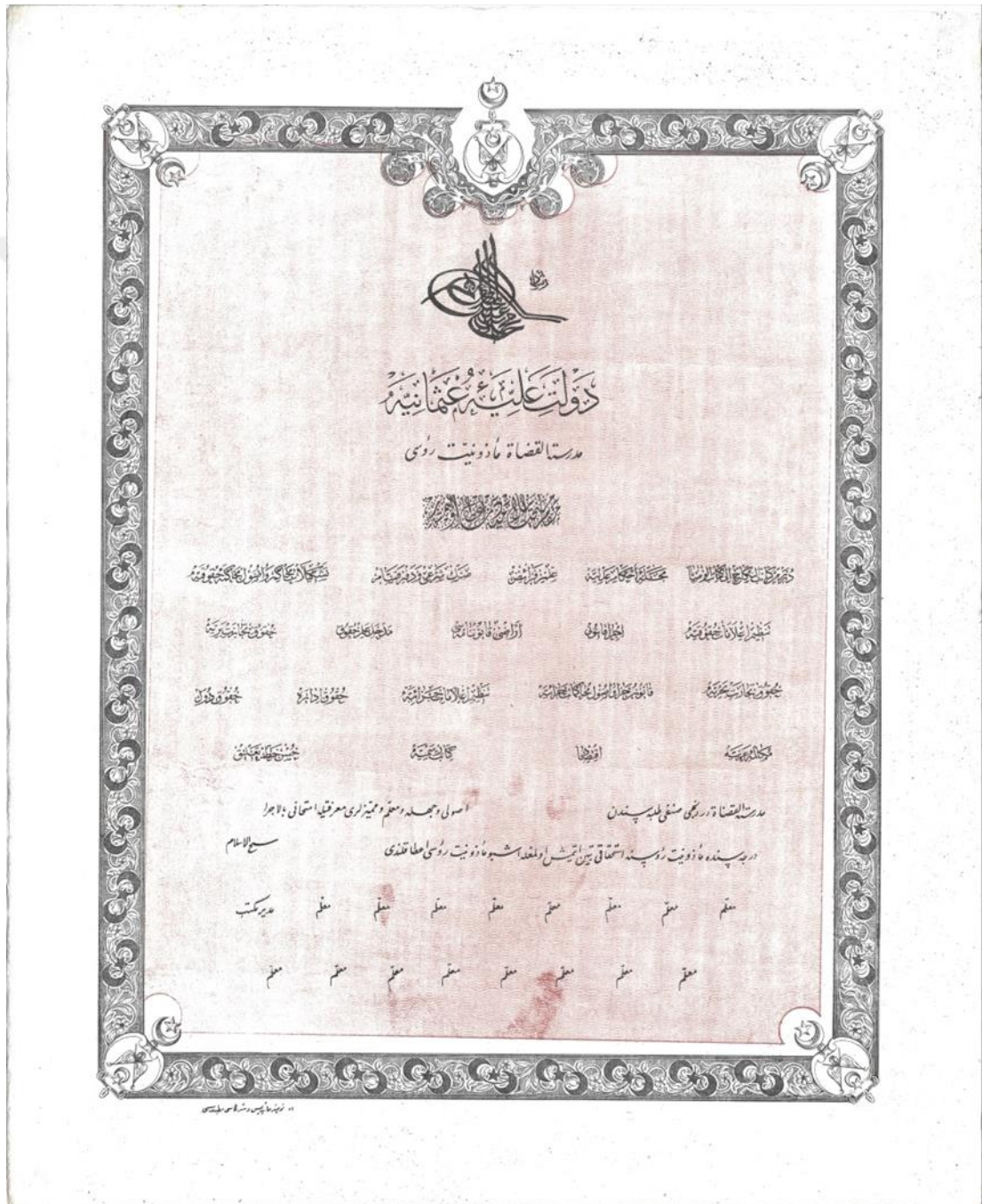
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar...kanuntbmmc00200460.pdf>, E.T. 13.03.2023.

XI. EKLER

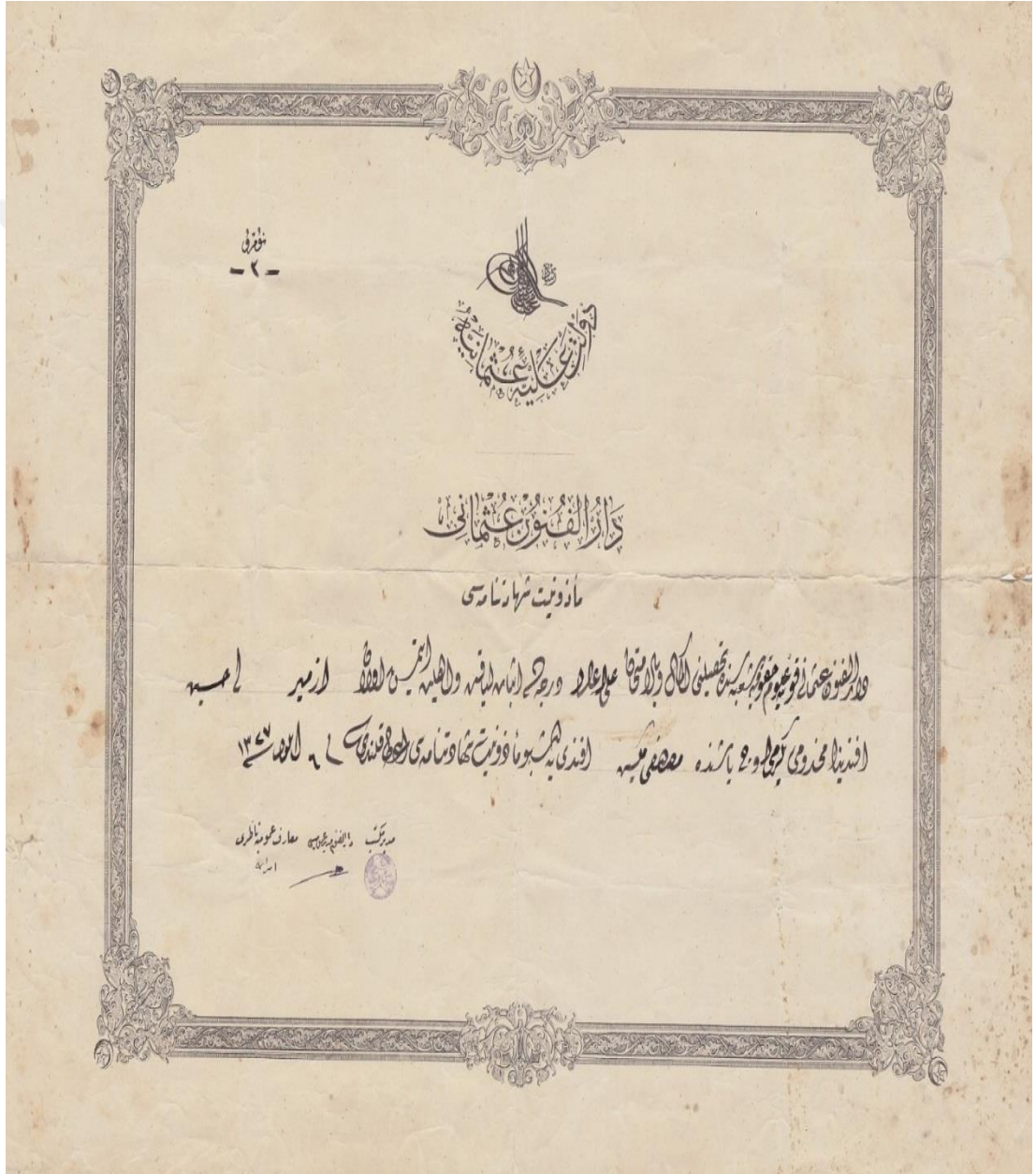
Ek 1. Avukat Ruhsatnamesi Örneği

Ek 3. Medresetü'l-Kudât Mezuniyet Belgesi Örneği

EK 4. Darülfünun-i Osmani Mezuniyet Belgesi Örneği

Ek 5. Türkçe Kursu Sertifikası Örneği

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sını *Lurzi b*

İş *Malatya Ağırceza Reisi*

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

Kurs Muallimi
Maarif müdürü
Edlis

Daire Amiri
vah
[Signature]